

**ESKİ KENT MERKEZLERİNİN KENTSEL KİMLİK VE BELLEK
BAĞLAMINDAKİ ROLÜ: DENİZLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı**

Onur DONAT

Danışman: Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

**Ocak 2023
DENİZLİ**

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Onur DONAT

ÖN SÖZ

Doktora tezi yazım sürecini tecrübe eden herkesin sanıyorum en fazla güçlük çektiği durum, bu yolda yürümeye devam etmek olmuştur. Kendi adıma içsel motivasyonumun kâfi gelmediği dönemlerde beni yolda tutan ve yürümeye devam etmemi sağlayanları minnetle belirtmek istiyorum.

Lisansüstü eğitime ilk adım attığım günden bu yana kendisiyle yolumun kesişmesinden dolayı oldukça şanslı ve mutlu olduğum, beni kent çalışmalarına yönlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Pınar Savaş Yavuzçehre'ye minnettarım. Doktora sürecimin tüm aşamalarında her türlü desteği sağladığı gibi Denizli üzerine çalışma fırsatı sunmasından dolayı ayrıca mutlu olduğumu belirtmeliyim. Çalışma süresince kıymetli katkılarıyla çalışmaya yön veren hocalarım Prof. Dr. H. Aliyar Demirci ve Dr. Öğr. Üyesi Gözde Kan Ülkü'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Bu yolculukta beni her daim destekledikleri ve tezimi tamamlamak için cesaretlendirdiklerini şükranla belirtmeliyim. Saha çalışmalarında yardımlarına başvurduğum Dr. Özge Ünver Dirlik ve Muharrem Altıntaş'a destekleri için teşekkür ediyorum. Ayrıca kamu yönetimi ve kent çalışmalarında lisansüstü öğrenimim boyunca bilgi ve katkılarını esirgemeyen, PAÜ SBKY'deki tüm hocalarıma teşekkür borçluyum.

Bu zorlu süreçte en fazla sabır ve fedakârlığı gösteren destekçim olarak teşekkürlerimin en büyüğü sevgili eşim, hayat ve yol arkadaşım Zeynep içindir, iyi ki varsın. Hayatımın her aşamasında desteklerini yüreğimde hissettiğim gibi tezime de katkılarını esirgemeyen annem Nurten ve babam Mustafa Donat'a çok şey borçluyum. Araştırma dönemindeki katkıları için ablam Doç. Dr. Seda Donat Bacıoğlu'na da teşekkürü borç biliyorum. Hayatımda ilk defa sözlü tarihi dinlediğim ve yaşadığım kentin geçmişini evvela kendisinden öğrendiğim Ali dedemin hatırasını her daim rahmet ve sevgiyle anıyorum.

Tezime, ayırdıkları zaman ve aktardıkları kıymetli bilgilerle büyük katkı sunan tüm katılımcılara özellikle şükran borçluyum. Edirne kısmında Erman Trak'a ve Antalya kısmında Zeynep-Rahmi Serban'a değerli yardımları için teşekkür ediyorum. Ayrıca uzun soluklu çalışmamda isimlerini burada zikredemediğim ancak katkılarıyla beni destekleyen ve yardımı dokunan herkese şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmayı tarifsiz sevgimle, candan öte canım olan Asya'ya ithaf ediyorum, minik yüreğinin sıcaklığını hep yanı başımda hissettim.

ÖZET

ESKİ KENT MERKEZLERİNİN KENTSEL KİMLİK VE BELLEK BAĞLAMINDAKİ ROLÜ: DENİZLİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

DONAT Onur

Doktora Tezi

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

Ocak 2023, xiv + 434 sayfa

Eski kent merkezleri ile kentlerin kimliği ve belleğine yönelik yürütülen tartışmalar, modernleşmeyle başlayıp küreselleşmenin etkisinde devam eden süreçte giderek artmıştır. Çalışma, eski kent merkezlerinin önemini, kimlik ve bellek kavramları üzerinden irdelerken kentlerin tarihi merkezlerindeki tahribat ve dönüşümlerin kentin kimlik unsurları ve belleğine olan etkilerini incelemiştir. Bu doğrultuda son yarım yüzyılda eski kent merkezi birikimli biçimde tahrip edilmiş ve kentsel kimlik ile bellek unsurları tedricen varlığını yitirmiş bulunan Denizli örneği ele alınmıştır.

Çalışmada öncelikle kent olgusundan hareketle kimlik ve bellek temelinde kavramsal çerçeve sunulmuştur. Devamında eski kent merkezine yönelik kurguyu somutlaştırmak ve bakış açısını genişletmek amacıyla dünyadan ve Türkiye’den 10 kentin, farklı deneyimleri öne çıkaran eski kent merkezi örnekleri incelenmiştir. Bu kapsamda, eski kent merkezlerinin sanayi öncesi dönemden günümüze geçirdiği dönüşümler ve güncel tartışmalar üzerinde durulmuştur.

Araştırma bölümünde Denizli eski kent merkezinin; doğal, yapay, tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik unsular altında detaylandırılan kimlik bileşenleri ile mekânsal ve kolektif bellek kapsamında rolü incelenmiştir. Nitel yöntemlere dayalı alan araştırmasında; literatür taraması, kent yürüyüşleri ve fotoğraflama ile desteklenen mekânsal gözlemlerin yanında belirli ölçütler dahilinde seçilen 35 kişi ile 19’u sözlü tarih çalışması olmak üzere yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Eski kent merkezi özelinde derlenen bulgular kent kimliği ve belleği bağlamında detaylandırılarak değerlendirilmiştir. Sonuçta Denizli özelinde, kent kimliği ve belleği kapsamında eski kent merkezinin kapsayıcı rolünün güçlendirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kimlik, Bellek, Eski Kent Merkezi, Denizli Kent Kimliği, Denizli Kent Belleği

ABSTRACT

THE ROLE OF OLD CITY CENTERS IN THE CONTEXT OF URBAN IDENTITY AND MEMORY: A RESEARCH ON DENIZLI

DONAT Onur

Ph.D. Dissertation

Department of Political Science and Public Administration

Doctoral Program of Political Science and Public Administration

Advisor of the Thesis: Assoc. Prof. Pınar SAVAŞ YAVUZÇEHRE

January 2023, xiv + 434 Pages

In the process that started with modernization and continued under the influence of globalization, the debates on the identity and memory of cities, as well as in old city centers, have gradually increased. While investigating the importance of old city centers through the concepts of identity and memory, the study examined the effects of destruction and transformation in the historical centers of cities on the identity elements and memory of the city. At this point, the example of Denizli, where the old city center has been destroyed in the last half century and the elements of urban identity and memory have gradually disappeared, has been analyzed.

In the study, firstly, a conceptual framework was presented on the basis of identity and memory, based on the urban phenomenon. Afterwards, in order to embody the formation regarding old city center and to present a broad perspective, examples of old city centers highlighting different experiences of 10 cities from the world and Turkey were examined. In this context, the transformations of the old city centers from the pre-industrial period to the present and current discussions are emphasized.

In the research section, the old city center of Denizli; identity components detailed under natural, artificial, historical, sociocultural and economic elements and their role within the scope of spatial and collective memory have been examined. In the field research based on qualitative methods; literature review, spatial observations supported by urban walking and photography, also semi-structured interviews, 19 of which were oral history studies, were conducted with 35 people selected within certain criteria. The findings compiled specifically for the old city center were evaluated specifically in the context of urban identity and memory. In conclusion, for Denizli, suggestions have been presented to strengthen the inclusive role of the old city center within the scope of urban identity and memory.

Keywords: City, Identity, Memory, Old City Center, Urban Identity in Denizli, Urban Memory in Denizli

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	vii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xii
TABLolar DİZİNİ	xiii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KURAMSAL ARKA PLAN, KENT KİMLİĞİ VE BELLEĞİ

1.1. Çalışmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi	12
1.2. Kent, Kentleşme ve Kentlileşme	15
1.2.1. Kent	16
1.2.2. Kentleşme	17
1.2.3. Kentlileşme	28
1.3. Kent Kimliği	32
1.3.1. Kent Kimliğinin Tanımı ve Özellikleri	32
1.3.2. Kent Kimliği ve Kent İmgesi (İmajı) İlişkisi	41
1.3.3. Kent Kimliğinin Bileşenleri	45
1.3.3.1. Fiziki Bileşenler	48
1.3.3.1.1. Doğal Unsurlar	48
1.3.3.1.1.1. Coğrafi Konum ve Topografya	49
1.3.3.1.1.2. İklim Yapısı	52
1.3.3.1.1.3. Bitki Örtüsü ve Fauna	53
1.3.3.1.1.4. Su Yapısı	55
1.3.3.1.1.5. Jeolojik Yapı	56
1.3.3.1.2. Yapay Unsurlar	57
1.3.3.1.2.1. Mimari Özellikler ve Yapılar	57
1.3.3.1.2.2. Kentsel Doku ve Peyzaj	59
1.3.3.1.2.3. Kamusal Alanlar	62
1.3.3.1.2.4. Kentsel Donatılar	64
1.3.3.1.2.5. Taşıtlar	65
1.3.3.2. Beşeri Bileşenler	66
1.3.3.2.1. Tarihsel Unsurlar	67
1.3.3.2.2. Sosyokültürel Unsurlar	69
1.3.3.2.2.1. Demografik ve Sosyal Yapı	70
1.3.3.2.2.2. İnanç ve Gelenek	72
1.3.3.2.2.3. İdeoloji	74
1.3.3.2.2.4. Sanat	75
1.3.3.2.2.5. Eğitim Yapısı	77
1.3.3.2.2.6. Teknolojik Yapı	80
1.3.3.2.2.7. Spor	81
1.3.3.2.2.8. Gastronomi	84
1.3.3.2.3. Ekonomik Unsurlar	85
1.3.3.2.3.1. Sanayi	87

1.3.3.2.3.2. Turizm	88
1.3.3.2.3.3. Ticaret	89
1.3.3.2.3.4. Finans	90
1.3.3.2.3.5. Ulaşım-Taşımacılık	91
1.4. Kent Kimliği ve Belleği İlişkisi	92
1.5. Kent Belleği	94
1.5.1. Kentsel Bellek Tanımı	95
1.5.2. Kolektif Bellek	99
1.5.3. Mekânsal Bellek	103

İKİNCİ BÖLÜM

KENTSEL KİMLİK VE BELLEK KAPSAMINDA ESKİ KENT MERKEZLERİ: DÜNYA VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

2.1. Eski Kent Merkezi Üzerine Tanımlar	109
2.1.1. Sanayi Çağı Öncesi Geleneksel Dönem	110
2.1.2. Sanayi Devrimi'nden Küreselleşmeye: Modernleşme	112
2.1.3. Küreselleşme ve Postmodern Zamanlar	114
2.2. Kentsel Kimlik İnşası ve Belleği Yaşatmak: Dünyadan Eski Kent Merkezi Örnekleri .	117
2.2.1. Varşova	118
2.2.2. Rodos	124
2.2.3. Mostar	129
2.2.4. Havana	136
2.2.5. Hiroşima	144
2.2.6. Galle	151
2.2.7. Bamberg	158
2.3. Türkiye'den Eski Kent Merkezleri (Kaleiçi ve Çevresi) Örneklerinin İncelenmesi	165
2.3.1. Ankara	170
2.3.1.1. Ankara Kalesi ve Çevresi	173
2.3.1.2. Hamamönü	180
2.3.1.3. Ulus	181
2.3.2. Antalya	189
2.3.2.1. Kaleiçi	193
2.3.2.2. Balbey ve Haşim İşcan Mahalleleri	199
2.3.3. Edirne	201
2.3.3.1. Kaleiçi Semti	205
2.3.3.2. Kaledışı Tarihi Kent Merkezi	209
2.4. Dünya ve Türkiye'deki Eski Kent Merkezi Örneklerinin Değerlendirilmesi: Sorunlar ve Uygulamalar	214
2.5. Eski Kent Merkezleri Odağında Kentsel Kimlik ve Bellek Üzerine Tartışmalar ve Yaklaşımlar	222

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ ESKİ KENT MERKEZİNİN KENTSEL KİMLİK VE BELLEK BAĞLAMINDAKİ KONUMU ÜZERİNE ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Çalışmanın Yöntemi	236
3.1.1. Veri Toplama Yöntemleri	240
3.1.2. Çalışma Örnekleme	250

3.1.3. Çalışmanın Varsayımları	251
3.1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları	253
3.2. Denizli'nin Kent Kimliği Unsurları ve Eski Kent Merkezindeki İzleri	254
3.2.1. Doğal Unsurlar	256
3.2.1.1. Coğrafi Konum ve Topografya	256
3.2.1.2. İklim Yapısı	257
3.2.1.3. Bitki Örtüsü ve Fauna	257
3.2.1.4. Su Yapısı	260
3.2.1.5. Jeolojik Yapı	263
3.2.2. Yapay Unsurlar	264
3.2.2.1. Mimari Özellikler ve Yapılar	264
3.2.2.2. Kentsel Doku ve Peyzaj	270
3.2.2.3. Kamusal Alanlar	273
3.2.2.4. Kentsel Donatılar	278
3.2.2.5. Taşıtlar	279
3.2.3. Tarihsel Unsurlar	279
3.2.4. Sosyokültürel Unsurlar	290
3.2.4.1. Demografik ve Sosyal Yapı	290
3.2.4.2. İnanç ve Gelenek	295
3.2.4.3. İdeoloji	298
3.2.4.4. Sanat	299
3.2.4.5. Eğitim Yapısı	300
3.2.4.6. Teknolojik Yapı	301
3.2.4.7. Spor	302
3.2.4.8. Gastronomi	303
3.2.5. Ekonomik Unsurlar	305
3.2.5.1. Sanayi	305
3.2.5.2. Turizm	314
3.2.5.3. Ticaret	315
3.2.5.4. Finans	317
3.2.5.5. Ulaşım-Taşımacılık	318
3.3. Kolektif ve Mekânsal Bellekte Denizli Eski Kent Merkezi	319
3.3.1. Kaleiçi-Bayramyeri ve Çevresi	327
3.3.2. Delikliçınar Çevresi ve Eski Kent Merkezindeki Mahalleler	350
3.4. Değerlendirme: Denizli'nin Eski Merkezinde Kentin Kimliği ve Belleği	374
SONUÇ ve ÖNERİLER	394
KAYNAKLAR	408
EKLER	432
ÖZ GEÇMİŞ	434

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Sayfa

Fotoğraf 1.1. Günümüzün devasa boyutlara ulaşan kentlerine bir örnek: 40 milyon kişinin evi Tokyo.....	17
Fotoğraf 1.2. Kimliksiz denilen kentin de bir kent kimliği bulunur: Norilsk.....	35
Fotoğraf 1.3. Hiç gidilmeyen bir yer de zihinde kodlanabilir: Atatürk Evi, Selanik.....	38
Fotoğraf 1.4. Venedik kanallarıyla dünyanın en bilinen kent imgelerinden biri.....	42
Fotoğraf 1.5. Kutba en yakın başkent Reykjavik ve Ekvatora en yakın başkentlerden Singapur, özel coğrafi konumuyla iki liman kenti.....	51
Fotoğraf 1.6. Yedi tepeli kentlerden Lizbon ve vadi içinde yayılan kent Amasya.....	51
Fotoğraf 1.7. Hindistan cevizi ağaçları Miami'nin, laleler İstanbul'un simgelerinden....	54
Fotoğraf 1.8. Belgrad (sol üst), Budapeşte (sağ üst) ve Bratislava başkentlerini var eden Tuna Nehri.....	56
Fotoğraf 1.9. Kendine özgü Barok-Felemenk mimarisiyle Amsterdam ve kolonyal mimarisiyle UNESCO Kültür Mirası Listesinde yer alan Küba'daki Camagüey.....	58
Fotoğraf 1.10. Kentlerin kimliğinde yer eden yapılara tarihi ve modern örnekler: Partenon, Atina (MÖ 432) ve Petronas Kuleleri, Kuala Lumpur (1998).....	60
Fotoğraf 1.11. Kamusal alanın meşhur aktörü meydan ve meydanları kimliğini simgeleyen iki kent: Moskova-Kızıl Meydan ve New York-Times Meydanı.....	64
Fotoğraf 1.12. Polonya'nın üç büyük kenti tarihsel geçmişleriyle ayrışır: Varşova Rus etkisinde, Krakow Avusturya-Macaristan hâkimiyetinde, Gdansk ise Alman etkisinde kalmış ve kentlerin yapısı bu doğrultuda şekillenmiştir.....	69
Fotoğraf 1.13. Kent kimliğinde gelenek: Edirne Kırkpınar Güreşleri ve Bangkok'un yüzen pazarı.....	73
Fotoğraf 1.14. Geçmişte ideolojiler arasında duvarla bölünen Berlin.....	74
Fotoğraf 1.15. Oslo'nun kimliğinde önemli yere sahip sanat eserleri: E. Munch'un Çılgık Tablosu (1893) ve G. Viegeland'ın Frogner Parkındaki heykelleri (1924-43).....	76
Fotoğraf 1.16. Harvard, MIT gibi üniversitelerin bulunduğu Boston, eğitim yapısının kent kimliğine etkisine önemli bir örnektir.....	78
Fotoğraf 1.17. Kent kimliği ve futbol takımı.....	83
Fotoğraf 1.18. Kentlerin kimliğinde öne çıkan gastronomik öğeler Belem Turtası (Lizbon), Padthai (Bangkok), Humus (Beyrut), Adana Kebabı.....	85
Fotoğraf 1.19. Dünya çapında firmalara ev sahipliği yapan sanayi kenti Seul.....	88
Fotoğraf 1.20. Kültür ve turizm merkezi Floransa.....	89
Fotoğraf 1.21. Tarih boyunca önemli bir ticaret limanı olan Hamburg.....	90

Fotoğraf 1.22. Saraybosna’da I. Dünya Savaşı’nı başlatan suikastın olduğu nokta, Viyana’da 1683’teki Osmanlı kuşatmasını anımsatan işaretlerden biri..	106
Fotoğraf 2.1. Varşova Eski Kent Merkezi 1945 ve 2020.....	119
Fotoğraf 2.2. Polonya Kraliyet Şatosu’nun 1945 ve 2010’daki görünümü.....	121
Fotoğraf 2.3. Varşova Eski Kent Meydanı harabe görünümü ve sonrası.....	121
Fotoğraf 2.4. Rodos’un 4 km boyunca eski kenti çevreleyen ünlü surları.....	125
Fotoğraf 2.5. Rodos’un Osmanlı döneminden gelen çarşısı ve arka planda yer alan Süleymaniye Camii.....	126
Fotoğraf 2.6. İtalyan hâkimiyetinde onarımdan geçen Şövalyeler Sokağı ve Mussolini tarafından yazlık saray olarak restore ettirilen Üstad-ı Azamlar Sarayı...	127
Fotoğraf 2.7. Rodos’ta eski kentin büyük kısmına araç girişi yasaktır ancak çoğu yerde olduğu gibi araç trafiği eski kent merkezinde sorun olmayı sürdürmektedir.....	128
Fotoğraf 2.8. Yıkılan eski kentin inşasına yakın dönem örneği: Mostar.....	132
Fotoğraf 2.9. UNESCO (2005) tarafından kabul edilen kültür mirası alanındaki tarihi kent merkezi.....	132
Fotoğraf 2.10. Mostar’da yürütülen inşa ve restorasyon çalışmalarına karşılık savaşın izlerine rastlamak mümkün, ayrıca bir amaç da geçmişî hatırlatmak....	135
Fotoğraf 2.11. Eski Havana’da restorasyon meydanlardan başlarken, Katedral Meydanı ve Eski Meydan gibi 5 meydan düzenlenen ilk mekânlardır.....	139
Fotoğraf 2.12. Eski Havana’da yapılar aslına uygun restore edilse de kullanım şekilleri değişebilmektedir.....	140
Fotoğraf 2.13. Eski Havana’da turist yoğunluklu olan yenilenen sokaklar ile yerel halka ait restore edilmemiş sokaklar aynı bölgede iki farklı dünya sunmaktadır.....	142
Fotoğraf 2.14. Yıllardır Armas Meydanı’nın simgesi olan kitapçılar artık yok.....	143
Fotoğraf 2.15. Eski Havana sınırları ve öncelikle düzenlenen 5 meydanın konumu....	144
Fotoğraf 2.16. Hiroşima Barış Müzesinde patlamanın temsili aktarımı.....	145
Fotoğraf 2.17. Patlamanın tek canlı tanığı olan yapı Atom Bombası Kubbesi.....	145
Fotoğraf 2.18. Kent merkezinde yer alan ‘sıfır noktası’ndaki Barış Anıtı Parkı.....	147
Fotoğraf 2.19. Barış Müzesi çarpıcı biçimde patlamanın ve savaşın trajedisi üzerinden mesajını iletmektedir.....	148
Fotoğraf 2.20. Barış Parkı ülke toplumu için bir hafıza mekânı haline gelmiştir.....	149
Fotoğraf 2.21. Galle Fort, Hint Okyanusu’na yarım ada halinde uzanır.....	152
Fotoğraf 2.22. 17.yy’dan kalma Hollanda kolonyal dönem yapıları Galle’nin kimliğinde öne çıkan fiziki unsurlar haline gelmiştir.....	154
Fotoğraf 2.23. Restore edilen verandalı kolonyal dönem evleri.....	155
Fotoğraf 2.24. Surlar ve deniz feneri kentin kimlik öğeleri arasında ön planda.....	156
Fotoğraf 2.25. Kentin 142 hektar alana yayılan UNESCO Kültür Mirası sınırları.....	159
Fotoğraf 2.26. Regnitz Nehri üzerine kurulu 600 yıllık eski belediye binası.....	160

Fotoğraf 2.27. Bamberg Modeli ile restore edilen sivil mimari örnekleri.....	162
Fotoğraf 2.28. Kalenin duvarlarındaki taşlar, A. H. Tanpınar'ın betimlediği Alaaddin Cami'ni ayakta tutan Roma sütunları, Augustus Tapınağı'na sırtını veren Hacıbayram Camii, hep beraber kentin katmanlaşmasını yansıtıyor.....	171
Fotoğraf 2.29. Ankara tarihi kent merkezi: Kale çevresi, Ulus ve Hamamönü.....	173
Fotoğraf 2.30. Ankara Kalesi ve çevresi.....	175
Fotoğraf 2.31. İç kalede devam eden restorasyon ve sokak sağlıklıştırmaları.....	177
Fotoğraf 2.32. Çukur Han, Pirinç Han ve Çengel Han.....	179
Fotoğraf 2.33. Hamamönü'nde nostaljik tarih.....	181
Fotoğraf 2.34. Ulus'ta I. Mimarlık Akımı eserleri.....	184
Fotoğraf 2.35. Ulus'ta II. Mimarlık Akımı dönemi eserleri.....	185
Fotoğraf 2.36. Turistleşen Eski Ankara, Hacıbayram ve kale çevresi.....	188
Fotoğraf 2.37. Tarihi kent merkezinin tarihi olmayan yapıları.....	189
Fotoğraf 2.38. Türkiye'de çoğunlukla Kaleiçi ifadesinin karşılığı: Antalya/Kaleiçi....	194
Fotoğraf 2.39. Dönüşüm başlangıç noktası: Kaleiçi Yat Limanı.....	195
Fotoğraf 2.40. Kaleiçi'nde bitmeyen dönüşüm.....	197
Fotoğraf 2.41. Turizmin yan etkileri, yoğun ticarileşme ve tüketilen mekân.....	198
Fotoğraf 2.42. Organik kent dokusuyla Balbey Mahallesi.....	200
Fotoğraf 2.43. Büyükşehir Belediyesi Kentsel Yenileme Ofisi.....	201
Fotoğraf 2.44. Edirne Kaleiçi, Eski Londra Asfaltı ve Altın Üçgen.....	204
Fotoğraf 2.45. Kaleiçi'nin kimlik unsurlarının başında yer alan ızgara planlı yapısı....	205
Fotoğraf 2.46. Makedonya Kulesi ve katmanlaşan kent dokusu.....	206
Fotoğraf 2.47. Tarihi dokunun içinde betonlaşma.....	206
Fotoğraf 2.48. Kaleiçi'nde koruma ve koruyamama.....	208
Fotoğraf 2.49. Avrupa'nın üçüncü büyük sinagogu kozmopolit geçmişin mirası.....	209
Fotoğraf 2.50. Altın üçgeni oluşturan camiler ve kentin 500 yıllık simgesi, Mimar Sinan'ın ustalık eseri Selimiye Camii.....	210
Fotoğraf 2.51. Belirli vakitlerde araç yoğunluğu artan eski Londra Asfaltı ve geçmişte yol genişletmek için tıraşlanan Mimar Sinan'ın eseri Sokullu Hamamı...211	211
Fotoğraf 2.52. Kaledışı kesimdeki tarihi mahallelerde elde kalan sivil mimari örneklerini kurtarma çalışmaları giderek artmaktadır.....	212
Fotoğraf 2.53. Tarihi merkez halen ticari ve turistik etkinliklerin merkezinde ancak bu işlevini yitirme riskiyle karşı karşıya.....	214
Fotoğraf 2.54. Tarihi merkezde mutenalaşmaya karşı 'Stop Solidere' hareketi.....	229
Fotoğraf 2.55. Covid-19 salgını öncesi dönemde turist izdihamı.....	232
Fotoğraf 3.1. Delikliçınar Meydanı ve Çatalçeşme Parkı'ndaki çınarlar... Fırka Bahçesi'ndeki çınar ise neredeyse 300 yaşında.....	259
Fotoğraf 3.2. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı boyunca sıralanan palmyeler.....	260

Fotoğraf 3.3. Denizli'nin dereleri ve arıkları yalnızca belleklerde ve eski fotoğraflarda yaşıyor.....	261
Fotoğraf 3.4. Geçmişte kent merkezinden akan suların kaynağı Başpınar.....	262
Fotoğraf 3.5. Kentin su varlığından geriye kalan çeşmeler.....	263
Fotoğraf 3.6. Geçmişten günümüze Saltak Caddesi.....	264
Fotoğraf 3.7. Restore edilen az sayıdaki eski Denizli Evi örnekleri: Sürücü Evi, Ali Bilge Evi, Abdüloğlu Konağı.....	265
Fotoğraf 3.8. Denizli'nin yıllar içinde yıkılan tarihi yapıları; 40'larda Tabakhane Camii, 70'lerde Memleket Hastanesi, 2000'lerde Ulu Camii.....	266
Fotoğraf 3.9. Terk edilmiş vaziyetteki eski Denizli Evi örnekleri.....	267
Fotoğraf 3.10. Hulusi Oral Evi halen kurtarılmayı bekliyor.....	268
Fotoğraf 3.11. Denizli Lisesi (Koca Mektep).....	269
Fotoğraf 3.12. Kent Merkezindeki Cengiz Bektaş eserlerinden örnekler: Merkez Bankası şube binası, Hacı Halil Bektaş İlkokulu, Babadağlılar Çarşısı.....	269
Fotoğraf 3.13. Atalar Mahallesi'ndeki düzenlenen kentsel sit alanı peyzajı ve Saraylar Mahallesi'nde Bayramyeri Meydanı'na doğru kentsel doku.....	272
Fotoğraf 3.14. Apartmanların arasında kentsel dokuya tezat (!) oluşturan evler.....	273
Fotoğraf 3.15. 1935'te ve günümüzde Bayramyeri Meydanı.....	274
Fotoğraf 3.16. Kaleiçi sokakları.....	274
Fotoğraf 3.17. Delikliçınar Meydanı.....	275
Fotoğraf 3.18. 1950'lerde genişletilmeden önce ve günümüzde Lise Caddesi.....	276
Fotoğraf 3.19. Sırapapılar Mahallesi'nde 1583 Sokak.....	277
Fotoğraf 3.20. Laodikeia antik kenti.....	280
Fotoğraf 3.21. Geçmişte Denizli Halkevi'nin bulunduğu alan Atatürk Parkı.....	288
Fotoğraf 3.22. Babadağlılar Çarşısı girişinde yer alan kitabe.....	297
Fotoğraf 3.23. Denizli Atatürk Stadyumu ve Denizlispor.....	303
Fotoğraf 3.24. Geçmişten günümüze öne çıkan üretim kolları: Tekstil, bakırcılık, demircilik ve şekercilik.....	307
Fotoğraf 3.25. 1935'te deve kervanları geçerken ve günümüzde yerel ticaretin merkezi olan Bayramyeri Meydanı Selçuk Caddesi tarafı.....	317
Fotoğraf 3.26. Eski Denizli İktisat Bankası binası ve günümüz.....	318
Fotoğraf 3.27. Denizli eski kent merkezi, tarihi çekirdek Kaleiçi ve Bayramyeri-Çınar aksı.....	321
Fotoğraf 3.28. Eski Denizli, Delikliçınar tarafına bakış.....	323
Fotoğraf 3.29. 1976 Depremi kolektif hafızada yer etmiştir.....	324
Fotoğraf 3.30. Kaleiçi ve Bayramyeri Meydanı.....	328
Fotoğraf 3.31. Kaleiçi surlarından geriye kalanlar.....	329
Fotoğraf 3.32. Kale surlarını kapatan Sebze Hali binası ve Demirciler Caddesi'ndeki yapılar (sağ taraf).....	330

Fotoğraf 3.33. Belediye İşhanı'nın yapıldığı alan.....	331
Fotoğraf 3.34. Eski ahşap dükkânların Kaleiçi'si ve günümüz.....	333
Fotoğraf 3.35. Hazır giyim, demirciler, kuyumcular vs. Kaleiçi'nde meslek grupları halen bir arada bulunmaktadır.....	334
Fotoğraf 3.36. Pazartesi ve perşembe günleri kurulan Kaleiçi Pazarı.....	334
Fotoğraf 3.37. Bayramyeri Meydanı'nın eski durumu 1970'ler ve 1990'lar.....	338
Fotoğraf 3.38. Zanaata dayalı meslekler eski günlerinin çok uzağında.....	342
Fotoğraf 3.39. Kaleiçi'ndeki geçmişi bir asır öncesine uzanan yapılardan örnekler: Arasta Camii, Özsoylar Mağazası, Unpazarı Camii.....	343
Fotoğraf 3.40. Hava karardıktan sonra Kaleiçi.....	345
Fotoğraf 3.41. DBB'nin Kaleiçi'ndeki fiziki düzenlemeleri.....	347
Fotoğraf 3.42. DBB'nin başarılı olamayan kafe girişimi: Çayhane.....	347
Fotoğraf 3.43. 2007-2022 yılları arasında Delikliçınar çevresinin değişimi.....	351
Fotoğraf 3.44. Delikliçınar Meydanı'ndaki saat (1945) ve günümüz.....	352
Fotoğraf 3.45. Atatürk heykeli ve 15 Temmuz için konulan kitabe.....	354
Fotoğraf 3.46. Eski Hükümet Konağı ve şimdiki Cumhuriyet Parkı.....	355
Fotoğraf 3.47. 2007-2022 yılı arasındaki vilayetin çevresindeki değişim.....	356
Fotoğraf 3.48. Çok katlı yapılaşma başlıyor: Eski SSK Binası ve Otçu Apartmanı.....	358
Fotoğraf 3.49. 1948'den günümüze Doktorlar Caddesi'ne bakış.....	359
Fotoğraf 3.50. KUDEB tarafından gerçekleştirilen restorasyon örnekleri.....	362
Fotoğraf 3.51. Kayalık Camii.....	363
Fotoğraf 3.52. Geçmişten (1950'ler) günümüze İstasyon Caddesi.....	364
Fotoğraf 3.53. Eski Sümerbank İplik Fabrikası arazisine inşa edilen Sümerpark AVM ve rezidanslar.....	365
Fotoğraf 3.54. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın gün içindeki görünümü.....	369
Fotoğraf 3.55. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın akşam görünümü.....	369
Fotoğraf 3.56. Devam eden kent müzesi inşaatı.....	372

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Dünyada insan nüfusunun coğrafik dağılımı.....	52
Şekil 1.2. 1859 Cerda Planı çerçevesindeki ızgara kent planıyla meşhur Barselona.....	61
Şekil 2.1. Bamberg'in 1822'deki kent haritası ile günümüzün karşılaştırılması.....	163
Şekil 2.2. Bamberg'in açık erişimde yer alan netleştirilen 3D grafik görselleri.....	163
Şekil 2.3. Ankara Manzarası Tablosu (Anonim, 17.yy).....	172
Şekil 2.4. İnşa Halindeki Ankara.....	183
Şekil 2.5. Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi.....	190
Şekil 2.6. Antalya Kaleiçi'nde konut amaçlı kullanımın (turuncu renk) 1979-2012 yılları arasındaki azalışını gösteren değişim.....	196
Şekil 2.7. 19.yy'a ait kent planı görselinden günümüzdeki Edirne Kaleiçi semti ile Selimiye Camii ve Arastası UNESCO Kültür Mirası tampon alanı.....	203
Şekil 2.8. Galle (a) ve Rodos (b) kentleri ile Varşova (c) ve Bamberg (d)'in otel yoğunluklarının karşılaştırılması.....	218
Şekil 2.9. Giderek birbiriyle benzeşen kentler: Her Avrupa Kentinin Haritası.....	226
Şekil 3.1. 2008 ve 2021'de Denizli'nin aldığı göçlerin illere göre yoğunluğu.....	294
Şekil 3.2. 2008 ve 2021'de Denizli'nin verdiği göçlerin illere göre yoğunluğu.....	295
Şekil 3.3. Geçmişte Başpınar'dan gelen suyla çalışan değirmenlerin konumu.....	366
Şekil 3.4. Eski kent merkezindeki mahalle sorunları ve ortak sorunlar kümesi.....	391

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1.1. Kent Kimliğinin Bileşenleri.....	47
Tablo 3.1. Mülakat Gerçekleştirilen Katılımcılar Listesi.....	249
Tablo 3.2. Denizli kent merkezinde yıllara göre nüfus sayısı.....	293
Tablo 3.3. 10'ar yıllık dönemlerde Denizli kentinin nüfus değişim oranları.....	294
Tablo 3.4. Denizli kent merkezindeki mahalle isimleri.....	325
Tablo 3.5. Eski kent merkezindeki mahalle nüfusları değişimi 2008-2021.....	327

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABB	Ankara Büyükşehir Belediyesi
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
AVM	Alışveriş Merkezi
BM	Birleşmiş Milletler
CBS	Coğrafi Bilgi Sistemleri
ÇDP	Çevre Düzeni Planı
DBB	Denizli Büyükşehir Belediyesi
DENİB	Denizli İhracatçılar Birliği
DENTUROD	Denizli Turizm İşletmecileri ve Otelciler Derneği
DEĞİAD	Denizli Genç İş İnsanları Derneği
DESİAD	Denizli Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği
DETGİS	Denizli Tekstil ve Giyim Sanayicileri Derneği
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSO	Denizli Sanayi Odası
DTO	Denizli Ticaret Odası
EGS	Ege Giyim Sanayicileri Birliği
ICOMOS	Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
GK	Genel Kurul
km	Kilometre
KÖY	Kalkınmada Öncelikli Yörelere
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
KTVKK	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu
KUDEB	Koruma Uygulama Denetim Bürosu Müdürlüğü
m	Metre
m ²	Metrekare
MİA	Merkezi İş Alanı
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
OSB	Organize Sanayi Bölgesi
PAÜ	Pamukkale Üniversitesi
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TMSF	Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	Türk Sanayici ve İş İnsanları Derneği
UNESCO	Birleşmiş Milletler Bilim Eğitim ve Kültür Teşkilatı
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Kentlerin kimliği ve belleği, varoluşlarından itibaren içinde barındırdığı değerler ile birlikte gelişim göstermektedir. Tarihsel süreçte farklı dönemlerin ve kültürlerin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısından beslenen kentsel değerler, kimliğin ayırt edici unsurlarını oluştururken mekânsal ve kolektif belleği de inşa etmektedir. Kent yaşamında karşılıklı etkileşim halinde olan kent kimliği ve belleği birbirlerini var eden bir konumdadır. Bu doğrultuda kentsel belleğin korunması, geçmişten gelen değerlerin günümüzde var olması ve yaşanılan mekânın kimlik kazanabilmesi için gereklidir. Ancak kent karakterinin, olumsuz müdahaleler ya da kent kimliği ile belleğini yansıtan değerlerin yeterli ölçüde korunmaması sonucunda yitirildiği, yaygın biçimde gözlenmektedir. Bu durumun önüne geçilebilmesi ve kimliğin korunarak belleğin yaşatılması için kentin kimliği ile belleğini yansıtan değerlerin anlaşılması, devamında ise bu değerlerin güncel koşullar göz önünde bulundurularak kent yaşamı ile içkinleştirilmesi önemlidir.

Kentlerin tarihi çekirdeği etrafında gelişen eski merkezleri, geçmişten günümüze kentin gelişimi ve hikâyesinin birincil tanığı olmasıyla birlikte kimlik ve bellek kapsamında oldukça önemli bir inceleme alanıdır. Sanayileşme sürecinde artan ekonomik aktivite ve nüfusla birlikte büyüyen kentlerde, eski kent merkezleri farklı dönüşümlerden geçmiştir. Bu dönüşümler, çoğu zaman yıkıcı etkileri beraberinde getirirken, modernizmin eski kent merkezlerine bakış açısı korumacılığın oldukça uzağında kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ise tahrip olan eski kent merkezlerine yönelik mekânsal düzenlemelerin ve somut uygulamaların başta Avrupa'da olmak üzere giderek yaygınlaştığı belirtilebilir. Tarihi kent merkezleri özelinde artan koruma uygulamalarına karşılık, 1980'lerden itibaren küreselleşmenin etkisinde ticaret, finans, turizm gibi alanlarda gelişen hizmet sektörlerinin eski merkezlerinde önemli etkileri gözlenmiştir. Bu gelişmeler, eski kent merkezlerinin kentin kimliği ve belleği ile ilişkisinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

Dünya genelinde süregelen ekonomik, sosyal, siyasi sorunlar kentlerin ve toplumların yapısını ciddi biçimde etkilemektedir. Tarih boyunca var olmakla beraber kapitalist üretimin yaygınlaşması ve küreselleşmenin de etkisinde daha belirgin hâle gelen toplumsal ayrışmaların sonucu kentliler; bir üst kimlik olarak siyasi, ekonomik,

sınıfsal ve kültürel düzlemde tedricen ayrışmaktadır. Bu ayrışmanın zihinlerde kalmayıp mekâna taşındığı, kent toplumunun gündelik hayatında ve kentsel alanda gözlenmektedir. Ancak mekânsal ve kültürel açıdan bölünmüşlüğe rağmen kent, halen kentlilerin ortaklaşa paylaştıkları yuvasıdır. Bu paylaşımı güçlendiren unsurların başında kentin kimliği ve belleği gelirken bölünmüşlüğü ortadan kaldıran ortak bir mekânsal oluşuma ihtiyaç bulunmaktadır. Bu doğrultuda, geçmişten beri kenti var eden eski/tarihi merkezinin öne çıktığı vurgulanabilir. Tüm kentliler, eski kent merkeziyle bağ kurabildiği takdirde; burası kentliler için ortak mekânsal payda işlevini sürdürecektir. Diğer yandan, eski kent merkezinde ortak yaşam kültürü ve kente aidiyet hissi sağlanamazsa, kentin öteki mekânlarında bu kazanımı sağlayabilmek oldukça güçtür. Bu nedenle eski kent merkezleri, kent kimliği ve belleğinin varlığını sürdürmesi ve kentlilerle bütünleştirmesi açısından önem taşımaktadır.

Kentsel yaşamın en üst ifade biçiminin diyalog kavramı olduğu vurgulanabilir. Bu bağlamda, kentin başarısızlığının altında yatan en büyük sebep de diyalog eksikliğidir. Bu eksiliğin sadece yokluk şeklinde değil aynı zamanda uyumlu olması dikte edilen insanların aynı terennümü sürdüren bir kitle haline dönüşmesinden ileri geldiği ifade edilebilir (Mumford, 2013: 154-155). Diyalog ortamını sekteye uğratan bu durum kentlerin kimliği ve belleğini de doğrudan etkilemektedir. Özellikle, kentlerin kimliğinin üretilmesi sürecinde yöneticilerin kendi düşüncelerine göre emrivaki uygulamalarının oldukça tehlikeli olduğu, kimliğin ancak demokratik katılım ortamında oluşursa sahiplenilerek kentin kimliğine dönüşebileceği unutulmamalıdır (Tekeli, 2014: 86-87). Bununla birlikte hızla değişen, dönüşen kent ve süregelen kentleşme olgusu, kentlerde kimlik bunalımını had safhaya taşımıştır. Demografik hareketler, paranın hızlı dolaşımı, kitle iletişim araçlarındaki hızlı değişimler, ulaşımın da bu gelişmelere eşlik etmesi ve daha sayılabilecek birçok etken, kentlerin kimliğini ve belleğini farklı yönlerde etkilemektedir. Bu gelişmeler doğrultusunda kent kimliği; üretilen, tüketilen, yeniden üretilen ve değiştirilen bir döngüde yer almıştır. Böylece kent çalışmalarında ortaya çıkan bir tabir olarak kimliksizlik, kentlerin kimliği olmuş vaziyettedir. Bu süreç, kent belleğinin silinmesinin de önünü açan temel etken olmuştur.

Günümüzde büyük bir hızla değişen ve dönüşen kent kurgusunda tarihi mekânlar, kimliğin inşasına ve güçlendirilmesine büyük katkı sağlamaktadır. Lynch, tarihi mekânların geçmişi, bugüne ve yarına bağlamaktaki hayati işlevine dikkat

çekmektedir. (Ercan Akkar, 2011: 724). Buna karşılık, günümüzün çok nüfuslu ve yığılmış kentlerinde tarihi mekânları barındıran eski kent merkezi; kentlilerin çoğu için artık uğramadıkları, bağ kurmadıkları veya dikkat kesilmeksizin geçip gittikleri bir mekân kurgusuna dönüşmüştür. Bu nedenle, çoğu şehirde eski kent merkezleri işlevini yitirmiş ve kentlilerin uzaklaştığı bir konumda kalmıştır. Daha kötüsü, bazı kentlerin tarihi merkezleri kültür endüstrisi ve kitle turizminin elinde, kente gelen ziyaretçilere pazarlanan ve salt bir gelir sağlama aracı olarak görülen yapay bir hâle bürünmüştür.

Türkiye özelinde bakıldığında, 1950'lerde başlayan hızlı kentleşme süreci eski kent merkezlerinde yoğun bir fiziksel tahribatı beraberinde getirmiştir. Benzer biçimde, kentlerin kimliği ve belleğinde olumsuz yöndeki değişimler de bu gelişmeye eşlik etmiştir. Mekânsal bağlamda ilk fiziki koruma örneklerinin ve kimlik ile belleğin yaşatılmasına yönelik uygulamaların, özellikle 1980'lerden itibaren kültür ve turizm etkinliklerinin yaygınlaştığı kentlerde ortaya çıktığı ifade edilebilir. Buna karşılık, sınırlı örnekler haricinde, eski kent merkezlerindeki kent kimliği ve belleği bağlamındaki aşınmanın 2000'li yıllara kadar sürdüğü, son dönemde ise ivmesi azalmakla beraber halen devam ettiği gözlenmektedir.

Kent çalışmaları ile kentbilimi kapsamında belirli bilim dallarının, kendi disiplinler yaklaşımları çerçevesinde karmaşık kent olgusunu ele aldıkları ve anlamlandırma çabasına girdikleri görülmektedir. Bu bakımdan kent çalışmaları üzerine disiplinler arası yaklaşımların da ancak bilimlerin aralarındaki keskin ayrımının yeniden silikleşmeye başladığı 1980 sonrası döneme (küreselleşme ve postmodernizmin de etkisiyle) tekabül ettiği gözlenebilir. Önceleri kent çalışmalarına yönelik çalışmalara ilgi duyan sosyolog ve iktisatçılara karşılık, bilim dalı giderek çoklu disiplinlerle ele alınmış ve devamında disiplinler arası ve ötesi yaklaşımlarla olgunlaşmıştır. Kent sosyolojisi, kent tarihi, kent planlaması, kent ekonomisi gibi pek çok disiplinler kırıma sahip kentbilimi, siyaset bilimi ve kamu yönetimi bilim dallarının başta yerel yönetimler, kentsel siyaset olmak üzere kent üzerine ilgisinin giderek yükseldiği söylenebilir.

Kentbilimindeki pek çok kavram ve olgu gibi kimlik ile bellek konusu da farklı disiplinler tarafından ele alınan kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle kent kimliği ve belleği arasındaki en somut ilişkinin modernitenin kent mekânına müdahalesinde görüldüğünü, modernizmin kent olgusuna etkisiyle kentleri birbirlerine benzeştirmesine karşılık, alternatif yaklaşım olarak kent kimliği ve belleği üzerine

çalışmaların geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından sonra arttığı gözlenmektedir (Selvi Ünlü, 2017: 76). Bunun yanında kent kimliği ve kentsel bellek öteden beri çokça tartışılan kent sorunu içinde halen güncelliğini koruyan ve tartışılan konulardır. Hatta kentlerin kimliksiz oluşu ve bellek yitimi artık sadece akademik yazında değil, toplumsal hayatın içinde de tartışılan bir durum haline dönüşmüştür. Bu kapsamda, kimlik ve bellek kavramlarını tartışarak değerlendirmek, çalışmanın çıkış noktasını teşkil etmektedir. Buna karşılık çalışmanın temel motivasyonu, karmaşık kent olgusu içinde kent kimliği ve belleğini anlama ve tartışma çabasının ötesine geçerek eski kent merkezini referans alarak kentin kimlik ve bellek kaybının önlenmesi ya da yiten kimlik ve belleğin yeniden inşası için düşünce pratikleri sunmaktır.

Literatürde eski/tarihi kent merkezlerine yönelik alan akademik çalışmaların çoğunluğu mimarlık, şehir ve bölge planlama, peyzaj mimarlık/tasarımı disiplinlerince ele alınmış çalışmalardır. YÖK Ulusal Tez Merkezi verilerine göre 2021 yılının sonu itibarıyla eski/tarihi kent merkezi üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmaları incelendiğinde özellikle bu disiplinlerden hatırı sayılır derecede çalışma bulunduğu görülmektedir. Buna karşılık sosyal bilimler alanına gelindiğinde eski/tarihi kent merkezleri üzerine ortaya konan çalışmalar oldukça kısıtlıdır¹. Kent kimliği ve belleği üzerine gerçekleştirilen çalışmalara bakıldığında öncelikle kent kimliği konusunda ortaya konan çalışmaların bellek konusuna kıyasla oldukça fazla olduğu görülmektedir. Benzer durum ülkemizde gerçekleştirilen lisansüstü tez çalışmalarından da gözlenmektedir. Kent kimliği ve belleği kapsamında ortaya konan akademik çalışmaların da eski kent merkezlerini inceleyen çalışmalar gibi büyük bir kısmının mimarlık, şehir ve bölge planlama, peyzaj mimarlık/tasarımı alanlarında ortaya çıktığı görülmektedir. Buna karşılık kent kimliği ve/veya kentsel bellek konularındaki çalışmalarda ise kamu yönetimi bilim dalı tarafından sunulan çalışmaların² sosyal bilimler alanında ilk sırada yer aldığı gözlenmektedir. Öte yandan kent kimliği ve kent belleği kavramlarını birbiriyle ilişkilerini içeren çalışmalar olmakla birlikte bütüncül biçimde her iki kavramı da doğrudan başlığında içeren çalışmaya rastlanmamaktadır.

---

¹ Bkz; Gül (2008), Keçeci (2019), Yalvaç (2019), Uzer (2021), Kanlıcıoğlu, (2021).

² Kent kimliği üzerine çalışmalar bkz: Can (1999), Aydıngün (2000), Bingül (2004), Cavcav (2007), Adıyaman (2008), Taşçı (2012), Uzun (2013), Solak (2014), Altınışık (2015), Beyazıt (2016), Gülhan (2016), Çolak (2017), Şendil (2017), Metin (2018) Kapaklı (2019), Coşkun, (2019), Bilgiç (2019), Varol (2019), Bulut (2020), Yalçın (2021). Kentsel bellek üzerine bkz: Atalay (2019).

Çalışmanın konusu, Denizli eski kent merkezi örneğinden hareketle incelenen eski kent merkezinin, kentin kimliği ve belleği bağlamındaki işlevi ile önemini ortaya koymaktır. Çalışmanın nesnesi, eski kent merkezi ve birbirinden farklı olmasına karşılık etkileşim halinde olan kent kimliği ve kentsel bellek kavramlarıdır. Bu doğrultuda çalışmanın kurgusu; öncelikle kentsel kimlik ve bellek kavramlarını inceleyerek eski/tarihi kent merkezlerinin kimliğin inşası ve belleğin yaşatılması kapsamındaki rolünü tanımlamaktır. Devamında ise dünyadan ve Türkiye’den farklı örnekleri tartışarak, Denizli’deki mevcut durumu irdelemek ve eski kent merkezinin yaşatılması için benzer konumdaki kentlere de örnek teşkil edeceği düşüncesiyle geleceğe dönük öneriler geliştirmektir.

Kentlerin kimlik ve belleğinde önemli izler taşıyan eski kent merkezleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde son yarım yüzyılda yaşanan hızlı değişimler ile dokusunu kaybetme tehlikesiyle karşılaşmıştır. Denizli gibi hızlı büyüyen kentlerin, kentsel kimlik ve belleklerinin yitilmesi sorunu da bu sürece eş zamanlı olmuştur. Bu nedenle, çalışmada üzerinde durulan kentsel kimlik ve bellek kavramlarını eski kent merkezleri üzerinden okumak ve Denizli eski kent merkezi özelinde çok boyutlu bir açıdan araştırmak suretiyle bu kapsamdaki sorunların çözümüne yönelik söylemler geliştirmek çalışmanın esas alanını teşkil etmektedir. Genele yayıldığına ise çalışma; kimliksizliğin ve kent hafızasının silinmesinin nedenlerini irdelerken bunun kentlerin kaderi olmadığı aksine bunların önüne geçilmesinin mümkün olduğu savından hareketle bir araştırma ve sorgulama girişimidir.

Eski kent merkezleri, kentlerin kimliğinin oluşumunda ve kentsel belleğin yaşatılmasında büyük öneme haiz olmakla birlikte Denizli’de ve ülkemizde; işlevini yitiren, kentliler ile bağı giderek kopan, terk edilen veya (sanayi, ticaret, turizm vb. gibi) sermayenin elinde kimliğinden uzaklaşıp turistlere ticari bir meta halinde sunulan yerlere dönüşmektedir. Bu kapsamda, kentsel kimlik ile belleği ve hatta yit(iril)en kenti geri kazanmanın başlıca yolunun, eski kent merkezlerinin kente ve kentlilere geri kazandırılmasından geçtiğini ortaya koymak ve bunun yöntemlerini tartışmak çalışmanın genel kapsamını çizmektedir.

Küreselleşen dünyada kimlik ve bellek kavramlarını kent, ülke veya bir toplum özelinde değil bütüncül bir anlayışla ele almak daha geniş bir perspektif sağlamanın ötesinde daha gerçekçi olmaktadır. Bu kapsamda farklı örneklerin ele alınması, konuyu

küresel bir düzlemde tartışabilmek için faydalı bir pratiktir. Sonuçta dönemsel farklılıklar olmasına karşılık, sanayileşme ve modernleşme sürecinde dünyadaki pek çok coğrafyada kentler, benzer sorunlar ve sınamalarla yüzleşmektedir. Bu doğrultuda çalışmada farklı coğrafyalardaki kent örnekleri; buldukları ülkelerin gelişmişlik düzeyi, kültürel arka planı, eski kent merkezindeki uygulama deneyimleri gibi göreceli kıstaslar dâhilinde seçilmiştir. Örneklerde yer verilen kentlerin eski kent merkezinin UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'nde yer alması, geçmişten bu yana kentin özgün yapısı ve belleği doğrultusunda çeşitli çalışmaların ortaya konmasına yönelik çalışmalar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca örnek verilen kentlerin olumlu ve olumsuz yöndeki deneyimleri incelenerek tek yönlü bir değerlendirmenin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Eski kent merkezleri üzerinden kent kimliği ve kent belleği tartışılırken, kentlerin yaşadığı kimlik bunalımı ve bellek yitimi de sorgulanmaktadır. Bu sorgulama teşebbüsü arka planda kentin geneline yöneltilerek; kente karşı işlenen suçlara, tektipleşmeye, köksüzlük hissiyatı ve aidiyetin kaybı gibi daha geniş ölçekteki sorunlara da yansıtılmaktadır. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışı, köyden kente göçler sonucu ortaya çıkan yoğun konut talepleri, plansız yapılaşmanın ve birçok altyapı sorununun kaynağını oluşturmuştur. Bu hızlı yapılaşma faaliyetlerinde rant kaygısı ve yerel yönetimlerin yetersizlikleri kentlerin başta eski kent merkezleri olmak üzere doğal ve tarihi çevresinde olumsuz gelişmelere sebep olan uygulamalara göz yumulmasına yol açmıştır. Çevresel düzeyde yaşanan değişim, kaçınılmaz biçimde toplumsal yapıyı da etkilemiş ve sosyokültürel sorunlar gündeme gelmiştir. Bir bakıma sorunlu kentleşme olgusu sorunlu kentleşme sürecini de beraberinde getirmiştir. (Tekeli 2001; 2011; 2014, Keleş, 2015; 2016a). Tüm bu etkenler kentlerin, kimliksizleşme ve bellek yitimi sorununu doğurmuştur. Çalışma kapsamında Türkiye'den incelenen kent örneklerinde de eski kent merkezlerine yönelik çalışmalarda belirli bir birikime sahip ve akademik araştırmalara konu olan kentler seçilerek bu kapsamdaki sorunların ve gerçekleştirilen uygulamaların değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın konusunda temel teşkil eden unsurlardan eski kent merkezlerinin, tanımlanmasına dönük bir sorunsal olduğu belirtilebilir. Eski/tarihi kent merkezlerine yönelik çalışmalarda hatta günlük hayatta, bu ifadeye karşılık belirli sınırlar dâhilinde kentsel alanda belirgin tanımlamalar yer almamaktadır. Bir diğer deyişle, eski kent

merkezi tanımı daha çok varsayımsal olarak kabul edilen bir alan üzerinden tanımlanmaktadır. Bu durum kabul edilebilir bir gerekçeyle, kentlerin hangi tarihe kadar geçerli bir eski kent yapısıyla ele alınacağına net bilinmemesiyle açıklanabilir. Buna karşılık bu çalışmada, belli bir kavramlaştırmaya ihtiyaç bulunduğu ortadadır. Bu kapsamda eski kent merkezi olarak temelde sanayileşme/modernleşme öncesi dönemde (ki her coğrafyada farklı süreçlerde geliştiği belirtilmelidir) kentin sosyal, ekonomik ve kültürel hareketlerinin toplandığı merkez tanımı yapılabilir. Öte yandan bu tanım bazı kentler için -sözgelimi kale duvarlarının içindeki alan gibi- morfolojik tanımlar da içermektedir.

Bu doğrultuda çalışma konusunun mekânsal düzlemde kapsamı, Denizli örneğinde incelenen eski/tarihi kent merkezi olan başta tarihi çekirdek Kaleiçi-Bayramyeri bölgesi olmak üzere buradan Çınar'a uzanan aks ile çevresinde gelişen eski mahallelerdir. Ayrıca çalışmanın genel kurgusunda, perspektifi genişletmek ve değerlendirme olanağı tanımak amacıyla Türkiye ve dünyadan eski kent merkezlerine yönelik örneklere ve anekdotal bilgilere sıkça yer verilmektedir. Dolayısıyla çalışmanın kapsamı farklı kent örnekleri ile genişletilerek, eski kent merkezlerinin kimlik ve bellek üzerine rolünün daha geniş bir perspektifte tartışılması önemsenmiştir.

Çalışmanın temel inceleme konusu olarak Denizli kenti, tarih öncesi çağlardan itibaren geçiş yolu özelliğindeki konumunun etkisiyle Laodikeia antik kentinin kurulmasından itibaren devamlı surette yerleşimin görüldüğü bir kent özelliğinde olmuştur. Denizli'de ilk yerleşimin başladığı bugünkü Kaleiçi-Bayramyeri bölgesi 1970'li yıllara kadar kentin kalbi niteliği taşımakta, şehrin tüm sosyal ve ekonomik faaliyetleri burada gerçekleşmektedir. 1980'lerden itibaren gelişen kentte Kaleiçi bölgesine alternatif yerlerin oluşumuyla mekânın sosyal ve ekonomik kapasitesinde daralma meydana gelmiştir (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2010). Devam eden süreçte, eski kent merkezi ile kentliler arasındaki bağın mekânsal ve zihinsel olarak zayıfladığı bu durumun da kentin kimliğini ve belleğini olumsuz etkilediği gözlenmektedir.

Çalışmanın hedefleri bağlamında; parçalanmış toplumsal yapıda soyut unsurlarda birleşmek oldukça güç olsa da mekânda yani görünür olanda buluşmak halen mümkündür. Mekânın, insanları bir araya getirerek kentlilik bilincini artırmanın ötesinde toplumsal uzlaşma ve birlikteliğe katkı sağlayacağı vurgulanabilir. Böylece katılımcılığı artıran eski kent merkezleri, kentsel demokrasinin var olması için de kritik

bir öneme sahiptir. Çalışmanın amacı eski kent merkezlerinin bu işlevi kazanmasına dönük yolları tartışmayı ve önermeyi temel almaktadır. Bu doğrultuda eski kent merkezlerinin, kentliler için yeniden ortak payda haline getirilmesi teklif edilmektedir. Bu düşünceden hareketle çalışmada hedeflenen, tüm kent bileşenlerini kamunun/toplumun eski kent merkezlerini daha etkin, işlevsel kullanımına ve katılımına yönelik yaklaşımlar üzerine düşünmeye sevk etmektir.

Eski kent merkezlerinin, kentsel kimlik ve belleğin yitirmeye başlandığı yerler olarak bu kavramların kent ve kentliler adına yeniden kazanımı kapsamındaki rolünü ortaya koymak ve farklı düşünce pratiklerine yönelmek, bu çalışmanın temel motivasyonunu teşkil etmektedir. Böylece eski kent merkezlerini değerlendirmeye yönelik; restore etmek, çevre düzenlemesi yapmak yahut turizme açmak vb. girişimler dışında alternatifler üretmek ve başta yerel yönetimler için olmak üzere uygulama önerileri geliştirebilmek hedeflenmektedir. Bu niyet doğrultusunda, dünyadan örneklerle karşılaştırarak kent kimliği ve belleği konusunda sürdürülebilir yöntemleri tartışmanın gerekliliği savunulmaktadır.

Ayrıca çalışmanın amaçları arasında; Denizli kenti kapsamında ortaya konan akademik ve farklı içerikteki çalışmalara katkı sunmak hedeflenmektedir. Dünyadan ve Türkiye’den örnek verilen eski kent merkezlerinin kimlik ve bellek bağlamında güncel rolünün tartışılması; Denizli özelinde kentin tarihine ve bugününe ışık tutan geleceğine ise katkı vermeyi amaçlayan bir araştırma olabilecektir. Bunun yanında çalışma, Denizli’nin kent kimliği ve kentsel belleği kapsamında ortaya konan çalışmalara katkı vermenin yanı sıra, Denizli için halen kent kimliğini görünür kılmak ve belleğini yitirmemek için yapılabilecek çalışmalar olduğu düşüncesini de pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın amaç edindiği temel saiklerden olmamakla beraber farklı dışsal etkilerinin de amaçlar dâhilinde olduğu belirtilebilir. Öncelikle çalışmanın; arka planda kentsel kimlik ve bellek kavramı üzerinden kent sorununa da bir nebze ışık tutmayı amaçladığı ifade edilebilir. Çalışma boyunca toplanan verilerden elde edilen başta görsel dokümantasyon olmak üzere çeşitli materyaller, çalışmanın konusu ve benzer konular üzerine gelecekte yapılabilecek veya süregiden çalışmalara katkı sunabilecektir. Ayrıca çalışma; kendisinden sonraki kent kimliği, kent belleği ve eski/tarihi kent merkezleri üzerine güncel tartışmalara ve araştırma yapmak isteyenlere, bu alanda

ortaya koyduğu incelemelerle katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda çalışmanın önceki çalışmalara göre literatüre beklenen katkıları şu şekilde özetlenebilir; 1) eski kent merkezi ile kentsel bellek ve kimlik arasındaki ilişkiyi konu edinmesi 2) kentsel kimlik ve kent belleğini bütüncül olarak ele alması, 3) Denizli özelinde kent kimliği ve belleği kapsamında geniş bir araştırma olması, 4) Denizli eski kent merkezini tanımlak üzere mahalli idare sınırları haricinde mekânsal bir çerçeve sunarak bu çerçevede eski kent merkezini konu alan bir çalışma olması 5) Türkiye ve dünyadan eski kent merkezlerine yönelik farklı örneklerin kimlik ve bellek kapsamında incelenmesi 6) günümüze kadar gelen süreci kapsamaması nedeniyle güncel olmasıdır.

Çalışmanın araştırma alanını kapsayan Denizli eski kent merkezi, yarım asır öncesinde şimdikinden oldukça farklı bir görünümdeyken aradan geçen zaman eski kent merkezindeki kentin kimlik ve bellek unsurlarının ağır bir tahribat geçirerek pek çoğunun yok oluşuna tanık olmuştur. Bu nedenle eski kent merkezi oldukça ağır bir yıkıma uğrayan Denizli'nin geleceğe dönük kentin kimlik ve bellek varlığının yeniden ele alınarak öne çıkarılması kentsel koruma, özgün kentsel gelişim vb. pek çok konu başlığında cesaret veren bir gelişme olacaktır.

Çalışmanın giriş kısmında araştırmanın konusu ve amacı ele alınırken ilk bölümde kent kimliği ve belleği temelinde kavramsal çerçeve ve kuramsal arka plan üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde, eski/tarihi kent merkezlerini tarihsel perspektifte açıklama çabasıyla beraber dünyadan ve Türkiye'den örnekler incelenmektedir. Devamında, dünya ve Türkiye örneklerinin değerlendirilmesi temelinde güncel sorunlar ve tartışmalar ele alınmaktadır. Son bölüm ise çalışmanın Denizli'yi kapsayan alan araştırması kısmıdır. Bu bölümde öncelikle çalışmanın yöntemi üzerinde durularak Denizli'nin kimlik unsurları ve kent belleği eski kent merkezi temelinde incelenerek kimlik ve belleğin rolü ile tezin varsayımları değerlendirilmektedir. Çalışma, araştırmada toplanan verilerle beraber sonuç kısmında öneriler getirme çabasıyla nihayetlenmektedir.

Ana hatlarıyla çalışmada izlenen sistematik yöntem, kent kimliği ve kent belleğini inşa eden bileşenleri inceleyerek Türkiye ve dünya ölçeğinde değerlendirmektir. Bu kapsamda kavramsal çerçeve, arka planda kuramsal yapı ile desteklenmektedir. Kent kimliği ve belleğinin eski kent merkezleri kapsamında ele alınması ise dünyadaki örneklerle Türkiye'deki yapı arasında ilişki kurma ve çıkarımlar

üzerinden tartışılmaktadır. Gelinen noktanın tartışılması ile birlikte Denizli eski kent merkezi temelinde, dünya ve Türkiye'deki tarihi kent merkezlerinin incelenmesinin sunduğu katkıyla birlikte, bulgular eleştirel biçimde değerlendirilmektedir.

Birinci bölümde kavramsal çerçeve ve kuramsal arka plan; kent, kentleşme ve kentlileşme çizgisinden ele alınarak kimlik ve bellek kavramlarına bağlanmaktadır. Bölümün akışında, sınırları oldukça geniş olan kimlik ve bellek kavramları kent düzleminde incelenmektedir. Öncelikle kent kimliğinin tanımıyla beraber kimliğin bileşenleri, literatürdeki farklı kategorilendirmelerden yararlanarak çalışma kurgusuna uyumlu halde şematize edilmektedir. Bu doğrultuda kentsel kimlik unsurları ağırlıklı biçimde örnekler üzerinden açıklanmaktadır. Bellek kavramı ise tanımla birlikte temel nitelikleri olan kolektif ve mekânsal bellek kavramları üzerinden incelenmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde eski kent merkezleri üzerinde durularak, tarihsel süreçte eski kent merkezlerini etkileyen dinamikler değerlendirilmektedir. Devamında, dünyadan ele alınan, kent merkeziyle UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne giren 7 kentin (Varşova, Rodos, Mostar, Havana, Hiroşima, Galle, Bamberg) incelemesi yapılmaktadır. Yurt içi ve yurt dışı uygulama örneklerine yakından bakmak amacıyla Türkiye'den 3 kent (Ankara, Antalya, Edirne) ile birlikte toplamda 10 kentin tarihi merkezleri, kentsel kimlik ve bellek kavramları temelinde incelenmektedir. Sonuçta, dünya ve Türkiye'den eski kent merkezi örnekleri ışığında kimlik ve bellek kavramlarına dair sorunlar, yaklaşımlar ve uygulamalar üzerine tartışılmaktadır.

Son bölümde ise alan araştırması öncesinde çalışmanın yöntemi; veri toplama, örneklem, varsayımlar ve sınırlılıklar başlıkları halinde ele alınmaktadır. Alan araştırmasının ilk bölümü, Denizli'nin kent kimliği unsurlarının birinci bölümdeki açıklanan kimlik unsurları bağlamında detaylıca incelerken, kimlik unsurları ile eski kent merkezi arasındaki ilişki de irdelenmektedir. Devamında, geçmişteki Denizli ile günümüzdeki Denizli arasında bellek ve eski kent merkezi arasında bağ değerlendirmektedir. Belleklerdeki Denizli'de, sözlü görüşmelerde elde edilen verilerden daha ağırlıklı biçimde yararlanılmaktadır. Bölüm sonunda, eski kent merkezinde kimlik ve bellekten geriye kalanlar araştırmanın bulguları kapsamında değerlendirilmektedir.

Sonuç yerine ortaya konan öneriler ise başta yerel yönetim olmak üzere ilgili paydaşlarla beraber kent kimliği ve belleğini yaşatarak pekiştirmek için eski kent merkezi özelinde gerçekleştirilebilecek çalışmalar üzerinde durmaktadır. Böylece çalışma öneriler kısmı ile tamamlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KURAMSAL ARKA PLAN, KENT KİMLİĞİ VE BELLEĞİ

Kent kimliği ve kentsel belleği açıklamaya giden yolun çıkış noktası olarak kent olgusundan başlayan kavramsallaştırma girişimi, kentleşme ve kentlileşme süreçleriyle kent kültürünü de içeren bir çerçevede ele alınmaktadır. Her ne kadar kapsamı geniş (halen de genişlemekte) olan kavramsal çerçevenin sınırlarını tayin etmek kolay olmasa da pergelin sabit ucunun kent kimliği ve belleği olduğu hatırd tutularak kavramların değerlendirilmesi ve kent ile kentleşme özelinde kuramsal arka planın işlenmesi amaçlanmaktadır.

1.1. Çalışmanın Kavramsal ve Kuramsal Çerçevesi

Çalışmanın nesnesi, kentsel kimlik, bellek ve eski/tarihi kent merkezi olarak ortaya konmak ile birlikte temelde kentin kendisidir. Bu doğrultuda kavramlaştırmanın başlangıç noktası kent olgusu olmaktadır. Çalışmada kent kavramı, dilimizde şehir yahut kent sözcüklerinin içerdiği fiziki ve idari bir yerleşim yerini işaret eden tabirin ötesinde kentsel yapı, kent toplumu, kısaca kenti kuşatan her somut-soyut türlü vasıta yerine kullanılmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasi etkenlerle sürekli değişen kenti, statik bir biçimsel oluşumda ifade etme imkânı bulunmamaktadır. Kentler artık surların içinde kalan veya bir tepeden işaret edildiğinde basitçe sınırları anlaşılan bir yapıda değildir. Kent olgusu, kentsel alan, kent sorunu, kent toplumu çalışmanın esas nesnesini teşkil eden kent sözcüğü ile özetlenmektedir.

Kent kuramları; önceleri klasik kuram temsilcileri M. Weber, E. Durkheim, G. Simmel ve K. Marx & F. Engels'in sosyoloji ve iktisat temelinde yükselen yaklaşımları çerçevesinde tali başlıklarda ele alınırken; 20.yy'ın ilk yarısında Şikago Okulunun kentlerin büyüme süreçlerini açıklayan ekolojik/çevrebilim yaklaşımı L. Wirth, R. Park ve E. Burgess gibi temsilciler tarafından tartışılmıştır. Şikago Okulu kent sosyolojisinin kuramsallaşmasının önünü açmıştır. Bununla birlikte ortaya attığı kuramlar farklı yönlerden eleştirilmekle birlikte; kentbilimi kapsamında sistematikleşen ve nitel araştırmaları içeren ilk araştırmalar ile kültürel etkenler ve kentlileşme üzerine çalışmaların Şikago Okulu öncülüğünde geliştiği belirtilebilir (Serter, 2013: 68-74).

Çağdaş kent kuramı çerçevesinde ise 20.yy'ın ikinci yarısında, neo-Marksist teorisyenler, önce H. Lefebvre sonrasında D. Harvey ve M. Castells üzerinde literatürde öne çıkan isimler olarak nispeten detaylı durulmuştur. Son olarak küreselleşme kapsamında dünya kenti kuramı J. Fredmann ve S. Sassen tarafından ortaya konmuştur. Çalışmanın içeriğinde kısaca temas edilecek olan kuramlarla beraber, çalışma belirli bir kuram veya kuramcının fikirleri temelinde inşa edilmemiştir. Buna karşılık arka planda Harvey'in ortaya koyduğu yaklaşımların çalışmanın bütünü için yol gösterici nitelikte olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Harvey; kent toplumunun durmaksızın dönüşüme uğradığını görerek, dönüşümün kuralları bulmak üzerine eğilmiştir. Bu doğrultuda, kentsel çerçevede üretim ve tüketim arasında karşılıklı bir ilişkiye odaklanmıştır. Harvey'e göre kapitalist üretim hiç durmadan kentleşmenin ihtiyacı olan artı ürünü üretirken, ürettiği artı ürünün tüketimi için kentleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Burada ifade edilen kapitalist üretim; artık üretim odaklı sermaye birikiminden toprak ve mülkiyet temelli yatırımlara dayanan sermaye birikimine geçmiş durumdadır. Sınıf tekeli rant ve finans kapitali olarak ele alınan bu sermaye ortaklığında; imarı yürüten şirketler, yatırım sahipleri, alım-satım araçları ve finansal kuruluşlar yer almaktadır. Sermaye birikimi döngüsel olarak kent düzleminde soylulaştırma, büyük çaplı dönüşüm projeleri, yüksek rant değerine sahip ticari ve finansal yatırımlar, büyük çaplı imar faaliyetleri vb. ile mekânın yeniden üretimini sağlamaktadır. Bu durumu düzenli aralıklarla kentsel yapıya çarpan yaratıcı yıkımın³ dalgaları olarak belirten Harvey, kentsel düzlemde büyük inşaa faaliyetlerinin dönemsel olarak hızlı biçimde artan ve azalan frekanslarda geliştiğini ortaya koymuştur⁴. Daha kötüsü ise kentler arası rekabetin de bu süreci körüklediğini ve ranta dönük projeleri artırdığını vurgulamaktadır⁵. Tüm bu süreçten en fazla etkilenen mekânlar eski kent merkezleri olmaktadır. Tabii olarak kent kimliği ve belleğinin de bu durumdan olumsuz etkileneceği rahatlıkla söylenebilir. Dahası mekânsal üretim kent kimliğini ve belleği sermaye birikimi ve rant sağlama aracı olarak görmekte de beis görmeyecektir. Harvey, sermayeyi toplumsal açıdan düşüncesiz olarak yorumlar; nihayetinde kapitalist ekonomide konut yatırımları da dahil tüm bu büyük yatırımların

---

³ Schumpeter'in ifadesiyle yaratıcı yıkım kapitalist gelişimin temelini oluşturmaktadır. Bir süreç olarak değerlendirildiğinde teknolojik yeniliklere dayanması ile yaratıcı iken firmalar, meslekler, üretim kolları hatta ülkeler arasında yeniden dağılımı öngörmesiyle yıkıcı bir süreçtir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 86-87).

⁴ Şekilsel açıklama için bkz. Harvey (2016: 113-114).

⁵ Harvey, Baltimore kenti üzerine olan çalışmalarında bu durumu incelemiştir.

yegane sebebi, rant elde ederek zenginleşmektir (Merrifield, 2012, Harvey, 2013; 2016, Keleş, 2016a).

Çalışmanın arka planında; kent, kentleşme ve kimlik bağlamında değinilen yaklaşımlar arasında modernizm ve postmodernizm⁶ de bulunmaktadır. Bu durum iki paradigmanın kent çalışmalarında üzerinde durulması sebebiyle derinlemesine olmamakla birlikte ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlar çalışmanın iki yönüyle gündeme gelmektedir. İlki, sanayileşme süreciyle beraber modernleşme olgusunun kentlerin kimlik ve belleğinde ortaya çıkardığı değişimler ve karşısına konumlanan postmodern yaklaşımdır. İkincisi ise modernleşme süreci ve devamında eski kent merkezlerinin etkilenen konumu ve ortaya çıkan değişimler bağlamında değerlendirilmektedir. Buna karşılık çalışmanın temel hedefi kentsel kimlik ve bellek kavramlarını modern-postmodern yaklaşımları üzerinden açıklama çabasında olmamakla beraber yalnızca arka planda değinmek gayretindedir.

Çalışmanın içeriğine temel oluşturmak maksadıyla kent, kentleşme ve kentlileşme kavramlarının belirli bir çerçevesi çizildikten sonra, kent kimliği ve belleği üzerinde durulmaktadır. Birbirinden farklı olmasına karşılık etkileşim halinde olan kentsel kimlik ve bellek, çalışmanın yalnızca kavramsal çerçeve bölümünde değil, bir bakıma tamamına yayılan bir kurguda açıklanmaya ve tartışılmaya çalışılmaktadır. Öte yandan, kent kimliği değişken bir yapıda ve sürekli bir dönüşüm sürecinin içindedir. Bu doğrultuda kimliği ele alırken tarihsel bir arka plan gözden kaybedilmemeye çalışılmaktadır. Daha geniş ölçüde tanımlar içermesi nedeniyle kimliğin; bellek ile ilişkisinin ele alınması ve belleğin kimlikten sonra kavramlaştırılması üzerinde durulmuştur. Son olarak belirtilmelidir ki kimlik ve bellek; keskin sınırlar içinde değerlendirilmesi müşkül denebilecek kavramlar olarak kent çalışmalarında güncelliğini koruyan ve disiplinler arası hatta giderek disiplinler ötesi ele alınan bir yapıdadır. Bu yaklaşımla, çalışmada kimlik ve bellek özelinde keskin ifadeler söylemek yerine tartışmalar ve örnekler üzerinden bir kavrayış yöntemi izlenmektedir.

---

⁶ Postmodernizm 1970'lerden itibaren sosyal bilimlerde önemli bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Postmodernizm temelde modernizm eleştirisi ile evrensel yaklaşımdan ve büyük anlatıdan duyduğu rahatsızlığı vurgulamaktadır. Kesin söylemlere, genel-geçer bilgiye ve temel inanç, etik gibi oluşumlara yer olmadığı için, postmodern düşünce biçimini kategorize etmek oldukça güçtür. Bununla birlikte postmodern yaklaşımla, araştırmaların tümünün kendi ölçütleri çerçevesinde meşru olması söz konusudur (Scott ve Morrison, 2016: 233-234).

1.2. Kent, Kentleşme ve Kentlileşme

Kentsel kimlik ve bellek kavramlarını anlama çabasına temel teşkil etmek amacıyla; kent, kentleşme ve kentlilik ile kent kültürünü içeren kentlileşme olgularını tarihsel bütünlük içinde değerlendirmek önemlidir. Birbirleri ile sıkı ilişki içinde olan bu olgular, sanayileşme ve modernleşme sürecinde farklı bilim dallarında çeşitli ölçütlerle ele alınmıştır.

Giderek karmaşıklaşan kent olgusunu anlaşılır kılmak için farklı söylemlerin etkisinde gelişen belirli ölçütlerin varlığı; kenti, salt bir yerleşim yeri olma kurgusundan ayıran nitelikleri tanımlamak bakımından öne çıkmaktadır. Kenti tanımlama girişiminde kullanılan ölçütler genel başlıklar halinde; demografik, ekonomik (işlevsel), sosyokültürel ve yönetsel ölçütler olarak sınıflandırılmaktadır (Özer, 2004: 2-4; Keleş ve Mengi 2017: 19-20). Diğer yandan, tüm bu ölçütler etrafında gelişen yaklaşımların kent olgusunu tanımlamaktan çok temelde onu anlamaya dönük bir çabanın ürünü olarak değerlendirilebilir.

Kentleşme, kentlerin sayıca ve yoğunluk bakımından artışı olarak tanımlansa da çoğunlukla sebepleri ve sonuçları üzerinden tartışılan bir kavramdır (Özer, 2004; Tekeli, 2011, Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013; Keleş, 2015; 2016a). Günümüzde çeşitli toplumların/ülkelerin kentleşme sürecinin farklı evrelerinde bulunduğu görülmekle beraber gelinen noktanın, kentleşme sürecini irdelemek konusunda ciddi bir birikim oluşturduğu belirtilebilir. Genellikle modernleşme anlayışı bağlamında ele alınan kentleşme olgusuna; kalkınmışlığın bir ifadesi olan ve ekonomik gelişim için arzu edilen bir kavram olmanın yanında, kentleşmeye günümüze değin yarattığı kentsel sorunlar ve ortaya çıkardığı toplumsal değişimler bakımından (hızlı ve düzensiz olması nispetinde) eleştirel yaklaşılmaktadır. Bu kapsamda özellikle Türkiye gibi ülkeler ile erken dönemde sanayileşme aşamasına geçen ülkeler arasında, kentleşme dinamikleri ve kentleşmenin getirdiği değişimler açısından benzerliklerin yanında farklılıklar da bulunmaktadır.

Kentleşmenin toplumsal boyutunu içeren kentlileşme süreci; kent ve kentlinin arasındaki etkileşim ile biçimlenen kent kimliği ve belleğinin oluşumunda, belirleyici bir konumdadır. Kentlileşme için kent uygarlığının bir mensubu olma süreci demek mümkündür. Bu doğrultuda kentlileşme, kente gelenlerin belirli bir süreç yahut

aşamalardan sonra kent kültürüne sahip olması kentlilik bilincine erişmesi olarak belirtilebilir. Ne var ki kentleşmenin böylesine pürüzsüz bir biçimde ilerlememesi, kentlilik bağlamında tartışılmalı sorunların zeminini oluşturmaktadır.

1.2.1. Kent

Eski Mısır hiyerogliflerinde kent ve ana sözcüklerinin aynı sembollerle gösterilmesi kentin saran, kucaklayan bir kavram olduğuna işaret etmektedir⁷ (Oktaç, 2011: 11). Tarih boyunca insanı saran bu kavramın dilimizdeki karşılıklarından olan kent; günümüzde etimolojik olarak Anadolu ile Orta Asya arasında bağ kuran sözcüklerden biri olarak, Fars kökenli Soğdca'dan Türkçeye geçmiştir. Bugün bu coğrafyalarda sonu *kend/kand/kant/kent* ile biten irili ufaklı pek çok yerleşim ismine rastlanmaktadır. Eski Türkçeden günümüze Türk tarihinin tüm dönemlerinde kent sözcüğü; şehir, köy ve kasaba sözcüklerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır (Erdem, 2014: 78). Türkçenin zenginliği olarak farklı dillerden geçen iki sözcük olan şehir ve kent, yüzyıllar içinde coğrafyamızda kullanılarak hayatını ve güncelliğini sürdürmüştür. Öte yandan son dönemlere kadar şehir sözcüğünün resmi ve günlük kullanımda çok daha yaygın olduğu vurgulanabilir. Dünyanın yaygın dillerinde *city, citta, ciudad, madina, shi, ichi, gorod* gibi isimlerle ifade edilen yerleşimler; dilimizde iki ayrı sözcükle karşılık bulmaktadır. Bununla birlikte kent, tabirinin ötesinde onun manasına bakıldığında, kent olgusu olarak kente tabi olan/kentin içerdiği anlamındadır. Batı dillerinde farklı formlarda karşımıza çıkan Latince kent anlamındaki *urb* sözcüğünden türemiş *urban*⁸/*urbaine/urbano*, dilimizde de sıfat temelinde kentsel, kente ait olan, kente özgü anlamlarında yer almaktadır (Sennett, 2019: 26). Keleş (2016a: 111) de *urban* sözcüğünün toplumbilimsel kent tanımına daha uygun olduğunu belirtmektedir.

Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde "*sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük topluluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi*" kentin terimsel yahut teknik bir tanımı olarak yer almaktadır (Keleş, 1998: 75). Buna karşılık, "Kent nedir?" sorusu halen yanıtsız

⁷ Günümüzde dahi Mısır'da kadim başkent Kahire dünyanın anası (*ümmü'd dünya*) olarak ifade edilmektedir.

⁸ <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/urban> (30.11.2020) sözcüğün İngilizce ve Fransızca'daki varlığı için 17.yy işaret edilmektedir.

durmaktadır (Martindale, 2015: 11). Weber'in tam yüz yıl önce Şehir (*die Stadt*) eserinde bu sorunun yanıtı arama çabası günümüzde de sürmektedir; öte yandan geçen sürede, kent biliminin sorunun yanıtına daha yakın olduğu söylenemez. Gittikçe hız kazanarak değişen kent, onu anlamak için gereken düşünce ve pratiğe zaman tanımamaktadır. Lefebvre (2014a: 47), kent olgusunu devasa konumu ile şaşırtıcı; karmaşık yapısıyla, bilgi araçlarının ve pratik eylem unsurlarının üzerine çıkmış olarak tanımlamaktadır.

Fotoğraf 1.1. Günümüzün devasa boyutlara ulaşan kentlerine bir örnek: 40 milyon kişinin evi Tokyo

Kaynak: *aa.com.tr* sitesinden alınmıştır⁹

Günümüz kentini anlamlandırmak için geçmiş, içinde önemli ipuçları barındırsa da kentin izlerini sürmek oldukça zor bir çabadır. Mumford (2013: 13-14) kentin kökenlerini karanlık olarak tanımlarken geçmişinin artık bilinemeyecek kadar toprağın altında silik ve gömülü kaldığını vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, kentlerin geleceğini de öngörmek oldukça güçtür. Kentler gelecekte dünyadan silinip gidecekler mi yoksa tüm dünyanın kendisi devasa kentsel ağlara dönüşerek (bilinen kentin farklı bir şekilde ölümü) farklı bir evreye mi ulaşacaktır? Öte yandan, kentlerin bir bakıma idealleri de kapsayan farklı istikametleri tarih boyu tartışılmıştır. Geçmiş eskilere uzansa da farklı kent modellerine dair fikir ve pratikler günümüzde halen tartışılmaktadır. Dünya

⁹ <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/1940ta-savas-nedeniyle-iptal-edilen-tokyo-olimpiyatlari-bu-kez-virus-tehdidi-altinda/1752780> (20.12.2020).

kenti, girişimci kent, akıllı kent, eko kent, kompakt kent, sakin kent vb. gibi farklı kent modelleri örnek olarak verilebilir (Keleş ve Mengi, 2017).

Lefebvre (2014a: 20-21) kenti, kent toplumunu ifade eden kavram olarak değerlendirirken aynı zamanda geleceğe dönük bir tasavvur olarak da düşünür; *“Kent toplumuna farklı girişler, bu farklı başlangıç noktalarının içerdikleri ve sonuçları, kent olgusu veya ‘kent’ (urbaine) hakkındaki sorunsalın parçasını teşkil eder. ‘Şehir’ (ville) kelimesinden ziyade bu son kelimeleri kullanmak tercih edilmelidir, zira ‘şehir’ kelimesi tanımlı ve nihai bir nesneyi, bilimin sunduğu objektif bir nesneyi tanımlıyor gibidir, teorik çalışma ise öncelikle bu ‘nesne’nin eleştirilmesini ve virtüel ya da mümkün nesneden çok daha karmaşık bir kavramın oluşturulmasını gerektirir. Bir başka deyişle, bu perspektifte bir şehir bilimi (kent sosyolojisi, kent ekonomisi vb.) değil, küresel sürecin ve onun sonunun (amaç ve anlam) oluşumunun bilinmesi söz konusudur. Bu nedenle, (‘kent toplumu’nun kısaltması olarak) kent, şimdiki zamanın gerisinde olan tamamlanmış bir gerçeklik olarak değil, aksine bir ufuk, aydınlık bir virtüellik olarak tanımlanır”*.

Eflatun, insandaki en büyük erdemini kent kurmak olduğu belirtir (Cansever 2013: 87). Bu erdemini başlangıç olarak günümüzden 12.000 yıl öncesine kadar uzanan kökleri olduğu tahmin edilmektedir. Yaygın bir düşünce ile tarihte ilk kentlerin Mezopotamya’da ortaya çıkmasından bu yana, neredeyse 60 asırlık bir kentsel gelişim sürecinden bahsedilebilir. Eski çağların kısıtlı etkileşim olanaklarına karşılık insanlığın; Fırat-Dicle havzası haricinde Asya’nın farklı bölgelerinde, Akdeniz kıyılarında ve Nil Vadisi’nde de kentler kurmaya başladıkları görülmüştür (Huot vd., 2000; Mumford, 2013). Kentler siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerin merkezi haline gelmiş, insan uygarlığı tekâmülünü kentler vasıtasıyla sürdürmüştür.

Kentleri tarihsel süreçte incelerken, kenti farklı açılardan değerlendiren yaklaşımlar karşımıza çıkmaktadır. Huot vd., (2000: 14) kenti tanımlarken morfolojik durum, nüfus ve yerleşim yeri alanı gibi unsurların önemli olmadığını; kentin bir ilişki ve karar merkezi olarak insanların bir araya geldiği, mal değiş-tokuş ettiği, fikirlerini yaydığı yer olduğunu belirtmektedir. Yerine getirdiği karmaşık ve çokça işlev, kenti köyden ayırtmaktadır. Farklılaşan işlevler dışında çeşitlilik unsuru da kentin özellikleri arasındadır. Kentler farklı tür ve sınıflardan insanların bir araya gelip ortaklaşa bir yaşam kurgusunu meydana getirdiği yerlerdir (Harvey, 2013: 117). İbn

Haldun medeniyet çerçevesinde değerlendirdiği kenti, mülk ve devletin varlığına bağlar; kent hayatını ve uygarlığını bedeviliğin (kırsal hayatın) karşısına konumlandığı hadarilik (kent toplumu) ile ilişkilendirmektedir. Kenti, ticaretin ve tabii olarak servetin olduğu yer olarak belirtirken, kentin gelişip büyümesini refahın artışı anlamına geldiğine değinmektedir. (Uludağ, 2013: 143-146).

Weber (2015: 93-94) kenti, kentsel topluluk olarak ele alırken taşıması gereken beş farklı özelliğe dikkat çekmiştir. Bu özellikler kale, pazaryeri, özerk bir hukuk (kente ait), kentlileri içeren bir birlik sistemi, kentlilerin yöneticiyi belirleme konusunda kısmen de olsa gücünün bulunması olarak sıralanmaktadır. Bu kapsamda Weber (2015) Doğu-Batı arasında ayrıma giderek bu durumu Avrupa'ya özgülemiş ve farklı toplumsal nedenlerle Asya'daki kentlerde kentsel topluluğun bulunmadığını belirtmiştir. Öte yandan Weber kentleri tüketim ve üretim kentleri olarak iki sınıfa ayırarak birincisini antik dönem ve ortaçağın ticaret kentleri olarak nitelerken, üretim kentlerini ise sanayileşmeyle gelişen kentler olarak belirtmektedir (Keleş, 2016a: 134).

Ortaçağ'da kentlerin yapısını ekonomik ve siyasal olarak derinden etkileyen temelinde ticaretin yer aldığı bir kırılma meydana gelmiştir (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 35). Pirenne (2014: 100-101) Avrupa'da kentlerin büyüüp yayılmasında ticaretin önemine dikkat çekerek ticaret yolları boyunca ilk kentlerin ortaya çıktığını belirtmektedir. Hatta kentler arası ticaret ağları zaman içinde kentler arası ekonomik ve siyasal birliklere dönüşmüştür. Avrupa'da Venedik Birliği, Ceneviz Birliği, Hansa Birliği gibi ticaret kentlerinin işbirliğine dayanan büyük ticaret birlikleri ortaya çıkmıştır. Ticaret ağları sonucu sağlanan ekonomik güç süreç içinde siyasal güç taleplerini gündeme getirmiş ve güçlenen kentler imparatorla bir komün antlaşması (carta comune) yaparak serbest kentler konumuna geçmişlerdir (Ortaylı, 2012: 87). Weber (2015) ve Pirenne (2014) Avrupa'da ortaya çıkan kent birliklerine, kentsel topluluğun gelişimi noktasında oldukça önem atfetmektedir. Örneğin Almanya'da bu bağlamda ortaya çıkan serbest kentler, Hansa Birliği kentlerinin girişlerine yazılan "kent havası insanı özgürleştirir" deyiminin kaynağı olmuşlardır. Kent hayatı insanların özgürleşmesine ve toplum hayatında yer almasına öncülük etmiştir (Pirenne, 2014: 142, Sennett: 2019: 164). Sonuçta kentlerin kırdan farklılaşan yapısıyla tarih boyunca bireysel ve toplumsal hakların gelişiminde başat rolü olduğuna dair genel bir anlayış bulunmaktadır.

Geleneksel kentin nitelikleri; sınırlı altyapı, organik enerjiye dayalı üretim ve ulaşım tarzı, üretimde kısıtlı ihtisaslaşma ve bunlara bağlı az nüfuslu yapı olarak sıralanmaktadır (Ortaylı 2012: 70). Geleneksel kent, büyük ölçüde kentin doğuşu ve sanayi kenti olmadan önceki evreyi kapsayan sanayi öncesi kenti belirtmektedir. Tarihsel süreçte farklı gelişmelerin hazırladığı Sanayi Devrimi, kentleri hem emek arzı hem de pazar noktasında merkezi bir konuma getirmiştir (Tekeli, 2011: 31-32). Bundan böyle kentler; tüccarlar, sermayedarlar ve onların çıkarlarına hizmet eden yapıların talepleri ile şekil alma sürecine girerek günümüze değin bu güçlerin etkisinde büyümüştür. Söz konusu güçleri temsil eden bu kurumsal yapının adı kapitalizmdir. Kapitalizm 17.yy'dan itibaren tüm dengeleri değiştirirken kentlerin yapısında söz sahibi konuma gelmiştir (Mumford 2013: 499-500). 18.yy sonunda başlayan kapitalist üretimin yaygınlaşmasıyla birlikte, bu yeni üretim sürecine eklenen kentler giderek büyümüş ve devasa dönüşümler geçirmiştir. Mekânsal mobilitayı artırmak, araçların, malların dolaşımını kolaylaştırmak ve kitleleri kontrol altında tutmak üzere tasarlanan geniş bulvarlar, ticari alanlar, imar faaliyetleri ve çoğu tepeden inmece yaklaşımla kentlere yönelik düzenlemeler bu dönemin belirgin özellikleri haline gelmiştir (Harvey, 2013).

Kent kuramları içinde bazı yaklaşımların kentleri, tarihsel süreçte geçirdiği evreler üzerinden kategorize ettiği görülmektedir. Bu yaklaşımlar özellikle 19.yy ve 20.yy başlarında ortaya çıkmıştır. Örneğin, Sjöberg kent türlerini tanımlarken; ilkel, feodal ve sanayileşmiş kentsel toplum ayrımına giderken, kentleri de bu ölçütlere göre tasnif ederek kentsel toplumun son iki toplum modelinde bulunduğunu belirtmektedir. Marksist teoriye göre ise kent, geçmişten geleceğe uzanan bir doğrultuda geçiş süreçleri içinde değerlendirilerek, bu sürecin nihayetinde varacağı noktanın sosyalist kent olacağı belirtilmektedir. Bu kapsamda geçiş süreçleri içinde yer alan adıyla müsemma kent türleri sırasıyla; ilkel kent, köleci kent, feodal kent, kapitalist kent ve sosyalist kent şeklinde sıralanmaktadır (Keleş, 2015: 24).

Kentleri sosyal ve ekonomik temellere göre açıklayan klasik kent kuramlarına karşılık 20.yy'da Şikago Okulunun (işlevselcilik) temsilcileri ile gelişen kentlerin nasıl ve hangi kurallara bağlı olarak büyüdüğünü açıklayan kentsel ekolojik kuram ortaya çıkmıştır. Ekolojik kuram temsilcilerinden Wirth'e göre kent, farklı niteliklerdeki bireylerin oluşturduğu nispeten geniş, yoğun nüfusa sahip ve mekânsal açıdan süreklilik

gösteren yerleşimlerdir. Kentlerin büyümesi ise farklı kuramlarla açıklanmış olup bu kuramlar II. Dünya Savaşı öncesi döneme karşılık gelmektedir. Bu kuramlar; iç içe büyüme ile merkezden bir çember şeklinde kentin dışarı yayılması (ortak merkezli halkalar kuramı), kentlerin ana ulaşım hatları boyunca yıldız biçiminde büyümesi (sektör/dilimler kuramı) ve kentlerin tek merkezli değil ayrı ayrı çekirdekler etrafında gelişmesi olarak temellenmektedir. Kent çalışmalarına dönemi itibarıyla katkı sunan bu kuramlara karşı yapılan en temel eleştiri; evrensel nitelikte olmayıp sadece Amerikan kentleri üzerindeki gözlemleri içermeleri ve geçmişteki kentsel yapıyı ele alarak kentleşme pratiklerindeki güncel değişimin gerisinde kalmış olmalarıdır (Tekeli, 2011: 50-56, Keleş, 2015: 26-27; 2016a: 124-129).

Şikago Okulunun ortaya koyduğu çalışmaların kapsamı dışında tuttuğu politik iktisat ve kentlerin sınıfsal açıdan ele alınması kent çalışmalarında neo-Marksist düşünürlerin temel kurgusu olmuştur. Bu doğrultuda ekolojik kuram yerini bu anlayış çerçevesinde geliştirilen kuramlara bırakmıştır (Serter, 2013: 76). 60'lı yıllarda geleneksel sınırlarını genişleten Marksist teori, kentsel sorunlar konusunda neredeyse yüz yıla yakın süren uykusundan uyanmıştır. Bu geri dönüşün mimarlarından Lefebvre, Marksistlerin sanayileşme kadar kentleşmeye, fabrikalar kadar caddelere odaklanması gerektiğini vurgulamıştır (Merrifield, 2012: 24). Kentsel sorun sürecinde Lefebvre'in üzerinde durduğu nokta mekâna yönelik yaklaşımında ortaya çıkmaktadır. Lefebvre, kapitalizmin dayattığı soyut ve değişim değerini ön plana alan bir mekân anlayışı yerine günlük yaşamın geçtiği somut ve kullanım değerine göre konumlanan bir mekân anlayışını savunur. (Şengül, 2001: 15). Keleş (2016a: 141), toplumsal mekân, soyut mekân gibi çeşitli mekân kavramlarıyla, değişim değeri, kullanım değeri ve toprak rantı kavramlarının ilk defa Lefebvre'in çalışmalarıyla gündeme geldiğini ifade etmektedir.

Lefebvre ve onun yeri geldiğinde eleştirisini de yapmak suretiyle ardılları denebilecek düşünürler Castells ile Harvey, kentsel mekânı üretim süreçleri ve ilişkileri üzerinden değerlendiren düşünürlerdir. Harvey, kentin ekonomik süreçlerle ilişkisini konu edinirken; Castells, kentteki emek gücünün yeniden üretimine odaklanmaktadır (Şengül, 2001: 25). Harvey, Lefebvre'in Kentsel Devrim kitabına atıf yaparak¹⁰ *“Kentsel Devrim sözcüklerini kullandığımızda iktisadi büyüme ve sanayileşme*

---

¹⁰ Harvey bu alıntıya *Social Justice and the City* isimli kitabında yer vermiştir (Merrifield, 2012: 177).

sorunlarının egemen olduğu dönemden kentsel sorunun belirleyici olduğu, kentsel topluma özgü çözüm ve biçimlerin öncelikli olduğu döneme geçişi sağlayan, günümüz toplumundaki yaygın dönüşümlerin toplam birlikteliğini kastediyoruz” demiştir (Merrifield, 2012: 177).

Castells 70’li yıllarda, bir formasyonun üretimde bulunurken, aynı zamanda üretim koşullarını da yeniden üretmeden hayatını sürdüremeyeceğini vurgulayan Althusserci bir yaklaşımla; emeğin (yeniden) üretimini kent boyutunda ele almıştır (Merrifield, 2012: 246). Castells (2017: 22-23), kentsel sorundaki (bir diğer deyişle ortak tüketim) gelişmelerin kuramsal araçların dönüşümüne yeterince yansımadığını belirterek dönemin geçerli iki yaklaşımı olan; toplumsal konular için anlam ifade etmeyen demografik ve coğrafi empirizm ve Şikago Okulunu eleştirerek kent sorununu iktidar ilişkileri bağlamında değerlendirmiştir. Ona göre kentsel mücadeleler sınıf merkezli mücadele ile bütünleştiği ölçüde kapitalist toplumsal ilişkilerin sorgulanmasını sağlamaktadır (Şengül, 2001: 19). Castells, mekânın biçimlenmesinin ve kentsel sorunların, kapitalizm ve kentsellik arasındaki ilişkiler vasıtasıyla çözümlenebileceğini düşünmektedir. Kapitalist düzende nasıl ki üretimin kaynağı fabrika ise emeğin yeniden üretilmesini sağlayan sürecin kaynağı da kentlerdir (Keleş, 2016a: 122). Buna karşılık, süreç içinde Castells, kentsel sorunları sınıfsal mücadele ekseninde değil kentsel toplumsal hareketler ekseninde değerlendirerek klasik Marksistlerden ayrılmıştır (Şengül, 2009: 36-37).

Castells’in kent sorunu yaklaşımı, Lefebvre’nin kapitalizmin mekânı kullanarak ayakta kalabildiği düşüncesine önem atfetmemiştir; ancak bu düşünce Harvey’in çalışmalarının çıkış noktası olmuştur (Şengül, 2001: 20). Harvey’e göre (özellikle büyük) kentlerdeki toprak rantı kapitalizmin ayakta kalması için emniyet supabı olurken artı değer ve kentsel rant kapitalist toplumda kentin gelişiminde temel etkenlerdir (Keleş, 2016a: 143). Bu kapsamda 1800’lerin ortasındaki Paris’teki geniş çaplı imar faaliyetlerinden günümüzde bilhassa gelişmekte olan ülke metropollerindeki kentsel imar faaliyetlerine kadar Harvey (2013; 2020)’in belirttiği kapsamlı örnekler bulunmaktadır. Harvey (2013: 60) artı sermayenin emilmesi konusunda dünya genelinde yaygınlaşan kentsel dönüşüm, soylulaştırma gibi uygulamaları örnek vermektedir. Geline nokta mülksüzleştirme ve yerinden etme uygulamaları kentsel süreçlerin merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte Lefebvre ve Castells gibi Harvey de kentsel

süreçlerin nasıl bir strateji çerçevesinde kapitalizmi dönüştürmeyi sağlayacağına ilişkin somutlaşan öneriler ortaya koymamaktadır (Şengül, 2001: 23).

Friedmann, Wolff ve Sassen gibi temsilcilerin öne sürdüğü dünya kentleri kuramı; küreselleşme etkisinde ortaya çıkan dünya kentleri, sermayenin birikim ve denetiminin olduğu kentler olarak öne çıkmaktadır. Merkez ülkelerde olduğu gibi yarı-çevre ülkelerde de ortaya çıktığı belirtilen dünya kentleri¹¹, göç hareketlerinin odağında yer alır ve birbirine bağımlı bir ekonomik ağın parçasıdır. Dünya kentlerinin temel özelliği, küreselleşmenin oluşturduğu mekânsal hiyerarşinin en önemli bileşenleri olmasıdır (Şengül, 2009: 206-207). Küreselleşme ve dünya kentleri arasında karşılıklı bir etkileşim; küreselleşmenin metropol kentleri ekonomik, mekânsal ve toplumsal olarak etkilemesi; metropol kentlerin de küreselleşmenin itici gücü ve yeniden üretim mekânları olması biçimindedir (Geniş, 2011: 49).

Günümüzde kentlerin yalnızca alt sınırına dair Türkiye¹² ve dünyada bir takım yasal kısıtlamalar görülmektedir. Buna karşılık sanayileşme sürecinden bu yana giderek büyümüş ve küreselleşme etkisinde devasa boyutlara ulaşan bir kent olgusu kentlerin büyüklüğü hakkında bir üst sınır tahayyül etme olanağı vermemektedir. Kentler büyüdükçe başka kentlerle birleşip daha büyük kent yığınları oluşturmaktadır. Tekeli (2011: 265)'nin belirttiği gibi dünyada geline süreçte artık bir kentten çok kentsel alanın varlığı söz konusudur.

Kent üzerine yapılan tanımlamalar temelde kır-kent arasındaki ayrım üzerinden örgütlenmektedir. Bu durum tarihsel süreçte kentlerin kır ile ayrışmadan niteliğini kazanmasından gelmektedir. Öte yandan günümüzde kır ve kent dengesi giderek kentlerin tarafına geçmiş durumdadır. Bu bakımdan kenti kıra karşı konumlandırılan bir tanımlama kentleri açıklamak ve anlamlandırmakta yetersiz duruma gelmektedir. Dünyada kentlerde yaşayan nüfus, dünya nüfusunun 1900'de %15 ve 1960'da ise %34'lük kısmını oluşturmaktayken günümüzde bu oran %56'ya ulaşmış durumdadır. Yüzyılın yarısına gelindiğinde dünya nüfusunun 2/3'üne tekabül eden 6 milyar insanın kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (Satterthwaite, 2020). Benzer bir süreç Türkiye'de de görülmektedir. Geçmiş yüzyılda ülke nüfusunun hızla artması ile 1950

¹¹ Burada kastedilen metropol kentler olarak değerlendirilmektedir.

¹² 442 Sayılı Köy Kanunu ile nüfusu 2.000'inin altında kalan yerler köy olarak tanımlanmaktadır.

yılında %25'i aşan kentsel nüfus günümüzde %75 oranına ulaşmıştır. 2050 yılında bu oranın %85 düzeyine yaklaşacağı öngörülmektedir (TÜİK, 2022). Sonuç itibarıyla, kent olgusunun geldiği nokta, kentleşme süreci ve dinamikleri üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.

1.2.2. Kentleşme

Kentleşme, çoğunlukla Sanayi Devrimi ile başlayan sanayileşme süreci ile birlikte değerlendirilmektedir. Buna karşılık, Huot vd. (2000: 13) kentleşme olgusunun antik çağlardan günümüze kadar işleyen bir süreç olduğunu belirterek sanayileşme öncesi dönemde dünyanın farklı bölgelerinde, sınırlı bir düzeye kadar gelişen kentleşme sürecinin hep var olduğunu vurgulamaktadır. Ancak kentlerin özellikle son yüzyılda geçirdiği kentleşme olgusunu devasa boyutlara ulaşmıştır. Önce büyük kent anlamına gelen metropoller sonrasında metropollerin birleşiminden megalopolis ortaya çıkmıştır. Geleceğin dünyasında tümüyle kentleşen yeryüzünü ifade eden tanım da çoktan ekümenopolis adıyla ortaya çıkmış durumdadır (Keleş, 2016a: 113).

Kentleşme genel bir tabirle, hem kentlerin hem de kent nüfusunun artışı şeklinde tanımlanırken, aynı zamanda kentli nüfusun kır nüfusuna oranla yükselmesini de ifade etmektedir. Buna karşılık kentleşmeyi salt bir nüfus hareketliliği olarak belirtmek mümkün değildir (Tekeli 2011: 20; Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 26, Keleş, 2015: 20). Kentleşmenin dar ve geniş tanımları olmakla birlikte kentleşme: *“Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci”* olarak tanımlanabilir (Keleş, 2016a: 37). Bu değişim sürecinin; ekonomik, sosyal, siyasal ve idari işlevleri bulunmaktadır. Bu işlevlerin bazıları yahut tamamı birden dönemlere göre sebepleri değişmekle birlikte kentleşme olgusunu ortaya çıkarmaktadır. Günümüz kentlerinin taşıdığı olumlu ve olumsuz niteliklerin temelinde, kentleşme olgusu bulunmaktadır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 27-28).

Kentleşmenin nedenleri literatürde yaygın olarak ekonomik, teknolojik, siyasal ve sosyo-psikolojik nedenlerle açıklanmaktadır. Bu nedenler içinde ekonomik faktörlerin sanayileşme olgusunun kentleşmedeki rolü düşünüldüğünde daha kapsamlı

ele alındığı görülmektedir. Teknolojik nedenler ulaşım ve iletişim imkânlarındaki gelişmelerle ele alınırken, siyasal/yönetimsel faktörler ise çokça kullanılan Ankara'nın başkent oluşu örneğindeki gibi siyasi idarenin aldığı kararlar üzerinden açıklanmaktadır. Sosyo-psikolojik etkenler ise kent-kır arasındaki yaşam tarzı, sosyal olanaklar vb. ile birlikte özetlenmektedir. Tüm bunların yanında özellikle Türkiye özelinde yapılan kentleşme araştırmalarında ortaya konmuş farklı bir sınıflandırma; itici nedenler, çekici nedenler ve iletici nedenler olarak belirtilmektedir. İtici nedenler, kırdan kente nüfusu iten etkenler (ör. işsizlik, nüfus artışı, doğal afetler, yetersiz toprak vs.) olarak özetlenirken çekici etkenler ise kısaca kent yaşamının çekiciliğini teşkil etmektedir (ör. istihdam, sosyal imkanlar, eğitim, sağlık altyapısı vs.). İletici etkenler ise iten ve çeken unsurlar arasında köprü işlevi gören kır ve kent arasındaki ulaşım ve iletişim imkânlarını kapsamaktadır. (Özer, 2004, Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013, Keleş, 2015; 2016a). Öte yandan bu temel kurguya getirilen eleştiriler de bulunmaktadır. Tekeli (2011: 25), kırın itmesi-kentin çekmesi kavramlarının birbirinden ayrı değerlendirmenin yanılığ olacağını ifade ederken, böyle bir yaklaşım yerine yerleşme yapısını kent ve köy olarak ikili bir düzlemde ve birbirine etkileyen bir güç alanı içinde kurgulamanın daha doğru olduğunu belirtmektedir. Keleş (2015: 71)'e göre ise en azından Türkiye tecrübesinde kentlerin çekici güçleri gerçek anlamda çekici güç olmaktan çok çekici olduğu varsayılan güçler olarak belirtmektedir.

Batı'daki kentleşme olgusu ile Türkiye'deki kentleşmenin temeldeki farkı; Türkiye'nin aksine Batı'da önce sanayileşmenin ortaya çıkması ve sonrasında kentleşmeyi tetiklemesi olarak gösterilmektedir (Yalçın, 2010: 230). Batı'da sanayileşmeyle, taşraya karşı politik üstünlüğü giderek belirginleşen kent insanı, taşrayı kente getirme çabasına girmiştir (Benjamin, 2020: 92). Bununla birlikte, Keleş (2016b: 221-223) Türkiye'deki kentleşme sürecinin dünyadaki diğer ülkelerle özellikle az gelişmiş ülkelerle arasında ne tür farklar bulunduğu dair ortaya konan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğunu belirtmektedir. Öte yandan kentleşme sürecinin genel özellikleri özetlenirse; 1) demografik bir süreç olarak artan ya da en azından azalmayan bir trende sahip olması, 2) farklı büyüklükteki kentlerin diğerlerine göre daha hızlı kentleşmesi, 3) belli bölgelerde yoğun belli bölgelerde düşük seviyede kalması, 4) kente yeni gelen nüfusun ihtiyaçlarının yeterli biçimde karşılanamaması, 5) nüfusun istihdamında üretim kollarının yetersiz kalmasıyla marjinal meslek ve hizmet sektörüne yönelimin artması, hususları belirtilebilir. Bunların yanında Türkiye'deki kentleşme

sürecinin farklı dönemlerde farklı dinamiklerin etkisi altında geliştiği ve dönemsel açıdan ayrımlar ve kırılımlar taşıdığı da görülmektedir (Şengül, 2009).

Tarih boyunca kentlerin yerleşim olarak kendine özgü taraflarından biri de; sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıkların toplandığı mekânlar olmalarıdır (Geniş, 2011: 56). Kentlerin özgün yanlarından olan farklılık unsuruna karşılık hızlı kentleşme olgusu, -Türkiye örneğinde olduğu gibi- özellikle büyük kentlerde yaşam, kültür ve dünya görüşleri birbirinden ayrışan hatta karşıt konumlanan bütünselliği olmayan toplumsal bir yapı meydana getirmektedir. Bu duruma yol açan başat etken ise, sanayileşmenin kentleşme ile eş uyumlu gelişmeyerek işsizliğin artışı ile kırsal yoksulluğun kentsel düzleme taşınmasıdır (Keleş, 2016c: 304). Bölgesel dengesizliklerin artması, kent ve köy arasında eşitsizliğin büyümesi ve kentlerin köyleşmesi gibi farklı sorunlar Türkiye'deki kentleşmenin meydana getirdiği olumsuzluklardır (Keleş 2015: 100-101).

Kentleşme süreci, çoğunlukla ortaya çıkardığı sorunlarla anılsa da, kentlere ve bölgelerine sağladığı ekonomik ve sosyal faydalar olduğu da ortaya konmaktadır. Buna karşılık, kentleşmenin hangi noktaya kadar faydalı ve hangi noktadan sonra faydasının azaldığı tartışmalı bir konudur. Bu durum optimal kent büyüklüğü üzerinde belirli bir mutabakat bulunmamasıyla kendini göstermektedir. Kentleşme sürecinin bütünüyle tek yönlü ve dengesiz bir süreç olduğunu ileri sürenler, kentsel büyümenin zamanla sosyal ve ekonomik açıdan zararlı bir boyut kazandığını ifade etmektedirler. Kentleşmenin fayda ve zarar denklemi üzerinde çeşitli yaklaşımlar yer almakla birlikte, bu konuda net ampirik veriler bulunmamakta, bu alanda fikirler daha çok değer yargılarına dayanmaktadır. Sonuçta bazı araştırmacılar, kentsel büyümenin optimal bir düzeyinin belirlenemeyeceğini, şayet bu mümkün olsa bile kentleşme sürecini denetim altına alma imkanı olmadığı için somut bir politika önerisi sunulamayacağını belirtmektedir. (Keleş 2016b: 224-229).

Tekeli (2011: 28), kentleşmenin genel tanımlarının Şikago Okulunun bakış açısıyla yapıldığını belirterek, bu çerçevenin kendi koşullarını tanımlasa bile Türkiye gibi çevre ülkeleri tanımlamakta eksik kaldığını belirtmektedir. Devamında, İngiltere'deki *urbanization* sözcüğünün kentleşme ve kentlileşmeyi kapsadığını vurgulamakla beraber Türkiye'de iki sürecin eş zamanlı olmaması sonucunda, kentleşme ve kentlileşmenin farklı anlamlara geldiğine dikkat çekmektedir.

Tekeli (2011: 266), dünyadaki kentleşme olgusu için yayılma yaklaşımı ve bağımlılık kuramı çerçevesinde iki farklı görüşün ortaya çıktığını belirtmektedir. İlk yaklaşım, kentleşmenin Avrupa'da başlamasıyla çeşitli etkileşimler sonucu dünyanın diğer yerlerine yayılarak geliştiğini savunmaktadır. İkinci yaklaşım ise, emperyalizm kuramı olarak da adlandırılan, gelişmiş kapitalist ülkelerin çevre ülkelerdeki kentleşme sürecini belirlediği ve yönlendirdiği şeklindedir. İki yaklaşım arasındaki temel farklardan başında ise, birincisinde kentleşme ve kent olgusu yüceltilen, gelişme için anlamlı bir süreç iken; ikincisinde ise kentler sömürü düzeninin önde gelen yerleri olarak görülmekte ve mevcut kentleşme olgusu tenkit edilmektedir (Şengül, 2009: 198). Esasen kentleşme sürecine eleştirel bakış, bağımlılık kuramı savunucuları veya Lefebvre ile ortaya çıkan bir durum değildir. Merrifield (2012: 64), Marx'ın, sermaye birikimi ile kentleşme arasındaki bağlantıyı vurgularken sermaye birikimi ne kadar hızlı ve büyük olursa servet artışıyla görülen imar hareketlerinin (eski mahallelerin yıkılması, mağazalar için iş hanlarının yükselmesi, arabalar için caddelerin genişletilmesi) yoksulları daha kötü şartlardaki kenar mahallelere sürdüğünü belirtmektedir. Harvey (2013)'e göre kentsel çerçevede üretim ve tüketim arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu kapsamda kapitalizm hiç durmadan bir yandan kentleşmenin ihtiyacı olan artı ürünü üretirken öte yandan ürettiği artı ürünün soğurulması için kentleşmeye ihtiyaç duymaktadır. Kentleşme; mekânsallaştırmanın en önemli uzantısı olup, mekânın temsiliyle güçlendirilir; Lefebvre'e göre ideoloji, iktidar ve bilgi bu temsili mekânda gizlenir ve somut ifadesini ise anıtlar, kuleler, fabrikalar, iş hanları gibi yerlerde bulmaktadır (Merrifield, 2012: 189).

Kentleşme sürecini ele alan ilk kapsamlı paradigma modernleşme yaklaşımı olmuştur. Genel itibarıyla kentleşme ile modernleşme arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığı kabul edilmiş ve kentleşmenin, gelenekselden moderne doğru giden bir süreçte modernleşmenin mecburi bir unsuru olarak ele alınmıştır (Şengül, 2009: 188-190). Kentleşme modernleşmenin geliştirdiği fakat aynı zamanda dayattığı bir olgu olmuştur. Kentleşmenin ardındaki iki temel dinamiğin modernleşme ve sanayileşme olduğunu belirten Tekeli (2011: 257-258); kentleşmenin sanayi toplumu ve ulus devletler dünyasında geçerli bir olgu olduğunu ancak sanayi sonrası bilgi toplumunda yeri olan bir kavram olmadığını vurgulamaktadır. Böylece kentleşme, sanayi kenti toplumuna geçmek için hayati bir olgu iken, sanayi sonrası topluma geçişte anlamlı bir vasıta olmamaktadır. Bu kapsamda Harvey, sanayi sonrası toplumda kapitalist birikimin de

üretim gibi esnekleştiği ve esneyen yapısıyla küresel bir çerçeveye ulaştığını ifade etmektedir (Karababa, 2015: 8). Emeğin ve sermayenin küreselleşen yapısı da kentleşme paradigmasından dönüşümlere yol açmıştır.

Paris'in meşhur geniş bulvarları kapitalist üretimin talepleri doğrultusunda merkezi otorite eliyle düzenlemiştir. Paris'in bu yönü onun artık kimliği olurken günümüzde dek eleştirilse de (Harvey, 2013; 2020, Cansever, 2012, Benjamin, 2020) modernleşme süreci, çoğunlukla Paris örneğinde işlemiştir. Hatta bu sürecin kentler arasında giderek artan bir rekabete evirildiği vurgulanabilir. Modernleşmenin kurguladığı kentleşme olgusu, postmodernizm tarafından ciddi biçimde eleştirilmektedir. Modernleşme, sıkıcı, tekdüze ve kitlesel üretim-tüketim faaliyetlerinin kurbanı haline gelmiş bir kent yapısına yol açmıştır. Postmodernizm, kentlerin bürokratik yapıdan, plancılardan ve firma elitlerinin baskısından kurtarılmasını savunmaktadır (Tekeli, 2014: 30-31). Ayrıca Postmodernizm kimlik konusu, farklılıkların öne çıkarılması gibi gündeme getirdiği önemli konular olmuştur; öte yandan, eleştirdiği noktalarda alternatifleri ortaya koymaması ve kenti parçalara ayırıp dar kapsamlı bakışla bütünü gözden yitirmesi gibi hususlarda tenkit edilmiştir. Harvey (2020: 353) meşhur bir İtalyan deyişini “*zaman kötü ama (post) modern*” olarak uyarlamıştır. Bu doğrultuda Postmodernizmi, geç kapitalizm bir ürünü olarak daha esnek sermaye birikimiyle uyumlu bir kültürel yapının oluşumunu sağladığına değinmektedir. Sonuçta gelinen nokta, bir zamanlar kentin yeni bir uygarlığın taşıyıcısı olduğu yönündeki inancın günümüzde yerini karamsarlığa ve eleştiri bırakmış olduğudur. Yeni kentler; bağımlılık, hâkimiyet ve sömürü ilişkileri üzerinden organize olmaktadır (Can, 1999: 232-236).

Farklı süreçlerin etkisinde gelişen ve değişen kentleşme olgusunun, toplumsal değişme boyutunu içeren kavram kentlileşmedir (Keleş, 2016a: 38). Kent ve kentleşme kavramları kentlileşme ile bütünsel bir anlam içermektedir. Bu doğrultuda kentlileşme olgusunu ana hatlarıyla değerlendirmek önemlidir.

1.2.3. Kentlileşme

“*Kent, içinde barındırdığı her türlü insan ve sunduğu dopdolu hayatla, romantik bir yerdir ve sembolik ayrıntılarla doludur. Kentli için hem müthiş hem de korkutucudur*” (Lynch, 2016: 132). Kentlileşme olgusu, insanın varlığını sürdürdüğü

kent ve bu karmaşık organizmanın ürettiği kültür ile bütünleşme çabasıdır. Çok boyutlu bir süreç olan kentleşmenin, kent kültürü ve kentlilik bilinci kavramlarını içeren sosyokültürel manası öne çıkan bir kavram olduğu vurgulanabilir. Bu bakımdan kent, zihinde önce yer çağrışımı yapan bir kavram olarak belirse de kültürel anlamı daha öne çıkan bir kavramdır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 13).

Kentler, küreselleşme ve sanayi öncesi dönemden önce daha kısıtlı olsa da bir iletişim ve etkileşim içinde olagelmıştır. Bu doğrultuda sadece küreselleşmenin etkisinin ötesinde geçmişten bugüne evrensel bir kent(lilik) kültürü de bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Mutlu ve Yücel Batmaz (2013: 49), kent kültürünü evrensel olan ortak medeniyet ilkeleri ve kentin ruhunu teşkil eden niteliklerin birleşimden oluşan bir kavram olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık Tekeli (2011: 34), sanayi sonrası büyüyen kent mekânında/metropoliten alanda kentli kültürün egemen olduğunu belirtmekle beraber, esasen bu kültüre ileri kapitalist üretim biçiminin kültürü demenin daha yerinde olduğunu zira kent kültürünün karşına konumlanan bir köy kültürünün bu süreçte artık kalmadığını vurgulamaktadır.

Kentleşmenin nitelikleri arasında bireylerin kente özgü davranış geliştirme potansiyelini taşıması yer almaktadır. Sosyokültürel nitelikli bu potansiyelin işlerlik kazanarak kent yaşamında vücut bulması halinde, bireylerin kente özgü keyfiyetler kazanması süreci kentleşmeyi tanımlamaktadır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 28). Bu doğrultuda kentlilik, toplumsal ve kültürel gelişmişliğin en önemli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentlilik terimsel tanım olarak; kentteki bireylerin yaşam tarzlarında, tavır ve davranışlarında geleneksel özelliklerin değişerek; kentte yaşamının gerektirdiği kuralları, davranışları benimsemek ve sanata, kültüre, eğitime yönelim gibi nitelikleri taşımak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kentli olmanın koşulları; kentlilik bilinci taşımak, kentin tarih ve kültürünün farkına varmak, kentli haklarını bilmek ve istemde bulunmak, kente aidiyet duyarak kenti sahiplenmek olarak özetlenebilir (Keleş, 1998: 80, Özer, 2004: 95, Keleş ve Mengi, 2017: 23-24).

Kentleşmenin tarihsel süreçte uygarlaşma ile beraber anıldığı görülmektedir. Kentte oturanların geçmişte uygar kişiyle eş anlamlı tutulduğunu belirten Keleş ve Mengi (2017: 55), Latince *civilis* (uygarlık), *civitas* (kent), *civis* (yurttaş) sözcüklerinde olduğu gibi farklı dillerde kent-kentli-uygar kavramlarının birbiri ile semantik bağlantısına dikkat çekmektedir. Cansever (2013: 108) de medeniyetin, medinede

olmak, kent hayatı yaşamakla eş anlamlı olduğunu ifade ederek; kentin, kültürün üretildiği, sanatın geliştiği, adabın ve zarafetin bulunduğu bir yer olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu tanımların kent kültürünü genelde kır ve kent temelinde bir ayrımla betimlediği ifade edilebilir. Tekeli (2011: 264) ise kentlilik ve kent kültürünü kır ve kent ayrımından çok geleneksel toplum ve modern toplum ayrımı ile açıklamaktadır. Kentleşme gibi kentlileşme sürecini de modernleşme yaklaşımı çerçevesinde değerlendirildiğinde iki aşamalı bir süreçten bahsedilmektedir. İlk aşama kente gelenin geleneksel davranış kalıplarından sıyrılması ikinci aşama ise yeni kültürel çevrenin getirdiği yeni davranış ve tutumların benimsenmesidir (Özer, 2004: 96).

Kentlileşme düzeyini belirleyen unsurların başında kentte geçirilen yaşam süresi gelmekle birlikte, farklı unsurlarda bulunmaktadır. Çevreyle bütünleşme (aile, akraba bağları dışına çıkma), tüketim alışkanlıkları, örgütsel ilişkiler (sosyal katılım düzeyi), kitle iletişimine açıklık, boş zamanları değerlendirmedeki alışkanlıklar ve siyasal katılım gibi kentlileşme düzeyini belirleyen çeşitli unsurlar bulunmaktadır (Özer, 2004). Günümüzde kent ve kentlileşme sorununa yol açan etkenlerden biri de kentin bir yuva/memleket olarak düşünülmesinden çok işyeri, eğlence, ulaşım, konut olanağı sunan tüketime dönük bir nesne olarak düşünülmesidir. Sonuçta karşılaşılan durum kent için açık bir sahipsizlik durumudur. Kente yeni gelenler kentlileşemezken, yerleşik kentliler de kente, derin bir kayıtsızlık ve aidiyet duymama hissi ile bakmaktadır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 37). Bu bakımdan kente yönelik aidiyeti tesis etmenin ve geliştirmenin önünde çeşitli sosyal ve siyasi engeller bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye’de; modernleşme sürecinin taşıdığı eski-yeni çatışmasının yol açtığı sorunlar, süregelen göç olgusu ve metropol kent hayatının insan tabiatında ortaya çıkardığı sorunlar kente yönelik aidiyeti güçleştiren sebepler olarak değerlendirilmektedir (Demirci, 2019: 38-44).

Kentlileşme sürecinde kişinin kırdan getirdiği davranış kalıpları ve hayat tarzı kentteki yeni toplumsal ilişkiler içinde değişime uğramaktadır (Özer, 2004: 95). Bu değişime değinen Tekeli (2001: 50-51), gerek Şikago Okulunun kuramı gerekse modernleşme yaklaşımı çerçevelerinde kente gelenlerin birkaç nesil sonra kentlileşmesinin beklendiğini ancak kente gelen bireylerin değişim geçirmelerine karşılık bu değişimin söz konusu kuramlardaki beklenen değişim olmadığını belirtmektedir. Örneğin kente gelenler, kimliklerini hemşerilik adıyla yeniden üretmek

gibi kentle bütünleşmenin önüne geçen farklı savunma mekanizmaları inşa etmektedir. 1980'lerden itibaren postmodernizmin küreselleşme süreciyle artan etkinliği kent kültüründe daha ciddi oranda hissedilmiş ve tartışılan bir kavram olmuştur. Bu sürecin kent kültürü anlayışında bir dönüşüm başlattığı ve bu alandaki tanımları yeniden değerlendirmeye ihtiyaç duyulan kuramsal yaklaşım ve politik eylem biçimlerini gündeme getirmiştir (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 82-83).

19.yy'da sanayileşmiş ülkelerde görülen kırdan kente göç olgusunda Londra, Paris gibi kentler için kent yaşamına dair yazılan ağıtların varlığını edebi eserlerde çarpıcı biçimde görebiliriz. Bu dönemlerde, göç edenlerin dramları, kent hayatının sorunları, kentsel sefalet gibi olgular gündemde yer almıştır. 20.yy'a gelindiğinde Türkiye'de de kentleşme ve kentlileşme olgusu çoğunlukla, ekonomik ve sosyal sebeplerden kaynaklı göç sorunu içinde değerlendirilen bir zeminde ele alınmaktadır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 101). Küreselleşme sürecinde göç sorunu giderek uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Çoğunlukla gelişmiş ülkelere olan göçler yanında bölgesel çatışmalar ve afetler gibi sonuçlarla insanlar farklı ülkelere göç ettiğinde öncelikle geldikleri yer büyük kentler olmaktadır. Hızlı demografik hareketlerin, yer değişimlerinin kentle bağ kurmayı etkilemesi ve kentlileşmeyi sekteye uğratması söz konusudur. Buna karşılık günümüzde büyük kentlerden kırsal ve kıyı kesimlere doğru şimdilik sınırlı da olsa bir insan hareketliliği söz konusudur. Burada görülen durum çoğunlukla gelir durumu ve yaşı nispeten yüksek kişilerin kentlerden uzaklaşması olarak görülmektedir. Kentli bireylerin kentten kırsala veya büyük kentlerden küçük ölçekli yerleşimlere doğru hareketliliği gelecekte daha belirgin bir inceleme alanı olabilecektir. Bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç bulunduğundan yalnızca belirtmekle yetinilmektedir.

Kentlileşmenin en temel tanımı toplumsal bir değişme süreci olduğudur. Bu süreç bir noktada kentle bütünleşmek ve kente uyum sağlamaktadır (Özer, 2004: 121). Bununla beraber, kentlileşme konusunda, kente gelenlerin kendiliğinden kentlileşmesini beklemek doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bu konuda yerel yönetimlerin ve kentteki aktörlerin çabası daha belirleyicidir. Türkiye özelinde kentleşmenin, sanayileşme ile kol kola gelişmemesi; kente gelenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan kentlileşme süreçlerini zorda bırakmıştır. Kente gelenler kentli olmaya istekli bile olsa başta işsizlik gibi temel ekonomik sorunların, güvenlik, altyapı ve sosyal

sorunların kısılcacında kentlileşmeye zemin bulamamışlardır. Sonuçta ekonomik ve sosyal sorunları olan bireylerin, yaşadıkları kente karşı konumlanmak yerine onunla bütünleşmesi ve kentlilik bilinci edinmesini ummak beyhude bir beklidir (Torlak ve Polat, 2006, Yalçın, 2010: 240-243).

1.3. Kent Kimliği

Çalışmanın temel kavramlarından olan kent kimliği, somut ve soyut düzlemde farklı unsurların meydana getirdiği bir kavramdır. Kent olgusu, kentleşme, kentlileşme süreçleri ve toplumsal değişimlerle arasında illiyet bağı olan kent kimliğinin insanın kavrayışına göre beliren değişken bir varlığı bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışmada, öncelikle kent kimliğinin tanımları ve özellikleri üzerinde durulmaktadır. Kimlik çok boyutlu bir kavram olmasına karşılık, kimliği tanımlayan ifadeler üzerinde belirgin bir mutabakat olduğu göze çarpmaktadır. Kentin imgesi ise kimliğin dışı vurumu olarak bir bakıma onun kimliksel tanınırlığına işaret etmektedir. Lynch (2016) bu durumu kentin diğerlerinden ayrılarak okunabilmesini ya da insanlar için anlamlı hâle gelmesini sağlayan nitelikler bütünü olarak değerlendirmektedir.

Çalışmanın devamında, kent kimliği oluşturan bileşenler üzerinde durularak, bu konuda ortaya konan ayrımların ve ölçütlerin ışığında bir terkip çabasıyla çalışmaya özgü kent kimliği bileşenleri sıralanmaktadır. Bu doğrultuda fiziki ve beşeri unsurlar temelinde alt kırılımları ile değerlendirilen kent kimliği bileşenleri görsel içeriğinde katkısıyla detaylandırılarak açıklanmaktadır. En son kısımda ise çalışmanın bir diğer temel kavramı olan belleğe geçişle birlikte kentsel kimlik ve bellek arasında bağ irdelenmektedir.

1.3.1. Kent Kimliğinin Tanımı ve Özellikleri

Kimliğin doğrudan tanımını yapmanın, kent kimliği kavramının ne olduğunu tanımlamaya giden en zahmetsiz yöntem olduğu söylenebilir. Bu kapsamda kimlik üzerinde en çok tanımlanan vurgular incelendiğinde, en başta kimliğin ayırt edicilik özelliği üzerinden tanımlandığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle benzerleri ile kıyaslandığında onu ayıran tarafları ve kente özgü nitelikleri, kentin kimliğini ifade etmektedir (Can, 1999: 9, Ulu ve Karakoç, 2004: 59, Lynch, 2016: 8, Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 67, Keleş ve Mengi, 2017: 59). Kenti diğer kentlerden ayırtan özelliklerin bütünü, kentsel kimliğin unsurlarını meydana getirmektedir. Bu bağlamda

kentsel kimlik, bir kentin bahsi geçtiğinde akılda ilk beliren ve o kenti temsil ettiği düşünülen özelliklerdir (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 226). Kentsel kimlik bağlamında kentleri farklılaştıran özelliklerin ise esasen bir sınırı bulunmamaktadır. Kentler, kimliği oluşturan coğrafi, fiziki, ekonomik, kültürel vb. pek çok bileşenin etkisi nispetinde birbirinden farklı pek çok nitelikte ayrışabilmektedir (Çöl, 1998, Can, 1999, Keleş, 2015; 2016a).

Kentlerin kimliklerindeki ayırt edicilik farklı biçimlerde tezahür ederek, kentlerin kategorize edilerek tanımlanmasını sağlamaktadır. Bu kategorik tanımlamalar; Ortaçağ kenti, Roma kenti gibi tarihsel bir döneme göre veya Osmanlı kenti, Yunan kenti, Arap kenti gibi medeniyete, dine veya ulusa ait olabilmektedir. Ayrıca, coğrafi bir kategoriye göre Akdeniz kenti, Doğu Avrupa kenti gibi kimliğe dayalı tanımlamalar da kullanılmaktadır. Sonuçta tüm bunların dışında farklı pek çok kategorik tanımlama yer almaktadır (Selvi Ünlü, 2017: 76). Çeşitli ölçütlere göre kentler, kimliksel zeminde kategorize edilse de bu tanımların göreceli ve tartışmalı olduğu da belirtilebilir. Örneğin Ortaylı (2012: 71) İslam kenti tanımının geçerli olmadığını belirtir veya tarihin her dönemi her coğrafyada aynı biçimde yaşanmadığı için kentleri döneme göre genellemek tutarlı olmayabilir. Ayrıca Roma kenti, Osmanlı kenti denildiğinde çok farklı coğrafyalarda bulunan kentlerin ne kadar birbirine benzediği şüphelidir ve çok farklı ayrımları içinde barındırabilir. Ancak yine de kentlerin belli genellemelere göre tanımlandığı sıkça görülen bir vakiydir. Bilgin (2011: 23)'e göre kentler sosyal düşüncede önemli bir yer tuttukları için çeşitli önyargısal tanımlamalara konu olabilmektedirler.

Kentlerin kategorize edilerek tanımlanmasında belki de küreselleşme süreciyle daha çok öne çıkan tanımlar işlevsel-ekonomik temelli olmaktadır. Küresel düzleme eklemlendikçe kentlerin giderek birbirine benzer duruma gelmesinin; çeşitli coğrafi, kültürel, etnik farklılıkları törpülediği ve kentlerin giderek ekonomik işlevlere göre sanayi kenti, turizm kenti, finans kenti, öğrenci kenti, vb. gibi tabirlerle kent kimliğinin tanımlandığı vurgulanabilir. Öte yandan, kentler büyüdükçe genel ve ayırt edici bir kimlik tanımına varmak daha çetrefilli hale bürünmektedir. Bilgin (2011: 40), büyük kentlerde belirli bir bölge, semt ya da mahallenin kimlik inşası daha belirgin olsa da parçalı kent yapısında birbirinden bağımsız oluşan yerleşim birimlerinde aynı durumdan söz edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, sadece belirli bir yerin kimliğini de

bütün bir kente atfetme imkânı bulunmamaktadır. Yahya Kemal, İstanbul'un bir semtinden ötekine geçmenin bir yıldızdan diğerine geçmek gibi olduğunu belirterek her birinin ayrı şekli, havası, nitelikleri olduğuna vurgu yapmaktadır¹³. Ancak, eskiden olan bu durum artık devasa bir kentsel alana dönüşen İstanbul gibi kentlerde günümüzde çok farklı biçimde bir mekânsal ve kimliksel ayrışmayı içermektedir.

Kimlikli kent olmak tabirinin karşıtı olarak kimliksizlikten bahsedildiğinde söylenmek istenen durum, kentleri ayıran bir nitelik bulunmadığı için kentlerin birbirine benzemesidir (Tekeli, 2014: 85). Bununla birlikte bir kentin kimlikli veya kimliksiz oluşu söylemi, onun özgün değerlere sahip oluşu veya olmayışı ile ilgili bir durum olarak konumlandırılmaktadır. Ancak, bir kentin özgün-öykünme, belirgin-silik, ünik-sıradan, eski-yeni vs. olsun mutlaka bir kimliği bulunmaktadır. Örneğin bir kentin başka kentlere benzeyen bir yapısı varsa, öykünme ve sıradan bir kent olarak bir kimliği vardır. Buna karşılık, bir kentin hiçbir özgün yanının olmaması, olumsuz bir kimliğin veya ciddi bir kimlik bunalımının olduğu anlamına gelmektedir (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 227). Bu noktada, denilebilir ki kimliğin ayırt ediciliği bir noktada olumlu değil olumsuzluğa atıf yapılabilir. Örneğin Hiroşima denince akla gelen insanlık tarihinin en büyük kitle imha saldırısı olur. Ya da dünyanın kutuplara yakın en büyük kenti Rusya'daki 180.000 nüfuslu Norilsk, ülkenin en soğuk ve havası en zehirli yeri (etraftaki nikel, kobalt vb. madenler nedeniyle) olarak bilinen eski bir Sovyet madenci kentidir (Patowary, 2014). Tüm bu kötü göstergeler, kenti muhakkak farklılaştırmaktadır. Bulunduğu ülkeye göre olmasa da dünyanın geri kalanına göre yeterince özgün bir kimliği var olduğu söylenebilir.

---

¹³ Bkz; Yahya Kemal Beyatlı, Aziz İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, (2019: 62).

Fotoğraf 1.2. Kimliksiz denilen kentin de bir kent kimliği bulunur: Norilsk
Kaynak: *amusingplanet.com* sitesinden alınmıştır¹⁴

Kentsel kimlik kavramı ile beraber gelişen yerellik, geleneksellik ve korumacılık gibi kavramların gündeme gelişi 1970’li yıllara tekabül etmektedir (Ulu ve Karakoç, 2004: 59). Oktay (2011: 10)’a göre yer kimliği kavramı 70’lerden beri farklı araştırmacılar tarafından çalışılmış olsa da bu çalışmalar daha ziyade biçimle ilgilenmiş ve yer kimliği çoğunlukla görsel unsurla ilişkilendirilmiştir. Bu noktada görsel unsurlardan kasıt ise doğal (topografya, iklim vs.) ve yapılı çevrenin (kent dokusu, binalar vs.) kentteki ortaya çıkardığı yapıdır. Buna karşılık kentsel kimlik, giderek araştırmacılar tarafından yalnızca kentin ayırıcı biçimsel niteliklerinde (somut nitelikler de denebilir) değil; insanların kente yüklediği anlam, yer ile özdeşleşme duygusu gibi soyut niteliklerinde de aranmıştır. Sonuçta kentsel kimlik, sadece mimari yapılar veya doğal çevre unsurlarıyla değil bu unsurların yaşam deneyimleri ile ifade ettiği bir bütündür (Tekeli, 1990: 254).

Kentsel kimliği açıklamaya dönük önemli bir yaklaşım, yer kavramı üzerinden temellenmektedir. Kimliğe sahip olmak için kentin kendine özgü yapısını ve farklılıklarını bir ‘yer’ olarak ortaya koyabilmesi gerekmektedir (Oktay, 2011: 9-10). Yer kimliği, bireyin kendisini yer ile özdeşleştirerek taşıdığı kimliği; duyguları, hatıraları, kavramları, düşünceleri vs. çevresiyle beraber kurguladığı bir duruma karşılık gelmektedir (Proshansky vd., 1983: 60). Yer kimliği, teori olarak ortaya çıkışından bu yana kimlik kavramını çevresel psikoloji çerçevesinde domine eden bir kavram olagelmiştir (Hauge, 2006: 46). Bu kapsamda Adiloğlu, mekân (*space*) ve yer (*place*)

¹⁴ <https://www.amusingplanet.com/2014/06/the-depressing-industrial-city-of.html> (27.12.2020)

kavramları arasındaki ayrımı mekânın daha soyut olmasıyla açıklarken mekânın tanınması ve değer verilmesi sonucu yere dönüştüğünü belirtmektedir. Bu nedenle mekân duygusundan ziyade yer duygusuna vurgu yapmaktadır. Yer duygusu, yerin zaman içindeki birikimlerinden oluşmaktadır (Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 69). Uçar ve Rifaioğlu (2011: 64) kimliğin, yerin anlamını tanımladığını belirtirken doğal, maddi ve manevi varlıkları içerdiğini ifade etmektedir. Bu bakımdan yerin kimliğinin çok boyutlu olduğu vurgulanabilir. Örneğin Bilgin (2011: 35); belirli etkinliklerin, anma ve törenlerin periyodik olarak aynı yerde yapılmasının, yerin sembolik gücünü pekiştireceğinden tersinin ise zayıflatacağından bahsederek, İstanbul'daki Taksim meydanındaki 1 Mayıs etkinliklerini örnek vermektedir.

Norberg-Schulz, yer kavramının varoluş boyutundaki öneme dikkat çekerek antik Roma'da kullanılan yerin ruhu manasındaki '*genius-loci*' teriminin yer ile insanın kaynaşması olarak tanımlamaktadır. Bir diğer deyişle yerin ruhu, insan ve yerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan ve özgün karakteri zaman içinde şekillenen bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bu doğrultuda, kişisel kimliğin yerle özdeşleşebileceğini belirterek, kişinin kimliğini doğrudan bir yer vasıtasıyla ifade ederek tanımlamasını örnek göstermektedir (Polat ve Dostoğlu, 2016: 1; Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 69-70). Sağıroğlu (2016: 552) yerin ruhu kavramı hakkında aidiyet duygusunun altının çizildiği farklı çalışmalardan örnekler vermektedir.

Yerin ruhu kavramı kent kimliği bağlamında giderek önem kazanan bir konuma gelmiştir. Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi¹⁵ (ICOMOS)'nin 2008 yayınladığı Quebec Bildirgesi'nde Yerin Ruhu kavramı vurgulanarak bir yere değer, duygu, anlam katan maddi ve manevi tüm unsurların yerel kimlik niteliğinde korunması gerektiği belirtilmiştir (Uçar ve Rifaioğlu, 2011: 63). Bildirge'nin başlığını oluşturan Yerin Ruhunun Korunması kapsamında ilk madde Yerin Ruhu kavramın somut ve soyut unsurlarını açıklarken yerin kimliğine de ışık tutmaktadır. Somut unsurlar; alanlar, yapılar, peyzajlar, güzergâhlar ve objeler olarak örneklenirken soyut unsurlar ise

---

¹⁵ 1965 kurulan ve günümüzde Paris merkezli faaliyetlerini sürdüren, Uluslararası Anıtlar ve Siteler Konseyi ICOMOS, UNESCO'ya Dünya Kültür Mirasları için teknik ve mesleki danışmanlık sağlamaktadır. Her 3 yılda bir genel kurul düzeyinde toplanan Konsey'in ulusal ve uluslararası alt komiteleri bulunmaktadır. Genel Kurul toplantılarında geçmişten bugüne tarihi ve kültürel mirasların korunması için önemli kararlar alınmış, bu toplantıların çıktıları olarak Şart, Konvansiyon, Doküman, prensipler ve rehber gibi başlıklarda uluslararası belgeler deklare edilmiştir.

hatıralar, anlatılar, yazılı belgeler, bayramlar, anmalar, ayinler, geleneksel bilgi, değerler, dokular, renkler ve kokular vb. olarak örneklendirilmiştir (Quebec Declaration¹⁶, 2008: 3). Öte yandan, yerin ruhu kentsel kimliğin en zayıf halkası konumunda, yok olmaya en açık unsurların başında gelmektedir. Günümüzde demografik hareketler, modernleşme olgusu, turizm gibi pek çok etkenin tehdidi altındadır. (Uçar ve Rifaioğlu, 2011: 65).

Kimlik tanımında öne çıkan diğer belirleyici nitelik, bir kültüre ve oluşuma bağlı olan aidiyet vurgusu üzerinden şekillenmektedir (Kıray, 2006: 303-304). Kimlik, bir aidiyeti beraberinde getirdiğine göre kent kimliği de aitlik vurgusu içermektedir. Bu aidiyet durumu bir bakıma öteki kentlere karşı bir konumlama ile gelişmektedir. Bilgin (2011: 42)'e göre kimlik karşılıklı aynalar ile ortaya çıkar; bir kente olan aidiyetine vurgu yapan insanların varlığı yeterli değildir, başkalarının da bu aidiyeti öne çıkarması başka bir tabirle –‘kabartması’- gerekmektedir. Kimlik yaşam biçiminin yansımasıdır, bu nedenle bir kentin kimliğini dar anlamda kentte yaşayanlar veriyor olsa geniş anlamda ülkede/bölgede yaşayanlar vermektedir (Can, 1999: 10; 68). Hatta insanın yaşadığı toplumun dışında, dünyanın farklı yerlerindeki hiç bulunmadığı kentler için bile anlamlar yüklenmesi, aidiyet hissetmesi söz konusudur. Örneğin Kudüs, üç semavi dinin kutsal addettiği ve anlam yüklediği bir kenttir. Yahut insan, sözgelimi atalarının göçüp geldiği kente/yere karşı aidiyet taşımayı sürdürebilir.

Kent kimliğinde aidiyet hissini oluşturan temel koşul ise kentle-insan arasında kurulan bağ olmaktadır. Tekeli (2011: 204), kentsel kimlik için kişinin bağ kurması, kendinden bir şeyler bulması ve anlam yüklemesinin altının çizmektedir. Bununla birlikte kişilerin kentsel çevreye yaklaşımı ise deneyimlerin ve tercihlerin etkisinde şekillenmektedir. Sonuçta kent deneyimi her insan için farklı biçimde tezahür etmektedir (Haapala, 2003: 15-21). Bir yerin kimliği, kişileri algısı ve deneyimleri ile bağlantılı olmakla birlikte bu algı ve deneyimler de kişilerin kültürleri ve ait oldukları toplumsal yapı ile bağlantılı durumdadır (Ercan Akkar, 2011: 728). Sonuçta bu durum, kişiden kişiye toplumdan topluma değişebilir. Örneğin, İstanbul veya Selanik kentinin

---

¹⁶ Bildirge için bkz.

https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA16_Quebec_Declaration_Final_EN.pdf
(25.12.2020)

kimliğine Yunanistan’da ve Türkiye’de yüklenen anlam ve kurulan bağ birbirinden çok farklıdır.

Fotoğraf 1.3. Hiç gidilmeyen bir yer de zihinde kodlanabilir: Atatürk Evi, Selanik
Kaynak: *ktb.gov.tr* sitesinden alınmıştır¹⁷

Tuan, yerin ruhu kavramını esasen bir yerle ilgili olumlu duygular taşımak anlamına geldiğini ifade ederken köklülük tabirini de bir yeri yuva olarak tanımlamak anlamında olduğunu belirtmektedir (Hauge, 2006: 45). Kent kimliğinin, aidiyet ve bağ kurma ile beslenen bir diğer niteliği ise kentin yuva olma özelliğidir. İnsan doğası gereği bir mekânı tanıdık kılma onu yuvalaştırma eğilimindedir. Ancak bu sayede, orayı benimsemekte ve güvende hissetmektedir (Haapala, 2003: 20). Yuva; güvenlik ve rahatlık demektir, ‘ev gibisi yok’ yahut evim güzel evim’ gibi tabirler hep yuvaya yapılan olumlu atfın yansımasıdır (Kaymaz, 2013: 743). Dolayısıyla yaşadığı kente kimliğini kazandırmadan önce, insanın orayı yuvası olarak görmesi önemlidir; sonuçta, insan herhangi bir yeri değil yuvasını özgün hale getirebilir. Lynch (2016: 5)’e göre duygusal açıdan güven sağlayan bir çevresel imge, yuvanın verdiği sıcaklığı insana sağlar ve ayırt edici olmasıyla bu bağ daha da kuvvetlenmektedir. Bu doğrultuda kimlik tanımlaması sadece kent ölçeğinde değil semt, mahalle gibi daha küçük birimler ölçeğinde de şekillenmektedir (Oğurlu, 2014: 286). Hatta nispeten mekânsal geçmişi ve kimliği olan yerlerde bu durumun daha yaygın gözlemlendiği söylenebilir. Söz gelimi, İstanbul’un eski semtleri/mahalleleri için Fatihli, Kadıköylü, Modalı, Karagümrüklü gibi kimliksel tanımlar kullanılırken yeni yerleşmeler için bu tarz tanımlamalara pek

¹⁷ <https://www.ktb.gov.tr/TR-96346/selanik-ataturk-evi.html> (27.12.2020)

rastlanmamaktadır. Benzer durumun çoğu kentsel yerleşim için geçerli olduğu söylenebilir. Sonuçta tarihsel geçmişi olanın, kimlik oluşturma potansiyeli ve buradan hareketle aidiyet ve bağ kurma kabiliyeti daha beklendik bir sonuçtur (Suher vd., 2004: 39).

Bu noktada kentle bağ kurma ve aidiyet hissetme gibi yuva olarak görmenin de yalnızca o kentte yaşayanlar için değil o kentle bir şekilde bağı olan tüm insanları içerdiği de vurgulanabilir. Nâzım Hikmet'in gittiği her yere yanında İstanbul'u götürdüğü gibi R. Halit Karay da uzun yıllar terk etmek durumunda kaldığı memleketi İstanbul için, Gurbet Hikâyelerinde 'yer' ile olan bağı ve aidiyeti vurgular; *“Uzakta kalanlar için İstanbul'un kaldırımları bozuk değildir, sokaklarda çamur ve süprüntü yoktur; tramvaylarda ve vapurda azap çekilmez. Musluklardan terkos yerine kevser akar, sersemletici lodos ılık bir buse, dişleyici poyrazı bir serin nefestir. Bilhassa çölde onu konuşurken hep beyaz yelkenlerin kayıp gittiğini şurup renkli denizler, avize gibi şıkırdayan pınarlar, çınar ve çitlembik gölgeleri, çilek tarlaları, fulya bahçeleri, tüy gibi ince kadınlar ve ağızlarından şekerleme kadar tatlı sözler dökülen kızlar görürsünüz.”*¹⁸

Kent kimliği için belirtilebilecek hususlardan biri de kentin bir parçasının (ki bu yer olmak durumunda değildir) ona kimliğini veren bir işlevi olmasıdır. Tekeli (1990: 258) kimlik ve akılda kalanın/dikkat çekenin ilişkisini değerlendirerek, kentsel kimliğin akılda kalan/dikkat çeken olduğunu belirtir. Ancak tersi durumda her akılda kalan da kentsel kimliğinin bir unsuru olmayabilir. Bu durumun nedeni ise, kentsel kimliğin yalnızca görsel ve fiziki bileşenlerden oluşmamasıdır. Haapala (2003: 15) ise bu noktada bir kıyaslama yaparak doğanın dokusunu kentsel cansız tabiri ile karşılaştırmaktadır. Nasıl ki ormanın birçok yeri birbirine benzer ancak içinde dikkat çekici canlılara rastlanırsa, kentsel yapı da bütünde benzer olmakla beraber detayına bakıldığında dikkat çeken unsurlara rastlanmaktadır. Dolayısıyla kent kimliği kentin bütünü içinde olmanın yanında onun küçük detayları içinde de ayrışabilmektedir.

Son olarak; kimliğin değişkenliği, kent kimliğinin tanımını ve yapısını derinden etkileyen bir durumdur. Kimliğin yapısının statik olmadığı, sürekli değişen bir yapıda olduğuna vurgu yapmak (Kaymaz, 2013: 757) ve kent kimliği için ortaya konan her türlü eylem ile söylemi bu minvalde değerlendirmek bir bakıma zorunluluktur. Oğurlu

¹⁸ Bkz. Refik Halid Karay, Gurbet Hikâyeleri/ Yer Altında Dünya Var, İnkılap Yayınevi, (2019: 51).

(2014: 282)'nin belirttiği üzere sanayi öncesi dönemde kentlerin ve mahallelerin yapıları organik biçimde gelişerek, kimlik ve mekân olgusu gerektiği kadar zaman içinde değişmiş bu nedenle istikrarlı biçimiyle korunabilmiştir. Buna karşılık, sanayileşme ve modernleşme süreci kentlerin kimyasını hızlı biçimde değiştirmeye zorlamış ve bu sürece eklenen kentlerin mekân ve kimlik yapısında giderek artan bir değişim ivmesi başlamıştır.

Mutlu ve Yücel Batmaz (2013: 49), kent kültürünün, kentte yaşayanların birbirleri arasındaki ilişkiler ve kentle kurdukları ilişkiler bağlamında iki farklı eksenle ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu doğrultuda kent kimliği, mekân duygusunun yanı sıra, kültürel değer olarak kentlilerin birbirleri arasındaki ilişkiler ve kentle olan ilişkileri çerçevesinde örülmektedir. Dolayısıyla, kentsel mekândaki değişim, kentsel kimlik ve kültürde değişime sebep olurken kültürel değişim de kentsel mekânda değişime yol açmaktadır (Savaş Yavuzçehre, 2010: 142). Sonuçta bu ilişki hareketliliği devamlı ve değişken olduğu için kimliğin devinimi sürmektedir. Tekeli (1990: 255; 2014: 84) de insan ve toplum ilişkilerinin zamanla değişimine değinerek kimliğin sürekli biçimde yeniden üretilen yapısına vurgu yapmaktadır.

Ercan Akkar (2011: 732) kentin nihai bir sonuç olmadığını vurgularken evrimsel bir inşa süreci içinde yer aldığını belirtmektedir. Bu kapsamda kent kimliği de bağlamlarına, tarihsel gelişmelere, rastlantılara bağlı biçimde bir evrimden geçmektedir. Sonuçta, çoğul ve dinamik özelliklere sahip olan kentsel kimlik, farklı grup ve kişilerce de tanımlanabilir ve zamanla değişime uğrayabilir bir yapıdadır (Uçar ve Rifaioğlu, 2011: 64). Örneğin, Bursa kent merkezinde Cumhuriyet Meydanı'nın bulunduğu alan; kent kimliğinin farklı dönemlere göre değişimini yansıtmaktadır. 19.yy ortalarından Cumhuriyet Dönemi sonrasına uzanan süreçte mekân, modernleşme etkisinde kamu otoritesi eliyle biçimlendirilmiş ve dönemin kimliğinin bir parçası olarak kentin merkezinde yer almıştır. 1980 öncesi dönemde mekân, kentlilerin günlük kullanımı ve belirli dönemlerde anmalar neticesinde kent kimliğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Ancak sonraki dönemde mekânın yalnızca yapıları ve kentsel donatıları kimliğin bir unsuru olarak kalırken sosyal ve ekonomik kullanımı/önemi ortadan kalkmıştır (Polat ve Dostoğlu, 2016). Sonuçta kent kimliğini belirleyen unsurlar değişime uğradıkça kent kimliği de bir yavaş yahut hızlı devamlı bir değişim sürecine tâbi olmaktadır.

Özet olarak kent kimliği; kenti çevresindeki ve dünyadaki kentlerden ayırıştırır, insanların kente aidiyet hissederek yer/mekân ile bağ kurması sonucu oluşan kente özgü niteliklerin tezahürüdür. Doğal ve yapay unsurların oluşturduğu fiziki bileşenler ile tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik unsurların oluşturduğu beşeri bileşenler tarafından biçimlendirilen kentsel kimlik; süreç içinde inşa edilen ve değişken yapısıyla kentin somut ve soyut varlığının bütünüdür.

1.3.2. Kent Kimliği ve Kent İmgesi (İmajı) İlişkisi

Güncel Türkçe Sözlükte imgenin tanımı, “*zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal, hülya*” ve “*duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj*” şeklindedir (TDK, 2020). Bu doğrultuda kent imgesinin; kentin insan zihnindeki yansıması, dışavurumu biçimde olduğu belirtilebilir. Kent imgesi konusunda çalışmalarına sıkça başvuru Lynch (2016: 4); imgeyi bireyin zihninde oluşan dış dünyanın resmi olarak belirterek, bu imgenin hem geçmiş hem de anlık duyguların ortaya çıkardığını söylemektedir. Vanolo (2008: 371)’ya göre kentin imgesine dair farklı alanlarda pek çok tanım ve çalışma olmasına karşılık en temel ifadeyle imge, kentin maddi ve manevi unsurlarının zihinde meydana getirdiği bir yapıdır. Bu kapsamda; yollar, anıtlar, binalar gibi maddi unsurların yanında yerleşiklerin davranışları, günlük rutinleri, kurumsal yapı ve tüm bunlara ek olarak kent için bulunan önyargılar, yakıştırmalar, filmler, sloganlar, turist kitaplarındaki ifadeler, pazarlama söylemleri vs. kısaca pek çok unsur ve pratik kent imgesini çevrelemektedir.

İmgenin oluşumunu gözlemci ve gözlenen arasında işleyen iki yönlü bir süreç olarak temellendiren Lynch (2016), her kentin kendine has imgesel özelliklerinin, insanların kent mekânı ile bağ kurmasını sağlayacağını savunmaktadır. Kentleri anlamlandırma çabası, aslında somut biçimde duyu organları vasıtasıyla algılanan kentin soyut biçimde zihindeki konumunun nasıl olduğu ile ilişkili bir durumdur. Bu doğrultuda, beyin nasıl ki soyut olan her şeyi tanımlayabilmek adına bir şeye benzetirse; kenti okumak ve zihinde algılayabilmek için de imgelerden faydalanmaktadır. Her insan içinde yaşadığı yapılaşmış çevreye dair somut nesnelere temelinde birtakım zihinsel imgeler oluşturmaktadır. Bir mekânı tanımak, yol bulmak gibi ifade edilen eylemler, esasen bu zihinsel imgeler ya da haritalar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu kapsamda, kent imgesinin illa ki belirli bir düzende olmasının şart olmadığını ifade eden Lynch (2016: 177), yeni veya eski, sıkışık veya yayılmış, karmaşık veya düzenli çevrelerin

farklı karakterde imgeler meydana getirdiğini vurgulamaktadır. Örneğin düzensiz yapına rağmen Venedik kentini imgelenebilirliği yüksek kentlerden biri olarak öne çıkarmaktadır (Lynch, 2016: 11). Benzer biçimde, imgelenebilirlik ile güzellik yahut estetik birbirleriyle örtüşen nitelikler olmayabilir. Söz gelimi; liman, rafineri, sanayi, demiryolu gibi güzel görünmeyen ancak güçlü imgelere sahip alanlar da bulunabilmektedir (Southworth, 1985: 58).

Fotoğraf 1.4. Venedik kanallarıyla dünyanın en bilinen kent imgelerinden biri
Kaynak: *Avrupa Uzay Ajansı, esa.int sitesinden alınmıştır*¹⁹

Kent imgesine dair çalışmalar yakın dönemlere dayansa da kentlerde kaliteli bir çevresel düzen oluşturma düşüncesi antik dönemlere kadar gitmektedir (Southworth, 1985: 52). Çevresel imgenin; kimlik, form ve anlam etrafında analiz edilebileceğini belirten Lynch (2016), insan davranışlarının fiziksel ortam ile güçlü bir bağ içinde olduğunu ve bu bağlamda mekânların insanların davranışlarını etkilediğini belirtmektedir. Buna göre insanların mekânın yapısını tespit edebilmesi, kendini rahat hissetmesi ve o mekân hakkında olumlu bir imgeye sahip olması adına önemlidir. İnsanlar bir kenti özelleştirirken, onu kendi yuvasına dönüştürme çabasına girmektedir. Bu durumda kenti; damgalar, sembolik biçimde işaretler, yaşantı ve olaylarla bir takım yerlerini özel hale getirir, böylece kenti zihninde inşa etmektedir (Bilgin, 2011: 22).

¹⁹ http://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2012/02/Venice (30.12.2020)

Laaksonen vd. (2006: 212), kişilerin sosyal yapısının kent ile olan münasebetini ve dolayısıyla zihnindeki kent imgesini şekillendirdiğini belirterek, kişilerin zihninde kente dair alt imgeler oluşturabildiğini ifade etmektedir. Böylece, bir kentin okunabilirliği, o kentin parçalarıyla ilgili zihinde oluşan imgelerle benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda, kenti okuyabilmenin ilk aşamalarında parçaların ayrıştırılıp başarı ile anlaşılmasıyla birlikte, bütün sistemin algılanması mümkündür. Bu şekilde kentsel mekânın imgelenebilirliği için beş bileşen kullanılarak kentler şematize edilmektedir. Bu kent imgesi bileşenleri²⁰; anıtlar (*landmarks*), yollar (*paths*), sınırlar/kenarlar (*edges*), bölgeler (*districts*) ve düğüm/odak noktalarıdır (*nodes*) (Lynch, 2016). Bu ölçütler doğrultusunda, kent imgesi geliştirilebilir ve iyileştirilebilir bir yapıdadır. Bu kapsamda yürütülen çalışmalarda genelde anıt niteliğinde yapılar inşa etmek, cadde-sokak sistemlerini düzenlemek, odak noktalarını güçlendirmek, mekân kullanımını ve mahalle/bölge yapısını sağlamlaştırmak şeklinde görülmektedir (Southworth, 1985: 54).

Kentlerin, kişilerin ayrı ayrı imgelerinin bir araya gelmesiyle oluşan genel bir halk imgesi olduğu söylenebilir (Lynch, 2016: 51). Buna karşılık imgenin oluşumunun kişiye özgü zihinsel bir inşa süreci olduğu vurgulanmalıdır. Bu nedenle imgeyi değiştirmenin bir yolu da insanların zihninde beliren imgeyi dönüştürmektir. Bu kapsamda yapısal düzenlemelerin ötesinde insanlardaki kent algısını etkileyebilecek filmler veya fotoğraflardan, saha gezileri veya söylemlere kadar pek çok uygulama ortaya konabilir (Southworth, 1985: 55). Bu noktada imgelenebilirlik kavramı öne çıkmaktadır; çünkü kentsel mekânlar, kentliler tarafından imgelenebildikleri oranda kimlik kazanmaktadırlar. Sonuçta, kimlik ve imge arasında ortaya çıkan temel farka bakıldığında; imgenin kişisel bir oluşum süreci bulunurken, kimliğin inşası ise kolektif bir süreçle gelişmektedir (Ocakçı, 2016: 192).

Kent imgesinin, kent kimliği ile ilişkisine bakıldığında iç içe geçmiş ve birbirlerini var eden bir yapıda oldukları belirtilebilir. Bu kapsamda Güvenç, tıpkı

---

²⁰ •Yollar: sokaklar, kaldırımlar, patikalar, doğrultular, üzerinde gidilen kanallar.

•Sınırlar: duvarlar, bina kenarları, kıyılar gibi algılanan sınırlar.

•Bölgeler: belli bir ortak karaktere sahip büyükçe alanlar.

•Düğüm noktaları: merkezi noktalar, meydanlar, kavşaklar vs.

•İşaret ögesi: bölgedeki diğer her şeyden farklı, kolayca algılanabilen(büyük, değişik vs.) ve bir referans noktası oluşturabilecek objeler (Lynch, 2016; 54-92).

kişilik yapısının dışarıdan algılanmasının onun gerçekliği olması gibi kimlik ve imgenin benzer bir ilişkiye sahip olduğunu savunur. Bu kapsamda, kimlik varlığın kendini tanımlaması iken imge kimliğin dışarıdan nasıl algılandığına karşılık gelmektedir (Can, 1999: 32). Topçu (2011: 1052)'ya göre kent imgesi, insanın kente bakmasıyla zihninde beliren durumu temsil ederken kimlik ise kentin insanlara aktardığı mekânsal ve sosyokültürel edinimdir. Bununla birlikte kentlerin kimlik ve imgesi görsel boyutuyla öne çıkan bir yapıda olmasına karşılık coğrafi, kültürel ve sosyal normları da içeren oldukça geniş bir tanıma sahiptir (Ulu ve Karakoç, 2004: 59). Kent imgesi konusunda unutulmaması gereken bir husus da kentlerin imgelenebilirliği tıpkı kentin kimliği gibi zamana, mekâna ve koşullara göre değişebilmektedir. Bu durum çok farklı unsurların etkisi altında gelişebilir, hatta kentin bilinen imgesi tümünden ortadan kalkabilir.

Kent imgesi için iki yönlü bir oluşum söz konusu olup ilki içsel olarak kentlilerin zihninde taşıdığı imgeyken bir diğeri ise dışsal olan, kentte yaşamayanların o kente dair taşıdığı imgelerdir. Bu noktada, tabii olarak kente ait dışsal imgeler, daha genel geçer ve önyargısal bir içeriğe sahip olmaktadır (Vanolo, 2008: 371). İmge ve kimliği aynı madeni paranın iki yüzüne benzeten Verheyen (1997: 44) kentlerin kimliğini dış dünyaya imaj olarak pazarladıklarını belirtmektedir. Bu doğrultuda kent imgesi, küreselleşme sürecinde kentlerin kimliğinin pazarlanmasına aracılık eden kritik bir rol üstlenmiştir. Pek çok çalışmada ortaya konduğu üzere bu durum sadece turizm boyutunda değil farklı hizmet sektörleri için de geçerlidir (Florida, 2003: 3-6; Gospodini, 2004: 226-227).

Mons'a göre kent imgesi, iki kutup olan modern imaj ve tarihsel imaj arasında gidip gelmektedir. Modernist imaj; kenti uluslararası hale dönüşmesini, rekabeti, teknolojiyi, girişimi vurgularken tarihsel/kalıtsal imaj ise yerel ve bölgesel nitelikleri içeren, geleneksel yapıyı, çevreyi, mimariyi ve yerel kültürel unsurları, etkinlikleri ve davranışları temsil etmektedir. Bu iki farklı imgenin arasında ise hibrit bir imgeden bahsedilebilir. Bu imge geçmişin bilinci ile yarının perspektifinde bugüne yapılan yatırımdır (Fortuna, 1998: 5).

İmaj konusu Lynch'in kent planlaması/kentsel tasarım konusunda değerlendirmesinin ötesinde; kentlerin markalaşması, birbiriyle rekabetinde öne çıkması, turizm destinasyonu olması gibi saiklerle başta yerel yönetimler ve bu konuda etkin aktörlerce ele alınmaktadır. Kentler bir bakıma turistlere göre düzenlenirken, imge

de bu anlayışı yansıtmaya arayışındadır (Fortuna, 1998: 7). Bu noktada kent yönetiminde etkili aktörlerin daha çok Vanolo (2008)'nin ifade ettiği dışsal imgeye yönelik kent kimliğini değerlendirdiği belirtilebilir. Sonuçta güçlü bir kent imgesinin kentlere bu amaçlar doğrultusunda avantaj sağlamaktadır. Benzer biçimde Lynch (2016)'in geçmişte sağlam bir kent imgesi konusunda örnek verdiği Floransa ve Venedik gibi kentlerin bu nitelikleri ile bugün dünyanın önde gelen turizm ve kültür merkezlerinden olduğu –bu durumun iyi ve kötü yanları tartışmalı olmakla beraber- rahatlıkla söylenebilecektir.

1.3.3. Kent Kimliğinin Bileşenleri

Kent kimliğini oluşturan unsurların neler olduğunu dair farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunlukla kentsel kimliği oluşturan doğal, yapay, toplumsal, kültürel, ekonomik bileşenler gibi benzer unsurların üzerinde durması, genel kabule dayalı bir çerçevenin varlığına işaret etmektedir. Ancak kentsel kimlik üzerine sınıflandırmanın içeriği ve alt kırılımları çeşitli çalışmalarda birbirine uzak olmamakla birlikte farklı şekillerde ele alınmıştır. (Ünügür, 1996, Çöl, 1998, Can; 1999, Oğurlu, 2014, Karababa, 2015, Ocakçı ve Aydın Türk, 2016). Sonuçta kimlik kavramının birbirinden farklı alanları içeren yapısı kent kimliğini çok bileşenin bir araya gelerek tanımladığı bir kavram olarak ortaya çıkarmıştır.

Kent kimliğinin bileşenlerini ortaya koymak amacıyla farklı sınıflandırmalar incelenebilir. Bu kapsamda Ünügür (1996), çevresel ve toplumsal bileşenler olarak sınıflandırmıştır. Çöl (1998: 67-68); fiziksel çevre altında doğal, yapılanmış çevre ve toplumsal çevre başlığında davranışsal çevre ile üretim ilişkileri kapsamında kente etki eden çevresel bileşenleri belirtmektedir. Can (1999: 38-39) kent kimliğini oluşturan unsurları yerelin karakteri (fiziksel), mekânın karakteri (sosyokültürel) ve anlam (işlevsel) şeklinde sınıflandırmıştır. Devamında bu unsurların öncelik sırası bulunmadığını ve farklı bölge ve kültürlerde farklı değerlerin daha ön planda olabileceğini belirtmektedir. Buna karşılık mekân karakterinin diğerleri arasında bağlantı sağlayan unsur olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan Tekeli (2008: 15), kentsel kimliğin oluşumu doğal çevreye, mimarlık değerlerine, kültürel mirasa bağlı olan; “kentnin fiziki değerleri”, “yaşam kalitesine ilişkin memnuniyet” ve “kentnin kimliğine ilişkin söylemler” olmak üzere üç unsura bağlanmaktadır. Ocakçı ve Aydın Türk (2016: 226) ise kentsel kimliğin unsurlarını belirtirken; doğal, sosyal ve

yapılaşmış çevre unsurlarından oluşmakla birlikte bu unsurlar üzerinde kentin temsiliyetini sağladıkları noktasında toplumsal bir mutabakat bulunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda bakıldığında kent kimliğini oluşturan pek çok unsur farklı kategori ve tanımlamalarda zikredilebilir. Örneğin Verheyen (1997), sokak isimlerinin bile tarihsel ve politik arka planı yansıttığı için kentsel kimliğin bir parçası olduğunu ifade ederken Hague ve Mercer (1998) ise kentin futbol takımının kent kimliğinin oluşumuna katkı sağlayıp kimliğin belirgin bir parçası haline gelebildiğini belirtmektedir. Sonuçta kenti var eden tüm somut ve soyut ögeler kentsel kimliği ören tuğlalardan birini oluşturmaktadır. Kent kimliğinin fiziki denebilecek doğal ve yapay unsurlardan oluşan kısmı farklı araştırmacıların çalışmalarında belirli olarak görülebilmektedir. Bununla beraber kimliğin yapısında yer alan soyut unsurların benzer biçimde kent kimliğinin soyut bileşenleri olarak ortaya çıkmasıyla bu unsurların nispeten daha girift olduğu söylenebilir. Karababa (2015: 19) kent kimliğini oluşturan somut olmayan kimlik öğelerini; sosyal, kültürel, tarihi, ekonomik ve politik olarak tanımlamaktadır. Karakaya Aytin vd. (2016: 84)'ne göre soyut unsurlar sosyal kimlik başlığı altında ise kültürel, tarihi ve ekonomik özelliklerden oluşmaktadır.

Tüm bu tanımlar ve kategorileştirmeler ışığında bu çalışmanın özelinde katkı sunması bakımından kent kimliği bileşenlere dair bir sınıflandırma çabasına girilmektedir. Bu kapsamda kent kimliği bileşenleri coğrafya disiplininin yardımıyla kapsayıcı bir sınıflandırma olması bakımından öncelikle fiziki ve beşeri bileşenler olarak değerlendirilmektedir. Fiziki bileşenler, pek çok çalışmada olduğu gibi doğal ve yapay unsurlardan meydana gelmektedir. Doğal unsurlar; coğrafi konum ve topografya, iklim, su, toprak yapıları ve bitki örtüsünden meydana gelirken yapay unsurlar; mimari özellikler ve peyzaj, kentsel doku, yapılar, donatılar, hareketli ögeler ve kamusal alanlardan oluşmaktadır. Kent kimliğinin beşeri bileşenleri ise tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik unsurlardan vücuda gelmektedir. Sosyokültürel unsurların hayli farklı öğeleri olmakla beraber bunlar; demografik ve sosyal yapı, inanç, gelenek, ideoloji, teknolojik yapı, eğitim, gastronomi gibi kent kimliğini etkileyen unsurlardır. Nihayet sanayi, turizm, ticaret, finans, ulaştırma gibi öne çıkan iktisadi faaliyetler ise ekonomik unsurları teşkil etmektedir. Kuşkusuz belirtilen tüm unsurlar nihai sonuç değildir, kent kimliğinin göreceli ve değişken zemininde az ve çok bulunabilir yahut hiç

bulunmayabilir. Ancak genel bir çerçeve çizebilmek bakımından kent kimliği bileşenlerini kategorik olarak açıklamak önemlidir.

Tablo 1.1. Kent Kimliğinin Bileşenleri

Kaynak: Ünügür (1996), Can (1999), Ocağcı ve Aydın Türk (2016) çalışmalarından yararlanılarak geliştirilmiştir.

Öte yandan kent kimliği bileşenleri için belirtilmesi gereken önemli bir nokta, tüm unsurların birbirleri ile yakın ya da uzak bağlarının olduğudur. Bir diğer deyişle, kimliğin doğal ve yapılı bileşenleri ile sosyokültürel, ekonomik birbirlerini etkilemekte ve şekillendirmektedir (Oğurlu, 2014: 285). Bu kapsamda, kent kimliği bileşenlerinin birbirlerini etkileyen döngülerde gelişerek doğal yapının yaşam biçimini, sosyal yapının da fiziki çevreyi doğrudan etkilediği göz ardı edilmemelidir (Selvi Ünlü, 2017: 77). Tablo 1.1. özelinde bakıldığında özellikle doğal ve tarihsel unsurların; yapay, sosyokültürel ve ekonomik unsurları etkilediği, devamında bu unsurların da birbirlerini ve doğal yapıyı şekillendirdiği vurgulanabilir. Örneğin; Bursa, Çorlu ve Denizli gibi yer altı sularının bol olduğu kentlerde doğal unsurlar ve diğer oluşumların etkisiyle gelişen tekstil sanayisi zamanla bu kentlerin yer altı suyu seviyelerini düşürerek ovalarında kullanılan suyun miktarını etkilemiş ve su yapısını değiştirmiştir. Bu bakımdan kent kimliğini oluşturan bileşenlerin en farklı unsurlarının dahi ilişkili olabilmesi söz konusudur.

1.3.3.1. Fiziki Bileşenler

Coğrafyanın fiziki haritalarında gördüğümüz doğal unsurlar temelde coğrafi konum, toprak, su, iklim ve bitki örtüsünü içerdiği üzere kentlerin yapısını ve kimliği etkileyen başlıca unsurlardan olmaktadır. Bununla birlikte, insanın kenti biçimlendirerek meydana getirdiği yapay unsurlar; kısaca kenti var eden insan yapı her şey olarak belirtilebilir. Elbette ki doğal ya da yapay unsurların her kentte olmakla beraber, kenti ne derece farklılaştırdığı ve diğer kentlere nazaran insanların gözünde ona kimlik kazandırdığı kentler özelinden değişen bir durumdur.

Kentlerin kimliğini oluşturan doğal ve yapay unsurlar; aynı tarihsel geçmişe, sosyokültürel ve ekonomik toplumsal oluşumlara sahip kentler de bile kimlik farklılığı yaratması bakımından önemlidir. Örneğin Anadolu coğrafyası birbirinden çok farklı niteliklere sahip bölgelerden oluşmaktadır; Karadeniz Bölgesinin ahşap evleri, yaylaları, çay bahçeleri Ege Bölgesinde yerini taş evlere, makilere, zeytin ağaçlarına bırakmaktadır (Kaymaz, 2013: 750). Ayrıca doğal ve yapay çevrenin, imgenin öncelikle beliren görsel unsurları olması ile bir kentin ve mekânın hakkında insana zihninde ilk fikri veren unsurlardan olduğu belirtilebilir.

1.3.3.1.1. Doğal Kimlik Unsurları

Doğal çevre özellikleri, bir kenti diğerinden ayıran özgün kılan ve temsil eden; o kentin bulunduğu alan, topografya, iklim, su varlığı, toprak yapısı, bitki örtüsü gibi doğal nitelikleridir. Örneğin düz ovada kurulu bir kentle, tepelere yayılım gösteren bir kent arasında karakter ve özgünlük farkı vardır (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 227). Kent kimliğinin doğal unsurlarının özellikle eski dönemlerde daha belirleyici olduğu belirtilebilir. Söz gelimi, Türk kentlerinin eski görünümünün birbirine benzemekle birlikte topografya, coğrafi konum ve anıt eserler nispetinde birbirlerinden farklılaştığına işaret eden Oğurlu (2014: 276), sanayileşme öncesi dönemde kentlerin doğal unsurları ile kimlik özelliklerini sürdürebildiklerini belirtmektedir. Buna karşılık günümüzde özellikle aynı coğrafyalarda kentlerin giderek benzeşmesi kurgusu söz konusu iken doğal kimlik unsurlarının güçlü olduğu kentlerin diğer kentlere benzeşim olgusu daha güçtür (Turgut vd., 2012: 179). Bunların yanında, doğal yapı kentler için kimlik vurgusunun da ötesinde önemli bir unsurdur. Zira doğal yapısına uyumlu

biçimde gelişim göstermeyen kentler; doğal afetlere, çarpık yerleşme ve yaşam maliyeti gibi olumsuzluklara açık hale gelmektedirler (Aslan ve Kiper, 2016: 883).

Doğal unsurlar kentlerin kimliğinde özellikle ilk kuruldukları dönemden yahut bir yerleşim yerinden kentleştikleri döneme kadar en önemli niteliği olarak tezahür etmiştir. Öyle ki dünyada pek çok kent ismini bulunduğu yerin doğal konumundaki referanslardan almaktadır. Bu bakımdan kentlerin etimolojik açıdan isimlerinin anlamından pek çok örnek verilebilir. Örneğin; Lizbon ‘güvenli liman’, Buenos Aires ‘güzel havalar’, Bakü ‘rüzgârlı yer’, Berlin ve Brüksel ‘bataklık alan’, Saraybosna ‘saray ovası’, Tiflis ‘ılık yer’, Beyrut ve Kişinev ‘su kaynağı’, Lagos ‘göller’ anlamına gelen sözcüklerden türeyen kent isimleridir²¹. Tüm bunların yanında dünyada ve ülkemizde doğal unsurların kent kimliğine belirgin biçimde etki ettiği pek çok kent olduğu görülmektedir. Söz gelimi ülkemizde İstanbul’un boğazı ve halici, Ankara’nın bozkıra yayılan yapısı, İzmir’in liman ve körfeziyle denizi çepeçevre sarması, Adana’nın ovaya uzanan ve Seyhan Nehriyle ayrılan yapısı, Bursa’nın Uludağ’ın eteklerinden ovaya doğru yayılımı ve hemen hemen pek çok kentin doğal açıdan kimliğine katkı sunan niteliğin bulunduğu belirtilebilir.

1.3.3.1.1.1. Coğrafi Konum ve Topografya

İbn-i Haldun’un meşhur “*coğrafya kaderdir*” sözünden hareketle içinde buldukları coğrafyanın, kentler için oldukça önemli olduğu belirtilebilir. Bununla beraber dünyada benzer coğrafi koşullarda yer almasına karşılık pek çok açıdan farklılaşan kentlerin varlığı da coğrafyanın kentlerin muhakkak kaderi olmadığını ortaya koymaktadır. Coğrafi konum kent için genel anlamda yeryüzünün neresinde, hangi bölgesinde yer aldığı (enlem, kıta, iklim, ada vs.) ile ilgili iken; topografya ise kentin üzerinde yer aldığı toprak parçasının niteliklerini temsil etmektedir. Can (1999: 44), topografyanın bir kentin kimlik oluşumuna az ya da çok katkı verdiğini belirterek; yamaç, dağ, kıyı, fiyort, çöl, vadi, nehirlere vb. gibi niteliklerin kentleri ayrıştırabildiğini ifade etmektedir. Bu kapsamda topografya, kentin genel formunu tayin eden ve insan müdahalesi ile kolayca değiştirilemeyen bir kimlik unsurudur.

---

²¹ Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_national_capital_city_name_etymologies (28.12.2020)

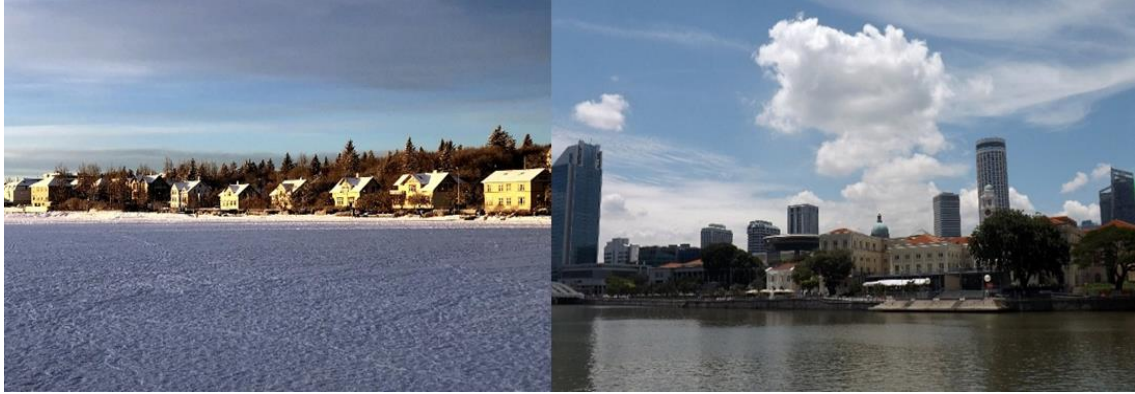
Lynch (2016: 122) kentin temelini oluşturan topografya ve doğal ortamının geçmişe nazaran kentin imgelenebilirliğinde daha az öneme sahip olduğunu, bu durumun özellikle metropollerde daha belirgin olduğunu belirtmektedir. Buna karşılık metropoller de bile kent öğelerini güçlendirmek ve kentlerin belirli bölümlerini tanımlamak için doğal unsurların halen kayda değer bir yer tuttuğu da görülmektedir. Ayrıca, Oğurlu (2015: 287) doğal kimlik unsurlarının kent için önemine değinerek bu unsurlar ile uyumlu bir yapılaşmanın kent estetiğini güçlendireceğini vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda kentin coğrafi konumu ve topografyası ile uyumlu yapay unsurlar kent kimliğini de daha sağlam bir konuma getirmektedir.

Kentin yer aldığı coğrafya pek çok kent için ayırt edici özellikler geliştirme imkânı vermektedir ancak bazı kentler -mesela eşsiz bir konuma sahip İstanbul gibi- bu konuda oldukça şanslı bir konumdadır (Oktay ve Alkan Bala, 2015: 203). Hatta coğrafi konum, bir kentin dünya genelinde tanıtım bir ayırt edici bir kimlik bile sağlayabilir. Örneğin, dünyanın sonu (*el fin del mundo*) olarak bilinen Arjantin'in Ushuaia²² kenti güney kutbuna; Norveç'in Svalbard Adasındaki Longyearbyen²³ kenti ise kuzey kutbuna en yakın kentler olarak bilinmektedir. Bunun gibi ekvator çizgisi üzerindeki kentler, kıtaların yahut ülkelerin en güney-kuzey-doğu-batı noktasındaki kentler gibi pek çok durumun ötesinde coğrafi konum kentlerin mimari, tarihsel, ekonomik, kültürel pek çok özelliğini etkilemektedir. Hatta yalnızca deniz, ada vb. gibi doğal unsurlar değil siyasi sınırlar ve farklı kültürlerin etkileşimi de kentlerin coğrafi olarak konumundaki niteliğini etkilemiştir. Örneğin Bulut (2020: 92-93) belirttiği gibi kentlerin coğrafi konumu onların tarih boyunca istila ve değişimlere uğramasına yahut tam tersine korunaklı bir biçimde kalarak yapısını günümüze taşımasına yol açmıştır.

---

²² Bkz. https://turismoushuaia.com/zonas/ciudad-ushuaia/?lang=en_US (02.01.2021)

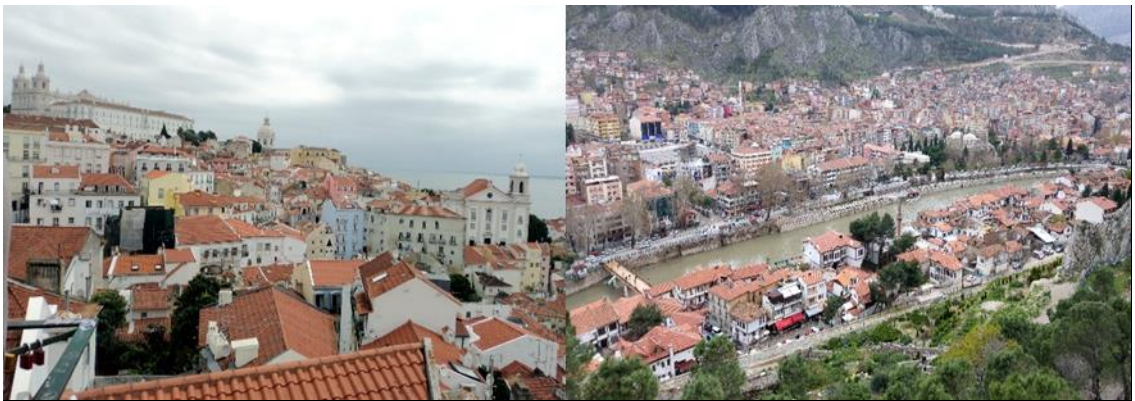
²³ Bkz. <https://en.visitsvalbard.com/visitor-information/destinations/longyearbyen> (02.01.2021)

Fotoğraf 1.5. Kutba en yakın başkent Reykjavik ve Ekvatora en yakın başkentlerden Singapur, özel coğrafi konumuyla iki liman kenti

Kaynak: O. Donat Arşivi (2019; 2016)

Coğrafi konum daha genel ölçekli olmakla beraber topografya kentin daha özeldir kimliğinin farklılaşmasına katkı sunmaktadır. Bu bakımdan kent kimliğini etkileyen en önemli doğal unsurların başında topografyanın geldiği söylenebilir (Turgut vd., 2012: 172-173). Topografya bir kentin imgesinde de tıpkı kimliği gibi oldukça güçlü bir unsurdur. Lynch (2016: 18-26) Boston kentine yönelik çalışmasında; tepe, nehir, liman gibi topografik unsurların insanların imgelemelerinde belirleyici olduğuna değinmektedir. Topografya pek çok kent için kentlerin başlı başına kimliğini belirginleştiren bir unsur haline gelebilir. Örneğin Nâzım Hikmet'in "*Yedi tepeli şehrimde bıraktım gonca gülümü*" dizisindeki gibi pek çok esere ve söyleme konu olan İstanbul'un yedi tepesi geçmişten beri kenti tanımlayan niteliklerinden biri olmuştur. Tıpkı İstanbul gibi Roma, Lizbon ve San Francisco kentleri de yedi tepeli kent sıfatına haizdir. Yalnızca tepeler değil, dağlar, yamaçlar, nehirler, göl ya da deniz kıyısı, limanlar, vadiler vs. pek çok etken kentin kurulu olduğu topografyayı çeşitlendirmektedir.

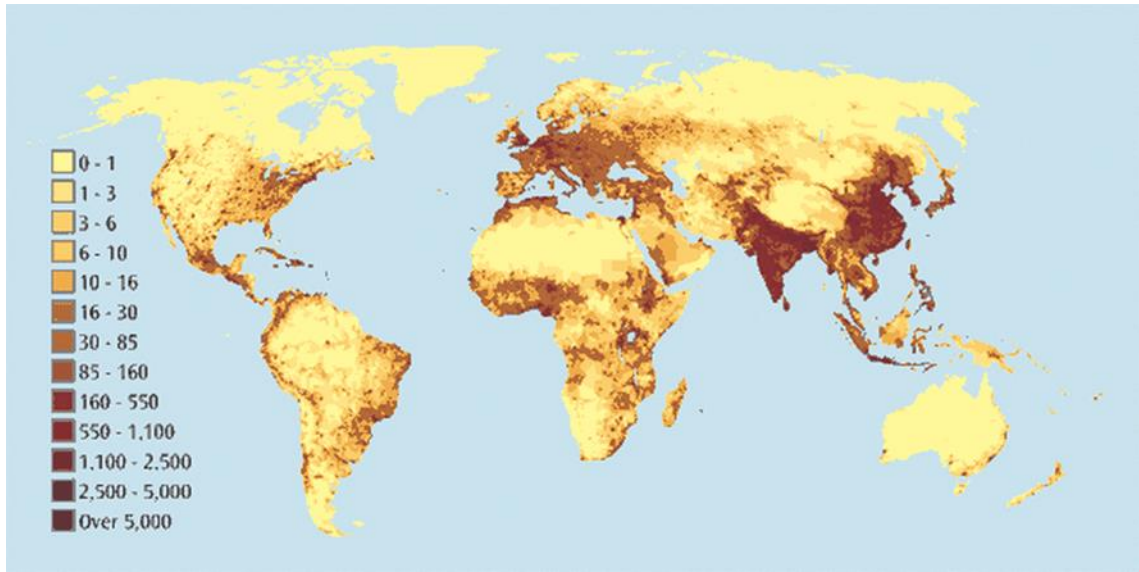

Fotoğraf 1.6. Yedi tepeli kentlerden Lizbon ve vadi içinde yayılan kent Amasya

Kaynak: O. Donat Arşivi (2014; 2016)

1.3.3.1.1.2. İklim Yapısı

İklim, tarihin ilk dönemlerinden bu yana insanlığın siyasi, sosyokültürel ve ekonomik yapısını etkileyen oldukça önemli bir faktör olagelmıştır. Tarih boyunca insan nüfusunun iklimi elverişli olarak tabir edilen belirli bir sıcaklığa ve yağış/nem oranına sahip, ılıman kabul edilen ekvatorial ve orta kuşak bölgelerde yaşamayı seçmiştir. İklim koşullarında yaşayan değişimler ve olumsuzlar da demografik yapıyı etkilemiş, kimi dönemlerde insanları göçe zorlayan gerekçelerden biri haline gelmiştir.

Şekil 1.1. Dünyada insan nüfusunun coğrafik dağılımı

Kaynak: *geographypods. com sitesinden alınmıştır*²⁴

İklim koşulları; sıcaklık, ısı, gün ışığı düzeyi, güneş ışınlarının açısı, nemlilik, yağışlar, rüzgârlar ve bölgenin genel iklim özelliği gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler kentsel dokuyu şekillendirerek kent kimliğini etkilemektedir. (Çöl, 1998: 44, Can, 1999: 45). İnsanları fiziksel görünümüne kadar etkileyen iklim faktörü, doğal yapıda bitki örtüsünü etkilerken, başta mimari üslup olmak üzere yapıyı de önemli ölçüde şekillendirmektedir (Turgut vd., 2012: 173). Mimari açıdan, örneğin yıl boyu yoğun kar yağışına maruz kalan kuzey ülkelerinde yalıtımlı ve dik açılı çatı modeline sahip bir mimari yapı tarzı ortaya çıkmıştır. İklim nedeniyle çatılarda karın birikmesi önlemeye dayalı bu mimari üslup zamanla kuzey tipi (nordik) olarak adlandırılan yapı modelinin oluşmasını sağlamıştır (Bulut, 2020: 96). İklim özellikleri tarih boyunca kentlerin tasarımını etkilemiş onları mikro ve makro ölçekte farklılaştıran

²⁴ <https://www.geographypods.com/growth--distribution.html> (06.01.2021)

bir faktör olmuştur. Rapoport'un aktardığı gibi çok eski yerleşimlerde bile iklim faktörüne göre kentin yapısının başarılı biçimde uyarlandığı görülmüştür. Bu bakımdan yüksek sıcaklığa sahip yerlerde kalın duvarlar, küçük pencereler, renkleri yansıtan açık renkler, gölge için avlular, su ve yeşillendirme öğeleri, kerpiç, taş, çamur gibi yapı unsurları kullanılmaktadır. Bunun aksine soğuk yerlerde ise rüzgârı azaltan kompakt bir yapılanma, mümkün mertebe ince duvarlar ve ışığı soğuran koyu renkler tercih sebebi olmuştur (Şahin ve Dostoğlu, 2007: 34).

İklim özellikleri kentlerin kimliğini yapay unsurlar bakımından etkilemekle beraber bunun ötesinde ise tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik unsurlar bakımında etkilenmektedir. Bu doğrultuda, kentin toplumsal hayatında önemli etkileri olan iklim faktörü; Knez'in belirttiği gibi kişisel, sosyal, ekonomik yapıyı hatta davranışları ve mekâna atfedilen anlama kadar pek çok soyut gelişmeyi bile etkilemektedir (Oktay ve Alkan Bala, 2015: 203). İbn-i Haldun da bir yerin iklim karakterinin oradaki insanların karakter ve mizacını şekillendirdiğini; tembel, sert, çalışkan, savaşçı olması gibi farklar meydana getirdiğine değinmektedir (Duman, 2019: 241). Sonuçta iklim yapısının ortaya çıkardığı koşulların kent kimliğini çok boyutlu bir biçimde etkilediği görülmektedir. Ayrıca bu kapsamda günümüzde etkileri daha yüksek sesle tartışılır hale gelmiş ve uluslararası bir boyuta varmış olan küresel iklim değişikliği olgusunun, kentlerin yapısını çok farklı açılardan etkilemesi de muhtemeldir.

1.3.3.1.1.3. Bitki Örtüsü ve Fauna

Bitki örtüsü genel anlamda bozkır, orman türleri, makilik vb. gibi farklı niteliklerle kentlerin kurulduğu bölgenin karakteristiği olabilmektedir. Ancak daha önemlisi kent yapısı ile bitki örtüsünün buluşmasıdır. Bir yönden kentsel donatı ve peyzaj unsuru olsa da bitki yapısı, kentin doğal çevresi ile uyumlu ise onun kimliğini yansıtan bir unsura dönüşebilmektedir. Bu kapsamda öncelikle ağaçlar başta olmak üzere çeşitli bitki türleri ve yöreye özgü çiçekler kentlerin ayırt edici bitki unsurlarını temsil etmektedir. Örneğin, tropikal bölgelerde bir palmye türü olan Hindistan cevizi ağaçları, sıcak iklimlerde palmyeler, Avrupa ve Balkan coğrafyasına özgü ıhlamur ağaçları, belirli yörelere özgü meyve ağaçları yahut yalnızca bir kültüre özgülenen örneğin sakura ağaçları gibi kentleri farklılaştıran ağaç türleri, bitki yapısının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Benzer biçimde ağaçlarda veya yerde yetişen farklı çiçek türleri de kentlerin kimliği haline gelebilmektedir. Örneğin İstanbul ve çeşitli Hollanda

kentlerindeki laleler, Asya kentlerinde kullanılan nilüfer/lotus çiçekleri, ülkemizde Isparta’da gül ve çeşitli tatil beldelerinde begonvil gibi çiçekler kentlerin kimliğini etkileyen doğal unsurlar arasındadır. Hatta bitki örtüsü çeşitliliği özellikle tropik ve yarı-tropik iklimlerde yer alan kimi kentler için bir iftihar vesilesi haline de gelmektedir. Örneğin bu çeşitliliğin sergilendiği Singapur ve Rio de Janeiro’nun botanik bahçeleri dünyaca meşhurdur.

Fotoğraf 1.7. Hindistan cevizi ağaçları Miami’nin, laleler İstanbul’un simgelerinden

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2019; 2009)*

Bitkiler ekosistemin hayati bir parçası olmakla beraber; kentler için mekân oluşturan, mekâna anlam katan ve kentlerin farklılığı olarak kimlik kazandırmayı sağlayan işlevlere de sahiptir. Japonya’daki Japon bahçeleri, Buenos Aires jakaranda ağaçları, Roma’nın fıstık çamları kent kimliğine bitkilerin yaptığı önemli örneklerdir. Bu noktada, kentteki insanların doğayla iletişimine katkı sağlayan ve kentin yapısına uyumlu biçimde onun kimliğine işleyen bitkiler kentin hem estetik görünümüne hem de hatırdan kalmasına zemin oluşturmaktadır (Karaşah ve Sarı, 2018). Kent kimliğini etkileyen bitki örtüsü, kentin özellikle görselliği üzerinde de etkilidir. Örneğin İstanbul bahar boyunca boğaz kıyılarında açan erguvan rengiyle, Batum okaliptüs ağaçlarıyla, Bursa ise servileriyle anılan kentlerdir. Bitkilerin mevsimsel geçişleri ve değişimleri, kentle oluşturdukları kompozisyon kent kimliği ve imgesi üzerinde iz bırakmaktadır (Turgut vd., 2012: 173).

Son olarak bitki örtüsü unsuru haricinde çoğunlukla göz ardı edilen fauna unsuru ise doğayla ilişkilendirilen buna karşılık kent kimliğinin öne çıkarılmayan bir unsur olarak görülmektedir. Ancak İstanbul, Ankara gibi farklı kentlerin kedileri, Hindistan ve Güneydoğu Asya’da kentlerin içinde yaşayan maymunlar, Avustralya ve tropikal

lkelerden kentlerde görülen papağan türleri kentlerin bir parçası haline gelmiştir. Deniz kenarı kentlerin başta martıları olmak üzere deniz kuşları ve deniz canlıları gibi unsurlar da kentlerin faunasında yer alan hatta Denizli’de olduğu gibi kimi kentlerin simgelerine işleyen ve onların kimliğini temsil eden bir konuma gelebilmektedir.

1.3.3.1.1.4. Su Yapısı

“Çocukluğumda, bir Arabistan şehrinde ihtiyar bir kadın tanımuştık. Sık sık hastalanır, hummâlar başlar başlamaz İstanbul sularını sayıklardı: –Çırçır, Karakulak, Şifa suyu, Hünkâr suyu, Taşdelen, Sırmakeş... [...] İstanbul bu kadın için serin, berrak, şifalı suların şehriydi.”²⁵ Tarihsel süreçte kentlerin gelişiminde suyun önemi pek çok coğrafyada hayati bir rol üstlenmiş, kenti var eden etkenlerin başında gelmiştir (Huot vd., 2000). Mumford (2013: 93) ilk kentlerin nehir kenarlarında kurulmasının tesadüfi olmadığını, kentlerin gelişiminin insanların su üstünde gelişimine paralel olduğunu belirterek, kentlerin uzaklara açılmasının ilk defa suyolları vasıtasıyla olduğunu vurgulamaktadır.

Kentler için su varlığının ne denli önemli olduğu dünya coğrafyasında bakınca rahatlıkla anlaşılabilir ki kentlerin çoğu su kenarlarına kurulu haldedir. Bu su varlığı okyanus, deniz, gl kenarı olabileceği gibi nehir, boğaz, haliç, fiyort, körfez gibi doğal kanallar gibi yapay oluşumlar üzerinde de olabilir. Su varlığı kentlerin kimliği için çok önemli bir unsur olmakla beraber kimi kentler için doğrudan kimliğin kendisi haline gelmiştir. Örneğin Moskova Nehri, Şikago Nehri, Rio de Janeiro (Ocak Nehri) kentlerin adı haline gelmiştir. Dünyanın bilinen pek çok kenti su kıyısında ya da nehir/kanal gibi su içeren bir yapıda yer almaktadır. Bu kentlerin pek çoğunda su varlığı kentin tarihine, öykülerine, doğal yapısına hatta ekonomisine sinmiş vaziyette kimliğin doğal unsuru haline gelmiştir. Söz gelimi meşhur Tuna Nehri Avrupa’nın dört farklı başkentinden (Viyana, Bratislava, Budapeşte, Belgrad) geçmektedir ve bu kentlerin kimliğinde somut ve soyut çok önemli bir coğrafi unsur olmuştur.

---

²⁵ Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, Dergâh Yayınları, (2012: 120-121).

Fotoğraf 1.8. Belgrad (sol üst), Budapeşte (sağ üst) ve Bratislava başkentlerini var eden Tuna Nehri

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2011; 2018; 2017)*

1.3.3.1.1.5. Jeolojik Yapı

Kentlerin kuruldukları yerleri ve zaman içindeki değişimleri etkileyen jeolojik ve jeomorfolojik durumu kent kimliğini etkileyen doğal faktörlerden biridir. Bu kapsamda çok farklı kayaç türleri ve oluşumlar kente görsel açıdan farklılık katarak kimliği daha belirgin hale getirebilmektedir (Turgut vd., 2012: 173; 177). Jeolojik yapı kentlerin yapay unsurları üzerinde etkili olurken onun karakterini de etkilemektedir. Deprem bölgesinde yer alan kimi kentlerin tarihsel süreçte yıkıcı depremler yaşaması hatta bu yüzden haritadan silinen kentler ve medeniyetler olduğu gerçeği jeolojik yapının etkisini vurgulamaktadır. Kentlerin yoğunluğunu da etki eden jeolojik yapı kent formunu ve dokusunu da şekillendirmektedir. Örneğin, günümüzde yüksek gökdelenleri ile meşhur New York'un bu niteliği sadece arazi spekülörleri marifetiyle değil Manhattan yarımadasının sağlam kayalık yapısının da etkisi sonucu gelişmiştir (Can, 1999: 47).

Jeolojik yapı, kentlerin mimari dokusu vasıtasıyla da (bilhassa betonarme inşa yapısının yaygınlaşmasından evvel ki zamanlarda) kimliklerini şekillendiren bir unsur olmuştur. Örneğin, Ankara'nın Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimari açıdan kimliğini etkileyen pek çok eserde Ankara taşının imzası bulunmaktadır. Ankara taşı gibi Mardin taşı, Foça taşı, Anadolu'daki antik dönem kentleri gibi Roma'da ve çeşitli İtalyan

kentlerindeki mermer yapılar, farklı coğrafyalardaki farklı kayaç türleri; doğal yapının yapay unsurlara aksedişi olarak kentlere ayırt edici nitelikler kazandırabilmektedir.

1.3.3.1.2. Yapay Kimlik Unsurları

Yapay kimlik unsurları, kentin insan eliyle oluşturulan ve doğal unsurlar ile beşeri unsurların etkisinde şekillenen kimlik bileşenleridir. Doğal unsurların aksine yapay kimlik unsurları çeşitli araştırmacılar tarafından farklı işlevlere ve ölçütlere göre sınıflandırılmaktadır (Topçu, 2011: 1054). Kaypak, maddi kültür unsurları olarak belirttiği yapıyı çevreyi; kimlik unsuru olarak kentteki meydanlar, anıtlar vb. gibi her türden düzenlemeyi içerdiği belirtmektedir (Oğurlu, 2014: 286). Bu noktada standartlaşmış bir sınıflandırmadan bahsedilmemekle birlikte genel bir çerçevede; başta mimari öğelerin olduğu yapıları, kentin peyzajı ve dokusu, -sokak, cadde, meydan gibi-kamusal alanları, sabit ve hareketli donatı öğeleri yapay kimlik unsurlarını teşkil etmektedir.

Teknik açıdan yapay unsurlar pozitif ve negatif öğeler arasında ayrılmaktadırlar. Bu kapsamda pozitif öğeler yapılardan; negatif öğeler ise dolaşım sistemleri ve parçaları olan açık alanlardan (yollar, meydanlar vb.) meydana gelmektedir (Can, 1999: 48). Buna karşılık, her yapay çevre unsuru kentin kimlik unsuru olarak değerlendiremez. Dolayısıyla bu durum, kentsel kimliğe katkı yapan yapılanmış unsurların bir takım faktörler nazarında değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu faktörler şu şekilde sıralanmıştır; konum, form ve görüntü, işlev, anlam faktörleri. Yapının konumu, form ve görüntüsü, işlevi, anlamı gibi faktörlerden bir veya daha fazlası, yapay unsuru kent kimliği için anlamlı bir özellik haline getirebilir (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 227). Ayrıca kentlerin yapay unsurları toplumun yapısını mekâna yansıtan öğeler olarak kimliğin değişimi ile dönemler içinde de değişime uğramaktadır. Bu nedenle dönemleri hakkında bilgiler veren ibadethaneler, medreseler, kervansaraylar, forumlar, agoralar gibi pek çok yapay kimlik unsuru geçmişten bu yana gelen toplum yapısı hakkında bugüne bilgiler taşımaktadır (Çöl, 1998: 54).

1.3.3.1.2.1. Mimari Özellikler ve Yapılar

Çoğunlukla diğer yapay unsurların bir araya gelerek bütün olarak oluşturduğu kentin mimari tarzı ve yapıları kent kimliğini bütüncül biçimde etkileyen ve kentleri ayırt ediciliğini sağlayan niteliklerden birisidir. Can (1999: 53), kentin mimari

anlatımını kimlik unsuru olarak ifade ederken, mimari özelliğın onu meydana getiren ve kullanan insanların kültürü, dünya görüşleri ve yaşamları hakkında bilgiler verdiğini de belirtmektedir. Dünyada Paris gibi çeşitli kentlerin kendine has bir mimari yapısı bulunmaktadır. Örneğın Avrupa'daki Viyana, Brüksel, Roma, Floransa ve Prag gibi kentler barok üslubuyla meşhur kentlerdir. Yahut Kolonyal Dönem mimarisine sahip Havana, Cartagena, Antigua, Oaxaca, Trinidad, Cusco gibi Latin Amerika kentleri belirtilebilir. Buna karşılık, kent manzarası için muhakkak tarihsel miras şart değildir ki nitekim New York, Tokyo, Dubai, Singapur, Şikago gibi modern kent mimarisinin ve peyzajının yaygın olduğu kentler de bunu bir kimlik unsuruna çevirebilmektedir.

Fotoğraf 1.9. Kendine özgü Barok-Felemenk mimarisiyle Amsterdam ve kolonyal mimarisiyle UNESCO Kültür Mirası Listesinde yer alan Küba'daki Camagüey
Kaynak: O. Donat Arşivi (2015; 2015)

Yapılar kent kimliğini oluşturan önemli bileşenlerden olarak buldukları dönemin sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel yapısı hakkında da fikir veren böylece beşeri kimlik bileşenlerine bağ kuran bir kimlik ögesidir. Yapılar geçmişten günümüze kent toplumunun içinden geçtiğı süreçlere tanık olmaları nedeniyle kent belleğinde de önemli yere sahiptir. Dolayısıyla, yapılar kentin geleceğine taşınmasıyla sürdürülebilir kimliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır (Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 68). Yapıların, bir kentin ait olduğu coğrafyanın yanında, kültürel mensubiyeti ve kimliğı yansıtmı bakımından da oldukça önemlidir. Çarpıcı bir örnek olarak; İstanbul'un işgal yıllarında, kenti serbest kente çevirmek isteyen işgalcilere karşı duran milli çevrelerin temel dayanağı kentin Türk kimliğini vurgulayan yapıların, abidelerin varlığı olmuş ve bu durum devamlı suretle kentin kimliğı olarak savunulmuştur (Demirci, 2019: 95).

Lynch (2016: 87-92)'in işaret ögesi (*landmark*) olarak ifade ettiğı yapılar (Lynch'in imgesel olarak üzerinde durduğu noktada illa ki yapı değil her türlü kentsel

donatı ve mobilya bu kapsamda değerlendirilebilir) kent imgesinde zihinde beliren ve insanların ona göre yönünü, bölgesini belirlediği eşsiz öğelerdir. Bu bakımdan kent kimliğinin bileşeni haline gelebilen önemli referans noktalarıdır. İşaret öğeleri olan yapıların kentle olan ilişkisinin temelinde kentlilerin bu öğeyle kurdukları aidiyet bağı ve sahiplenme olgusu bulunmaktadır. Steck ve Malot; işaret öğelerini küresel ve yerel olarak iki türde belirtmektedir. Küresel öğeler kentin pek çok yerinden seçilebilen dağ zirvesi, kule gibi (Cape Town'daki Masa Dağı veya Rio de Janeiro'daki İsa Heykeli vb.) unsurlar olurken yerel öğeler ise kentten ziyade mekâna kimlik veren ve yakından seçilebilen kent mobilyaları yahut küçük yapılar örnek verilebilir (Diker ve Çolpan Erkan, 2017: 182-183).

Sembol haline gelen yapılar simge (ikonik) olarak referans noktaları olması ve uzak mesafelerden seçilebilmesi nispetinde bellekte kolayca yer eden yapay kimlik unsurlarıdır (Diker ve Çolpan Erkan, 2017: 181-182). Kentlerin kimliğini etkileyen yapay unsurlar içinde kentlere göre değişmekle birlikte özellikle öne çıkan *ikonik* yapıların önemli bir rolü olduğu vurgulanabilir. Kuşkusuz pek çok yapay öğe kentin kimliğini etkilemekle beraber özellikle kentle özleştirilen yapılar hem kimlik hem de imaj unsuru olarak o kentle birlikte anılır hale gelebilmektedir. En bilinen örnekler; ülkemizde İstanbul'un Ayasofya ve Sultanahmet Camii, Kız Kulesi, Galata Kulesi, Ankara'nın Anıtkabir'i, İzmir'in Saat Kulesi, farklı ülkelerden Paris'in Eysel Kulesi, Roma'nın Kolezyum'u, New York'un Empire State Binası, Özgürlük Heykeli, San Francisco'nun Golden Gate Köprüsü, Sidney'in Opera Binası, Atina'nın Partenon'u, Kudüs'ün Kubbet-üs Sahra'sı, Agra'nın Tac Mahali, Berlin'in Brandenburg Kapısı vs. çoğaltılabilir. Sonuç olarak pek çok kent örneğinde olduğu gibi bir kentin ismi duyulunca zihinde o kente özgülünen bir yapının belirmesi söz konusudur. Bunun yanında, Vanolo (1998) ve Gospodini (2004) tarafından vurguladığı üzere kente kimlik kazandıran yapay bir unsur geçmişten gelmeyip sıfırdan da oluşturulabilir. Bu nedenle farklı kentlerde yerel aktörler kente bir kimlik veya imaj kazandırmak veyahut salt ziyaretçi çekebilmek saikiyle böyle bir çabanın içine girebilmektedir.

Fotoğraf 1.10. Kentlerin kimliğinde yer eden yapılara tarihi ve modern örnekler: Partenon, Atina (MÖ 432) ve Petronas Kuleleri, Kuala Lumpur (1998)

Kaynak: O. Donat Arşivi (2019; 2016)

1.3.3.1.2.2. Kentsel Doku ve Peyzaj

Kentsel doku kısa tanımıyla kentin; ızgara, organik, radyal vs. düzendeki çeşitlerine atıf yapan unsur olarak kentin; yolları, boşlukları ve yapılarınca oluşturulan temel örgüsüdür (Can, 1999: 48). Genel anlamda ise kent dokusu, kentin bulunduğu doğal ve sosyal çevreyi yansıtan yapıların ve arasındaki boşlukların oluşturduğu görünümdür. Bu noktada, yapıların sosyal, ekonomik, kültürel vb. gibi farklı etkenler çerçevesinde çeşitlenen durumu ile sokak, park gibi boşlukların konumu kentsel dokunun şeklini oluşturmaktadır. Tüm bu unsurların; derinliği, genişliği, konumu, yüksekliği, diğer öğelerle ilişkileri kentsel dokuyu etkilemektedir. Bununla birlikte, kentsel dokunun yalnızca biçimsel değil, sosyokültürel bir boyutunun da olduğu vurgulanabilir. Kolektif bir ürün olan kentsel doku, farklı dönemlerin izlerini de ortaya koyan kentin kimliğini oluşturan öğelerden biridir (Ocakçı, 2016: 189). Sosyokültürel yapı ile kent dokusu arasında ilişkinin varlığı geçmişe kadar uzanmaktadır. Ortaylı (2012: 308), Osmanlı döneminde İstanbul'da Müslüman ve gayrimüslim mahalle dokusundan bahsederken kentsel doku hakkında da fikir vermektedir. Samatya, Fener, Balat, Beyoğlu, Galata gibi gayrimüslim semtlerde tahsis edilen arazi kısıtı nedeniyle nispeten çok katlı yapılaşma görülürken Müslüman muhitlerinde arsa sorunu olmadığı için daha yatay bir kentsel dokunun varlığına işaret etmektedir.

Kentsel dokunun kentlerin kimlik unsuru olarak farklılaştırması coğrafi yapı ve topografyanın elverdiği ölçüde geliştiği göz önüne alınmalıdır. Başka kentlerden farklılaşan özgün bir form kentin kimlik oluşturmaya katkıda bulunmaktadır (Can,

1999: 50). Buna karşılık; özellikle 19.yy'da başlayan ve giderek yaygınlaşan geometrik planlama, kentlerin doğal mimari yapısını ciddi biçimde etkilemiş ve yerine standartlaşan bir kent dokusu getirmiştir (Demirci, 2019: 115). Günümüzde; Paris, Barselona ve birçok Amerikan kenti gibi geometrik planlara sahip kentler yahut sosyalist dönemden miras kalan geniş caddeler, mekânlar ve devasa parklara sahip Doğu Avrupa kentleri; planlı kentsel dokunun kimliğine etki ettiği kent örnekleri arasındadır. Öte yandan, planlamanın yanında tümden plansızlığın getirdiği gettolaşma/gecekondulaşma da kentsel dokuda söz edilmesi gereken bir oluşumdur. Özellikle gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerindeki yaygın gecekondu mahalleleri (örneğin Rio'nun Favela, Johannesburg'un Soweto semtleri dünyaca ünlüdür), kentsel dokuda kentin gelir adaletsizliğini mekânsal kimlikte yansıtan çarpıcı yerlere örnek olarak sunulabilir.

Şekil 1.2. 1859 Cerda Planı çerçevesindeki ızgara kent planıyla Barselona
Kaynak: *urbanter.wordpress.com* ve *insightguides.com* sitelerinden alınmıştır²⁶

Kent peyzajında yeşil alanların varlığı ve kent içindeki konumu öne çıkan bir imge ölçütü olmuştur. Buna karşılık, kent peyzajında kentin yapılı silüetinin ve yapısının önemli belirleyiciliği bulunmaktadır. Bu duruma, tarihi yapıdaki kentler iyi birer örnektir. Bu kentler; kale kentler, antik kentler, doğal yapı ile oluşan kentler (Venedik gibi) ve ada kentler olarak sınıflandırılabilir. Kentin peyzajını belirleyen silüeti ve yapıların cepheleri, kentin geçmişten günümüze gelen sosyokültürel, doğal ve fiziki farklılıkları etkisinde biçimlenmektedir. Bu etkiler; yatay, dikey, renk, form, yoğunluk, tasarım ilkeleri gibi mimari özelliklerin kentteki silüet ve yapı cephelerinde ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Karagüler ve Korgavuş, 2014: 204-208).

²⁶ <https://urbanter.wordpress.com/2011/10/05/barcelona-urban-plannings-forgotten-birthplac/> ve <https://www.insightguides.com/inspire-me/blog/visual/aerial-view-of-the-eixample-district-barcelona-spain> (15.01.2021).

Kent dokusu ve peyzajı konusunda en çarpıcı örneklerin başında İstanbul gelmektedir (Karagüler ve Korgavuş, 2014: 208-209). İstanbul'un silütiyle beliren mimarisi ve peyzajı geçmişten bugüne pek çok kişiyi etkilemiştir. Sunay Akın; tarihi yarımada'nın masalsi silüetinin 1841'de dünyaca ünlü masal yazarı Danimarkalı Andersen'i bile hayranlık içinde bıraktığı ve yazarın onu Nuh'un Gemisine benzettiğini belirtir²⁷. Öte yandan, kentin silüeti ve peyzajı doğal faktörlerin aksine diğer yapay unsurlar gibi kırılğan bir yapıdadır ve zaman içinde tahrip edilebilir. Örneğin, Cansever (2013: 24) 50'li ve 60'lı yıllardan itibaren tarihi yarımada etrafında yürütülen yol ve imar çalışmaları sonucu İstanbul'un güçlü surlarla çevrili tarihi bir kent olma imgesinin silindiğini belirtmektedir.

1.3.3.1.2.3. Kamusal Alanlar

Farklı boyutlar içeren kamusal alanın tanımına dair disiplinlerin farklı yaklaşımları görülmektedir. Çoğunlukla şehir plancıları, mimarlar, çevre mühendisleri gibi meslek gruplarının kamusal alana ilişkin üzerinde durdukları genel tanım; meydan, sokak, park, kahvehane, salon, ortak merkezler gibi insanların bir araya geldikleri ortak alanlardır (Onat, 2013: 13). Yapıların ötesinde dış mekân olarak kamusal alanı oluşturan; yollar, meydanlar, yeşil alanlar ve kentlilerin bir araya geldiği, iletişim kurduğu, paylaşımda bulunduğu kentsel alanlar; kentlerin dinamiği içinde önemli bir konuma sahiptir (Gökgür, 2017: 9). Yer, kendi kültürünü meydana getirir ve bu kültürün görünür olduğu ve kentsel kimlik ile birleştiği mekân ise kamusal alanlardır (Oktay, 2011: 11). Bu nedenle kamusal alanlar, kentlilerin ve mekânın kimliğini sürdürmesi ile geliştirmesinde önemli bir rol üstlenerek çeşitli yönlerden kent kimliğini etkilemektedir (Kaymaz, 2013: 750).

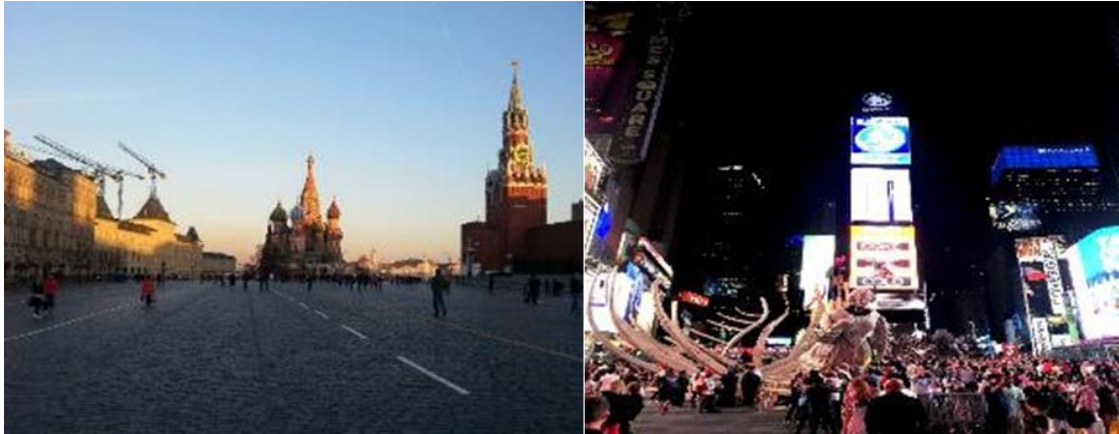
Sokaklar kentlerin öne çıkan dış mekânları olarak kentin mimarisini dışa vuran yerlerdir böylece sadece hem kent kimliği hem de imgesinde belirleyici bir role sahiptir. Oğurlu (2014: 286) gibi ayrııcı özelliklere sahip ve gece-gündüz kentin yaşayan unsuru olan cadde ve sokakların, kentsel kimliğin güçlenmesine büyük bir katkı sunduğunu belirten Oktay (2011: 12), İstanbul Beyoğlu'ndaki İstiklal Caddesi'ni bu bağlamda mükemmel bir örnek olarak değerlendirmiştir. Kimi zaman basit bir sokak veya cadde bile bellek için çok şey anlatabilir. İsmi bir topluluktan (Muhacirler Sokağı), orada

²⁷ Bkz. https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-100179-hayal_kentinde_bir_masalci.html (10.01.2021)

yaşamış birinden (Eşref Efendi Sokak), ekonomik-sosyal bir etkinlikten (Bakırcılar Sokağı) veya bir olaydan (9 Eylül Caddesi) almış olabilir. Bu bakımdan meydanlar da aynı biçimde kent belleği için önemli unsurları barındırmaktadır (Gökgür, 2017: 57-58).

Kamusal alanların başında gelen meydanlar kent ve kimliği için öneme sahip mekânlar olmakla birlikte kuşkusuz her kent meydanının da önemli olduğu söylenemez. Buna karşılık dünyada kentlerle anılan oldukça meşhur meydanlar vardır, hatta yalnızca o kentin değil bütün bir ülkenin ve milletin de kimliğinde önemli bir yere sahip olabilmektedir (Oktay, 2005: 4). Bu kapsamda Türkiye’de ve dünyada kentlerin kimliğinin parçası haline gelen yollar olduğu gibi meydanlar da bulunmaktadır. Tarihsel süreçte meydanların bellekte bıraktığı yer de bu meydanlarla ilgili kurulan bağı güçlendirmektedir. Örneğin, İstanbul’da Sultanahmet, Taksim, Beyazıt meydanları, Ankara’da Kızılay, Ulus meydanları, İzmir’de Konak, Alsancak meydanları gibi dünyada bilinen; Concorde, Times, Trafalgar, Kızıl, San Marco, Tiananmen gibi pek çok meşhur meydanın buldukları kentle özdeşleştiği vurgulanabilir. Dünyaca hatta buldukları ülkede tanınmasa bile pek çok kent meydanı o kentin kimliği ve daha önemlisi mekânsal hafızası oldukça önemlidir.

Kamusal alanların kent kimliği için önemi özellikle kent belleği açısından istisnai konumlarından ileri gelmektedir. Hafıza-mekân ilişkisinin kentlilerin birlikteliğinin ve paylaşımının var edildiği ortak bellek yerleri olan kamusal alanlar, kent kimliğinin inşasına olduğu kadar yaşamasına da katkı sağlamaktadır (Gökgür, 2017: 56). Bu doğrultuda kamusal alanlar özelindeki tasarrufların hassas bir şekilde ele alınması kimlik ve bellek bağlamında önemli bir konudur. Bu alanların kentlilerin lehine işlevini sürdürebilmesi, yok olmadan değerlendirilebilmesi gerekmektedir. Aksi durumların kent kimliği için yaralayıcı hatta yıkıcı sonuçlara yol açması beklenebilir. Buna karşılık dünyanın pek çok yerinde kamusal alanların çeşitli nedenlerle tahrip edildiği, özünden koparıldığı veya anlamını yitirdiği müşahade edilmektedir. Le Breton (2019: 109-110), Fransa örneğinde olduğu gibi pek çok yerde yolların, kaldırımların alanını giderek daralttığını vurgulayıp kaldırımların ev ile sokak arasındaki tarafsız bölge olma ve yayaları araçlardan koruma işlevlerini yitirdiğini belirtmektedir.

Fotoğraf 1.11. Kamusal alanın meşhur aktörü meydan ve meydanları kimliğini simgeleyen iki kent: Moskova-Kızıl Meydan ve New York-Times Meydanı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2014; 2018)

1.3.3.1.2.4. Kentsel Donatılar

Kentlerin dokusu, mimari nitelikleri, kamusal alanları, peyzajı ve yapıları kadar geniş çaplı ve görünür olmasa da kentsel donatılar kentin kimliğini niteleyen unsurlardan biri olarak kent yaşamında var olan pek çok donatı elemanına karşılık gelmektedir. Yıldızcı'ya göre kent donatıları/mobilyaları; zemin kaplamaları, oturma ve satış birimleri, işaret ve bilgi levhaları, aydınlatma elemanları, sanatsal objeler, oyun alanı öğeleri, sınırlandırıcılar, su ve örtü öğeleri ile diğer kategorisinde değerlendirilebilecek çok çeşitli objelerden meydana gelmektedir (Aksu, 2012: 375). Kent donatıları için öncelikli olarak işlevsel ve güvenli kullanım söz konusu olmakla birlikte temel işlevlerinin ötesinde bu öğeler iyi tasarlandığı takdirde, kent kimliğini ve imajını güçlendiren bir unsur haline dönüşmeleri söz konusudur. Aksi takdirde, kentle bütünlük göstermeyen ve gelişigüzel tasarımlar sonucu başta görüntü kirliliği olmak üzere kentin kimliksizliğini vurgulayan bir öğe haline dönüşen kent mobilyaları; önemi giderek artan bir kimlik bileşeni haline gelmiştir (Yücel, 2013: 641).

Kent kimliğinin parçası haline gelen kentsel donatılar; kullanıcılar için kentle kurulan görsel ve fiziksel bir ilişki unsuru iken kent bağlamında bakıldığında bu öğeler buldukları yeri özelleştiren, işaretleyen ve tanımlayan bir niteliğe sahiptir (Aksu, 2012: 374). Kent donatıları dünyanın pek çok kenti benzer işlevlerle yapılan elemanlar olmanın yanında kentin kimliğini etkileyen farklı bir tasarıma dönüşebilmektedir. Örneğin, Londra'nın telefon kulübeleri, Paris'in metro duraklarının işaretleri, çeşitli kentlerin sokak tabelaları, heykelleri, İstanbul'un çeşmeleri, Roma'nın süs havuzları,

New York ve Tokyo'nun ışıklı devasa reklam panoları vb. pek çok kent mobilyası farklı şekillerde işlenerek bir kente özgü hale getirilebilmektedir. Hatta bazı coğrafyalarda yalnızca belirli yerlere özgü kent mobilyalarına rast gelinmesi de mümkündür. Örneğin geçmişten bugüne pek çok ziyaretçinin dikkatini çeken İstanbul'un mahyaları bu duruma güzel bir örnektir. Sunay Akın'ın ifade ettiği gibi mahya geleneği²⁸ özellikle Ramazan aylarında pek çok kentimizde geleneksel olarak kullanılan bir ögedir. En güzel örnekleri de büyük camilerin yer aldığı İstanbul, Edirne gibi kentlerde görülmektedir. Pek çok Avrupa ve Amerika kentinde Noel dönemi kent meydanlarına kurulan süslenmiş çam ağaçları da belirli yerlere özgü kent mobilyalarına örnektir. Son olarak Aksu (2012)'ya göre kent donatıları; işlevsellik, estetik olma, malzeme, doku, biçim vb. gibi özellikler çerçevesinde tasarlanırken kentlerin yapısına ve toplumun ihtiyaçlarına göre değişebilmektedir. Buna karşılık kentler ve toplumlar arası ayrımın azalması olgusu kent donatıları da diğer pek çok kimlik unsuru gibi birbirine benzer biçime getirmektedir.

1.3.3.1.2.5. Taşıtlar

Mimari doku, yapılar, kamusal alanlar ve kent mobilyaları gibi insan marifetiyle yapılan pek çok unsur kentin kimliğini oluşturan ve zaman içinde değişkenlik gösterebilen kimlik bileşenleridir. Buna karşılık tüm bu öğelerin statik bir yapısı olduğu vurgulanabilir. Kente kimliğini kazandıran hareketli öğelerin varlığı kent kimliği bileşenleri anıldığında çoğunlukla göz ardı edilmektedir. Yaşayan kentin içinde dolaşan başta kentin trafiğinde kullanılan araçlar kent kimliğini oluşturan hareketli unsurlardır. Bu detay için akılda ilk beliren kentin kimliği ile özdeşleşen toplu taşıma araçları ve bireylerin ulaşım alışkanlıkları nispetinden kullandıkları araçlardır. Londra'nın çift katlı otobüsleri, Venedik'in kanallarında giden gondollar ve 'vaporetto'lar, Havana'daki cocotaksiler gibi çeşitli kentlerin ticari taksileri, Lizbon'un sarı tramvayları, Brugge'ün faytonları, San Francisco tramvayları (*cable car*), İstanbul'daki şehir hatları vapurları ve İstiklal Caddesi'nin nostaljik tramvayı gibi pek çok farklı ulaşım aracı belirli bir kenti simgeleyen niteliklere sahip kimlik öğeleridir. Taşıtların kent kimliğine yansımaları; bazen Almanya'nın Wuppertal kentindeki asılı trenlerin (*Schwebebahn*)²⁹ olduğu gibi dünyada sadece o kente özgü bir ulaşım aracı biçiminde karşımıza çıkabilir. Bazen de

²⁸ Bkz. Sunay Akın, Ay Hırsız, (2013: 81-83).

²⁹ Bkz. <https://livinglocal.triip.me/30-unique-types-of-transport-around-the-world/> (15.01.2021)

Amsterdam veya Kopenhag örneğinde bisikletlerin hâkimiyetinde olan kentler gibi bilinen bir ulaşım aracının yaygın kullanımı sonucu ortaya çıkabilir. Asya'nın pek çok kentindeki 'tuktuk'lar, ülkemizdeki dolmuşlar, Küba'nın devrim öncesi döneme ait yaygın klasik model arabaları, İtalya'nın vespa motosikletleri, Doğu Avrupa kentlerinin trolleybüsleri ise belirli bir coğrafyadaki kentlere özgülenen hareketli kimlik öğeleridir.

1.3.3.2. Beşeri Bileşenler

Kent kimliğini oluşturan beşeri kimlik unsurları; tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik olmak üzere üç grup altında değerlendirilmektedir. Karababa (2015)'ya göre sosyal bileşenler nüfus yapısıyla doğrudan ilişkilidir, bu bakımdan heterojen yapıdaki kentsel nüfus farklı dinamiklerdeki insan gruplarından oluşmaktadır. Kentteki etnik gruplar, meslek grupları, kültür grupları, sosyo-ekonomik sınıflar kent kimliğine etki eden sosyal bileşenlerdir. Kentsel mekânı ortak olarak kullanan kentlilerin farklılıkları topluma renk katmakta ve sosyal açıdan kent kimliğini etkilemektedirler. Sonuçta "*Kent, ancak sakinlerinin adımlarıyla ya da yürüyüşleriyle, buluşmalarıyla, dükkânlarına, ibadethanelerine, resmi dairelerine, istasyonlarına, kafelerine, eğlence yerlerine girip çıkmalarıyla canlandırarak yaratan gezginleriyle var olabilir*" (Le Breton, 2019: 103). Sonuçta kent toplumu olmadan, kentlerin terk edilmiş antik kentler gibi olduğu, yapay ve doğal yapının da bir manası kalmadığı çok açıktır.

Low ve Altman ortaya koyduğu kimliğin ve mekâna bağlılığın kültürel altyapısını oluşturan boyutlar; kent kimliğinin sosyo-kültürel unsurlarını özetlemek bakımından önemlidir. Bu boyutlar şöyle ele alınmaktadır;

1. *Aile yoluyla kuşaklar boyunca aktarılan tarihsel boyut*
2. *Yerle, mekânla ilişkide kayıp ya da iradi olmayan ayrılışlar nedeniyle oluşan bağlantılar*
3. *Mülkiyet, her türlü edinme ve politik olan yoluyla oluşan ekonomik bağlantılar*
4. *Ruhsal veya mitolojik ilişkilerle bağlantılı kosmolojik çerçeve*
5. *Dinsel ve/veya seküler çerçeve ve kültürel olaylara katılım yoluyla gerçekleşen bağlantılar*
6. *Hikâyeler, söylenceler ve yer adlarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan anlatıya dayalı (narrative) çerçeve*" (Göregenli, 2018: 180-181).

Sosyal çevre özelliklerinin temelinde kentin kimlik inşasına katkı yapan bireyin ve toplumun kimlik özellikleri bulunmaktadır. Kent kimliğinin sosyal çevre bileşenleri; demografik yapı, kurumsal ve kültürel yapılara bağlı alt kırılımlardan meydana gelmektedir. Demografik yapı, somut biçimde nüfus yapısındaki özellikler iken kültürel yapı bu nüfusun içindeki kültürü kurgulayan soyut unsurlardır. Kurumsal yapı ise genel ve yerel idare, ekonomi, hukuk, eğitim, din ve sağlık vb. gibi pek çok bileşeni çatısı altında toplamaktadır (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 227-228). Sonuçta, kimliğin beşeri bileşenlerini oluşturan sosyal ve kültürel etkenlerin yanı sıra tarihten gelen sürecin etkisi ve ekonomik işlevlerin, kent kimliğinin beşeri yapısındaki sacayakları olarak belirlediği ifade edilebilir.

1.3.3.2.1. Tarihsel Kimlik Unsurları

Latinedeki meşhur bir deyim olan “Roma bir günde inşa edilmedi” (*non uno die roma aedificata es*), kentlerin geçmişten günümüze dönüşümler geçirerek ulaştığını vurgular. Kentler tarih sahnesine çıktığından ve yeryüzüne yayıldığından itibaren gerek kadim insan yerleşimleri olsun gerekse içinde yaşadığımız yüzyılda kurulmuş bir kent³⁰ olsun (en azından kuruluş öyküsü ile) tamamın bir tarihi bulunmaktadır. Kent araştırmalarında kent tarihinin de giderek önem kazanması kentleri anlamlandırmada tarihsel süreçlerin önemine işaret etmektedir. Türkyılmaz ve Ayokur (2014)’a göre farklı disiplinlerin çevrelediği yaklaşım ve yöntemlerle gelişen kent tarihi, bir bakıma ‘yer’in tarihsel süreci inceleyen alandır. Bu sürecin getirdiği tarihsel devamlılık ise kent kimliğini etkileyen unsurlar arasında oldukça önemlidir (Avcı, 2010: 14).

Öte yandan kentsel kimlik bağlamında ortaya çıkan sorunları çözmek için yerel yönetimlerin sıklıkla uyguladığı yöntemlerden biri de yer kimliğini güçlendirmek için tarihi ve kültürel mirasın kullanılarak ön plana çıkartılmasıdır. (Ercan Akkar, 2011: 724). Tarihsel mirası somut olarak değerlendirmek ve korumak amacıyla gelişen anlayış da kentlerin geçmişi ve tarihsel kimliği ile irtibatı sağlama çabasının bir ürünüdür. Bu kapsamda tarihi mirası korumaya dair kentsel yapıda yürütülen çalışmaların geçmişi 19.yy’a kadar uzanmaktadır (Sağiroğlu, 2016: 552). Sonuçta yürütülen ilk çalışmaların sanayileşmenin başladığı Avrupa ve Kuzey Amerika’da ortaya çıktığı görülmektedir.

---

³⁰ Bkz. Dünyanın yeni kurulan kentleri: <https://www.farandwide.com/s/newest-cities-world-6733913a5d7942f9> (19.01.2021).

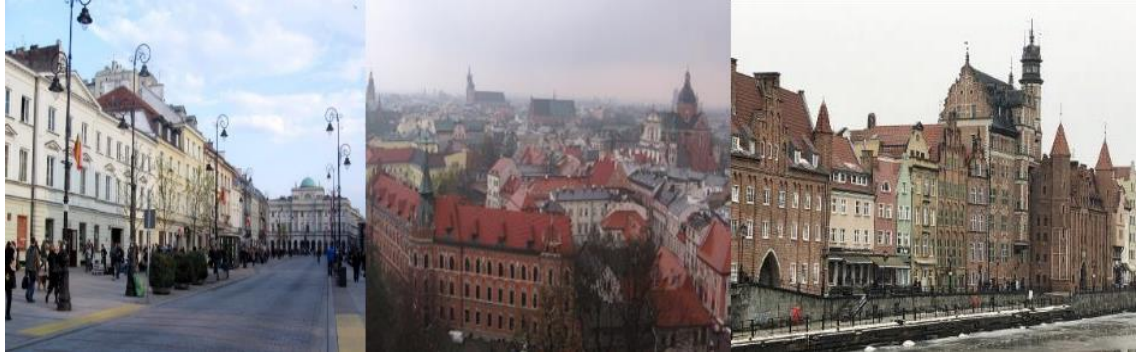
Zira sanayileşmenin getirdiği hızlı değişim ve göç olgusu, kentlerin tarihi mirasına yönelik bir tehdit haline gelmiş ve buna karşılık paralel biçimde tarihsel mirası sahiplenme anlayışı da ortaya çıkmıştır.

Kentin tarihsel süreçte geçirdiği sosyal, ekonomik, siyasi değişimleri irdelemek ve değerlendirmek, kentsel kimliğin inşası ve dönüşümünü anlamlandırabilmek için önemlidir. Güvenç; kent kimliğini süreklilik içinde değerlendirmenin kenti anlamak noktasında önemli önceliklerden olduğunu belirtmektedir (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 226). Toplumun belirli dönemlerdeki ekonomik, siyasal, kültürel nitelikleri o dönemin sosyal kimliğini oluşturduğu için kent kimliğini etkilemektedir (Can, 1999: 39). Tekeli (2014: 84) kimliğin biçimlenmesinin tarihsel bir olgu olduğunu ve zaman içinde oluştuğunu vurgulamaktadır. Kent, tarihsel oluşumunu gelecekte de devam ettirecek, bu sayede kimliği yeniden ve yeniden üretilebilecektir.

Türkiye özelinde bakıldığında kadim bir coğrafyada yer almaları sonucu pek çok kentin geçmişi eskiye dayanmaktadır. Bununla birlikte, toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimler kentlerin tarihsel mirasını kimliğini önemli ölçüde etkilemiştir. Günümüz Türkiye'sinde kentlerin çok katmanlı kültürel yapıları, her ne kadar ciddi tahribata uğrasa da tarihlerinin kimliğinde etkili olduğuna işaret etmektedir. Söz gelimi; Bursa, Edirne, Amasya, Manisa gibi kentler Osmanlı tarihiyle anılırken Sivas, Konya, Erzurum ise daha ziyade Selçuklu geçmişi ile anılmaktadır. Kuşkusuz tarihsel kimlik unsurlarının kent belleğindeki varlığı bir takım ölçütler çerçevesinde gelişmektedir. Bu ölçütler de yapay kimlik unsurları ile toplumsal yapı etrafında şekillenmektedir.

Kimi zaman kentlerin tarihsel süreçte değişimleri fırtınalı ve hızlı gelişmektedir. Göçler, savaşlar, siyasi olaylar, afetler bu değişimleri hızlandıran etkenler olarak vurgulanabilir. Örneğin Berlin kenti; son yüzyılda bir imparatorluk başkentinden, önce başkentlik vasfını yitirdiği Weimar Almanya'sı dönemini yaşamış, sonrasında Nazi rejiminin başkentliğini yapmıştır. Savaş yıkıntılarıyla küllerinden doğan kent, devamında ise ikiye ayrılan Almanya'nın bölünmüşlüğü simgeleyen duvarıyla Soğuk Savaşı döneminin dünyaca meşhur kenti haline gelmiş, nihayetinde duvarın yıkılması ile birleşmeyi temsil eden Almanya'nın başkenti olmuştur. Bu bakımdan tarihsel kimlik unsurunun kimi kentlerin kimliğinde en belirleyici unsurlardan olduğu belirtilebilir. Son olarak tarihsel kimlik noktasında Dymnicka ve Szczepanski (2016)'in belirttiği üzere kentlerin geçmişten gelen mirası zamanla üstü örtülen veya aksine hatırlanmak için öne

çıkarılan bir yapıda gelişebilir. Toplumsal ve politik değişimler bu süreci şekillendirmektedir.

Fotoğraf 1.12. Polonya'nın üç büyük kenti tarihsel geçmişleriyle ayrışır: Varşova Rus etkisinde, Krakow Avusturya-Macaristan hâkimiyetinde, Gdansk ise Alman etkisinde kalmış ve kentlerin yapısı bu doğrultuda şekillenmiştir

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2010; 2010; 2019)*

1.3.3.2.2. Sosyokültürel Kimlik Unsurları

Mumford (2013: 108-109) kentin arazi niteliği olarak ifade ettiği bir yapılar yığından ziyade asli niteliği şeklinde vurguladığı farklı işlevlerin toplandığı bir kültür kutuplaşması olduğunu belirtmektedir. Cansever (2013: 87) de kentin bütünüyle sıra dışı bir kültür ürünü olduğunu vurgulamaktadır. Bu kültürü vücuda getiren, kent kimliğini tanımlarken ele alınan çevre kavramı, içindeki toplumun sosyokültürel özellikleri ile bütünleşmiş olup kent kimliği sosyokültürel yapıyla doğrudan ilişkilidir (Can, 1999: 66-67, Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 226). Sonuçta bir temsil alanı olan kent; medeniyet, yaşam, inanç, değer ve kültür etrafında örülmüştür (Alver, 2013: 24).

Kentlerin, modernleşme ve giderek küreselleşme sürecinde giderek birbirine benzediği üzerinde durulurken bu benzeşim yalnızca yapay değil, sosyokültürel unsurlar üzerinden de gerçekleştiği vurgulanabilir. Bu nedenle kent kimliğinin ayırt edici bileşenlerinden olan sosyokültürel yapının da gelecekte ne denli kent kimliğinin altını çizen bir unsur olacağının soru işaretleri barındırdığı söylenebilir. Geniş (2011: 52); küreselleşmenin kentlerin fiziksel ve topografik yapısında –burada sözü edilen mimari doku, fiziksel planlama ve yaşam alanlarıdır- önemli değişimlere yol açtığını belirtirken, kültürün bu noktada dikkatle ele alınması gereken bir değişken olduğunu belirtir.

Bu kapsamda sosyokültürel unsurları çok geniş bir perspektif içinde okumak mümkündür. Kentlerdeki kültürel unsurların kent kimliği ile özdeşleştiği Edirne

Kırkpınar yağlı güreşleri, Rio Karnavalı gibi periyodik etkinliklerin yanında kentte üretimi yapılan ürünlerin de kentle özdeşleştiği İznik'in çini, Gaziantep'in gastronomi gibi pek çok örnek belirtilebilir (Diker ve Çolpan Erkan, 2017: 182). Genel bir yaklaşımla, demografik ve sosyal yapı, kültürü oluşturan gelenek, inanç, sanat, teknolojik yapı ve gastronomi kent kimliğini etkileyen sosyokültürel unsurlar altında değerlendirilebilir. Tüm bu başlıklar çoğaltılabileceği gibi farklı sosyokültürel unsurların birbirleriyle olan güçlü bağı ve geçişkenliği belirtilebilir.

1.3.3.2.2.1. Demografik ve Sosyal Yapı

Kent kimliğini etkileyen demografik yapı kent toplumunun; nüfus büyüklüğü ve yoğunluğu, yaş, cinsiyet, göç hareketleri, medeni durum vb. gibi rakamlara yansıyan nüfus faktörünü temsil ederken (Ocakçı ve Aydın Türk, 2016: 228) sosyal yapı da bu kavramların etnisite, din, yaşam tarzı, eğitim durumu vb. unsurlarına karşılık gelmektedir. Kentler demografik ve sosyal yapılarıyla birbirlerinden hatta yanı başındaki kentlerden bile ayrışabilirken büyük kentlerin demografik ve sosyal desen yönünden mekânsal farklılaşmaları da görülebilir.

Demografik yapının başında yaş faktörünün geldiği belirtilebilir. Kentlerde çocuk ve genç nüfusu kentin yapısını etkileyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Duman, 2019: 245). Gençler veya öğrencilerin ağırlıklı olduğu bir kent ile emeklilerin veya çalışan kesimin yaygın olduğu kentlerin birbirinden ayrışabileceği vurgulanabilir. Söz gelimi günümüzde öğrenci nüfusuyla öne çıkan üniversite kentleri bulunmaktadır. Türkiye'de Ankara memur ve öğrenci kenti olarak bilinirken İstanbul beyaz yakalı kesimin yaygın olduğu, kıyı kentleri emekli nüfusunun nispeten fazla olduğu yapıdadır. Demografik yapının farklılaşması yalnızca kentler arasında değil büyük kentlerin içinde bile mekânsal farklılıkları tetikleyebilmektedir. Örneğin Bilgin (2011: 38) İzmir'in Bornova semtinde, yükseköğrenimle ilgili pek çok unsurun (öğrenci mekânları, yurtlar, kafeler, fotokopiciler) yoğun biçimde kente yayılması sonucu öğrenci varlığının yer kimliğini şekillendirdiğini belirtmektedir.

Demografik yapıdaki siyasal ve sosyal gelişmelerin etkisinde görülen değişim kentlerin bu yapının getirdiği kimlik ve bellek unsurlarının da silinmesine neden olmaktadır. Örneğin Polonya Gdansk'ta II. Dünya Savaşı sonrası göç eden Alman nüfusunun yerine gelen Leh nüfusu kentin kimliğinin de demografik değişimle beraber

dönüşmesine yol açmıştır (Dymnicka ve Szczepanski, 2016). Dünyanın farklı coğrafyalarında olduğu gibi benzer örnekler Türkiye tarihinde çeşitli kentlerde özellikle nüfus mübadelesi gibi yakın geçmişte yaşanan olaylar sonucu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla demografik yapı zamanla değişen bir zeminde olarak, kentlerin kimliğini de bu değişkenlik üzerinden etkilemektedir.

Geleneksel-modern ayrımı, etnik ve dini yapı, yaşam tarzı, göç unsuru gibi pek çok ölçüt kentlerin sosyal yapısını etkilemektedir. Farklılığı oluşturan bu ölçütler kimi zaman bir kentte yoğunlaşarak onun kimliğine yansırken, özellikle küresel düzeyde büyük kentlerde birçok farklılığın bir arada olması, doğrudan bu kentlerin beşeri kimlik yapısı haline gelmiştir. Örneğin etnisite ve bölgesel kültür günümüzde kentlerin sosyal yapısını etkilemektedir. İspanya’da Barselona kenti Katalan, San Sebastian kenti ise Basklı kimliği ile anılmaktadır. Bölgesiyle öne çıkan Münih kenti Bavyeralı, Palermo kenti Sicilyalı olmasıyla tanınmaktadır. Ülkemizde de demografik ve sosyal açıdan kent kimliği şekillenen pek çok kent örneği, farklılaşan ayrımları ile mevcuttur.

Sosyal yapının belirleyiciliği ülkeler arası olduğu gibi aynı ülkedeki bölgelerin içinde de ayrışarak kentlerin kimliğini şekillendirmektedir. Lupton, Avustralya’da Sydney ve Melbourne kentleri arasındaki ayrıma dikkat çekerek, aynı ülkenin iki farklı kentnin kentlilerinin sosyokültürel farklılıkları ile ayrıştığını hatta bu durumun kent planlamasından kent kimliğini belirleyen pek çok unsura kadar yansıdığını belirtmektedir (Alver, 2019: 23). Örneğin İsrail’de; *‘Hayfa çalışır, Kudüs ibadet eder, Tel Aviv ise eğlenir’* sözü bulunmaktadır. Bu kentlerin sosyal yapısı bu anlayışı yansıtır biçimde gelişmiştir. Benzer biçimde pek çok ülkede, farklı kentlerde toplumsal yapı kentlerin mekânlarında ve yaşayış tarzlarında kendini göstermektedir. Buna karşılık özellikle kentlerin ölçeği büyüdüğünde mekânın giderek parçalı duruma gelmiş yapısında belirli bir kentsel sosyal yapıdan bahsetmek zorlaşmaktadır. Örneğin, İstanbul’un sosyal yapısından bahsedilse de Kadıköy, Eyüpsultan yahut Beşiktaş, Sultanbeyli gibi semtler hatta mahalle ölçeğine kadar farklılaşmalar söz konusudur. Öte yandan sosyal yapıda bu denli bir çeşitliliğin metropol kentlerin de artık kimliksel bir niteliği olduğu ifade edilebilir. Özellikle küresel ekonomide öne çıkan pek çok kentte ciddi bir kültürel ve etnik farklılık göze çarpmaktadır.

1.3.3.2.2.2. İnanç ve Gelenek

İnanç faktörünün kent kimliği üzerine olan etkileri modernleşme süreciyle beraber farklı bir tartışma zemini olmakla beraber, kentlerin özellikle yakın geçmişte toplumsal yapılarında öne çıkan unsurlardan olduğu vurgulanabilir. Dolayısıyla kentler için tarihsel süreçte inanç unsuru, toplum hayatındaki ağırlığı nispetinde oldukça önemli olmuştur. Örneğin Geçmişte pek çok Avrupa kentinin (hatta Avrupalılar tarafından kurulan koloni kentlerinde) kentin koruyucu bir azizi bulunması geleneği yer almıştır. Benzer biçimde antik kentlerde kutsal addedilen bir tanrı-tanrıça figürü kentin koruyucusu olarak benimsenmiştir. Kimi kentler doğrudan belirli dini inançlar için kutsal kabul edilmektedir; Mekke, Medine, Kudüs, Varanasi, Vatikan gibi kentler bu duruma örnektir. Bununla birlikte kimi kentler de farklı süreçlerde dinin kutsal merkezi olmasa da belirli alanları ile öne çıkmıştır. Örneğin İstanbul, Konya, Şanlıurfa, Antakya, Diyarbakır gibi kentler ülkemizde inanç açısından önemli yerleri ile öne çıkan kentler iken, benzer şekilde dünyadan farklı inançlardan; örneğin Santiago de Compostela, Fatıma, Beytullahim, Lhasa, Kum, Amritsar gibi pek çok kent, inanç unsurları açısından kimliğini etkileyen nitelikler barındırmaktadır.

İnanç yapısı, kentlerin geçmişten günümüze yapay unsurlarında da etkili olmuştur. Avrupa'da devasa katedraller gibi Çin ve Japon kentlerinde de kent merkezleri kutsal yerlerin etrafında gelişmiştir. Bu durum Tokyo ve Pekin gibi kentlerde kutsal sayılan yönetsel yerin etrafında gelişen bir kent yapısı ortaya çıkarmıştır (Sennett, 2019: 27-31). Tarih boyunca kentlerin önemli işaret ögesi yapıları olan ibadethaneler; yer aldıkları kentlerin kültürlerini aktaran ve sosyal, kültürel, sembolik değerleriyle kentin kimliği için önemli referans noktaları olagelmıştır (Diker ve Çolpan Erkan, 2017). Bu doğrultuda, günümüzde kentlerin kimliğini yansıtan pek çok önemli yapının kentlerin geçmişten gelen inanç yapısıyla ilgisi olduğu belirtilebilir.

Bir yerin kimliği, kişilerin algısı ve deneyimleri ile bağlantılı olmakla birlikte bu algı ve deneyimler de kişilerin kültürleri ve ait oldukları toplumsal yapı ile bağlantılı durumdadır (Ercan Akkar, 2011: 728). Quebec Deklarasyonu (2008:3)'nda yerin kimliği oluşturan soyut unsurlar arasında; hatıralar, anlatılar, bayramlar, anmalar, ayinler, geleneksel bilgi, değerler gibi öğeler sayılmaktadır. Sonuçta kent toplumunu meydana getiren gruplar; gelenekleri ve kültürleriyle farklı yerlerdeki sosyal oluşumlarla olan ilişkileriyle kent hayatını biçimlendirmektedir. Bu nedenle geleneği

meydana getiren; düğünler, etkinlikler, giyim-kuşam, davranışlar, diller, masallar, ahlak normları vs. pek çok unsur, kent kimliğini bu yapı altında etkilemektedir (Duman, 2019: 243). Ayrıca, gelenekler kentin kimliğine sosyal temellerin ötesinde mimari yapıda da etki etmektedir.

Toplumun gelenekleri kent kültürünü etki eden önemli bir unsur olduğu kadar, bu bağlamda kentin düzenlenmesinde de dikkate alınması gereken önemli bir ölçütür (Oğurlu, 2014: 288). Kıray (2006: 77); geleneği etkileyen barınma, giyim, yemek, boş zaman faaliyeti ve bunlara ilişkin değerlerin vücuda getirdiği istihlak normlarının yalnızca toplumdan topluma değil aynı zamanda toplum içerisinde de farklılaştığını belirtmektedir. Bu doğrultuda gelenekler farklı bir ülkeye, coğrafyaya yayılmakla beraber sadece bir yere de özgü olabilir. Örneğin, Şanlıurfa'nın sıra gecesi geleneği günümüze dek ulaşan bu kente özgü bir toplanma ve boş zaman faaliyetidir (Duman, 2019: 243). Ayrıca kentlerin yahut buldukları bölgenin kendine has şive ve ağız farklılıkları da gelenekler kapsamında ayırt edici kimlik unsurları arasında değerlendirilmektedir.

Fotoğraf 1.13. Kent kimliğinde gelenek: Edirne Kırkpınar Güreşleri ve Bangkok'un yüzen pazarı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2011; 2017)

Uzun bir zaman diliminde oluşan kimliğin gelenek bileşeni; kimlik ve belleğin sözlü, görsel, maddesel çeşitli biçimlerde kültürel miras olarak geleceğe aktarılmasında önemlidir. Buna karşılık çok boyutlu yapısıyla gelenekler kentlerin diğer kentlerden ayrışmasına vesile olduğu kadar kırılgan bir yapı içinde de yer almaktadır. Küreselleşme, modernleşme ve göç olgusunun kent kimliğine yönelik yarattığı olumsuz durumların başında kentin geleneksel yapısını aşındırması olduğu vurgulanabilir. Bunun yanında Sağıroğlu (2016) turizmin geleneksel kentin geleneksel değerlerinde meydan getirdiği/getirebileceği tahribatlarda dikkat çekmektedir. Tekeli turizm konusundaki

geleneğin değişimini vurgularken, turizmden gelir etme saikiyle yerel halkın geleneği turizmin taleplerine uygun yeniden üretmesiyle ortaya yapay bir gelenek görüntüsü sunan aldatici durumun ortaya çıktığına değinmektedir (Sağıroğlu, 2016: 555).

1.3.3.2.2.3. İdeoloji

Mekânın, ideolojik ve politik yapısı onun süregelen bir niteliğidir. Bu yapı gündelik yaşamı da etkilemekte ve şekillendirmektedir (Duman, 2019: 233). Mekân politiktir ve ideoloji kendini mekândan görünür hale getirmektedir. Bu durum kentleri yer aldığı ülke özelinde tekilleştirebilir ancak diğer ülke ve kültürlerle karşı ayrıt edici hale getirebilmektedir. Geçmişte ideolojiyi kentsel mekâna yansıtmaya çabaları sadece kapitalizmin veya günümüzün sıkça lafzı edilen neoliberal anlayışın dışında farklı ideolojik girişimlerde de kendini göstermiştir. Geniş bir uygulama alanı bulan sosyalist planlamada kent deneyimi, faşizmin getirdiği totaliter yaklaşımlar gibi dünyanın pek çok yerinde çeşitli siyasi ve ideolojik yaklaşımlar çerçevesinde kentlerin kimliğinin az veya çok etkilendiği ifade edilebilir.

Hitler'in Berlin'i yıkıp sıfırdan *Germania* adıyla yeni bir kent inşası tasarlatması gibi, bazı kentler belirli ölçüde yeni bir ideoloji veya siyasi akımın tezahürü olarak onun buldukları ülkeye ve dünyaya adeta tanıtma işlevi üstlenmişlerdir. Örneğin, ABD'de New York ülkenin dünyada finansal-ekonomik gücünü gösterirken, III. Napolyon Paris'i Fransa'nın ihtişamını gösterme aracı olarak seçmiştir. Petro'nun Petersburg'u ülkenin modern yüzü olarak yapılandırması Bolşeviklerin Moskova'yı sosyalist iktidarı yansıtan örnek bir kente dönüştürme girişimi benzer doğrultuda siyasi anlayışı kent üzerinden aktarma çabasıdır. Dolayısıyla kentlerin kimliği belirli biçimde içinde buldukları ülkenin siyasi ve ideolojik yapısından etkilenmektedir.

Fotoğraf 1.14. Geçmişte ideolojiler arasında duvarla bölünen Berlin
Kaynak: O. Donat Arşivi (2018)

Harvey (2013) Hausmann'ın Paris'te 19.yy meydana getirdiği büyük kentsel dönüşümü siyasi ve ideolojik çerçevede ele alarak bir bakıma sınıf perspektifinden, hedeflenenin kapitalist sermayenin önünü açarken işçi sınıfını kent merkezinden sürmek olarak betimlemektedir. Bu bakımdan meşhur Paris Komünü, kentten sürülen kesimlerin bir nevi kente yeniden el koyması ve kent yönetimini komün idaresiyle üstlenmesidir. Benzer biçimde kentler tarih boyunca ciddi siyasal dönüşümlerin ve ideolojik hareketlerin odağında yer almışlardır. Örneğin Berlin; Prusya İmparatorluğu, Nazi Dönemi, Doğu Almanya ve günümüzde Almanya'nın başkenti olarak içinde yaşadığı dönemlerin politik ve ideolojik gelişmeleriyle cadde ve sokak isimlerine kadar değişim yaşamıştır. Her dönem kente, kendi ideolojik ve politik görüşünü dış dünyaya kent üzerinden yansıtan bir anlayışla Berlin'e yaklaşmıştır (Verheyen, 1997). Sonuçta yerelde veya merkez siyasi mekanizmada gücü elinde bulunduran erk, bir yerin/mekânın kimliğini değiştirme gücüne de sahiptir. Bu noktada, bir yerin ne kadar ve nasıl korunacağına dair kararlar yerel veya genel siyasi iktidarın tasarrufundadır (Ercan Akkar, 2011: 734).

1.3.3.2.2.4. Sanat

Kenti oluşturan başta insan olmak üzere mekân, form, doğal yapı, renk, su vs. unsurların bütününe bakıldığında sanatın terminolojisi ile yakın bir bağ içinde olduğu gözlenmektedir (Altıntaş ve Eliri, 2012: 63). UNESCO 2004 yılında bünyesinde kurduğu Yaratıcı Şehirler Ağı³¹ belirlenen yedi farklı alan arasında yer alan 'Zanaat ve Halk Sanatları, Tasarım, Film, Gastronomi, Edebiyat, Medya Sanatları ve Müzik' kategorilerinde kentlerin öne çıkan niteliklerini ortaya koymaktadır. Burada belirtilen alanlar büyük oranda sanatla ilgili başlıklar olduğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla kentlerin özgün yanını oluşturan sanat unsurları onların kimliği için de ayırt edici yönlerden biri olmaktadır.

Kamusal sanat; sanat yapıtlarının müzelerin ve sanat galerinin dışında kamuya açık alanlarda yerini almasına karşılık gelmektedir. Bu bağlamda özellikle kentlerin kamusal alanları sanat eserlerinin teşhir edildiği sanat platformlarıdır. Bu konuda başta Avrupa kentleri olmak üzere dünyada kültür ve sanata önem veren kentlerde kamusal

---

³¹ Bkz. <https://en.unesco.org/creative-cities/> ve https://en.unesco.org/creative-cities/sites/creative-cities/files/uccn_mission_statement_rev_nov_2017.pdf (20.01.2021)

alanın kullanımında sanata önemli bir yer verildiği görülmektedir. Kamusal sanat, kentlerin insanla ilişki kurmasına yardım ederken kentsel mekânların sanat yoluyla kent toplumuna geri kazandırılmasına katkı sağlamaktadır (Altıntaş ve Eliri, 2012 67-69). Budapeşte’de Tuna kıyısındaki ayakkabılar, Şikago’da Cloud Gate, Oslo’da Vigeland Parkı heykelleri gibi pek çok kamusal sanat örneği gibi dünyanın farklı kentlerindeki murallar, grafitiler, heykeller ve çeşitli sanat unsurları kamusal alanda kentin kimliğinin parçası haline gelmiştir.

Fotoğraf 1.15. Oslo’nun kimliğinde önemli yere sahip sanat eserleri: E. Munch’un Çılgınlık Tablosu (1893) ve G. Viegeland’ın Frogner Parkındaki heykelleri (1924-43)

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2015)*

Sanat unsuru kentleri çok farklı alanlarda etkileme gücüne sahiptir. Aşağıda bahsedilen örneklerin geniş biçimde çoğaltılabilmesi mümkündür. Söz gelimi kimi zaman kentteki bir sanat eseri, o kentin adıyla anılarak dünya çapında tanınabilir. Paris’te Mona Lisa, Milano’da Son Akşam Yemeği gibi eserler veya Amsterdam’da Van Gogh Müzesindeki ressamın eserleri bu duruma örnek olarak verilebilir. Bunun yanında kentler meşhur bir sanatçıyla birlikte anımsanabilir; Amsterdam’da Rembrandt, Bonn’da Beethoven, Viyana’da Mozart, Floransa’da Da Vinci akla gelirken ülkemizden de Özey Gönlüm ile Denizli, Neşet Ertaş ile Kırşehir, Âşık Veysel ile Sivas anılmaktadır. Ayrıca ülkemizde Topkapı Sarayı başta olmak üzere İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Ankara’da Anadolu Medeniyetleri Müzesi örneklerinde olduğu gibi dünyada da zengin tarihsel eserlerin yanında sanat eserlerini de barındıran çok sayıda müze ve sanat galerisi buldukları kentin kimliğinde yer etmektedir. Edebiyatta; Petersburg için Fyodor Dostoyevski, Kiev için Taras Shevchenko, Paris için Victor Hugo, Prag için Franz Kafka, Meksika için Frida Kahlo

vb. daha pek çok meşhur yazar ve şair yaşadıkları kentlerle özdeşleşmiş ve adeta o kentin kimliği ile birlikte anılır olmuşlardır. Altıntaş ve Eliri (2012: 64-65)'in vurguladığı üzere kentler sanatçılar için başlıca bir ilham kaynağı olmaktadır. Sanatçı ise yaşadığı kenti farklı anlatım biçimleri ile gelecek nesillere aktararak, kentteki yerlerin yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır.

1.3.3.2.2.5. Eğitim Yapısı

Eğitim yapısı kentlerin kimliğinde çok farklı alanları etkilemek suretiyle doğrudan veya dolaylı öne çıkan bir kimlik unsurudur. Günümüzde eğitimin en üst ve kurumsal basamağı olan üniversitelerin ve yükseköğretimin, kent kimliğine olan etkisi dünyanın pek çok yerinde dikkat çekici bir olgudur. Bu doğrultuda literatürde geniş manada eğitim-öğrenim kenti olarak ele alınan üniversite kenti (*university/college towns*), kent kimliği ile eğitim yapısının farklı etkileşim alanlarında iç içe geçmişliğine referans vermektedir. Türkiye örneğinden bakıldığında, tüm il merkezi kentlerde en az bir üniversite, hemen hemen tüm ilçe merkezi olan kentlerde ise üniversitelerin uzantısı olan yüksekokul ve/veya fakülte hatta üniversite bulunmaktadır. Bu nedenle, eğitim başlığında özellikle yükseköğretim kurumlarının kent kimliğinde etkili bir bileşen olma durumu göz ardı edilmemelidir.

Dünyada eğitim denince akla gelen üniversite kentleri özellikle Batı ülkelerinde yer alan Oxford, Boston, Siena, Cambridge, Upsala, Heidelberg, Tübingen, Leuven vb. gibi bilinirliği yüksek kentlerdir. Bu alanda başı çeken ülkelerden olan ABD'de, sayısı 100'ün üzerinde üniversite kenti (*college towns*) olduğu aktarılmaktadır (Almond, 2020). Çin'de 90'larda merkezi hükümet tarafından çeşitli kriterler göz önünde bulundurularak özellikle büyük kentlerin yakınında birden fazla yükseköğretim kurumunun yer aldığı üniversite kentleri kurulmuştur. Bu uygulamanın başarılı olduğu ve çevresindeki bölgenin gelişmesine önemli katkılar sunan üniversite kentleri olurken tam aksine hayalet şehre dönüşen örnekler de bulunmaktadır. 2006 yılında ise kalkınma amaçlı üniversite kentleri kurulmasına yönelik anlayış terk edilmiştir (Ruoppila ve Zhao, 2017).

Fotoğraf 1.16. Harvard, MIT gibi üniversitelerin bulunduğu Boston, eğitim yapısının kent kimliğine etkisine önemli bir örnektir

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Üniversiteler buldukları kentleri; demografik, ekonomik, sosyokültürel, mekânsal, teknolojik vs. pek çok alanlarda sınırlı ya da geniş ölçüde etkilemektedir (Arap, 2014; Savaş Yavuzçehre, 2016). Kuşkusuz bu etkileşim karşılıklı bir konumdur. Üniversite ve kenti birbirinden ayrı düşünmek mümkün olmadığı, birbirini etkileyen bu süreçte kentin imaj ve yapısının üniversiteyi olduğu kadar üniversitenin de fonksiyonunun kenti etkilediği ve dönüştürme potansiyeli taşıdığı ifade edilebilir (Ergun, 2014: 230; Xiao, 2020: 3). Bununla birlikte, üniversite kenti denildiğinde bu etkileşimlerin baskın biçimde kentsel yaşamda öne çıkması söz konusudur. Bu doğrultuda üniversite kentlerinde kentleşme ve nüfus yapısında en belirleyici unsurun üniversite yahut yükseköğretim kurumu olduğu vurgulanabilir (Akengin ve Kaykı, 2013: 516).

Almond (2020) ABD örneği üzerinden üniversite kenti kimliğini taşıyan yerleşimleri algılamanın 10 adet bulgudan yola çıkılarak değerlendirilebileceği üzerinde durmuştur. Genel bir özetle bu bulgular, üniversitenin renklerinin, işaret, logo, flama vs. kimliksel işaretlerinin kent yaşamında kamusal alanlardan arabalardaki çıkartmalara veya insanların giysilerine kadar baskın olarak izlenebilmesi ve yereldeki her türlü oluşumda (işletme, dernek, firma) üniversiteye ait atıfların baskın biçimde öne çıkması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, üniversite kentlerinde kampüs, kent yaşamının çoğunlukla merkezinde yer almaktadır (Xiao, 2020: 5).

'*Town-gown*' tabirinin doğrudan çevrilmesiyle cübbe-kent yahut cübbeli kent olarak tabir edilen üniversite kentlerinin büyük oranda küçük ve orta ölçekli kentler için pratikte mümkün olduğu zira kalabalıklaşan kentlerde cübbenin görünmez hale geleceği belirtilebilir. Bu bakımdan, üniversite kentlerini diğerlerinden ayıran en belirgin

özelliğın başında demografik farklılık gelmektedir (Xiao, 2020: 4). Üniversite kentleri, özellikle 20-29 arası genç yaş grubunun yoğunluğu ile dikkat çekmektedir (Akengin ve Kayk1, 2013: 518). Gumprecht, üniversite kentini üniversite veya yükseköğretim kurumunun kent topluluğu üzerinde belirleyici konumda bulunduğu ve öğrenci nüfusunun kentin toplam nüfusunda %20'den daha yüksek bir konumda olduğu kent olarak tanımlamaktadır (Almond, 2020: 268). Örneğın, Gazi Mağusa liman ve turizm kenti olma fonksiyonu ile öne çıkarken Doğu Akdeniz Üniversitesi'nin kurulmasıyla giderek bir öğrenci kenti kimliğine bürünmüştür. Burada kentin düşük nüfusu bu süreci önemli ölçüde desteklemiş olup üniversitenin kurulmasından sonra geçen 10 yılda kentin nüfusu yüzde 50 artmıştır (Akengin ve Kayk1, 2013: 504;511). Hatta Türkiye'de üniversiteli genç nüfusunun yoğun olduğu; Eskişehir, Edirne, Isparta, Kars gibi kentler için kullanılan öğrenci şehri tabiri, kentin ayırt edici bir niteliğı olarak dile getirilmektedir.

Üniversite kentlerinde, kentin sosyokültürel yaşantısı da üniversite ekseninde gelişim göstermektedir. Üniversitenin sosyal ve kültürel ortamı yalnızca üniversite çalışanları ve öğrenciler için değil aynı zamanda kentte yaşayanların da istifade ettiğı bir yapıdadır. Aynı zamanda başta kampüsler olmak üzere üniversitenin sağladığı kamusal mekânlar, kentlilerin de kullandığı alanlardır (Xiao, 2020: 3). Kütüphane, spor alanları, STK'lar, akademik çalıştay, konferans, kongre gibi etkinlikler, kültürel faaliyetler, öğrenci kulüpleri, radyo hatta televizyon gibi araçları, sosyal hizmetler vb. gibi pek çok olanakla beraber üniversitenin yer aldığı kentin sosyokültürel yaşantısı önemli etkileri olduğu vurgulanabilir (Savaş Yavuzçehre, 2016: 241-242).

ABD örneğinde üniversite kentlerinde, üniversitenin en büyük yerel işveren konumunda bulunduğu bu doğrultuda kent ekonomisinde birincil konumda yer aldığı gözlenmektedir (Xiao, 2020: 4). Türkiye'de de üniversite kültür üretimi ve aktarımının ötesinde gelir meydana getiren ve dağıtan bir kurum olarak tasavvur edilmektedir (Arap, 2014: 108). Üniversitelerin buldukları kente; istihdam, gelir ve harcama başlıklarında yaptığı ekonomik katkıların yanı sıra, yerel kalkınmaya dönük akademik çalışmalar da bu kapsamda değerlendirilebilir (Savaş Yavuzçehre, 2016: 239).

Öğrenim kurumları ve başta üniversiteler, kentlerin mekânsal organizasyonunu şekillendirmektedir. Yerleşkelerin çevresinde gelişen konut ve hizmet faaliyetleri kentsel yapıya etki etmektedir. Bu bakımdan başta üniversite yerleşkeleri olmak üzere

mekânsal açıdan kentli ile üniversitenin etkileşim alanları ortaya çıkmaktadır (Savaş Yavuzçehre, 2016: 240). Bu kapsamda üniversite kentlerinde, kent merkezine erişim kolaylığı öğrencilerin kentle daha fazla ilişki kurmasında en belirleyici etken olmaktadır. Aksi halde, öğrenci semtlerinin kent merkezinden kopuk ve dolayısıyla üniversite-kent etkileşimini sınırlandıran bir noktada bulunması söz konusudur (Xiao, 2020).

1.3.3.2.2.6. Teknolojik Yapı

Teknik gelişmelerin tarihin eski dönemlerine uzanan geçmişine karşılık modern teknolojinin kentlerin kimliğini etkilemesinin sanayileşme sürecinde belirginleştiği belirtilebilir. Başta ulaşım araçları, yapı teknikleri ve günlük hayata yansıyan makinelerin/cihazların ortaya çıkması gibi değişimler, kentlerin yapısında farklılıklar ortaya koymuştur. Örneğin asansörün icadı gökdelen yapımının önünü açarken, kentlerin aydınlatılması kamusal mekânların hava karardıktan sonra da kullanılmasını sağlamıştır. Öte yandan kentlerin yapısıyla beraber sorunlarının da giderek büyümesi sonucu teknolojik gelişmeler hem soruna yol açan hem de büyüyen kent soruna çözümler üreten bir yapıda gelişmiştir.

Teknoloji, kentler için fırsatların yanında tehditleri de beraberinde getirmektedir. Eleştirel bir yaklaşımla; teknolojik gelişmelerin artışına katkıda bulunduğu hızlı kentleşme, nüfus artışı, göç olgusu gibi çeşitli olgular kentin yapısını ve kimliğini ciddi şekilde etkilemektedir (Ayyıldız ve Ertürk, 2017: 66). Öte yandan faydalarına değinildiğinde ise yerel kimliğin aktarılmasında ve toplumsal etkileşimin sağlanmasında iletişim araçları önemli bir rol üstlenebilmektedir. Bu kapsamda internet siteleri, dijital veri tabanları, eğitim programları gibi araçlardan etkin şekilde yararlanılabilmektedir (Uçar ve Rifaioğlu, 2011: 67). Aydın vd. (2017: 1676-1677)'e göre internetin yaygınlaşması ve sosyal medya kullanımının artması normalde bir zaman dilimini kapsayan kent kimliği oluşumunu ile dönüşümünü hızlandıran bir etken olmaktadır. Ayrıca, kentin kimlik değerlerinin daha bilinir hale gelmesine katkıda bulunarak kent kimliğinin benimsenmesini de kolaylaştırmaktadır.

1990'lardan itibaren büyük kentler, küresel sermayeyi çekebilmek ve bu alanda öne çıkmak için (özellikle iletişim ve bilişim alanında) teknolojik gelişmeleri kent ölçeğinde değerlendirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda akıllı kent, teknolojik kent,

enformatik kent, inovatif kent (D. Harvey'in girişimci kent olarak tanımladığı) gibi kavramlara doğru işleyen bir süreç gelişmiştir (Vanolo, 2008: 372). Özellikle dijital çağın sunduğu yeni gelişmeler kent yaşamının ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Bu durum kentlerin, teknolojik yapı etrafında değişim ve farklılaşmasının önünü açmaktadır. Sonuçta kentlerin kimliği ve imgesinin artık teknolojinin sunduğu imkânlar çerçevesinde öne çıkmakta ve biçimlenmekte olduğunu söylemek mümkündür.

1.3.3.2.2.7. Spor

Spor başlığında yer alan, sportif faaliyetler ve spor takımları kentlerin özellikle geçtiğimiz yüzyılda kimlik unsurları arasında öne çıkmıştır. Farklı coğrafyalarda çeşitli spor dallarının daha popüler olduğu bilinmektedir, bununla birlikte Türkiye'nin de yer aldığı pek çok ülkede futbol en popüler spor dalı olarak gelirken basketbol, güreş, voleybol vs. ülkedeki ön planda yer alan diğer sporlar olarak belirtilebilir. Literatüre bakıldığında kent kimliği bağlamında yalnızca spor takımları değil, maçların yapıldığı stadyumların, büyük çaplı spor organizasyonlarının, takımların renklerinin, taraftar gruplarının, taraftarlar için öne çıkan çeşitli bellek mekânlarının da ele alındığı gözlenmektedir. Bu bakımdan, spor takımının varlığı kentlerin en önemli kimlik unsurları arasında değerlendirilmektedir. Ayrıca Xu (2019: 621)'nin ifadesiyle kentin spor takımı, çoğu zaman kolektif hafızanın ve kentsel mirasının parçası olarak değerlendirilebilir.

İngiltere örneğinde Bale (2000: 92), bir futbol takımının, diğer başka hiçbir oluşumun tanıtamayacağı kadar çok kentin ismini duyurma kapasitesine sahip olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki dünyada bazı kentler en fazla spor takımları ile anılmaktadır; Manchester United, Boca Juniors (Beunos Aires), Chicago Bears vb. Benzer durum stadyumlar içinde buldukları kentin anıtsal yapıları olarak dünyaca ünlü bir mekânlara dönüşmesinde de söz konusudur. Camp Nou (Barselona), Maracana (Rio de Janerio), San Siro (Milano) vb. gibi stadyumlar bu duruma örnektir (Edensor ve Millington, 2008: 178-179). Ranc ise Paris özelinde yürüttüğü çalışmada, kentin futbol kulübü Paris St. Germain'in kentsel kimliğin önemli bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Paris gibi geçmişi eskiye dayanan ve çeşitli kimlik unsurları ile öne çıkan bir kentte, 1970 yılında kurulan bir spor kulübünün bu denli bir yerel kimlik ögesi haline gelmiş olmasının dikkat çekici bir durum olduğu vurgulanmaktadır (Aydın, 2018: 2). Dünyada kimi kentlerin ise spor temasıyla ön plana çıkmak istedikleri görülmektedir

ki Londra, Madrid, Vancouver, Barselona, Melbourne, Toronto vs. bu kentlerden birkaçıdır. Burada öne çıkan nokta, olimpiyat gibi veya periyodik olarak düzenlenen önemli spor etkinliklerine ev sahipliği yapma çabasıdır. Burada kentlerin birbirleriyle yarıştığı bir alan söz konusudur. Örneğin Fransa Bisiklet Turu'nun Fransa dışındaki etabında yer almak için kentlerin yoğun bir lobi çalışması yaptıkları bilinmektedir (Paramio-Salcines vd., 2017: 711-713).

Spor takımlarına olan bağlılığın sportif başarının ötesinde, kentin ve bölgenin sembolik temsil edilmesi, kimliğin temel özelliği haline gelmektedir (Aydın, 2018: 3). Xu (2019: 619)'a göre spor takımına olan duygusal bağ yalnızca spor kültürü içinde değerlendirilemeyecek olup kente hatta bir ölçüde ülkeye olan bağlılığın bir sonucu olarak düşünülmelidir. Bu doğrultuda, spor takımlarında öne çıkan kavram temsiliyet olup kentin (veya bir yerin) temsili olmaktadır (Bale, 2000: 91). Küresel çapta tanınan spor kulüplerinin dahi, Manchester United, Barselona vs. pek çok örnekte olduğu gibi yerellik vurgusunu ön planda buldukları gözlenebilir (Edensor ve Millington, 2008). Spor dalları, popüler olduğu coğrafyaya göre, kentlilere buldukları kentle iletişim kurma olanağı sağlarken, yerel kimliğin yaşanması ve öne çıkarılması önemli bir alan meydana getirmektedir (Aydın, 2018: 20).

Spor takımlarının ulusal düzeyinde üstüne çıkabilmekle beraber temelde kentsel düzlemde hatta semt yahut bölge boyutunda meydana getirdiği taraftarlık olgusu; bireylerin grup olma, taraf tutma, ait hissetme, güvenlik ve sevgi-saygı ihtiyacı, kabul edilme gibi çok çeşitli duygularına muhatap olabilmektedir (Aydın, 2018: 2). Takımın renkleri ve ona duyulan bağ; kolektif bir aidiyeti beslerken bir bakıma kent ölçeğinde insanları ayırıştıran sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ölçütlere de meydan okuyan bir konumdadır (Xu, 2019: 620).

Spor kulüpleri her ne kadar temsil ettikleri imgelerle zihinde yer etseler de kentsel mekândaki somut tezahürleri, başta stadyum veya müsabakalara ev sahipliği yapılan mekân olmak üzere taraftarların bir araya geldiği kamusal alanlarda (park, kafe, dernek binası, meydan vs.) gözlemlenebilir (Aydın, 2018). Bunların başındaysa kent ve toplulukla bağ oluşturan renk ögesi gelmektedir. Sporun getirdiği renk olgusu, ayırt edici bir unsur olmanın ötesinde adeta bir alamet-i farika halindedir. Kentin takımının ve renklerin, yalnızca stadyum ya da spor kulübüne ait mağaza vb. gibi alanlarda değil,

kentin kamusal mekânlarında, sokak duvarlarındaki grafitilerde hatta kentlilerin giyim kuşamına dek gündelik hayatta yer aldığını görmek mümkündür (Xu, 2019: 614-618).

Fotoğraf 1.17. Kent kimliği ve futbol takımı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2014; 2015)

Stadyumlar kentle kurduğu ilişki ve işlev düşünüldüğünde antik yerleşimlerden bu yana her dönem kent kimliğinin bir parçası olarak yer almıştır (Yalçınkaya ve Sofuoğlu, 2022: 145). Özgün bir örnek olarak Konya’da 1950’de bisiklet yarışmaları için stadyum içinde açılan Türkiye’nin ilk velodrom pisti, bisiklet sporunun kent kimliğinde yer edinmesinde kilit bir rol oynamıştır. Günümüzde dahi kentin topografyasının da uygun olmasıyla bisikletin yaygın ulaşım araçlarının başında geldiği belirtilebilir (Kurumak ve Madenci, 2018: 422-424). Ancak kent kimliğinin parçası olmanın ötesinde özellikle stadyumlar gibi mekânlar, sadece bir yapı olmanın ötesinde kentsel bellekte önemli hatıraların ve duygusal bir bağın olduğu hafıza mekânlarıdır (Bale, 2000: 92; Batikova, 2018: 317-318; Yalçınkaya ve Sofuoğlu, 2022: 144). Hatta kimi spor yapıları, yalnızca kentsel değil küresel belleğin de önemli mekânları arasında yer almaktadır (Yalçınkaya ve Sofuoğlu, 2022: 147).

Bu nedenle, stadyumların, başka bir bölgeye taşınması yahut yıkılarak tamamen ortadan kaldırılması kolektif bellekte önemli bir sorun olarak ele alınmalıdır. Kentlerin çoğunlukla dış kesimlerinde, hiçbir ruhu olmayan mekânlarda yeniden yapılan stadyumların, kent için aidiyeti ve taraftarlığı öne çıkaran sporu, salt sportif bir etkinliğe indirgenmesine yol açması muhtemeldir (Bale, 2000). Türkiye’de son 10 yıllık dönemde farklı gerekçelerle pek çok spor yapısı yıkılarak kentin başka bir bölgesinde bu işlevi sürdürmek üzere yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu durum mekânsal süreklilik açısından da olumsuz bir gelişme olmuştur (Yalçınkaya ve Sofuoğlu, 2022: 144; 160). Son dönemdeki bu yıkımlara dikkat çeken örnekler Ankara 19 Mayıs, Cebeci İnönü, Trabzon Avni Aker, Ali Sami Yen stadyumları olmuştur. Beşiktaş İnönü Stadyumu ise yıkılıp ismi değişmesine karşılık aynı yere başka bir isimle yeni bir yapı inşa edilmiştir.

1.3.3.2.2.8. Gastronomi

Genel bir çerçevede gastronomi, gelenek unsurunun alt başlığı olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte özellikle yaygınlaşan turizmin ve iletişim araçlarının etkisinde kentlerin, yörelerin yemek/beslenme kültürü giderek adından söz ettiren bir kimlik ve imaj ögesi konumuna gelmiştir. Sözcük anlamı olarak TDK (2021)'da “*yemeği iyi yeme merakı*” ve “*sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi*” gastronomi; koku, tat, görme şeklinde farklı duygulara hitap etme niteliğine sahiptir. Bu duyular görselliğin ötesinde kentleri ayırtıran duyuşal unsurlardır. Mutfak sözcüğü ise bir kentin veya ülkenin yemek kültürü açısından zenginliğini ifade eden bir anlama sahip olmuştur. Dolayısıyla kentlerin olduğu gibi mutfakların da kimliği bulunmaktadır. (Kaypak ve Uçar, 2018: 197).

Gastronominin sadece görsel değil tat ve koku duyularına da hitap etmesi onu kent kimliğinde özel bir yere konumlandırmaktadır. Urry (2019: 310) görsel duyuların ötesinde koklama ve dokunmanın kenti yapaylıktan kurtaran ve kimliğini daha fazla yansıtan duyular olduğuna değinmektedir. Buna karşılık görsel duyulara hitap eden unsurlar gibi kokulara ve dokunmaya yönelik duyulara karşı da bir standartlaşmanın kentleri sardığını ifade etmektedir. Ayrıca gastronomi kent mekânını bile biçimsel açıdan şekillendirebilmektedir. Örneğin, geçmişte Şikago'nun et işleme sanayisinden kaynaklı kokulardan kurtulma isteğinin gökdelenleşmeyi teşvik ettiğine değinmektedir. Berg ve Sevon (2014: 7), kentlerin gastronomiyi öne çıkarmasının üç temel motivasyonuna değinerek bunları; yerel gıda endüstrisini desteklemek, mekânın kimliğini korumak ve kent imajını/algısını biçimlendirmek olarak sıralamaktadır.

Kentler özellikle son yıllarda artan turizm ve markalaşma eğilimi ile kimliklerinin parçası haline gelen gastronomik öğelerini giderek daha öne çıkarır hale gelmiştir. Bu doğrultuda; UNESCO Gastronomi Kentleri, Michelin Rehberi gibi çeşitli uluslararası platformların yanı sıra uluslararası yemek festivalleri ile pek çok kent adını duyurmaya çalışmaktadır (Berg ve Sevon, 2014: 6). Uluslararası bir oluşum olan Sakin Kent - Cittaslow akımı, temelinde yavaş yemek (*slow food*) olan gastronomik bir sivil inisiyatifin yer aldığı; kentsel düzlemdede yerel kültürü, sürdürülebilirliği ve sakin yaşama öne çıkaran bir anlayışla ortaya çıkmıştır. Sonuçta yemek kültürü kente yabancı değil onun doğrudan yerlisi olan bir unsurdur. Bordo şarabı, Parma peyniri, Kars kaşarı, Afyonkarahisar kaymağı ile meşhur olması gibi pek çok örnekle belirli bir gıdanın

doğrudan bir kent ile özdeşleştirilmesi söz konusuysen Milano risotto, Brüksel midye, Napoli pizza, Valensiya paella bu durum doğrudan hazırlanan yemek için de söz konusudur. Öte yandan, aynı tür yemekler farklı yorumlarla çeşitli kentler arasında paylaşılmaktadır. Örneğin ülkemizde meşhur olan köfte çeşitli kentlerde ve Balkan coğrafyasında yaygın iken kebab da benzer biçim farklı illerde ve komşu ülkelerde yaygın bir yemek türüdür. Küreselleşen dünyada, çeşitli gastronomik sunumlar giderek dünyanın her yerine yayılmıştır. En bilinenleri hamburger, pizza, döner kebab, suşi, Çin makarnası (*noodle*) gibi yemeklerdir. Buna karşılık, yerel kültüre ait yemeklerin de giderek öne çıkması da söz konusudur. Günümüzde kentlerin kimliğinde yapısal oluşumların ötesi en çok merak uyandıran ayırt edici unsurun gastronomi oluşu kendini en fazla turizm faaliyetlerinde göstermektedir. Bugün Foursquare gibi turistler tarafından yaygın kullanılan uygulamalardan, önde gelen tavsiyelerin ve mekânların genelde yemek ile ilgili olduğu hemen fark edilebilmektedir.

Fotoğraf 1.18. Kentlerin kimliğinde öne çıkan gastronomik öğeler Belem Turtası (Lizbon), Padthai (Bangkok), Humus (Beirut), Adana Kebabı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2014; 2017; 2018; 2015)

1.3.3.2.3. Ekonomik Kimlik Unsurları

Ekonominin temel sektörlerinin öne çıktığı kentlerde, bu yapının kent kimliğine ciddi oranda etki ettiği görülmektedir (Can, 1999: 91). Kent kimliğini etkileyen ekonomik bileşenler, kentleşme ve mimari gelişimin ardında yatan dinamiklerin başında gelmektedir. Bu doğrultuda; sanayi kenti, turizm kenti gibi işlevsel nitelermeler; kentin ekonomik yapısını belirtmenin ötesinde giderek kentsel kimliği belirleyen bir konuma gelmiştir. (Eryazıcıoğlu ve Markoç, 2014). “Örneğin Antalya bir turizm kenti ya da İzmir bir ticaret kenti dediğimizde onların işlevini belirtmiş oluyoruz. Kuşkusuz bu bize kent üzerinde bir bilgi veriyor ama var olan kişiliğini ya da idealleştirilen kimliğini bize vermiyor. İzmir için canlı ve uluslararası bir ticaret kentidir dediğimiz zaman bu işlevin özelliklerini belirterek kişiliğini daha çok belirlemiş oluyoruz” (Tekeli, 1990: 256).

Kentlerin işlevsel yapısı kimlik üzerinde tedricen önemi artan bir unsur haline gelmiştir. Bu anlayışla günümüz kentleri, öncelikle ekonomik fonksiyonlarına göre planlanmakta ve düzenlenmektedir (Çöl, 1998: 67). Sanayileşme öncesi dönemlerde kentlerin geleneksel ekonomik işlevleri arasında ayrışma sınırlı iken liman kentleri ve ticaret yolları üzerindeki kentlerin nispeten ekonomik nitelikleriyle öne çıktıkları değerlendirilebilir. Buna karşılık başta sanayileşme ve sonrasındaki küreselleşme süreciyle çeşitlenen ekonomik etkinliklerin kentleri üretim mekânı haline getirmesiyle; kentlerin ekonomik işlevleri kimlikleri etkileyen hatta kimi zaman belirleyen yapılara dönüşmektedir.

Ekonomik kimlik unsurlarını, örnekleriyle birlikte fonksiyonel kimlik unsurları altında sıralayan Karagüler ve Korgavuş (2014: 208); ticaret ve finans kentleri (New York), sanayi kentleri (İzmit), kültür ve sanat kentleri (Viyan), turizm kentleri (Venedik), eğlence ve aktivite kentleri (Las Vegas), dinlenme ve tatil kentleri (Miami) gibi nitelendirmeler yapmaktadır. Tüm bunlara ek olarak Çöl (1998: 34-35) de madenci kentleri (Zonguldak), fuar kentleri (Hannover) gibi farklı kimlik türleri tanımlamıştır. Bununla birlikte tüm bu özellikler kentler arasında farklılaşabileceği ve kentlerin farklı nitelikleri bünyesinde topladığı da belirtilebilir. Keleş (2015: 78) bu kapsamda kentlerdeki en fazla öne çıkan etkinliği dikkate almanın yanılgıya yol açabileceğini ifade ederek olması gerekenin bir etkinliğin kent ölçeğinde belirli bir düzeye ulaşmasının gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu etkinliklerin de sanayi, ticaret, madencilik, yönetim, kültür, turizm, finans gibi nitelendirmeler olabileceğini belirtilmektedir.

Kentlerin kimliklerini etkileyen ekonomik işlevleri, ekonomik etkinliklerin desenlerine göre çeşitlenebilmektedir. Bu etkinliklerden en fazla öne çıkan sanayi ve alt kolları ile turizmin başta geldiği hizmet sektörü kollarının olduğu belirtilebilir. Bunların yanında; başta başkentler olmak üzere yönetsel niteliklerin, kültürel etkinliklerin, tarımsal etkinliklerin ve eğitim kurumlarının kentlerin ekonomik yapısını şekillendirdiği söylenebilir. Ancak temel ekonomik aktivitede bu durumların, özellikle ticaret ve turizm gibi etkinlikleri destekleyen biçimde yahut kente çektiği nüfus yapısı olarak geliştiği gözlenebilir. Bu kapsamda; sanayi, turizm, ticaret, finans gibi ekonomik başlıklar çoğaltılabilmekle beraber kısaca kent kimliğini etkileyebilecek faktörler bağlamında değerlendirilmektedir.

1.3.3.2.3.1. Sanayi

Sanayi kenti kavramı; 2-2,5 asırdır dünyada var olagelen bir tanımlama olarak ilk kullanımı Fransa'nın Lyon kentinde görev yapmış mimar Tony Garnier (1869-1948) ile anılmaktadır. Buna karşılık, sanayi kenti olarak adlandırılan ilk tasarımların ve girişimlerin 18.yy'a uzandığı bilinmektedir (Günay, 2016: 381-382). Sanayi öncesi kentlere bakıldığında, kentlerin belirli bir alanda yoğunlaşması yaygın olmamakla beraber kentler; idari askeri ekonomik dini ve eğitimsel fonksiyonlara sahip olmuşlardır. Çoğunlukla siyasi niteliği öne çıkan merkezler (başkentler gibi) diğer kentleri ve çevreyi kontrol ederken, zamanla ekonomik niteliği öne çıkan kentler diğer kentleri denetimi altına almıştır. Dünyada sanayileşme; el emeğine dayalı kent merkezinde yer alan üretimi, zamanla kentlerin dışına kurulan sanayi alanlarına taşımıştır. Gelişen yol ağı da bu mekânsal ayrışmayı desteklemiştir. Bununla birlikte özellikle gelişmiş ülkelerde başta farklı teknolojiler olmak üzere çevresel hassasiyetler, sanayinin ucuz, niteliği düşük emek gücünü çoğaltması, demografik değişimler, işçilik ücretleri vb. farklı siyasi ve ekonomik nedenlerle sanayi üretimi ekonomisi daha az gelişmiş ülkelere kaydırılmıştır (Can, 1999: 92-94). Geçmişin büyük sanayi alanları olan ABD'nin Detroit, Şikago, Baltimore gibi Pas Kuşağı kentleri, Paris, Londra, çeşitli eski İngiliz sanayi kentleri, Almanya Ruhr Bölgesi ve daha pek çok bölgedeki kentler sanayi sonrası kentlere dönüşmüştür. Vanolo (2008)'nun eski sanayi kenti Torino özelinde ifade ettiği gibi bu dönüşüm sürecinde kentlerin; sanayi kentinden kültür ve turizm, ticaret, inovasyon-teknoloji ve finans gibi alanlara yönelimi söz konusudur.

Dünyada mevcut kentlerin zamanla sanayi kentine dönüşebilmesinin yanı sıra tümüyle yeni inşa edilen sanayi kentleri de bulunmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde kurulan sanayi kentleri olmak üzere bu saikle inşa edilmiş kentlere rastlanmaktadır (Günay, 2016: 385). Sanayi kentlerinin oluşumunda doğal ve coğrafi faktörler (örneğin yer altı su kaynakları, maden ya da liman niteliği vs.), idari ve siyasi sebepler, işgücü faktörü gibi daha pek çok farklı etkenin yer aldığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda sanayi kentlerinin üretim desenine göre farklılaştıkları da gözlenmektedir. Dünyada sanayileşmenin özellikle tekstil ile gelişmesine karşılık zamanla çok farklı alanlara yayılması ile kentlerde farklı sanayi kollarının yanında belirli üretim unsurlarının sivrilmesi ve kentin kimliğini etkilemesi söz konusudur. Örneğin günümüzde Zonguldak maden, Denizli tekstil, Bursa otomotiv ve tekstil ile anılan kentler olurken

aynı zamanda tek bir sanayi tesisi etrafında şekillenen Karabük, Karadeniz Ereğlisi, Seydişehir vb. kentler de bulunmaktadır. Sonuçta sanayinin kentlerinin kimliğini belirleyen ve/veya etkileyen önemli bir nitelik olduğuna dair pek çok kent örneği mevcuttur. Hatta belirli bir sanayinin ötesinde dünyada, belirli bir üretim kolunda faaliyet gösteren bir firmanın, kurulu olduğu kentle anıldığı ve onun kimliğinin parçasına halini aldığı örnekler de bilinmektedir.

Fotoğraf 1.19. Dünya çapında firmalara ev sahipliği yapan sanayi kenti Seul
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

1.3.3.2.3.2. Turizm

20.yy'da giderek önem kazanan ve kitlesel bir etkinliğe dönüşen turizm olgusu, farklı alanlarda öne çıkan kentlerin ekonomik olarak gelir ve istihdamını teşkil eden kritik bir konuma gelmiştir. Özellikle ulaşım ve kitle iletişim imkânlarının hızlı gelişimi dünyadaki turizm hareketliliğini katlayarak artırmaktadır. Bu kapsamda; turizmin çok farklı alanlarda gelişen türlerinin bulunması kentlerin doğal, mimari veya kültürel niteliklerinin yanında farklı yönleri ile çeşitli alanlarda turizmle iştilal etmelerine kapı açmaktadır. Tüm bunlara karşılık turizm; kent kimliğini şekillendirmenin yanında, kent kimliğine yönelik tehditleri de içinde barındıran bir yapıda gelişebilmektedir. Sonuçta, turizm değeri olan öne çıkan bir unsurun aynı zamanda kentin kimliği için oldukça önemli bir unsur olması kuvvetle muhtemeldir ki bu durumun yol açacağı olumsuzluklar olabilmektedir.

Kent kimliğini öne çıkaran tarihi varlıklar açısından turizmin rolünün madalyonun çift yüzü gibi olduğu belirtilebilir. Sağiroğlu (2016: 554) bu çift taraflı etkinin olumlu

kısmını, turizmin tarihin korunması için finansman olanağı yaratması olarak açıklarken; olumsuz yanını ise turizm oluşturduğu yoğunluğun kültürel mirası korumayı zor hale getirmesi olarak belirtmektedir. Ayrıca, Turizmle gelişen kültür ve hizmet endüstrisi kentlerde ekonomik ve kültürel canlanmanın önünü açarken eğlence ve tüketime dayalı bir kültürün kentlerde yaygınlaşarak toplumsal ayrışmaların da artmasına yol açmaktadır. (Geniş, 2011: 58-59).

Fotoğraf 1.20. Kültür ve turizm merkezi Floransa

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2015)*

Turizmin birbirinden farklılaşan türleri, kentleri çok çeşitli alanlarda küresel turizm gelirinden pay kapma çabasına itmektedir. Alışveriş, spor, kültür, iş bağlantıları vb. gibi pek çok turizm kolu; kentleri mekânsal açıdan farklılaştırma ve öne çıkarmanın aracı haline dönüşmüştür (Can, 1999: 97-98). Türkiye örneğinde bakıldığında, pek çok kentin farklı turizm kollarında öne çıktığı görülmektedir. En bilinen örnekler doğal niteliğe dayanan kıyı turizmi ve tarihi mirasa dayanan kültür turizmi olmakla birlikte; sağlık turizmi, din turizmi, kongre ve fuar turizmi vb. gibi farklı turizm türlerinde de öne çıkan kentler bulunmaktadır.

1.3.3.2.3.3. Ticaret

Ticaret, geçmişten bu yana her kentte az veya çok bulunmuş ve kentlerin oluşumunu belirleyen temel etkenlerden olmuştur. Geçmişte kentlerin çevresiyle daha kısıtlı olan mübadele olanaklarına karşılık günümüzün kapitalist toplumlarında kentlerin ticaret hacimleri oldukça yükselmiştir. Ticaretin merkezinde metaların mübadelesi yer alması, ticaret kentlerinin ulaşılabilirlik açısından en elverişli yerler olmasını

gerektirmiştir (Ersoy, 2016: 434). Bu doğrultuda, kentlerin tarihsel süreçte ortaya çıkışından itibaren deniz, nehir gibi ulaşım elverişli su kıyılarında bulunması veya ticaret yolları üzerinde yer alması sonucunda; ticaret merkezi olan kentler ortaya çıkmıştır.

Geçmişte İpek ve Baharat yolları rotasında yer alan kentler yahut coğrafi keşifler sonucu gelişen liman kentleri; ticaret kenti özelliğine sahip yerler olarak kimlik kazanmışlardır. Dünya genelinde sanayi öncesi dönemin en kalabalık kentleri de ticarete öne çıkan kentler olmuş ve ticaretin getirdiği nispeten kozmopolit ve kalabalık nüfus bu kentlerin özellikleri olmuştur. Venedik, Lübeck, Antwerp, Sevilla, Şam, Halep, İskenderiye gibi ticaret kentleri sanayi çağının getirdiği dönüşümle yerini sanayileşen periferileriyle büyük liman kentlerine bırakmıştır. Günümüzde dünya ticaretinin %90 kadarının³² denizyolu taşımacılığı ile gerçekleşmesi bu durumu kuvvetlendiren başlıca etkidir. Küreselleşmenin de etkisiyle dünya ticaretinde etkili kentler; dünya ticaretini elinde tutan ülkelerde çoğunlukla kıyılarda yer alan metropoller olurken bu kentlerde ortaya çıkan finans kapitaliyle gelişen bankalar, borsalar vb. finansal oluşumlar ticaret kentlerini aynı zamanda finans kentlerine de dönüştürmektedir.

Fotoğraf 1.21. Tarih boyunca önemli bir ticaret limanı olan Hamburg
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2018)*

1.3.3.2.3.4. Finans

Finans kapitalin öncelikle ülke içinde sonrasında küresel düzlemde öne çıkmaktadır. Türkiye’de başta İstanbul olmak üzere genelde sanayi ve ticaret kentleri

³² Bilgi için bkz. <https://transportgeography.org/contents/chapter7/transborder-crossborder-transportation/modalsplittradetons-2/> (31.01.2021)

özelinde finansal işlevlerin yoğunlaştığı belirtilebilir. Geçmişte bu işlevi genellikle başkentler yürütürken (İstanbul Galata'daki ve Ankara Ulus'taki Bankalar Caddesi örneklerinde olduğu gibi) günümüzde farklılaşan finans kentleri görülmektedir. Başlıca örnekler; New York, Şikago, Şangay, Hong Kong, Singapur, Londra, Tokyo, Milano, Zürih, Frankfurt, Mumbai vs. kentlerdir. Bu durumun önemli bir noktasının finans merkezi olarak tabir edilen kentlerin çoğunlukla buldukları ülkelerde bir veya birkaç kentten biri olması sonucu sayılarının görece az olması durumudur. Dolayısıyla finansal etkinliğin, sadece belirli kentler için kimliği etkileyen bir unsur olduğu vurgulanabilir.

1.3.3.2.3.5. Ulaştırma/Taşımacılık

Kentlerin temel bir ekonomik fonksiyonu olmamakla beraber hizmet sektörlerinin içinde yer alan ulaştırma ve taşımacılık kavramları da kentlerin kimliğini etkiler bir konuma gelmiştir. Ulaştırma ve taşımacılık; sanayi, ticaret ve turizm gibi temel ekonomik faaliyetlere önemli katkıda bulunmaktadır. 19. yy'a kadar doğal enerjiye bağlı kalan ulaşım yolları, demiryolunun gelmesiyle radikal bir dönüşüme girmiştir. Bu kapsamda kentlerin de dokusu ve çehresi demiryolu ağına dâhil oldukları andan itibaren bir değişime tabi olmuştur (Can, 1999: 103). Ülkemizdeki kentlerde, demiryolu ile görülen değişim de önemlidir, zira önceki yıllarda liman kentleri hariç kentlerin dışarı açılması oldukça kısıtlı iken demiryolu ulaşımı bu durumu değiştirmiştir. Ankara, Eskişehir, Sivas, Afyonkarahisar gibi kentlerin önemli ölçüde demiryolunun etkisiyle geliştiği belirtilebilir. Ayrıca pek çok kentin başta ekonomisi olmak üzere, geleneksel istasyon caddeleri ulaşımın kent ölçeğindeki etkilerine örnektir. Öte yandan, eskiden demiryolunun ön planda olmasına karşılık zamanla diğer ulaşım yolları daha fazla önem kazanmıştır. Örneğin, Afyonkarahisar gibi kentler karayolu kavşak noktası olurken; Tekirdağ, İzmit, Aliğa, İskenderun gibi kentler limanlarıyla öne çıkmaktadır. Dünya'da giderek yaygınlaşan havayolu taşımacılığı ise bu alanda aktarım merkezi olan kentleri havalimanları ve ulaşım firmaları ile öne çıkarmıştır. Dünyanın yolcu taşımacılığında en yoğun havalimanı Atlanta³³ ile birlikte Dubai, Hong Kong, Frankfurt, Düsseldorf, Singapur, İstanbul, Dallas, Kuala Lumpur vs. kentler bu şekilde ismini duyuran kentlere örnektir.

---

³³ Bilgi için bkz. <https://www.menkoraviation.com/en/lifestyle/top-10-busiest-airports-in-the-world/> (15.02.2021)

Sonuç olarak kentler günümüzdeki karmaşık yapılarıyla çok farklı ekonomik işlevleri bünyesinde içeren bir yapıdadır. Bu doğrultuda, kentleri belirli bir üretime endekslemek ve onunla özdeşleştirmek sınırları keskin bir çizgi olmamaktadır. Öte yandan, kentlerin az ya da çok belirli ekonomik işlevlerde öne çıktığı ve bu durumun kent kimliğini etkileyen bir unsur haline geldiğine dair Türkiye ve dünya genelinde göz ardı edilemeyen örnekler de bulunmaktadır.

1.4. Kent Kimliği ve Belleği İlişkisi

Farklı kavramlar olmalarına karşılık kent kimliği ve belleği arasında sıkı bir ilişki bulunduğu görüşüne literatürdeki tüm çalışmaların hemfikir olduğu vurgulanabilir. Bu sıkı ilişkinin temelinde; bellek ile kimliğin var oluşunun birbirine bağlılığı ile topluma ve mekâna dayalı yapılarının benzerliği bulunduğu açıklanabilir. Dolayısıyla birinin yokluğu ötekini de büyük anlamda geçersiz kılmaktadır. Özetle var oluşu birbirini tamamlayan kimlik ve bellek arasında simbiyotik bir ilişkinin varlığı söz konusudur. Amnezi olan birinin kimliğini kaybetmesi gibi kimliksiz birinin de belleğini anımsayıp yaşatabilmesi olanaklı değildir. Bu doğrultuda belleğin etraflıca tanımına girişmeden önce sıkça birlikte anılan kentsel kimlik ve belleğin ortak bağlarından yola çıkarak aralarındaki ilişkinin üzerinde durulabilir.

Kent kimliğinin devamlılığında ve korunmasında kent hafızasının sürekliliği önemli bir koşuldur. Belleği silen yahut felce uğratan müdahalelerin önüne geçerek müşterek bir tarihsel mirasa ve hafızaya sahip olmak, kentsel kimliğin ortaya konması ve sürdürülmesine olanak tanımaktadır (Aslan ve Kiper, 2016: 885). Dolayısıyla kentlerin kimliğini yaşatması, kentin hatırlaması ve anımsatabilmesi ile doğrudan ilişkilidir (Çetken, 2017: 92). Buradan hareketle kentsel kimliğin ve belleğin, varlığını kent toplumuna borçlu olduğu vurgulanabilir. Sonuçta bellek de kimlik gibi toplumsal bir süreçte şekillenen ve toplumsal biçimde inşa edilen bir kavramdır (Yurdadön Aslan vd., 2016: 806). Bu nedenle toplumsal dönüşümlerin yalnızca bellek için değil kent kimliği için de önemli sonuçları olmaktadır.

Kimlik ve belleği buluşturan bir diğer önemli nokta da mekândır. Tıpkı eşyalar gibi yerler de bir topluluk kimliği ve aidiyeti oluşturarak bellek senkronizasyonuna katkı sağlamaktadır (Bilgin, 2011: 32). Kolektif bellek üzerine çalışmaları öne çıkan Halbwachs'a göre kentsel mekân, şimdiki zamanda geçmiş zamanı keşfetmeye yardımcı

olarak bellek ve kimliğin oluşumuna zemin hazırlamaktadır (Selvi Ünlü, 2017: 77). Kimliği oluşturan unsurların somut ve soyut biçimde mekânsal düzlemde bellek açısından da önemi büyüktür. Örneğin, Aslan ve Kiper (2016: 885) kamusal mekânların kent belleğinde taşıdığı izler açısından rolüne vurgu yapmaktadır.

Bireyler psikolojik yapıda sahiplenme saikiyle bir yeri diğer yerden ayırma yoluna gidebilirler. Bu kapsamda, kentsel semboller, geçmiş hatıralar, bellekte yer eden kişiler ve sosyal ritüellerle beslenen bu süreç kentin, kolektif belleğe yerleşmesine yol açarak yer kimliğini kimlik yerine dönüştürmektedir (Bilgin, 2011: 45). Kentsel belleğin var olabilmesi, kişilerin kent içerisinde varlığını gösterebilmesine ve kolektif belleğin oluşmasına bağlıdır. Kent yaşamında toplumsal belleğin aktif rol alması; kentin fiziksel ve sosyal yapısını, kentlilerin aidiyet hissini, kenti sahiplenmesini ve nihai olarak da kent kimliğinin gelişimini olumlu yönde etkilemektedir. Bu kapsamda öne çıkan kavramların başında ‘kendileme’ gelmektedir. Kendileme kavramının, sahiplik ilişkisinden ziyade içselleştirme, kendinden bir şeyler aktarma ve bir tür atfediş biçimi olarak tezahür ettiği belirtilebilir. Göregenli (2018: 124) bu durumu şöyle tanımlamaktadır: *“Kentlere, sokaklara ya da bazı genel mekânlara sahip olamayız; fakat onlara kendimizden pek çok şey katabiliriz; onlarda kök salabiliriz; bu aşinalık ilişkisi, onların kimliğini bizim kimliğimizle birlikte oluşturur ve kendiliğimizi, kimliğimizi onlara tanımlarız.”*

Anılar, dil, geçmiş ve kültür; kolektif belleği etkileyen ögeler olarak öne çıkarken kentsel mekânın kendi özgü yapısıyla belleğin ve mekânın ilişkisi devamlı surette bir dönüşüm halindedir. Bu dönüşüm kent kimliğinin de dönemlere göre farklılaşmasına kapı açmaktadır (Selvi Ünlü, 2017: 78). Kent kimliği ve belleği arasındaki önemli bir benzerlikler değişime tabi olmalarıdır. Belleğin, kimlikte olduğu gibi doğal veya güdümlü biçimde değişmesi hatta silinmesi ve yeniden türetilmesi söz konusudur. Örnekle açıklanırsa; Dymnicka ve Szczepanski (2016) kimlik ve belleğin palimpsest yapısına yaptığı vurguda Polonya’nın Gdansk kenti örneğinde, kentin sadece yapısının değil kimlik algısının da tarihsel ve politik değişimlerle farklılaştığına dikkat çekmektedir. II. Dünya Savaşı öncesi tarihi bir Alman kenti olan Gdansk, sonrasında Alman kimliği silinerek Sosyalist Polonya’nın parçası olarak farklı bir gelişim sürdürmüştür. 70’lerde ise Baltıkların kültür kenti konseptini benimseyen kent yeniden geçmişini hatırlama yoluna girmiştir. Polonya’nın AB üyeliğiyle, kültür ve sağlık kenti

olma gayesini benimseyen Gdansk'ta komünist dönem hatırlanmak istenmeyen bir dönem olarak kent kimliği ve belleğinden³⁴ silinmiştir. Dolayısıyla, bellek de kimlik gibi statik bir kavram olmadığı gibi zaman içinde değişimlere açık bir konumdadır.

Kentlerin kimliği ve belleği, yaşanan değişimler sonucu zaman içinde silinebilmelerine karşılık tamamen yok olup gitmedikleri gibi katmanlaşarak kalmaktadır. Kentlerin çok katmanlı yapıları, kültürel zenginliğin bir parçası olarak oldukça önemlidir. Buna karşılık, katmanı saran yeninin eskiyi tahrip ederek mekâna yerleşmesi kent kimliğine tehdit oluşturmaktadır (Al, 2011: 29). Bu süreci açıklayan palimpsest kavramı; eski dönemde zor bulunan ve pahalı olan papirüslerin üzerine yazılmış yazının kazınarak defaten yazı yazılması işleminden yola çıkarak kent mekânında eski ile yeninin katmanlaşmasıyla ortaya çıkan yeni durumu nitelemek için kullanılmaktadır. Zira palimpsest parşömende yeni yazı yazılsa dahi eski yazı görülmekte hatta yeninin kazınması ile eski yazıya yeniden dönülebilmektedir (Apaydın, 2019: 91). Baudelaire'in belleğe benzettiği palimpsest yapıda; Yıldırım'ın ifade ettiği üzere birbiri ile alakasız olan metinlerin aksine bellekteki hatıralar zayıf yahut güçlü birbiriyle ilintili biçimdedir (Al, 2011: 24-25). Benzer şekilde kimi zaman adını ve konumu koruyan mekânlardan ziyade farklı müdahaleler ile zaman içinde silinip giden mekânlar ve isimler kentin belleğine dair daha ilgi çekici bilgiler sunmaktadır (Tanyeli, 2014: 202). Ancak kent belleğinde yer alan mekânın katmanları arasındaki ilişkinin kesintiye uğramadan sürmesi belleğin de aktarılması için önemli bir ihtiyaçtır. Bu sürekliliğin korunamaması hafızanın da devamlılığını ortadan kaldırmaktadır (Çalak, 2012: 45).

1.5. Kent Belleği

Rossi, kentin kendisini kentlilerin kolektif belleği olarak adlandırmaktadır (Çelen Öztürk, 2016: 81). Genel bir kavramlaştırma ile kent belleği esasen kolektif hafızanın yerine kullanılır konuma gelmiştir. Başta Halbwachs (2018; 2019)'ın ortaya koyduğu çalışmalar olmak üzere geçmişten günümüzde belleğin hatırlama işleyişi, kolektif bir çabanın ürünü olarak değerlendirilen bir süreçtir. Dolayısıyla başlangıçta değinilen kent ve kent toplumu ifadesindeki kamusalın içinde var olan bireylerin

---

³⁴ Dymnicka ve Szczepanski (2016: 1228), kentlilerin belleğinden silinmeyi, Halbwachs'ın sessiz koalisyon tanımıyla açıklamaktadır.

meydana getirdiği kolektif hafıza, kentsel boyutta kent belleğinin yerini tutmaktadır. Bu bakımdan Belanger (2002)'in ifadesiyle kentsel kolektif bellek tabiri kent belleğini ifade eden daha net bir tanımdır. Sonuçta kent belleğinin, kolektif belleğin ve mekânın belleği olan kentin varlığı ile vücut bulduğu özetlenebilir.

Light; kamusal kimliğin oluşumu için önemli olan kent belleğini; tarihsel miras olarak geçmiş ve gelecek arasında bağ kuran, nesiller arası iletişime katkı veren ve yenilenemeyen sınırlı kaynak biçimde nitelendirmektedir (Aslan ve Kiper, 2016: 885). Bu sınırlı kaynağın hafızayı taşıyan toplumsal grupların ve hafıza mekânının varlıklarını sürdürmesine bağlı olduğu açıklanabilir. Bu doğrultuda çalışmanın devamına yön vermesi açısından kentsel belleğin oluşumuna temel sacayağı olan kentlilerin hafızasına karşılık gelen kolektif bellek ve kent mekânlarının içerdiği mekânsal bellek tanımları üzerinden kent belleği irdelenmektedir. Bu kapsamda hatırlayan kolektif hafıza ile anımsatan mekânsal hafızanın incelenmesi, kent belleğinin tanımını yerli yerine oturtmaya imkân sağlayabilecektir.

1.5.1. Kentsel Bellek Tanımı

İnsan davranışlarının fiziksel ve sosyal çevre içinde şekillendiği dikkate alındığında, bu çevreleri görünür biçimde temsil eden kent mekânının, bu alandaki çalışmaların temelinde yer alması tesadüf değildir. Sonuçta insan devamlı surette, kenti ve onun fiziksel yapısını anlamlandırma ve zihninde bir araya getirme çabasına girmektedir (Göregenli, 2018: 17). Kenti, içinde insanları taşıyan bir kaba benzeten Mumford (2013: 658), kabın içindekiler tarafından hızlı biçimde değişmeye zorlandığını ifade ederek sonuçta kentlerin süreklilik sağlamak gibi önemli bir işlevini yerine getiremez hâle getirildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda kentlerin, geçmişte insanları nesilleri ve zamanları birbirine bağlayan canlı hatıraları yok olup gitmektedir. Buna karşılık, hatırlamak ise unutmaya ya da unutturulmaya karşılık bir direniş tasavvuru olarak şekillenmektedir (Pala, 2005: 128). Sonuçta Gür (2011: 10)'ün ifade ettiği gibi bellek temelde, unutmak ve hatırlamak eylemleri arasında şeklini almaktadır. Kent toplumun hatırlamasını sağlayan yegâne unsur gündelik hayatta deneyimlediği kenti zihinde taşıyan bellektir. Kuşkusuz bu kapsamda üzerinde durulan hafıza bilinci olan bir bellektir (örneğin rüyalarla ilişkili bilinçsiz bellek de mevcuttur), zira hatıralar ancak bilinçli bir bellekte tasnif edilebilirler. Bilinçli hafıza içinse mekân ve yer temel yapı taşlarını oluşturmaktadır (Özaloğlu, 2017: 14).

Geçmişin bıraktığı izleri günümüze taşıyan en önemli araç olan bellek, bireysel olduğu kadar toplumsal şuuru oluşturan veya etkileyen temel etkenlerden biridir. Bellek, insanın en temel işlevlerinden biri olmakla beraber insanın varlığını ve içinde bulunduğu etrafı, zaman ve mekân bütünlüğü içinde idrak etmesini ve zihninde savunarak hayatına aktarmasını sağlayan en önemli yetilerinden biridir. Bellek kavramı TDK Sözlüğü'nde “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, hafıza” olarak tanımlanmaktadır. Eğitim Terimleri Sözlüğü'nde ise, daha geniş bir açıklamayla; “Eskiden görülmüş, işitilmiş, koklanmış, tadılmış nesnelere ve türlü yaşantıları yeniden anımsama yetisi” ve “Algılanan nesnelere ve yaşantıların bilinçte iz bırakması, saklanması ve gereğinde yeniden üretilmesi yeteneği” olarak tanımlanmaktadır.

Draaisma; Latincedeki (ve ondan ödünç alan İngilizce, Fransızca, İspanyolca vs. dillerindeki) *memoria* sözcüğünün, bellek ve hatıra sözcüklerinin karşılığı olarak iki farklı anlamda yer aldığını aktarmaktadır. Bu noktada İngilizcedeki *memorial* sözcüğü hatıranın yanında yazılı kayıt manasını da içermektedir (İlhan, 2015: 1403). Tarihsel süreçte ulus devletlerin ortaya çıkışıyla ulus toplum inşası için önemsenen hafızanın arşivlenmesi ve belgeye dayalı bir hafızanın geliştirilmesi fikri yaygın hale gelmiştir (müzeciliğin de başlangıcının benzer dönemlere denk düşmesi yine bu anlayışla ilgilidir). Bu durum özellikle 19.yy'da devletlerin büyük çaplı ulusal arşiv merkezleri kurmasıyla hız kazanmıştır (Nora, 2006: 65-68). Ancak yazılı kaynakların hatıraların aktarımı için öneminin yanında bu konuda yazılı unsurlar kadar giderek yazılı olmayan unsurların da öne çıktığı vurgulanabilir. Belleğin yeniden üretilmesine olanak sağlayan önceleri basılı kaynakların sonrasında ise giderek yaygınlaşan dijital unsurların varlığı belleğin metaforik dönüşümüne de önemli katkılar sağlamaktadır (Yelsalı Parmaksız, 2019: 12).

Konstantinos Kavafis ‘Şehir’ şiirinde gittiği ve yaşadığı her yerde hafızasında taşıdığı kenti, İskenderiye’yi betimler; “*Bu şehir arkandan gelecektir/ Sen gene aynı sokaklarda dolaşacaksın/ Aynı mahallede kocayacaksın/ Aynı evlerde kır düşecek saçlarına/ Dönüp dolaşıp bu şehre geleceksin sonunda*³⁵”. Belleği iki türde değerlendiren Assmann’a göre içsel olarak tanımlanan bireysel bellek; duyular,

---

³⁵ Bkz. Kavafis’te Kırk Şiir, s. 22 çev. Cevat Çapan

nörolojik ve psikolojik faktörler gibi bireye özgülünen durumlarla ilişkilidir. Öte yandan, ikinci türde yer alan kültürel bellek ise toplumsal olan bir diğer deyişle dışa dönük belleği temsil etmektedir. Bu kapsamda Assmann, dışsallık ile ilişkilendirdiği toplumsal belleği de kendi içinde dört farklı kısma ayırmak suretiyle; nimetik, iletişimsel, kültürel bellek ve nesnel belleği biçiminde gruplandırmaktadır (Pala 2005: 121, Yurdadön Aslan vd., 2016: 805).

Bu kapsamda bireysel bellek kişinin hatıraları ve mekândaki deneyimleriyle şekillenmektedir. De Certeau (1984: 108)'ya göre hatıralar bireyleri mekâna bağlamaktadır, bunlar kişisel olması nispetinde herkesi ilgilendirmek durumunda değildir. Ancak, kapalı bir yapıda olmayan bireysel hafızanın; bireyin çevresinden edindiği sözcükler, düşünceler, kavramlar olmadan meydana geldiğini belirtmek söz konusu değildir (Halbwachs, 2018: 46). İnsanların kent mekânını deneyimlemesi ile birlikte oluşan hatıraları, hisleri ve algıları kentin zihinsel imgesini üretirken diğer yandan zihinsel imgenin de insanların davranış ve duygularını etkilemesiyle karşılıklı bir ilişki söz konusudur (Sak ve Şenyapılı, 2019: 344). Buradan hareketle bireysel belleğin ötesinde Assmann'ın vurguladığı dışsal olan kültürel bellek, kentin hafızasını meydana getiren ana unsur olarak önem kazanmaktadır. Bu kapsamda kentsel belleğin var olabilmesi için, kişilerin kent içerisinde varlığını gösterebilmesine ve toplumsal belleğin oluşmasına bağlıdır.

Tarih ve belleğin arasındaki ilişkinin yapıları çevreyle birleşimi zaman ve mekâna dayanan toplumsal hafızanın temelini oluşturmaktadır (Kolsal vd., 2018). Toplumsal bellek, insan deneyimleri ve yaşantılar üzerinden günümüzü anlamlandırmada büyük önem taşımaktadır (Özbey, 2018: 1401). Sonuçta bellek, durağan ve belirli çerçeveleri olan bir çıktı değil aksine toplumsal bir inşa süreci içinde gelişen bir olgudur. Böylece hafıza geçmişi yaşatmaktan ziyade onu yeniden inşa eden bir yetidir (Halbwachs, 2018, 2019). Öte yandan toplumsal hafıza çoğulcu bir yapı da olsa her grubun birbiri arasındaki hatırlayışı değişebilmektedir. Bu nedenle kentsel bellekteki hatıraların kimi daha geniş bir toplumsal mutabakat barındırırken kimilerinin aynı ölçüde bir katılım zemini oluşturmadığı belirtilebilir (Belanger, 2002: 78). Bu durum grubu oluşturan bireylerin sosyal açıdan farklı zeminden gelmelerinin sonucudur, Halbwachs (2018) toplumsal hafızanın; hukuksal ve sosyal statüler, mülkiyet yapısı, ekonomik yapı, dinsel çerçeve gibi unsurların etkisinde şekillendiğini açıklamaktadır.

Connerton çifte (görsel ve sözel) kodlamadan geçtikleri için somut bellek unsurlarının, soyut bellek unsurlarına göre bellekte daha iyi tutunduğunu belirtmektedir (Bilgin, 2011: 33). Kentteki bireyler de her gün adeta turistler gibi fotoğraf kareleri ile kent imgelerini kaydederken, onları turistlerden ayrılan unsurlar ise hafıza ve kente dair referans noktaları olmaktadır (Kolsal vd., 2018). Bu bağlamda kentsel kolektif hafıza, mekânsal düzlemde dinamik ve süreklilik arz eden bir yapıda anlamlı deneyimlerle desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda farklı koşullarda ortaya çıkan ve mekânın sürekliliği tehdit eden değişimler kaçınılmaz biçimde kolektif belleğin de dinamik varlığını tahrifata uğratmaktadır (Sak ve Şenyapılı, 2019: 350-353). Sonuçta kentin hafızası ile kentlilerin hafızası birbirine bağlıdır, zira kentin bellek yitimi kişilerin de bellek yitimi ile sonuçlanmaktadır (Çetken, 2017: 91).

İnsanlar ile mekânlar arasındaki bağı kuvvetlendiren araçlardan biri olan bellek, kentin hikâyesinin ve yaşanmışlığının bir ölçütüdür. Bilgin (2011: 34)'e göre belleğe kaydedilen hikâyeler kentin sembolik biçimde işaretlenmesine de ön ayak olmaktadır. Kentin belleğini meydana getiren unsurlara kentsel düzlemde kullanılan dilden yerel şiveye, binalardan hatıra levhalarına hatta araba plakalarındaki işaretlere kadar, kente dair yazınsal ve görsel her türlü üretilen bilgiden spor kulüplerine değin pek çok yerde rastlamak mümkündür (Belanger, 2002: 70). Kentsel bellek; kişinin mekânı, mekâna ait tarihi ve sosyal oluşumları deneyimleyerek oluşturduğu kolektif bellek ile devamlı etkileşim halinde olan, kentle birlikte değişim ve gelişim gösteren bir olgudur. İnsan ve kent arasındaki ilişkide, kentsel mekânların toplumun belleğini yönlendirdiğini, kentsel belleğin de toplumsal bellek ile şekillendiğini söylemek mümkündür.

İnsan hafızası hatırlama eylemini mekân vasıtasıyla yapmaktadır. Bir diğer ifadeyle bellek, mekân ile birlikte onunla ilişkilendirilerek var olmaktadır (Groh, 2019: 193-194). Bu kapsamda düşünüldüğünde, kentsel alanda bulunan kimi yerler zamanla farklı gruplar nezdinde önem kazanarak kolektif belleğinin bir unsuru haline gelmektedir (Bilgin, 2011: 32). Ancak bu yerlerin kolektif belleğin ne denli geniş bir kesimine yahut grubuna hitap edebileceğinin sınırı olduğu da söylenemez. Örneğin, Kızıl Meydan gibi tüm bir ulusun kolektif belleğinde önemli bir yer tutan mekânlar olduğu gibi Vatikan'daki Aziz Peter Meydanı gibi ulus ötesi kitlelerin belleğinde yer eden mekânlar da bulunmaktadır. Öte yandan kent mekânı hakkındaki fiziksel, toplumsal, kültürel ve tarihsel veriler; mekâna ilişkin bellekte bir algı oluşturmakta

böylece bireylerin kentle arasında geçmiş ve bugünün ilişkisini kurmasını sağlamaktadır. Bu noktada kent toplumunun geçmişi ile gündelik yaşantısını ilişkilendirerek algılamasını ve gelecekte bundan faydalanmasını sağlayan bellek, bu işlevini mekânla olan ilişkisine borçludur. Bu sayede insanların kenti deneyimlemesi sonucu mekânda edinilen tecrübeler aracılığı ile zihinde oluşan mekânsal bellek, mekâna ilişkin duygusal ve anlamsal deneyimlerin toplamı olmaktadır. Sonuçta tekrar kullanılmak üzere bellekten geri çağırılan kentsel imge ilk olarak mekân ile zihinde görselleştirilerek kullanılabilir (De Certeau, 1984; Lefebvre, 2014b; Lynch, 2016).

1.5.2. Kolektif Bellek

Latince *collectivus* sözcüğünden türeyen kolektif, bir grubun bütünü tarafından yapılan ve paylaşılan ‘şey’ manasına gelmektedir. Rossi; bireyin kültürel kimliğinin ortak anıların ötesinde kamusal alandaki deneyimler ve mekânsal pratikler çerçevesinde örüldüğünü belirterek kolektif belleğin aynı zamanda kamusal, sosyal ve tarihi bellekler olarak ifade edilebileceğini de açıklamaktadır. Kolektif hafıza, kuşaktan kuşağa bir aktarımdan öte toplumu oluşturan unsurlarca paylaşılan değerlerin ve mekânsal hafızanın tamamı olarak belirtilebilir (Uludağ ve Aycı, 2016: 750-753). Bu çerçevede, insanın özünde yalnız bir varlık olmayıp sosyal bir çevrede yaşaması nedeniyle hafıza esasen kendi müdahil olduğu durumlarda dahi kişiye ancak başkaları tarafından hatırlatılan kolektif bir yapıdadır (Halbwachs, 2018: 10).

Bununla birlikte Connerton (2019: 41-44), toplumsal belleğin gündelik hayatta geniş biçimde sözü edilen bir kavram olmasına rağmen, kavram üzerine incelemelerin şaşırtıcı şekilde çok sınırlı kaldığına değinmektedir. Bu durumun temel nedeni ise, belleği daha çok farklı savlarla bilimsel temele oturtma çabasından gelmektedir. Bu savlar belleği; kişisel bellek, bilişsel bellek ve alışkanlık belleği gibi ayrımlara tabi tutarak anımsanın şekline göre sınıflandırmaktadır. Bu doğrultuda, kent belleği için kritik olan kolektif bellek kavramını ilk defa kuramsallaştırarak açıklayan Halbwachs’ın çalışmalarına da ayrı bir yer ayırmak gerekmektedir.

Halbwachs; Aristo’dan Bergson’a değin uzanan düşünürler silsilesinde belleğin bireysel-işsel bir oluşumun ürünü olduğu yönündeki yaklaşımı eleştirerek, hafızayı toplumsal bir oluşum sürecinde değerlendirmiş ve bellek ile anımsama arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Sonuçta, Halbwachs’a göre hatırlama bireysel olmadığı gibi

hafıza da bireye dayalı değildir (İlhan, 2015: 1401). Halbwachs'ın ortaya koyduğu toplumsal bellek kavramı iki dünya savaşı arası dönemde, belleği bireysel olarak değerlendiren anlayışa önemli katkılar getirmişse de belleği yaşatan grubun varlığı yahut zamanla sınırlı ele alan yaklaşımının değişimi ise ancak geçtiğimiz yüzyılın diğer yarısına tekabül ettiği görülmektedir.

Öte yandan Connerton (2019: 67)'a göre Halbwachs, toplumsal hafızada geçmişin imgeleri ve bilgisinin törenler vasıtasıyla taşınmasına değinmemektedir. Bu doğrultuda, toplumsal hafızanın oluşumunu değerlendirirken onun yeniden oluşumu sürecine ve dolayısıyla toplumun bireylerinden gelecek kuşaklara nasıl aktarılabilceği olgusu üzerinde durmamaktadır. Tam da bu kapsamda II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Assmann'ın belleğin gelecek kuşaklara aktarımı üzerine Halbwachs'ın bıraktığı boşluğu doldurmaya yardımcı olan kültürel bellek kavramı, özellikle savaşın ve kıyımların yarattığı korkunç hasarın belleğin kültürel olarak ele alınmasını teşvik etmesiyle öne çıkan bir yaklaşım olmuştur (İlhan, 2015).

İnsan kaçınılmaz olarak dar yahut geniş farklı grupların üyesi halindedir. Mensubu olduğu milletten aileye kadar farklı temellerde yükselen pek çok grubun isteyerek veya istemeyerek içinde yer almaktadır (Halbwachs, 2018: 74). Geçmişin yeniden inşası yalnızca kişinin zihninde bulunan veriler vasıtasıyla değil, mensubu olduğu topluluktaki diğer bireylerin de zihinlerinde yer alan bilgiler ışığında gerçekleşmektedir. Sonuç olarak bu süreç, ancak kişinin hafızası bir topluluğun parçası olmuş ise ortaya çıkmaktadır (Halbwachs, 2018: 20). Kolektif bellek; toplumun ortak hafızasının ötesinde toplumca müştereken üretilen değerler, duygular vb. gibi temaların sonucunda ortaya çıkan bir kavramdır (Yurdadön Aslan vd., 2016: 806). Dolayısıyla toplumsal bellek nihai bir çıktının ötesinde süregelen bir oluşum olarak değerlendirilebilir. Bu bakımında yazılı tarihin yanında bir de yaşayan bir tarih bulunmaktadır ki eğer bu olmasaydı kolektif hafızanın varlığından bahsetmek mümkün olmazdı (Halbwachs, 2018: 61).

Halbwachs; bireylerin anılarını akraba, din, sınıf gibi bağlantılar yoluyla toplumsal bir grubun parçası olarak belleklerine yerleştirdiklerini ve hatırlayabildiklerini vurgulamaktadır (Connerton, 2019: 65). Böylece bireylere ait hatıralar, kolektif belleğin sunduğu çerçeve ile canlandırılmaktadır (Halbwachs, 2019: 358). Halbwachs; kolektif hafızanın sosyal çerçevesini; zaman (bireyin hayatı ve kentin

tarihi), mekân (kent mekânı, belirli lokasyonlar, mahalleler) ve gruplar (aile, aidiyet unsurları vs.) olarak tanımlamaktadır (De Alba, 2012). Öte yandan, kolektif hafızanın içinde her bireyin hafızası yer almaktadır ancak hatıraları ortak olmasına karşılık bellekleri birbirinin aynısı değildir. Aksine her bireysel bellek ortak hafızanın içinde yalnızca kendi payına ait referanslara sahip olmaktadır (Halbwachs, 2018: 39).

Hatıra içinde bulunulan zamandan edinilen veriler vasıtaıyla geçmişin yeniden inşasıdır ve eskiye ait olan imgenin değişmiş olarak yeniden geçmiş zamana mal edilmesidir (Halbwachs, 2018: 66). Hatta Halbwachs (2018: 24), Roustan'ın geçmişin hatırlanması durumunu yüzde 99 yeniden inşa ise yüzde 1 gerçek çağrışım olduğu niteliğinin de yüzde 1'lik kısma bile kuşkulu yaklaşmaktadır. Hafızanın temelini oluşturan anılar ve çeşitli anlatılar geçmişte arşiv görevi görmüştür (Nora, 2006: 119).

Hatıraların bellekteki rolüne karşılık hatıralar ile nostalji arasındaki ayrım kolektif bellek açısından önemli bir nokta teşkil etmektedir. Bu kapsamda Türkçede nostalji olarak adlandırılan -geçmişin güzelliklerine duyulan özlem, geçmişe sığınma duygusu- geçmişseverlik (TDK, 2021) kavramı, Halbwachs tarafından şimdiki zamandan kaçarak geçmişin güzelliklerine sığınma davranışı olarak değerlendirilmektedir (De Alba, 2012). Özellikle ileri yaştaki insanlarda daha belirgin olmakla birlikte geçmişin yeniden inşası günümüze kıyasla daha güzel daha ferah bir yaşam tasavvurunun inşa edilmesi şeklindedir. Dolayısıyla geçmiş özleminin hafıza ve hatta hayal gücünün ortaya çıkardığı bir yanılsama hali olduğu öne sürülmektedir (Halbwachs, 2019: 143-145) Molinari (2014: 177) hafızanın nostalji karşısındaki önemine değinirken hafızanın yaşayan, işlenebilen ve hayata döndürülebilen bir niteliğe sahip olduğunun varsayıldığını belirtmektedir

Nora (2006: 20)'ya göre tarih ile hafıza arasındaki ayrım; tarih geçmişin tasavvuru olurken hafıza güncel, içinde bulunduğumuz zamanda yaşayan bir unsur olarak gerçekleşmektedir. Tarih herkesin ortak bir malı olarak değerlendirilirken hafıza gruplara göre farklılaşır ve ne kadar grup varsa o denli farklı hafızadan söz edilebilir. Ayrıca tarih için hatıralar sıradan, dikkate alınmayan bir unsur olmasına karşılık bellek için adeta kutsal addedilmektedir. Tarih ve kolektif hafızanın arasındaki temel ayrımın tarihin tek oluşu ve gruplara göre değişmeyeşidir. Belleğe bakıldığında ise ilk olarak tek bir kolektif hafızadan bahsetmek mümkün olmaz zira bellek gruplara göre çeşitlenmektedir. Ayrıca kolektif hafızanın sürekli bir değişim içinde yer aldığı

söylenbilir zira bağılı olduğu kolektif unsur da devamlı surette değişime uğramaktadır (Halbwachs, 2018: 81). Tüm bunların yanında bellekteki değişim olgusu zamanın ve kolektif belleği oluşturan unsurlardaki dönüşümün giderek hızlanmasıyla farklı bir evreye ulaşmıştır. Hızlı değişimleri anımsamayı ve belleğin aktarımını sekteye uğratması söz konusudur. Kundera (2014: 36)'a hız ve hatırlama arasında tezatlığa vurgu yapmaktadır: *“Yavaşlığın derecesi anının yoğunluğuyla doğru orantılıdır; hızın derecesi unutmanın yoğunluğuyla doğru orantılıdır”*.

Bellek yitimi olarak amnezi sadece kendiliğinden değil planlı bir biçimde de ortaya çıkabilmektedir. Geçmiş reddetme ve geçmiş bellekten kazımak tarihsel süreçte farklı toplumlarda pek çok siyasal ve toplumsal gelişmenin etkisiyle görülmüş olabilir (Connerton, 2019: 23-30). Bu durumun aksine işleyen boyutu ise geçmişte yiten belleği yeniden inşa etmek ‘anımsa(t)ma’ çabasıdır. Zamanın bu konuda hem dezavantajı hem de yardımı olduğu belirtilebilir. Bu kapsamda Mutlu ve Yücel Batmaz (2013: 87)'in ifadesiyle dijital medyanın gelişimi ve çeşitli sosyal medya vasıtaları kültürel belleğin arşivlenmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin internet siteleri ve sosyal medya grupları sayesinde kente kırdan yeni gelenlerin kentte yerel değerlerini üretebilecekleri alanlar doğmuştur.

Bununla birlikte artık mekân ve hafıza üretiminin ne denli doğal seyrinde geliştiği oldukça şüphelidir. Günümüz kent toplumunda belleğin anımsayışı çoğu zaman kendiliğinden gelişen bir süreçte olmak yerine; arşivlerle, icat edilen canlandırmalar ve etkinliklerle birlikte kentlilere yerleştirilmeye çalışan bir yaklaşımla gerçekleşmektedir (Farrar, 2011: 729). Bu durumu daha radikal biçimde tasvir eden Nora (2006: 17) ise sürekli hafızadan bahsetmemizin nedeni olarak ondan geriye neredeyse bir şey kalmamış olmasını gösterir. Somut bir örnekte, Lewicka (2008) Ukrayna'daki Lviv ve Polonya'daki Wrocław kentlerinde gerçekleştirdiği araştırmasından yola çıkarak; kent belleğini oluşturan kolektif hafızanın geçmişten gelen unsurlarının silinerek yerine etnik ve yerel arka plana dayalı önyargılardan örülü bir hafıza oluştuğunu ifade etmektedir. Özellikle geniş çaplı tarihsel olaylar sonucu değişen demografi ve kent toplumu yapısı ile kent belleğinin de büyük oranda dönüşüme uğramasıyla hatırlamaya dayalı hafıza üretiminin kentlerin geçmişinden koptuğunu ve alternatif bir bellek inşası çıktığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Connerton (2019) toplumsal bellekte açık, örtülü veya deneyimlenerek gerçekleşen anımsamanın; şekli olarak anma törenleri ve bedensel

pratikler üzerinden işleyişine dikkat çekmektedir.

Anma törenlerinin kolektif bellek inşasında çarpıcı örnekleri bulunmaktadır. Geçmişte bellekte yer etmeyen bir olay, çok sonraları bile belirli bir tarihten itibaren anılmaya başlandığında giderek bellekte önemli yer tutan tarihi bir olay haline gelmektedir (Connerton, 2019: 90-91). Bununla birlikte törenler yalnızca dile getiren değil, ‘dillendirici’ bir niteliğe de sahiptir (Connerton burada, Prusya-Fransa savaşında Paris’in 1871’de alınışının Alman İmparatorluğu’ndaki 25.yılı kutlamalarını örneklendirmiştir). Geçmiş olayı olduğunun ötesinde, olması istenen bir şekilde ve tasarlanan amaç doğrultusunda sunabilir (Connerton, 2019: 77). Sonuçta törenler, anmalar gibi ritüeller hafıza için önemli olmakla beraber iktidarlara göre bunların algılanış şekli ve değerlendirilmesi değişim göstermektedir (Nora, 2006: 240). Lefebvre’in belirttiği üzere tüketilen bir meta haline gelen bellek, üretim ve yeniden üretim sürecinde de araçsal bir rol oynamaktadır. Bu doğrultuda toplumsal bellek, toplumsal denetime katkı sunan hegemonik bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Yelsalı Parmaksız, 2019: 20).

Son olarak kent belleğini var eden kolektif hafızayla beraber bir diğer unsur olan mekânsal hafıza da bir bakıma kolektif belleği tamamlayıcı bir yapıdır ve ikisinin de ötekine ihtiyaç duyduğu açıktır. Buna karşılık, kolektif belleğin öne çıkmasının nedeni, mekândan daha dirençli olmasında aranabilir. Bu doğrultuda Halbwachs (2018: 146)’ın tespiti, toplumsal belleğin mekânsal belleğe göre öne çıkan yönünü şöyle ifade etmektedir: “*Taşlar ve malzemeler size direnmez. Oysa gruplar direnecektir ve onlarda, taşların ya da en azından eski yapının direncine değil, direnişin kendisine çarparsınız.*”

1.5.3. Mekânsal Bellek (Mekân ve Bellek İlişkisi)

Mekân; zihinsel olanla kültürü, toplumsal olanla tarihi birbirine bağlamaktadır (Lefebvre, 2014b: 25). Mekânsal imgelerin kolektif bellekte önemli bir yeri bulunmaktadır, zira kentin işaretlenmesi bellek vasıtasıyla belirli yerlerin, kişi, durumların işaretlenmesi suretiyle yapılmaktadır (Bilgin, 2011: 34). Hutton’a göre kolektif hafıza imgelerini mekânı referans alarak oluşturmaktadır. Hafıza mekânları belleğin taşıdığı ve şekillendirdiği imgelerin tezahür ettiği kesişim noktaları halindedir (Özaloğlu, 2017: 18). Al (2011: 28), bu mekânları kentin imge üretici unsurları olarak ifade etmektedir. Kentin deneyimlenmesinde yer özelinde oluşan coğrafi ve toplumsal

ilişkilere dayalı bağlantılar bireysel ve kolektif bellekte mekânlar vasıtasıyla kodlanmakta ve saklanmaktadır (Kolsal vd., 2018). Lynch (2016: 1)’in ifade ettiği gibi “Her bir kentlinin kentin bazı kısımlarıyla uzun bir münasebeti olmuştur ve ona ilişkin kendi imgesi hatıra ve anlamlarla yüklüdür”. Bu doğrultuda, mekânsal bağlamda yüklenen anlam ve oluşan hatıralar, belleğin inşasının da temellerini teşkil etmektedir.

“Bellek mekân algısının oluşturulması sürecinin ayrılmaz bir parçasıyken, mekân da anıların depolanıp erişildiği bir çeşit arşiv görevi görür. Beynin bellek-mekân bağlantısı ise paylaşımlı bir nöral altyapıya dayanır” (Groh, 2019: 183). Hatta kokular ve sesler dahi insana yer fikrini anımsatabilir. (Molinari, 2014: 179). Bu açıdan biyolojik olarak belleğin durumuna bakıldığında mekân algısı ile belleğin beyinde aynı işlevi gören bölgede eşlendiği görülmektedir. Beyindeki hipokampus (şeklinden dolayı denizati anlamına gelen bölge) belleğin ve mekân algısının sağlanmasında rol oynamaktadır. Hipokampusun zarar görmesi sonucu ortaya çıkan durum belleğin ciddi biçimde yitimidir (Groh, 2019: 187-190). Bu bakımdan insanlarda ve çeşitli canlılarda olduğu gibi kentlerde de bellek yitiminin yalnızca soyut değil bir takım maddesel gelişmelere bağlı olduğu vurgulanabilir. Bu çalışmanın özelinde tasvir edilirse kentlerin hipokampus bölgesi olarak tabir edilebilecek eski kentler merkezlerinin gördüğü hasarlar ise kentteki belleğin ve mekân algısının yitimini hızlandırmaktadır. Dolayısıyla, hafıza ve mekân ilişkisini daha detaylı değerlendirmek önemlidir.

Gündelik dilde kullanılan pek çok farklı alandaki ifade şekillerinde mekânsal bir tanımlama yaptığımız sezilmektedir. Örneğin, zamansal bir ifade de önümüzdeki günlerde; toplumsal bağlarla ilgili bir ifade de yakın arkadaşım; kurumsal bir yapıda üst rütbe, alt sınıf gibi yahut müzikle ilgili bir ifade de alçak, yüksek gibi mekânsal atıflar yapıldığı görülmektedir (Groh, 2019: 201). Bu doğrultuda, belleğin var olmak için mekâna ihtiyaç duyduğu ve kendini mekân üzerinden tanımlayabildiği sonucuna varılmaktadır (Yurdadön Aslan vd., 2016: 807).

Tam bu noktada kent mekânı olarak üzerinde durulan kavramın Henri Lefebvre’in ‘Mekânın Üretimi’ eserinde kavramlaştırdığı çerçevede değerlendirmek mekâna yaklaşımı özetlemek için önemlidir. Bu doğrultuda, Lefebvre (2014b), mekânın üretiminde açıkladığı mekânsal üçlü yaklaşımında; mekânsal pratikler, mekân temsili ve temsili mekân başlıklarında gruplandırmaktadır. Böylece mekân pratikleri üç farklı boyutta; algılanan, tasarlanan ve yaşanan mekân olarak kavramlaştırılmaktadır.

Kentlilerin gündelik hayattaki her türlü mekânsal pratiğine karşılık, mekân temsili ise plancıların, teknokratların, bilginlerin vb. tasarladığı toplumdaki egemen mekân olarak öne çıkmaktadır. Son olarak temsil mekânları ise semboller ve imgeler vasıtasıyla yaşanan mekândır. Böylece yaşayanların yahut kullananların mekânı biçiminde özetlenmektedir. Sonuç olarak Lefebvre gündelik yaşamdaki tüm deneyimlerin mekânı içerdiğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, mekân gündelik hayattaki deneyimler sonucu gelişen bireysel ve dolayısıyla kolektif belleğin oluşmasında yer işlevini görmektedir. Buna karşılık, benzer biçimde mekânın da kendisine ait bir hafıza ortaya çıkmaktadır (Özaloğlu, 2017: 13). Belanger (2002) incelediği Montreal örneğinde, Lefebvre'in belirttiği mekânın üretiminde olduğu gibi belleğin de üretilebilen hatta hatırlatılabilen yahut farklılaştırılabilen yapısına dikkat çekmektedir.

Hayden, kolektif hafızaya mekânın da kendine ait hafızasıyla katkıda bulunduğunu belirterek belleğin hatırlamasına karşılık mekânın da anıtları, mimarisi, işaretleri vb. ile kendini hatırlattığı bir diğer deyişle kolektif belleğe yardımcı olduğunu aktarmaktadır (Lewicka, 2008: 214). Mekânsal olarak anıtsal ve mimari olanları ayıran Nora (2006: 36); kabir veya heykel gibi anıtsal mekânları buldukları yerden de taşımalarının onların anlamını etkilemeyeceğini ancak, mimari özellikteki mekânların buldukları yerle anlam taşıyabildiklerine değinmektedir. Bununla birlikte kentin fiziksel dokusunun, toplumsal değerlerinin, yaşanmışlıklarının insanların deneyimleriyle oluşması; kent mekânında gerçekleşen değişimlerin de kentsel belleği doğrudan etkilemesi ve şekillendirmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Mekânsal değişimlerin sadece fiziksel dönüşümler olarak kalmayacağı aynı zamanda ona yüklenen sembolik anlam, kurulan bağ ve onu meydana getiren referanslardaki aşınma sonucu hafızanın dönüşümünü beraberinde getirdiği öne sürülebilir (Al, 2011: 29).

Bireyler mekânsal hafızayı oluşturan noktaları zihindeki temsiller şeklinde muhafaza ederken mekânla ilgili bilgileri de kendi kişisel deneyimleri çerçevesinde kurgulamaktadır (Çelen Öztürk, 2016: 95). Böylece bireylerin yaşadıkları deneyimler sonucunda kentsel mekân bellekte kalıcılık sağlayabilmektedir. Kenworthy Teather ve Chow, mekânları belleğin depoları biçiminde ifade ederek, kültürel belleğin geleceğe aktarılması için belleği ayakta tutan mekânların varlığının sürdürülmesinin hayati önemine değinmektedir (Pala, 2005: 117). Gerek birey gerekse toplum, tarih ve geçmişle bağını da ancak mekân üzerinden kurabilmektedir. Yahya Kemal; İstanbul'un

semtlerinde yaptığı pek çok gezide eski İstanbul'un izdüşümünü hayâl ederek hatırasında canlandırdığı geçmiş zaman ile bağ kurabilmek için Üsküdar, Eyüp, Süleymaniye, Kocamustafapaşa gibi semtleri öne çıkarmıştır³⁶.

Mekânla bellek arasındaki ilişki, mekânın birey ve grup/toplum düzleminde belleği yaşatmasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda mekânların sahip olduğu işlevin sürekliliği kritik bir unsur haline gelmektedir. “Süreklilik duygusunun kökü mekândadır. Artık hafıza ortamları olmadığı için hafıza mekânları var” (Nora, 2006: 17). Bellek; yakın zamanla ilişkili olayları nispeten belirgin biçimde hatırlarken, zamansallık geçmişe doğru genişlediğinde giderek daha silik hatırlamaktadır (Halbwachs, 2019: 170). Bu bakımdan mekânın yitimi belleğin kendisini, nisyan ile malul beşerin hafızasının insafına terk etmektedir. Kuşkusuz birden unutulmayan ancak giderek silikleşen ve zihindeki izleri kaybolan belleğin gelecek kuşaklara aktarımı mekânsal düzlem olmadan olanaksız bir hâl almaktadır.

Mekânın işaretlerle doldurulmasındaki başlıca amaç ise, yeri belleğe yerleştirmektir (Lefebvre, 2014b: 304). Mekânsal yapıdaki anıt, anı levhaları gibi hatırlatıcı unsurların otorite eliyle kasıtlı biçimde ortaya konulmasına karşılık belleğe katkıda bulunan hatırlatıcı unsurların çoğunlukla kentlerin tarihsel sürecinde ortaya çıktığı belirtilebilir. Kentin mimarisi, yapıların karakteristiği, mezar taşları vb. gibi hatırlatıcı yapılar bu kapsamda örneklendirilmektedir (Lewicka, 2008: 214). Öte yandan mekânsal bir temsil ve hatırlatma unsuru yalnızca yapay değil olarak söz gelimi anıt ağaçlar gibi doğal unsurlardan da oluşabilmektedir (Yurdadön Aslan vd., 2016).

Fotoğraf 1.22. Saraybosna’da I. Dünya Savaşı’nı başlatan suikastın olduğu nokta, Viyana’da 1683’teki Osmanlı kuşatmasını anımsatan işaretlerden biri

Kaynak: O. Donat Arşivi (2011; 2017)

³⁶ Bkz; Yahya Kemal Beyatlı, Kendi Gök Kubbeimiz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 2020.

Benzer biçimde kent müzeleri, giderek büyüyen yapısıyla köklerinden uzaklaşan ve kimlik sorunları yaşayan kentlerin bir bakıma hatırlama girişimi olarak değerlendirilebilir (Keskin, 2017: 159). Geçmişte ulusal otorite tarafından yürütülen müzecilik faaliyetleri yerelliğin öne çıkmasına paralel biçimde giderek yerel yönetimler ve aktörlerce ele alınmıştır. Bu bakımdan başta kent müzeleri olmak üzere tematik müzeleri kent belleğini yaşatma ve kimliğin sürdürülmesine katkı için hafıza mekânları oldukları vurgulanabilir. Sonuçta Tanyeli (2014: 202)'nin belirttiği gibi hızla değişen kentlerde mekânlara ait hatıralar ve tarihsel bilgilerin fiziksel yapıdan daha dayanıklı ve daha çok şey anlatan bir konumda olduğu ifade edilebilir.

Calvino, kent mekânlarının yalnızca ticari açıdan takas yapılan yerler olarak düşünülmemeyeceğini belirterek hatıraların, hikâyelerin, dilin ve yaşantıların da mekânda takas edildiklerine dikkat çekmektedir (Al, 2011: 27). Göregenli (2018: 171)'nin vurguladığı üzere çeşitli teorisyenler insanın mekânla kurduğu ilişkinin dönüşümüne dikkat çekerek yerle ilişki kurmanın, sosyal ilişki ve kişiye özgü deneyimlerin daha çok bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden gerçekleşir hale geldiğini belirtmektedir. Sonuçta Edward Relph'in 1976'da kavramlaştırdığı 'yersizlik' olgusu da bu dönüşüm çerçevesinde okunabilir. İnsanlar arası sosyal ilişkiler fiziki mekân üzerinden kurulmadıkça, içi boşalan mekân giderek kimseye ait olmayan bir 'yer'e dönüşmektedir.

Benzer şekilde yersizlik, kentlerin içinden geçtiği değişim ve dönüşüm olgusunun beraberinde getirdiği sorunlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Auge'nin açıkladığı şekilde yersizlik kavramı; insanlar tarafından kısa zaman kullanılan ve yer olarak görülmediği için yer kimliği sorunu üreten; marketler, AVM'ler, istasyonlar, oteller, havalimanları vb. gibi mekânlar için kullanılmaktadır (Ercan Akkar, 2011: 722-723; Kaymaz, 2013: 748). Bu durum kentlilerin mekâna aidiyetinin olmamasına dolayısıyla mekân aracılığı ile hatırlama ihtimalini da ortadan kaldırmaktadır (Çetken, 2017: 98). Öte yandan Farrar (2011: 726) yersizliğin sadece psikolojik bir olgu değil aynı zamanda politik bir fenomen olduğunu ifade ederek kolektiviteyi aşındırmasının yanında siyasi katılım ve etkinlik içinde olumsuz bir gidişata yol açtığını öne sürmektedir.

Nora (2006: 10) hafıza mekânlarının; tarihsel, etnografik, psikolojik ve siyasal olmak üzere farklı boyutlara sahip olduğunu açıklamaktadır. Mekânlar toplulukların geçmişteki önemli olay ve dönemlerle bağ kurmasının aracısı konumundadırlar bu

bakımdan örneğin Ayasofya'nın İstanbul'un fethiyle veya Ankara'daki ilk meclisin milli mücadele dönemiyle bağ kurulmasının mekândaki sembolik imgeleri olduklarını söylenebilir. Farklı toplulukların geçmişlerinde çeşitli mekânsal bağların kolektif hafızada önemli yere sahip olduklarına dair pek çok örnek ortaya konabilir. Halbwachs (2018: 142) bir kentteki kimi mahallelerin veya yapıların buldukları yere adeta coğrafi, doğal bir unsur kadar sağlam tutunduklarını ve toplumsal gelişmelerine rağmen değiştiklerinin hissedilmediğini ifade etmektedir. Bu bakımdan sayısız istila, devrim ve krizler gören Roma, Paris gibi kentleri örnek olarak göstermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KENTSEL KİMLİK VE BELLEK KAPSAMINDA ESKİ KENT MERKEZLERİ: DÜNYA VE TÜRKİYE ÖRNEKLERİ

Eski/tarihi kent merkezleri yeryüzünün tüm kentlerinin ortak paydası olarak belirtilebilir. Kentin ilk merkezleri ister eski çağlara uzasın ister modern dönemde kurulmuş olsun; her kentin halen varlığını sürdüren, tamamen yok olan, yok olup yeniden ihya edilen veya turistik alanlara dönüşen özetle değişim ve dönüşümlere uğrayan ancak kentin katmanlaşan yapısında halen onun tüm evrelerine tanıklık eden yerlerdir. Bu bölümde tanımların ötesine geçerek dünyanın farklı coğrafyalarından ve Türkiye'nin farklı nitelikteki kentleri üzerinden eski kent merkezleri incelenirken arka planda kimlik ve bellek üzerine tartışmalara zemin oluşturmak hedeflenmektedir.

2.1. Eski Kent Merkezi Üzerine Tanımlar

Kent merkezi, kentte yaşayanlar ve dışarıdan gelenler için en dikkat çekici yerdir; kentin öne çıkan unsurları kent merkezinde bulunurken, kentin büyüklüğü, yapısı ve dünya ile ilişkisi kent merkezine bakılarak anlaşılabilir (Can, 1999: 92). Roders ve Oers (2011: 282)'e göre eski kent; kısaca tarihi olarak kabul edilen kentsel alan olmakla beraber kültürel ve doğal değerlerin tarihsel olarak katmanlaşmasıyla ortaya çıkan geniş bir tanımlamadır. Bu geniş tanım içinde; kentin kimliğini oluşturan doğal nitelikler, yapılı çevrenin yanında yer altı ve yer üstünde bulunan tüm unsurlar ile mekânsal organizasyonları içermektedir.

“Hiçbir uygarlıkta kent yaşamı, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmemiştir” (Pirenne, 2014: 99). Ticaret ve üretimin kent yaşamının merkezinde yer aldığı sanayileşme öncesi dönem; kent merkezlerinin, kent genelinde söz sahibi olduğu döneme tekabül etmiştir. Sonrasında unutulmuş ve ‘eski’ kabul edilmeye başlayan kent merkezleri, ticaret ve üretimdeki eski canlılığını kaybetmiştir. Öte yandan, başlangıçta gelişmiş ülkelerde olmak üzere, emek yoğun fordist sanayinin kent yapısından dışlanmasıyla kent merkezleri yeniden cazibe kazanmış ve kent ekonomisinde gelir kapısı olarak görülmeye başlanmıştır. Pirenne'nin belirttiği gibi ticaret ve sanayi kent yaşamını doğrudan etkilerken kent merkezleri için de tarih boyu belirleyici unsurlar arasında yer almıştır.

Günümüzde Bakü kentinin eski/tarihi kısmını tanımlamak için kullanılan Azeri Türkçesinde yer alan köhne tabiri, eski kent merkezinin tarihsel süreçte değişen konumuna uygun bir karşılık olarak değerlendirilebilir. Türkçedeki; eskiyip, yıpranmış bakımsız kalmış anlamında Fars dilinden geçen köhne sözcüğü; Bakü’de ‘köhne şehir’ olarak tarihi kent merkezini tanımlayan bölgedir (aksine yıllar içindeki yenileme çalışmaları ile köhne şehir oldukça bakımlıdır). Eski olanı çağrıştıran köhnelik tarihi kent merkezlerinin de zamanla geçirdiği dönüşümleri ve tarihsel katmanlaşmayı ortaya koymaktadır.

Eski kent merkezleri ile ilgili detaylı ve bilimsel bir sınıflandırma da UNESCO’nun yaklaşımıdır. UNESCO’nun kültür mirası olarak kategorize ettiği tarihi kentler ve kent merkezleri, Dünya Kültür Mirası Uygulama Rehberi’nde 3 ayrı sınıfta değerlendirilmiştir. İlki terk edilmiş tarihi kentler (Palmyra, Angkor Wat vb.), ikincisi halen iskân edilmiş durumda olan tarihi kentler (Bakü, Venedik vb.), sonuncusu da modern kent dokusuna sahip yerler (Brasilia, Tel Aviv vb.) olarak gruplandırılmıştır (Rodgers ve Oers, 2011: 278).

Özetle dönemsel açıdan incelendiğinde, kentlerin günümüzde eski/tarihi merkezlerini oluşturan yerleşimlerinin ortaya çıktığı ve geleneksel kent yapısının geçerli olduğu sanayi öncesi dönemi, 19.yy’dan itibaren sanayileşmenin kent olgusunu kökten etkilediği dönem izlemektedir. Kuşkusuz farklı coğrafyalarda senkronize gelişmeyen bu sürece karşılık 1980’lerde başlayan post modern dönem ve küreselleşmenin giderek artan etkisi, kenti ve tabii olarak tarihi kent merkezlerini sanayi devriminden sonra ikinci bir değişime maruz bırakmıştır.

2.1.1. Sanayi Çağı Öncesi Geleneksel Dönem

Kentlerin binlerce yıl geriye giden geçmişinde merkezlerinde tapınak yahut kutsal alanların yer aldığı, dini ve siyasi yapının kent merkezinde yer tuttuğu bilinmektedir (Huot vd., 2000). Bu oluşum kentlerin toplanma ve kolektif bir koruma temin etme niteliğine karşılık gelmektedir. Örneğin İngilizcede town ve Rusçada gorod sözcüklerin ile karşılanan kentin bu dillerdeki kökeni kapalı yer, korunaklı yer manasına gelmektedir. Daha pek çok dilde de kent, toplanma ve korunma yerine karşılık gelen anlamlardadır (Pirenne, 2014: 48).

Öte yandan kentlerin oluşumunun bir adım ilerisinde onların varlığını sürdürmesini sağlayan ticaret olgusu oldukça önemlidir. Weber (2015: 74)'in işaret ettiği gibi bir yerin kent olarak tanımlanmasının önemli bir koşulu geçici değil sürekli biçimde mal mübadelesinin var olmasıdır. Bu bakımında kenti bir pazaryeri veya pazar yerleşimi olarak tasvir etmektedir. Ticaret içince güven unsuru olmazsa olmaz olup bu durumda kent, tüccarlara güvenli ortamı sağlayan yerdir (Pirenne, 2014: 113). Böylece kent, kale ile pazarın kaynaştığı yer niteliğini almaktadır (Weber, 2015: 90).

Sanayi öncesi dönemde kentlerin yönetim ve vergi toplama merkezi olarak işlev görmesi, kent merkezinde yönetim ve (tabii toplumsal ihtiyaçlarla dini yapıların) öncelikle yer almasını sağlamıştır. Bu noktada sürekli biçimde kent merkezinde yerini alan pazaryerleri ve devamında kurulan galeri, pasaj vb. kapalı alanlar kent yaşamı ve onun hinterlandı için kritik öneme sahip yerler olmuştur (Beckman ve Ackerknecht, 1993: 47). Sanayi öncesi dönemin nispeten seyrek nüfuslu kentlerinde üst sınıfların kent merkezinde yaşadığı, diğer kesimlerin ise ekonomik ve sosyal statülerine göre bu kesimin etrafında kümелendiği görülmektedir (Keleş, 2016b: 44).

Benzer şekilde İslam kültürünün etkisinde gelişen kent anlayışında, merkezin vazgeçilmez üç unsuru başta cami olmak üzere pazar ve hamamdır. Caminin kentteki merkezi konumu aynı zamanda siyasi, dini ve entelektüel yaşamında merkezinde yer aldığına işaret etmektedir. Cami yakınında çeşitli zanaat ve esnaf kolları, sundukları hizmetin ve ticari metanın gerekliliğine göre yayılmaktadır. Örneğin alıcısı çoğunlukla köylü nüfustan oluşan saraçlar çemberin dışında yer alırken tabakhane ve boyahanelerin kentin giriş-çıkış noktalarında yer aldıkları görülmektedir (Keleş, 2016b: 42-43).

Osmanlı dönemi öncesinde Anadolu kentlerinde yer alan iç kale ve onu çevreleyen konut alanlarının yer aldığı dış kale bulunurken zamanla dış kalenin yıkıldığı sadece Kaleiçi kısmının kaldığı anlaşılmaktadır. İç kale ticari ve idari unsurlara ev sahipliği yapmakla birlikte surların dışında da at, odun, saman pazarları gibi daha geniş alanlı kapsayan pazaryerlerinin olduğu görülmektedir. Anadolu Türk kentlerinin merkezinde ticari alanlar/çarşı ve hanlar yer alırken, aynı işi yürüten dükkân gruplarının bir arada yer aldığı görülür. Ayrıca, cami, hamam ve çarşının geleneksel dönem Türk kentlerinin merkezinde yer alan başlıca yapı unsurları olduğu bilinmektedir (Kejanlı, 2010: 290-291).

2.1.2. Sanayi Devrimi'nden Küreselleşmeye: Modernleşme

Sanayileşme olgusunun hızlandırdığı kentleşme süreci, kentlerin yapısında yüzyıllar boyunca süren geleneksel yapının yerine kökten bir değişimi beraberinde getirmiştir. Sanayi sektörlerinin, gelişme sürecindeki fordist kitle üretimine dayalı oldukça fazla emek-yoğun yapısının, kentleri kırdan gelen işgücü ile doldurduğu görülmüştür. Hızla büyüyen kentler içinde bir zamanlar kentin ticari ve idari hayatının bütününe tekabül eden tarihi/eski merkezler, artık kelimenin tam manasıyla kentin köhne muhitlerine dönüşmeye başlamıştır.

Bu doğrultuda sanayi çağı kentleri için kent merkezlerini incelerken geleneksel kent kuramlarının nitelikleri de kısaca değerlendirilebilir. Geleneksel (davranışsal) kent kuramlarından ortak merkezli çemberler kuramında iç içe geçen halkaların merkezinde iş ve ticaret bölgesi yer almakta, etrafında konut vs. alanlar yayılım göstermektedir. Dilimler (sektör) kuramında ise yine kent merkezinde yer alan iş ve ticaret bölgesinin etrafında dilimler halinde farklı üretim kolları ve konut alanlarına ait bölgeler sıralanmaktadır. Son olarak çok merkezli gelişme kuramında ise merkezi iş ve ticaret bölgesinin, tam merkezde yer almasa bile kentin hâkim bir konumunda yer aldığı belirtilebilir (Tekeli, 2015: 50-54, Keleş, 2016: 19-25). Sermayenin merkezinde yer aldığı bu yeni üretim tarzı artık işyeri ile ikamet yerini birbirinden ayırmıştır. Bu durum ekonominin yeniden organizasyonunun yanında, kentsel fiziki çevreyi yeniden dönüştürme ve planlama anlayışını da beraberinde getirmiştir. Gelişen süreçte gerek altyapı gerekse üst yapı tamamıyla bu yeni üretimi tamamlayıcı bir yapıya çevre perspektifinde ele alınacaktır (Harvey, 2020: 111).

Sanayi kentlerinde orta ve üst sınıfların kent merkezinden uzaklaşarak dış muhitlere yerleştiği, aksine kent merkezlerinin daha alt gelir grubundan kentlilerce iskân edildiği görülmektedir. Kent merkezi yönetsel yapılar ve küçük dükkânlara mesken olurken sanayileşmeyle beraber üretim kolları da giderek kentin dışına taşınmıştır (Keleş, 2016: 46). Bu bağlamda, sanayileşen ülkelerde 19.yy sonunda başlayan banliyöleşme hareketi, nüfusu kontrollü biçimde kentin dışında daha elverişli yaşam alanlarına yaymayı amaçlarken merkezde yoğunlaşan ve sosyal nedenlerle risk unsuru olarak görülen grupları da dağıtmayı hedeflemiştir (Harvey, 2020: 127).

Eski kent yapısında bütüncül görünüm modernleşen yapıda yerini bölünmüşlüğe bırakmaktadır (Keleş, 2016: 43-44). Sanayileşme olgusu, kent hayatını kökten değiştirirken onun sihrini de almış gibi görünmektedir. Harvey (2020: 251), Lefebvre'in ifadesini anımsatarak karşılaşma yeri olan kentin bu misyonunda zirveyi gördüğü devamında ise farklı oluşumların etkisi altında paramparça edildiğine değinmektedir. Gissing'in de belirttiği gibi kent artık toplulukların bir araya gelip kaynaştığı yer değil, aksine tesadüfi karşılaşmalara bile imkân vermeyen uzaklıkların yeri olmuştur. Esasen Bu konudaki bulgular da kent merkezinde yaşayan kentlilerin kente bağlılık düzeyinin, kentin merkezine fiziksel açıdan uzakta kalan bölgelerde yaşayanlara göre daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır (Göregenli vd, 2014: 83).

Sanayi öncesi dönemde kentlerin güvenliğini ve ticari hayatın devamlılığını sağlayan en önemli unsuru -yahut alamet-i farikası- kenti çevreleyen surlar olmaktadır. Kimi kentlerde geçmişten günümüze kalan sur ve kale yapıları kentin merkezi ve morfolojik yapısı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Lynch (2016: 78)'e göre sınırlar, bir yeri belirginleştiren hatları belirtmenin ötesinde oranın kimliğini de güçlendirici bir kent ögesidir. Bu bakımdan hızlanan kentleşme sürecinde kent surlarının yıkılması, pratik olduğu kadar simgesel bir anlamda taşımaktaydı (Mumford, 2013: 499). Artık kentlerde sadece araçların dolaşımı değil, mal ve sermayenin de özgürce hareket etmesinin önünün açıldığını haber veren gelişme; sanayileşme sürecinde kent surlarının peşi sıra yıkımı olmuştur.

Tıpkı dünyanın geri kalanı gibi İslam kültürü etkisinde gelişen kentler de zamanla teknolojik ve sosyal değişimlerin etkisinde dönüşümlere uğramıştır. Bu değişim çoğunlukla *medina* adı verilen (genelde kalenin yer aldığı) eski kentin varlığını sürdürmesi ancak onun yanında modern/yeni şehir olarak ikinci ve üçüncü merkezlerin ortaya çıkması şeklinde görülmüştür (Keleş, 2016: 43). Ülkemiz topraklarında önce liman kentlerinde başlamak üzere zamanla sanayileşme ve modernleşme etkisinde gelişen yeni kent merkezleri olduğu görülmekte, eski kent ise varlığını yeni gelişen merkeze karşı konumda devam ettirmektedir.

Son olarak sanayileşme ile birlikte önceleri modernizmin eski kent merkezleri üzerinde *tabula rasa* anlayışını savunduğu belirtilebilir. Bu kapsamda merkezin tamamen dönüştürülerek yahut yıkılarak (Paris örneğinde olduğu gibi) yeniden dönemin gereklerine göre ele alınması düşüncesi ortaya çıkmıştır. (Beckman ve Ackerknecht,

1993: 47). Özellikle 60'lı yıllardan itibaren ABD'de kent merkezlerine yönelik müdahaleler ve soylulaştırma girişimleri, kentlerin tarihi/eski merkezlerine de yaklaşım için önemli bir aşamayı beraberinde getirmiştir (Tekeli, 2015: 57). Buna karşılık, Batı'da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik gelişmeler ise kentleşme ve eski kent merkezleri için farklı bir dönemin habercisi olmuştur.

2.1.3. Küreselleşme ve Post-Modern Zamanlar

Farrar (2011: 275), kentlerin son yirmi yılda ne denli yayıldığını anlamak için kartograf olmak gerekmediğini ifade eder. Gerçekten de modern dünya, post-modern dünyaya giderek devasa boyutlara ulaşan kentleri ve kent sorunlarını miras bırakırken artık ucu bucağı olmayan megalopolis, ekümenopolis gibi isimlerle anılan kentleşen alanlar ortaya çıkmıştır. Geline süreçte kentlerin diğer kentlerle birleştiği geniş metropoliten alanların yanında; pas kuşakları, kentlere doğru artarak süren göç, barınma, iş, ulaşım ve çevre sorunları gibi pek çok olgu kent yaşamında kendini daha fazla hissettirmeye başlamıştır. 1960-80 arası dönemde Batı Avrupa gibi dünyanın erken dönemde sanayileşmiş bölgelerinde görülen sanayisizleşme süreci, kentleşme dinamiklerinde değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda kentler, giderek azalan iş imkânları sonucu terk-i diyar eden nüfusu geri kazanma adına 1980'lerden itibaren alternatif ekonomik gelişim araçlarına yönelmiştir (Clark vd., 2019: 13). Bu doğrultuda başlayan post modern çağdaki kentlerin değişen yapısında, fordist üretimden post fordist olarak tanımlanan farklı bir yapıya geçiş süreci ortaya çıkmıştır.

Sanayisizleşme sürecinin eski kent merkezlerine olumsuz yansımaları olmuştur. Bu süreçte giderek çürüyen kent merkezleri, kentlerin önemli asayiş ve sosyal sorunlarından biri olmuştur. Bu nedenle 1980 sonrası dönemde yeniden keşfedilen tarihi kent merkezleri, kentsel dönüşüm kavramıyla özetlenen ve uygulama alanı giderek çoğalan soylulaştırma ve kentsel yenileme çalışmalarına sahne olmuştur. Bu durumu, Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte küresel düzlemde kentlerin rekabetinin artması süreci izlemiştir. Artık kent merkezleri uluslararası sermaye, nitelikli işgücü ve turistleri kente çekmek için yeniden ele alınarak çekici hale getirilmeye çalışılan bir mekân haline dönüşmüştür (Clark vd., 2019: 20).

Tekeli (2008)'in ifadesiyle 80 sonrası dönemde işletme biliminde yer alan kavramlar kentbilimine de sıkça girmeye başlamış olup markalaşma gibi bu

kavramlardan biri de girişimci kenttir. Bu dönemde ortaya çıkan ve kentin dönüşüm olgusunu besleyen girişimci kent anlayışı Harvey (2020: 358)'e göre; uluslararası iş bölümü içinde bir yer edinme, tüketim merkezi olma, denetim (finans gibi) ve yönetim işlevleri için merkez olma ve dev kamu yatırımlarından pay alma çabası başlıklarında kentleri amansız bir rekabetin içine itmiştir. Örneğin Viyana gibi tarihi bir kent için bile 1982'de BM'nin önemli merkezlerinin buraya taşınması, kentin gelişiminde dönüm noktası olmuştur (Clark vd., 2019: 32).

1960'lı yıllarda önce ABD başlayan sonrasında dünya geneline yayılan kent merkezlerine müdahalenin ve yenileme girişimlerin temelinde iki sebep yatmaktadır. İlki, çöküntü bölgelerine dönüşen bu alanları alt grupların elinden alıp ekonomik açıdan değerlendirmek ve orta-üst sınıfları bölgeye çekebilmektedir. Bir diğer amaç ise bilhassa sanayileşmiş toplumlarda artık sanayi sonrası kentlere geçiş aşamasına gelinmesiyle kent merkezlerinin, geleneksel ekonomik işlevleri (rıhtımlar, demiryolu garları, depolama tesisler vs.) ortadan kalkmıştır. Böylece bu boşluğu; turizm, eğlence, finans vs. hizmet sektörüne yönelik faaliyetler açısından cazipleştirme anlayışı ortaya çıkmıştır (Tekeli, 2015: 57-58). Sonuçta, çoğunlukla eski üretim tarzlarına ve bunun getirdiği oluşumlara dayalı eski kent merkezlerini zaman içindeki değişimlere ve farklılaşan işlevlere uyumlu hale getirme çabası, bu merkezlerin keskin biçimde dönüşümüne ve özgünlüğünü yitirmesine yol açmaktadır (Çetin, 2011: 186).

Tüm bunların yanında sanayi sonrası toplumlarda ortaya çıkan yeni gelişmelerin kent merkezlerine olumlu yansımalarından da söz edilebilir. Yenilenen kent merkezine ulaşım olanaklarının çeşitlenmesi, giderek büyüyen kentlerde önemli bir zorunluluk haline gelmiştir. Trafik sorununu azaltmak üzere toplu taşımanın çeşitlenmesi, yayalaştırma ile alternatif ulaşım türlerinin yaygınlaşması, kent merkezine araç girişlerinin yasaklanması veya kontrol altına alınması gibi çözümler sanayi sonrası kentlerde giderek yaygınlaşmıştır (Tekeli, 2015: 58). Özellikle 19.yy'dan itibaren araçların egemenliğine geçen kent yapısı, 20.yy'ın son çeyreğinden sonra özellikle gelişmiş ülke kentlerinde yaya merkezli yapılara dönmüş ve bunu dünyanın kalan bölgeleri de izlemiştir.

Avrupa'da sanayisizleşmenin derinden etkilediği kentler, 80'lerden itibaren buna yanıt olarak eski kent merkezlerini yeniden elden geçirmeye başlamış; eski yapıların restorasyonu, yayalaştırma, kamusal alanların düzenlenmesi, eski sanayi yapılarının

farklı şekillerde tekrar kullanımı, hizmet sektörüne dönük iş kollarının yaygınlaştırılması gibi oluşumları hayata geçirmişlerdir (Clark vd., 2019: 29). Örnek olarak Bern’de yürütülen çalışmada, tarihi kent merkezinde bulunan yayaların çoğunlukla alışveriş ve eğlence-boş zaman aktiviteleri için bölgede buldukları tespit edilmiştir. Bu durum nüfusa da yansımaktadır ki 1810’da tarihi kent merkezinde yaşayan 15.000 kişilik nüfusa karşılık günümüzde yalnızca 4.000 kişi bulunmaktadır (Beckman ve Ackerknecht, 1993: 59-60). Bu gelişmeler pazarın önemi ve ticari aktivitesinin kaybolmasıyla birlikte eski kent merkezinin ölüm fermanı olmuş yahut müzeleşip mummylaşmasını beraber getirmiştir. Orada gösterilen artık geçmişteki yaşam ve bir nevi anılarda tezahür eden geçmiştir. Bir diğer ifadeyle Halbwachs’ın dediği gibi, olmayan bir geçmişi zihinde yeniden canlandırmaktan ibarettir. Bu süreçte Harvey (2013: 146), ticari bir meta olarak satılamayacak bir yapının bile -örneğin Buckingham Sarayı gibi- turizm endüstrisinin kendine has pazarlama anlayışıyla ticari bir kazanç kapısı haline getirilebildiğini belirtmektedir.

Floris (2012: 68)’e göre günümüzde şirketlerin ve kolektif temsillerin kamusal alanı istila ettiği bir dönemi yaşamaktayız. Eski kent merkezine yönelik korumacı yaklaşımlarda gözlenen durumların başında, bölgenin iskân alanı olmaktan çıkarak özellikle hizmet sektörlerine yönelik ticari bir alana dönüşmesi gelmektedir (Beckman ve Ackerknecht, 1993: 49). Örneğin; Avrupa kentlerinde 80 ve 90’lı yıllarda üretime dayalı işlerin (kentine göre) yüzde 30 ilâ 80 oranında azalış gösterdiği (örneğin Londra’da 2 milyon kişi) görülmektedir. 2000’li yıllardan günümüze doğru gelindikçe; iklim değişikliği ve çevresel konular kentlerin öncelikli sorunları haline gelirken aynı zamanda bilgi teknolojileri, inovasyon, akıllı kent altyapısı gibi başlıkların da kentler için giderek ön planda olduğu görülmektedir (Clark vd., 2019: 17; 30). Bu kapsamda ortaya çıkan gelişmeler, kent merkezlerinin de konumunu ve rolünü etkilemiştir.

Sonuç olarak günümüzde sanayi ötesi bir yapıya dönüşen kentin eski merkezi, çoktan üretim alanı olmaktan çıkmıştır. Buna karşılık giderek bir tüketim alanına dönüşen eski kent merkezleri; finans, kültür, eğlencenin ötesinde bir gösteri alanı haline gelmiştir. Bu bakımdan üretken bir merkezden, eğlence ve boş zaman harcanan bir alana doğru dönüşen eski kent merkezinde tarihi yapı ya ortadan kalkmakta ya da müzeleşerek yapmacık ve temsili bir görünüme dönüşmektedir (Can, 1999: 233). Artık mekânın tüketimi söz konusu olduğunda kâr arayışındaki arsa ve gayrimenkul sahipleri,

yapımcılar, finansörler ile buradan gelirlerini artırma yoluna giren yerel idarecilerin; ittifak halinde yeni tüketim ve kültür endüstrisini bölgeye çekme gayretine giriştikleri görülmektedir (Harvey, 2020: 77).

2.2. Kentsel Kimlik İnşası ve Belleği Yaşatmak: Dünyadan Eski Kent Merkezi Örnekleri

UNESCO bildirisinde “dünyadaki eski kentler, yalnız o ulusun mirası değil insanlığın ortak mirasıdır; bu nedenle korunması gerekir” demektedir. Buna karşılık kentlerin kimliğinin temel taşlarından olan kültür mirasları; benzeri görülmemiş kentleşme hızı, nüfus değişimleri, turizm yoğunluğu, denetimsiz inşaa faaliyetleri, doğal afetler, iklim değişikliği ve sosyal çalkantılar sonucu ciddi riskler altında bulunmaktadır (Moropoulou vd., 2019: 301). Bu kapsamda eski kent merkezlerinin belirli bir ölçekte ele alınmasına olanak sağlaması açısından, kültür mirası olarak günümüze ulaşan tarihi merkezlerin geçirdiği süreçler ve karşılaştığı sorunlar, tüm dünyadaki eski kent merkezlerinin karşılaştığı tehditler, sorunlar ve bunlara dönük çözüm çabaları için önemli bir bakiye içermektedir.

Dünyadan kent örneklerinde; geçmişte tarihi merkezi tamamen yok edilen Varşova, Hiroşima gibi kentlerin yanında hasar gören Mostar kenti ele alınmaktadır. Bu kentlerdeki kimlik inşası ve belleğin yeniden var edilme çabası, eski kent merkezlerinin rolü perspektifinde dikkate değer katkılar sunmaktadır. Öte yandan tarihi merkezleri günümüze fiziken daha sınırlı değişimle ulaşan; Rodos, Galle, Havana, Bamberg gibi kentler de ekonomik ve sosyal dönüşümlerin etkisinde başta turizm ve çevresel etkenler olmak üzere eski kent merkezlerinin farklı gelişmelerle katmanlaşarak şekillendiği örnekler olarak incelenmektedir. Tüm bu örneklerin özelinde, koruma politikalarına yönelik yaklaşımların, kimlik inşasına ve belleğin yaşamasına olan etkisi de arka planda değerlendirilmektedir.

Bu kısımda tarihi kent merkezi tanımını/alanını belirginleştirmek adına; incelenen kentler, UNESCO’nun kabul ve tayin ettiği eski kent merkezi alanları dikkate alınarak yer verilmiştir. Kentlere, öne çıkan doğal, yapay, tarihsel, sosyal ve ekonomik kimlik öğeleri üzerinden özet bir girizgâh yapılarak anlatıma devam edilmektedir.

2.2.1. Varşova- *Stare Miasto*

Vistül Nehri'nin kenarında ovaya kurulu düz bir topografyada bulunan Varşova, yazları yağışlı ılıman kışları soğuk bir iklim yapısına sahiptir. Kentin ovaya kurulu yapısında Rus hâkimiyeti öncesi döneme ait tarihi çekirdeği dışında kentin kalan kısmı geniş caddeleri, parkları ile Doğu Avrupa mimarisinin belirgin özelliklerini içermektedir. Son dünya savaşı öncesi ciddi bir Yahudi nüfusu barındırmasına karşılık günümüzde büyük ölçüde Lehlerden oluşan demografik yapının yanında Katolik inancının baskın olduğu kentin sosyal hayatında tarihsel süreçten gelen dinamiklerle milli ve dini kimliğin öne çıktığı gözlenebilir. Avrupa'nın en büyük ülkelerinden birinin başkenti olması sebebiyle önemli eğitim kurumları, kültür-sanat gibi alanların yanında başta finans olmak üzere sanayi ve ticarete öne çıkan bir kent olmuştur. Varşova'da dünyaca ünlü anıtsal bir başyapıtı bulunmamakla birlikte Chopin ve Marie Curie gibi ünlü isimlerin doğup büyüdüğü kent olurken II. Dünya Savaşı'nın dramatik olaylarına tanık olan bir kent olmuştur.

Varşova'nın eski kent –*stare miasto*- bölgesinin küllerinden doğuşu salt bir inşa faaliyetinin ötesinde her bakımdan özgün ve ilginç bir deneyim olagelmiştir. [...] *bu şehir öldürülmemiş miydi kendileri öldürülmeden önce/ bu şehrin kemikleri birer birer kırılıp derisi yüzülmemiş miydi/ derisinden kitap kabı yapılmamış mıydı yağından sabun saçlarından sicim/ ama işte duruyordu karşılarında gecenin ve buz gibi esen yelin içinde/ sıcak bir fırancala gibi [...]*³⁷ Nâzım Hikmet'in dizelerinde sözünü ettiği Varşova geçtiğimiz yüzyılın en trajik yıkımlarından birine uğramıştır.

Varşova, 1596 yılından itibaren Polonya'nın başkentliğini yapmaktadır (Kuznicki, 2013: 25). II. Dünya Savaşında, Avrupa'da yıkıma uğrayan pek çok kente karşılık savaşın ilk ateşlerinin düştüğü Varşova'nın öyküsü diğerlerinden farklıdır. Kent, 1944 yılının yazında Varşova Ayaklanması olarak bilinen direniş hareketinin, Nazilerce oldukça kanlı biçimde bastırılmasına sahne olmuştur. Devamında Varşova'nın yeryüzünden silinmesi amacıyla teşkil edilen Nazi İmha Birlikleri tarafından kentin büyük kısmı, özellikle de Polonya tarihi bakımından önemli görülen eski kent merkezi, planlı biçimde yıkılmıştır. Bu korkunç yıkım, kentin fiziki yapısıyla beraber sivil nüfusun da sürgün ve katliamlara maruz kalmasına yol açarak, Ocak 1945'te kentin

³⁷ Nâzım Hikmet Ran, *Son Şiirleri (1959-1963)*, Yapı Kredi Yayınları, (2019: 73).

işgalden kurtarılmasına dek sürmüştür (Crowley, 1997: 206). Varşova kurtarıldıktan sonra, savaş öncesinde tarihi yapı olan tescil edilen 947 yapının 782'sinin tamamen, kalanların ise belirli ölçüde yıkıma uğradığı ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda tarihi kentin en az yüzde 80'lik kısmının yok edildiği görülmektedir. Benzer biçimde, kentin savaş öncesi 1,3 milyonluk nüfusu da 164.000'e kadar düşmüştür. (Kane, 2011: 20-21).

Fotoğraf 2.1. Varşova Eski Kent Merkezi 1945 ve 2020

Kaynak: *Google Earth (2021)*

Artık harabe haline dönen Varşova kent merkezi bir *tabula rasa* şeklinde yeni imar faaliyeti önerilerinin odağı haline gelmiştir. Bu kapsamda, savaşın bitimiyle birlikte kentin imarı için başlatılan geniş katımlı toplantılarda farklı tekliflerin ortaya atıldığı görülmektedir. Bir kesim, başka bir bölgede tamamen yeni bir başkent inşa ederek Varşova'yı terk etmeyi önerirken, bir kesim de örnek bir sosyalist kent inşa edilmesini, bir diğer kesim ise modernist yapıda geleceği referans alan bir kent inşası fikrini öne sürmüştür. Sonuçta, kamuoyunun daha fazla desteğini gören ve o vakte kadar hiçbir örneği olmayan biçimde, Varşova eski kent merkezinin yeniden geçmişteki halinin birebir benzeri şeklinde inşasına karar verilmiştir. Böylece kentin, küllerinden doğarak savaşta hayatını yitirenlerin hatıralarını yaşatması ve düşmandan intikam alınarak yok edildiği sanılmasına rağmen yeniden ayağa kalkması sağlanacaktır (Crowley, 1997: 207-208).

Eski kentin inşasında yararlanılan kaynaklar iki gruba ayrılmaktadır. İlki, başta Venedikli ressam Canaletto'nun 18.yy'a ait detaylı resimleri ve fotoğraflar olmak üzere arşiv dokümanları, bireylerin hatıraları ve ikonografik unsurlardan meydana gelmiştir. Diğer grupta ise Varşova Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyeleri ve öğrencileri tarafından savaş öncesi dönemde yürütülen çalışmalar ve toplanan kayıtlar yer almaktadır ki bunlar, savaş döneminde Nazilerden başarılı biçimde gizlenebilmiştir

(Sochocka ve Anter, 2017: 97, De Rosa ve Dryjanska, 2017: 326).

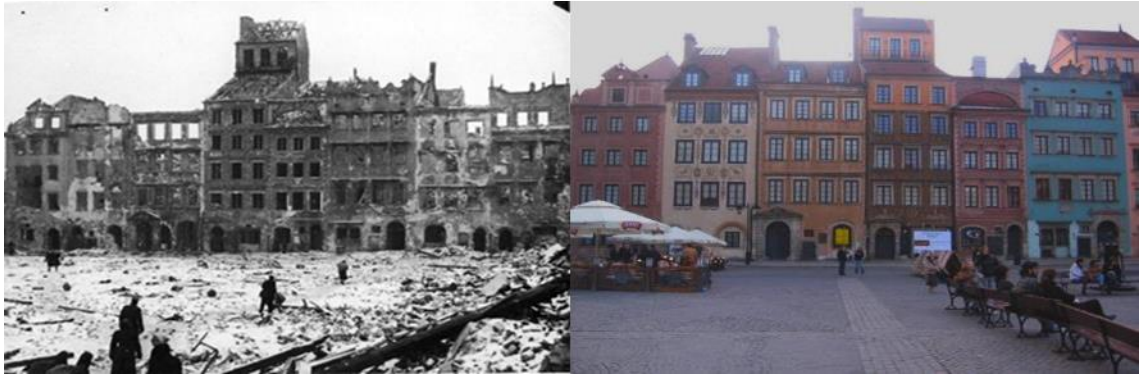
Savaşta tüm kentteki 25.000'den fazla binanın sadece 1.200 kadarı -hasarlı biçimde olmak üzere- ayakta kalabilmiştir. Bu kapsamda tüm Varşova inşa edilirken, yalnızca eski kent merkezi aynıyla hatta savaş öncesi dönemden çok 18.yy görünümüne göre inşa edilmesi planlanmıştır. Buna karşılık, kentin geri kalanı ise çoğunlukla dönemin sosyalist mimarisi etkisinde geniş yapı blokları, bulvarlar ve parklar ile çevrili bir dokuda inşa edilmiştir (Kuznicki, 2013). Öte yandan eski kent merkezinin 18.yy'daki görünümüyle inşası sürecinde, binaların yapımında orijinal yıkıntıların yanında yeni malzemeler birlikte kullanılmış ve insanların rahat barınması için ısıtma ve tesisat sistemleri dönemin teknolojisine göre düzenlenmiştir (Crowley, 1997: 215).

Öncelikle, inşa çalışmalarını yürütmek üzere Miras Koruma Departmanı adı altında bir organizasyon kurulmuştur (Sochocka ve Anter, 2017: 97). Bu doğrultuda, halkın geçmişi geri kazanma motivasyonu ile özellikle Varşova eski kent bölgesinin inşası toplumsal bir seferberliğe bürünmüştür. Yıkıntıların temizliğine halk da gönüllü olarak katılmış, insanları motive etmek için müzik yayınları yapılarak Varşova'nın ihyası ulusal bir kampanya haline dönüşmüştür. 1949'da Varşova'nın 6 Yıllık İnşa Planı kapsamında başlayan çalışmalar kısa sürede tamamlanarak, ilk sokaklar 1953'te kullanıma açılmış ve tüm çalışmalar ise 1955'ten önce sonlandırılmıştır. Alınan kararlar, tarihi kent bölgesinin yaşaması için dönemin sosyalist hükümetinin de arzusuyla eski kent merkezine başta işçiler olmak üzere kentin çeşitli meslek gruplarından yaşamını sürdüren aileler ikamet ettirilmiştir (Crowley, 1997: 208). Öte yandan eski kent merkezinde yer alan; geçmişteki Polonya Krallığı'nın yönetim merkezi olan Kraliyet Şatosu'nun tekrar inşası ise sosyalist hükümetin gönülsüz davranmasıyla ancak 1970'lerde başlanmış (De Rosa ve Dryjanska, 2017: 326) ve 1984'te tamamlanarak ziyaretçilere açılmıştır (UNESCO, 2021). Ayrıca eski kent merkezinin inşasıyla birlikte geçmişi anımsatmak için Varşova Kent Müzesi de aynı bölgede yerini almıştır (Crowley, 1997: 215).

Fotoğraf 2.2. Polonya Kraliyet Şatosu'nun 1945 ve 2010'daki görünümü
Kaynak: K. Kuznicki, (2013) ve O. Donat Arşivi (2010)

Fotoğraf 2.3. Varşova Eski Kent Meydanı harabe görünümü ve sonrası
Kaynak: K. Kuznicki, (2013) ve O. Donat Arşivi (2010)

Öte yandan, Varşova eski kent merkezi savaştan önce köhnemiş sokakları, çürüyen evleri ile birlikte kentin alt gelir gruplarının ikamet ettiği bir bölge olarak öne çıkmaktadır (Crowley, 1997: 216). Savaşın başlangıcından 10 yıl önce Varşova'da elçilik görevi yapan Yahya Kemal³⁸ de kenti, fazlaca beğenmediğini ifade eder gibi *“Bir erganun âhengi yayılmakta derinden.../Duydumsa da zevk almadım İslâv kederinden/ Zihnim bu şehirden, bu devirden çok uzakta/ Tanbûri Cemil Bey çalıyor eski plâkta”* dizelerini kaleme almıştır. Bir bakıma uğradığı korkunç yıkımla yok oluşu, eski kent merkezinin önemini ortaya çıkartarak bölgenin yeniden inşasıyla birlikte canlandırılmasına giden süreci başlatmıştır. Böylece insanlar, geçmişle bağ kurmanın ihtiyacını savaşta yıkılan kentin eski kent merkezini yeniden inşa ederek temin etmişlerdir. Crowley (1997: 219), inşa edilen eski kentin insanların geçmişle bağ kurdukları özel bir yere döndüğünü, geçmişte burada hatıralara sahip insanların gelip fotoğraflar çekindikleri, ana-babalarının evlendikleri –yeniden inşa edilen- kiliseyi ve

³⁸ Yahya Kemal Beyatlı, Kendi Gök Kubbeimiz, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, (2020: 25).

okudukları okulu ziyaret etmeleri vb. gibi pek çok mekânsal pratikle geçmişi yâd ettiklerine değinmektedir.

Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte Varşova, giderek çok kültürlü bir yapıya evirilen AB üyesi bir ülkenin başkenti olarak yeni bir dönüşüm sürecinin içine girmiştir. Kent, günümüzde metropoliten alanıyla nüfusu 3 milyonu geçen bir yerleşim konumuna gelmiştir (Korcelli-Olejniczak vd., 2014: 10). Ancak, eski kent merkezinin savaşta uğradığı yıkım ve sonrasındaki inşa olgusunun, kentin zihinlerdeki imgesi olmayı sürdürdüğü vurgulanabilir. De Rosa ve Dryjanska (2017) Varşova kentini ziyaret eden farklı milletlerden turistlerle gerçekleştirdikleri ankette, kentin en fazla eski kent merkezi ve Varşova Ayaklanması ile birlikte yıkıma uğrayışının hafızalarda yer ettiğine dikkat çekmektedir. Bu bakımdan; savaş ve yıkımla birlikte eski kentin tekrar inşası ile anılan Varşova'nın temel kimlik öğelerinin bu ekseninde imgelendiği görülmektedir. Buna karşılık, kamu otoritesinin bu algıyı çeşitlendirmek üzere yeşil Varşova, Varşova'da sosyalist realizm, Chopin'in Varşova'sı hatta Marie Curie ve Papa Jean Paul gibi kentten yolu geçen ünlü figürlerle temalara ve turistik tanıtımlara yer verdiği gözlenmektedir. Ancak hiçbir temanın, savaşın yıkımı ve geçmişin inşası imgesinin yerine geçemediği belirtilmektedir. Günümüzde, eski kent merkezi kentin yaşayan bir kısmı olarak canlılığını halen sürdürmektedir (Kuznicki, 2013: 30).

Kültürel mirasın bir defa özgünlüğünü yitirmesi veya kaybolması demek artık onu geri getirme ihtimali kalmadığı anlamına gelmektedir. Bu bakımdan kültürel mirasın sürdürülemez yapısı akıldan çıkarılmamalıdır (Sağiroğlu 2016: 579). Ancak Varşova tarihi kent merkezindeki deneyimi bu yaklaşımdan farklılaştıran durum, özgünlük kavramının içeriğinde aranmalıdır. Bu noktada özgünlük kavramının yerini tartışmak oldukça önemlidir. 1978 yılında Varşova'nın eski kent merkezinin kültür mirası olması için Polonya tarafından UNESCO'ya başvuru yapıldığında; o tarihe kadar koruma anlayışında özgünlük kavramının somut şekilde izah edilmemiş olması UNESCO'yu zorlu bir karar alma süreci ile baş başa bırakmıştır (Cameron, 2008: 20). Buna karşılık Varşova eski kent bölgesinin inşası ve UNESCO Kültür Mirası ilan edilmişinden yıllar sonra 1994'te Japonya'da bir araya gelen bilim insanları; Nara Özgünlük Belgesi³⁹ adı altında yayınladığı bildirmede, özgünlük kavramını farklı

---

³⁹ Bkz. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0756646001536913861.pdf (02.06.2021).

boyutları ile ele almıştır. Bu kapsamda, özgünlük sadece fiziki yapılarda değil kültürel değer, anlam ve manevi unsurları da içeren geniş bir çerçevede değerlendirilmiştir. Nara’da gündeme gelen tarihi mirasa yönelik daha geniş söylem, mirasın zaman içinde değişmekle beraber yaşanan değişimlerin de onun bir parçası halinde olması gerektiği ve onu koruması gerektiğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde, 2005 yılında UNESCO toplantısında yayımlanan Viyana Memorandumu⁴⁰ ise değişimin kimliğin bir parçası olduğu ve kimliğin özgünlük bağlamında daha geniş bir ifadesi olduğuna atıf yapmaktadır (Kuznicki, 2013: 29-30). Öte yandan, bir kültür varlığının yeniden inşa faaliyetinin ancak çok istisnai durumlarda kabul edilebilir olduğunun ve bu gibi durumların oldukça dikkatli değerlendirilmesinin de UNESCO tarafından altı çizilmektedir (Cameron, 2008: 22).

Kentin bu hakkını teslim eden UNESCO, Varşova’nın savaş sonrası kentlerin korunması ve inşası kapsamında alınacak tedbirler için öğretici bir yol çizdiğine vurgu yapmaktadır (UNESCO, 2021). Dolayısıyla Varşova eski kent merkezi, 1980 yılında UNESCO kültür mirası listesine alındığında fiziksel açıdan tarihi bir alan olmaktan ziyade birlik ve umut ruhunu aşılması nedeniyle listeye kabul edilmiştir (Kane, 2011: 27, Kuznicki, 2013: 24). Bu bakımdan, Varşova eski kent merkezi fiziksel yapısından ziyade taşıdığı anlam ve bellek yönüyle dikkate değer olmuştur. Kentin unvanı ise yok edildiği düşünülmesine rağmen küllerinden doğduğu için ‘yenilmez kent’ olmuştur.

Varşova kentinin yeniden inşa deneyimi, kentlerin geçmişin bir devamı olma ve kök arayışı çabasını yansıtmaktadır. Bu nedenle titiz bir çalışma sonucu, geçmişi ile aynı biçimde tekrar inşa edilmiştir. Burada da amaçlanan geçmişin devamlılığını sağlamak bununla bağ kurabilmektedir (Demirci, 2019: 14). Varşova eski kent bölgesi, ülkenin yakın tarihinde en önemli olaylardan olan 1982’deki Dayanışma Hareketi gösterilerinin ve Polonya devlet erkânının hayatını kaybettiği 2010’da gerçekleşen uçak kazasına ait anma törenlerinin merkezi konumunda bir temsil mekânı haline gelmiştir (Crowley, 1997: 219). Sonuç olarak Varşova tarihi kent merkezi, savaşlar sebebiyle ilk defa geniş çaplı yıkımlar yaşayan kentler için yol gösterici olurken geçmişle bağın yeniden kurulması, bellek ve kentsel kimlik açısından da önemli bir örnektir.

---

⁴⁰ Orijinal doküman için bkz. <http://whc.unesco.org/en/documents/5965> (02.06.2021).

2.2.2. Rodos- *Mesaioniki Poli*

Ege ile Akdeniz'in bitişiğindeki Rodos Adası'nın kuzey ucunda yer alan ve adaya ismini veren Rodos kenti, tarihsel açıdan çok farklı medeniyetlerin izlerini taşıması ve katmanlaşan bu izlerin korunarak halen görünür olduğu oldukça özgün bir tarihi kent merkezine sahiptir. Kuşkusuz, kadim medeniyetlere ev sahipliğı yapan Akdeniz coğrafyasında pek çok eski kentin günümüze değıin ulaşan tarihi merkezleri bulunmaktadır. Ancak devasa surları ve kumtaşından yapılan tarihi yapılarıyla meşhur olan Rodos'u ayırıtıran ve özgün nitelikler sağlayan unsurların tarihsel arka plandan gelen özel durumlarını ve şimdiki konumlarını incelemek önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir. Geçmişte kentin nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Türk ve Yahudi nüfusun büyük kısmı zamanla burayı terk etmek durumunda kalmıştır. Rodos, günümüzde ise Yunan ağırlıklı nüfusunun yanında Türk azınlığı da sahiptir. 60'lardan itibaren kitle turizmine açılmaya başlayan Rodos giderek küresel düzeyde tanınan bir turizm merkezine dönüşmüştür. Kentin ekonomik faaliyeti, turizm sektörünün dinamikleriyle şekillenmektedir.

Eski dünyanın 7 harikasından biri olan Rodos Heykeline ev sahipliğı yapmış (ancak jeolojik olarak deprem kuşağında yer alan kent Rodos Heykeli'ni bir deprem sonucu yitirmiştir), geçmişi antik çağlara kadar uzanan ve çeşitli Akdeniz uygarlıklarını barındıran tarihiyle birlikte Rodos, palimpsest yapının canlı bir örneğı olmuştur (Cooper, 2019: 37). Kent, Ortaçağdan itibaren önce Rodos Şövalyeleri, devamında Osmanlı ve İtalyanlar tarafından idare edilmiştir. Bu kapsamda kentin tarihindeki en önemli dönemeçlerden biri, Aziz John Şövalyeleri yahut o dönemki adıyla Rodos -sonrasında Malta- Şövalyeleri olarak bilinen oluşumun merkezi haline gelmesi olmuştur. 1300'lerin başından 1522'ye kadar kenti yöneten şövalyeler, Avrupa'nın çeşitli milletlerinden oluşan yapısıyla Rodos kentini merkez haline getirerek diğer adaları ve güneybatı Anadolu kıyılarını hâkimiyet altına almışlardır. Bu dönemden günümüze ulaşan gotik mimarisiyle Katolik kiliseleri, kale surları, savunma kuleleri, saray, büyük hastane, milletlerin hanları (şövalyeler 7 millete bölünmüş olup bunlar; Aragon, Fransa, İngiltere, Auvergne, Provence, İtalya, şeklindedir) gibi eserler halen Rodos kentinin önemli yapıları arasında yer almaktadır (Maglio, 2016: 75-76; Cooper, 2019: 35). Ayrıca günümüzde, eski kenti çepeçevre saran 4 km uzunluğundaki surlar, Rodos'un şövalyeler döneminden günümüze gelen oldukça önemli bir mirasıdır (UNESCO, 2021).

Fotoğraf 2.4. Rodos'un 4 km boyunca eski kenti çevreleyen ünlü surları

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2012)*

1523'de başlayan Osmanlı yönetimiyle beraber, Rodos'un mevcut kent yapısının cami, hamam vb. gibi karakteristik vakıf eserleriyle çeşitlendiği görülmektedir. Türkler, adanın fethiyle birlikte Rodos'tan ayrılan Latinlerin evlerine yerleşmişlerdir. Sayıca giden ve gelenin birbirine yakınlığı fazladan konut ihtiyacının önüne geçmiş, böylece kentin fiziki yapısı önemli değişimlere uğramadan günümüze değin varlığını sürdürebilmiştir (Kaşlıoğlu, 2007: 72). Osmanlı döneminde günümüzdeki eski kent kısmının, çoğunlukla Türkler ve Yahudiler tarafından iskân edilirken Rumların azınlıkta kaldığı bilinmektedir. Ayrıca eski kentte mahalle olarak bölünen idari birimler ve çarşı da bu dönemin getirdiği yenilikler arasında yer almıştır. Halen Rodos eski kentinde, çoğu günümüze kadar ulaşan 7 adet Osmanlı dönemi camisi kentin silüetine eklenmektedir. Bu süreçte Rodos, tam manada Doğu-Batı birleşimi bir kent görünümü kazanmıştır (Maglio, 2016: 77-78; Cooper, 2019: 37). Rodos'un eski kent kısmını oluşturan surların içinde yer alan tarihi kısmı, Türkler tarafından kaleiçi veya suriçi olarak adlandırmıştır. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan kentin çarşısı, günümüzde de faal şekilde kullanımını sürdüren canlı bir kültür mirasıdır. Çarşıdaki dükkânlar, eski dönemde tamamı vakıf malı olarak Türk ve Yahudiler tarafından işletilmekteyken günümüzde turistik eşya satan mekânlara dönüşmüş vaziyettedir (Kaşlıoğlu, 2007: 40).

Fotoğraf 2.5. Rodos'un Osmanlı döneminden gelen çarşısı ve arka planda yer alan Süleymaniye Camii

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2012)*

Rodos'ta 1912'de sona eren Türk hâkimiyeti sonrası adanın yeni idarecisi olan İtalya, 1920 yılında Rodos'un eski kent merkezinin aslına uygun şekilde korunmasını öngören bir kraliyet kararnamesi yayımlamıştır. Buna karşılık, kısa süre sonra İtalya'da göreve gelen faşist yönetim, Rodos'un eski kent merkezine yönelik farklı tasarruflara girişmiştir (Maglio, 2016: 75-76). Zamanla surların dışında yeni bir kentsel alanının inşasına girişen İtalyan hükümeti, bu kapsamda klasik İtalyan tarzı ile yeni gelişen faşist mimari örneğinde büyük çaplı kamu binaları inşa etmiştir. Ayrıca eski kentte başta şövalyelerden kalan, ancak 19.yy'da barut patlamasıyla harabe haline dönen sarayın yeniden inşası dâhil olmak üzere bir takım Osmanlı izlerinin silinerek şövalyeler döneminden kalan yapıtların öne çıkarılmasına yönelik bir çabaya girilmiştir. Ancak her hâlükârda eski kent merkezindeki değişim sınırlı kalmıştır. Özellikle 1928 yılında eski kentin ilk defa çıkarılan kadastral haritası uyarınca, bölgenin aynı biçimde korunması bir diğer deyişle zamanın dondurulması öngörülmüştür. Bu tarihten sonra özellikle turistik bir değer atfedilen eski kentin yerine surların dışındaki yeni kent üzerinde kentsel inşa çalışmaları gündeme gelmiştir (Maglio, 2016: 81-85).

İtalyan idaresindeki Rodos, ülkenin II. Dünya Savaşı'na katılımıyla, savaş tehdidiyle yüz yüze gelmiştir. Kent, savaş boyunca eski kent bölgesinde ciddi yıkımlara yol açmayan bir dizi bombardımana uğramasının yanında sosyal yapısında dramatik bir değişimle karşı karşıya kalmıştır. Şövalyeler döneminden itibaren Rodos'un bir parçası olan Yahudi nüfusu Avrupa'daki toplama kamplarına transfer edilerek yok edilmiştir. Eski kent merkezinde günümüzde, bu trajik olayı hatırlatan anı plakaları yer almaktadır.

Fotoğraf 2.6. İtalyan hâkimiyetinde onarımdan geçen Şövalyeler Sokağı ve Mussolini tarafından yazlık saray olarak restore ettirilen Üstad-ı Azamlar Sarayı
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2012)*

1947 yılında Rodos, günümüze değin devam eden Yunanistan idaresine geçmiştir. Yeni idarenin ilk işi limanda yer alan ve mekândaki önemli bir sembol olan Roma ve Romulus heykelini yıkmak olmuştur. Bununla birlikte, eski kent merkezine yönelik tasarruflarda, çoğunlukla Osmanlı döneminden kalan eserlerin kaderine terk edilmesine karşılık radikal müdahaleler olmadığı görülmektedir (Kaşlıoğlu, 2007).

Tam anlamıyla bir turizm merkezi olan kent, Rodos Adası'ndaki nüfusun yarısını barındırırken yaz dönemlerinde kente gelen turistlerle birlikte bu sayı katlanmaktadır. Nüfusa oranla Yunan Adaları içinde en fazla turist ziyaret ettiği ikinci ada konumunda olan Rodos, planlı bir turizm yapılanması olmaması sebebiyle her geçen yıl giderek artan bir turist baskısına maruz kalmıştır. Gerek tatil için gelen turistler gerekse büyük kruvaziyerlerin taşıdığı günübirlik ziyaretçiler; Rodos kentine nüfus yoğunlaşmasının ötesinde ulaşım ve trafik sorunları (otopark alanlarının yetersiz kalışı vs.), çevresel sorunlar gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir (Vagiona vd., 2013: 2191-2192). Bu tehditlere ek olarak Rodos eski kentinin, evlerinden surlarına kadar pek çok yapısının jeolojik hammaddesi ve kentin kimlik özelliklerinden olan Rodos kumtaşı; başta su olmak üzere harici etkenlerden dolayı yıpranmaktadır. Bu durum eski kentin fiziksel yapısı için bir önemli tehdit halindedir (Cooper, 2019: 37). Öte yandan, Rodos deprem kuşağı üzerinde yer almakta olup geçmişinde örneğin 1863 depremi gibi ciddi yıkımlar geçirmiştir (meşhur Rodos Heykeli de yine bir deprem sonucu yıkılmıştır). Eski kentin evleri arasındaki karakteristik kemerleri, yapılarda geçişi temin ederken depremlere karşı da sağlamlığı arttırmak amacıyla yapılmış olup bugün halen ayakta durmaktadır (Kaşlıoğlu, 2007: 33).

Fotoğraf 2.7. Rodos'ta eski kentin büyük kısmına araç girişi yasaktır ancak çoğu yerde olduğu gibi araç trafiği eski kent merkezinde sorun olmayı sürdürmektedir

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2012)*

UNESCO (2021)'ya göre Rodos'u öne çıkaran özgün yanı tarihsel süreçte yaşanan katmanlaşmanın korunarak günümüze aktarılması olmuştur. Bu kapsamda, kentin geçirdiği süreçler, bir dönemi bitirmek yerine zincirin halkaları gibi ona eklenerek varlığını sürdürmüştür. Ayrıca UNESCO tarafından uyarı niteliğinde; aşırı turistik aktivitelerin, ticarileşmenin ve yapıların kullanım işlevindeki değişimlerin, eski kentin dokusunun bozulmasına yol açabilecek etkenler arasında olduğu hatırlatılmaktadır. 1988 yılında UNESCO kültür mirası olarak tescil olunan tarihi kentte, bu kapsamda 1912 yılı öncesinden günümüze ulaşan 300 kadar taşınmaz kültür varlığı yer almaktadır (Moropoulou vd., 2019: 300).

Ağustos 2017'de Yunanistan Kültür Bakanı tarafından duyurusu yapılan yeni bir çalışma ile birlikte, Rodos eski kentinin korunmasına yardımcı olmak üzere Rodos Uluslararası Kültür ve Miras Topluluğu (RICHeS) ismi altında 50 kişilik bir bilim komitesi oluşturulmuştur. Buradan hareketle tespit edilen tarihi yapıların periyodik renovasyonlarla korunması ve uygun biçimde kullanımına dönük projeler ortaya konmuştur (Cooper, 2019: 93-95). Projeler, 4 başlıkta gruplandırılarak bu kapsamda kültür varlığı olan yapılar kategorilerine göre şu şekilde ayrılmaktadır: A) turizm ve rekreasyon alanı olarak, B) uluslararası ve diğer kuruluşlar tarafından sembolik binaların özel biçimde kullanımı, C) geleneksel sanat ve zanaatları canlandırmak için ticari kullanım amacıyla ve son olarak D) konut şeklinde (sübvansiyon sağlanarak) kullanımındadır. Projenin ilk safhasında 150 eserin, bu kullanım kategorileri altında değerlendirilmesi tasarlanarak, toplamda 25 yıllık bir proje süresi öngörülmüştür.

Projeye göre 60 yapı A, 20 yapı B, 20 yapı C ve 50 yapı D kategorisinde sınıflandırılmış olup projenin yürütülmesinden Yunanistan Kültür Bakanlığı ve Rodos Belediyesi ortaklaşa sorumludur. Bu çalışma sonucunda, yapıların tarihi mirasa özgünlüğüne uygun ancak günümüzün ekonomik şartlarına da ters düşmeyen bir anlayışla değerlendirilmesi planlanmıştır (Moropoulou vd., 2019: 309-315).

Sonuç olarak, Rodos eski kentinin geçmişten gelen izlerinin bugün halen canlı biçimde görünür biçimde varlığını sürdürmesi; geçmişte çalkantılı dönemler geçirmiş, doğal afetlere uğramış ve günümüzde yoğun bir turist akınına (ve özellikle kruvaziyer turizmi gibi günübirlik kullanıma) maruz kalan bir kent için oldukça önemli bir kazanım olarak ifade edilebilir. Rodos'un tarihinde farklı dönemlerin bir önceki dönemi ihmal etmesine karşılık onu silmediği kentin kimlik bileşenlerinde açıkça gözlenmektedir. Şövalyeler döneminden gelen başta surlar olmak üzere pek çok yapının günümüze ulaşması, Osmanlı döneminden gelen camiler, hamamlar ve çarşı gibi çeşitli eserlerin varlığını sürdürmesi; Rodos tarihi kent merkezini canlı bir hafıza ve yaşam mekânı olarak turistlerin akınına rağmen ayakta tutmaktadır. Ayrıca, abartılı restorasyonlar yerine mekânların ve yapıların halen özgün şekilde kullanımının ve eski kentte ikamet eden 6.000 kişiyle birlikte yerleşimin sürmesiyle gün boyu canlılığını koruyan bir kent parçası olmasının de önemi not edilmelidir.

2.2.3. Mostar- Stari Grad

Neretva Nehri'nin iki yakasına kurulu bulunan Mostar, engebeli bir coğrafyada kentin adıyla bütünleşen köprüsüyle Akdeniz'e yakın mesafede ılıman iklim kuşağında yer almaktadır. Geçtiğimiz yüzyılın sonlarında savaş acısıyla birlikte tarihinin en karanlık dönemlerinden birini yaşayan Mostar kenti, Bosna Savaşı'nın getirdiği binlerce sivil kayıp arasında kentin simgesi olan Mostar Köprüsü'nü de yitirmiştir. Günümüze oldukça yakın bir dönemde yaşadığı yıkımlarla, tarihi kent merkezi büyük hasar gören Mostar'ın toparlanma süreci halen devam etmektedir. Mostar'ın tarihi kent merkezi, 2005 yılında UNESCO kültür mirası olarak kabul edilirken yakın zamanda eski kent merkezine yönelik yeniden yapılanma deneyimiyle Mostar kenti, önemli bir örnek olarak yer almaktadır.

Mostar, günümüzde ortada fiilen bir sınır olmasa da Avrupa'nın bölünmüş kentlerinden biridir. Bosna Savaşı'ndan önce kent; Boşnak, Hırvat ve Sırp'lardan hatta

diğer azınlıklardan oluşan çok kültürlü bir yapıya sahipken, savaşın başladığı 1992 yılında önce, Boşnak ve Hırvat kuvvetlerinin birleşerek Sırpı kentten çıkarmasıyla önemli bir etnik unsurunu yitirmiştir (kent nüfusun yaklaşık %20'sidir). Bir sonraki sene, Boşnak ve Hırvat güçlerinin birbirleriyle çatışmaya girmesi sonucu kentin batı yakasındaki Boşnak nüfus doğu yakasına sürülmüş, buna karşılık doğu yakasında da tamamen Boşnak hâkimiyeti kurulmuştur. Savaşın çoktan bitmesine rağmen bu durum günümüze kadar sürmüştür. 2004 yılında Bosna Ulusal Otoritesi kent yönetimini yeniden birleştirse de toplamda 6 idari birime bölünen kentin idari birimlerinin 3'ü Hırvat ve 3'ü Boşnak yönetiminde kalmıştır. Bu nedenle, etnik açıdan halen ayrılmış durumda olan Mostar'ın iki yakası, fiziksel ve sosyal açıdan Boşnaklar ile Hırvatlar arasında bölünmüş vaziyettedir (Ryan, 2009: 27, D'Alessio, 2013: 451-453, Palmberger, 2013: 550).

Mostar denilince ilk akla gelen kimlik ögesi kuşkusuz Mostar Köprüsü'dür. Köprünün kaderi kentin kimliği ile iç içe geçmiştir. Eski kent merkezi de referans olarak köprüyü almaktadır ki UNESCO kültür mirası listesinde Eski Köprü ve çevresindeki tarihi kentin kültür mirası olarak tescil edildiği ifade edilmektedir (UNESCO, 2021). Türkçede Mostar Köprüsü olarak adlandırılan ve Mostar kentine adını veren Eski Köprü –*Stari Most*- kentin doğrudan kimliği haline gelmiştir. Mostarlı *Mostari* kelimesinin Boşnakçada anlamı ise köprü muhafızıdır (Armaly vd., 2004: 9, Popovac, 2006: 51, Ryan, 2009: 27). Mostar Köprüsü'nün belirli bir döneme ait stile ve mimari üsluba bağlı kalınmadan inşa edilen yapısı yüzyıllardır Mostar'a özel olarak onun bir sembolü olmasını sağlamıştır (Popovac, 2006: 51).

Mostar Köprüsü tarihi bilgilere göre Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan'ın öğrencilerinden Mimar Hayreddin tarafından tasarlanarak 1566-1567 yıllarında kendinden önceki tahta asma köprünün yerine inşa edilmiştir. Köprü, 28 m boyunda ve 4 m genişliğindedir (Armaly vd., 2004: 8). Yaklaşık yüz yıl sonra Mostar'ı ziyaret eden Evliya Çelebi; “*Arab'a Acem'e, Rûm'a Frengistan'a, Belh'e Buhara'ya kadar gitmişliğim var fakat yeryüzünde bu denli ulu bir köprüye rastlamadım*” ifadesiyle Mostar köprüsüne olan hayranlığını belirtmektedir (Tezcan 2011: 316). Eski Köprü, 20.yy'da önce Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, sonrasında ise 1955-65 yılları arasında Yugoslavya döneminde bir dizi restorasyon çalışmasından geçirilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında yıkılması planlanan köprü, bu karardan vazgeçilmesi ile son

anda kurtulmuştur (Popovac, 2006: 51).

Mostar Köprüsü 1993 yılının kasımında Hırvat milis ordusunca kentin batı yakasından açılan tank atışıyla yıkılmıştır. Buna karşılık, köprü son darbeyi yemeden önce de ağır hasar almış vaziyettedir. Bu oldukça dramatik yıkım anının kameraya⁴¹ alınması hafızalara deşeti kazırken köprünün daha sonraki inşa sürecinde teknik analizler için veri sağlamıştır (Popovac, 2006: 53). Eski köprünün yıkımı, köprünün işlevi ve askeri açıdan değerinden çok sembolik varlığına yönelik bir eylemdir. Bu yolla kentin doğrudan kimliğini de silmek hedeflenmiştir (Armaly vd., 2004: 9).

Köprünün yeniden inşası fikri, henüz Bosna Savaşı bitmeden 1994 yılında gündeme gelmiştir. Ancak, somut çalışmalar savaştan sonra hız kazanmıştır. Köprüyü tamamen aslına uygun biçimde yeniden inşa etmeyi ilk defa teklif eden ülke Türkiye olmuştur. Buna karşılık, Mostar Belediyesi köprünün uluslararası bir girişimle inşasını sembolik önemi için daha anlamlı bulmuştur. Sonuçta bu kapsamda uluslararası bir platform meydana getirilmiştir (Popovac, 2006: 53, Forde, 2016: 474).

Köprünün inşa sürecinde yıkılan eski köprüden kalan parçalar, bombalamanın etkisi ve suyun aşındırmasıyla ciddi oranda zarar görmeleri sonucu sadece sınırlı biçimde kullanılabilmiştir. Öte yandan yeni parçalarda ise 1566 yılında köprü inşa edilirken kullanılan taş ocağından alınan aynı kireç taşı kullanılmıştır. Ayrıca teknolojinin yardımı olsa da ana hatlarıyla yine o dönemin yapı tekniklerinden azami ölçüde yararlanılmak suretiyle köprü yeniden inşa edilmiştir. Bu bakımından, başta Osmanlı taş ustalığı olmak üzere ciddi bir literatür ve dokümantasyon çalışması yapılmıştır. 2 yıl boyunca süren bilimsel araştırma safhasından sonra inşa çalışmaları 2001 yılında başlamıştır (Armaly vd., 2004: 13-15, Popovac, 2006: 53). Sonuçta Türkiye de dâhil olmak üzere farklı ülkelerin ve UNESCO, Dünya Bankası gibi çeşitli uluslararası kurumların maddi ve teknik desteği sonucu yeniden inşa edilen Eski Köprü 23 Temmuz 2004 yılında yeniden kullanıma açılmıştır (Armaly vd., 2004: 7).

---

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz. The War in Mostar, Bosnia (BBC) (İngilizce), <https://www.youtube.com/watch?v=XX3Fcu0uA8A> (21.06.2021)

Fotoğraf 2.8. Yıkılan eski kentin inşasına yakın dönem örneği: Mostar

Kaynak: *wonders-of-the-world.net* (2021)⁴² ve *O. Donat Arşivi* (2011)

Mostar tarihi kent merkezi ve Eski Köprü, 2003 ve 2004 yıllarında red almasının ardından 2005 yılında UNESCO kültür mirası olarak kabul edilmiştir. Bu süreçte çeşitli tartışmaları beraberinde getirirken ICOMOS'un 2005'te UNESCO'ya ilettiği görüşünde, "Mostar tıpkı Varşova tarihi kent merkezi gibi bir hafıza mekânıdır" ifadesi kullanılarak Varşova'nın Mostar için de örnek olduğunu ifade etmiştir (Cameron, 2008: 23). Öte yandan, Varşova eski kentin inşası ulusal bir gayretin ürünü olurken Mostar'daki eski köprü ve tarihi kent merkezinin inşası, uluslararası bir girişimin desteğiyle ortaya çıkmıştır (Armaly vd., 2004: 14). Öte yandan Varşova ile benzer biçimde savaştan sonra yeniden ayağa kaldırılan Mostar eski kent merkezi ve köprüyle çevresi günümüzde yoğun bir turist sirkülasyonuna sahiptir (Ryan, 2009: 46).

Fotoğraf 2.9. UNESCO (2005)⁴³ tarafından kabul edilen kültür mirası alanındaki tarihi kent merkezi

Kaynak: *Google Earth* (2021) görüntüsünden yararlanılmıştır

⁴² Bkz. <https://www.wonders-of-the-world.net/Bridge-of-Mostar/History-of-the-bridge-of-Mostar.php> (20.06.2021)

⁴³ Bkz. https://whc.unesco.org/en/list/946/multiple=1&unique_number=1107 (21.06.2021)

Mostar, savaştan önce eski Yugoslavya'nın etnik açıdan en kaynaşmış kentleri arasındadır (PalMBERGER, 2013: 549). 1981'deki nüfus sayımında; kendini etnik olarak Yugoslav addeden insan sayısı toplam nüfusun %23'ü kadardır ki bu oran, %5 olan Bosna-Hersek ortalamasının çok üstündedir. Her ne kadar kentteki etnik ayrışma geçmişe gitse de Mostar savaş öncesi dönemde mekânsal düzlemde etnik açıdan ayrılmış bir kent görünümünde olmamıştır (D'Alessio, 2013: 462; 466). Ancak Mostar eski kent merkezinde (UNESCO'nun tanımladığı alan içinde) yer alan tarihi yapılar tamamı Osmanlı ve Boşnak yapısı olarak göze çarpmaktadır. Bu alanda yer alan Eski Köprü dışında günümüze ulaşan başta Koski Mehmet Paşa Camii olmak üzere irili ufaklı camiler, Türk Konsoloslugu binası, hamam, eski pazaryeri, Eğri Köprü vb. gibi yapılar eski kentin Osmanlı geçmişi ve Boşnak yapısını net biçimde ortaya koymaktadır.

Günümüzde başta büyük metropoller olmak üzere esasen pek çok kent mekânsal açıdan bölünmüş durumdadır. Ancak Mostar'da ise bu bölünmenin etnik temele dayalı olduğu keskin biçimde ortaya çıkmaktadır (D'Alessio, 2013: 454). Mostar örneğine bakıldığında sınır kavramının fiziksel bir ayrımın ötesinde tasavvur edilen, inanılan ve gündelik pratiklere yansıyan bir ayrım olduğu da görülmektedir (PalMBERGER, 2013: 545). İki toplum arasındaki bölünmüşlük Bosna liginde yer alan kentin iki futbol takımına kadar yansımıştır. Boşnakların Velez Mostar takımıyla Hırvatların (1945'te Tito tarafından yasaklanan ancak 1992'de tekrar kurulan) Zrinjski Mostar takımı kentin etnik bölünmüşlüğünü spor sahasına da taşımaktadır (D'Alessio, 2013: 475-476).

Sınırlar bir bakıma toplumsal belleğin mekândaki karşılığını oluşturmaktadır. Bu kapsamda sınırda yaşayanlar, kendi mekânsal çevrelerinde kimliğini üretmekte ve bu üretimi de mekânın ayrılmaz bir unsuru haline getirmektedir (Özbey, 2018: 1402). Eski köprüyle beraber savaşta zarar gören tarihi Mostar'ın inşası, özellikle savaşa sonrası Boşnak kimliğini öne çıkartan biçimde siyasi otoritenin güdümünde bir kimlik inşa süreci olarak ele alınmıştır (Forde, 2016: 470-471). Mostar'da eski kent ve köprünün inşası süreci, Boşnaklar tarafından yeniden bir kimlik inşasının tahkimi olarak görülmüştür. Bunun ötesinde turistlerin beklentisine göre de oryantal bir anlayış öne çıkarılmıştır. Sözelimi, günümüzde hediyelik eşya dükkânlarında öne çıkan oryantal objeler de bu duruma işaret etmektedir (Ryan, 2009: 39-40).

Mostar'da günümüzde kent genelinde iki toplumu bir araya getiren alanların yok denecek kadar az olduğu söylenebilir, etkileşimi sifıra indirgeyen bu durum olası bir

sürtüşme ve çatışma olasılığını da minimize etmektedir (D'Alessio, 2013: 473). Öte yandan Forde (2016)'nin aksini öne sürdüğü üzere Eski Köprünün inşası kent toplumunu bir araya getiren bir özellik olmaktan çok turistik amaçlara hizmet eder bir yapıda ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan köprünün yeniden inşası bir hafıza mekânında çok Goffman'ın hafıza sahnesi olarak nitelediği hafızanın sahnelendiği bir yapıya dönüşmüştür (Forde, 2016: 468).

Ryan, Mostar'da ortaya koyduğu çalışmada, turistlerin Eski Köprüyü savaşta iki düşman tarafı ayıran yer olarak imgelediklerini ancak bu bilginin hatalı olduğuna dikkat çekmektedir (savaşta iki tarafı ayıran Batı Mostar'da yer alan *Bulevar* adındaki geniş bulvardır) (Ryan, 2009: 38). Bosna Savaşı'nda Hırvat ve Boşnaklar arasında çatışmanın başladığı 1993 yılının mayısından köprünün yıkıldığı Kasım ayına kadar geçen sürede, Mostar Köprüsü doğu yakasını kontrol altında tutan Boşnak güçlerinin batı yakasındaki Donja Mahala adındaki Boşnak mahallesine (Hırvat güçleri tarafından çevrelenen enklav şeklinde kalmıştır) yiyecek ve tıbbi yardım temini amacıyla kullanılmaktaydı. Bu nedenle Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesince Mostar Köprüsü'nün yıkımı gerek sivil halka yönelik yardımı gerekse de kültürel bir değer bilincli ortadan kaldırılması nedeniyle savaş suçu sayılmıştır (Forde, 2016: 472-473).

Köprünün iki yanına da konulan üzerinde '93'ü Unutma!' *Don't Forget 93!* yazılı taşlar, köprünün toplumsal birliği simgelemekten çok uğradığı yıkımı hatırlatma çabasını göstermektedir. Ayrıca, Foley ve Lennon'ın deşindiğı üzere köprüdeki işaretler ve etrafındaki hediyelik eşya dükkânlarında köprünün ve eski kentin yıkımını anımsatan unsurlar bir nevi kara turizme (hüzün turizmine) işaret etmektedir (Forde, 2016: 476-477). Mostar'da halen savaşın izlerini taşıyan binalar ve yapılar ile başta hediyelik eşya dükkânlarında savaşı anımsatan çokça obje, savaşın izlerinin belirli ölçüde korunmak istenmesine işaret etmektedir (Ryan, 2009: 48).

Fotoğraf 2.10. Mostar’da yürütülen inşa ve restorasyon çalışmalarına karşılık savaştan izlerine rastlamak mümkün, ayrıca bir amaç da geçmişi hatırlatmak...

Kaynak: O. Donat Arşivi (2011)

UNESCO’nun köprü metaforuyla iki etnik toplumu bağlayan ve geçmişin yıkıcı izlerini silmeyi amaçlayan bir girişim olarak değerlendirdiği Mostar Köprüsü’nün yeniden inşası, sonuç olarak gelinen noktada birleştirici bir unsur değil turistik bir tüketim unsuru olarak konumlanmıştır. Bu doğrultuda köprü çatışma sonrası bir alanın romantize edilmesi olarak önümüzde durmaktadır (Forde, 2016: 478). Mostar’daki Hırvatlar buldukları batı kısmını modern kent olarak değerlendirirken eski kent ile köprüyü, Müslüman Boşnaklara ve turistlere ait olan bir yer olarak değerlendirmektedir. Böylece ne kendilerini ne de yaşadıkları kenti temsil eden bir yer olarak görmemektedirler. Sonuçta köprü ve eski kent, giderek etnik kutuplaştırmayı besleyen bir yapıda dönüşmektedir. (Ryan, 2009: 47).

Vietnam’da turizme açılan ülkede turistlerin Vietnam Savaşı’nı kendilerine göre yeniden kavramlaştırması ve yerel idarenin de buna uyması durumu söz konusudur. Benzer durum giderek Mostar için de görülmektedir. Mostar’da yaşanan acı olayları da turistler kendi beklenti ve tasavvurlarına göre yeniden şekillendirmekte ve sonuçta onlara da sunulan bulmayı umdukları bu şekli olmaktadır (Ryan, 2009: 52). Sonuçta Mostar kentinin savaştan sonra yeniden ayağa kaldırılan eski kent merkezi ve ayrılmaz simgesi Mostar köprüsü günümüzde kentin ikiye ayrılan etnik sosyal düzeninde yalnızca Boşnak kesimi temsil eder bir konumdadır ki zaten Mostar’ın eski kent merkezi savaş öncesinde Boşnakların çoğunlukta olduğu bir bölge konumundadır. Öte yandan, 2000’li yıllarda hızla gelişen turizm etkinliği Mostar’ın eski kent merkezi turistik tüketime yönelik bir dönüşüm geçirmesi konusunda baskılamış olup bölgede turistik restoranlar, kafeler, hediyelik eşya dükkânları, butik konaklama mekânları giderek yaygınlaşmıştır. Özetle gelinen noktada kentin iki kesimini birleştiren bir unsurdan çok turistlerin taleplerini gidermeyen dönük bir alan halindedir.

2.2.4. Havana- *La Habana Vieja*

Karayıllar'ın en büyük kenti olan Küba'nın başkenti Havana, Ağustos-Ekim dönemindeki fırtına sezonu haricinde sakin havaları ve yarı tropik iklimiyle yaz kış sıcak ve nemlidir. Kent, yapay kimlik unsurlarında oldukça iyi korunan kolonyal dönem İspanyol mimarisi ile dikkat çekmektedir. Bir de zamanın ötesine geçen 50'lerden kalan klasik arabalar kentle özdeşleşen hareketli kimlik öğeleri olmuştur. Küba toplumunun renkli etnik ve dini yapısını yansıtan demografik yapı ile kültürel geleneklerin yanı sıra başkent olması nedeniyle ülkenin eğitim, kültür ve ekonomik anlamda merkezi konumundadır. 90'lara gelindiğinde komünist bloktaki çözülme ile birlikte ekonominin çökmesini önlemek amacıyla turizme açılan Küba'nın bir anlamda dünyanın kalan kısmına açıldığı yer de Havana kenti olmuştur. Başta eski Havana olmak üzere kentin genelinde turizme yönelik büyük çaplı bir geçiş süreci başlamıştır.

Havana'da her akşam saat 21.00'de yapılan top atışı 16.yy'dan beri, şehir kapılarının kapandığını ve körfez girişindeki zincirin yükseltildiğini haber veren kentin geçmişiyle bağını sembolize eden bir ritüeldir. Yeni dünyanın 1519'da kurulan eski kenti Havana'nın, tarihi kent bölgesi olan Eski Havana (*La Habana Vieja*) İspanyol idaresinden miras kalan zengin kolonyal mimarisi ve geçmişi ile 1982 yılında UNESCO kültür mirası olarak kabul edilmiştir. Benzer biçimde Küba'da 3 eski kent merkezi daha (Cienfuegos, Trinidad, Camagüey) bu kapsamda UNESCO kültür mirası listesinde yer almaktadır, ancak tarihi zenginlik ve alan genişliği bakımından geçmişten beri adanın yönetsel merkezi olan başkent Havana, kuşkusuz diğer kentlere göre öne çıkmaktadır.

Eski Havana; son 30 yılda yoğunlaşan turizm, yeniden inşa ve korumaya dönük devlet merkezli müdahalelerle birlikte çok katmanlı, sosyo-ekonomik ve yapısal bir dönüşüm süreci geçirmiştir (Völkening vd., 2021: 1). Bilindiği üzere, 1980'li yıllardan itibaren dünyada artan küreselleşme ve neoliberal politikaların perspektifinde kentler, giderek markalaşmaya ve birbirleri ile rekabete giden bir anlayışla sahip oldukları değerleri öne çıkarma çabasına girmişlerdir. Bu durumun ayrı bir tezahüründe, oldukça farklı bir politik sistemde ekonomik şartların getirdiği bir zorunluluk sonucu Eski Havana da turizm ile dışa açılma politikasında Küba'nın mihenk taşı olmuştur. Eski Havana, kentin kendisinden çok Küba'nın bir markası olarak öne çıkmıştır. Öyle ki Eski Havana'da sağlanan deneyimler, ülkenin devrimden bu yana neredeyse zamanda donmuş olan kolonyal kentsel mirası için yol gösterici nitelikte olmuştur.

Havana, 17.yy'dan beri adanın yönetim merkezi olmuştur (Gonzalez ve Paes, 2020: 2). 1863'te bugünkü Eski Havana'yı çevreleyen surlar yıkıldığında, kentin üst gelire sahip grupları surların dışındaki yeni açılan yerleşimlere taşınmıştır. Böylece eski ve yeni kent ayrımının da temelleri atılmış olup Eski Havana dar gelirli kesimin barındığı bir bölge haline gelmiştir. Bununla beraber, devrim öncesi dönemde Eski Havana ekonomik olarak canlılığını sürdüren ve küçük işletmelerin yaygın olduğu bir bölgeyken, devrimle beraber özel işletmelerin yasaklanması sonucu duran ekonomik aktivitenin sonucu yalnızca bir yaşam alanı haline gelmiştir (Pichler, 2011: 43). Eski Havana, 1976'da idari bir yeniden yapılanma ile Havana'nın 15 belediyesinden biri olmuştur. Geçmişte kentin surlarla çevrili olan bölgesinin günümüze ulaşan kısmı olan Eski Havana'da, geçmişi 18. ve 19. yüzyıllara uzanan 3.500 kadar yapının yer aldığı bilinmektedir (Lasansky 2004: 167, Gil, 2011: 304).

1959'da F. Castro liderliğinde Küba'da siyasal iktidarı ele alan sosyalist yönetim, öncelikle altyapı ve temel barınma sorunu gibi eksikleri çözüme kavuşturma hedefi güttüğü için Eski Havana, kendi haline bırakılan bir yere dönüşmüştür (Völkening vd., 2021: 1). Öte yandan, bu süreç sayesinde Havana, bugün Latin Amerika'nın neredeyse en az değişime uğramış eski kent merkezlerinden birine sahiptir (Lasansky 2004: 169). Böylece Eski Havana, katmanlaşmanın olmadığı bir yapıda, ziyaretçilere zamanda yolculuk hissi veren bir yapıdadır ki maruz kaldığı yoğun turist akınını bir bakıma bu yapısına borçludur.

1991'e gelindiğinde Sovyetler Birliği ile birlikte sosyalist ülkelerin kurumsal ekonomik işbirliği yapısı olan Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin dağılması, Küba'yı özellikle ekonomik açıdan oldukça güç bir durumda bırakmıştır. Bu noktada Küba'nın sosyalist ekonomisi için kurtarıcı bir unsur olarak öne çıkan turizme açılım, 90'lardan itibaren ülkenin kaderiyle beraber Eski Havana için de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Taylor ve McGlenn'in ifadesiyle 'sosyalizmi kurtarmak için kapitalizm' şeklinde özetlenen turizm açılımı için Küba, devlet merkezli ciddi bir program başlatmıştır. Günümüzde Küba'nın en büyük döviz geliri kaynağını halen turizm endüstrisi oluşturmaktadır (Völkening vd., 2021).

Küba, özellikle Amerikalılar için 1940 ve 50'li yıllarda Karayipler'de önemli bir turizm ülkesi olarak öne çıkmıştır. Ancak turizm, Küba Devrimi ile beraber gündemden çıkmış ve neredeyse 30 yıl boyunca kayda değer bir turizm aktivitesine rastlanmamıştır

(Völkening vd., 2021: 4). Buna karşılık, turizme açılım öncesi dönemde Eski Havana Korumada Öncelikli Bölge ilan edilirken, açılım ile beraber 1995 yılında Turizm için Yüksek Önemde Bölge statüsüne alınmıştır (Pichler, 2011: 40). Devamında, Küba'nın artan turizm hareketliliğiyle birlikte Eski Havana, hızla yoğun bir turist akınına maruz kalmıştır (Völkening vd., 2021: 2).

Eski Havana'ya yönelik ilk ilgi, kültürel bir değer olarak UNESCO kültür mirasına dâhil edilmek istenmesi ile 80'lerin başında görülmüştür. Bu kapsamda 1985 yılına kadar Eski Havana'da yer alan 30 tarihi bina restore edilmiştir (Völkening vd., 2021: 7). Çoğu UNESCO kültür mirası statüsündeki kentsel alanın aksine Havana, korunmuş yapısıyla kolayca kültür mirası listesine eklenmiş; sonrasında teknik ve profesyonel koruma çalışmaları söz konusu olmuştur. İlk çalışmalar 80'li yıllarda doğrudan merkezi yönetim tarafından başlatılmış, ancak 90'lı yıllara gelindiğine maddi sorunlarla duraklamıştır (Gil, 2011).

1996 yılına gelindiğinde Eski Havana'ya yönelik çalışmalar, yerel veya merkezi yönetim eliyle değil bağımsız bir kurumla yoluna devam etmiştir. 90'lardan itibaren Eski Havana'daki turizme yönelik dönüşümün merkezinde yer alan ve karar verici konumda olan yapı, Havana Kent Tarihçileri Ofisi (*Oficina del Historiador de la Ciudad de La Habana Vieja*) adı altında ayrı bütçeye sahip bir kamu idaresi olmuştur (Toft, 2011: 34, Völkening vd., 2021: 6-7). Havana'nın tarihi kent merkezinin dönüşümü için özgün bir yapı olan Ofis; sosyologlardan arkeologlara, eğitimcilerden mimarlara farklı bilimsel alanlarda yer alan uzmanları bünyesinde bulundurmaktadır (Pichler, 2011: 42). Eski Havana için 1993'te yayımlanan 143 sayılı KHK, tüm süreçlerde Kent Tarihçileri Ofisi'ni yegâne yetkili kılarken; kendine ait bütçe, tüzel kişilik, yerele değil doğrudan merkezi hükümete sorumlu olma gibi haklarla donatmıştır (Toft, 2011: 38).

Esasen 1938'de kurulan Kent Tarihçileri Ofisi'nin, geçmişten beri Eski Havana'ya dair elindeki zengin kaynak ve kurumsal hafızası bu seçimde etkili olmuştur. Ofisin doğrudan devraldığı dönüşümle Eski Havana'dan elde edilen gelirin yine burası için harcanırken aynı zamanda ülkenin sağlık, eğitim vs. altyapısı için kullanması kurgulanmıştır (Gil, 2011: 304-305, Toft, 2011: 34). Günümüzde bölgeden elde edilen gelirin %45'i yine burada yürütülen projelere, %35'i yerel halkın sosyal ihtiyaçlarına, kalan %20'lik kısmı ise merkezi yönetime aktarılmaktadır (Lasansky 2004: 171).

90’larda geniş çaplı restorasyon çalışmaları başlarken mevcut çürüyen binaları yıkıp modern mimari yapılar inşa etmek ve aynıyla yeniden inşa etmek arasında bir fikir ayrılığı yaşanmıştır (Gil, 2011: 306). Ancak sonuçta Varşova veya Mostar’da olduğu gibi aslına uygun biçimde yeniden restore edilme fikrinde karar kılınmıştır. Böylece Kent Tarihçileri Ofisi, Eski Havana’nın yeniden ihyasında; merkezi hükümet, UNESCO, yerel halk ve turistlerin beklentilerini karşılamak üzere dengeli bir strateji benimsemiştir (Lasansky 2004: 171). Ayrıca maddi imkânlar da dikkate alınarak, Eski Havana oldukça geniş bir alana yayıldığı için kısıtlı kaynak ve zaman kapsamında restorasyon çalışmaları, öncelikle meydanlar ve onların çevresine odaklanmıştır (Völkening vd., 2021: 8).

Fotoğraf 2.11. Eski Havana’da restorasyon meydanlardan başlarken, Katedral Meydanı ve Eski Meydan gibi 5 meydan düzenlenen ilk mekânlardır

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2015)*

Eski Havana’nın restorasyonunda ve Küba’nın turizm simgesi haline getirilmesinde sosyalist hükümeti ikna eden önemli bir unsur; devrim öncesi dönemde de çoğunlukla dar gelirli insanların yaşadığı bir bölge olmasıdır. Bu nedenle bölgede, geçmişin hatırlanmak istenmeyen dönemlerine ait yapıların bulunmayışı (örneğin köle tüccarlarının evleri, Batista dönemine ait yapılar vb. gibi) bu geçmişin yeniden ihyasına merkezi hükümeti kolayca razı etmiştir (Lasansky 2004: 172). Özellikle sosyalist düzende el üstünde tutulmayan sömürge geçmişinden gelen bölgedeki görkemli binaların bir kısmı otel olurken bir kısmı da kültürel yapılara evrilmiştir. Örneğin, devrimden önceki diktatör Batista’nın sarayı, günümüzde Devrim Müzesi olarak düzenlenmiştir (Lasansky 2004: 168). Bu doğrultuda, geçmişin ne kadar ve ne şekilde hatırlanmak istendiğinin iktidarın tasarrufunda olduğu bir kez daha ortaya konmaktadır.

Eski Havana’daki geniş çaplı restorasyon, rehabilitasyon ve dönüşüm çalışmaları salt bir kentsel yapılanmanın ötesinde; eğitim, konut ihtiyacı, iş olanakları oluşturma,

sosyal hizmetler sağlama gibi çok boyutlu bir programa karşılık gelmektedir (Toft, 2011: 39). Havana örneği; tarihi kent merkezinden sağlanan turizm gelirinin, yine bölge için sosyal ve ekonomik amaçlarla kullanıldığı bir model olması bakımından önemlidir. Eski Havana'dan sağlanan ekonomik kaynak, bölgenin merkezi bütçeye yük olmadan devamlı suretle dönüşümüne katkıda bulunmuştur (Lasansky 2004: 166).

10 yıl gibi bir sürede Eski Havana, kentlilerin yolunu düşürmediği, güvenlik sorunları olan bir çöküntü bölgesinden; %33'ü yenilenen, 11.000 kişiye iş olanağı sağlayan ve turistik tüketim, eğlence, yeme-içme yerleriyle estetik güzelliğe kavuşan bir noktaya gelmiştir (Pichler, 2011: 50). Bölgedeki dönüşüm çalışmaları, 5.000 kadar genç için iş olanağı olurken, bu gençlere inşa ve restorasyonların farklı aşamalarında gerekli mesleki eğitim programları organize edilmiştir (Toft, 2011: 39-40). Ayrıca yerel halkın da bölgeden sağlanan gelire daha iyi evlerde oturması, daha etkin beledi hizmetler alması söz konusu olmuştur (Lasansky 2004: 184). Öte yandan Eski Havana'nın tamamı için aynı şeyleri söylemek zordur. Esasen turizme açılan kuzey kısmı yoğun bir restorasyon ve dönüşüm sürecinden geçerken, bölgenin güneyi halen kentsel çürümeye terk edilen bir konumdadır (Völkening vd., 2021: 15).

Fotoğraf 2.12. Eski Havana'da yapılar aslına uygun restore edilse de kullanım şekilleri değişebilmektedir

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2015)*

Toft (2011: 41) Kent Tarihçileri Ofisi'nin Eski Havana'daki dönüşümün soylulaştırmaya evirilme tehlikesi konusunda hassas olduğunu ifade ederek, turist akınına karşılık mekânın kimliğini koruma çabasında olduğunu belirtmiştir. Ancak uygulamada, soylulaştırma emarelerine işaret eden gelişmeler de olmuştur. Bu doğrultuda, turizme açılımla beraber restore edilen binalar ve düzenlenen mekânlar, burada ikamet edenlerin kentin farklı yerlerine iskân edilmek üzere Eski Havana'dan

uzaklaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Bu uzaklaştırma kimi zaman tepeden gelen bir talimatla, kimi zaman da turistikleşen bölgenin artan pahalılığı vb. nedenlerle ev sakinlerinin bölgeyi kendiliğinden terk etmeleri şeklinde gerçekleşmektedir. (Völkening vd., 2021: 14).

Bununla birlikte Eski Havana'daki dönüşüm çalışmalarından olumsuz etkilenen (örneğin otele çevrilmek üzere düzenlenen bir binadaki ikamet edenlerin çıkarılması) kişilere, diğer bölgelerde bedelsiz konut sahibi olma imkânı tanınmıştır. Bazı aileler bu opsiyonu Eski Havana'daki daha kötü barınma şartlarından kurtuluş olarak görürken, bazıları da yerlerinde kalmakta ısrarcı olmuştur (Gil, 2011: 306, Pichler, 2011: 44). Özetle, bölgedeki evlerde oturanların (mülk sakinlerinin kiracı olduğu ve mülkiyetin kamuda olduğu unutulmamalıdır) yerinden edilmesi 3 şekilde sonuçlanmaktadır; ilki kentin dışında daha iyi bir yaşam alanına sahip olma isteği, ikincisi çökme riskine karşın yapının boşaltılması, üçüncü durum ise restorasyon bitince insanların yenilenen evlerine geri dönmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır (Gonzalez ve Paes, 2020: 8-9). Tüm bu gelişmelerin sonucunda Eski Havana'nın 1981 yılında 61.000 dolayında olan nüfusu 2016'da 40.000'e kadar gerilemiştir (Völkening vd., 2021: 11).

Öte yandan Eski Havana'daki dönüşümü klasik biçimde bir soylulaştırma olarak değerlendirmek durumu tam olarak yansıtmaz. Gil (2011)'e göre halen mekânların belirli ölçüde Havanalılar tarafından yaşama ve çalışma alanı olarak değerlendirilmesi ve dönüşümden geçen yerlerin halen yaşayan yerler olması, soylulaştırma savına karşı olan göstergelerdir. Her ne kadar Eski Havana'da turistlere yönelik bir günlük hayat kurgusu öne çıkmakla birlikte, yerel halkın da yer aldığı bir gündelik yaşam da göze çarpmaktadır. Bu bakımından, aslında ikili bir yaşantıdan söz etmek daha olasıdır (Lasansky 2004: 177). Küba'daki ekonomik ve sosyal gelişimleri takiben ortaya çıkan orta ve üst gelir sınıfına mensup kişiler, hâlihazırda Eski Havana'da yaşamamaktadır; ancak pek çoğunun gelir sağladığı ve işletmelerinin bulunduğu yer de yine bu bölgedir. Bu durum, soylulaştırmanın da farklı bir boyutu biçiminde Havana tarzı soylulaştırma olarak ileri sürülmektedir (Gonzalez ve Paes, 2020: 11).

Eski Havana'da kamusal alanların Havanalıların erişimine gün geçtikçe daha sınırlı hale geldiği belirtilmektedir (Lasansky 2004: 179). Örneğin, bölgede yapılan bir araştırmada Eski Havana'da yerel halkın sosyalleştiği *bodegas* adı verilen kafelerin sayısı 1997'de 117 iken, 2017'de 20'ye düşmüştür. Buna karşılık turistlerin kullanıma

dönük kamusal mekânların sayısında ise keskin artışlar görülmektedir. (Völkening vd., 2021: 11). Ek olarak, Eski Havana'nın dönüşüm sürecinde yalnızca ticari tüketim mekânları değil; 30 kadar müze, sanat galerileri, konser salonları vb. gibi kültürel tüketim mekânları da giderek artmıştır (Gil, 2011: 308). Bu doğrultuda, Eski Havana'da kamusal alanın yerel halktan çok turistlere özgü bir imtiyaza dönüştüğünü gözlemlemek mümkündür.

Fotoğraf 2.13. Eski Havana'da turist yoğunluklu olan yenilenen sokaklar ile yerel halka ait restore edilmemiş sokaklar aynı bölgede iki farklı dünya sunmaktadır

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2015)*

Eski Havana'da turistlere yönelik biçimde hızla çoğalan restoranlar, barlar, kafeler, konaklama yerleri, marketler, hediyelik eşya dükkânları, kültür ve sanat mekânları ülkedeki ikili para sistemi ve ekonomik farklılıklar sonucunda yerel halk ile Kübalıların erişimine neredeyse kapalı durumda gözükten yerlerdir. Bu bakımdan turizmin, turistleri ve yerel halkı keskin biçimde ayırdığı vurgulanabilir (Völkening vd., 2021: 9-11). Benzer şekilde, Eski Havana'da düzenlenen pek çok kültürel ve eğlenceye dönük etkinliğin odak noktasının tamamıyla turistlere yönelik olduğu net biçimde gözlenmektedir (Lasansky 2004: 180).

Gelinen noktada turizm yerel halk pek çok olumlu ve olumsuz etkilere sahip olmuştur. Olumlu etkilerin başında; ekonomik açıdan kazanç, iş imkânları ve yerel sanatçıları cesaretlendirme gibi unsurlar sayılabilir. Olumsuz etkilerin başında ise farklı gerekçelerle yerel halkın zamanla bölgeden çıkarılması ve kentin dış kesimlerinde ikamete mecbur kalması gelmektedir. Aynı zamanda Eski Havana'nın kentin bir parçası olmaktan çok turistlere yönelik yapay bir unsuru haline dönüşmesi de olumsuz etkiler arasındadır (Völkening vd., 2021). Ancak bu gelişmelere karşılık, Eski Havana'nın kimi kentlerin tarihi merkezlerinde görülen aksine yalnızca turistik tüketime yönelik ölmüş bir bölgeden çok halen yaşayan bir bölge olduğu söylenebilir (Lasansky 2004: 170).

1997 yılında Havana’da başlayıp Küba geneline yayılan bir nevi ev pansiyonculuğu olan *casa particulare* uygulaması, yerel halkın turizme katılımını oldukça artırmıştır. 20 yıl içinde Eski Havana’da ailelerin işlettiği ev pansiyonlarının sayısı ciddi biçimde artarak 284’e yükselmiştir (Völkening vd., 2021: 11). Eski Havana’da özellikle ev pansiyonculuğunun yaygın biçimde gelişmesi ve yerli halkın turizm hizmetlerinde aktif biçimde yer alması, bir noktada halkın bölgeden tamamen kopmasının önüne geçen bir etken olmuştur. Ancak son dönemde turizmden gelir sağlayan yerel halkın olanaklarının bilinçli biçimde daraltıldığı ve turistik kazancın giderek kamu otoritesinin eline alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin Eski Havana’nın en hareketli meydanlarından Plaza d’Armas’ta turistler için revaçta olan kitap pazarı, 2018 yılında farklı gerekçelerle kentteki ücra bir noktaya taşınmıştır (Völkening vd., 2021: 12-13).

Fotoğraf 2.14. Yıllardır Armas Meydanı’nın simgesi olan kitapçılar artık yok
Kaynak: O. Donat Arşivi (2015)

Sonuç olarak, Havana tarihi kent merkezinin dönüşümü kapitalist karakterli bir sosyalist proje olmuştur (Lasansky 2004: 183). Völkening vd. (2021: 11-12), Eski Havana’da mukim olanlarla gerçekleştirdikleri mülakatlarda; hemen herkesin turizmin bölgede yaygınlaşmasından memnun olmadığını, buna karşılık ekonomik açıdan başka çare olmadığı için turizme muhtaç konumda olduklarını iletmiştir. Bir katılımcı ‘*Havana bir yaşam alanından ziyade bir müze*’ derken bir başka katılımcıysa ‘*Eski Havana, Havanalılara ait değil aksine turistlere ait bir yer*’ şeklinde görüşünü iletmiştir.

Pek çok eski kent merkezinin aksine Eski Havana, yıllar içinde dönüşerek günümüze ulaşmaktan ziyade son 20-25 yıllık bir çabanın ürünü olarak yenilenen ve turizme açılan bir tarihi kent merkezidir (Lasansky 2004: 166). Eski Havana’daki

dönüşüm artıları ve eksileri yanında dünya çapında dikkat çekici bir örnek haline gelmesinde; bu alandaki yasal çerçevenin etkili biçimde belirlenip uygulanması ve Kent Tarihçileri Ofisi'nin özverili çalışmaları en etkili faktörler olmuştur (Toft, 2011: 42).

Fotoğraf 2.15. Eski Havana sınırları ve öncelikle düzenlenen 5 meydanın konumu
Kaynak: *Google Earth (2021) görüntüsünden yararlanılmıştır*

Eski Havana, halen dinamik işleyen bir süreç olarak eski kent merkezlerinin rolü bakımından dikkat çekici bir örnek olarak önümüzde durmaktadır. 1 Ocak 2021'den itibaren, ülkenin 27 yıldır uyguladığı çift para sisteminden yeniden tek para sistemine dönülmesi, Eski Havana'daki turizm anlayışı için de önemli bir gelişmeyi teşkil etmektedir. Aynı zamanda ülkenin içinden geçtiği dönüşümünde Eski Havana'da nasıl karşılık bulacağı, eski kent merkezlerinin dönüşümü üzerine siyasi ve ekonomik gelişmelerin etkisi bakımından da önemli bir inceleme alanı olduğu vurgulanabilir.

2.2.5. Hiroşima- Hiroshima Heiwa Kinenhi

Japon Adası'nın güney kısmında kentin adını alan körfezdeki delta üzerine kurulu olan Hiroşima, tarih boyu suyla bütünleşen bir ticaret kenti olmanın yanında, ülkenin 19.yy'dan itibaren gelişen sanayinde önemli bir merkez haline gelmiştir. Nüfusunun büyük kısmı Japonlardan oluşan kentin adı, tarihin ilk nükleer saldırı ile anılmaktadır. Savaş sonrası dönemde, Barış Kenti temasıyla yeniden inşa edilmiş olan kentin, halen bu hatırayı yaşatma biçimi kent belleği ve kimliği için oldukça istisnai bir deneyim olarak öne çıkmaktadır. Hiroşima günümüzde, sanayi ve ticaretin yanında aynı zamanda bir turizm kenti yahut bir diğer yaklaşımla bir ziyaret ve anma yeridir.

Geçmişte az bilinen bir Japon kenti olan Hiroşima'nın kaderi 6 Ağustos 1945

sabahında saat 08.15'te tümüyle değişmiştir. İnsanlık tarihinde ilk defa bir yerleşim yerine atılan atom bombasıyla kent, büyük ölçüde yerle bir olurken, kentin merkezi de tamamen yok olmuştur. 10.000 metre yükseklikten tam da kent merkezi üzerine bırakılan atom bombası, yerden 850 metre yukarıda infilak ederek, sıfır noktasına 2 km yarıçapı mesafedeki alanda bulunan yapıların tümünü yok etmiştir. Önce patlamanın etkisiyle ve sonraki süreçte radyasyon nedeniyle 140.000'den fazla insan yaşamını yitirmiştir. Bu sayının, kent nüfusunun ise 2/3'üne karşılık geldiği tahmin edilmektedir. (Chen, 2012: 376, Wu vd., 2014: 548, Matsuo, 2016: 124).

Fotoğraf 2.16. Hiroşima Barış Müzesinde patlamanın temsili aktarımı

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

Tarihte kentleri büyük ölçüde tahrip eden olaylara rastlanmakla birlikte Hiroşima, akıllara daha çarpıcı kazınmıştır. Kısa zamanda geniş ölçüde tahrip oluşunun yanında atomun radyoaktiviteye dayalı uzun dönemli etkileri sonucu, tarihte benzeri görülmemiş bir felakete maruz kalmıştır (Matsuo, 2016: 123). Atom bombası hadisesi, kente olan fiziksel etkisinin ötesinde başta Hiroşimalılar olmak üzere tüm Japonların kolektif belleğinde ve savaş sonrası dönemin kimlik inşasında önemli bir yer tutmaktadır (Schafer, 2016: 352).

Kısaca dramatik olayın öncesinde gidildiğinde, Hiroşima savaşta önemli bir askeri idare merkezi ve donanma üssü olarak rol oynamıştır (Matsuo, 2016: 127). Bu konumu, kentin hedef olarak seçilmesine zemin hazırlamıştır. Sonuçta Hiroşima'nın kent merkezi eskisi ve yenisi ile tümünden ortadan kalkmış vaziyette olup Varşova yahut Mostar'da olduğu gibi tekrardan eskinin ihya edilebilmesi söz konusu ol(a)mamıştır.

Tarihi Hiroşima kalesinin (eski Japon kaleleri savunma ve ikamet amaçlı yekpare bir hisar yapısı olarak düşünülebilir) yeniden inşası dışında, atom bombası öncesine dair tekrardan ayağa kaldırılan herhangi bir yapı bulunmamaktadır.

Patlamanın etkisiyle kentin büyük ölçüde haritadan silinmesi ve savaşın bitimiyle beraber; yeni kentin aynı yere inşası ile tamamen başka bir bölgeye taşınması önerileri karşı karşıya gelmiştir. Ancak kentin yine aynı yere ve yıkıntıların üzerinde inşası fikri, kısa sürede ağırlık kazanarak kabul görmüştür. Bu kapsamda 1946'da Yeniden İnşa Departmanı kurularak kentin planlı bir biçimde yeniden inşasının önü açılmıştır (Matsuo, 2016: 125-126). Bu durum insanların bir bakıma yere olan bağlılığın bir tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Patlamayla birlikte yöresel mimarinin baskın olduğu ahşap ve kâğıt materyal kullanılan evlerden oluşan kent dokusu ciddi ölçüde tahrip olmuştur (Schafer, 2016: 353). Sonuçta geleneksel ahşap yapılar tamamen küle dönerken az sayıda kamu binasının yıkıntıları ayakta kalabilmiştir. Bu kapsamda, sonradan kentin sembolü olarak Hiroşimalıların Atom Bombası Kubbesi adını verdikleri (eski ticaret odası binası), patlama noktasına yalnızca 160 metre mesafedeki bina; hasarlı şekliyle korunarak günümüzde kent belleğine bırakılan yegâne yapı olmuştur. Hatta savaş sonrasında, patlamanın tüm izlerini silmek için adı geçen binanın da tümünden yıkılmasını isteyenler olmasına karşılık, çoğunluk yapının korunmasından yana taraf olmuştur (Wu vd., 2014: 548). Lang, eski yapıların kişilere tarih ve süreklilik hissiyatı sağladığını böylece zaman-mekân ilişkisi kurmalarına katkı sağladıklarını belirtmektedir (Ercan Akkar, 2011: 723). Bu bakımdan günümüze değin korunan yapının kentin trajik zamanı ile günümüz arasında kurulan mekânsal bir köprü vazifesi gördüğü vurgulanabilir.

Fotoğraf 2.17. Patlamanın tek canlı tanığı olan yapı Atom Bombası Kubbesi
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

Savaş sonrası dönemde Hiroşima'nın yeniden inşası kapsamında, patlamanın sıfır noktası çevreleyen 1 kilometrekarelik alanının özel bir şekilde düzenlenmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu amacı desteklemek ve Hiroşima'ya yeni bir kimlik kazandırmak için seçilen sözcük ise barış olmuştur. Barış sözcüğü, pozitif çağrışımıyla birlikte kentteki idarecilerin merkezi hükümet ve ülkede otorite olarak bulunan Müttefik Orduları Genel Karargâhından da destek almak için atom bombasının mirasına karşılık öne çıkarılmıştır. Böylece, Hiroşima Barış Kenti Projesi adıyla somut bir girişim ortaya çıkmıştır (Matsuo, 2016).

Bu kapsamda, merkezi hükümet tarafından kabul edilen Hiroşima Barış Anıtı Kenti İnşa Kanunu, barış parkı başta olmak üzere kent merkezinin yeniden inşasında yasal çerçeveyi belirlemiştir. Böylece Hiroşima, barışın devamlılığı ve Japonya'nın savaştan feragat edişinin sembolü olarak kurgulanmıştır (Wu vd., 2014: 548). Kanun, 1949'da Japonya'da savaş sonrası yapılan ilk halk oylaması olarak %90 çoğunlukla yasalaşmış olması bakımından da dikkat çekicidir (Chen, 2012: 376). Ayrıca bu kanunla, Hiroşima Barış Kenti'nin inşası ülkedeki Kentsel Planlama Yasası'ndan ayrıştırılarak kendi yasal çerçevesine göre belirlenme imkânına kavuşturulmuştur (Matsuo, 2016: 130). Kanunla birlikte, kent merkezindeki Nakajima Mahallesi'nin toplamda 122.000 metrekaarelik bir alanda barışı sembolize eden kültürel bir alan olarak düzenlenmesi öngörülmüştür. Bu alan önceleri Nakajima Parkı sonrasında ise Hiroşima Barış Anıtı (Anma) Parkı olarak adlandırılmıştır (Jacobs, 2003: 266).

Fotoğraf 2.18. Kent merkezinde yer alan 'sıfır noktası'ndaki Barış Anıtı Parkı
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

Hiroşima Barış Anıtı Parkı çalışmaları, kent merkezinde sürerken beklenenden yavaş gelişen çalışmalar, 1954'e gelindiğinde yine trajik bir olayla hız kazanmıştır. 1954 yılında ABD'nin Pasifik Okyanusu'nda gerçekleştirdiği bir hidrojen bombası

denemesinde, bölgede varlığı fark edilmeyen bir Japon balıkçı gemisinin trajik bir şekilde yok oluşu, Japonya’da akıllara hemen Hiroşima’daki 9 yıl önce yaşanan acı hatırayı getirmiştir. Bu durum Hiroşima Barış Kenti Projesi’ne olan ulusal desteği önemli ölçüde artırmış, var olan bir takım çekincelerin silinmesine ve çabaların yoğunlaşmasına yol açmıştır (Saito, 2006: 353).

Nihayet 1955 yılında tamamlanan çalışmalar, bugün alanın temel ziyaret yeri olan Barış Müzesi ile taçlandırılmıştır. Barış Müzesi’nin açıldığı 1955’ten itibaren patlamaya tanıklık eden pek çok kişi yaşadıklarını aktarması için düzenli olarak mekâna davet edilmiş ve ziyaretçilerle etkileşimleri sağlanmıştır (Chen, 2012: 376). Bu doğrultuda, Hiroşima örneği travmatik bir hadisenin kolektif belleği nasıl inşa ettiği ve dönüştürdüğü noktasında önemli bir deneyim olarak değerlendirilmektedir (Saito, 2006). Bu inşa ve dönüşümün merkezine de barış kavramı yerleştirilmiştir.

Fotoğraf 2.19. Barış Müzesi çarpıcı biçimde patlamanın ve savaşın trajedisini üzerinden mesajını iletmektedir
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

Hiroşima Barış Kenti söylemini pekiştiren yer adları da kentin en büyük bulvarı olan Barış Bulvarı’nda olduğu gibi Barış Müzesi, Barış Parkı, Barış Otel, Barış Sarayı vb. gibi kamusal mekânlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Matsuo, 2016: 133). Hiroşima idari bölgesinde okulların müfredatında zorunlu ders biçiminde yer verilen barış eğitimi dersinde; öğrencilerin mekânı ziyareti, o dönemi yaşayanların anlatılarının dinlenmesi gibi uygulamalar ortaya konmaktadır (Wu vd., 2014: 546). Bu kapsamda kent kimliği ve belleğinin eğitim yoluyla yaygınlaştırılmasının da sağlandığı vurgulanabilir. Farklı açılardan değerlendirildiğinde barış kavramı; kent merkezindeki düzenlemelerin geniş bir konsensüs kazanmasına, inşa çalışmalarının somut bir temele oturtulmasına ve kentin kendine özgü bir sembol kazanmasına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak Hiroşima, barış kavramı sayesinde hem kentsel bir kimliğe kavuşurken hem de uluslararası bir tanınırlığa erişmiştir (Matsuo, 2016: 134).

Hiroşima için barış kavramının kapsayıcılığının mekânla birlikte ele alınarak yaşatıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda, Barış Anıtı Parkı'nda gerçekleşen anma törenleri geniş bir ritüele dönüştürülmüştür. Barış gongunun çalınması, beyaz güvercinlerin uçurulması, barış mesajlarının okunması gibi her yıl patlamanın yıldönümünde tekrarlanan etkinliklerde, kurbanları anmanın ötesinde barış vurgusu öne çıkartılmaktadır (Schafer, 2016: 355). Halbwachs'ın belirttiği üzere kolektif hafıza karşılıklı biçimde sembolik mekânları inşa ederken onlardan da etkilenmektedir (Jacobs, 2003: 271). Örneğin, Japonya'daki Nagoya kenti savaşta büyük yıkıma uğrayan bir kent olarak tarihi Nagoya Kalesi'ni de yitirmiştir. 1959'da kentin 350'inci kuruluş yıldönümünde kale tekrar inşa edilerek, kentin yeniden doğuşunun sembolü kabul edilmiştir. Benzer biçimde 1945'teki patlamanın etkisiyle yerle bir olan Hiroşima Kalesi de 1958'de yeniden müze halinde, aslına uygun şekilde inşa edilmiştir. Ancak Nagoya'nın aksine Hiroşima'da, kalenin yeniden inşasının kentin tarihi geçmişine yaptığı atıf, kentliler arasında bir anlama karşılık gelmemiştir. Buna karşılık, Hiroşima Kalesi'nin 1 km uzağındaki, patlamanın sıfır noktasına yapılan Hiroşima Barış Anıtı Parkı, kentlileri trajik geçmişi hatırlamak ve anmak için bir araya getiren mekân olma niteliğini dünden bugüne sürdürmüştür. Böylece kentin hafıza mekânı olma niteliğini ve kimliğini yansıtan yer olma özelliğini korumuştur (Jacobs, 2003: 260-263).

Fotoğraf 2.20. Barış Parkı ülke toplumu için bir hafıza mekânı haline gelmiştir
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2016)*

Öte yandan ziyarete açıldığı 1950'lilerde itibaren Hiroşima Barış Anıtı Parkı, anma yerinin yanında aynı zamanda bir turist destinasyonu haline gelmiştir. Önceleri, Japonya içinden başlayan otobüs turlarına zamanla artan sayıda yabancı ziyaretçi eşlik etmiştir (Wu vd., 2014: 549). Japonya'daki tüm bireylerin, okul çağından itibaren ömründe bir kez de olsa ziyaret ettiği Hiroşima, her yıl bir milyondan fazla ziyaretçi çekmektedir (Schafer, 2016: 351).

Hiroşima'nın barış kenti olarak uluslararası alanda bilinirliğinin artışı ve kentin

turizm destinasyonu haline gelişi ise özellikle 80'li yıllarda başlamıştır (Jacobs, 2003: 267). Bu gelişmelerin bir parçası olarak Hiroşima kent yönetimi, merkezi hükümetten Atom Bombası Kubbesinin UNESCO kültür mirasına dâhil edilmesi talebinde bulunduğunda; bu istek, yapının tarihsel bir miras olmaması nedeniyle geri çevrilmiştir. Buna rağmen geniş bir kampanya başlatan ve 1,5 milyondan fazla insanın imzasıyla tekrardan kültür mirası olmayı talep eden Hiroşima kentinin ısrarını kabul eden merkezi otorite, bunu UNESCO'ya sunmuş ve Hiroşima Barış Anıtı Alanı ilgili yapıyla birlikte 1996'da dünya kültür mirası olarak tescil edilmiştir (Wu vd., 2014: 548-549).

Günümüzde Hiroşima ile barış kavramı öylesine özdeşleştirilmiştir ki patlamanın üzerinden geçen 70 yılı aşkın zamandan sonra da bu durum halen sürmektedir (Matsuo, 2016: 124). Sonuçta kolektif hafıza, kenti şekillendirirken kentin sosyal belleği de sembolik mekânlarla biçimlenmektedir (Jacobs, 2003: 273). Öte yandan Hiroşima'nın karanlık turizm pazarlamasının bir boyutu olduğuna dair eleştirel yaklaşımlar da görülmektedir (Wu vd., 2014). Bu yaklaşımın ileri sürdüğü nokta, Hiroşima'nın dünyada barış kenti olmaktan çok atom bombasının atıldığı kent olarak bilinmesi; bu nedenle süreç içinde Hiroşima'nın trajik geçmişinin kentin bir pazarlama unsuru haline getirdiğine yönelik eleştiriler olmuştur. Bu kapsamda turistlerin esasen nükleer Hiroşima'yı görmeye geldiği ve patlamanın etkilerini merak ettikleri ileri sürülebilir (Schafer, 2016: 356).

Tüm bunlara karşılık, soyut bir kavram olan barışın yerine atom bombasının çarpıcı etkileri daha göze görünür bir mahiyettedir. Bu nedenle kentin başından beri barış kavramını öne çıkarması ve nükleer silahsızlanmanın savunuculuğu yapmasının, arka planda karanlık turizmin gündeme gelmesini önlemeye dönük bir çabadan kaynaklandığı belirtilebilir. Atom bombası gibi hafızalara karanlık bir şekilde kazınan bir unsuru, kimliğinin bir parçası olarak barış kavramı üzerinde evrilir kılması, Hiroşima'nın özgün bir örnek olmasını sağlamaktadır. Bu anlayışın en belirgin örneği de Barış Anıtı Parkı'nın yer aldığı bölgede görülmektedir. Hiroşima'ya ülke içi ve dışından her yıl binlerce ziyaretçinin gelmesini sağlayan alan, turistik gelir sağlamak üzerine ziyaretçilere yönelik tüketim mekânları barındırmamaktadır. Alanda ziyarete açık tüm yerlerin müze vs. ücretsiz oluşu ve ticari satış yerleri gibi unsurların yokluğu da bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Sonuç olarak, Hiroşima bugün milyonu aşan nüfusu ile patlamanın öncesindeki

nüfusunun 3 katına ulaşmıştır (Matsuo, 2016: 124). Hiroşima kenti, savaş öncesinin askeri ve stratejik bir liman kenti yerine barışın ve huzurun simgesi olarak imgeleyen bir doğrultuda kimliğinin inşa edilmesini sağlamıştır. Barış kenti temasıyla anılmak isteyen Hiroşima, 2000’li yıllardan itibaren giderek turizm kentine dönüşen ve bunu çeşitli etkinliklerle öne çıkarma çabasına giren bir görünüm ortaya konmaktadır (Wu vd., 2014: 553-554). Hiroşima, yaşadığı trajik olayı barış kavramı ile kimliğinin bir parçası haline getirirken bunu uluslararası bilinirliğe kavuşturmuştur. Bu durumu mekânda yansıtmayı da eskiden kent merkezinin yer aldığı patlamanın sıfır noktasını çevreleyen alanda barışa adanan bir mekân kurgulayıp bölgeyi anma ritüellerinin merkezi haline getirerek gerçekleştirmiştir.

2.2.6. Galle- Galle Fort

Hint Okyanusu’na uzanan bir geçmişin ticaret günümüzün turizm kenti Galle, tropik iklim kuşağında yer almaktadır. Hollanda ve Britanya hâkimiyetinde geçen 4 asırlık dönemin izleri halen tarihi merkezin kentsel dokusunu şekillendirmektedir. Bunun yanında, çevrili olduğu surlarının içinde farklı etnik ve dini kökenlerden oluşan bir nüfusu barındırmaktadır. Kentin silüetinde Budist tapınağı, cami, kilise bir arada yer almakta olup bulunduğu coğrafyada bu özelliği ile istisnai bir konum teşkil etmektedir. Tarihi kent merkeziyle birlikte ülkenin güney sahillerine yakın konumu son dönemde Galle’yi turizm kentine dönüştürmektedir.

Ada ülkesi Sri Lanka’nın (eski adıyla Seylan) güney batı ucunda yer alan tarihi kenti Galle’nin günümüzdeki (Kale) *Fort* Mahallesi, çevrili olduğu surları ile kentin eski yerleşim kısmını oluşturmaktadır. Galle Fort olarak anılan tarihi kent merkezi, kentin geri kalan kısımlarından topografik ve yapay unsurlara belirgin şekilde ayrılmakta olup günümüzde içinde yaklaşık 1.000 kadar yerel nüfus barındırmaktadır. Sri Lanka’nın kadim liman kenti olan Galle, 2004 yılının Aralık ayında Endonezya’da meydana gelen depremin yarattığı Tsunamiden ciddi ölçüde zarar görmüş olmakla birlikte günümüzde oldukça tarihi bir kent olarak eski başkent Kandy ile öne çıkmaktadır. 1988 yılında UNESCO Kültür Mirası kabul edilen Galle eski kent merkezi, tarihsel gelişimini deniz ticaretine borçludur.

Fotoğraf 2.21. Galle Fort, Hint Okyanusu'na yarım ada halinde uzanır

Kaynak: *Google Earth (2021)*

1500'lerde başlayan Portekiz hâkimiyeti, 1649'da Hollandalılar tarafından devralınmış ve kent başta tarçın gibi baharatların Avrupa'ya ihraç olunduğu önemli bir ticaret limanına dönüşürken kentin idaresi, dünyada tüm zamanların en zengin şirketi⁴⁴ kabul edilen Hollanda Doğu Hindistan Şirketi (VOC) tarafından idare edilmiştir. Bu durum, 1796'da İngilizlerin Hollanda idaresine son vermesine kadar sürmüştür. Öte yandan, Hollandalılar kendilerinden önceki Portekiz dönemine ait yapıları yıkarken İngilizler, Hollanda yapılarını aynen kullanmayı sürdürmüşlerdir. Bu nedenden dolayı, eski Galle dendiğinde akla, Hollanda'nın kolonyal mirası gelmektedir (Pali, 2005, Bohingamuwa, 2019: 31, Janakiraman 2019: 51).

1873 yılında, ülkenin hâlihazırdaki başkenti Kolombo'daki limanın inşasına kadar Sri Lanka'nın en önemli liman şehri olan Galle; bu gelişmeye karşılık Arap-Hint deniz ticareti dönemlerinden günümüze kadar uzanan süreçte liman kenti niteliğini kesintisiz şekilde devam ettirmiştir (Abeywardana vd., 2016: 192-193). Kent, 20.yy'a kadar nüfusunun yarısını oluşturan Hollandalı yerleşimci 'burghers'lere ev sahipliği yaparken zamanla Müslüman ve Sinhala⁴⁵ nüfusunun artışına tanık olmuştur. 1950'lerde Hollanda kökenlilerin pek çoğu Avustralya'ya göç etmiştir. Böylece onlardan geriye kalan yapılar, yeni göçen yerli nüfus tarafından kullanılmaya

⁴⁴ Bilgi için bkz. <https://howmuch.net/articles/the-worlds-biggest-companies-in-history> (17.10.2021)

⁴⁵ Ülkenin çoğunluğunu oluşturan etnik unsurdur.

başlanmıştır (Rajapakse, 2018: 98).

Özellikle eski kentler zaman içinde katmanlaşan yapılarıyla devamlı bir dönüşümün içinden geçmekte ve bu süreç halen süregelmektedir. Bu durum, kentsel mirasın sosyo-fiziksel yapısını anlamayı da oldukça güç bir uğraş haline getirmektedir. Sri Lanka'nın Galle kenti de bu tanıma oldukça uyan bir yapıdadır (Rajapakse ve Silva, 2020). Günümüzde Galle'de, geçmişten gelen etnik çeşitliliğin halen sürdüğü görülmektedir; çoğunluğu oluşturan Budizm inancının yanında Hindu Tamiller, Hintli Müslümanlar ve Hristiyan Avrupalılar, halen bu çeşitliliğin içinde varlığını sürdürmektedir. Dolayısıyla kent, dört farklı dinin ibadet yerlerinin barındığı istisnai bir kimliğe sahiptir (Abeywardana vd., 2016: 199). 2012'deki verilere göre eski kentte yaşayan 1.068 kişi bulunmaktadır. Bunların yüzde 45'i Müslüman nüfus olurken yüzde 45'i de Sinhala (Budist) nüfusuna mensuptur. Geriye kalan yüzde 10'luk kısım ise Tamil ve Avrupalı nüfustur (Janakiraman 2019: 105).

Kentin yakın dönem geçmişinde önemli bir olay olan 2004'teki Tsunami felaketi, Galle'de 412 insanın ölümüne yol açarken sahil kenarındaki yapıların yüzde 70'ini kullanılmaz hale getirmiştir. Buna karşılık, tarihi kent merkezinde surların ve eski yeraltı drenaj sisteminin varlığı sayesinde insan kaybı görülmezken yalnızca maddi kayıplar meydana gelmiştir (Bohingamuwa, 2019: 34). Tsunami, tarihi kentin yapılarına ciddi hasar vermese de surların dış kısmında, eski altyapı sisteminde, adalet sarayında ve Hollanda Hastanesi'nde birtakım hasarlara yol açmıştır (Pali, 2005).

Galle'de koruma çalışmaları 1940 yılına kadar uzanmaktadır. Devamında, farklı yıllarda çıkarılan yönetmelik ve uygulamalarla çeşitli koruma çalışmaları yürütülmüştür (Bohingamuwa, 2019: 32, Janakiraman, 2019: 47). Yakın dönemlere gelindiğinde Sri Lanka Kentsel Gelişim İdaresi (Urban Development Authority), Galle eski kent merkezinde koruma kapsamında yasal mevzuatı belirlemiştir. Bu kapsamda tarihi merkez 1997'de özel alan statüsüne kavuşurken 2009 yılında aynı kurum tarafından çıkarılan, Galle Fort İçin Özel Düzenlemeler adı altında yönetmelik uygulamaya girmiştir. Bu yönetmelik, yapıların renginden evlerin çatısında müsaade edilen malzemelere kadar binaların kullanım şeklini içerecek biçimde detaylandırılmaktadır (Kumudini ve Wickramaarachchi, 2018: 56). Tüm bunlara karşılık, ülkenin ekonomik güçlükleri sonucu bölgeye ciddi bir parasal fon ayırma imkânı hiçbir vakit mümkün olmamıştır (Pali, 2005).

Hollanda hâkimiyeti döneminde yapılar; konut, kamusal yapı ve ticari nitelikte olmak üzere üçe ayrılmıştır (Rajapakse: 2011: 2). Kolonyal dönemden günümüze miras kalan ızgara kent planı, surlar, burçlar, geçitler, yeraltı drenaj sistemleri gibi özgün yapıların yanında verandalı evler, ibadethaneler ve çeşitli kamu yapıları özgün mimari ile kentsel dokuyu meydana getiren unsurlardır (Bohingamuwa, 2019: 31). Ayrıca, Hollanda döneminden günümüze kalan başta tarçın olmak üzere bölgenin diğer önemli ticari ürünleri içeren iki önemli depo ve satış binası bulunmaktadır (Pali, 2005).

Fotoğraf 2.22. 17.yy'dan kalma Hollanda kolonyal dönem yapıları Galle'nin kimliğinde öne çıkan fiziki unsurlar haline gelmiştir

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2019)*

Tüm tarihi öğeler ve ülkenin geri kalanına göre Avrupalı tarzda öne çıkan kentsel doku, yerleşik nüfus için ayrı bir kimlik ve övünç unsuru kazandırmaktadır (Rajapakse, 2018: 106). Hatta Hollanda hâkimiyetinde geçen dönem, kentin altın çağı olarak kabul gördüğü için önceki Portekiz veya sonraki İngiliz idaresinden ziyade özellikle Hollanda dönemi hatırlanmak ve görünür kılınmak istenmektedir (Janakiraman 2019: 53). Bu bakımdan, Hollanda kolonyal döneminin Galle'nin kent kimliği ile içkin hale getirilmiş ve onun ülkenin geri kalan kentlerinden ayıran bir nitelik olarak kentliler tarafından öne çıkarıldığı açıkça gözlenebilmektedir.

Galle Fort'ta eski evlerin restorasyonunda zamanla olan değişimleri dikkate almak yerine (gerek bağımsızlık sonrası gerekse İngiliz egemenliğindeki dönemler) doğrudan Hollanda idaresindeki şeklinin özgün kabul edilerek bu dönemki yapıya doğru bir dönüşüm çabasına girilmiştir (Janakiraman 2019: 69). Bu kapsamda kentin geçirdiği dönüşümle, kullanım şeklini kaybeden evlerdeki veranda unsuru, 2000'lerde yeniden hatırlanarak bölgenin simgesi haline getirilmiştir. 2009'da Hollanda hükümetince fonlanan çalışmalarda, 50 kadar evin verandası yeniden inşa edilmiş yahut görünür hale getirilmiştir. Devamında ise bu verandaların giderek ticari amaçlarla kullanımı söz

konusu olmuştur (Rajapakse ve Silva, 2020). Bu ticari alanların artmasıyla birlikte kolonyal dönem nostaljisi olarak tarihi kentin her köşesi Hollanda dönemine atıf yapar duruma gelmiştir. Hollanda Hastanesi, Hollanda Kafe, Hollanda Oteli, Hollanda Villası vb. gibi bu döneme referans veren yer adları hemen göze çarpmaktadır (Janakiraman 2019: 64).

Fotoğraf 2.23. Restore edilen verandalı kolonyal dönem evleri

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2019)*

Uzun süredir Galle Fort'ta yaşayan yerleşik bir nüfusun varlığı, mekâna bağlılığı güçlü tutmuştur. Kuşakların geriye doğru gitmesi bu bağlılığı güçlendirirken bölgenin üç tarafı suyla ve etrafı surlarla çevrili kendine has yapısı, diğerlerinden farklılaşmayı ve güvenlik hissini beraberinde getirmektedir (Rajapakse, 2018: 102-105). Öte yandan eski kent merkezinin geçmişten bu yana kentin yaşayan canlı bir muhiti olması zamanla belirli değişimleri beraberinde getirmiştir. Örneğin, ev sahipleri tarihi yapılarının özgünlüğünü (burada bahsedilen özgünlük kolonyal dönemden gelen mimari dokudur) değiştirerek modern yaşamın getirdiği koşullara adapte etme yoluna gitmişlerdir. Kişiler yapılarda meydana getirdikleri dönüşümlerde, kendilerini yönlendiren kurallar ve otoritelerin yokluğunda serbestçe hareket olanağı bulurken daha sonraları durum yasal girişimlerle kontrol altına alınmaya başlanmıştır. Öte yandan bu gelişmeler de mülk sahipleri ve otoriteler arasında ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır (Abeywardana vd., 2016).

Fotoğraf 2.24. Surlar ve deniz feneri kentin kimlik öğeleri arasında ön planda
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2019)*

Eski kent kısmında 280 kadar yapı yer almaktadır. Geniş bir ölçekte seçilen 100 kadar yapı üzerinde (Kumudini ve Wickramaarachchi (2018) tarafından yürütülen araştırmada, yönetmeliklerin bilinçli biçimde ihlal edildiği veya bölge sakinlerinin yönetmeliklerden haberdar olmadığı ortaya konmaktadır. Ancak ilk kısım çoğunluktadır ki insanlar yasal mevzuatı özellikle turizme dönük ekonomik girişimlerinde bir nevi ayak bağı olarak görmektedir. Araştırmada, kimi yönetmelik maddelerine göre yüzde 30'u aşan ihlaller tespit edildiği ifade edilmektedir.

Galle'de yaşayan topluluk belirli bir yasal mevzuatın ve onun getirdiği sıkı kurallarının yaşamlarını olumsuz etkilediği noktada hemfikir gözükmemektedir. Katılımcılık olmaksızın merkezi biçimde alınan ve uygulanan kararlar, kent sakinlerinin hareket alanını daraltmaktadır (Rajapakse, 2018: 106-107). Örneğin, 1994'te çeşitli kurum ve grupların temsilcilerinden vücuda gelen Galle Kültür Mirası Vakfı kurulmuştur (Bohingamuwa, 2019: 33). Ancak, vakfın yönetim kademesi 14 üyeden oluşmakla birlikte üyelerin yalnızca 2'si bölgede ikamet edenleri temsil etmesi için dâhil edilen kişilerdir (Rajapakse ve Silva, 2020). Bu durum temsiliyette yetersiz kaldığına işaret etmektedir.

Dünyada farklı tarihi kent merkezleri, turizmin getirdiği dönüşüm ile yerel değerleri koruma arasındaki hassas dengenin sarsılması ve yerel kimliğin bozulması üzerine pek çok olumsuz örneğe tanıklık etmektedir (Abeywardana vd., 2016: 209). Galle, özellikle 2000'li yılların başından itibaren artan turizm olgusuyla beraber mutenalaşma, müzeleşme ve mumyalaşma gibi tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır (Rajapakse, 2018: 98). 2001'de Sri Lanka'da yabancılara mülk edinme hakkı tanınmasıyla Avrupalılar tarafından bölgede ikincil konut olarak mülkler satın alınmaya

başlandığı ve 2013 yılına gelindiğinde Galle Fort'taki evlerin yüzde 28'in yabancıların mülkiyetine geçtiği görülmektedir. Aynı yıl bölgede yabancıya mülk satışının yasaklanması, soylulaştırmanın gidişatını değiştirmemiştir. Mevcut evler pansiyon, misafirhane, kafe, mağaza gibi ticari yapılara dönüşmeyi sürdürmüştür (Rajapakse, 2013: 8, Rajapakse ve Silva, 2020).

Turizm olgusu, kültür mirasına dönüşen tarihi bir muhit için artan turist sayısı, turizm geliri ve emlak rantının yükselmesi gibi sonuçlar da taşımaktadır (Rajapakse, 2018: 105). 1975'te tarihi kentteki tüm yapıların yüzde 83'ünün barınma-konut alanı olarak kullanılmakta olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan günümüzde bu oran hayli azalmış ve ticari amaçlı kullanım yıllar içinde öne çıkmıştır (Pali, 2005). Günümüzde 609 yapıdan 31'i resmiyette/kâğıt üstünde turizm ile ilişki gözükrken internet ortamında toplamda 120 kadar konaklama yeri olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum 2009 yılında iç savaşın bitiminden itibaren turizmin, ne denli belirleyici olduğuna örnektir ve Galle'nin soylulaştırılma sürecinin de etkin işlediğini göstermektedir (Janakiraman 2019: 110; 128).

Galle eski kent merkezinde kuşaklar boyunca orada ikamet edenlerin yanı sıra, halen ticari geçimini bu bölgeden sağlayan bir nüfus görmek mümkündür. Aynı zamanda burada süregelen ticari hayatın içindeki geleneksel değerli taş üretimi, ahşap işleri gibi faaliyetler geçmişten gelen bağı kuvvetlendiren diğer unsurlardır (Abeywardana vd., 2016: 198). Buna karşılık, turizmin artışıyla beraber bölgenin turistleşmesi sonucu bölge sakinleri kendilerini yabancı gibi hissettiklerini ifade etmektedir. Hatta bu insanlar, mekâna aidiyetlerini yitirerek gelecekte muhitten silinip gidecekleri endişesini taşımaktadır (Rajapakse, 2013: 9-10).

Kentte pek çok emlak, ticari etkinlikler için satılırken kentin topluluk yapısı giderek daralmakta ve özgünlüğünü yitirmektedir. Bu durum, bölgenin sosyal hayatını turizm olgusuna göre düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Örneğin, tarihi kentte giderek artan turizm etkinliğinin çoğalttığı mekânların akşam kapanmasıyla beraber, eski kentin neredeyse bir ölü kente dönüştüğü aktarılmaktadır (Rajapakse, 2018: 108). Rajapakse ve Silva (2020)'ya göre paradoksal bir durum olarak Galle'deki değişim çoğunlukla yerel halkın da desteği hayata geçerken bu değişimden de en fazla etkilenen de yine kentin yerlisi olmaktadır. Sözgelimi, bölgede yürüttükleri çalışmada 1960'dan beri Galle Fort'ta yaşayan bir kentlinin, son yıllarda bölgenin ticari bir alana döndüğü

ve her köşenin para kazanmak üzerine değerlendirildiği serzenişine tanık olmuştur.

Kuşkusuz Galle'yi korumak onu yaşayan canlı bir organizma olmaktan çıkarıp dondurmak anlamına gelmemelidir (Pali, 2005). Sonuçta fiziksel yapının aslına göre korunurken onu kullanan topluluğun, çağın değişen ihtiyaçlarına göre dönüşümlere muhtaç olduğu unutulmamalıdır. Her türlü çabanın katılımcı bir yaklaşımla ele alınmasının Galle'de oldukça önemli olduğu ortaya konmaktadır (Rajapakse, 2011: 18). Galle'de bütüncül olmaktan çok yapı odaklı ve dar çerçevede gelişen koruma faaliyetleri, mutenalaşmanın beraberinde müzeleşmeyi de getirmektedir (Rajapakse ve Silva, 2020). Bu doğrultuda, soylulaştırmanın olumsuz etkilerini sınırlandırmak adına bölgede konut amaçlı kullanım oranının belirli bir yüzdenin altında kalmasına (kamu otoritelerince) müsaade edilmemesi ve yabancıların yerleşimine izin verilmemesi gibi düşünceler ortaya çıkmıştır (Rajapakse, 2013: 11). Son olarak Galle örneğinde gözlemlendiği üzere; yaşayan mirasın varlığını sürdürmesi için turizmin de sürdürülebilir bir konuma getirilmesine oldukça ihtiyaç bulunmaktadır (Janakiraman 2019: 129).

2.2.7. Bamberg- Altstadt

Regnitz Nehri kenarında engebeli bir topografyada kurulu olan Bamberg; İstanbul, Roma, Lizbon gibi yedi tepeli kent olarak bilinmektedir. Kent, geçmişten bu yana Katolik inancının yaygın olduğu önemli bir dini merkez olarak kabul edilmiştir. Avrupa'nın en iyi korunmuş tarihi kent dokusuna sahip kentlerinden biri olan Bamberg'in bu mirası günümüze taşıdığı görülmektedir. Son yıllarda, eğitim, kültür ve turizm kenti olmanın yanında geçmişten gelen tarım kültürünü de sürdüren Bamberg'in nüfus yapısı çok büyük oranda Alman kökenlidir. Kentin en ünlü yapısı 550 yıl önce suyun üzerine inşa edilen tarihi belediye binasıdır.

Almanya'nın Bavyera eyaletine bağlı Yukarı Frankonya bölgesinde yer alan 77.000 nüfuslu Bamberg, Avrupa'nın en iyi korunmuş tarihi kentleri arasında yer alırken sayısı 1.500'e yaklaşan tescilli eski yapılarıyla, günümüzde Almanya'nın en geniş ölçekli tarihi kent merkezine sahip konumdadır (Dengler-Schreiber, 2003: 95). 1993 yılından bu yana UNESCO kültür mirası olan Bamberg, geçmişten günümüze kentsel dokusuyla Almanya, Çekya ve Avusturya'da bulunan diğer tarihi kentlere örnek teşkil etmiştir. Önceki yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan savaşlar ve dünya savaşlarından hasarsız çıkan kent, koruma yaklaşımlarından Bamberg Modeli olarak

bilinen yöntemle ev sahipliği yapması bakımından kent kimliği ve belleği perspektifinde öne çıkan bir örnek olmuştur.

11.yy'da ikinci Roma olmak idealiyle piskoposluk merkezi olarak kurulan kent, 19.yy'da Bavyera Krallığı'na katıldığında bölgenin önde gelen kentleri arasındadır (UNESCO, 2021). Zamanla büyüyen kent, Regnitz Nehrinin öbür yakasına yayılarak kale ve kiliselerinin yer aldığı yedi tepeye sahip batı tarafından, kentin ekonomik merkezi olan Yeşil Meydan *Grüner Markt* (günümüzde değin bu meydanda satılan tarımsal ürünler nedeniyle bu ismi almaktadır) çevresinde gelişen yeni yerleşime doğru genişlemiştir (Dengler-Schreiber, 2003: 94). Kentin eski bölgesini oluşturan bu yayılım *Bergstadt* ismiyle anılan tepelik semt ve Regnitz Nehrinin kolları arasında yer alan *Inselstadt* –adakent adıyla iki farklı yerleşim bölgesi ortaya çıkarmıştır. Ayrıca *Gartnerstadt* –bahçekent adını taşıyan, geçmişten gelen kent tarımının halen yaşadığı semt, eski yapısını fiziksel olmaktan ziyade kültürel ve mekânsal kullanım olarak sürdürmektedir. Sonuçta bu üç semt, kentin tarihi merkezini vücuda getirmiştir. Günümüzde 142 hektarlık alanı içeren tarihi kent merkezi (UNESCO kültür mirası sınırları) Covid-19 salgını öncesi dönemde yılda gecelik 750.000'inin üzerinde ziyaretçinin konakladığı dikkat çekici bir tarihi kent merkezidir (World Heritage Office, 2019).

Fotoğraf 2.25. Kentin 142 hektar alana yayılan UNESCO Kültür Mirası sınırları
Kaynak: *Google Earth (2021) görüntüsünden yararlanılmıştır*

Bamberg'in geçmişten gelen en önemli kimlik unsuru, kentin simgesi olan ve efsanevi bir geçmişe sahip Eski Belediye Binası (Altes Rathaus)'dır. Tarihte dini bir

yönetim yapısında piskoposluk merkezi olarak kurulan Bamberg’de, 15.yy’da kentliler ve tüccar sınıfı artan kentsel ihtiyaçlar için belediye binası inşa etmek ister ancak bunun için o dönemde kent topraklarının resmi sahibi konumundaki kiliseden izin alamazlar. Buna karşılık ısrarından vazgeçmeyen Bambergliler “*mademki kilise topraklarına inşa etmemize müsaade yok biz de suyun üzerine inşa ederiz*” diyerek, kenti ikiye ayıran Regnitz Nehrinin üzerine yapay bir ada inşa ederler. Bu yapay ada üzerine kondurulan belediye binası iki köprü ile kentin Bergstadt ve Inselstadt bölgelerine bağlanır ve o dönemden itibaren yüzyıllar boyu kentin belediye binası olarak hizmet verir. Yapı ayrıca 18.yy’da eklenen barok ve rokoko tarzında olağanüstü süslemelere sahiptir ve halen kentin alamet-i farikası konumundadır. Zamanla eskiyen ve müze halinde kültür varlığı konumunda olan yapı, kentlilerin övünç kaynağı olarak birleştirici bir kimlik ve bellek unsuru olarak değerlendirilmektedir (bamberg.info, 2021).

Fotoğraf 2.26. Regnitz Nehri üzerine kurulu 600 yıllık eski belediye binası
Kaynak: O. Donat Arşivi (2021)

Bamberg’in bugünlere değin gelişiminde sahip olduğu kültürel ve tarihsel değeri, geçmişine ve tarihin acıklı olaylarından etkilenmemesine borçlu olsa da, borçlu olduğu bir diğer etken de Bamberg Modeli olarak ortaya çıkan koruma yaklaşımıdır. Bamberg Modeli, kentin bütüncül ve tek tip bir plan dâhilinde büyük çaplı projelerle korunması yerine mikro bazda koruma çalışmalarıyla beraber küçük ölçekli projelerle yıllar içinde ilerlemiştir (UNESCO, 2021). Bu kapsamda Bamberg’in öne çıkan niteliği, tarihi dokusunu son 60 yılda modernleşmeye feda etmek yerine yavaş fakat ustaca bir şekilde günümüze değin yenilenmesi olmuştur (Dengler-Schreiber ve Schramm, 2008: 4).

Kentler kuşkusuz yaşayan ve değışen dinamik organizmalardır. Bu bağlamda fiziksel kent formunda neyin nasıl değıştiği ve ne kadar geriye doğru döndürülebileceği

önemli bir sorun olarak ortada yer almaktadır. Bu kapsamda anılan model örneğinde; Bamberg’de tarihi bir yapının en son değişimi geçmişten bu yana süregelen özgünlüğünü bozmuşsa, yapının tekrardan dönüştürerek bir önceki haline dönmesi esas alınmıştır. Öte yandan yapıda son değişikliğin öncesinde de değişimler olduysa, yapının artık bu haliyle devam etmesi, böylece en azından son gelinen noktanın sürdürülmesi öngörülmüştür (Ripp, 2007: 1).

Bamberg Modelinin ortaya çıkışı temelde ekonomik gelişimlere dayalı olmuştur. Oldukça geniş bir tarihi kent merkezine sahip olan kentin savaş sonrası dönemde geniş çaplı restore etmek ve korumak oldukça masraflı bir girişimdir. Bu nedenle, koruma ve restorasyon çalışmalarının doğrudan mülk sahipleri tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Tüm bu çalışmalar karşılığında ise yerel yönetimce koruma çalışması yürüten mülk sahiplerine belirli bir maddi destek, danışmanlık ve bir takım idari kolaylıklar sağlanmıştır. Bamberg Modelinin temelini teşkil eden bu yaklaşım sayesinde daha düşük bütçelerle küçük çaplı restorasyon çalışmalarının birleşimiyle kentin geneline yayılan sürdürülebilir bir koruma anlayışı tesis edilmiştir (Dengler-Schreiber, 2003: 95). Bu noktada, belediyenin görevi farklı bileşenler arasında iletişimi sağlamak ve tüm tarafların iş birliği üzerinde genel çerçeveyi belirlemek şeklinde olmuştur (Ripp, 2007: 3). Öte yandan kilise, saray gibi büyük çaplı kamu binalarının koruma çalışmalarında da bölgesel hükümet olan Bavyera’dan ve merkezi hükümetten destek alınmıştır. Sonuçta yerel yönetim ve kent sakinlerinin müşterek iş birliğine dayalı Bamberg Modelinin başarısına rakamsal bazda bakıldığında; uygulamanın başlatıldığı 1956’dan itibaren geçen 50 yıllık süreçte kentin tarihi dokusunun yüzde 90 oranında restore edildiği görülmektedir (Dengler-Schreiber, 2003: 95).

Fotoğraf 2.27. Bamberg Modeli ile restore edilen sivil mimari örnekleri

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2021)*

Yaşayan bir organizma olan tarihi kenti, günümüzün değişen koşullarına adapte etmek ciddi bir bilgi ve birikim gerektiği kabul edilerek Bamberg’de adımlar buna göre atılmıştır (Dengler-Schreiber, 2003: 98). Bu kapsamda, belediye tarafından *Dokumentationszentrum Welterbe* (Dünya Mirası Dokumantasyon Merkezi) adı altında bir kurum oluşturularak koruma ve kültürel mirasın yaşatılması ile ilgili tam yetkili hale getirilmiştir. Bu kapsamda yerel ve uluslararası paydaşlarla iletişimi yürütmek, miras alanında kentsel yönetimi sağlamak, sorunların çözümünü temin etmek, kentliler arasında farkındalığı artırmak ve her türlü bilgi ve veri derleme görevini yürütmek gibi çeşitli görevler bu kuruma tevdi edilmiştir (Ripp, 2007: 4).

Bamberg Modelini desteklemek ve kentsel planlamayı daha etkin yürütmek adına geçmişi dondurmak yerine ondan yararlanarak günümüz için daha etkin planlama adımları atılması benimsenmiştir. Bu kapsamda tarihsel süreçte Bamberg kent merkezinde değişimleri anlamak ve gelecekteki adımları daha etkin tasarlamak adına teknolojidenden yararlanarak kentin üç boyutlu haritalandırması yapılmıştır. Üç boyutlu dijital verilerin oluşturulması zamanla kentin geçmişten günümüze değişimini gözlemlemek adına önemli bir araç olmuştur. Yerel ve bölgesel kamu kurumlarının girişimiyle 2004 yılında başlayan çalışmalar, 1822 yılındaki kadastral harita uyarınca tasarlanarak 2006 yılında tamamlanmış, bu tarihten sonra da devamlı suretle güncelleme ve geliştirme faaliyetleri sürdürülmüştür. 1822 tarihli haritaya 1602 sonrasında 1300 yılındaki harita ve görünüm eklenerek kentin 700 yıllık tarihinin dijital mecraaya aktarılması sağlanmıştır. Devamında elde edilen veriler, Google Earth gibi kanallar vasıtasıyla kamuya açık hale getirilmiştir (Dengler-Schreiber ve Schramm, 2008: 7; stadt.bamberg.de, 2021).

Şekil 2.1. Bamberg'in 1822'deki kent haritası ile günümüzün karşılaştırılması
Kaynak: *Dengler-Schreiber ve Schramm (2008: 5)*

Şekil 2.2. Bamberg'in açık erişimde yer alan netleştirilen 3D grafik görselleri
Kaynak: *Google Earth (2021)*

Bamberg Modelinin kent belleği ve kimliğine olumlu bir katkısı da doğrudan kentlilerin yer aldığı ve yürüttüğü koruma çalışmaları kapsamında mülk sahiplerinin, kentin tarihine ve karakterine nüfuz edip anlama fırsatı ortaya çıkmıştır. Bu durum farkındalıkla beraber sahiplenmeyi ve kişilerin kimliğini kentle bütünleştirmesini sağlamıştır (Dengler-Schreiber, 2003: 95). Bu durum kapsayıcı biçimde özellikle tarihi kent ölçeğindeki yerel politikalara ve karar alma mekanizmalarına da etki etmektedir.

Örneğin yakın dönemde, Bamberg tarihi kent merkezinde belediye tarafından 15.000 metrekarelik bir alana yapılması planlanan AVM için ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Yerel yönetim, temelde kentin dışına yönelmek durumunda kalan alışveriş mekânlarını, insanların merkezden giderek uzaklaşmaması amacıyla merkezde ortak bir kapalı alanda toplamayı tasarlamıştır. Buna karşılık plana başta çeşitli STK'lar ve

üniversite kesimi sesini yükselterek, kent merkezinde trafik başta olmak üzere çeşitli sorunlara yol açacağı düşüncesiyle projeye karşı çıkmışlardır. Sonuçta, yapılan itirazlarla projeden geri adım atılarak kent merkezinde ticari alanlara dönük daha mikro ölçekli düzenlemelerle kente özgü bir yöntem arayışına gidilmiştir (Dengler-Schreiber, 2003: 97). Daha dar ve kapalı bir çevre olsa da uzman grupların ortaya çıkışı kentsel siyaset üzerinde etkili olmaktadır. Hatta kentsel sorunların çözümünde kentlilerin güven duyduğu grup ve kişilerin oynadığı rolün ulusal/uluslararası ve akademik çevrelerin bile önüne geçtiği gözlenmektedir (Eremenko ve Filimonov, 2021: 335).

Tüm bu gelişmeler dikkate alındığında Bamberg örneğinde ortaya konan çalışmalara göre, kentsel kimliğin tabandan gelen bir oluşumla ortaya çıkmaktan ziyade belirli bir hedef doğrultusunda kimliği yönlendiren aktörler vasıtasıyla ortaya çıktığı görülmektedir (Eremenko, 2019: 32). Bamberg örneğinde Eremenko (2019) “geç kapitalist bir toplumda, kişilerin halen kente aidiyet besleyip kendini onunla tanımlaması mümkün müdür?” sorusuna yanıt aramıştır. Yürütülen çalışmalar Bamberg’in tarihinden başka kimliğine sıkıca eklenen diğer öğelerin meşhur isli birası, 9 defa Almanya şampiyonu olan basketbol takımı ve dünyaca ünlü senfoni orkestrası olduğunu ortaya koymuştur. Bunların yanında Bamberg’de planlı ve periyodik biçimde yürütülen kültürel etkinliklerin ve önemli anma ile kutlamaların, kentsel kimliği ve belleği besleyen unsurlar olarak ön plana çıktığı dile getirilmektedir (Eremenko, 2019).

Bunlara karşılık, kent kimliği oluşumunda en fazla tarihi yapı ve mimari mirasın ön planda olduğu vurgulanabilir. Bamberg’in tarihi dokusu iyi korunmuş bir kent olmasının yanında canlı ve yaşayan bir kent olgusuna sahip olması kimliği güçlendirici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Sanayileşme sürecinin başlamasıyla çoğu kentte olduğu gibi Bamberg’de bir dönüşümün içinde geçmiştir. Bu dönemde kale duvarları yıkılmış, kente demiryolu bağlanmış ve çeşitli sanayi tesisleri ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreç eski kentin dokusunu değiştirmemiştir. Öyle ki 1602 tarihli kent haritasına bakarak Bamberg’in eski kesiminde bugün bile yolunuzu zorlanmadan bulmak mümkündür (Dengler-Schreiber, 2003: 94). Geline süreçte Bamberg’in kimliğini yaşatması onu kaçınılmaz olarak turizmde de öne çıkarmıştır. Böylece turizm Bamberg’de yıllar içinde giderek güçlenen bir sektör olmuştur, 2007 yılında yılda 400 bin turist geldiği kente günümüzde 2 milyona yakın turist gelmektedir (Dengler-Schreiber ve Schramm, 2008: 3). Öte yandan müzeleşme tehdidine karşı uyanık

olunması ve eski kent merkezinde ticarileşen alanların yerellerin sahiplenmesine yönelik politikalar teşviki üzerinde de not düşülmüştür (World Heritage Office, 2019).

Sonuç olarak Bamberg geçmiş mirasını kendine özgü bir model doğrultusunda korurken zamanın getirdiği değişimlere de bünyesinde yer açmıştır. Var olanı yaşatmanın, kentlilerle işbirliği içinden geçtiği ayrıca belirli uzman grupların bu oluşuma destek olmasının önemi görülmektedir. Yerel kimliği var olan tarihsel mirasla gurur duyar bir hale getirmek ve bu mirası yerel kimliğin harcı olarak değerlendirilmesi bakımından Bamberg önemli bir başarı hikâyesi olarak belirtilebilir. Bu kapsamda kültür mirası olmanın kentsel hafızanın varlığı için kurumsal yapı oluşturmak, teknolojinin getirilerinden yararlanmak ve kentlilik bilincini artırmak için etkinlikler düzenlemek vb. farklı uygulamalar hayata geçirilmiştir. Tüm bu gelişmeler Bamberg'i, son birkaç yüzyıllık dönemden kalan tarihi kent merkezlerinin fazlaca olduğu bir kıtada, kendine özgü bir konuma yerleştirmektedir.

2.3. Türkiye'den Eski Kent Merkezleri (Kaleiçi ve Çevresi) Örneklerinin İncelenmesi

Geniş bir coğrafyaya yayılan Türkiye'de, tarihi kent merkezleri üzerine tarihsel, sosyal ve çevresel kent kimliğini etkileyen pek çok faktörün etkisiyle çeşitli farkların ortaya çıkması tabii olmakla birlikte benzer niteliklerin de bulunduğu gözlenmektedir. Bu kapsamda eski kent merkezlerine yönelik tartışmaları daha belirgin bir zeminde temellendirmek üzere; geçmişten gelen uygarlıklar üzerine katmanlaşan Osmanlı devri kent yapısı ve Cumhuriyet Dönemi'nde 1950 öncesi sürecin, eski kent merkezlerinin mekânsal konumuna karşılık geldiği ileri sürülmektedir. 1950 sonrası süreçte başlayan ve 1980 sonrası dönemde hızlanan kentsel yapıdaki değişimler tarihi kent merkezlerin konum ve rolünü de ciddi ölçüde etkilemiştir. Böylece Ankara, Edirne ve Antalya örnekleri üzerinde açıklanan tarihsel süreçten gelen değişimler Denizli örneğine katkı olması bakımından incelenmektedir.

Osmanlı kentleri; Türkistan-İran, İslam ve Anadolu-Bizans kent yapılarının birleşimi olarak meydana gelmektedir. Çarşı-merkez odaklı gelişen Osmanlı kentinde küçük ve orta ölçekli kentlerde cami-hamam unsuru öne çıkmaktadır. Kentlerinin içe dönük yapısı büyük kent meydanlarına ihtiyaç doğurmazken pazaryerleri ve camiler toplanma alanları olmuş mahalle yapısı ise bu kurguda öne çıkmıştır (Kejanlı, 2010:

293-300). İslam kentlerinde yaygın biçimde görülen caminin merkezi konumu ve onun etrafında gelişen sosyal ve ticari hayat belirli bir düzeni ortaya çıkarmıştır (Keleş, 2016: 135).

Çarşı-pazaryerinde belirli meslek gruplarının bir arada yer alması oldukça yaygın bir uygulamadır. Kunduracılık, marangozluk, bakırcılık, demircilik, terzilik vb. zanaatların öne çıktığı çarşı yapısında alıcısı genelde köylüler olan saraçların veya çevresel kirlilik oluşturan tabakhane ve boyahane gibi unsurların çarşının hatta kaleiçinin dış çeperinde yer aldıkları görülmektedir (Keleş, 2016: 136). 19.yy'a kadar gelen süreçte kentlerin yapısal hizmetleri geleneksel usuller dâhilinde görülmeye çalışılmıştır. Osmanlı kentlerinde kadı idaresinde olmak üzere kentsel alt ve üst yapıdaki ihtiyaçlar vakıflar yoluyla giderilmiştir (Tekeli, 2014: 109). Bu bakımdan vakıflar; dini olmaktan ziyade beledi işlevleri yerine getiren dünyevi bir kurum olarak değerlendirilmiştir (Kuban, 1968: 67-68). Vakıfların hayati rolüne ek olarak özellikle ahiliğin Anadolu'da kent sürecine; yerleşik düzene geçişi hızlandırması, kentlerde Türk olmayan kesimlerin elinde bulunan üretim ve ticaret pratiklerine Türklerin de katılımını sağlaması ve esnafılık ve zanaatkârlık yoluyla dayanışmanın güçlenerek Türklerin kent ekonomisinde öne çıkmasına büyük katkısı olmuştur (Kejanlı, 2010: 289).

19.yy'a kadar kentlerde görülen geleneksel yapı sanayi öncesi kent yapısını yansıtmaktadır (Keleş, 2016a). Bu bakımında Ortaylı'nın imparatorluğun en uzun yüzyılı olarak tabir ettiği yüzyılda bu geleneksel-sanayi öncesi yapıdan kopuşun ilk adımları atılacaktır. Sökmen'e göre 19.yy'da başlayan kentlerdeki sosyal değişimler kent merkezinde sürdürülen zanaatları ciddi şekilde etkilemiş ortaya çıkan yeni zümreler ile kentlerde ikili merkez yapısı gün geçtikçe artmıştır (Kejanlı, 2010: 299-300). Utangaç modernitenin hâkim olduğu 19.yy'da, giderek Batı-kapitalist dünya ile etkileşimi artan Osmanlı kentlerinde değişimler görülmeye başlanmıştır. Bu dönem; merkezi iş alanlarının ortaya çıktığı, kentlerin işlevlerinin çeşitlendiği yaya ulaşımdan farklı ulaşım modellerine geçişin başladığı bir dönem olmuştur. Değişen ekonomik yapıya odaklı olarak kent merkezlerine bakıldığında bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları, oteller gibi yeni aktörlerin ortaya çıkması söz konusudur (Tekeli, 2014: 107-108). Ayrıca aynı süreçte Avrupa ekonomisiyle bütünleşen başta liman kentleri olmak üzere pek çok kentte hizmetlerin geleneksel usuller dâhilinde yürütülmesinin mümkün olmadığı görülmüştür. Bu durum, Tanzimat süreciyle birlikte başlayan yenileşme

hareketlerinin etkisinde Avrupa'dan belediye kurumunun ithal edilmesine yol açmıştır. Önce İstanbul ve sonrasında çeşitli vilayetlerdeki büyük kentlerde kurulan belediye teşkilatları zamanla ülke geneline yayılarak Cumhuriyete miras kalmıştır (Ortaylı, 2012).

Erken Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde, Tekeli (2014: 111)'ye göre radikal modernite anlayışı çerçevesinde kentleşme süreci öne çıkan bir olgu olmuştur. Bu dönemdeki anlayışın kentsel mekânda ortaya çıkardığı 3 önemli değişim gözlenmektedir. Bunların ilki radikal bir kararlar Ankara'nın başkent olması ve planlı kentleşmeye öncülük etmesidir. İkincisi dönemin yaygın demiryolu projesidir. Demiryolu ve İstasyon yapıları Erken Cumhuriyet Dönemi'nde üzerinde önemle durulan ve dönemin yapısıyla özdeşleşen oluşumlardır (Çetin, 2011: 187). Üçüncü unsur ise özellikle 1929 sonrası devlet eliyle çoğunlukla küçük-orta ölçekli Anadolu kentlerine kurulan sanayi tesisleridir. Özellikle Anadolu kentlerinde devlet eliyle kurulan sanayi yapıları, sıradan üretim tesisleri olmaktan çok modern kimliğin tanınması ve yaygınlaştırılmasında önemli bir görev üstlenmişlerdir (Asiliskender, 2006: 206).

Dovey mekânın bireysel ihtiyaçların yanında egemen unsurların ideallerine bağlı biçimde de şekillendiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda ulusal kimlik inşası hedefleyen Cumhuriyet devrimlerinin de önemli mekânsal yansımaları olmuştur. Örneğin kamusal yapılar, heykel, büst vb. gibi mimari öğeler mekânsal ölçekte topluma devlet erkini hatırlatma görevi de üstlenen unsurlardır. Bu dönemde eski kent merkezi, barındırdığı geleneksel yapının yanında yerine göre azınlık unsurlarıyla beraber yeni kurulan modern yapıların etrafında şekillenen modern kentsel yapının karşısında konumlanan dışlanmış alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Asiliskender, 2006: 204-207). Böylece eskiyen, köhneleşen kent merkezleri zamanla terk edilmiş yahut yıkılmak suretiyle radikal dönüşümlerle tabi tutulmuştur (Çetin, 2011: 188).

Osmanlı döneminden gelen başta Ebniye Kanunu ile kentsel işlere dönük mevzuat; başta 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu olmak üzere 1935'e kadar geçen sürede çıkarılan 5 yasa ile tümünden yenilenmiştir (Tekeli, 2014: 114). Keleş (2016a: 215-218), Cumhuriyet Dönemi'nde kentlerin gelişimini 1928 öncesi plansız dönem, 1928-1956 arası plan mecburiyeti dönemi ve 1956 sonrası yeni imar yasası dönemi olarak ayırmaktadır. 1928'de ilk planlı kent Ankara'da geniş yetkilerle kurulan İmar Müdürlüğü ve akabinde yürürlüğe giren Belediye Kanunu, planlı dönemin

kapısını açmıştır. 1956 sonrasında ise kentlerin gelişiminde belirleyici çerçeve imar planları olmuştur. Ayrıca, eski kent merkezleri üzerinde önemli etkileri olması bakımından 1951’de kurulan Anıtlar Yüksek Kurulu, 1957 tarihli yasa ile vakıf eserlerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyetinde toplanması, 1973’te çıkan Eski Eserler Kanunu ve bu yasanın yerine geçen 1983 tarihli Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (KTVKK) gibi düzenlemeler belirtilebilir (Keleş, 2015: 116-117).

1950 sonrası hızla artan göç olgusu, kentlerin hızla büyümesine yol açarken eski kent merkezleri üzerinde ciddi bir dönüşüm baskısını beraberinde getirmiştir. 80’li yıllara kadar görülen fiziksel, çevresel ve sosyokültürel yapıdaki değişimler, imar mevzuatlarının önüne geçmiş ve kentlerin değişen görünümü ile eski kent merkezlerinin de yapılarında dönüşümler olmuştur. Kent merkezlerinin işlevi değişirken çoğu kentte tarihi merkezler çöküntü alanlarına dönüşme veya artan iş merkezlerinin etkisiyle ranta dönük yıkımla karşı karşıya kalmıştır. Bu gidişatı önlemek üzere ortaya çıkan koruma amaçlı imar planları, sit⁴⁶ alanları, koruma kurulları gibi oluşumlar ve yasal mevzuat sürecin önünü almada çoğu kez yetersiz kalmıştır. 80 sonrası dönemde giderek artan imar aflarının sayısı sürecin kontrol altına alınmadaki sıkıntısına işaret etmiştir. Bu kapsamda, devam eden iç-dış göç hareketleri, toplumsal değişim, kent ekonomilerinin küresel ekonomiye eklemlenmesi, turizmin artan rolü, tüketim olgusu, kentlerin markalaşma girişimleri, dünyadaki değişimler vb. gibi daha sayılabilecek pek çok gelişme sonucu kentsel dönüşüm kavramı giderek önem kazanmıştır (Keleş, 2015; Tekeli, 2015).

Kentsel dönüşüm; çeşitli sebeplerle çökme ve bozulmaya uğrayan kentsel mekânın iyileştirilmesini kapsayan uygulama ve eylemler bütününe verilen isimdir (Akkar Ercan, 2016: 223). Türkiye’de 90’lardan itibaren öne çıkan ve 2000’lerde yaygınlaşan kentsel dönüşüm çalışmaları, eski kent merkezleri için de önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. Yaşanan bu süreç içerisinde meydana gelen dönüşümlerin gerçekleşme süreçleri ve sosyo-mekânsal yapı ile olan ilişkileri farklı modellerle karşımıza çıkmaktadır. Yenileme, yeniden canlandırma ve soylulaştırma olarak sıralanabilen kentsel dönüşüm türleri; kendilerine çoğunlukla kent

---

⁴⁶ "Sit"; tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, kültür varlıklarının yoğun olarak bulunduğu sosyal yaşama konu olmuş veya önemli tarihi hadiselerin cereyan ettiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlardır (KTVKK, 1983).

merkezlerindeki çöküntü alanlarını seçmişlerdir (Kamacı ve Örmecioğlu, 2005; Yenice, 2014).

Tarihi kent merkezlerindeki müdahalelere dönük girişimler, çeşitli aktörlerin etkisi ve katılımı ile gerçekleşmekle birlikte temelinde belediyenin rolü öne çıkmaktadır. Bu konuda: “5216 sayılı *Büyükşehir Belediye Kanunu*’nun “*Büyükşehir, ilçe ve ilk kademe belediyelerinin görev ve sorumlulukları*” başlıklı 7. maddesinin (o) bendi: “*Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek*” ve “5215 sayılı *Belediye Kanunu*’nun 73. maddesinde ise *Büyükşehir Belediyeleri, Büyükşehir Belediyeleri sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe Belediyeleri ve il Belediyeleri ile nüfusu 50.000’in üzerindeki Belediyelerin kentin gelişimine uygun olarak eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek; konut alanları, sanayi ve ticaret alanları, teknoloji parkları ve sosyal donatılar oluşturmak, deprem riskine karşı tedbirler almak veya kentin tarihî ve kültürel dokusunu korumak*” maddeleri uyarınca belediyeler açıkça yetkilendirilmiştir (Gül, 2006: 140).

Sonuç olarak Tankut (1979: 47)’un ifadesiyle tarihsel çevre; kimi kentte geleneksel merkez, kim kentte bir veya birkaç mahalle, kimi kentte ise yerleşimin neredeyse tamamını içermektedir. Türkiye kentlerinde gözlenen belirgin tarihsel çevre dokusu ise çoğunlukla 150-200 yıllık bir geçmişin eseridir. Osmanlı kent kurgusunda ticari alan ile konut alanları belirgin biçimde ayrılmış olup ticaret bölgesi erkek egemen bir alan iken mahalle oluşumu içindeki konut alanları dış dünyaya belirli ölçüde kapalı ve kendi mikro evreni içindeki bir yapıda var olmuştur (Kuban, 1968: 66). Günümüze ulaşan tarihi kent merkezlerinde, geçmişten gelen yaygın kullanımı nedeniyle kaleiçi veya kale mahallesi/muhiti olarak adlandırılan yerleşimlerin yanında, geleneksel kent çekirdeği etrafında yayılmak suretiyle büyüyen eski kent merkezleri bulunmaktadır. Kaleiçi kavramı Türkiye’nin farklı kentlerinde mahalle, muhit yahut sadece kentlilerin adlandırdığı, geçmiş dönemler de kentlerin sur içindeki yapıları nedeniyle mevcutta var olan/olmayan surlar içinde kalan yerleşkelerdir. Günümüzde artık mekânsal işlevi değişmiş olsa da ismiyle halen kent belleğinin bir köşesinde var olan söz gelimi Ankara’daki Çıkrıkçılar Yokuşu, Atpazarı, Samanpazarı, yahut Edirne’deki Saraçlar Caddesi, Balıkpazarı, Terziler, Çömlekçiler, Yoğurtçular, Tüfekçiler, Lüleçiler,

Keçeciler, Tabaklar sokakları gibi tarihi kent merkezinde rastlanan yer isimleri kentlerin katmanlaşan yapısına halen tanıklık etmektedir. Geleneksel kent çekirdeğinden giderek yayılan tarihi kent merkezleri, 1950 öncesi dönemde kentlerin ticari hayatının merkezini teşkil ederken geçirdikleri radikal dönüşümlere karşılık halen sosyal ve ekonomik açıdan önemli kent parçaları olarak varlığını sürdürmektedir.

2.3.1. Ankara

Yürütülen kazı çalışmaları Ankara'nın geçmişinin çok eskilere dayandığını ve Hititlere kadar ulaştığını gösterse de kent olarak yolculuğunun Frigler ile bugünkü Hacıbayram civarında başladığı belirtilebilir (Tunçer, 2019: 112). Ankara; geçmişi 5000 yıl önceye uzanan tarihi bir Hatti/Hitit kenti olarak katmanlaşan bir tarih ve kültür mecrasında Frigya, Pers, Helen, Galatya, Roma, Bizans, Selçuklu ve nihayet Osmanlı hâkimiyetinde varlığını sürdürmüştür (Alpan, 2016: 664). Başkent oluncaya kadar geçmişten gelen bu tarihsel miras Ankara'da bilhassa bugünkü eski kent merkezi olan Ulus ve kale civarında izler bırakmıştır. Bu izlerin günümüzde en görülür olanları özellikle Roma, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden kalan miras olmuştur.

İlk defa henüz 5 yıllık bir başkentken Ankara'yı ziyaret ettiğini ifade eden A. Hamdi Tanpınar da öncelikle kentin hayret verici bulduğu katmanlaşan yapısına vurgu yapmaktadır⁴⁷: *“Ankara, uzun tarihinin şaşırtıcı terkipleriyle doludur. Asırlar içine uğradığı istilâlar, üst üste yangınlar ve yağmalar şehirde geçmiş zamanların pek az eserini bırakmıştır. Acayip bir karışıklık içinde bu tarih daima insanın gözü önündedir. Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır.”*

Roma dönemine ait tiyatro, hamam, tapınak, sütun, kanalizasyon sistemi gibi unsurların günümüze değin ulaştığı bunların yanı sıra günümüzde Roma kentlerinin alamet-i farikası olan *Cardo* ve *Decumanus*'tan kuzey-güney uzantısında yer alan *Cardo* (Çankırı Caddesi yakınlarında büyük kısmı toprak altındadır) halen varlığını korumaktadır (Alpan, 2016: 664). Tarihsel katmanlaşmanın en bilinen örneklerinden olan ve birbirine yaslanan Hacı Bayram Cami ve Augustus Tapınağı'nda olduğu gibi kentteki katmanlaşmanın izleri halen somut varlığıyla durmaktadır. Ayrıca kale

---

⁴⁷ Bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, Dergâh Yayınları, (2012: 17).

çevresindeki Arslanhane Cami ve Alaaddin Cami gibi pek çok yapıda Osmanlı-Selçuklu öncesi dönemin izlerini gözlemlemek mümkündür (Öztürk Aykaç, 2021: 307-308).

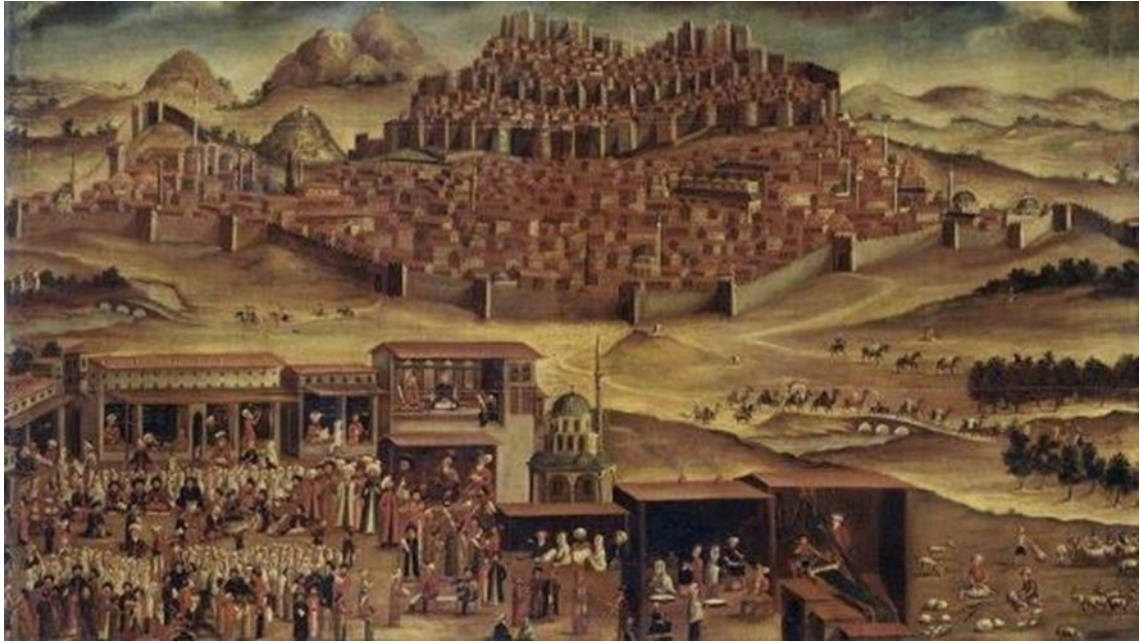
Fotoğraf 2.28. Kalenin duvarlarındaki taşlar, A. H. Tanpınar'ın betimlediği Alaaddin Cami'ni ayakta tutan Roma sütunları, Augustus Tapınağı'na sırtını veren Hacıbayram Camii, hep beraber kentin katmanlaşmasını yansıtıyor

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Ankara, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle Ahiliğin geliştiği önemli bir ticaret merkezi konumuna gelmiştir. Başlangıçta kentin 3 meslek dalını kapsayan Ahi örgütlerinin sayısı zamanla 24 meslek dalına yükselmiştir (Tunçer, 2019: 113). Bu doğrultuda kimi tarihçiler Ankara'yı bir Ahi Cumhuriyeti olarak tanımlamaktadır. Ahilik asırlarca kentin ticari hayatının olduğu kadar toplumsal ve güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında da büyük rol oynamıştır (Öztürk Aykaç, 2021: 317).

Gelişen ticaretin etkisiyle kale ve çevresi Roma Dönemi'nde olduğu gibi özellikle 17.yy'dan itibaren yeniden önem kazanmıştır (Gür, 2011: 10). Hatta Celali İsyanları sonucu kentin güvenliğini artırma amacıyla 17.yy başında ikinci bir kale duvarı örülmüştür (Alpan, 2016: 664). Ticaretle gelişen Ankara 16. ve 18.yy'lar arasında parlak dönemler yaşamıştır. 18.yy'da Ankara'yı resmeden Ankara Manzarası⁴⁸ adlı tablo Ankara'nın o dönemdeki -eski Ankara olarak- anılan kale civarı, Ulus, Samanpazarı ve Hamamönü bölgeleri hakkında da önemli bilgiler sunmakta ayrıca kentin canlı ticari ve sosyal hayatı hakkında ipuçları vermektedir (Tunçer, 2019: 112).

⁴⁸ Anonim bir tablo olan eser günümüzde Amsterdam'daki Rijksmuseum'da sergilenmektedir. 1972 yılına kadar Halep sanılarak bu isimle anılan tablo Prof. Dr. Semavi Eyice'nin girişimleriyle bu tarihten sonra Ankara Manzarası olarak aslına çevrilmiştir. Bilgi için bkz. (<https://ankara.ktb.gov.tr/TR-227481/ankara-manzarasi-tablosu.html>) (06.11.2021).

Şekil 2.3. Ankara Manzarası Tablosu (Anonim, 17.yy)

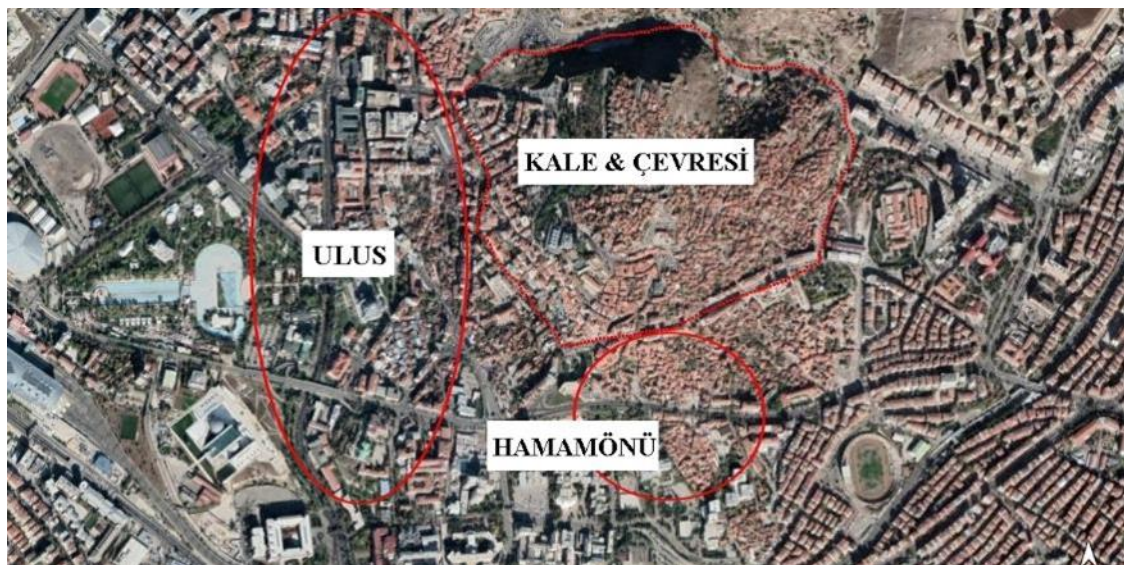
Kaynak: *Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021)*

Osmanlı döneminde bölgenin endemik türü Ankara Keçisine dayanan sof ticareti kente önemli bir ticari avantaj sağlamıştır (Öztürk Aykaç, 2021: 303). Ankara'nın kültürel belleğinde önemli yer tutan sof ve tiftik üretimi yarattığı ticaret hacmiyle kentin günümüze kadar ulaşan bedestenler, hanlar, çarşılar gibi ticari mirasının borçlu olduğu unsurdur (Çakır vd., 2021: 179). Bu kapsamda ticaretin gelişmesi bu alanda öne çıkan Rum, Yahudi, Ermeni gibi milletlerden tüccarları kente çekmiştir. Üçüncü sur yapısında bulunan Erzurum Kapısı, Kayseri Kapısı, İzmir Kapısı ve İstanbul Kapısı isimleriyle anılan kentin kapıları; Anadolu geneline hitap eden ticari etkinliğinin de göstergesidir. Öte yandan 19.yy'da Sanayi Devrimi ile beraber Avrupa'yla rekabet edemeyen geleneksel üretim yitip gitmek durumunda kalmış ve kent ekonomisi tedricen gerilemiştir (Tunçer, 2019).

1920'de Kurtuluş Savaşı'nın merkezi haline gelen kent, o dönemde çeşitli kaynaklara göre nüfusu 20.000 dolayında olan geleneksel bir Anadolu kenti görünümündedir. Milli Mücadelenin zafere ulaşmasıyla kurulan Cumhuriyet'in başkenti olmasıyla birlikte Ankara'nın; neredeyse sıfırdan planlanarak yeni bir kent formunda meydana getirilmesi, dünya tarihinde özellikle 20.yy'ın ilk yarısında Kanberra ve Yeni Delhi gibi örneği oldukça nadir bir uygulamadır (Alpan, 2016: 665). Bu durum Ankara tarihi kent merkezinde de köklü değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda artık eski Ankara dediğimizde kent hafızasında kalan bölgenin kale çevresi, Ulus semti ve

Hamamönü olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Anadolu kentlerinin pek çoğunda 1950 sonrası döneme tekabül eden tarihi merkezden yeni yerleşimlere yayılım Ankara’da 1930’larda Yenisehir, Bahçelievler gibi yeni yerleşimlerin ortaya çıkmasıyla daha erken bir tarihte başlamıştır. Sonuçta Ankara ve tarihi merkez Türkiye tarihinin ilk geniş çaplı planlı kentleşme sürecine tanık olması bakımından oldukça önemli bir deneyim olarak değerlendirilmelidir.

Bugün idari olarak kale ve çevresi (geçmişte Hisar denen muhittir) Kale Mahallesi sınırlarında yer alırken Hacı Bayram ve bütün Ulus semtini içeren bölge eski adıyla Anafartalar güncel adıyla ise Hacı Bayram Mahallesi olarak geçmektedir. Ayrıca tarihi Ankara’nın daha küçük bir kısmını teşkil eden Sıhhiye ile Kale-Ulus muhitleri arasında bulunan Hacettepe Mahallesi ise Hamamönü semtini içeren tarihi kentin bir diğer uzantısıdır. Bu üç mahallenin tamamı Altındağ Belediyesi’nin idari sınırları içerisinde bulunmaktadır. Alan bakımında daha büyük olmalarına karşılık Kale Mahallesi 4.596, Hacı Bayram Mahallesi ise 5.129 nüfusu ile 6.902 kişilik nüfusa⁴⁹ sahip Hacettepe Mahallesi’nin altındadır.

Fotoğraf 2.29. Ankara tarihi kent merkezi: Kale çevresi, Ulus ve Hamamönü
Kaynak: *Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır*

2.3.1.1. Ankara Kalesi ve Çevresi

Asırlardır kente tepeden bakan Ankara Kalesi, kentin halen yaşayan hafızası ve aynı zamanda önemli bir simgesidir. Bu süreçte kentin değişen kimliği ve unutulmuş

⁴⁹ Sayılar için bkz. www.nufusune.com

belleğinin de izlerini aramak için öncelikli mekân kale ve çevresi olacaktır. En başta günümüze kadar gelen süreci en özet haliyle ifade etmek gerekirse Türkün Erendil ve Ulusoy (2002: 656)'un vurguladığı gibi kalenin içi ve çevresi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında modernleşmenin ikonu haline gelen Ankara kentinin unutulmuş ve köhneyen bir yeri haline dönüşürken 90'lı yıllardan itibaren turizm olgusunun etkisinde (1987'de ilk rehabilitasyon çalışması başlatılarak) kentin yeniden keşfedilen bir muhiti haline gelmiştir.

Ankara'nın kent kimliği ve belleğindeki yitimler başkent olmadan önceki süreçte başlamıştır. 1881 yılında meydana gelen büyük yangında büyük Mahmut Paşa Bedesteni⁵⁰ ile çevresindeki hanlar yanmıştır. 1916 yılında vuku bulan Hisarönü Yangını ise kalenin civarındaki gayrimüslim muhitlerine ciddi zarar vermiştir. *“Ankara yangınına görmeyenler, Roma'nın nasıl yandığına, o dehşete, o kıyamete akıl erdiremezler”* ifadesiyle durumun dehşetini yazan Refik H. Karay bu yangından sonra ticaret burjuvazisinin İzmir ve İstanbul'a göçerek kenti terk ettiğini belirtmektedir. 1929 yılına gelindiğinde ise genç başkent Ankara'nın yaşadığı en büyük yangın felaketi Tahtakale'de çıkmıştır. Sulu Han çevresi, Balıkpazarı ve Tahtakale Çarşısı gibi yerleri yok eden yangın, ancak yangın bombaları atılmak suretiyle kesilebilmiştir. Bu yangında zarar gören Sulu Han ise yıkıntı vaziyetten kurtarılarak 1984'te restore edilmiştir. Öte yandan Tüm bu yangınlar tarihi kent merkezinde yer alan pek çok yapıyı bir daha geri gelmemek üzere ortadan kaldırmıştır. (Tunçer, 2019).

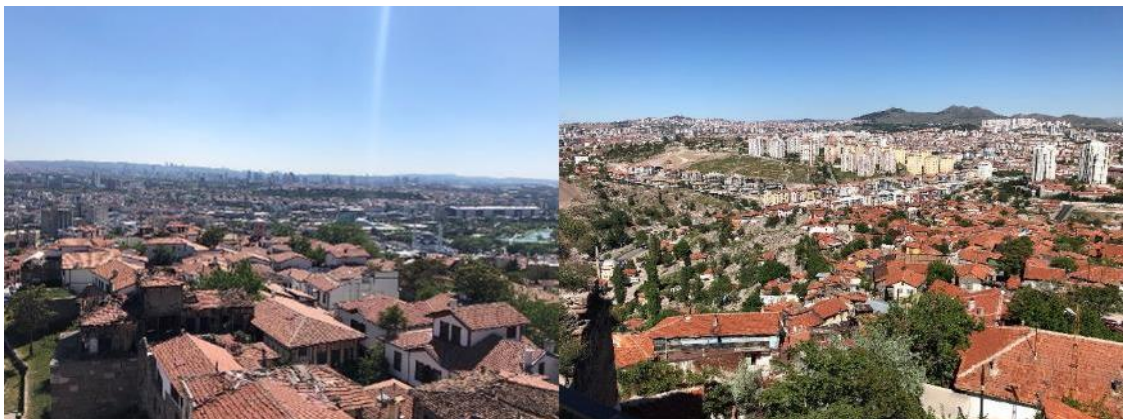
Osmanlı döneminde ticari hayat çoğunlukla kalenin batı ve güney tarafına denk düşen muhitte gelişmiştir (Alpan, 2016: 665). Bu bölgede geçmişteki pek çok Osmanlı kentinde olduğu gibi çarşı bölgesinde bulunan büyük bir bedestenin etrafında hanlar bölgesi ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda çeşitli araştırmacıların ortaya koyduğu verilere göre 1902'de Ankara'da 33 han bulunurken 1927'de bu sayının 22'ye düştüğü görülmüştür. 1984 yılında ise varlığını sürdüren hanların sayısının 12 olduğu tespit edilmiştir. Neredeyse bir asırlık süreçte çeşitli sebeplerle pek çok hanın kent belleğinden silindiği anlaşılmaktadır (Çakır vd., 2021: 177-178).

---

⁵⁰ 1935 yılında yeniden restore edilerek müzeye çevrilmiştir (Tunçer, 2019). Günümüzde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'dir.

Kale ve çevresinin, Ankara'nın kent planı geçmişindeki konumuna bakıldığında uzun bir dönem pasif bir koruma perspektifinde değerlendirildiği görülmektedir. Ankara'nın ilk imar planı olan 1924 tarihli Lörcher Planı, kale ve çevresi ile geleneksel dokunun hâkim olduğu alanlarda bu dokuya ve mülkiyet yapısına ilişkin kayda değer bir değişim içermemiştir. 1932 yılında uygulamaya giren Jansen Planı'nda ise H. Jansen'in kentin tacı olarak adlandırdığı kale ve çevresini oluşturan geleneksel doku pasif bir koruma anlayışı çerçevesinde herhangi bir müdahalenin dışında tutulmuştur. Bu plana göre kentin, kaleden aşağıda Ulus ve Kızılay arasındaki yol aksında gelişmesi öngörülmüştür. Ayrıca Jansen Planı'na ek olarak kale ve çevresi 1937'de Protokol Bölgesi ilan edilerek korunmak istenmiştir. Buna karşılık kentin Kızılay-Yenişehir istikametinde genişlemesi zamanla ticari ve sosyal hayatın bu bölgelere kaymasına ve kale çevresinin gözden düşerek sönükleşmesine yol açmıştır. Planın devreye girmesiyle Yenişehir'de arazi fiyatları hızla artarak Ulus ve eski merkezi geride bırakmıştır. Yıllar içinde 'unutulmuşlukla gelişen köhneleşme' süreci uzunca bir süre devam etmiştir (Tekeli, 2015: 288-290, Çakır vd., 2021: 180).

Kale ve çevresinin temsil ettiği geleneksel Ankara'nın zamanla kaderine terk edilmiş olmasının temelde bilinçli bir tercih olduğunu söylemek doğrudur. Unutmanın önemli noktalarının başında unutulmak istenene olumsuz anlamlar yüklemek ve onu ötekileştirip küçültmek gelmektedir. Ankara'nın başkent oluşunu izleyen süreçte İstanbul eskiyi ve geleneği yani geride kalanı hatırlatan yer olarak unutmaya dayalı yaklaşımın somut zıtlığını temsil etmektedir. Öte yandan bu zıtlığı temsil eden ve ötekileştirilen bir yer daha vardır ki orası da kale ve civarındaki eski Ankara'dır (Gür, 2011: 10).

Fotoğraf 2.30. Ankara Kalesi ve çevresi

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

1957 yılında Jansen Planı yerine ortaya çıkan Yücel-Uybadin Planı; eski kent merkezi ve kale çevresinin aslı bozulmadan korunmasını hatta ‘*yabancılara göğsümüzü kabartarak göstereceğimiz*’ yaşayan bir müze haline getirilmesini önermiştir (Çakır vd., 2021: 182). Tüm bu koruma yaklaşımlarına rağmen kale ve civarı 1950’lerden itibaren farklı sebeplerle yıkımlara uğramıştır. Nihayet 1980 yılına gelindiğinde resmi olarak kale ve çevresi için koruma planı çıkarılmıştır (Alpan, 2016: 665). Bu gelişmeyi takiben ilk defa Kaleiçi’nde yer alan eski Ankara evleri 1985 yılından itibaren yavaş yavaş restore edilmeye başlanmıştır (Tunçer, 2019: 134).

Koruma Planı sonrasında devam eden süreçte Büyükşehir Belediyesi tarafından Ulus ve kale tarihi kent merkezini koruma çalışmalarına yönelik bir yarışma tertip edilmiştir. Bu yarışmanın galibi ODTÜ’den başında Prof. Dr. Raci Bademli’nin bulunduğu ekip olmuştur. Ortaya konan çalışma 1990’da Belediye tarafından onaylanmış olmasına karşılık sonraki gelişmeler sürecin yarıda kalmasına yol açmıştır (Alpan, 2016: 666). Tüm bu gelişmelerle birlikte kale ve çevresi uzun yıllar devam eden bir süzülme sürecinin içinden geçmiştir⁵¹. Gidenlerin yerine daha alt gelir gruplarından kişiler mekâna yerleşmiştir. Türkün Erendil ve Ulusoy, kale üzerine yürüttükleri çalışmada 1979 ve 2000 yılları arasındaki değişimi inceleyerek bu süreçte 10 yıldan az süredir Kaleiçi’nde oturanların oranının %87’den %43’e indiğini belirtmiştir. Aynı çalışmaya göre bu süreçte Ankaralıların oranı azalırken Malatyalıların oranı %19’dan %34’e yükselmiştir (Atar, 2012: 51-52). 2000’lerin başına kadar bölgeye dönük plan ve koruma stratejileri geliştirmek amacıyla çeşitli adımlar⁵² atılsa da ilk defa 2005 yılında hazırlanan 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı’nda somut bir koruma yaklaşımı ortaya konmuştur (Çakır vd., 2021: 182):

“Dış kalede turizm amaçlı ticaret, geleneksel üretim, turizm, kültür tesisleri, turizm tanıtma büroları vb. kullanımların gelişmesi öngörülmektedir. İç kalede ise, kale surlarının ortaya çıkarılması hedefine yönelik olarak sınırları belirlenen kamu proje alanları ile çevre düzenlemesi, meydan düzenlemesi, seyir ve bakı terasları oluşturulması, yaya sokakları düzenlemesi vb. açık alan düzenlemeleri öngörülerek

⁵¹ Eski Ankara’nın yanı başındaki Çinçin bölgesi Türkiye’nin en büyük gecekondu mahallelerinden biri olmuştur.

⁵² 1987 yılı Ankara Kalesi Koruma Geliştirme Projesi, 1989 yılı Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma İslah İmar Planı.

tescilli ve diğer korunması gerekli yapılarda kullanım değişiklikleri getirilmekte ve turizme yönelik kullanımlar özendirilmektedir” (ABB, 2006: 399).

Fotoğraf 2.31. İç kalede devam eden restorasyon ve sokak sağıklaştırmaları

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Gelişmelerin bir diğer boyutuna bakıldığında 2000’li yıllarda kale ve çevresi giderek bir mücadele alanı haline gelmiştir. Farklı çıkar gruplarının çatışmaları ve beklentilerinin ötesinde Büyükşehir Belediye yönetiminin yenileme yaklaşımı ile meslek odası, STK’lar gibi oluşumların korumacı yaklaşımı arasında hukuki zemine taşınan gerilimler ortaya çıkmıştır (Atar, 2012: 8). Süreç içinde artan ticari dönüşümün de bu gelişmeleri etkilediği vurgulanabilir. Bu çerçevede kale ve çevresi son yıllarda giderek tüketim odaklı bir kullanıma ve dönüşüme doğru evrilmiştir. Kullanımda olmayan tarihi yapılar zamanla kaybolurken eski kent merkezine yönelik koruma politikalarında bütünsel bir yaklaşım görülmemektedir (Çakır vd., 2021: 198). Kale ve çevresi, kentin kültürel yaşamını ve geçmişle bağını sürdürmek çerçevesinde dönüşmek yerine daha çok turizme yönelik bir dönüşüm sürecinden geçmektedir. Bu kapsamda bölgedeki yapılar -beklendiği üzere- giderek turizm sektörüne hizmet sunan kafe, otel, restoran, hediyelik eşya dükkânı vb. gibi yapılara dönüşmüştür. Bölgenin konut alanından ticari alana doğru geçiş süreci artarak devam etmektedir⁵³.

Türkün Erendil ve Ulusoy (2002) da kale ve çevresi için bu çerçevedeki bir dönüşümün getirdiği sosyal değişimi ortaya koymaktadır. Kale ve civarı özelinde burada yaşayan düşük gelirli kesim ile ziyarete gelen daha yüksek gelirli yerli ve yabancı ziyaretçilerin kullandıkları mekânlar (restoran, bar, kafe, müze, butik otel, antikacılar, dükkânlar vs.) birbirine tezat oluşturur durumda kalmaktadır. Bu bakımdan mekânlar da keskin bir ayırım ilk bakışta göze çarpmaktadır. Tüm bunların yanında

⁵³ Keleş’e göre kale çevresinde konuttan ticari kullanıma dönüşüm süreci daha gerilere gidildiğinde 80 öncesi dönemde başlamıştır (Atar, 2012: 47).

paket turistik turlarla gelen grupların veya mekâna kısa süreli vakit geçirmek için gelenlerin mekânı deneyimlemesi ve insanlarla etkileşim kurması oldukça güç gözükmektedir (Türkün Erendil ve Ulusoy, 2002: 668). Bu doğrultuda bölgenin seçkin ziyaretçilere yönelik değişimine daha yakından bakılabilir.

2000’li yıllara gelindiğinde Çengel Han (2005) ve Çukur Han (2010)’ın restore edilerek müze ve otel olarak yenilenmesi hanlar bölgesine olan ilgiyi canlandırmıştır (Çakır vd., 2021: 178). Atar (2012: 107-108) Rahmi Koç Müzesi’nin Çengel Han’da yerini almasıyla bölgenin imajına olumlu katkı yaptığını öne süren bulgular edinmiştir. Önceki dönemlerde kale ve çevresinin ağırlıklı ziyaretçileri Ulus civarında yaşayan Ankaralıları olurken turistlerin çoğunlukla Anadolu Medeniyetleri Müzesini gezerek bölgeden ayrıldığı açıklanmıştır (Çakır vd., 2021: 196). Bu doğrultuda kaleye çıkan yolun daha aşağısında bulunan Anadolu Medeniyetleri Müzesi çoğu ziyaretçi için son noktayken Rahmi Koç Müzesi’nin bu çitayı yukarı çektiği belirtilebilir. Ankara kökenli olan Koç Grubunun Çengel Han’ın müze yapılması yanında Çukur Han’ın da Gruba ait bir otel zincirinin şubesi haline getirilmesi girişimi, 2015’te açılan Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi, 2019’da açılan Geleneksel Savaş Pusatları Müzesi gibi tematik müzelerin varlığı; kale çevresine yönelik ziyaretçi potansiyelini ve niteliğini yükselten gelişmeler olarak belirtilebilir.

Kale ve çevresinde restore edilen eski evlerden -özellikle konak yapılarından- ticari amaçlı otel, restoran vs. olarak kullanılan evler, kaleye gelen ziyaretçilerin uğradığı yerler arasında olmakla birlikte kentin ticari geçmişinin izlerini taşıyan ve günümüze 12’si ulaşan hanların bölge açısından rolü oldukça önemlidir. Kale çevresindeki hanların çeşitli amaçlarla halen kullanım halinde kalarak kentin geçmişiyle olan bağını sağladığı vurgulanabilir. Bu durum Çakır vd. (2021: 198), tarafından bölgede gerçekleştirilen çalışmada ortaya konarak; günümüze ulaşan 12 han arasında kamuya açık olanların bilinirliğinin yüksek olduğu görülmektedir.

Fotoğraf 2.32. Çukur Han, Pirinç Han ve Çengel Han

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Bu kapsamda bölgenin öne çıkan yapıları olan ve geçmişle önemli bir bağa sahip bulunan hanların durumu kale ve çevresindeki dönüşüm sürecini anlamak için de önemli bir dayanak teşkil etmektedir. Günümüze kalan hanların büyüklüğüne göre en önemlileri ve en bilinenleri Çukur Han, Kurşunlu Han, Safran Han, Pilavoğlu Han, Çengel Han şeklindedir. Çukur Han restore edilerek 2011 yılında butik otel olarak açılmıştır. Kurşunlu Han⁵⁴, Çengel Han ve bitişikteki Safran Han müze olarak kullanılırken Pilavlıoğlu Han ticari dükkânların olduğu bir handır. Geriye kalan 7 han arasında ticari amaçlı kullanımda olan Pirinç Han ve işlevsiz kalanlar yahut konaklama amaçlı kullanılan hanlar yer almaktadır. Hanlarda günümüzdeki ticari faaliyete bakıldığında 2/3'ünde perakende (antikacı, hediyelik eşya, büfe vb.) satış yapıldığı görülürken yine aynı oranda işyerinin işletmecisi doğrudan mülk sahipleridir. Bununla birlikte mülk sahipliğinin ortalama 5-10 yıl arası olması mülkiyetin sıkça el değiştirdiğine ve bölgedeki mekânsal ve sosyal değişime işaret etmektedir (Çakır vd., 2021: 191-194).

Sonuç olarak kale ve çevresi geçmişteki büyük çaplı yangınların sonrasında ise yıllar süren unutulmuşluk ve plansızlık ile mekâna aidiyeti zayıflatan demografik değişimlerin gölgesinde 21.yy'a kent belleğinden silinen ve köhnemiş bir vaziyette ulaşmıştır. 2000'li yıllarda ise yeniden keşfedilerek dönüşen hanları, yeni açılan müzeleri ve turistik kitleye hitap eden ticari işletmeleriyle belirgin bir dönüşüm sürecine girmiştir. Öte yandan son 15 yılda yerleşik nüfusunun yarısını yitiren kale ve çevresi halen köhneleşme ile turistleşme arasında bir geçişkenlik bölgesi olarak etrafında

⁵⁴ Mahmut Paşa Bedesteni bitişikindeki Kurşunlu Han Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin bir parçasıdır (Çakır vd., 2021: 185).

yayılan 5 milyon nüfuslu devasa başkent, yıllarca olduğu gibi halen bir ölçüde yabancı kalmış görünmektedir.

2.3.1.2. Hamamönü

Eski Ankara'yı değerlendirirken son 10-15 yıllık süreçte geçirdiği değişim nedeniyle Hamamönü semtine de ayrı bir parantez açmak dikkat çekici bir örnek olması bakımından önemlidir. Hamamönü'nde Altındağ Belediyesi tarafından 2007 yılında sokak sağlıklılaştırma çalışmaları ile başlayan süreç zamanla pek çok sokağın elden geçmesi ve toplamda 250 kadar yapının restore edilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu süreçte bölgedeki kiralar ve emlak fiyatlarında çarpıcı artışlar yaşanmıştır (Uçar Altınışık, 2015). Çoğu eski kent bölgesinin geçirdiği dönüşüme benzer olarak Hamamönü de yaşam alanı olan bir yer olmaktan uzaklaşarak giderek boş zaman geçirilen bir etkinlik mekânına dönüşmüştür. Uçar Altınışık (2015: 218) Hamamönü'ndeki dönüşümün soylulaştırma temelinde değerlendirmenin mümkün olduğunu ve dönüşüm sürecinin giderek bu doğrultuda geliştiğini öne sürmüştür. Bölgenin yapısal dokusunda gözle görülür değişim ve yenilenme ile muhitin cazibe merkezine dönüşmesi ayrıca mekânı kullanan kentli profilindeki belirgin değişim gibi farklı pek çok etken, soylulaştırma görüşünü desteklemektedir.

Sonuçta Hamamönü'ndeki dönüşümün özgünlüğü soru işaretleri taşımaktadır. Bölgenin tektipleştirici bir biçimde belirli bir renk ve dokuda ele alınarak gözle görünür alanlara önem verilip diğer kısımların ikinci plana atılması, Hamamönü projesinin özgün niteliğinden ziyade Türkiye'nin farklı yerlerindeki tarihi merkezlerin dönüşüm çalışmalarından farklılaşan bir yönünün olmadığını göstermektedir (Uçar Altınışık, 2015: 221). Hamamönü, kentin başkent olmasından önceki geleneksel yapısına uzanan nostaljik bir köprü olmuştur. Böylece Hamamönü, tarihin geçmişte unutturulmak istenen bugünse zaten var olmayan donmuş bir kesitin günümüz dünyasında ticari ve etkinlik alanı olarak vitrine konması biçiminde tezahür etmektedir. Başta Mehmet Akif Ersoy'un şahsı ön planda olmak üzere geçmiş dönemin geleneksel unsurlarının her vesile ile kabartıldığı gözlenmektedir. Bölgede kale ve çevresinde hatta Ulus semtinde olduğu gibi yıllar içindeki kentsel doku geçişkenliğini gözlemlemek neredeyse mümkün değildir. Doğrudan belirli bir zaman kesiti sunularak bir çekim merkezi oluşturulmuştur. Bu gelişmelerin yanında bölgenin geçirdiği dönüşüm ve soylulaştırma süreci de dikkatten kaçmamaktadır.

Fotoğraf 2.33. Hamamönü’nde nostaljik tarih

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

2.3.1.3. Ulus

2016 yılında düzenlenen “UNESCO Yolunda Ankara Kentinin Kültürel Değeri ve Kimliği Panel-Forum”unda tartışılan konuların başında gelen Ankara’nın öne çıkan kimliği sorunsalında, Erken Cumhuriyet Dönemi’nin kentin ayırt edici kimlik unsuru olarak altı çizilmiştir. Bu durumun temelinde çok katmanlı kent yapısında geçmişten beri iz bırakan medeniyetler olmasına karşılık bu izlerin zamanla farklı sebeplerin etkisinde silikleşmesi gelmektedir (Alpan, 2016: 663). Buna karşılık Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara’nın tarihinde bir dönüm noktası olan ve kentin bugüne taşınan izlerinde belirgin biçimde öne çıkan bir kimlik unsuru olmuştur. Eraydın (2016: 847)’a göre yürütülen çalışma, Ankara Kalesi ve Ulus’un, sembolik anlamlarıyla Ulus semtindeki tarihi yapıların ve Atatürk Bulvarı’nda uzanan Erken Cumhuriyet Dönemi eserlerinin kimlik ile belleğin parçası olarak öne çıkan yerlerden olduğuna işaret etmektedir. 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı da kentin geleneksel merkezi olarak tanımladığı Ulus’u kent için oldukça önemli bir tarih ve kültür mekânı olarak vurgulamaktadır (ABB, 2006: 420).

“Ulus Tarihi Kent Merkezi çevresinde, bölgenin tarihi ve kültürel dokusu ve geleneksel ticaret yapısıyla uyumlu canlandırma, sağlıklılaştırma projeleri gerçekleştirilecek yaya bölge ve alanlarının bir ulaşım-dolasım-otopark sistemi ile entegre biçimde artırılması hedeflenecektir. Ulus Tarihi Kent Merkezi ve geleneksel konut dokusunun kültürel, tarihi değer ve içerikleri ile yarattığı turizm potansiyelinin

etkin değerlendirilmesi, bu potansiyeli, korunması gerekli değer ve varlıklara zarar vermeksizin geliştiren çalışmaların özendirilmesi esastır” (ABB, 2006: 306).

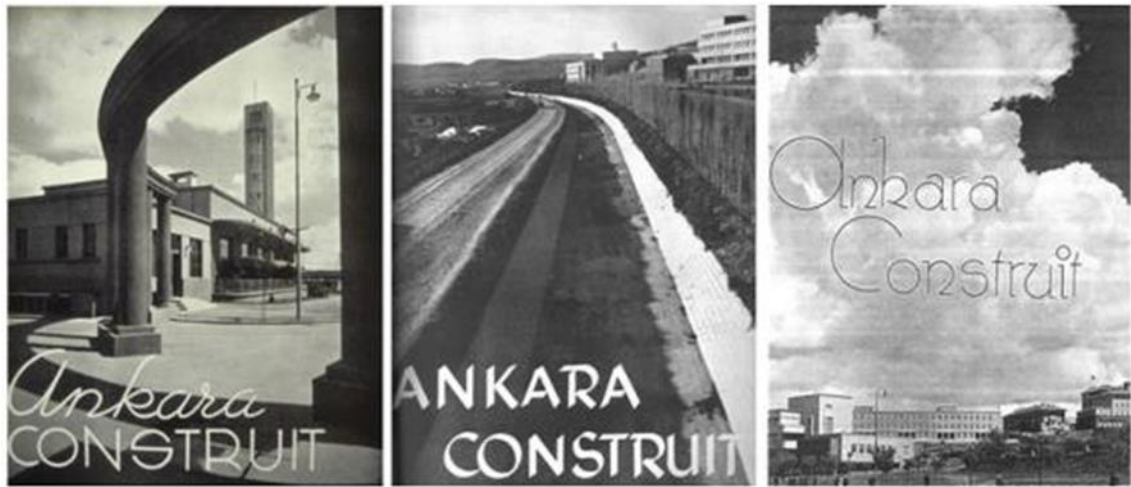
Lynch’in kent imgesini belirleyen unsurları uyarınca 2016’da Ankara’da yürütülen bir saha çalışmasında katılımcıların; yollar başlığında Atatürk Bulvarı, işaret öğelerinde Anıtkabir, bölge ve düğüm noktasında Kızılay’ı ilk sıraya konumlandığı gözlenmiştir. Öte yandan tarihi kent merkezi için öne çıkan verilerde Kızılay’dan sonra hem bölge hem de düğüm noktasında ikinci sıraya Ulus ve meydanın yerleştiği görülmektedir. İşaret öğelerinde Ulus’ta yer alan Zafer Anıtı, 1. Meclis, Opera Binası ve Ankara Garı’nın ilk 20’de yer aldığı göze çarpmaktadır. Ayrıca yine bölgelerde Ankara Kalesi onuncu sırada yer almıştır (Eraydın, 2016: 841-844).

Genç devletin yeni başkenti Ankara, adeta bir *tabula rasa* olarak ele alınarak yeni bir kimlik inşasının kentsel ve mekânsal düzlemde sembolü olarak tasarlanmıştır (Al, 2011: 32). Bu kapsamda eski Ankara’nın yok sayılmasında bir etken de Ankara’nın boş bir kâğıt gibi kabul edilme motivasyonudur. Böylece *tabula rasa* olarak kabul edilen kent hayata geçirilecek devrimlerin ve kökten dönüşümün simgesi konumunda ve Tekeli’nin ifade ettiği üzere yeni düzenin görünen yüzü olarak ülkenin kalanına örnek olacak biçimde ele alınmıştır (Gür, 2011: 11). Böylece Keleş’in ifade ettiği gibi yeni Ankara eski olanın devamı şeklinde değil ondan tamamen farklı bir kurguda tasarlanmıştır. Bu nedenle yeni açılan yerleşimin Yenişehir semti adını alması bilinçli bir tercihin sonucudur (Uçar Altınışik, 2015: 133). Gür (2011: 13)’e göre Ankara, unutmak için başkent seçilerek bozkırda hiç yoktan yaratılan bir başkent temasıyla yeni bir milletin doğuşuna izdüşüm sağlanmak amaçlanmıştır. Bu nedenle palimpsest yapısına karşılık Ankara, başkent olduktan sonra yeni yönetimin kendini ispat etme saikiyle ‘yoktan var edilen’ kent temasıyla sunulmuştur. Ankara’nın İstanbul’a ve yabancı devletlere karşı başkentliğini kanıtlamak için Ankara planlı ve öncelikle bir yaklaşımla ele alınmıştır (Öztürk Aykaç, 2021: 300). Bu kapsamda 1928 yılında Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur (Uçar Altınışik, 2015: 133).

Öte yandan boş bir kâğıt olarak kurgulanan Ankara aslında boş değil geçmişten gelen katmanlaşmış bir kültürel yapıya sahiptir. Bu durum temsili mekân ile toplumsal mekân arasında doldurulması oldukça güç bir boşluk ve gerilim alanı doğurmuştur (Gür, 2011: 15). Böylece süreç içinde dönüştürülen toplumsal ihtiyaçlara göre yapıların ve mekânların da değişimi gündeme gelmiştir. Sonuçta Ankara’nın zamanla kaybolan

bellek mekânlarının bazıları Erken Cumhuriyet Dönemi'nde yerine kamu binaları yapılmak üzere yıkılan Ulus semtindeki Hasan Paşa Hamamı, meşhur Taşhan, Karaoğlan Çarşısı gibi kamusal yapılar olmuştur (Tunçer, 2019). Kale ve çevresi kendi haline bırakılırken Ulus semti kapsamlı bir dönüşümün adresi olmuştur.

Yayın hayatına 1934'te başlayan ve devletin resmi bir yayımı olarak dış dünyaya dönemin yeni Türkiye'sini anlatmayı hedefleyen, Fransızca yayımlanan La Turquie Kemaliste- Kemalist Türkiye dergisi, her sayısında Ankara'nın inşa sürecinden bir parçayı içeren 'Ankara Construit- İnşa Halindeki Ankara' bölümüne yer vermiştir. Dergi dönem dönem modern Ankara'yı öne çıkarırken karşısına İstanbul ve eski Ankara'yı konumlandırır. Örneğin derginin ilk sayısında Falih Rıfkı; İstanbul'un tarihine karşılık Ankara'ya gelenlerin bambaşka bir deneyim yaşayacağından bahsederek Ankara'yı öne çıkartır ve insanların neden Ankara'ya gelmesi gerektiğini modern Ankara, gelmeme gerekçelerini ise eski Ankara üzerinden açıklamaktadır (Gür, 2011: 12-13).

Şekil 2.4. İnşa Halindeki Ankara

Kaynak: *melikeatici.tumblr.com* sitesinden alınmıştır⁵⁵

20.yy başından 1930'a kadar süren I. Ulusal Mimarlık Akımı etkisinde başkent ilk kamu yapıları Ulus semtinde belirlemiştir. Mimar Kemalettin, Vedat Tek ve dönemin önde gelen yerli ve yabancı mimarlarının izlerini taşıyan bu yapıların en meşhurları 2. Meclis Binası, Ankara Palas, İş Bankası Binası, Ziraat Bankası Binası, Postane Binası, Tekel Binası, Etnografya Müzesi, Türkocağı Binası (Devlet Resim ve Heykel Müzesi)

⁵⁵ https://melikeatici.tumblr.com/post/175741519926/ankara-is-the-city-of-the-future-istanbul-is-a?is_related_post=1 (07.12.2021)

vb. gibi yapılardır. Osmanlı ve Selçuklu esintilerini taşıyan bu yapılarda kubbe, kemer, taç kapı, çini motifleri gibi geleneksel formlar bugün de Ulus semtinde çarpıcı biçimde öne çıkmaktadır (Çubukçu, 2021).

Fotoğraf 2.34. Ulus'ta I. Mimarlık Akımı eserleri

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Kemalist Türkiye dergisinin 1943 yılında yayımlanan 47. sayısında eski ve yeni karşılaştırması iki kent üzerinden yürütülerek; geçmişi görmek için İstanbul'a ancak bugünü ve geleceği görmek için Ankara'ya gelmesi gerektiği belirtilmiştir (Gür, 2011: 14). Bu doğrultuda özellikle 30'lardan itibaren farklı mimari üsluplarıyla ve giderek planlı kent görünümü belirginleşen Ankara, çağı yakalamış hatta geleceğin habercisi bir kent olarak konumlandırılmıştır.

1930 ve sonrası döneme karşılık gelen II. Ulusal Mimarlık Akımı'nda yerli mimarların eserlerinden çok C. Holzmeister, E. Egli, B. Taut gibi yabancı mimarların eserleri⁵⁶ öne çıkmıştır. Bu dönemde Türk Evi konsepti öne çıkarılmak istense de çalışmaların geneli büyük ölçüde dönemin Batı'daki örneklerine benze(til)miştir. Avrupa'da otoriter rejimlerin güç kazandığı 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası gelişmeler mimari anlayışı etkilerken yapı stoku için gerekli malzemelerin temininde birtakım güçlükleri beraberinde getirmiştir. Bunun bir yansıması olarak bu dönemde Ankara Taşı gibi yerel yapı unsurları, ekonomik gerekçelerle sıkça kullanılmıştır. Kentin Kızılay-Yenişehir aksına doğru genişlemesiyle yeni kamu binalarının bu bölgeye yapılmasına karşılık Ulus semtinde de Merkez Bankası, Ankara Garı, Sümerbank, Opera Binası, Sayıştay Binası gibi yapılar yer almıştır (Çubukçu, 2021).

⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. "Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların İzleri" <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/trindex.htm> (07.11.2021)

Fotoğraf 2.35. Ulus'ta II. Mimarlık Akımı dönemi eserleri

Kaynak: O. Donat Arşivi (2015, 2022)

Cumhuriyet'in ilanında 20.000 civarında olan kent nüfusu 1935'de 123.000'e yükselerek 12 yılda 6 katına çıkmıştır (TÜİK, 2022). Ulus semti Cumhuriyet'in ilk döneminde yeniliği simgelerken kale ve çevresindeki tarihi Ankara ile yan yana gelişmiş ve kent büyüdükçe eski Ankara'nın bir parçası halinde kalmıştır. Atar (2012: 46)'a göre Kılıç'ın ifadesiyle Cumhuriyet'in doğduğu Ulus'a karşılık kurumsallaştığı yer olan Kızılay/Yenişehir bölgesi giderek merkez özelliğini almıştır. Batuman; kamu binalarının Yenişehir'e doğru yayıldığını ancak yürütmenin tamamen Yenişehir'e taşınsa da yasamanın bir süre daha kamusal temsil mekânı olan Ulus'ta kalmaya devam ettiğini ifade etmektedir (Uçar Altınışık, 2015: 133).

Tankut'un ifade ettiği üzere Jansen Planı'na göre şekillenen 1930-1957 arası dönemde -bugün de halen kentin omurgası olarak nitelenen- Ulus-Sihhiye-Kızılay aksı ve çevresinde görülen gelişme kentin modern kimliğini açığa vurmaya üzerine tasarlanmıştır. 1980 sonrası döneme kadar kent bu omurgada kuzey-güney doğrultusunda gelişmeyi sürdürmüştür (Eraydın, 2016: 836). 50'lerden itibaren Ulus Meydanı'ndan ziyade kentin merkezinin Kızılay Meydanı olduğu görülmektedir. Böylece Kızılay'ın kent yaşamındaki ağırlığı hızla artmıştır. Örneğin yalnızca Ankara'nın değil Türkiye'nin ilk gökdeleni olan Emek Hanı 1959-1965 yılları arasında Kızılay Meydanı'na inşa edilmiştir.

1950'lerden itibaren ülkenin geri kalanına modernizmin vitrini olarak örnek olma misyonunu yitiren Ankara, 80'lerde neoliberal politikaların etkisinde dönüşmeye başlamış ve nihayet siyasetin merkezi olarak daha edilgen bir konuma gerilemiştir. Bu kapsamda giderek sermaye ve finans kapitalinin başşehri olan İstanbul'a karşılık yalnızca siyasi yapının varlığını sürdürdüğü bir başkent konumuna gelmiştir (Gür, 2011: 16). Bu doğrultuda 80'lerden itibaren ülkenin içine girdiği süreç, Ankara'nın kentsel

yapısında da değişimlerin habercisi olmuştur. Neoliberal politikaların öne çıkardığı tüketim toplumuna dönüşüm sürecinin ve kentlerin markalaşma serüveninin Ankara’da görülen ilk belirtileri; 1989 yılında açılan Atakule ve 1991’de başkentin ilk AVM’si olan Karum ile kendini hissettirmeye başlamıştır. Açıldığı dönemde ‘kent’in yeni merkezi’ mottosunu kullanan Karum, etrafında gelişen oteller ve yakınında yer alan alışverişin gözdesi Tunalı Hilmi Caddesi ile kentsel yapıda yeni bir döneme işaret ederken zamanla bu örnekler büyüyen kent yapısında artış göstermiştir (Eraydın, 2016: 836). Ankara’nın eski kent merkezi de 80 sonrası dönemdeki değişim ve gelişmelerden ciddi biçimde etkilenmiştir.

1980 sonrası dönemde görülen değişimlerden etkilenmeye başlayan tarihi kent merkezinde neredeyse değişmeyen tek olgunun plansızlık olduğu vurgulanabilir. Ulus eski kent merkezi çoğu kez plansızlık içinde kalmayı sürdürmüştür. ODTÜ ekibinin 1989’da kabul edilen Ulus Tarihi Kent Merkezi Koruma Islah Planı, 2005 yılında ABB tarafından iptal edilerek yerine Ulus ve çevresi yenileme alanı olarak ele alınmış ve Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Planı⁵⁷ kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra eski kent merkezi ve kale çevresine yönelik çalışmalar bu plan anlayışında gelişmiştir. Ancak 2011 yılında iptal edilen Yenileme Planı yerine 2014’te Ulus Tarihi Kent Merkezi 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı Nazım İmar Planı kabul edilmişse de yargı süreci ardından 2016’da yine iptal edilmiştir (Alpan, 2016: 666, Çakır vd., 2021: 183). Öte yandan 2010 yılında Ulus yenileme alanı olarak ilan edilerek yıkarak yeniden yapmak suretiyle geçmişin ihyasını içeren bir uygulama alanı haline gelmiştir. Bu kapsamda özellikle Hacıbayram ve Hamamönü semtlerinde kamu eliyle müdahalelerle yapay bir dönüşüm süreci başlatılmış ve sonunda yeni yapılan ‘tarihi’ eserler ortaya çıkmıştır (Tunçer, 2019: 131-132). Gerek Hacıbayram gerekse Hamamönü’nde son yıllarda restore edilen yahut yeniden inşa edilen pek çok yapı, ticari amaçların dışında

---

⁵⁷ “Ankara Tarihi Kent Merkezi olarak değerlendirilen Ulus, Ankara Kalesi, Roma Hamamı, Bentderesi, Hamamönü, Samanpazarı, ve Ulucanlar’ı kapsayan bölge, Bakanlar Kurulunun 08/08/2005 gün ve 2005/9289 sayılı kararı ile 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanunun 2. maddesine göre “Ankara Tarihi Kent Merkezi Yenileme Alanı” olarak tespit edilmiştir. Bu bölgede; Ulus-Hacıbayram Kentsel Sit Alanı, Ankara Kalesi Tarihi ve Kentsel Sit Alanı, Roma Hamamı Arkeolojik Sit Alanı, Hamamönü Kentsel Sit Alanı, Augustus Tapınağı (Oğüst Mabedi) Arkeolojik Sit Alanı, Bentderesi Arkeolojik Sit Alanı bulunmaktadır” (ABB, 2006: 398).

kullanıma dönük vakıf, dernek gibi sivil toplum kuruluşlarına tahsis edilmiş durumdadır.

2000’li yıllarda sıklıkla öne çıkan marka kent olgusu ile Ankara’nın başta ABB’nin girişimiyle üniversite-eğitim, sağlık ve turizm, savunma sanayi, alışveriş gibi başlıklarda öne çıkmayı hedeflediği görülmektedir. İlk defa 2012’de ‘Alışveriş Cenneti Ankara’ sloganıyla organize edilen ‘*Shopping Fest*’ başkentini alışveriş konusunda öne çıkmasına yönelik adımlara örnek olmuştur (Eraydın, 2016: 838). Bu süreçte kent belleğine yönelik giderek artan müdahaleler; yıkılan veya işlevinden başka amaçla dönüşen Kızılay Binası-Kızılay AVM, Büyük Ankara Oteli-Grand Rixos Hotel, Tarihi Postane Binası-Yeni PTT Müdürlüğü vb. örnekleri çoğaltılabilecek simgesel yapılar üzerinden belirgin biçimde izlenebilir (Gür, 2011: 9). Ankara sayısı 40’ı aşan AVM’leri, Çukurambar semtinde yükselen gökdelen ve iş merkezleriyle küresel alanda kentler arası rekabete dâhil olmaya çabalamıştır. Eski kent merkezi de tarihsel süreçte ticari etkinliklerin merkezinde yer alma konumunu bu dönemde (Türkiye’deki pek çok kentte olduğu gibi) kentin yeni gelişen bölgelerine kaptırmıştır (Ulus Meydan’daki Ulus İşhanı’nda 300 dükkândan 240’ı artık boş konumdadır)⁵⁸. Bu nedenle eski kent merkezine çoğunlukla alt gelir gruplarına hitap eden gündelik ticari faaliyetlerin yanında artık yeni bir rol biçilmesi gündeme gelmiştir ki bu rol de turistik etkinlikler olacaktır. İmar Planı, genel itibarıyla Ulus’un 80’lerden itibaren konuttan arınarak köhneleşen bir çöküntü alanına dönmeye başladığını vurgulamaktadır. Buradaki gidişatı tersine çevirmek üzerinde durulan nokta ise bölgenin turistik ve kültürel potansiyelini değerlendirmek üzerinedir (ABB, 2006: 519; 528). Bu turistleşme sürecinin yönü de Cumhuriyet öncesinin Ankara’sı olmuştur, zira burada öne çıkan bölgeler geleneksel dokuya daha uygun haldeki kale çevresi, Hacıbayram civarı ile Hamamönü olmuştur. Sonuçta 30’ların ‘İnşa Halindeki Ankara’ deyimi günümüzde giderek büyüyen devasa metropolün eski kent merkezinde de geleneksel dokunun -yeniden- inşası haline dönüşerek farklı bir anlayışla sürmektedir.

---

⁵⁸ Bilgi için bkz. <https://www.haberler.com/yarim-asirlik-tarihi-ulus-is-hani-nda-300-12929854-haberi/> (04.12.2021)

Fotoğraf 2.36. Turistleşen Eski Ankara, Hacibayram ve kale çevresi

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Ulus semtindeki kamu kurum ve kuruluşları zaman içerisinde farkı nedenler ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda idari binalarını başka yerlere taşımışlardır. Bugün pek çok kamu yapısı ancak sembolik olarak, müzeye çevrilmiş vaziyette yahut ek hizmet binası şeklinde Ulus'taki binalarını kullanmaktadır. Bu duruma İmar Planı (ABB, 2020: 333)'nda da dikkat çekilerek son 30 yıllık süreçte pek çok kamu kurumunun Ulus'tan taşındığı belirtilmektedir. Geriye kalan Merkez Bankası (hâlihazırda İstanbul'a taşınma sürecindedir⁵⁹) ve Ziraat Bankası'nın idari bir kısmının yanında Sayıştay, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Opera gibi belirli idari birimlerini bırakan az sayıda kurum bulunmaktadır. Ayrıca Sümerbank Binası ve Ankara Valiliği eski binası gibi bazı tarihi yapılar bir diğer kamu kurumu Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin kullanımına tahsis edilmiştir. Eski hükümet meydanı alanında küçük çaplı bir üniversite kampusu tesis edilmiştir.

Sonuç olarak; Sak ve Şenyapılı (2019)'ya göre süreç içinde Ankara'da kentsel alanların devamlılığı ve varlığı; yıkımlar, yenileme faaliyetleri, parçalanmış ve kopyalanan mekânsal düzenlemeler ile gerçekleşen farklı müdahaleler sonucu sekteye uğratılmıştır. Toplumsal bellekle beraber kent belleği de her dönemde seçilmiş olan geçmişe göre şekillendirilmek istenmiştir (Gür, 2011: 10). Bu kapsamda tarihi kent merkezi Ulus yıllardır süregelen ihmal ve yanlış politikaların etkisinde tahribata uğramış/uğramakta olup adeta yok oluşa doğru sürüklenmiştir. Esasen son dönemde

⁵⁹ Öte yandan, İstanbul'un özellikle 80 sonrası dönemde Türkiye'nin finansal merkezi olma yoluna girmesi, geçmişte Ankara'da kamu öncülüğünde kurulan ve sonrasında özele devredilen bankaların İstanbul'a taşınması sürecini getirmiştir. 2000'lerde taşınma sürecini kamu bankaları da takip etmiştir. Hâlihazırda yapımı süren İstanbul Finans Merkezi ile son kalan finansal kurumlarında eskiden operasyonel çalışmalarını devam ettirdiği Ulus semtinden ve dolayısıyla kentten taşınması tamamlanmak üzeredir.

Hacıbayram ve Hamamönü çevrelerinde yürütülen yeni tarihi eserlerin inşası bu yok oluş sürecinin son halkalarına örnek olmuştur (Tunçer, 2019: 109).

Fotoğraf 2.37. Tarihi kent merkezinin tarihi olmayan yapıları
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Ankara Cumhuriyet'in başkenti oluşundan bu yana geçen sürede bir önceki dönem unutturularak yahut içi boşaltılarak her gelenin üzerinde dilediği tasarrufta bulunmayı hak gördüğü belleği devamlı sekteye uğratılan bir kent görünümündedir (Gür, 2011: 9). Bu durumun mekânsal bağlamda en çarpıcı yansımalarını kale çevresi ve Ulus semtinde gözlemlemek mümkündür. Ankara'nın bellek yitimine uğramasındaki önemli bir neden de geçmişten bu yana gelen koruma politikalarının, korumaktan çok rant yaratma temelinde işlemeden ileri gelmektedir. Bu nedenle acilen çok boyutlu koruma plan ve uygulamalarının hayata geçirilmesi zorunludur (Tunçer, 2019: 135-136).

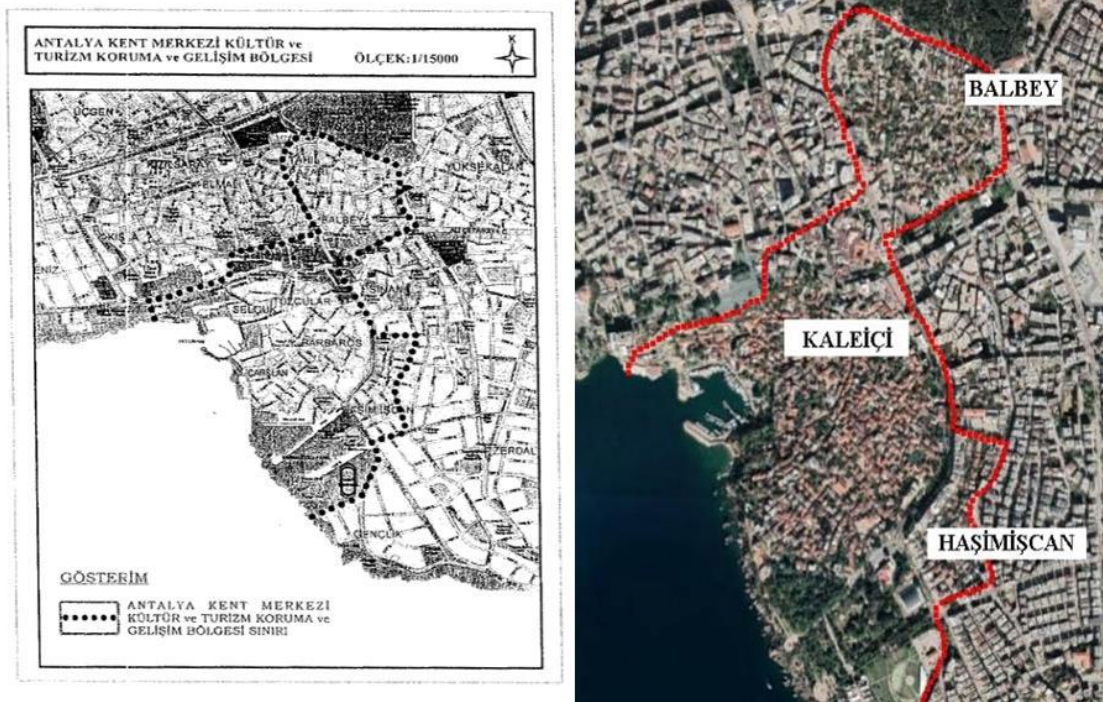
2.3.2. Antalya

Antalya'ya 30 km mesafedeki Karain Mağarası, bölgedeki yerleşimin varlığını tarihin ilk çağlarına kadar götürmektedir. Bugünkü Kaleiçi bölgesinde kurulmasından itibaren geçen 22 asırlık dönemde önemli bir liman kenti olan Antalya, 17.yy'dan itibaren surların dışına taşarak kuzeye doğru genişlerken kentin, bu dönemde toplam nüfusunun 15.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir (Manavoğlu, 2009: 20, Yağcı, 2009: 31). 1927'deki sayımda 17.000 olan nüfusu göz önüne alındığında kentin çeşitli göç hareketlerine⁶⁰ maruz kalmakla birlikte Cumhuriyet Dönemi'ne kadar hemen hemen aynı nüfus seviyesinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda Kamacı ve Örmecioglu (2005), kentsel dokunun da 20.yy başlarına kadar değişmeden geldiğini ifade etmektedir. Öte yandan, demografik yapıya bakıldığında ise günümüzde de devam

⁶⁰ Bilgi için bkz. Dayar, E. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi", METU JFA, 37 (2), s. 59-84.

eden değişimlerin kent belleğini önemli ölçüde etkilediği ve mekânın kimliğini yeniden şekillendirdiği belirtilmektedir (Yağcı, 2009: 43).

Antalya'nın tarihi kent merkezi olarak başta Kaleiçi bölgesi gelmekle birlikte surların dışında kalan kısımda gelişen Hanlar bölgesi ile Balbey ve Haşim İşcan mahalleleri de eski kent bölgesine eklenmiş durumdadır. Bu doğrultuda; Kaleiçi, Balbey ve Haşim İşcan, Antalya'nın organik kent dokusunu halen muhafaza edebilen 3 muhitidir (Kepenek vd., 2015: 79). 2004 yılında Bakanlar Kurulu'nun 2004/8321 sayılı kararı gereğince Kaleiçi bölgesi, Balbey ve Haşim İşcan mahalleleri, Karaalioğlu Parkı ile Hanlar bölgesini kapsayan alan "Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi" olarak ilan edilmiştir. Bu alan, aynı zamanda kentin geçmişten günümüze ulaşan tarihi merkezine de karşılık gelmektedir (Gül, 2006: 121).

Şekil 2.5. Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi
Kaynak: Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır

1950'lerden itibaren hızlı bir nüfus artışına maruz kalan kentin tarihi merkezinde, betonlaşma ve düzensiz yapılaşma ile beraber gelişen tahribat giderek çoğalmıştır. Ticarileşmeyle beraber yükselen rant olgusu, iş hanları ve genişleyen caddeler tarihi dokunun yıkımını beraberinde getirmiştir. Buna karşılık, Antalya'nın 1969 yılında turizmde öncelikli alanlar arasında kabul edilmesiyle birlikte kentin planlama ve yatırım önceliği söz konusu olmuştur (Manavoğlu, 2009: 22). Bu bakımdan, Antalya ve

çevresinin merkezi idarenin marifetiyle kurgulanması süreci ülkemiz örnekleri dikkate alındığı geçmişi eskiye dayanan bir yapıdadır. 1960-65 yılları arasına DPT tarafından hazırlanan Antalya Projesi, BM gibi uluslararası kuruluşlardan da alınan destekle bölgenin gelişimine dönük turizm dâhil farklı alanlarda, erken dönem çalışmaları içeren ve Türk personelin planlama konusunda deneyim edinmesi sağlayan bir proje deneyimi olmuştur (Keleş, 2016: 375). Öte yandan, ilerleyen yıllardaki hızlı değişimler, bu girişimleri hedeflenen sonuçların uzağında bırakmıştır.

1970'lerde ortaya çıkan ikincil konut kooperatifçiliği başta kıyıları olmak üzere kentin üzerinde yeni bir baskı unsuru oluşturmuştur (Manavoğlu, 2009: 23). Bu süreçte, 1977 yılında Antalya Nazım İmar Planı'nın (1980'de onanmıştır) devreye girmesiyle, kentin gelişime sürecini planlama çabasının ortaya çıktığı görülmektedir (Kamacı ve Örmecioğlu, 2005). Özellikle 70'lerden itibaren artık turizmle büyüyen bir kent konumuna gelen Antalya için 1983'te çıkan Turizm Teşvik Kanunu oldukça önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu tarihten sonra hızlı bir otelleşme furyası başlamış ve kent merkezinde kitle turizmine dönük turizm tesislerinin sayısı hızla artmıştır (Manavoğlu, 2009: 23-24). Bu doğrultuda Antalya giderek turizmde markalaşan bir kent olma yoluna girmiştir. Tekeli (2008) Antalya'nın markalaşmasına değindiğinde burada anlaşılan unsurun kentin turizmde dünya markası haline getirilmesi olduğunu dile getirmektedir. Bu bakımdan markalaşma stratejisinin yalnızca turizm ile sınırlı tutulduğuna dikkat çekmektedir. Bu durumda turizmin getirdiği yabancılaşma tehlikesini ifade ederek yerel unsurları dışlamayan bir markalaşma ve kimlik oluşturma anlayışının benimsenmesine vurgu yapmaktadır.

1990'lı ve 2000'li yıllarda kentleşme hızı ivmelenen Antalya, Türkiye'de nüfusu en hızlı oranda artan kent olmuştur. Bu durum, kentin korunması gereken mekânlarına, kıyı şeridine ve özellikle tarihi merkezine önemli bir baskı faktörü oluşturmuştur (Manavoğlu, 2009: 19). 90'ların başında Antalya'nın turizm sektörünün etkisiyle hızla büyümesi, kentlilerin tarihi merkezden uzaklaşma sorunuyla beraber kent kimliğine yönelik tartışmaları da ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, Antalya Belediyesi'nin girişimiyle kent kimliği konulu bir yarışma kapsamında konu gündeme taşınmıştır. Bu kapsamda ortaya konan çalışmalarda kent merkezinde yaşamın sürekliliğini sağlamaya ve mekânının kullanımına dönük bir anlayış, kent kimliği perspektifinde ele alınmıştır.

Burada sürdürülebilir bir turizm anlayışının yerleştirilmek istendiği göze çarpmaktadır (Gül, 2006: 122).

2000’li yıllara gelinirken küreselleşmeyle beraber yerelleşme anlayışının ortaya çıkması kentin kimliği ve belleğinin daha fazla önemsenmesi, turizmin de bu alanda değerlendirilmek istenmesi düşüncesini beraberinde getirmiştir. Böylece eski kent merkezleri yeniden ön plana çıkmış ve kentsel dönüşüm çalışmalarıyla bu bölgeler kentsel rantın da ilgi duyduğu alanlar haline gelmiştir. Gül (2006: 140)’ün ifade ettiği bu durum Antalya örneğinde de görülmektedir. 2004 yılında Kaleiçi, Balbey ve Haşım İşcan mahallerini içeren toplamda 90 hektarlık alan Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi olarak ilan edilmiştir. Devamında bu muhitler 2005 yılında onaylanan 1/25000 ölçekli Nazım İmar Planı’nda “Merkez Koruma ve Dönüşüm Alanları” olarak tanımlanmıştır. Bu tarihten sonra bölgede kentsel dönüşüm başlığında çalışmalar hızla yaygınlaşmıştır (Gül, 2006: 125, Manavoğlu, 2009: 27). Bu gelişme uyarınca büyükşehir belediyesince hazırlanan 2008 yılına ait Nazım İmar Planı’nda; yurt dışındaki örneklerde olduğu gibi tarihi kent merkezlerini çöküntü alanı olmaktan kurtarmak için kültür turizmine yönelik yaratıcı sektörler yahut kültür endüstrileri olarak kabul edilen küçük ölçekli girişimlere bölgede alan açılarak teşvik edilmesi ve eski kent merkezinin yeniden canlandırılmasının hedeflendiği açıklanmıştır (Yağcı, 2009: 42).

1994 yılında Antalya, büyükşehir statüsüne kavuşmuş⁶¹ ve üç merkez ilçe belediyesi arasında taksim edilmiştir (Manavoğlu, 2009: 26). Günümüzde, Kaleiçi ve tarihi kent merkezi Muratpaşa Belediyesi sınırları içinde yer almaktadır. Muratpaşa Belediyesi sınırları içinde yer alan 55 mahallenin en az nüfusa sahip ilk dört mahallesi Kaleiçi’ni oluşturan mahallelerdir. Sırasıyla mahallelere bakıldığında; Kılınçarslan 447, Barbaros 159, Selçuk 119 ve Tuzcular 96 kişi olmak üzere toplamda 821 kişi, Kaleiçi’nin yerleşik nüfusunu oluşturmaktadır. Bu bakımdan veriler, 500’e yakın konutun yer aldığı bir bölge için ikamet eden nüfusun azlığına işaret etmektedir. ADNKS verilerine göre son 15 yılda Kılınçarslan’ın nüfusu aynı kalırken, Tuzcular ve Selçuk mahallelerinin nüfusu önemli oranda artmıştır. Ancak Barbaros mahallesinin

---

⁶¹ Kaleiçi ile ilgili çalışmalar yürüten baş aktörler; Bakanlık, Anıtlar Genel Müdürlüğü, Antalya Büyükşehir Belediyesi ve Muratpaşa Belediyesi’dir. Bu durumun, belirli noktalarda çok başlılık ve yetkisel çatışmalara yol açtığı ifade edilmektedir (Ünlü, 2018: 884).

nüfusunun tedricen azalarak 15 yıl öncesinin yarısına kadar geldiği görülmektedir. Burada mahallenin kentin işlek bir caddesi olan Atatürk Caddesi'yle çevrelenerek ticari işletmelerin yoğunlaşması ve arkeolojik bir alan olan Hadrian Kapısı'nın ve hamam yapısının yer almasının iskânı sınırlandırmasından söz edilebilir. Sonuç olarak, geçtiğimiz 15 yılda Kaleiçi nüfusunun %10 oranında azaldığı görülmekle birlikte dramatik bir düşüşten bahsetmek de güçtür. Bu nedenle özellikle 2004'ten itibaren süregelen koruma ve canlandırma çalışmalarının kısmen nüfus kaybını sınırlandırmış olduğundan söz edilebilir.

Eski kent merkezindeki diğer eski mahallelere bakıldığında ise Balbey'in 1.026 ve yoğun biçimde apartmanlaşmaya maruz kalan Haşim İşcan'ın ise 1.550 kişilik nüfus barındırdığı görülmektedir. İki mahallenin de son 15 yıldaki nüfuslarında kayda değer bir değişim bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, mahallelerin halen konut alanı ağırlıklı yapısını sürdürmesinden ileri gelmesiyle açıklanabilir.

2.3.2.1. Kaleiçi

Günümüzde kaleiçi denildiğinde Türkiye'de en fazla çağrışım yapan yerin Antalya'nın eski kent merkezi olan Kaleiçi bölgesi olduğu belirtilebilir. Örneğin, Türkiye'nin internet ortamındaki en eski (1999'da kurulmuştur) ve kullanımı yaygın paylaşımcı sözlüğü olan 'eksisozluk'te 'kaleiçi' başlığı altında yapılan giriş (*enrty*)'lerin %95'inden fazlasının Antalya Kaleiçi hakkında olduğu gözlenmektedir. Bunun dışında; Denizli, Edirne, Ankara ve Gazimağusa için de kaleiçi başlığı altında çok az sayıda giriş bulunduğu görülmektedir⁶². Bu kapsamda kaleiçi ismiyle özdeşleşen Antalya tarihi kent merkezinin, Türkiye'nin erken bir dönemde turizme açılan tarihi ve kültürel değeri olarak bilinirliği oldukça yüksektir. Nispeten erken bir dönemde koruma çalışmalarına konu olması ve turizme açılması bakımından da kent kimliği ve belleği açısından önemli bir inceleme alanı olagelmıştır. Bugün Kaleiçi, kentsel sit alanı olmasının yanında 3'üncü dereceden arkeolojik sit alanı statüsündedir.

---

⁶² Bilgi için bkz. <https://eksisozluk.com/kaleici--78489> (01.02.2022)

Fotoğraf 2.38. Türkiye’de çoğunlukla Kaleiçi ifadesinin karşılığı: Antalya/Kaleiçi
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Bölgenin yakın geçmişine bakıldığında, tarihsel süreçte Kaleiçi nüfusun önemli bir kısmı başta Rumlar olmak üzere çeşitli azınlıklardan oluşmaktayken özellikle Türk-Yunan nüfus mübadelesi sonrasında demografik yapı tamamen değişmiştir. Bölgeye süreç içinde; Girit, Rodos, Kıbrıs gibi Akdeniz adalarının yanı sıra Selanik civarından göçmenler yerleştirilmiş, yeni gelenler zamanla bölgenin yerlisi haline gelmiştir (Ünlü, 2018: 870). Aradan geçen sürede kentin ticari ve sosyal hayatının Kaleiçi surlarının dışında kalan kesimde gelişmesiyle bölgenin büyük oranda bir konut alanı olarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, bölgedeki pek çok yapının konut kullanıma dönük sivil mimari mirasından gözlenebilmektedir.

70’li yıllara gelindikçe köhneleşme yoluna girmekle birlikte 1973 yılında sit alanı ilan edilen Kaleiçi’nin bu tarihten itibaren turizmin gelişmesiyle beraber öneminin arttığı görülmektedir (Ünlü, 2018: 873). Yine aynı yıl içinde, Turizm Bakanlığı’nın yat limanı restorasyonu projesi ile Kaleiçi’nde dönüşüm çalışmaları erken bir dönemde başlamıştır (Gül, 2006: 126). Turizme açılmaya başlanan süreçte Kaleiçi’nin durumuna bakıldığında, 1975 yılında 4.300 kişinin yaşadığı (günümüzdeki sayının 5 katıdır) ve evlerin üçte birinden fazlasında ev sahiplerinin ikamet ettiği tespit edilmiştir (Tankut, 1979: 48). 1970’li yıllardan günümüze gelen süreçte Kaleiçi semti, turizm soylulaştırmasının Türkiye’deki en önemli örnekleri arasında yer almasıyla dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 2.39. Dönüşüm başlangıç noktası: Kaleiçi Yat Limanı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kaleiçi’nde dönüşüm süreci 70’lerde merkezi idarenin bölgenin turizme açılmasına dönük tasarrufuyla başlamıştır. Bununla birlikte Kaleiçi sit planlamasında görev alan Tankut (1979: 47-48)’un belirttiği üzere Kaleiçi’nin planlamasının turizme hizmet eden bir yönü olmakla birlikte turizm asla birincil amaç olarak değerlendirilmemiştir. Bu doğrultuda planlamanın başarısı:

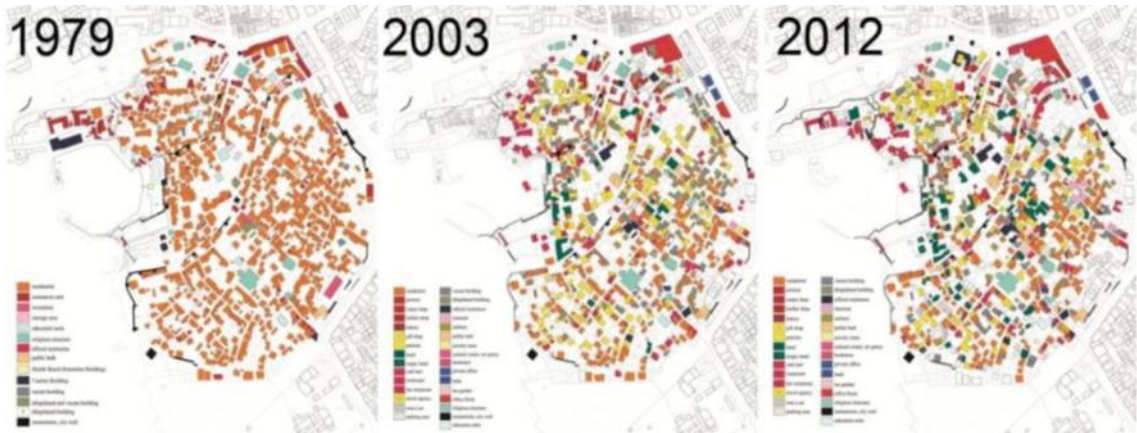
-“Kale içinde oturanlarda, insanlık onuruna yakışır çevre değerleri sağlayabilmek.”

-“Antalya kentine, simgesel özellikte, sağlıklı işlevsel ve canlı bir kent parçası kazandırmak.” amaçlarına ulaşılması olarak ifade edilmiştir.

Devam eden süreçte, Türkiye’deki koruma örneklerine göre nispeten geç olmayan bir tarihte, 1979 yılında, Kaleiçi Koruma ve İmar Planı yürürlüğe girmiştir. Plana yakından bakıldığında Kaleiçi Bölgesi, Kentsel Sit Alanı ilan edilerek, geleneksel dokunun korunması, işlevlendirilmesi ve canlandırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda öncelikle tarihi liman, yat limanına dönüştürülmüştür. Eski yapıların müdahalelerle kurtarılması ve turizm odaklı yeniden işlevlendirilmesi, bölgeyi sürüklenmekte olduğu köhneleşme tehlikesinden kurtarmayı hedeflemiştir. Ancak, planlamadaki erken dönemde atılan adımların olumlu etkilerine karşılık, planların zaman içinde gevşetilmesi (etraftan dolaşılması, bir defaya mahsus denilip defaten delinmesi vs. nedenlerle) tarihi dokunun zarar görmesine ve bölgenin insicamını bozan bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yapılan plan tadilatları, yerel yönetimlerin uygulama ve denetim eksiklikleri bu süreci besleyen diğer unsurlar olmuştur (Kamacı ve Örmecioglu, 2005; Manavoğlu, 2009). Bu bakımdan Antalya tarihi kent merkezi koruma çalışmalarında hem başarılı hem de başarısız örnekleri içinde barındırmaktadır.

Turizmle tanışma sürecinde, 70'lerde başlayan ve 80'lerde giderek yaygınlaşan ev pansiyonculuğu, Kaleiçi'ndeki yerleşik halkın temel geçim kaynaklarından biri olmuştur. Buna karşılık, zamanla büyük otellerin ortaya çıkmasıyla birlikte artan her şey dâhil paket turizm anlayışı, bölgedeki konaklama talebini büyük ölçüde azaltmıştır. 90'lı yıllarda bölgenin güvenlik sorunları içeren bir çöküntü alanına dönüşmesiyle birlikte 2000'li yıllara girilirken Kaleiçi; giderek önemini yitiren, yerel nüfusun kullanmadığı ve kent için sorun haline gelen bir muhit görüntüsünü almıştır (Kamacı ve Örmecioglu, 2005; Ünlü, 2018).

Kaleiçi'ndeki nüfus değişimi de turizme açılma süreciyle artarak devam etmiştir. 90'lı yıllardan itibaren bölgedeki yerli nüfus tedricen azalmış ve kentin yeni yapılaşan bölgelerine taşınmıştır (Sağiroğlu, 2016: 559; Ünlü, 2018: 870). 1992'de revizyonu tamamlanan Koruma Amaçlı İmar Planı kapsamında Kaleiçi'nde "127 adet anıtsal yapı (sur duvarı, burç, cami, mescit, kuyu vb.), 473 adet sivil mimarlık örneği, 93 korunacak bahçe, 25 anıt ağaç kültür ve tabiat varlığı olarak tescil edilmiştir" (Gül, 2006: 129). Hatami'nin belirttiği üzere 1992'deki Plan, bölgede konut stokunu korumayı ve turizmi kontrol altında tutarak ticarileşmenin önüne geçmeyi amaçlamıştır (Özaslan ve Gül, 2022: 21). Buna karşılık, konut alanından ticari kullanıma geçen sivil mimari yapıların sayısı artışını sürdürmüştür. Ünlü (2018: 870) bölgedeki saha çalışmasındaki görüşmesinde yerleşik nüfustan yaşlıların ölümü ile mirasçılarının evleri sattığı böylece sürekliliğin yok olduğunu aktarmaktadır. Çimrin tarafından 2012'de yapılan bir araştırmada ise Kaleiçi'nde ikamet edenlerin %2'sinin Antalyalı, yüzde 98'inin başka illerden göç eden kentlilerden oluştuğu tespit edilmiştir (Sağiroğlu, 2016: 560).

Şekil 2.6. Antalya Kaleiçi'nde konut amaçlı kullanımın (turuncu renk) 1979-2012 yılları arasındaki azalışını gösteren değişim

Kaynak: Argın (2012)'den aktaran Sağiroğlu (2016)

Tarihi kent merkezlerinde turizme yönelik dönüşümlerin yarattığı sorunlardan biri de yapıların işlevi sorunudur. Turizmin getirdiği ticarileşme ile konut stoku yerini ticari nitelikte kullanım alanlarına bırakmaktadır. Bu durum; yerli halkın alan dışına kaçmasına, gürültü, kalabalık, asayiş gibi sorunlara yol açması bakımından olumsuz bir gelişmedir (Sağiroğlu, 2016: 557). Benzer biçimde Kaleiçi bölgesi de geleneksel konutların yer aldığı yerleşimden turizme yönelik dönüşüme uğrayıp ticarileşmeyle birlikte işlevi değişen alanlara önemli bir örnektir. Turizmle birlikte pek çok sivil mimari örneği yapının dünyadaki ve Türkiye'deki örneklerine benzer biçimde; otel, restoran, kafe, bar, müze, dükkân vb. gibi ticari ya da turizm amaçlı kullanıma dönüştüğü görülmüştür (Ünlü, 2018: 874). Bu değişimin sonucunda gerek bölgenin yapısında gerekse bölgeden ayrılanlar için gittikleri yerlerde çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Ticarileşme sonucu, mahalle kültürünün kaybolması; kalabalıklaşma, gürültü, asayiş vb. sorunlara ek olarak tarihi merkezi terk edenlerin gittikleri yerlerde yaşayabileceği olası sorunlar ve sonuçta belleksel kopuş ile mekânın kimliğinin değişmesi gibi gelişmeler bu bağlamda belirtilebilir (Sağiroğlu, 2016: 557-558). Bu kapsamda bölgedeki yaşayanlarla yapılan görüşmelerde sıkça vurgulanan bir husus bölgede bir mahalle ortamının artık bulunmayışıdır (Ünlü, 2018: 877).

Fotoğraf 2.40. Kaleiçi'nde bitmeyen dönüşüm

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Günümüzde Kaleiçi'nde turistik mekânlar otel/pansiyon işletmeciliği ve kafe/bar temelinde ikiye ayrılmaktadır. Yerleşik halkın oldukça azaldığı tarihi merkezin ekonomik hayatı tamamen turizme endeksli durumdadır (Ünlü, 2018: 868). Kaleiçi'nde yerel yöneticilerin bölgenin turizme açılması için işlevsel dönüşümü desteklediği, yerel kullanıcılar üzerinde oluşan bu baskı unsuruna bölgenin artan ekonomik değerinden fayda sağlamak isteyen kişi ve işletmelerin de eklendiği gözlenmektedir (Sağiroğlu, 2016: 558). Bu doğrultuda, Kaleiçi'nde önemli sorunlardan biri, tescilli binaların kullanım amacının ticari vb. gibi genel başlıklarda belirlenmesi sonucu, bir tescilli yapı

butik otel olurken yanı başındaki aynı türdeki bina gece kulübü-bar olarak müzikli bir mekân şeklinde dönüşebilmektedir. Farklı işlevlerdeki yapıların yan yana varlığının ise esnaf arasında sorunlara sebep olduğu vurgulanmaktadır (Gül, 2006: 144).

Fotoğraf 2.41. Turizmin yan etkileri, yoğun ticarileşme ve tüketilen mekân
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kaleiçi’nde temel sorunların başta ulaşım temelinde gelişen otopark, erişim, trafik yükü olmak üzere gürültü sorunları, yat limanında tur teknelerinin yarattığı kirlilik ve kalabalık olarak öne çıktığı özetlenmektedir (Uluç ve Altınöz, 2015; Soydan, 2020). Kaleiçi 1950’lere kadar tamamen yaya hâkimiyetinde bir bölge iken pek çok tarihi merkez gibi bu dönemden itibaren giderek motorlu taşıtların hâkimiyetine geçmiştir. Bölgede konut alanından ticari kullanıma geçişin artması sonucu araç trafiğe hızla yükselmiştir. 1992’de onaylanan koruma planında Kaleiçi’nde yayalaştırmaya özel bir önem verildiği görülmektedir (Gül, 2006: 130). Ancak uygulamaya geçilmesi oldukça zaman almıştır. 2007 yılına gelindiğinde, Kaleiçi’ndeki yollarda yayalaştırmaya dönük çalışmalarla birlikte yolların yarısı yayalara yarışı araçlara ayrılmış bir düzenlemeye geçilmiştir. Ancak geçmişte günümüze Kaleiçi’nin tarihi dokusu hem görüntü hem de fiziksel açıdan araç trafiğinden zarar görmüştür. Trafik ve araç sorunlarının bugün dahi çözüldüğünü söylemek güçtür (Uluç ve Altınöz, 2015: 231-233). Bunun yanında, deniz trafiğine bakıldığında da belirli bir kapasitesi olan yat limanında tur teknelerinin oluşturduğu yoğunluk ve beraberinde getirdiği turist kalabalığını da karadaki trafik sorununun bir benzeri olarak değerlendirmek mümkündür.

Bölgede son yıllarda giderek artan eğlence mekânlarının bir takım sorunlara yol açtığı belirtilmektedir. Bu kapsamda bölgenin tarihi dokusuyla kültür turizmine hizmet eden bir yer olması mı yoksa eğlence mekânlarıyla bu aktivitelere mi yer açması konusunda bir anlayış karmaşasının varlığından söz edilmektedir (Ünlü, 2018: 881). Buna

karşılık, eğlence mekânlarının bölgenin gündüz harici akşam da yaşayan bir yer olmasına ve genç nüfusu çekmesine katkı sunduğu görülmektedir. Bu durumunda konaklayanları rahatsız eden gürültü ve asayiş sorunu gibi negatif unsurların minimize edilerek bu işlevin de bölgeye hareket katmasının mekânsal kullanım açısından öneminden bahsedilebilir.

Son olarak, Kaleiçi'nde turizmin yaygınlaştığı 70 ve 80'lerde yerli turist ağırlıklı ziyaretçi profili 2000'li yıllarda yabancı ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. Günümüzde Rusya, AB ve Orta Doğu ülkeleri başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerinden milyonlarca turist Kaleiçi'ni ziyaret etmektedir (Ünlü, 2018: 876). Bu durum, özellikle turizm sezonunda tarihi kent merkezi üzerinde ciddi bir nüfus baskısı meydana getirmektedir. Öte yandan kentin ilk çekirdeği olan Kaleiçi'nin etrafı (Hanlar bölgesi, Balbey, Haşim İşcan mahalleleri) ile eski kent merkezi perspektifinde bütüncül bir biçimde ele alınmasına dönük çalışmalar bölge açısından oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Ankara ve Edirne gibi kentlerde daha belirgin olan bütüncül planlama eksikliğinin eski kent merkezindeki olumsuz sonuçları kentsel kimlik ve bellekte aşınmayı desteklediği vurgulanabilir.

2.3.2.2. Balbey ve Haşim İşcan Mahalleleri

Osmanlı döneminde kent surlarının dışına taşan yerleşim, Kaleiçi'nin özellikle kuzey ve doğu yönünde yayılmış olup günümüzdeki Bal(i)bey ve Haşim İşcan mahallerinin olduğu bölgeyi tarihi kent merkezinin parçası haline getirmiştir. Öte yandan, Kaleiçi'ndeki koruma çalışmalarının aksine korumaya alınmakta geciken Balbey ve Haşim İşcan'da tarihsel dokunun zamanla ciddi tahribat görerek bellek kaybına uğradıkları ve kimliklerinin aşındığı belirtilebilir (Kepenek vd., 2015: 79).

Kaleiçi'nde 70'lerde başlayan koruma çalışmalarının aksine, Balbey ve Haşim İşcan mahallelerinde de tescil işlemleri ve koruma planları ancak 90'larda hayata geçmiştir. Bu nedenle kentsel dokudaki bozulmanın daha fazla olduğu görülmektedir (Kepenek vd., 2015: 79). 1990 sonrası dönemde Balbey Mahallesi'nde kentsel sit alanında kalan sivil mimari örneklerinin tescili yapılmıştır. Devamında Koruma Amaçlı İmar Planı devreye girmiştir. Ancak, Balbey için 1994'te onaylanan planın yeterli biçimde uygulanamadığı görülmektedir. Bölge giderek çöküntü alanına dönüşürken 2003 yılında plan, revize edilmek durumunda kalmıştır (Gül, 2006: 122; 132). Ancak

planın revize edilmesine karşılık, Balbey'in çöküntü alanı olmasının önüne geçilememiştir. Hatta Balbey'i çevreleyen Sobacılar Çarşısı, İnönü İlköğretim Okulu, Kız Meslek Lisesi ve Vakıf Hastanesi gibi bazı tarihi yapılar kentsel yenileme çalışmaları sırasında alan açılmak amacıyla yıkılarak kent belleğinden silinmiştir. (Yağcı, 2009: 44). Mahallenin oldukça merkezi olan bir konuma sahip olması, sokakların açık otopark alanı gibi kullanımının önünü açmıştır. Ayrıca mahallenin merkezi konumu ve uzun yıllar kendi haline bırakılması ile birlikte marjinal grupların ve düzensiz göçmenlerin uğrak yeri haline gelmesine yol açmıştır. Bu kapsamda, bölge sakinlerinin giderek bölgeyi terk etmesi ve yerlerine kiracılar ile marjinal grupların bölgede yerleşmesi sonucu Balbey'in çöküntü bölgesine dönüşüm süreci hızlanmıştır. Bu nedenle bölgenin müdahale edilerek kentsel dönüşümüne dönük ihtiyaç yerel idare tarafından öncelikli bir başlık halini almıştır (Özaslan ve Gül, 2022: 26-27).

Fotoğraf 2.42. Organik kent dokusuyla Balbey Mahallesi

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Balbey'in kentsel dönüşümüne yönelik somut girişimler ancak 2015 yılından sonra başlatılmıştır. Bakanlar Kurulu'nca Yenileme Alanı ilan edilen bölgede planların yasal sürecinin tamamlanması 2018 yılını bulmuştur. Büyükşehir belediyesince Koruma Eksenli Kentsel Yenileme Projesi kapsamında bölgedeki mülk sahipleriyle birebir görüşmeler ve 3 genel toplantı yapılmıştır. Bu gelişmeleri mahallede, Kentsel Yenileme Ofisi açılması ve bölge sakinleri tarafından Balbey Kültür ve Dayanışma Derneği'nin kurulması izlemiştir. Böylece süreci daha katılımlı ve ortak kararlar yürütmenin önü açılmıştır (Özaslan ve Gül, 2022: 28-30). Gelinen durumda, Kaleiçi'nin gölgesinde kalan Balbey Mahallesi, günümüzde artan koruma çalışmalarının yanında yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır.

Fotoğraf 2.43. Büyükşehir Belediyesi Kentsel Yenileme Ofisi
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Kaleiçi'nin dışına yayılımla birlikte, ilk yerleşim alanları arasında yer alan Haşim İşcan Mahallesi, adını 40'larda kenti valisi olan Haşim İşcan'dan almaktadır. Mahallede 1993 yılında 39 tescilli yapı kayıt altına alınmıştır. Bölge, kentin en eski parkı olan Karalioğlu Parkı⁶³, Antalya Kent Müzesi ve eski Halkevi binası gibi Cumhuriyet Dönemi eserlerinin yer aldığı bir muhittir (Gül, 2006: 133-134). Haşim İşcan Mahallesi günümüzde ne yazık ki apartman dokusu daha baskın bir görünüm kazanmış olup kimliksel niteliği ciddi ölçüde aşınmıştır.

Sonuç olarak, kentin tarihi merkezinin parçaları olan Balbey ve Haşim İşcan mahallelerinde, Kaleiçi'ne yönelik kamu eliyle harcanan mesai ve girişimleri gözlemlemek mümkün değildir. Bu mahallelerin kültürel ve turizme dönük değerleri geç bir zaman diliminde hatırlanmış olup devamında yapılan çalışmaların yeterli olmadığı gözlenebilmektedir. Haşim İşcan Mahallesi apartmanlaşmaya maruz kalırken Balbey Mahallesi'nin çöküntü bölgesine dönüşmekle beraber tarihi dokusunu nispeten daha fazla muhafaza edebilmiş olması kent belleğinden silinmesinin halen önüne geçilebilmesini mümkün kılmaktadır.

2.3.3. Edirne

Kentteki ilk yerleşimin 2.500 yıl geriye gittiği bilinmekle beraber Edirne; Hadrian'ın şehri olarak ismini aldığı 2.yy'ın meşhur Roma İmparatoru Hadrianus'un

⁶³ 1930'larda falezlerin üstündeki bataklık alan kurutulmak suretiyle kent parkına dönüştürülmüştür (Gül, 2006: 135). Günümüzde Antalya'nın yerli halkınca Karaoğlan Parkı olarak adlandırılmaktadır.

parlak dönemine yakışır biçimde, tipik bir Roma kenti olarak gelişmiştir. Edirne tarihi üzerine önemli çalışmalar yürüten ve 1940'ta Edirne Tarihi eserini yayımlayan Osman Nuri Peremeci'nin belirttiği üzere, Roma döneminden kalan surlarla çevrili kale yapısı, 19.yy'a kadar belirli ölçüde kentin tarihi merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir (Karakaya Aytin vd., 2016: 87).

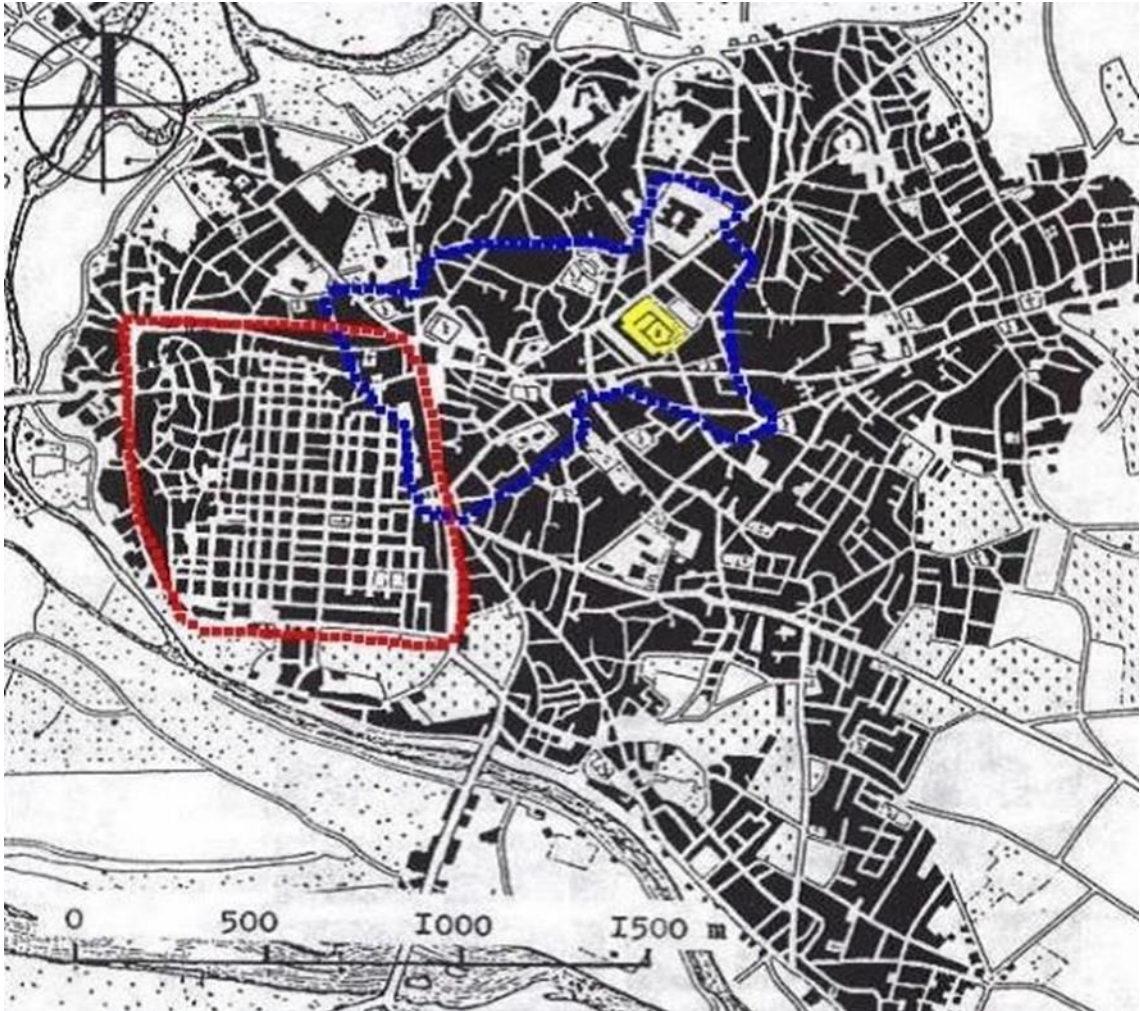
Edirne, Osmanlı idaresine geçmesiyle birlikte sürdürdüğü 92 yıllık başkentliğin sonrasında da *ville d'imperial* olarak anılan hanedanın çeşitli dönemlerde ikamet ettiği, İstanbul'dan sonra imparatorluğun önde gelen kentleri arasında yer almıştır. Kente 1653 yılında gelen Evliya Çelebi, tüm Osmanlı ülkesinde İstanbul'dan sonra en büyük ikinci kentin Edirne olduğunu belirtmiştir (Karakuyu ve Sarıusta, 2011: 127). Kent, özellikle 17.yy'da dönemin padişahları tarafından sıklıkla ikamet edilen bir yer olması nedeniyle önemli bir gelişme göstermiştir. Ancak kent tarihinin altın çağı 1703'te son bulmuştur. Tarihte Edirne Vakası olarak anılan isyan hareketi, dönemin padişahı II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve kentin talan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Devamında, 18.yy'dan itibaren çeşitli etkenlerle kentin nüfusu azalma eğilimine girmiştir (Doğan ve Olgaç, 2020: 10; Edirne Valiliği, 2014: 50). Kentin önemli bir değeri olan ve Topkapı Sarayı ile birlikte Osmanlı hanedanlığına ev sahipliği yapan Edirne Sarayı, 93 Harbi (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı) ve Balkan Savaşları'nda gördüğü tahribatlarla tamamen yok olmuştur⁶⁴.

18.yy'a kadar 40.000'e vardığı tahmin edilen Edirne kent nüfusunun; 1927'deki Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında -Türkiye'nin 9'uncu en kalabalık kenti olmasına rağmen- 35.000'e gerilediği görülmektedir (Edirne Valiliği, 2014: 50; TÜİK, 2022). Hatta sınırda yer alması nedeniyle, II. Dünya Savaşı yıllarında sıkıntılı bir dönem geçiren kent, nüfusunun bir bölümünü daha kaybetmiştir. Savaşların ve göçlerin gölgesinde gelişen dramatik nüfus değişimlerinin, Edirne'nin sosyal ve ekonomik yaşamını ciddi biçimde etkilediği vurgulanabilir. Günümüzde kentin nüfusu 180.000 dolayında olmasına karşılık Edirne, halen eski günlerindeki konumundan uzaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de görülen demografik değişim alanında eşine ender rastlanan örnekler arasındadır.

---

⁶⁴ Günümüzde sarayın belirli kısımlarını yeniden inşa etmek üzere çalışmalar sürmektedir.

Tarihi boyunca coğrafi konumu ve düz bir topografyada yer alması nedeniyle önemli nüfus hareketlerine sahne olan Edirne, 1960 sonrası dönemde artan göçlerle birlikte hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir (Doğan ve Olgaç, 2020: 11). Bu gelişmenin etkisiyle kent merkezinde yaşayan nüfus giderek kentin yeni yayılan bölgelerine taşınırken yerlerini göçle gelen gruplara bırakmıştır. Edirne tarihi kent merkezi, günümüzde pek çok mahallenin arasında bölünmüş durumda olup geçmişteki konumu nedeniyle Edirne ölçeğindeki bir kente göre oldukça geniş bir tarihi kent merkezi alanına sahiptir. Bu doğrultuda Güner (2019)'in de üzerinde durduğu üzere; Edirne eski kent merkezini, kentin ilk çekirdeği olan Kaleiçi ve Osmanlı dönemiyle gelişmeye başlayan organik kent formuna ve önemli anıt eserlere sahip Kale dışı bölgeleri olarak irdelemek tutarlı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır.

Şekil 2.7. 19.yy'a ait kent planı görselinden günümüzdeki Edirne Kaleiçi semti ile Selimiye Camii ve Arastası UNESCO Kültür Mirası tampon alanı
Kaynak: Akansel (2004a: 200) görselinden uyarlanmıştır

Günümüzde Kaleiçi bölgesi; güney ve batısında Tunca Nehri ile doğal olarak çevrenirken⁶⁵, kuzeyde Talat Paşa Bulvarı doğusunda ise Ali Paşa Çarşısı ve Saraçlar Caddesi ise çevrenmektedir (Karakaya Aytin vd., 2016: 90). Bölge, Mithat Paşa ve Dilaverbey mahalleleri arasında bölünmüş olup iki mahalle tam da Kaleiçi'nin bütününe karşılık gelmektedir. ADNKS verilerine göre Kaleiçi'nin günümüzdeki toplam yerleşik nüfusu yaklaşık 7 bin kişidir. Kaledişi kısmına bakıldığında ise Çavuşbey, Babademirtaş, Meydan, Sarıcapaşa, Sabuni ve Talat Paşa Mahallelerinin tamamı yahut belirli bölümlerinin bu kesimi temsil ettiği belirtilebilir. TÜİK (2022) verilerine göre ADNKS verilerine geçildiği 2007'den itibaren Edirne'nin kent nüfusu yüzde 20 kadar artarken adı geçen eski kent merkezindeki hemen hemen tüm mahallelerin (Sarıcapaşa hariç) nüfusunda azalma olduğu göze çarpmaktadır. Bu azalış seyrinden en fazla etkilenen bölgelerin başında ise Kaleiçi'nin geldiği vurgulanabilir. Kaleiçi'nde nüfusun son 15 yıllık dönemde yüzde 40'a yakın azaldığı görülmektedir. Bu doğrultuda Edirne'nin tarihi kent merkezindeki nüfusun -daha eski tarihlere bile gitmeksizin- henüz içinde bulunduğumuz yüzyılda dahi ciddi oranda azalarak kentin diğer bölgelerine ve/veya kent dışına taşındığı anlaşılmaktadır.

Fotoğraf 2.44. Edirne Kaleiçi, Eski Londra Asfaltı ve Altın Üçgen

Kaynak: *Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır*

⁶⁵ Tarihi merkezi batı ve güney yönünde çevreleyen Tunca Nehri, geçmiş dönemlerden beri görülen taşkınların önlenmesi amacıyla setle çevrili durumdadır. Bu durum, eski kent merkezinin nehirle buluşmasına engel teşkil ederken, sonraki yıllarda inşa edilen İstanbul-Avrupa yönlü tren hattının da Tunca Nehri üzerinden uzanmasının, tarihi merkezi nehirden ayıran bir diğer etken olduğu belirtilebilir.

2.3.3.1 Kaleiçi Senti

Günümüzde büyük ölçüde var olmayan kaleye rağmen (tıpkı Denizli örneğinde olduğu gibi) adı Kaleiçi olarak adlandırılan bölgenin; Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği 17.yy'da 10'u Rum, 4'ü Yahudi ve 2'si Müslüman mahallesi olmak üzere 14 mahalleden oluştuğu bilinmektedir (Karakaya Aytin vd., 2016: 87). Kaleiçi'nin kentsel yapısını satranca benzeten Evliya Çelebi, burada ızgara planlı 360 kadar sokağın yer aldığını ifade etmektedir (Karakuyu ve Sarıusta, 2011: 130). Bölgede yaşanan 1702 yangını, 1751'deki büyük deprem, 19.yy'da görülen iki Rus istilâsı ve 1905'te yaşanan büyük yangın (harîk-i kebir) gibi gelişmeler yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. 1908 yılında dönemin belediye başkanı Dilaver Bey tarafından Fransız kent plancılarına hazırlatılan imar planı uyarınca Kaleiçi, geçmişteki ızgara planlı yapısına sadık kalınarak iki katlı konut dokusuyla bugünkü şeklini almıştır (Akansel, 2004a: 200; 2004b: 103). Belediye başkanı Dilaver Bey'in ismi de bugün Kaleiçi'nin iki mahallesinden birinde yaşamaktadır.

Fotoğraf 2.45. Kaleiçi'nin kimlik unsurlarının başında yer alan ızgara planlı yapısı
Kaynak: E. Trak Arşivi (2022)

Evliya Çelebi'nin anlatımıyla [...] “dördüncü köşesinde, doğuya bakan Üç Şerefeli Camii yakınlarındaki Ekmekçiler köşesinde Makedon Kulesi var” şeklinde tarif ettiği (sonraki dönemlerde saat olarak kullanılmış ve hâlihazırda restore edilmektedir) Makedonya Kulesi, bugün var olmayan eski kaleden geriye kalan en önemli yapı konumundadır (Karakuyu ve Sarıusta, 2011: 129). Kale duvarları doğal afetlerin etkisinden ziyade işlevini yitirdiği gerekçesiyle, giderek artan kentsel mobiliteye alan açmak için kamu idaresi eliyle 19.yy boyunca peyderpey yıktırılmıştır. Günümüze doğru gelindiğinde 60'lara kadar değişmeden gelebilen Kaleiçi'nin çok katmanlı kentsel dokusu, 1967'den itibaren çok katlı yapılaşmaya izin verilmesi nedeniyle 70'li yıllarla birlikte giderek bozulmuştur. Böylece geleneksel dokunun yerini hızlı kentleşme

sürecinin getirdiği hızlı değişim süreci ve betonlaşma almıştır (Karakaya Aytin vd., 2016: 89).

Fotoğraf 2.46. Makedonya Kulesi ve katmanlaşan kent dokusu

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

1985 yılında sit alanı olarak kabul edilen bölgenin Koruma Amaçlı İmar Planı ancak 2008’de uygulamaya geçmiştir (Karakaya Aytin vd., 2016: 90). Akansel (2004a: 207; 2004b: 101); bölgede 1989 yılında tespit edilen 214 adet tarihi yapıdan, 15 yıl sonra ancak 120 kadarının ayakta kalabildiğini belirtmektedir. 1991’de Edirne Kentsel Sit Alanı Koruma İmar Planı yürürlüğe girmiş olup bu gelişmeyi, Kaleiçi’ni kapsayan 2006 yılındaki uygulama imar planı izlemiştir. Aynı yıla ait Edirne Nazım İmar Planı’na göre Edirne Sit Alanı ve Etkilenme Bölgesinde; 88 anıt eser, 25 resmi bina ve 365 sivil mimari örneği olduğu teyit edilmiştir (Eyüboğlu Erşen, 2010: 2). Sonuçta Ankara örneğinde olduğu gibi, bütüncül olmak yerine dönemsel ve birbirleriyle kesişen plan ve koruma uygulamalarının varlığı söz konusudur.

Fotoğraf 2.47. Tarihi dokunun içinde betonlaşma

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

Koruma tedbirlerine yakından bakıldığında; Eyüboğlu Erşen (2010) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge

Kurulu'nun 1976-2006 arası dönemde Kaleiçi bölgesine dair kabul ettiği kararların %10 kadarının kat artış talebi vb. gibi bozulmalara yol açabilecek kararlardan oluştuğu tespit edilmiştir. Öte yandan aynı çalışmada Kurul'un korumaya dönük önemli kararları göz önüne alındığında, Edirne örneğinden yola çıkarak tarihi kentlerin korunmasına dönük koruma kurullarının varlığı ve işlevinin oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. Ancak gelinen durum, bölgenin korunmasında eksiklikler bulunduğu işaret etmektedir.

Günümüzde Kaleiçi'nde dik kesişen sokak ve caddelerin teşkil ettiği 160 adet ada yapısı bulunmaktadır (Akansel, 2004a: 201). Bölgede, kentin ana merkezine yakın alanlar giderek konuttan ticari alana dönüşmüştür. Bu bakımdan yapı stokunda temel bir fonksiyon değişimi olduğu gözlenmektedir. Mevcut yapılar; apart, öğrenci evi, pansiyon, butik otel, kafe, restoran vb. gibi kullanım alanlarına dönüşmektedir. Öte yandan, geçmişte kentin yerlisi olan nüfusun barındığı bölgenin demografik yapısı da önemli değişimlere uğramıştır. Kentin farklı yerlerine taşınan yerli nüfus yerine; kente iç ve dış göçle gelen kiracılar, öğrenciler ve marjinal gruplar bölgeye iskân etmeye başlamıştır (Karakaya Aytin vd., 2016: 100). Tüm bu değişimlerin etkisinde tarihi merkezden kaçışın ve sosyal dokuda değişimlerin kent belleğinde gedikler oluşmasına yol açtığı değerlendirilebilir.

Akansel (2004a: 205)'e göre Edirne'nin tarihi çekirdeği Kaleiçi; kendine özgü bir kent strüktürü, önemli mimari unsurları ve halen varlığını sürdüren sosyal yaşam ile tarihi bir yerleşmenin gerektirdiği niteliklere haiz bir konumdadır. Ancak Kaleiçi'nde eski yapılarla betonarme yapı stokunun birlikteliği kimliksiz bir kent dokusu izlenimini vermektedir (Güner, 2019: 72). Akansel (2004a: 199)'in Kaleiçi'ndeki özgün yapının günümüzde geldiği noktayı vurguladığı üzere *“Zamanımıza göre oldukça modern, bir ızgara sokak dokusu üzerine inşa edilen bu konutlar, günümüzde kentin gelişimine paralel olarak tamamen spekülatif bir amaca hizmet eden katlı yapılaşmadan, yanlış yapılaşmaya izin veren yönetmeliklerden, yasa dışı uygulamalardan, kültürel değerlerimizin bilincinde olmayan mal sahiplerinin tutumundan etkilenmekte ve zamana yenik düşmektedirler. Böylece Kaleiçi'nin özgün dokusu yok olmaktadır”*.

Kaleiçi'nde gelinen durum değerlendirildiğinde, bölgenin mevcut yapısının değişimi için gelecekte bir turizm soylulaştırması girişiminin olması muhtemel görülmektedir. Bu durum, turizm açısından bugüne kadar kentin farklı yerlerinin öne

çıkmasına karşılık, Kaleiçi'nin kültür turizminde ne ölçüde değerlendirilmek istendiği ile ilintili gözükmektedir. Akansel (2004b: 111), Kaleiçi'ndeki geçmişten kalan sivil mimari örneklerinin korundukça ve hayata katılımı sağlandıkça kentin kimliğine önemli katkıları olacağını vurgulamaktadır. Bu bakımdan konut alanı olarak inşa edilen tarihi yapıların giderek ticari amaçlı kullanıma dönük şekilde dönüşümüyle beraber yapıların varlığını sürdürebilmesi için onlara sosyal, kültürel ve turizm amaçlı kullanıma yönelik işlevler yüklenmesi önemsenmesi gerekli bir olgudur (Akansel, 2004a: 207). Son yıllarda ise bölgede kültür turizmine dönük, korunan bir tarihi kent bölgesi anlayışıyla yürütülen çalışmaların giderek çoğaldığı gözlenmektedir. Bu bakımında Kaleiçi'nin kent kimliği ve belleği üzerindeki rolünün yeniden keşfedildiği ve öne çıkmaya başladığı belirtilebilir.

Fotoğraf 2.48. Kaleiçi'nde koruma ve koruyamama

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

Bu kapsamda; valilik, belediye, sivil toplum temsilcileri, turizm sektöründeki işletmeciler ve üniversite gibi farklı bileşenlerin katkısıyla Kaleiçi'nin eski kent olarak kültür turizmine kazandırılması ve bölgenin ticari etkinliğini artırılarak gün boyu yaşayan canlı bir merkez haline getirilmesi hedeflenmektedir. Böylece bölgenin konut alanı olarak köhneleşmesi riskinin önüne geçilmesi ve ticari etkinliklerle bölge sakinlerine ekonomik gelir sağlanması öncelenmektedir. Sivil mimari örneklerinin son yıllardaki dönüşümünde Edirne Valiliği'nin projeleri, turizm sektöründeki girişimciler ve sivil toplumun rolü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü girişimiyle merkezi idarenin yürüttüğü restorasyon çalışmaları gözlenirken (örneğin 2015'te restore edilerek yeniden açılan Avrupa'nın üçüncü büyük sinagogu olan Kaleiçi'ndeki Edirne Büyük Sinagogu, İlhan Koman Evi vb.) yerel yönetimin Ankara örneğinin aksine öncü olmaktan çok paydaşlardan biri

olarak süreçte yer aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda belediyenin, Kaleiçi'nin güneydoğu ucundaki tarihi Elektrik Binası'nı restore ederek Kültür Merkezi olarak işlev kazandırdığı çalışması gibi sivil mimari örneklerinin kurtarılması ve sokak sağlıklılaştırmasına dönük girişimleri yer almaktadır.

Fotoğraf 2.49. Avrupa'nın üçüncü büyük sinagogu kozmopolit geçmişin mirası

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2014, 2022)*

2.3.3.2. Kaledişi Tarihi Kent Merkezi

Kentin I. Murat döneminde fethiyle birlikte Osmanlı yerleşimi, Kaleiçi surlarının dışında günümüzdeki Eski Camii (1414), Selimiye Camii (1575) ve Üç Şerefeli Camii (1448) arasındaki 'Altın Üçgen' olarak tabir edilen alan çevresinde yayılma göstermiştir (Edirne Valiliği, 2014). Böylece tarihi kent merkezinin başlangıçta Eski Camii çevresinde ve devamında belirtilen üçgenin etrafında yayıldığı görülmüştür. Ayrıca çoğunlukla konut alanı olan Kaleiçi'nde çeşitli zanaat kolları bölgenin doğu kesiminde, Ali Paşa Çarşısı ve Eski Camii etrafında şekillenmiştir. Geleneksel Kaleiçi yerleşimlerinde sıkça rastlandığı biçimde çevresel etkiler nedeniyle surların dışında bırakılan tabaklık, keçecilik ve saraçlık gibi zanaatlar burada da surların bitişiğinde yer almaktadır. Günümüzde Kaleiçi'nin doğu sınırını oluşturan Saraçlar Caddesi bu mirasa örnektir. Öte yandan kentin yayalaştırılmış ana ticaret aksı konumunda olan Saraçlar Caddesi, geçmişte çoğunlukla gayrimüslimlerin yer aldığı Kaleiçi'ndeki dokuya benzer bir görünümde dir. Müslüman mahallelerin yayıldığı Kaleiçi'nin dışındaki bölgelerin ise organik kent dokusuyla Kaleiçi'nin doğu ve kuzey istikametine doğru genişlediği günümüzde dahi gözlenebilmektedir.

Fotoğraf 2.50. Altın üçgeni oluşturan camiler ve kentin 500 yıllık simgesi, Mimar Sinan'ın ustalık eseri Selimiye Camii

Kaynak: E. Trak Arşivi (2022)

Osmanlı dönemi ile birlikte tarihsel olarak kentin merkezi konumundaki Kaleiçi yerine önce Eski Camii etrafında beliren bedesten, han gibi yapılar ve devamında Selimiye Camii'nin inşasıyla beraber geleneksel merkezin, Kaleiçi'nden kuzeye doğru kaydığı görülmüştür (Erten, 2016: 22). Bu doğrultuda Mimar Sinan'ın ustalık eseri Selimiye'nin inşası, Edirne kent kimliği ve belleği açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Evliya Çelebi'nin *"bu emsalsiz ve cennet misali mabet öyle bir cennettir ki, dört köşesinde dört tane ibretle seyredilecek minareleri dört büyük rükün gibidir. Mavi renkli kubbe bu minarelerin ta ortasında olup, minarelerin kubbeye olan uzaklıkları hep aynıdır"* (Karakuyu ve Sariusta, 2011: 137), şeklinde tarif ettiği Selimiye Camii yapıldığı tarihten bu yana tam manasıyla bir anıt eser *landmark* olarak kentin simgesi konumunda olup günümüzde arasta yapısıyla beraber UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne girmiştir.

Yücel'in aktardığı üzere Osmanlı kent yapısında yerleşim önceden tayin edilmiş geometrik bir düzende değil kendi iç dinamiklerinde topografya ve çeşitli unsurların etkisi altında gelişmiştir. Bu doğrultuda mahalle kavramı ön planda olup bu oluşumun kendi kendine yeter bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir (Güner, 2019: 31). Organik kent dokusu tarihi merkezde, bugüne değin uzanan parçalı bir mahalle yapısını da beraberinde getirmiştir. Öyle ki Edirne kent merkezinde en önemli üç caminin aralarındaki mesafenin; Eski Cami'ye 300'er m ve diğer ikisi arasında ise 470 m olmasına karşılık birbirinden farklı mahallelerde yer aldığı görülmektedir; Üç Şerefeli Camii Babademirtaş Mahallesi, Eski Camii Sabuncu Mahallesi ve Selimiye Camii ise Meydan Mahallesi'nde yer almaktadır.

Kaledışı kesimdeki tarihi merkezin, günümüze doğru gelindiğinde geçirdiği önemli değişimlerin başında artık ismi Talat Paşa Caddesi olan eski Londra Asfaltının

yapımı gelmektedir. 1930’larda yapımına başlanıp 1950’lerde tamamlanan, İstanbul’u Kapıkule üzerinden Avrupa’ya bağlamak üzere inşa edilen Londra Asfaltı; geçtiği yerlerde tarihi yapıyı tahrip edip kentin tarihi merkezini ikiye bölerek Selimiye ve Eski Camii arasından geçmektedir (Erten, 2016: 23). TEM Otoyolu’nun inşasıyla birlikte eski Londra Asfaltı, 90’lardan itibaren önemini kaybetse de halen şehir içi trafiğinde yoğunluğunu devam ettiren önemli bir yol aksıdır.

Fotoğraf 2.51. Belirli vakitlerde araç yoğunluğu artan eski Londra Asfaltı ve geçmişte yol genişletmek için tıraşlanan Mimar Sinan’ın eseri Sokullu Hamamı
Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

Türkiye’de 50’li ve 60’lı yıllarda anıtsal yapıları görünür kılmak amacıyla etrafındaki yapıları yıkmak ve anayol arterlerini bu yapıların yakınından geçirmek yönünde bir anlayış ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Selimiye çevresinde yer alan tarihi evler, anıtsal yapıyı daha görünür kılmak amacıyla 1950’lerde yıkılmıştır. Bu durum Selimiye’den Eski Cami’ye kadar uzanan bir mekânsal boşluk ortaya çıkarmıştır (Erten, 2016: 23; 28). Bununla birlikte Edirne’nin anıt eserler yönünden zenginliği, bu eserlerin çeşitli dönemlerde restore edilmesi ve korunmasına dönük pek çok çalışmayı beraberinde getirmiştir. Özellikle son yıllarda artan bir ilgiyle, başta Vakıflar Genel Müdürlüğü olmak üzere yoğun bir restorasyon ve yeniden inşa çabası göze çarpmaktadır⁶⁶. Bu çalışmalar kentin geçmişten gelen katmanlaşan yapısını ve çok kültürlü kimliğini yansıtmalarını sağlamıştır. Günümüzde, Edirne eski kent merkezinde önemli İslam mabetlerinin yanı sıra Bulgar kiliseleri, İtalyan Kilisesi, Bahai Evi ve Edirne Büyük Sinagogu gibi farklı dinlere ait kullanımda olan ibadethaneler yer almaktadır (Er ve Bardakoğlu, 2016: 102-103).

⁶⁶ Bkz. <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/vakif-eserlerinin-susledigi-edirne-emanetleri-gelecege-tasimak-icin-calismalar-suruyor/2241026> (29.12.2021)

Öte yandan anıt eserlerin korunmasına yönelik artan girişimlere karşılık sivil mimari örneklerinde geride kalındığı ve bu durumun Kaleiçi'nde olduğu gibi Kaledişi kesimdeki eski yerleşimlerde de kent belleği için önemli kayıplara yol açtığı vurgulanabilir. Dokusundaki farklılığa karşılık Kaleiçi'nde görülen benzer gelişmeler diğer tarihi mahallelerde de karşımıza çıkmaktadır. Babademirtaş Mahallesi'nde geleneksel dokunun zamanla yerini betonarme yapılara bırakması, bakımsızlıktan yıkılan yapıların yanında farklı restorasyonlar ile aslından uzaklaşan pek çok tarihi sivil mimari örneğinin bulunduğu ortaya konmaktadır. Sivil mimari örneklerinde günümüzün konfor anlayışı ile olan çatışmanın konutların özgün planlarında değişimlere yol açmıştır. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen sayıca az kalmış olsa da halen özgün varlığını sürdüren eski yapılar, kentin geçmişi ile bugünü arasında bağ kurulması açısından önemini sürdürmektedir (Mısırlı ve Benian, 2016: 33).

Fotoğraf 2.52. Kaledişi kesimdeki tarihi mahallelerde elde kalan sivil mimari örneklerini kurtarma çalışmaları giderek artmaktadır

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

Edirne tarihi kent merkezinde konut alanlarının köhneleşmesi tehlikesi önemi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum kent kimliği için oldukça önemli konumdaki sivil mimarinin varlığını sürdürmesi için de önemli güçlüklerle işaret etmektedir. Örneğin Ertin vd. (2015) tarafından gerçekleştirilen çalışmada biri Kaleiçi'nde olmak üzere eski kent merkezinde yer alan Dilaverbey ve Babademirtaş mahallelerinde düşük gelir grubundan kentlilerin barındığını, eğitim durumunun ise yarıya yakın oranda ilkokul mezunlarından oluştuğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan bu mahalleler, nispeten geleneksel hayatın ve canlı sokak dokusunun sürdürüldüğü yerler olarak ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık, konutların kullanıcıları yahut sahiplerinin sosyoekonomik yapısındaki kısıtların bölgenin canlılığını sürdürmesini ve tarihi yapılara gereken bakımının sağlanmasını güçleştiren bir etken olarak not edilebilir (Güner, 2019: 72).

Son yıllarda en azından elde kalanı kurtarmak adına artan sayıda canlandırma çalışmasının hayata geçirildiği belirtilebilir. Belleğin yaşatılmasında oldukça önemli bir yere sahip olan kent müzesinin kurulması; belediye tarafından yer olarak seçilen Hafız Ağa Konağı'nda 2017 yılında tamamlanmıştır. Bu kapsamda fiziki müze yapısıyla birlikte dijital ortamda kent belleği için dokümantasyon derlemesi hizmete sunulmuştur (edirnekentmuzesi.com, 2021). Babademirtaş Mahallesi'nde yer alan Karanfiloğlu Sokak'ta sağlıklaştırma çalışması gibi devam eden güncel uygulamalar bulunmaktadır. Son yıllarda başta Babademirtaş olmak üzere Kaledişi bölgede yer alan mahallelerde de başta Altın Üçgen ile Selimiye çevresi olmak üzere kentin sivil mimarisini kurtarmaya dönük çalışmaların ivmelendiği görülmektedir. Tüm bunların yanında Edirne'nin kentsel hafızasında unutulmaya başlanmış; Edirnekâri, Edirne Kırmızısı, Hıdırellez Kakava Şenlikleri gibi kente özgü kültürel değerlerin de hayata döndürülmeye çalışılması önemli çabalar arasında mutlaka not edilmelidir.

Edirne'ye yurt içi ve komşu ülkelerden gelen ziyaretçilerin önemli bir kısmı gününbirlik ziyaretçilerden oluşmaktadır (Er ve Bardakoğlu, 2016: 107). Bu durum, tarihi merkezde kültür turizmi yerine mekânın hızlıca tüketimine dönük kültür ve gastronomi turizminin yanında alışveriş odaklı bir turizm yapısını beraberinde getirmektedir. Sınır kenti Edirne'nin merkezi, günümüzde yıldan yıla artan sayıda komşusu olduğu ülkelerdeki turistlerce ticari amaçlı ziyaret edilmektedir. Burada dahi kent merkezinin eski ağırlığını AVM'lere kaptırdığı belirtilebilir. Günümüzde, Mimar Sinan eseri olup 129 dükkâna sahip Osmanlı dönemi AVM'si tarihi Ali Paşa Çarşısı ve Selimiye Arastası kentin yeni yerleşimlerindeki AVM'lere direnmeye çalışmakta ve akıbetini turizme bağlamış durumdadır. Haricinde kentteki sayısı oldukça fazla olan vakıf eserleri ve çeşitli bedestenlerin de durumu benzer şekildedir. Varlığını sürdürmesini turizme borçlu diğer yapılar ise otel olarak hizmet veren bazı eski Edirne evleri ve kervansaraylardır. Son olarak, kentin günümüzdeki ölçeğine göre ve benzer örneklerine kıyasla oldukça yoğun bir tarihi ve kültürel esere/değere sahip olduğu göz önüne alındığında; kentsel mekânların kullanılarak yaşatılmasında sürdürülebilir bir turizm yapısının varlığı Edirne için hayati bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

Fotoğraf 2.53. Tarihi merkez halen ticari ve turistik etkinliklerin merkezinde ancak bu işlevini yitirme riskiyle karşı karşıya

Kaynak: *E. Trak Arşivi (2022)*

Sonuç olarak eldeki bilgiler ışığında, Edirne'nin geçmişten gelen zengin tarihi mirası, belirli anıt eserler haricinde önemli biçimde ihmale uğramış ve pek çok yapı ile beraber mekânsal doku kent belleğinden silinip gitmiştir (Akansel, 2004b: 111, Mısırlı ve Benian, 2016: 34). Eski mahallelerin sahip olduğu yaşam kurgusu kentin geri kalanından ayrıştıkça tarihi merkezin, içinde yer aldığı kenti ne ölçüde temsil edip yansıtılabildiği de bir soru işareti olarak belirlemektedir. Sonuçta Edirne kentinin kamu-özel-sivil toplum hatta yerel basın gibi farklı bileşenleri, tarihi kent merkezinin önemini büyük ölçüde içinde yer aldığımız yüzyılda anlamaya başlamıştır. Eski kent merkezi de kültür turizmine dönük düzenlemelerin giderek arttığı bir mekân organizasyonuna doğru dönüşmektedir. Bu kapsamda turizmin niteliği ve ziyaretçi profilleri tarihi merkezin kent yaşamındaki rolünü ve geleceğini doğrudan etkileyecektir.

2.4. Dünya ve Türkiye'deki Eski Kent Merkezi Örneklerinin Değerlendirilmesi: Sorunlar ve Uygulamalar

Kentteki katmanlaşmayı en belirgin şekilde içeren eski kent merkezleri, bu katmanlaşmayı anlamak için oldukça önemlidir. Sosyokültürel ve ekonomik katmanlaşmanın doğru okunması ise kent kimliğini anlamlandırmaya ve korumaya dönük girişimlere destek sağlayacaktır (Kepenek vd., 2015: 77). Dünya ve Türkiye örneklerinde gözlenebileceği üzere, kentlerin kimlik ve imgesinin ortaya çıkışının bir diğer deyişle kentin nerede konumlandığının temel başlangıç noktası eski kent merkezleri olmuştur. Varşova ve Mostar'da milli kimliği öne çıkaran savaş sonrası inşa sürecinde kentlerin tarihi merkezlerinin yeniden ihyası sembol olurken Havana, Rodos ve Galle'nin küresel ölçekte öne çıkan turizm kentlerine dönüşmesi yolunda tarihi merkezleri başrolü almıştır. Hiroşima'nın dünyadaki barış kenti imajında ve Avrupa'nın en iyi korunan tarihi merkezlerinden birine sahip Bamberg'in kültür kenti olmasında da

eski kent merkezlerinin bu vasıfların temelini teşkil ettiği görülmektedir. Ankara'nın başkent olma iddiası Ulus semtinden başlarken geçmişteki ticarete dayalı tarihi rolünün kültür turizmiyle örülen bağları için mekân, Kale ve çevresi olmuştur. Edirne'nin günümüzdeki konumunun ötesinde görkemli geçmişiyle kültür kenti olma iddiasına ve Antalya'nın dünya çapında turizm kentine dönüşümü çabasına da yine eski kent merkezlerinin temel oluşturduğu vurgulanabilir.

Varşova ve Mostar'ın savaş sonrası eski kent merkezlerinin aynı yere ve aynı şekilde inşa edilmesi ile Hiroşima'da yok olan tarihi merkezin bir anma yerine dönüşümü; yok edilse bile yerin ruhunu taşıdığı ve geçmişle insanların bağ kurmasını sağladığını göstermektedir. Burada söylemin gücünü mekânla bütünleştirme çabası da öne çıkmaktadır. Öte yandan, bu noktada önemli bir ölçüt ise tahrip olan veya yok olan mekânsal yapının üzerinden uzun zaman geçmemiş olmasıdır. Varşova, Mostar ve Hiroşima gibi örneklerden yola çıkılarak bu durum, mekânı belleğinde taşıyan nesillerin halen varlığını sürdürdüğü bir zaman aralığına tekabül etmektedir. Bunun ötesinde, mekânla onu kullanan nüfusun arasındaki belleksel iletişim kopuksa; geçmişteki yapıyı yeniden ortaya çıkarmak nostaljik bir yaklaşımla yapaylaştırılan mekânın mummylaşma yahut müzeleşmesinin yolunu açmaktadır. Bu sonuç kolonyal mirasın öne çıkarıldığı Galle ve kısmen de olsa Havana'da gözlenebilmektedir. Koruma çalışmalarının geç başladığı ülkemizdeki tarihi merkezlerde de bu duruma benzer örneklere rastlamak mümkündür. Bu kapsamda örnek kentlerin rehberliğinde, tarihi kent merkezlerinde kimlik ve belleği önemli ölçüde etkileyen sorunları bir araya getirdiğimizde; bellek yitimi, ticarileşme, trafik sorunu, soylulaştırma, turistleşme, sivil katılım gibi sorunların yer aldığı vurgulanabilir.

Bellek yitimi sorununa bakıldığında; Türkiye'deki kentsel mekânlarda olduğu gibi fiziksel çevrede görülen hızlı değişim kolektif belleği olumsuz yönde etkilemektedir (Al, 2011: 31). Türkiye'de dünyanın farklı yerlerinde olduğu gibi zamanla kent belleğindeki izlerin fiziksel ve doğal nedenlerin yanı sıra göç hareketleri vb. gibi siyasi ve ekonomik sebeplerle silinip gittiği görülmektedir. Aynı zamanda bu sürecin geçmişte olup bitmediği ve günümüzde de hafızanın silinmeye devam ettiği vurgulanabilir. Günümüzde etkili olan dinamiklere bağlı yaşanan mekânsal değişimlerde, mekânların insan hafızasındaki yerinin çoğunlukla göz ardı edildiği görülmektedir. Bu süreçler, kentsel belleğin ve paralelinde kimliğin yok olmasına, kent

mekânlarının yaşayanlarda aidiyet hissi uyandırmayan ruhsuz mekânlara dönüşmesine sebep olmaktadır. Özellikle kentin tarihi mekânlarında, alana ait değerlerin ve toplumda oluşturduğu değerlerin saptanması, tarihi potansiyelinin göz önünde bulundurulması ve sahip olduğu değerlerin korunarak sürece katılması ile kentsel belleğin devamlılığı ve mekânsal kimliğin korunabilmesi mümkündür.

Bu kapsamda Mostar, Varşova örneğinde olduğu gibi tarihi öneme sahip yapıların ne pahasına olursa olsun varlığının devamı sağlanması önemlidir. Mostar'a kimliğini veren köprünün yeniden inşası yahut Rodos'ta surların ve şövalyeler dönemine ait büyük sarayın korunması hatta Hiroşima'nın Atom Bombası Kubbesi'nin gelecek nesillere korunarak bırakılması gibi pek çok örnek bellek yitimini engellemek üzere hayata geçirilen çabalardır. Bununla birlikte belleğin yaşatılması yalnızca mekân ve yapı stokunun korunması ile sağlanabilecek bir husus değildir. Sözlü tarih çalışmaları, görsel ve yazınsal her türlü dokümantasyon, kent müzeleri, dijital arşivleme ve bunların kentlilerin erişimine açık olması, bu alanda yapılabilecek pek çok girişime az sayıdaki örnek olarak değerlendirilebilir.

Bamberg örneğinde olduğu gibi kentsel belleğin yaşatılması için *virtual reality* hazırlanması, kentin kaybedilen detayları için inşaların zihinlerin ve fotoğrafların ötesine taşıyan bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır (Dengler-Schreiber ve Schramm, 2008: 5). Dijital hafızaya örnek olarak geçtiğimiz yıllarda talihsiz bir yangınla zarar gören Paris'teki Notre Damme Katedrali için öncesinde bir bilgisayar oyunu tasarlarken yapının tüm detaylarına yer veren oyun tasarım firması, katedralin restorasyonunda yararlanılması için elindeki tüm görsel dijital verileri paylaşmayı teklif etmiştir. Sonuçta savaş, afet vb. gibi hatta hatalı uygulamalarla tahrip olan eski kent merkezlerini Varşova örneğinde olduğu gibi kentlilerin belleğinde kalan izlerden, fotoğraflardan veya diğer görsel dokümantasyondan yararlanmak suretiyle yeniden canlandırma zahmetine girmemek için teknolojik araçların hızla kent hafızasına entegre edilmesi değerlendirilmelidir.

Örnekler doğrultusunda öne çıkan konulardan biri de belleği yaşatmada önemli bir kurum kabul edilen kent müzeleridir. Kent müzeleri kentlerin tarihsel geçmişini geleceğe aktarma açısından önemli işlevlere sahiptir, bu bakımdan kent kimliği ve belleği açısından ön plana çıkan kurumlardır. UNESCO 2015 yılında aldığı kararda müzeleri "*kar amacı gütmeyen, insanlığın somut ve somut olmayan mirasını ve*

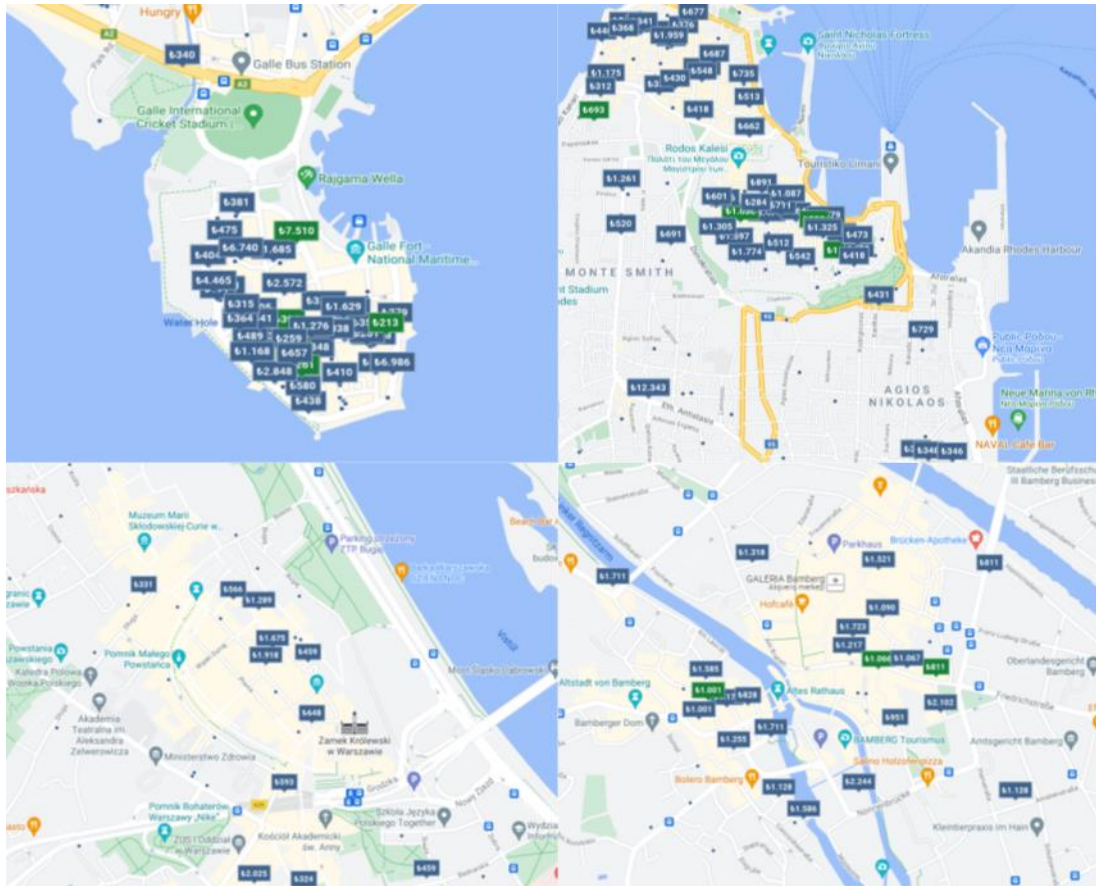

çevresini eğitim, araştırma ve eğlence amacıyla muhafaza eden, irdeleyen ve sergileyen halka açık, toplumun hizmeti ve gelişiminde kalıcı kurum” biçimde tanımlamıştır (Aslan ve Kiper, 2016: 886-887).

Müzeler, özellikle ulus devlet sürecinde otorite kurmanın ve siyasal bir inşa sürecinin unsuru olarak öne çıkmakla birlikte hafıza oluşturma, hafızayı yaşatıp hatırlatma gibi önemli işlevler taşımaktadır. Bu doğrultuda, küreselleşme sürecinde belirginleşen farklı kimliklerin kendini ifade etme arayışı ve yerelleşme olgusu kent müzeleri kurmaya yönelik çabaları önemli oranda artırmıştır (Keskin, 2017: 157-158). Türkiye’de 2000’lerin başından itibaren pek çok kentte kent müzesi, kent tarihi yahut kent arşivi gibi adlarla kent müzeleri kurulmuştur. Kent müzeleri çoğunlukla tarihi bir yapının restore edilmesi, bellek yoklaması ile çeşitli bilgi, belge, eşyanın toplanması gibi aşamalarla meydana getirilmektedir. (Keskin, 2017: 159).

Tarihi kent merkezlerinde 20.yy’da kentlerdeki işlevsel değişime ve sanayi sonrası topluma geçişle birlikte önemli değişimler ortaya çıkmıştır. İncelenen örneklerin tamamında tarihi merkezin konut alanından ticari alana dönüşerek kültür endüstrileri için ticari mekânlar haline dönüşümü söz konusudur. Tarihi kent merkezlerinin konut alanı olmaktan çıkarak ticarileşmesi süreci gelişmekte olan ülkelerde arkadan takip edilse de tüm dünyada sanayi sonrası kentleşme sürecinde yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Burada küreselleşme süreci ile sermayenin ve insanların giderek artan hareketliliğinin, turizmin de hizmet kollarında giderek öne çıkan bir gelir kaynağı olmasıyla birlikte eski kent merkezlerinin ticarileşmesi sürecini desteklediği gözlenmektedir.

İncelenen örneklerin tamamında gerek yurt içi ve yurt dışı örneklerde başta turizm olmak üzere kültür endüstrilerinin kendilerine mekân olarak kentin tarihi merkezini seçtiği bu doğrultuda işlevini yitiren başta sanayi olmak üzere tarım, balıkçılık, deniz ticareti vb. gibi ekonomik alanların yerini ikame ettiği görülmektedir. Öyle ki, önemli ölçekteki ülkelerin idari başkentleri olan Ankara, Varşova hatta Havana’nın dahi bu kabuk değişimine kayıtsız kalamadıkları ve tarihi merkezlerini küresel kültür ve turizm endüstrisinden pay alabilmek üzere dönüştürmekte ve tanıtım çabasına girmektedir. Sonuçta bu girişimlerin, tarihi kent merkezlerinin çöküntü alanlarına dönüşmek kurtaran ve canlandırmalarını sağlayan bir süreç olduğu ifade edilebilir.

Şekil 2.8. Galle (a) ve Rodos (b) kentleri ile Varşova (c) ve Bamberg (d)'in otel yoğunluklarının karşılaştırılması

Kaynak: *Google Haritalar (2022)*'dan yararlanılmıştır

Tüm bunların yanında kentsel kimlik karakteri ve anlamı korunduğu sürece değerli olurken ticarileşme sonucu fiziki ve kültürel varlığını kaybetmeye başlamaktadır (Sağiroğlu, 2016: 555). Bu durum, yapaylaşma riskini ortaya çıkarmaktadır. Eski kent merkezlerini korumak ve kent kimliğine vurgu yaparak işlevselleştirme çabaları ironik biçimde kültürel olarak birbirine benzeyen yapay tarihi kent merkezleri oluşumuna yol açmaktadır. Böylece kentlerin küresel düzlemde giderek homojenleşmesine yol açmaktadır (Geniş, 2011: 54). Bu doğrultuda, ortaya çıkan ikilem şudur ki, kentsel kimlik korundukça değerli olur ve ticari kıymeti artmaya başlar, ancak bu ticarileşme süreci de kentsel kimliğin değerini tüketmektedir. Bu durumun en belirgin örnekleri günümüz dünyasının meşhur ve turist cenneti olan tarihi kentlerinde görülmektedir. Ayrıca; Havana, Galle, Antalya vb. örneklerde olduğu gibi ticarileşme sonucu tarihi merkezde artan arsa değerleri ile birlikte yükselen konut ve kira fiyatları önemli bir sorundur. Türkiye’de kentsel yapıda arazilerin büyük kısmı özel mülkiyetin elinde olup kamu arazileri oldukça sınırlı kalmıştır. Başkent olması sebebiyle Cumhuriyet

Dönemi'ndeki yoğun kamulaştırma çalışmaları sonucu Ankara'nın nispeten farklı ayrışmasına karşılık pek çok kentte özel mülkiyetin elinde yer alan arsaların, kamulaştırma aşamasında sorunlara neden olduğu, arazi üzerinden spekülasyonlara, devamlı yükselen arazi fiyatlarına yol açtığı görülmüştür (Tekeli, 2015: 279-280). Rodos'ta ise tarihi koruma çabası ile binaların yerel sakinleri tarafından kullanıma dönük destekleyici çalışmalar, işletmelerin yereller tarafından işletilmesi önemli girişimlerdir. Tersine durumda ise çöküntü bölgesine dönüşüm tehlikesi bulunmaktadır. Burada yerel idarenin rolüyle dengeli bir yaklaşım önemi ortaya çıkmaktadır. Fortuna (1998: 11)'nin belirttiği gibi bu konudaki iyi örnekler kimlik ve imgeyi tarihsel mirastan gelen ile modern olanı birlikte dengeleyen kentlerdir.

Tarihi kent merkezlerinin konut alanında ticari alana dönüşümünde yalnızca piyasa mekanizmasında işleyen bir ekonomik süreçten bahsetmek güçtür. Bu noktada karşımıza kamu eliyle yürütülen soylulaştırma girişimleri de ortaya çıkmaktadır. Eski kent merkezlerinde kentsel yenileme ve canlandırma çalışmaları çoğunlukla uygulama alanı bulurken soylulaştırma ise bu bölgelerde nüfusta keskin değişimleri beraberinde getirmektedir. Havana, Galle, Antalya gibi örneklerde dikkat çeken eski kent merkezlerindeki turizm soylulaştırması⁶⁷ girişimleri kentsel hafıza yitiminin de önünü açmaktadır. Bilgin (2011: 36)'in ifade ettiği üzere soylulaştırmanın sonuçlarından biri de, yerinden edilen insanların yeni iskân oldukları yerle ilgili yaşantı ve hatıraya sahip olmamasıdır.

Galle, Hollanda egemenliğindeki geçmişini turizme dönük öne çıkarırken turistleşme ve müzeleşme riskiyle karşılaşmıştır. Benzer biçimde yerel halkın eski kentin dışına itilmesi, konut alanlarının ticarileşmesi, gelişmekte olan ülkelerde sıkça rastlanan bir durumun tipik örneği olarak göze çarpmaktadır. Havana da tam bir dönüşüm hikâyesi olmuştur. Ancak soylulaştırmanın ne derece kaçınılması zor bir risk olduğu ve turistleşme ile birlikte yapaylaşma tehlikesine dikkat çekici bir örnek olarak karşımızdadır. Bamberg ise kendi modelini dünyadaki koruma çalışmaları göz önüne alındığında erken denebilecek bir tarihten itibaren ortaya koymuştur. Bu istisnai

---

⁶⁷ Gotham'a göre turizm soylulaştırması, kültür ve turizm endüstrisine hizmet eden mekânların çoğalmasıyla bir muhitin üst gelir grubu ve turistlere hitap eden seçkin bir bölgeye dönüştürülmesidir (Utku ve Uludağ, 2021: 358).

deneyim, belirli bir nüfus ölçeğinin de devamıyla birlikte kentin kontrollü ticarileşmesi ile yerel nüfusun halen tarihi merkezde ikamet etmesi ve daha önemlisi mekân kullanmasının önünü açmıştır. Geline nokta kent kimliği ve belleği konusunda yürütülen çalışmalarda tarihi merkez temeli oluşturmayı sürdürmektedir.

Tarihi kent merkezlerinde öne çıkan sorunların başında trafiğin geldiği konusunda geniş bir fikir birliği olduğu belirtilebilir. Artan ticari etkinlikle birlikte yalnızca araç yoğunluğu değil başta turizmin getirdiği dönemsel nüfus hareketliliğinin de yol açtığı trafik yoğunluğu özellikle Rodos, Antalya gibi eski kent merkezleri için giderek öne çıkan bir sorun haline gelmiştir. 19.yy'dan itibaren araçların kentsel mekânda artan hâkimiyetine karşılık özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa kentlerinin yeniden inşa sürecinde yayalaştırma önemli bir uygulama alanı olarak ortaya çıkmıştır (Erten, 2016: 24). Artan yayalaştırma ile beraber alternatif ulaşım araçlarının yaygınlaşması ise tarihi kent merkezlerine önemli bir rahatlama getirmenin yanında, kişilerin seyir süresini artırarak mekânla bağ kurmasına katkı veren bir olumlu gelişme olmuştur.

Kentsel niteliklerin kent imgesine eklenerek bu suretle kentsel kimliğe yansımaları için insan ölçeği önemli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan ölçeğini olanaklı kılan durum ise kentlilerin ve kente gelen ziyaretçilerin kenti yürüyerek algılayabilmesinin olmasıdır. Yürünebilirlik, kentsel kimliğin oluşması ve algılanmasında oldukça önemli bir konumdadır (Oktay, 2011: 14). ICOMOS tarafından 1987'de yayımlanan Washington Tüzüğü'nde tarihi kent merkezlerinde trafiğin düzenlenerek tarihi dokuya zarar vermeyen başta yaya erişimi gibi ulaşım olanaklarının kurgulanması ve otopark sorunu gibi konuların çözüme kavuşturulması öngörülmüştür. Benzer biçimde 2011 yılında ilan edilen Tarihi Kentlerin, Kentsel Alanların Yönetimi ve Korunması için Valetta Prensipleri'nde de eski kent merkezleri için taşıt trafiğinin oluşturduğu tehditlere dikkat çekilerek bu durumla ilgili düzenlemelerin oldukça önemli olduğuna vurgu yapılmıştır. (Uluç ve Altınöz, 2015: 226-227). Bu bağlamda eski kent merkezlerinin bu yayalaştırma uygulamalarının en yaygın görüldüğü bölgeler olduğu belirtilebilir.

Kentlerde hayata geçirilen çalışmalarda aktif rol alan yapıların örnekler ışığında değerlendirildiğinde farklılaştığı göze çarpmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kentlerdeki farklılaşmalar en başta yerel idare ve merkezi idare yahut bölgesel idare arasındaki

tarihi kent merkezlerine dönük girişimlerde söz sahibi olma konusunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle tarihi, kültürel ve ekonomik değer taşıması sonucu eski kent merkezleri üzerinde yalnızca yerel unsurlar değil, merkezi idarenin farklı kurumlarının da sürece katılımı söz konusu olabilmektedir. Hatta uluslararası oluşumları da bu kapsama bir ölçüde ilave etmek mümkündür. Yerel idare ile merkezi idarenin bu kapsamdaki rolü ülkelerin, siyasi ve toplumsal yapısına göre farklılaşabilmektedir. Örneğin kent merkezleri üzerindeki karar mekanizmasında; Bamberg’de yerel ve bölgesel yönetim öne çıkarken Havana’da merkezi idare sürecin başında yer almaktadır. Türkiye’deki örnekler bakıldığında, Edirne’de Vakıflar Genel Müdürlüğü devamında belediye ve STK, Ankara’da ABB ve ilçe olarak Altındağ Belediyesi, Antalya’da ise merkezi yönetimin turizmden dolayı ağırlığının yanında, büyükşehir ve Muratpaşa belediyelerinin kent merkezi üzerindeki tasarruflarda başat aktör olduğu belirtilebilir. Tüm bunların yanında, yine ülkelere hatta kentlere göre sivil toplumun katılımı da farklılaşmaktadır. Uçar ve Rifaioğlu (2011: 73)’nin belirttiği üzere dünyada yerel yönetimlerce yürütülen projelerde halkın ve sivil toplumun katılımının öne çıktığı girişimler de bulunmaktadır. Sivil toplumun katılımı ve öncü rol oynamasının yerel demokrasinin geliştiği kentlerde daha ön planda olması beklenen bir sonuçtur. İncelenen örneklerde, Bamberg’in bu konuda öne çıktığı değerlendirilebilir.

Türkiye’deki kentlerde de geçerli olmak üzere kenti ele alan bütüncül planlama ve uygulamaların eksikliği belirgin şekilde göze çarpmaktadır. Kimi zaman tarihi merkezin çevresindeki muhitlerden farkı kalmamış olurken kimi zaman da tarihi kent merkezine geçiş yapıldığında kentin kalanından ayrılan apayrı bir ortama girildiği hissi uyanmaktadır. Modernle geleneksel arasında katmanlaşmış kent dokusunda bu denli keskin geçişlerin yapaylık taşıdığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda planlama ve uygulamada gerek mahalle ölçeğinde gerekse kent ölçeğinde eski kent merkezi alanları ile geçiş bölgeleri de tayin edilerek uygulanabilir ve belirleyici kıstaslar tanınmalıdır.

Son olarak genel bir değerlendirme çerçevesinde kentlerin nüfus ve alan olarak büyüklüğü arttıkça tarihi merkezin kullanımı konusu, küçük ölçekli kentlere göre içinde nispeten daha fazla sorun barındıran bir konu başlığına dönüşmektedir. Öte yandan koruma politikalarının ülkeden ülkeye değiştiği ancak yüksek gelir grubundaki ülkelerde bu adımların daha erken tarihlerde gündeme gelmesinin avantajları göze çarpmaktadır. Türkiye’deki koruma çalışmalarında Antalya’da 1970’lerde başlayan

süreç dışarıda tutulduğunda tarihi merkezlerin korunması ve canlandırılması dönük çalışmaların, ülkenin turizme açıldığı 80 sonrası dönemde başlamakla beraber 2000'lerde ivmelendiği görülmektedir. Öte yandan Tekeli'nin belirttiği üzere günümüzde Türkiye'de kimliğini korumuş çevre olarak adlandırdığımız alanlar çoğunlukla, henüz belirli koruma anlayışının ortaya çıkmadığı ve yapıların tasarımında mimarlarının rolünün bulunmadığı 19.yy Osmanlı kent yapısından günümüze kalan muhitlerdir. Bu durum kimlikli çevre üretiminin bir süreç meselesi olduğunu ortaya koymaktadır (Tekeli, 2009: 128). Dolayısıyla yıllar boyunca gelişen bir süreçte gelen birikimli tahribatın etkilerini kısa sürede ortadan kaldırmak oldukça güçtür.

2.5. Eski Kent Merkezleri Odağında Kentsel Kimlik ve Bellek Üzerine Tartışmalar ve Yaklaşımlar

Geniş bir ölçekte, kent kimliği ve belleği üzerine doğrudan veya dolaylı farklı tartışmaların varlığı söz konusudur. Eski kent merkezleri odağından bakıldığında bu tartışmaların kimi zaman belirli bir kente yahut ülkeye özgü olmakla birlikte kimi zaman da dünya çapında karşımıza çıkan sorunlardan kaynaklı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu tartışmalar kapsamında kentsel kimlik ve bellek sorunsalına yaklaşımların da yerel nitelikte uygulamalardan oluştuğu kadar dünya genelinde gözlemlenebilen benzer yaklaşımlardan da etkilenmesi söz konusudur. Bu doğrultuda dünya genelinde bakıldığında eski kent merkezleri, bellek ve kimlik için taşıdıkları önemle bu kavramları doğrudan etkileyen sorunların ve yaklaşımların odağında yer almaktadır.

Gelişmiş kapitalist ekonomilerde, 1970'li yıllardan itibaren kentlerdeki sanayi üretiminin azalarak yerini tüketime dönük hizmet sektörlerine bırakması, yerel yönetimleri/aktörleri üretim kesiminden gelen gelirlerinden mahrum ederek farklı arayışlara yöneltmiştir. Tarihi kent merkezlerinin rolünün de derinden etkilendiği bu süreçte, tüketimi teşvik eden turizm, kültür ve eğlence endüstrileri önemli bir ekonomik gelir alanı olarak ortaya çıkmıştır. Devamında çarpan etkisiyle birlikte yüksek gelir grubuna yönelik konut projeleri, turizm endüstrisine dönük fiziksel düzenlemeler, AVM'ler gibi büyük alışveriş mekânları, eğlence parkları, sağlık turizminden kongre turizmine kadar çok farklı turizm kollarına dönük yatırımlar kentler için doğrudan birer gelir unsuru haline dönüşmüştür. Ekonomik düzlemde ortaya çıkan bu yeni dönemin; kentsel kimlik ve bellek üzerinde de çok yönlü etkileri olmuştur. Kentin kimlik

unsurları da bu süreçte gelir sağlama aracına dönüşme riskiyle karşılaşırken ekonomik kaygılarla gelişen uygulamalar kimliksizleşmeye ve kent belleğinin silinmesine zemin oluşturmuştur.

İlk defa Bosna Savaşı döneminde ortaya çıkan kentkırım kavramı, günümüzde kente karşı işlenen suçları vurgulamak için kullanılan genel bir kavramdır. Kentkırımın pek çok ağır toplumsal, kültürel ve ekonomik sonuçları olmaktadır (Keleş ve Mengi, 2017: 64-74, Tekeli, 2011). Bu kapsamda kente karşı işlenen suçların kent kimliğini de kırıma uğrattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Günümüzde kentlerin kimliğini yitirmesi veya kimlik üretememesi kimlik bunalımı sorunu olarak ortaya çıkan durumu tanımlamaktadır. Bu durum, kentte yaşayanların buldukları yerden memnuniyetsizliği, kente yabancılaşması, aidiyet hissi olmayışı, kentte kendinden bir şey katabileceği ve bulabileceği mekânların yokluğu şeklinde kendini gösterirken kimliksizlik bu sürecin hem sebebi hem de sonuçları olarak değerlendirilmektedir (Can, 1999: 231; Keleş ve Mengi, 2017: 60).

Dünyadaki örneklerle de pek çok ortak sebep içermekle birlikte, Oktay (2011: 15-16)'ın Türkiye'deki kentlerin kimliğinin yok olma nedenleri arasında belirttiği gerekçeler şunlardır; hızlı ve plansız büyüme ile belirsiz hale gelen kent sınırları; geleneksel Türk-Osmanlı kentinin karakteristik unsuru olan mahallenin yitimi, özgün kent mimarisinin bulunmayışı, kentin kalbi olan ana meydanların olmayışı, devasa boyutta taşıt trafiği ile kentsel ulaşım politikalarının yayadan çok otomobillerin hızlı geçişini sağlamayı hedeflemesi (bu durum kenti algılamayı güçleştirmektedir), kentten kaçış ile kent merkezlerinin boşalması, AVM'ler nedeniyle tüketim ve eğlence gibi pek çok toplumsal işlevin kamusal mekândan özel mekâna geçmesi, bazı caddelerin eski canlılığını kaybetmesi vb. gibi nedenlerdir.

Artan nüfus hareketliliği ile giderek büyüyen kentlerin, toplumsal ve mekânsal düzlemde ayrışması kent kimliği ve belleğine yönelik sorunların başında yer almaktadır. Kentsel nüfus yükseldikçe, kentin tüm grupları tarafından paylaşılan bütüncül bir kentsel kimlik oluşturması giderek zorlaşmaktadır. Devasa büyüklükteki kentler, sosyoekonomik koşulların getirdiği sınıfsal ayrışma ve cemaatleşmeye varan kültürel gruplaşmaların yaygın olduğu yerlerdir. Bu farklılaşmalar üst ölçekte ayrışan kent pratiklerinin oluşmasına yola açmaktadır. Bu nedenle günümüzün büyük metropollerinde özgün bir kent kimliğinin varlığından bahsetmek güçtür, olanlar ise

sınırlıdır ve çoğunlukla modern dönemden değil geçmişte var ettikleri kentsel kimlikten nemalanmaktadır (Bilgin, 2011: 38-39).

Tekeli (2008), kent kimliğinin o kentteki yaşayanların kişisel deneyimleri ile vücut bulan bir unsur olarak düşünülmesi durumunda, ortak bir kent kimliği varsayımının mümkün olamayacağını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, kentlilerinin pek çoğunun kentin yalnızca bir bölümünü kullandığı ve sınırlı bir alanda yaşadığı gerçeği ortaya konarak her kentlinin kendine özgü bir kent algısı oluşturduğundan bahsedilmektedir. Bu durum butik kimliklerin kent toplumunda giderek yaygınlaşması ve mekâna yansımaları beraberinde getirmektedir. Çokkültürcülük kapsamında süregelen tartışmalarda ortaya çıkan ‘butik kimlik’ tanımlamasının mekândaki tezahürleri özellikle metropollerde mahalle, semt gibi etnisiteye dayalı farklılaşan bölgeler ve buna özgü lokanta, festival, pazar yeri vb. gibi kamusal mekânlarda görülmektedir (Önkal, 2017: 225).

Kimliksel ve mekânsal ayrışmalara karşılık, başta tarihi merkez olmak üzere kentleri; kültür, turizm, eğlence ve tüketim hizmeti sunan mekânlar olarak organize etmek üzere ortaya konan girişimler ve yatırımlar, devasa boyutlarda kültürel canlılık ve çok kültürlü buluşma noktaları oluşturmaktadır. Bununla birlikte tüm bu girişimlerin piyasa mekanizması üzerinden işlediği düşünüldüğünde, kültürel faaliyetlerin seçici ve seçkinci yapısıyla ekonomik temelli olarak arka planda ayrımcı bir niteliğe sahip olduğu öne sürülebilir (Geniş, 2011: 56). Bu durum kent toplumundaki bölünmenin derinleşmesini ve mekânsal ayrışmanın artmasını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, kent mekânına yayılan toplumsal bölünme kent kültürünün de silikleşmesine yol açmaktadır. Bu doğrultuda giderek belirsiz hale gelen mekânlar; ortaya çıkan butik kimliklerin takas edildiği tasarlanmış yerlere dönüşerek belleğin ifadesi de yalnızca bu tasarımlarla sınırlı kalmaktadır (Önkal, 2017: 227).

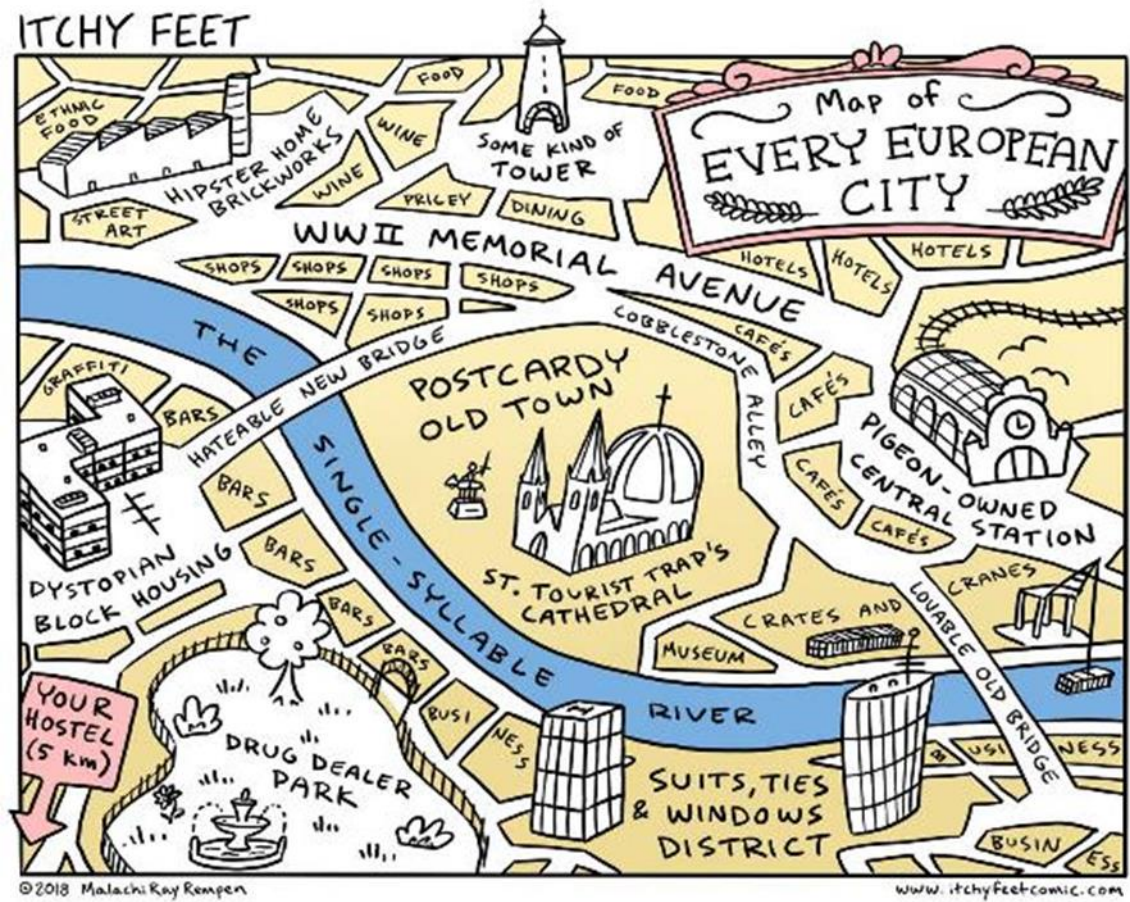
Vaktiyle kentlerin hızlı gelişim sürecinde gözden düşen kullanılmaz hale gelen hatta yok edilen yapılar, zamanın değişimiyle birlikte kültürel açıdan tüketim mekânları olarak ihtiyaç dâhilinde yeniden üretilerek yeni ‘feşmekân’lar olarak gelir vasıtası haline getirilmektedir (Lefebvre, 2014b: 362). Bu kapsamda yer kimliği için bir diğer tehdit unsuru da melez mekânlardır. Pieterse (Ercan Akkar, 2011: 722) sanat galerisi, kafe, otel, restoran vs. dönüştürülen tarihi mekânlar ve müze, atölye, ofis, ticari alan haline gelen eski sanayi alanlarını melez mekânlara örnek olarak vermektedir.

Kentlerin kimliklerini korumak hedefiyle girilen pek çok faaliyet, çoğunlukla kentin kimliğinin daha fazla yozlaşması ve sıradanlaşmasıyla sonuçlanmaktadır (Tekeli, 1990: 251). Özellikle endüstri sonrası kentlerde tarihi mekânlar yer kimliği bağlamında her ikisi de olumsuz olan bir ikileme karşılaşmaktadır; bu ikileme, tarihi mekânının turizmle müzeleşmesi/mumyalanması yahut kapitalizme yenik düşerek yok olmasıdır (Ercan Akkar, 2011: 734). Bu noktada koruma politikalarına dönük tartışmaların öne çıktığı belirtilebilir. Koruma kavramının temelde değişime direnmeyi içeren hatta onu yadsıyan bir kavram olması, değişimin olanaksız olduğu gerçeği karşısında koruma düşüncesini en baştan uygulaması tartışmalı bir konuma getirmektedir (Tekeli, 2009: 96). Bununla birlikte kentin geçmişiyle aynı kalmasını sağlamak bugünü silme anlayışına yol açtığı takdirde kentin geçmişi nostaljik bir tüketim unsuru olarak vitrine koymak anlamına gelecektir (Çetken, 2017: 101).

Tekeli (2009: 94-95)'ye göre Türkiye'de kentsel alanda korumacı yaklaşımların dört farklı anlayış üzerinde temellendiğini açıklamaktadır. İlki toplumdaki bireylere sağlıklı bir tarih bilinci kazandırmak amacıyla nostaljik bir özlem içermeyen kültürün sürekliliği üzerinde duran anlayıştır. İkincisi ise milli benliğin inşası olarak gören seçici bir tarihsel perspektifte özlem duyulan geçmişin günümüz ideolojisine uygun biçimde yeniden canlandırılması temelinde yükselmektedir. Üçüncü tür yaklaşıma bakıldığında, korumacılık tarihsel role göre değil belirlenen başka değer ölçütlerine göre ele alınmaktadır. Bu ölçütlere göre değerli atfediliyorsa korumaya uygun görülmektedir. Son olarak ise, başta turizm olmak üzere ticari amaçla korunan yerden bir gelir umularak ortaya çıkan koruma yaklaşımıdır. Burada da temel ölçütün gelen turistin beğenisini kazanmak önceliği olduğu görülmektedir.

Dünyadaki gelişmelere bakıldığında ise 20.yy'ın ikinci yarısında fordist üretimden postfordist üretime dönüşümle birlikte farklı bir ekonomik yapıya geçişin yalnızca kent ekonomisinde değil kentlerin toplumsal ve kültürel yapılarında da değişimlere yol açtığı görülmektedir. Öte yandan bu değişimler ölçüsünde tüm kentlerin benzer bir sürece yönelerek aynı markalaşma, tasarım, inovasyon vs. öyküsüne kapılmış olmasına dönük yapılan eleştiriler giderek yaygınlaşmıştır. Le Breton (2019: 105) kent tutkunlarının, kentlerin giderek kendine benzeşmesinden üzüldüğünü ve farklı kentlere gidince görmeyi istedikleri özgün deneyimler yerine her yerde aynı olan mekânlarla karşılaştıklarını ifade eder.

Şekil 2.9. Giderek birbiriyle benzeşen kentler: Her Avrupa Kentinin Haritası

Kaynak: *itchyfeetcomic.com* sitesinden alınmıştır⁶⁸ (Rampen, M. R., 2018)

1970'lere gelindiğinde Bretton Woods para sisteminin çöküşü ile refah devlet anlayışının sona ermesi ve OPEC krizleri ile ortaya çıkan küresel ekonomideki dönüşüm süreci kentsel düzleme gecikmeden yansımıştır. Harvey (2020) bu olguya (bilhassa Baltimore özelinde yaptığı çalışmalarla) 80'li yıllardan itibaren dikkat çekerek kentsel mekânların küresel ekonominin değişen anlayışı çerçevesinde yeniden yapılandırıldığını belirtmektedir. Serbest piyasa anlayışının giderek yaygınlaşması ve giderek büyüyen küresel ticaret ile artan çok uluslu şirketlerin varlığı bu süreçte öne çıkmıştır. Bu kapsamda yeni kent politikaları arasında girişimci kent yönetimi olarak adlandırılan politikaların üzerinde durduğu nokta, kentin üst düzey gelir gruplarına ve seçkin turistlere pazarlanan bir meta olarak değerlendirilmesidir (Geniş, 2011: 53). Günümüzde kentlerin sosyalleşme, etkileşim ve her şeyin ötesinde toplumun gelişimine

⁶⁸ <https://www.itchyfeetcomic.com/2018/10/omnimappus-europeus.html#.Y6Bqe1xBzIU> (04.04.2022)

önayak olan yapısı artık tüketim mekânlarına dönüşmüştür. Sennett (2019: 12), kentin böyle bir yaşam indirgenmesinin onu anlamsızlaştırdığına vurgu yapmaktadır.

Esasen son yarım yüzyılda tartışılan bir olgu gibi görülmekle birlikte, kentlerin cazibe merkezi haline gelme girişiminin sanayileşme sürecinde dünya ticaret fuarlarına ev sahipliği yapmasına değin uzandığı belirtilebilir. Endüstriyel çağın son nimetlerinin sergilendiği 19.yy fuarlarında Paris, Londra, Brüksel gibi çeşitli Avrupa kentleri ile New York, Şikago gibi Kuzey Amerika kentleri fuarlara ev sahipliğinin ötesinde eğlence ve kültür endüstrilerinin de sergilendiği yerlere dönüşmüştür (Benjamin, 2020: 93-96). Dolayısıyla kentlerin markalaşma çabası ve tüketim endüstrilerinin merkezi haline geliş sürecinin kapitalist ekonominin gelişimiyle beraber yürüdüğü ve geliştiği anlaşılabilir.

Günümüz kentleri, uluslararası sermaye ve yatırımları çekmenin dışında küresel düzeyde yetkin ve eğitimli insan gücünü de çekebilmek maksadıyla belirli bir kesim için kenti cazip ve yaşanılır bir mekâna dönüştürme eğilimindedir (Vanolo, 2008: 370). Florida (2003: 10) 3T olarak tanımladığı hoşgörü (*tolerance*), yetenek (*talent*), teknoloji ölçütlerine göre gelişen kriterlerde öne çıkan kentlerin, beşerî sermayeyi kendine çekerek kreatif kente dönüşmeye çabaladığını vurgulamaktadır (Bu kapsamda ABD'den San Francisco, Boston, Seattle gibi kentleri örnek vermektedir). Geniş (2011: 51)'e göre de özellikle metropol kentlerde yerel yönetimler kenti, sermaye ve toplumsal gruplara daha çekici kılarak kültür ve eğlence endüstrisinden pay kapmak için uluslararası festivaller ve '*eventler*' düzenleme yarışına girmektedir. Sonuç olarak temel amaç kenti küresel ekonomik ve beşerî sermaye için cazip kılmaktır.

Küreselleşmenin getirdiği kentler arası artan rekabet ve cazibe merkezi olma çabaları, tarihi miras ve geleneklere dönük girişimleri de canlandırmıştır. Bu kapsamda kentlerde kentsel bellek oluşturma, kent müzeleri kurma, coğrafi işaretleme gibi çabalar giderek artmıştır (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2013: 87). Öte yandan Harvey (2013: 158-159) kente has olan ve onu diğerlerinden ayıran, eşsiz ve benzersiz olarak addedilen özelliklerin kent mekânı üzerinden rant devşirmek için oldukça elverişli unsurlar olduğunu ve bu açıdan değerlendirmekte geri kalınmadığını açıklamaktadır. Bu doğrultuda kuşkusuz öne çıkan unsur turizm olsa da sorunu turizmle sınırlamak mümkün değildir. Harvey, kentleri markaya dönüştürmek başlı başına bir iş kolu haline geldiğini de eklemektedir.

Gospodini (2004: 231-234) Avrupa özelinde kentsel mekânda kimlik inşası veya korunması girişimlerinin iki farklı saikle ele alındığını belirtmektedir. Bunlardan birincisi ulus-devlet bakış açısıyla kimlik inşası için yapılan mekânsal düzenlemeleri içerirken ikincisi ekonomik gelişme ve turizmi canlandırmak için gerçekleştirilen ve artık standartlaşan mekânsal düzenlemelerdir. Buna karşılık, alternatif olarak mekânın inovatif tasarımının bir kimlik inşası modeli olarak farklı kentler özelindeki başarılı uygulamaları vurgulanmaktadır. Mekânın eski-yerel kimliğine katkı veren klasik yapıları restore etmekle yetinmek yerine mekâna yeni bir kimlik kazandıran inovatif tasarımların uygulanması ve kente simgesel yapıların (örneğin Bilbao'daki Guggenheim Müzesi) kazandırılması hedeflenerek böylece hem farklı sosyokültürel tabandan kentlilere ortak bir değer oluşturulacağı hem de daha etkin bir turizm ekonomisi sağlanacağı belirtilmektedir. Bu yöntemin, özellikle Avrupa gibi giderek çok kültürlü bir kent toplumu yapısına evirilen coğrafyada daha etkin olduğu savunulmaktadır.

Kentlerin eski kent merkezlerinde yer alan tarihi ve kültürel mekânlarını yenilemeye ve restore etmeye dönük çabalar tarihi ve kültürü sahiplenmek adına önemli girişimler olmakla beraber buradaki çabanın ardında yatan kurgu, sadece tarihi ve kültürü sahiplenme güdüsüyle açıklanamaz. Bunun ötesinde, tüm bu yenileme ve restore etme çabalarının ardında yatan kentlerin söz konusu kendine has kimliklerini öne çıkararak sermayeyi çekmek ve yeni sermaye birikimleri oluşturmaktır (Geniş, 2011: 53). Sonuçta, Harvey (2013)'in farklı kentler örneğinde tartıştığı üzere kente akmaya başlayan küresel, çok uluslu sermaye ile birlikte artan arazi rantları, emlak fiyatlarının hızla artışı ve kentteki farklı kesimlerin yerlerinden edilmesi gibi gelişmelere sıkça rastlanmaktadır.

Bir önemli tartışma konusu da tarihsel ve kültürel mekânları canlandırma ve yenileme çalışmalarının çoğunlukla özünde bir soylulaştırma girişimi olarak ortaya çıkmasıdır (Geniş, 2011: 53). Eski kent merkezlerinin, önce gelişmiş ülkelerde ve giderek de gelişmekte olan ülkelerde karşılaştığı önemli bir kavram soylulaştırma olmuştur. Bu kavram, eski kent merkezleri için çok yönlü sonuçları olan ve çokça tartışmalı bir duruma gelmiştir. Son dönemlerde Türkiye'de de başta İstanbul ve büyük kentlerde olmak üzere, soylulaştırma girişimleri eski kent merkezlerinde giderek yoğunlaşmıştır.

Geniş (2011: 57)'e göre kentsel politikalar; eski kent merkezlerinin ve tarihi mekânların yenilenmesinde diğer kentsel alanlarda olduğu gibi alt sınıfları, üst sınıfların ve turistlerin tüketim ve yaşam alanlarından uzaklaştırma gayretindedir. Bu doğrultuda tarihi merkezlerdeki yapıların mülkiyeti; soylulaştırma, kentsel dönüşüm, yenileme ve bu çalışmaların sebep olabileceği mülksüzleştirme gibi gelişmelerle radikal değişimler geçirebilmektedir. Bu doğrultuda yer kavramının sürekliliği, aşinalığı da kaçınılmaz olarak tahrip olmaktadır (Ercan Akkar, 2011: 727). Soylulaştırma girişimleri giderek bir örnek yapıda girişimlere dönüşerek tarihsel mekânların yenilenmesi ve mega projelerle kent merkezlerinin seçkinci ve piyasacı bir anlayışla yeniden yapılandırılması olarak ortaya çıkmaktadır (Geniş, 2011: 59).

Canlı bir örnek olması bakımından yakın dönemdeki büyük çaplı dönüşüm projelerinin başında gelen Beyrut'taki tarihi kent merkezini kapsayan bölge; vasat ve duyarsız tüketim sarmalında mekânın dönüşümüne oldukça çarpıcı bir örnektir. Ragab (2011: 110-112), Beyrut'un kent merkezinin iç savaş sonrası dönemde yenileme projesi olan Solidere Master Planı'nın hedefinin bölgeyi; uluslararası ticaret, kültür ve turizm üssü haline getirmek olarak deklare edildiğini belirtmektedir. Ayrıca bu girişimde, en büyük pazarlama aracı olarak Antik dönemden Osmanlı ve Fransız idaresindeki döneme uzanan tarihsel mirasın ön plana çıkarıldığı ve yapılarda bunun yansıtılmasının temel alındığı vurgulanmaktadır. Günümüzde iç savaşın en çetin koşullarına sahne olan bölge, baştan aşağı silinerek çoğunlukla Fransız sömürge dönemi atmosferini yansıtan alışveriş ve sosyal etkinlik mekânlarına dönmüştür. Lüks segment konut ve küresel zincir markalarla orta-üst segmente yönelik ticari tüketim mekânı haline getirilen tarihi Beyrut'taki bölge, sonuçta yerel kimliğin büyük oranda silinmesiyle sonuçlanmıştır.

Fotoğraf 2.54. Tarihi merkezde mutenalaşmaya karşı 'Stop Solidere' hareketi

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2018)*

Ferrar (2011: 732), kent belleğinin varlığı için mekânlar ne denli hassas ise onlara yönelik her türlü tasarrufun da aynı düşünce ve hassasiyeti içermesi gerektiğini

ifade etmektedir. Başarılı bir hafızayı koruma ve yenisiyle uyumlu hale getirme örneğine Berlin'deki ULAP⁶⁹ Meydanı'nda rastlanmaktadır. Burada bellek korunurken yeni deneyimlere de açık bir düzenleme öngörülerek geçmişteki kötü olaylara tanık olan bir mekân bellekten silinmek yerine geleceğe aktarılmıştır (Çalâk, 2012). Esasen Berlin kentinin duvarın yıkımından sonra geçirdiği dönüşüm buna benzer biçimde kentsel hafıza ve yeni deneyimleri harmanlayan yaklaşımlar için laboratuvar niteliğinde olmuştur. Ülkenin meclis binası Reichstag'ın şeffaf kubbesi ile geçmişte Sovyet askerlerinin bıraktığı duvar yazılarının bir arada yaşaması, bu konunun kamu idaresince hassasiyetle ele alındığına çarpıcı bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Berlin örneğinde olduğu gibi artık bellek inşası için hatırlatan veya unutturma gayretinde olan simgesel, iddialı yapılar yerine geçmişin izlerini hatırlatan ve ortak acıları anımsatan bellek peyzajları ve mimarileri giderek öne çıkmaktadır (Çalâk, 2012: 45). Venedik Tüzüğü'nde tarihi ve kültürel varlıkları korumanın en etkili yolunun; bu varlıkların kullanım devamlılığını sağlamak ve/veya uygun işlevler yüklenmekten geçtiği ifade edilmektedir (Uçar ve Rifaioğlu, 2011: 66). Örneğin Paris'teki Orsay Müzesi geçmişte kentin önemli bir tren garının işlevsiz hale gelmesi sonucu dünyanın önde gelen müze yapılarından biri haline dönüştürülmüştür. Hamburg'da ise eski liman bölgesindeki yapılar halen benzer işlevini sürdürmesinin yanında kentlilerin vakit geçirebilecekleri mekânlarla öne çıkan bir uygulama örneği halindedir.

Ayrıca Hiroşima örneğinde gözlemlendiği üzere tarihi alanları yaşatmanın önemli yollarından biri de oranın kamusal bir 'boşluk' olarak kullanılmasıdır. Örneğin Viyana tarihinde önemli bir yere sahip olan 1683 yılındaki Osmanlı kuşatmasının kentin kimliğinde yer ettiği ve kuşatmadan kalma birtakım izlerin bugün bile korunduğu görülmektedir. Bu kapsamda artık çoktan yıkılmış olan Viyana surlarının dışında kalan Türk Siperleri Parkı *Türkenschanzpark* geçmişte adının belirttiği üzere savaş alanı olan yerlerden biri olarak kent merkezinde park şeklinde korunagelmiştir. Uçar ve Rifaioğlu (2011: 73) benzer bir örneği de Quebec kenti, için vermiştir. Geçmişte İngiliz-Fransız savaşının olduğu şimdiyse kent merkezinde kalan bölge manevi önemi korunarak parka (Abraham Parkı) çevrilmiştir. Böylece bu alan, kentin geçmişini belirten biçimde kentsel kimliğin tıpkı Viyana'da olduğu gibi bir parçası halinde yaşamaktadır.

---

⁶⁹ Universum-Landes-Ausstellungs-Park isminin baş harflerinden oluşmaktadır.

Turizmin eski kent merkezleri üzerindeki rolü üzerine ayrı bir başlık açmak gerekmektedir. Türkiye’de ve dünyanın farklı yerlerinde eski kent merkezleri başta olmak üzere giderek bir furya halini alan eskinin ve onun eşliğinde kentsel kimliği gün yüzüne çıkarma çabası olarak süregiden restorasyon ve peyzaj çalışmaları en nihayetinde ekonomik değer elde etme arzusunun ürünüdür. Öyle ki bir kentin eski kent merkezine yönelik düzenlemeler, yerel yönetimlerce çoğunlukla şu söylem üzerine inşa edilir: “*kentimizi turizme kazandırmak*” veya “*kentimizin <<...>> bölgesini turizme kazandırmak için*”. Bu bakımdan turizme kazandırılmayan yere, henüz işlenmeyen bir maden cevheri gözüyle bakılmaktadır.

Turizm merkezine dönüşen tarihi kentlerin, daha fazla ziyaretçi çekmeyi esas hedef olarak belirleyen yerel yönetimler (merkezi idare de bu sürece katılmaktadır); kenti bir müze kente dönüştürürken yerel halkın mekândan uzaklaştırılması kentin kimliğine zarar vermektedir (Oktay, 2011: 12). Bu durumda, kentin kimliğini temsil eden eski kent merkezleri aynı zamanda kentteki tüketim ve eğlence merkezlerinin odağında ya da yakınında yer almaktadır. Dolayısıyla, eski kent merkezlerinde yapılan restorasyon ve yenileme çalışmalarının nihai hedefi koruma amacından ziyade bölgenin çekiciliğini ve rekabet gücünü artırmak, böylece daha seçkin tüketicileri kente çekebilmektir (Geniş, 2011: 53).

Kentteki bireyler kente çok farklı biçimlerde bakabilir, ancak kentin yalnızca zaman geçirilen yer gözüyle bakılması edilgen bir anlayıştır (Can, 1999: 70). Turist bakış açısı olarak değerlendirilen post-turist de kenti zamandan bağımsız imgeler üzerinden okuyan ve deneyimleyen bir yapıda olarak kente dair yüzeysel deneyimler taşımaktadır. Bunun yanında kendisine sunulan hizmetten olabildiğince faydalanma hissiyle hareket etmektedir (Kolsal vd., 2018). Bu durumda tüketici-turist kitlesinin kente; orada yaşayan insandan daha edilgen bakması beklenebilir. Ashworth, tarihi kent dokusunun tahribatını silinme (*eradification*) ve müzeleştirme (*museumification*) olarak iki yönlü başlıkta belirtmektedir. Silinme, dokuyu oluşturan yapıların/mekânların bilinçli biçimde yahut istenmeden yok oluşunu belirtirken, müzeleştirme ise işlevlerinden koparılıp salt bir turistik ve ekonomik metaya indirgenmesini tanımlamaktadır (Gospodini, 2004: 228). Böylece Urry’nin ifade ettiği gibi mekânın kendisi turist kalabalıkları için postmodern bir müzeye dönmektedir. Mekândaki her

obje de bu müzenin birer parçası gibi olmaktadır (Türkün Erendil ve Ulusoy, 2002: 669).

Tarihi kent merkezlerinde turizme yönelik dönüşümlerin yarattığı sorunlardan biri de yapıların işlevi sorunudur. Turizmin getirdiği ticarileşme ile konut stoku yerini ticari nitelikte kullanım alanlarına bırakmaktadır. Bu durum da yerli halkın alan dışına kaçmasına, gürültü, kalabalık, asayiş gibi sorunlara yol açması muhtemel bir gelişmedir (Sağiroğlu, 2016: 557). Ayrıca Zukin'e göre eski kent merkezlerinde önemli toplumsal sonuçları olan böyle bir dönüşümün uzun süreçte hedeflenen ekonomik getirisi ve sürdürülebilirliği tartışmalıdır (Geniş, 2011: 53). AVM'ler ve kentin ticari yaşamında öne çıkan farklı unsurlar, kent merkezinin ticari merkez olma unvanı elinden alabilmektedir. Özellikle kentli nüfusun tarihi merkez dışı alanlara yönelerek bölgeyi terk etmesi burayı canlandırmak için yürütülen çalışmaların eski kent merkezinin kesif bir turist yapaylığını bürünmesiyle sonlanabilmektedir. Böylece kentin yerlilerini bu bölgeden koparak, eski kent merkezini turistlere bırakma ve kentteki alışveriş vb. sosyal ihtiyaçlarını kendi muhitlerinde değerlendirme anlayışını ortaya çıkarmıştır (Farrar, 2011: 729). Burada bir açmaz olduğu göze çarpmaktadır. Yerel nüfusun tarihi merkeze sırt çevirmesiyle bu bölgeyi canlandırmak için umut dışarıdan gelen ziyaretçileri bölgeye çekmeye kalmaktadır. Bu bakımdan dünyada turistlerin ilgisine mazhar olan pek çok kentin eski kent merkezlerin artık turist kalabalıklarına teslim edilmiş vaziyette olduğu belirtilebilir.

Fotoğraf 2.55. Covid-19 salgını öncesi dönemde turist izdihamı

Kaynak: *O. Donat Arşivi*

Bu doğrultuda mekânlar giderek farklılaşmaktan çok ortalama turist profilinin beklentilerini karşılamak üzerine şekillenmektedir. Philo ve Kearns, turizme yönelen kentlerin standartlaşmadan kaçınma, farklı olma eğiliminin ironik biçimde küresel turizm ekonomisinin talepleriyle benzer sloganları taşıyan benzeştirici etkisi altında kaldığına dikkat çekmektedir (Türkün Erendil ve Ulusoy, 2002: 656). Bu noktada,

“niyet neydi akıbet ne oldu?” durumu ortaya çıkmıştır. Gelen ziyaretçiler kentin kimliğini oluşturan kentlilerin günlük yaşantısından ziyade turizm geliri üretmek üzere yapay biçimde düzenlenmiş mekânlar görmektedir. Bu durum mekânları ziyaret edenlerin kent deneyimini yaşamasının önüne geçmektedir. Molinari (2014: 187)’nin Barselonalaşma tabiri ile açıkladığı durum, kentin büyük bir eğlence ve tüketim merkezi şeklinde yerel nüfusa yabancı hale gelmesi ve giderek sahte ve yapay bir kimliğe bürünmesidir.

Yapısı gereği turizm olgusu özgün mekânları keşfederek buralara zamanla yerleşme konusunda mahirdir. Ancak zamanla sürdürülebilir olmanın ötesine geçerek kitle turizmine dönüşmesi durumunda, turizmin mekânı kendi istekleri doğrultusunda değiştirmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Böylece, gelen turistlerden daha fazla gelir elde etmek üzere mekânın turizme göre yeniden organizasyonu yerel halkın da sürece dâhil olduğu sıkça rastlanan bir durumdur. Bu doğrultuda, turistlerin otantiklik beklentilerine yanıt vermek için gelenekler tekrar üretilirken üretim süreci alanı da giderek bir gösteri mekânı haline gelmektedir (Tekeli, 2009: 134). Bu noktada hem ev sahipleri hem de ziyaretçiler arasında bir kısır döngü söz konusudur. Ev sahipleri gelen ziyaretçilere ticari müşteri gözüyle bakarken ziyaretçiler de mekâna tüketim saikiyle gelerek bu algıyı besler konuma düşmektedir.

‘Yer’e aidiyet hissetmeyen geçici veya kalıcı kullanıcıların eline geçen tarihi yerler, giderek yoğunlaşan bu kullanıcıların talep ve istekleri doğrultusunda dönüştürülmeye başlar. Artık bu sürecin devamında politik kararlar da bu kitlenin taleplerine uygun biçimde gelişirler (Sağiroğlu, 2016: 576). Böylece hafıza mekânı da kamu sektörü ile özel sektörün ekonomik ve mekânsal açıdan iş birliği içinde bir kültür varlığı olarak bağlamından koparılmış daha sığ ve yapay bir forma dönüşme riski altındadır (Belanger, 2002: 78). Bu durum, toplumun hafızasında yer eden bir mekânın çeşitli maddi kaygılarla dönüşerek toplumsal hafıza mekânından ziyade kamunun ve özelin ekonomik beklentilerine hitap eden bir konuma gelmesine yol açabilir ki dünyada örneklerinin az olmadığı vurgulanabilir.

Yere duyulan aidiyetin yitirildiği noktada yerin karşısına konumlanan yersizlik kavramı ortaya çıkmaktadır. Kentsel kimlik ve bellek açısından varoluşsal sorunları barındıran yersizlik algısı, kimseye ait olmayan yerlerin artmasının ortaya çıkardığı durum olarak ifade edilebilir. Relph’in geniş biçimde ifade ettiği üzere yersizliği

pekiştiren mekânlar; ticari alanlar, AVM'ler, turistik tesisler, yeni yapılaşan bölgeler, uydu kentler vb. sürekli kullanılan ancak benimsenmeyen mekânlardır. Burada özgün olanın yerine özgün olmayanın yaygınlaşması söz konusudur. Sonuçta, insanların mekânla bağ kur(a)maması ve bulunduğu yere kök sal(a)maması söz konusudur. Kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişimde insanların kent mekânı üzerinden olan iletişim ve etkileşimini azaltarak bu süreci desteklemiştir (Ercan Akkar, 2011; Ar, 2021). Tarihi kent merkezleri özelinde bakıldığında ise yersizliğin yapıları mekândaki hızlı dönüşümler sonucu olabileceği gibi mekânın kullanıcı kitlesinin değişimi ile turistlere göre müzeleşmeyle beraber de ortaya çıkabileceği belirtilebilir.

Farrar (2011: 728) ABD'de 1966 yılında çıkarılan Ulusal Tarihi Koruma Yasası'na değinerek ülkenin farklı kentlerinde tarihi mirası korumaya yönelik ulusal çaptaki girişimlerin 'köksüzlük hissiyatıyla' harekete geçtiğini açıklamaktadır. Öte yandan, ABD'deki pek çok kentin *downtown* olarak tanımlanan eski kent merkezlerinde yürütülen koruma çalışmaları zamanla turizmin yükselmesiyle nostalji endüstrisi olarak ifade edilen olguyla yüz yüze gelmiştir. Koruma altındaki tarihi mekânlar giderek belleği yaşatan ve üreten yerler olmaktan çok özgünlüğünü yitiren ve pazarlanan yerlere dönüşme riskiyle karşılaşmıştır. Sonuçta, belleği yaşatmanın ve gelecek kuşaklara aktarmanın ideal yönteminin yalnızca tarihi alan ve yapıları korumanın ötesinde çabalar gerektirdiği vurgulanabilir.

UNESCO 2005'te tarihi kent merkezlerine yaklaşımda temel paradigmayı, bu alanların gelişimini sürdüren ve çok katmanlı yapılarının zamanla dönüşerek gelecek kuşaklara aktarılması şeklinde temellendirmiştir (Alpan, 2016: 668). Ancak kimlik kaybı sürecinde kent ile kentli arasındaki aidiyet duygusu zarar görerek aralarındaki organik bağ kopmaktadır. Kimliksizleşme kent ekonomisini de olumsuz etkilemekte ve gelecek nesillere bırakılacak olan miras deforme olmaktadır (Eryazıcıoğlu ve Markoç, 2013).

Sonuç olarak, kent kimliğinin inşası veya güçlü kılınması için öncelikle kenti özel hale getiren nedenleri anlamak önemlidir (Oktay, 2011: 9). Yitirilmiş bir kimliğin başarılı bir biçimde yeniden üretimi, geçmişin hatıralarını yeniden üretmek anlamına gelmemektedir. Kimliği korumak tarihi dondurmak değil, geleceği tarih ile ilişkilendirerek yeniden kimlik üreterek mümkündür (Tekeli, 2014: 85). Uçar ve Rifaioğlu, (2011: 63-64) tarihi kenti korumak için kişilerin yaşamı ve yeri kullanım

biçimleri ile ona atfettikleri anlamı korumanın güncel bir yaklaşım olarak öne çıktığını belirtmektedir. Bu doğrultuda sadece somut olan değer değil soyut olan değer de somut olanla ilişkilendirilerek anlamlandırılmalıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DENİZLİ ESKİ KENT MERKEZİNİN KENTSEL KİMLİK VE BELLEK BAĞLAMINDAKİ KONUMU ÜZERİNE ALAN ARAŞTIRMASI

Çalışmanın alan araştırması bölümünde öncelikle çalışmanın yöntemi; veri toplama, örneklem, varsayım ve sınırlılıklar üzerinde durularak ele alınmaktadır. Denizli'nin kent kimliği unsurları, çalışmanın ilk bölümündeki kimlik unsurları akışına göre incelenirken kent belleği ise mekânsal ve kolektif hafıza temelinde kentlilerin hatıralarının biriktiği mekânların durumu tartışılmaktadır. Ağırlıklı olarak, Kaleiçi-Bayramyeri ve Delikliçınar üzerinde durularak hafızalarda yaşayan Denizli ile günümüzdeki kent arasındaki değişim ortaya konmaktadır. Sonuçta, eski kent merkezi temelinde Denizli kent kimliği ve belleği çalışmanın varsayımları ışığında değerlendirilmektedir.

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Metodoloji, araştırmacının araştırma konusunda nasıl ve niçin bilgi elde ettikleri konusundaki düşünceler/yaklaşımlar bütünüdür (Scott ve Morrison, 2016: 199). Kent olgusunda geleneksel kent yapısından kopmayı temsil eden sanayileşme süreci Avrupa'da 18.yy sonlarında ortaya çıktığında; aynı dönem bilimlerin birbirlerinden ayrılmaya başladığı bir döneme de karşılık gelmektedir. Buna karşılık, 1950'lerden itibaren ve 80'lerde küreselleşmenin de artan etkisiyle bilimler arası ayrışmanın giderek ortadan kalktığı görülmektedir. Bununla birlikte kent çalışmaları, karmaşıklaşan kent olgusunun da etkisiyle disiplinler arası ve ötesi yaklaşımlar için oldukça elverişli bir araştırma sahası olmuştur. Dolayısıyla çok boyutlu kavramları da içermesinin etkisiyle, özelde kamu yönetimi ve kent çalışmaları başlığı altında yer alan çalışmada, disiplinler ötesi bir söylemin ve içeriğin yer alması hedeflenmiştir. Karababa (2015: 21)'ya göre farklı disiplinlerin birbirleriyle etkileşimi üzerine kurulu disiplinler ötesi yaklaşım, özellikle kent kimliği gibi karmaşık kavramları anlayabilmek için daha etkili bir yöntemdir. Bu doğrultuda çalışmanın literatür içeriğinde, farklı alanlardan eserlere, katkılara ve yaklaşımlara yer verilmiştir.

Çalışmanın kurgusu nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Nitel araştırmaların temel dayanağı insan dünyası biliminin, doğa dünyası biliminden ayrıştığı, bu nedenle kendine özgü yorumlayıcı yöntemleri kullanması gerektiği

düşüncesidir (Scott ve Morrison, 2016: 212-213). Nitel araştırma yöntemi, bilim dünyasında pozitivistimin revaçta olduğu dönemlerde önemi artan nicel araştırma yöntemlerine alternatif olarak nispeten geç bir süreçte ortaya çıkmakla beraber son dönemlerde giderek yaygınlaşan önemli bir araştırma yöntemi olmuştur (Özdemir, 2011; Scott ve Morrison, 2016; Baltacı, 2019). Benzer biçimde kent çalışmaları alanında farklı konu başlıkları ve saha çalışmalarında nitel yöntemlerin avantajlarını vurgulayan çalışmalara sıkça rastlanmaktadır (Laaksonen, 2006; Vanolo, 2008; De Alba, 2012; Polat ve Dostoğlu, 2016; Sevil Ünlü, 2017).

Nitel araştırmanın en baştan söylemi, araştırmacının tarafsız olamayacağı varsayımına dayanmaktadır (Özdemir, 2011). Bir diğer deyişle nitel araştırmaların özünde refleksivite⁷⁰ bulunmaktadır, zira bu yöntemle araştırma yapanlar kendilerinin araştırılan konudan bağımsız olmayıp bunun parçası olduklarını kabul etmişlerdir. Bu nedenle araştıran ve araştırılan unsur birbirlerini etkilemektedir (Scott ve Morrison, 2016: 214). Öte yandan Nitel araştırmanın önemli bir yönü de metodoloji olarak tümevarım yöntemini ortaya koymasıdır. Bu durumu Glaser ve Strauss; bilginin sosyal gerçekliğin içinde saklı olması ve araştırmacının verileri analiz ederek bu gerçekliği keşfetmeye çalışması olarak kuramlaştırmıştır (Özdemir, 2011: 326). Tüm bu etkenler doğrultusunda, araştırma metodu olarak nitel araştırma seçimi; çalışmanın çok boyutlu kapsamı ve araştırmacının kendini araştırılan konudan soyutlayamayacağı varsayımı sonucu tercihin ötesinde bir gereklilik olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının gerekçeleri şöyle belirtilebilir:

i) Eski kent merkezleri üzerinde çok farklı değişkenlerin etkileri bulunması ve bu değişkenlerin eski kent merkezi ve birbirleri arasındaki ilişkinin etkilerini değerlendirme gücü.

ii) Kentsel kimlik ve bellek kavramlarının mekânda veya başka formasyonlarda ölçümlenebilir unsurlar olmaması sebebiyle sezgisel kavrayışlara ihtiyaç bulunması.

iii) Olayların, olguların ve mekânların daha katılımcı biçimde yakından ve derinlemesine gözlenmesi ve yorumlanabilmesi saiki.

---

⁷⁰ Refleksivite; post-pozitivist araştırmacılar için öne çıkan bir kavram olarak, gözlemci ve gözlenen şey ayrımı bulunmayacağı anlayışında temellenmektedir. Bu doğrultuda, tarafsız gözlem ve nesnel değerlendirme gibi geleneksel araştırma biçimlerinin karşısında konumlanmaktadır (Scott ve Morrison, 2016: 244).

iv) Denizli eski kent merkezi başta olmak üzere Türkiye ve dünyadaki eski kent merkezlerinde gözlemlenen mekânların ve durumların örüntüsünü nitel vasıtalarla anlamlandırma imkânı bulunduğu için nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

Nitel araştırmada toplanan verilerin analiz türlerine dair çeşitli tanımlama ve ayrımlar ortaya konmuştur. Çalışma özelinde katkı sunması bakımından kısaca özetlenebilecek bazı analiz türlerinden öne çıkanlar; içerik analizi, betimsel analiz, karşılaştırmalı analiz ve söylem analizi olarak belirtilebilir. En sık kullanılan analiz türlerinden olan içerik analizi; metinlerin içinden çıkarımlar yapmaya yardımcı olmaktadır. Bir diğer analiz türü olan betimsel analiz, elde edilen verilerin önceden tayin edilmiş ölçütlere göre özetlenip yorumlanması şeklindedir. Karşılaştırmalı analiz ise elde edilen verilerin karşılaştırarak durumun ortaya konması ve önermelerin hazırlanarak hipotezin oluşumuna dayanmaktadır. Son olarak söylem analizi, metinlerin dilbilim açısından analizine odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005; Özdemir, 2011; Scott ve Morrison, 2016, Baltacı, 2019).

Genel bir çerçeve ile çalışmanın yöntemi özetlenirse; veri toplama tekniklerinin ve çalışma örnekleminin belirlenerek temel varsayımların ortaya konması ile ayrıca çalışmanın sınırlılıklarının ortaya konması kurgulanmıştır. Öncelikle araştırma içeriğinin şekillenmesinde ihtiyaç duyulan bilgi ve verilerin bir kısmı kişisel gözlemler, paydaşlarla⁷¹ görüşme, birincil veri ve ulusal/uluslararası kuruluşların raporları, ilk etapta ulaşılabilen literatür yoluyla tamamlanmıştır. Sonraki aşamada çalışmada problemin belirlenmesi ve hipotezin kurulmasını takiben veri toplama aşamasında; literatür taraması ve incelemesi, gözlem ve sözlü tarih çalışmasını içeren derinlemesine mülakat teknikleri kullanılmıştır. Burada parantez açılarak, kent çalışmalarında giderek yaygın bir pratik haline gelen kentsel yürüyüş⁷² (*urban walking*), kent fotoğrafçılığı⁷³ (*urban photography*) ve Google Haritalar, Google Earth gibi dijital uygulamalardan da çalışma kapsamında yararlanıldığı belirtilmelidir. Devamında toplanan verilerin analizi ve ortaya çıkan sonuçların değerlendirilmesi sonraki aşamayı teşkil etmektedir. Son

---

⁷¹ Kentsel kimlik ve bellek ile bağlamında eski kent merkezlerinde etkin aktörler olarak; kent sakinleri, yerel yönetimler, ulusal çaptaki kurumlar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri temsilcileri, yerel, ulusal ve küresel çaptaki sermaye temsilcileri olarak özetlenebilir. Çalışmada bahsedilen paydaş vurgusu ise bu oluşumların temsilcilerini işaret etmektedir.

⁷² Bkz; De Certeau (1984), Urry (2007), Wunderlich (2008), Middleton (2010), Brown ve Shortell (2014), Kohler (2014), Pierce ve Lawhon (2015).

⁷³ Bkz; Tucker (2012), Hawker (2013), Hunt (2014), Rose (2014).

olarak, değerlendirme kısmında ortaya konan bulguların, varsayımların kabul veya reddini ortaya koymasının yanında son kısımdaki çözüm önerilerine de ışık tutması beklenmektedir.

3.1.1. Veri Toplama Yöntemleri

Marshall ve Roseman, nitel veri toplama yöntemlerini temel ve destekleyici veri toplama yöntemleri olarak ayırmıştır. Bu kapsamda; doğal gözlem, katılımcı gözlem, mülakat/sözlü tarih, belge incelemesi gibi yöntemleri temel veri toplama yöntemleri başlığında değerlendirmektedir. Destekleyici veri toplama yöntemleri ise yaşam hikâyeleri, tarihsel analiz, film, video, fotoğraf gibi çeşitli dokümantasyonlar vb. unsurlardan oluşmaktadır (Özdemir, 2011: 327-328). Bu doğrultuda çalışma kapsamında, nitel araştırmanın temel ve destekleyici veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Öte yandan araştırmanın nitel yapısıyla birlikte çalışma genelinde sunulan bir takım nicel verilere; ele alınan konuyu açıklamaya katkı sunmak ve ifadeyi daha somut bir çerçevede desteklemekle sınırlı bir şekilde yer verilmektedir.

Çalışmanın veri toplama yöntemlerini oluşturan temel başlıklar literatür incelemesi, gözlem ve mülakattır. Bu teknikler çalışma özelinde sistematik bir akışla, a) kentsel kimlik ve belleğin tanımı, oluşumu, birbirleriyle ilişkisi ve bu kapsamdaki tartışmalar konusunda literatürün incelenmesi, b) çalışma alanı olarak seçilen Denizli eski kent merkezine ilişkin eski harita, fotoğraf, metin ve ilgili aktörlerden elde edilen bilgiler, her türlü görsel dokümantasyonun incelenmesi, c) eski kent merkezinde gerçekleştirilen doğal gözlem, kentsel yürüyüşler ve fotoğraflama, son olarak d) hatırlamak ve bellekte canlandırmak üzere sahadan bilgi toplama ve sözlü tarih çalışması için derinlemesine mülakatlar şeklinde belirtilebilir.

Literatür incelemesi akademik çalışmaların kılavuzu ve başlı başına bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Başlangıçta araştırma sorusunun tayini ve metodolojisinin belirlenmesine yardımcı olan literatür incelemesi; araştırmanın önündeki olası engellerin de tespitine katkıda bulunmaktadır. Öte yandan, literatür incelemesinde eleştirel yaklaşım oldukça önemlidir. Bu noktada eleştirel yaklaşımdan kasıt Wallace ve Poulson'a göre; şüpheli bir tutumda olmak, iddiaları-verileri kontrol veya çapraz kontrolden geçirmek ve son olarak şüphenin giderilmesi halinde ikna olmayı tersi durumda ise inanmamayı gerektirmektedir. Ayrıca eleştirel yaklaşım insani değerleri

eleştirmek gibi her türlü yıkıcı eleştiriyi dışlamaktadır (Scott ve Morrison, 2016: 185-188).

Çalışmanın teorik zemininde ele alınan iki temel başlık kent kimliği ve kentsel bellektir. Bu kapsamda birinci bölümde kent, kentleşme ve kentleşme ile giriş mahiyetinde olmak üzere kent kimliği ve kentsel bellek üzerine değerlendirmelerden oluşan bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. Literatür incelemesi çok yönlü olarak farklı disiplinlerde kent kimliği, belleği, imgesi, mekân, eski kent merkezi, tarihi miras ile başta Denizli olmak üzere dünyadan ve Türkiye’den ikinci bölümde incelenen kentler üzerine yapılmıştır. Bu kapsamda yazılı bilimsel kaynaklardan, güncel gelişmeleri sunmak için internetten ve ilgili konuları betimleyen görsellerden yararlanılmıştır. Ayrıca anlatımda tanımlamaların yanında edebi alıntılardan, anekdotal bilgilerden ve örneklerden sıklıkla yararlanılmıştır. Tüm kurgusu temelde kent olgusu üzerine gelişen çalışmanın, örneksel somutlaştırılmasına katkıda bulunması fotoğraflardan ve haritalardan sıklıkla yararlanılmıştır. Sonuç olarak, devasa boyutlara varan kenti tanımlamak ve dinamiklerini algılamak günden güne zorlaşmaktadır. Bu noktadan sonra, kent olgusunu anlamlandırmada tıpkı farklı disiplinlerin yaklaşımı gibi ve gelişen teknolojinin de yardımı zorunlu olmuştur.

Denizli’nin kent kimliği ve belleği üzerine yazılı ve görsel yayınlar son yıllarda giderek artmıştır. Bu alanda geçmişten bu yana kitapları, gazete yazıları, verdikleri röportaj ve çalışmaları ile Feridun Alpat, Atilla Sezener, Yüksel Kaşıkçı, Ziya Tıkıroğlu, Hüsamettin Ataman, Süleyman Boz, Seval Uysal vd. isimlerin katkıları oldukça önemlidir. YÖK Ulusal Tez Merkezi 2022 Kasım verilerine göre sosyal bilimler alanında Denizli’yi ele alınan 437 tamamlanmış çalışma bulunmaktadır. Buna karşılık, Denizli’nin kent kimliği üzerine tez çalışması bulunmazken kent belleği konusunda 1 adet yüksek lisans tezi (Bakırtaş, 2014) bulunmaktadır. Ayrıca, Denizli Mimarlar Odası ve Denizli Büyükşehir Belediyesi’nin kent kimliği ve belleği alanına katkı veren çalışmaları ve yayınlarının olduğu belirtilmelidir. Ayrıca, İnan (2014: 109)’ın ifadesiyle 2002 yılından beri kesintisiz yayımlanan Geçmişten Günümüze Denizli Dergisi, kent kimliği ve belleği bağlamında Denizli için oldukça önemli yayın ve araştırmaları içeren zengin bir kaynaktır. Dergi çalışması başta olmak üzere bu kapsamda özellikle Cafer Sadık Abalıoğlu Eğitim ve Kültür Vakfı’nın kent kimliği ve belleğine katkı sunan faaliyet ve desteklerinin öne çıktığı ifade edilebilir. Bu doğrultuda son yıllarda

Denizli'nin sermaye kesiminin, kent kimliği ve belleğine dönük eğitimsel ve kültürel çalışmalarına rastlandığı da ifade edilebilir.

Alan araştırmasında kullanılan temel yöntem, gözlem metodu olmuştur. Gözlem, nitel araştırmalarda öne çıkan bir araştırma metodudur. Doğal yahut katımlı gözlemlerde, gözlenen durumun içinde yer almak zengin ve empatik bir deneyime kapı açmaktadır. Bu kapsamda gözlem yaparken sahadan elde edilen notlarla verilerin kaydedilmesi ve düzenlenmesi gözlemin etkinliği için önemlidir. Bununla birlikte, gözlem, gerek doğal veya katımlı gerekse sistematik veya yapılandırılmış olsun, çeşitli fırsatların yanında güçlükler de içermektedir. Bu güçlüklerin başında gözlemcinin görmek istediğini görmesi, değer yargılarının etkisinde kalması gibi gözlemci kaynaklı etkenler gelmektedir. Ayrıca, gözlemin zaman alıcı, fiziksel ve zihinsel olarak zahmetli bir uğraş olmasıdır eklenebilir (Scott ve Morrison, 2016: 63-64; 117).

Veri toplama yöntemi olarak gözlem tekniğine katkı içermesi nedeniyle kentsel yürüyüş ve kent fotoğrafçılığı üzerinde ayrıca durulmuştur. Kent çalışmaları için yürümek bir konu başlığı ve daha önemlisi bir yöntem olarak karşımıza çıkar. Pierce ve Lawhon (2015: 657) yürüyüşü, insanlarla görüşmek gibi veri toplamanın en doğal yöntemlerinden biri olarak tarif etmektedir. Bunun yanında kentin günlük ritüellerini, davranışlarını anlamayı sağlayan yürüyüş; kentsel yaşamın hissi boyutunu kavramaya yardımcı olan bir pratiktir (Middleton, 2010: 578).

Yürümek; farklı amaçlarla kullanılsa da kenti keşfetmek, okumak, anlamak, görmek, duymak, hissetmek için başvurulabilecek en güvenilir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Kentte yürümek; kenti ve kenti oluşturan, dönüştüren dinamikleri keşfetmek, okumak ve anlamak çabasını kapsayan farkındalığı artırıcı mekânsal bir pratiktir (De Certeau, 1984, Wunderlich, 2008, Middleton, 2010, Kohler, 2014, Shortell ve Brown, 2014, Pierce ve Lawhon, 2015). Dolayısıyla yürüyüş yalnızca fizyolojik değil psikolojik de bir pratiktir, duygusal bir coğrafya sunmaktadır (Le Breton, 2019: 102). Bu pratik; yalnızca kent çalışmaları ile sınırlı olmayıp sosyoloji, siyaset, ekonomi, edebiyat, çevre, ulaştırma, psikoloji, iktisat gibi pek çok çalışma alanı ile illiyet kurabilmektedir. Geçmişten beri pek çok araştırmacının kentsel yürüyüşler

gerçekleştirerek ortaya koyduğu çalışmalar/eserler⁷⁴ bulunmaktadır. Benzer biçimde Türkiye’de özellikle kentleşmenin ve köyden kente göç olgusunun yaşandığı dönemlerden günümüzde pek çok yazar, düşünür ve şair; başta İstanbul ve Ankara olmak üzere kentte yürüyüşler yaparak buradan topladıkları gözlemleri eserlerinde⁷⁵ kullanmışlardır. Alver (2019)’e göre kenti anlamlandırma çabasının somut bir tezahürü olarak insan, kenti keşfe koyulduğunda yürümek başvuracağı öncelikli bir pratik olarak belirmektedir. Bununla birlikte kent; araba, vb. vasıtalarla da deneyimlenebilir ancak pek çok nedenden ötürü yürüyüşün yerini tutamayacaktır.

Kentsel yürüyüşün kısaca geçmişine bakıldığında; Batı’da, 19.yy’dan itibaren giderek yaygınlaşan bir pratik olmuştur. Örneğin Benjamin (2020: 130-131)’in Baudelaire’den esinlendiği *Flâneur*⁷⁶ karakteri kentte yürümekle özdeşleştirilmiştir. Aylaklık eden *Flâneur* aslında asfaltta bitki toplamaya çıkmaktadır, gözlemleri ise onun kentin kaldırılmılarından topladığı verilerdir. Le Breton (2019: 101-103)’a göre aylaklık, kentte yürüme sanatıdır. Buna karşılık modernleşme süreciyle yürümek, kenti keşfetmek için değil işe gitmek, eve dönmek, randevuya yetişmek, taşıta binmek vs. mecburiyetlere dayalı olmaktadır. Sonuçta vaktin kıymetli olduğu çağımızda, kentin güzergâhları vakit yitirmemek için yürünen yollara dönüşmüştür (Le Breton, 2019: 108).

Kentsel yürüyüş, kent çalışmaların da son dönemlerde giderek üzerinde durulan bir yöntem olmakla beraber Şikago Okulu’nun çalışmalarında ve Lefebvre’in kentsel ritim anlayışında da temas edilen bir pratik olmuştur (Pierce ve Lawhon, 2015: 656). Kentte yürümek mekân algısını en iyi sağlayan etkinlik olarak değerlendirilmektedir. Ortaya konan çalışmalar diğer ulaşım modellerine göre yürüyüşün kenti ve mekânı algılama/farkına varma noktasında öne çıkan bir pratik olduğuna işaret etmektedir (Middleton, 2010). Öte yandan, kentlerin yapısı modernleşme ile beraber yürüyüşün

⁷⁴ Bu eserlerden bazıları konu edindikleri kentler ile birlikte şöyledir; Friedrich Engels (Londra, Salford, Manchester- *The Condition of the Working Class in England*, 1845), Georg Simmel (Berlin- *The Metropolis and the Mental Life*, 1903), Walter Benjamin (Paris- *The Arcades Project*, 1940), Guy Debord (Paris-çeşitli çalışmalar, *La Société du Spectacle*, 1966), Michel de Certeau (New York-*The Practice of Everyday Life*, 1984).

⁷⁵ Örnek olarak bkz; Yahya Kemal Beyatlı (Aziz İstanbul), Yusuf Atılgan (Aylak Adam), Oğuz Atay (Tutunamayanlar), Ahmet Hamdi Tanpınar (Beş Şehir), Sevgi Soysal (Yürümek), Atilla İlhan (Abbas Yolcu), gibi kentsel yürüyüşleri eserlerinde kullanan pek çok entelektüel ismi belirtmek mümkündür.

⁷⁶ Flâneur sözcüğünün dilimizdeki anlamı ‘avare gezgin’ olarak belirtilmekle beraber ‘avare dolaşırken aynı zamanda çevrenin izlenimleriyle düşünce üreten kişi’ anlamında açıklanmaktadır (Pasajlar; 2020: 92), çev. Ahmet Cemal). Sözcük ilk defa Fransız şair C. Baudelaire tarafından kullanılmıştır (Middleton, 2010: 578).

alanını daraltan bir düzlemde gelişmiştir (Le Breton, 2015: 79). Bu nedenle De Certeau (1984), kentte yürüme pratiğinin kamusal alanda demokratik katılımı artırdığına hatta kamusal alanı şekillendirmek isteyen yapıya karşı siyasi bir direnişi içerdiğine vurgu yapmaktadır. Kentte yürümek dünya sathında geçerli olan ve basit yapısıyla; kentsel bir direniş pratiği, mekân üzerinde hak iddiası ve kentin parçası olmak anlamındadır (Shortell ve Brown, 2014; Önen, 2016). Bu yaklaşıma örnek olarak; sürüklenme⁷⁷ (*dérive*) metodu ilk defa G. Debord'un öncülük ettiği Durumsalcılar (Sitüasyonist) tarafından ortaya konmuş bir yürüyüş pratiğidir. Bu yürüyüş pratiği kapitalist anlayışla dizayn edilen kentsel alan üzerinde zihinde psikocoğrafya oluşturmayı sağlayan bir yöntem olarak kullanılmıştır (Middleton, 2010: 582).

Yürüyüşün araştırma yöntemi olarak kullanılmasına dair yöneltilen iki temel eleştiriden birincisi, nicel yöntemleri kullanmanın daha doğru olduğu düşüncesiyle yürüyüşün nicel veri sağlamaktan uzak olması, ikincisi ise yürüyüşün ciddi biçimde algısal deneyimlere açık olması sonucu tarafsız bir gözlem imkânını sekteye uğratmasıdır (Pierce ve Lawhon, 2015: 658). Ayrıca yürüyüş; işitme, koklama, hissetme ve görmeyi içermekle birlikte doğanın aksine kentin içindeki kirliliğin (gürültü, görüntü kirliliği, kötü kokular) duysal etkinlikleri baltalayabildiği belirtilmektedir (Le Breton, 2019). Diğer taraftan, kenti okumaya gayret eden (pasif olmayan) bir yürüme pratiği, fiziksel ve sanal araçların kullanımıyla kenti, kamusalın iradesine ve lehine değiştirip dönüştürebilecek taktikleri üretebilmek için geniş bir potansiyel taşımaktadır (Yarımbaş, 2017). Bu nedenle kent çalışmalarında ve kentsel tasarımda, kenti daha iyi anlamak için yürüyüş pratikleri önemsenmelidir (Wunderlich, 2008: 137).

Denizli'de gerek akademik gerekse kenti tanıma etkinliği kapsamında kent yürüyüşünün son yıllarda yenice ortaya çıktığı aktarılabilir. Burada başta DMO'nun öncülüğünde özellikle genç ve çocuk yaştaki katılımcı gruplarına yönelik 'Denizli Kent Belleği Rotası'⁷⁸ yürüyüşleri 2019'dan itibaren önemli bir kent yürüyüşü etkinliğidir. Rota olarak, Altıntop Mahallesi'ndeki Meserret Sokak'tan Külahçioğlu Un Fabrikası

---

⁷⁷ Debord ve Sitüasyonistler, çevre ve insan arasında ilişkiye değinerek kentsel mekânın eleştirisini yapmışlardır. Sürüklenme kavramını merkeze alarak plansız ve hedef gütmeyen kentin turistik olmayan mekânlarında yürüyüşler gerçekleştirilmiştir. Bu yürüyüşler sonucu kişilerde psikocoğrafik bir kent haritası oluşur. Böylece gündelik hayatın rutin pratikleriyle belirlenen kent hayatı yerine farklı bir kent imgesinin düşüncesi ortaya çıkarılmaktadır.

⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.denizlimimarlarodasi.org.tr/haber-detay-Kent-Bellegi-Rotasi.html> (18.09.2022)

arasında bir güzergâh seçilmiş olup Denizli'nin günümüze kalan nadir sayıdaki yapıları incelenmektedir. Ayrıca üniversitede mimarlık, şehir ve bölge planlama ile kamu yönetimi gibi kent çalışmalarına katkı veren bölümlerden öğrencilerin katılımı ile akademik inceleme kapsamında kent yürüyüşleri gerçekleştirilmektedir. Öte yandan, akademik çalışma kapsamında Denizli'de kent yürüyüşlerinin sayısı son yıllarda artmakla beraber halen sınırlı ölçüde kaldığı ifade edilebilir.

Çalışma kapsamında yürütülen saha çalışmaları başta olmak üzere haritalandırmaya dönük görsellerde Google Haritalar ve Google Earth uygulamalarından yararlanılmaktadır. Kent çalışmalarında giderek öne çıkan Coğrafi Bilgi Sistemleri aynı zamanda kent yaşamında kullanıcıların coğrafi algısını şekillendiren başat unsurlardan biri haline gelmiştir. CBS'ler içinde en yaygın kullanımı olan uygulama ise 2005 yılında çıkan Google Haritalar olmuştur. 2019'da aylık 1 milyardan fazla insanın uygulamayı kullandığı bilinmektedir. Google'a göre mobilde yapılan her 3 aramadan 1'i konum üzerine olmaktadır. Bu tarihten itibaren artan bir oranda kullanılan Google Haritalar yapılan bazı araştırmalara göre günlük hayatta kullanıcıların (Noone, 2019) olduğu gibi akademik araştırmacıların (Dodsworth and Nicholson, 2012) da ortalama %90 ile en fazla tercih ettikleri harita uygulaması olurken ikinci sırayı ise Google Earth almaktadır. Uygulamaların bu denli teveccüh görmesinde; ücretsiz oluşu, güvenilirlik, kullanım kolaylığı gibi sebeplerin rol oynadığı görülmektedir. Bu bakımdan Google Haritalar'ın ulaşım, güzergâh ve mekânsal tercihler gibi çok boyutlu bir biçimde kişileri yönlendirici olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda Fitzpatrick, Google'ın yerelde ve küresel düzlemde konum farkındalığı oluşturarak keşfetme, karar verme ve gezinme deneyimi sağladığını belirtmektedir (Luque-Ayala ve Maia, 2019: 458). Sonuçta, içerdiği tüm bu nitelikler nedeniyle Google Haritalar ve Google Earth pek çok akademik çalışmada yararlanılan bir bilgi sistemi olarak değerlendirilmektedir (Dodsworth and Nicholson, 2012; Noone, 2019; Wagner vd., 2021). Öte yandan sosyal medya ve internet siteleri -her ne kadar kullanımı tercihe dayalı olsa da- kenti deneyimlemeyi tekdüzeliğe indirgeme riskini taşımaktadır. Giderek popüler olan kamusal mekânlar; lokantalar, sokaklar, tarihi ve kültürel yerler vb. sosyal medya ve internetteki trendlere göre deneyimlenen ve tercih edilen mekânlar haline gelebilir. Bu yönlendirme motivasyonunun yalnızca kente dışarıdan gelen ziyaretçiler için değil kentte yaşayanlar -özellikle genç yaş gruplarında- üzerinde de belirleyici bir etken haline gelebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kent çalışmalarında fotoğraflama, kent olgusunu belgeleme işlevi görmesi bakımından oldukça önemli bir pratiktir. Fotoğrafçılık için kentler, 19.yy'dan günümüze toplumsal hayatı ve dönüşümü yansıtmak amacıyla özel bir alan olmuştur (Tucker, 2012; Hawker, 2013: 343). Kent fotoğrafçılığı, kentlerdeki değişimi kayıt altına almak ve incelemek bakımından önemli olurken kenti anlatmanın ve açıklama çabasının da yöntemi haline gelmiştir. Geçmişte yürütülmüş çalışmalar örneğinde özellikle aynı kentsel mekânın farklı tarihlerde benzer açılardan belgelenen görselleri, değişimi izlemek için değerli katkılarda bulunmaktadır. Bunların yanında teknolojik gelişmeler kentsel mekânları fotoğraflamayı farklı bir boyuta taşımıştır. Öncelikle, dijital kameraların çıkması, ardından kamera özellikli taşınabilir telefonların yaygınlaşması kentsel mekâna dair fotoğraf arşivlerini devasa oranda büyütüştür. Devamında özellikle çeşitli sosyal medya kanalları fotoğraf paylaşımını hızlandırmış ve bu durum kentsel mekânı içeren görselliği ciddi boyutta artırmıştır. Bu gelişmeler jeolokasyon, çevrimiçi haritalandırma ve dijital veri tabanı oluşturma yoluyla kent düzlemindeki çalışmalara katkı sağlamış ve farklı yöntemlerin önünü açmıştır. Buna karşılık, tüm bu gelişmelerin kent çalışmalarına getirdiği yöntemler hakkında henüz net araştırma parametreleri ve uygulama çerçeveleri ortaya konmamıştır (Rose, 2014: 5-11).

Pek çok araştırmacı, fotoğraf kamerasının tarafsız olmadığı konusunda hemfikirdir. Sonuçta neyin, nasıl ve ne kadar belgeleneceği ilk elde fotoğrafı çekenin takdirindedir (Rose, 2014: 5). Öte yandan, kent fotoğrafçılığının bir takım zorlukları bulunmaktadır. Öncelikle, fotoğrafla kentin tamamını belgeleme olanağı yoktur. Kentin ve mekânın parçaları fotoğraf için sonsuzdur ancak belgelemek için çekilebilecek fotoğraf sınırlıdır. Bu doğrultuda esas olan parçada bütünü çekebilmektir. Buna karşılık böyle bir durumda fotoğraf çekenin hem kenti iyi tanması hem de kentin parçasında bütünü görebilecek istidada sahip bir altyapı hazırlığının bulunması gerekmektedir. İkinci zorluk ise fotoğrafın zamansallık sorunudur. Fotoğraflama, sadece fiziki yapıyı göstermekle kalmayıp kentin yaşantısını da yansıtmaya noktasında durmaktadır. Sonuçta kent sadece fiziki yapılardan oluşmamaktadır, temelinde insan ve onun üretim, tüketim, değişimleri bulunmaktadır. Bu etkenlerin bir süreç ihtiva etmesi nedeniyle âni kapsayan fotoğrafın bu durumda eksik bir yanı söz konusudur. Buna karşılık, bu değişim kesitini belgelemenin yolu mekânın zaman içinde benzer biçimlerde fotoğraflanmasıdır. Ancak böyle bir değişim sürecine etken olan şartların da fotoğraflayan tarafından bilinmesi önemlidir. Özellikle Türkiye'de kentler ve toplum çok hızlı bir değişim sürecinde

olmakla beraber bu değişimin yeterli ölçüde belgelenmediği ve görsel malzemelerin oldukça eksik kaldığı görülmektedir. Son olarak ele alınan bir diğer güçlük de kent fotoğrafçısı için kentin neresini ve nasıl fotoğraflayacağını seçmek durumunda olmasıdır. Bu noktada kenti fotoğraflamada, belgeleyene yardımcı olan iki temel unsur bulunduğu vurgulanabilir; bunlar kent olgusuna dair kuramların öğretisi ve fotoğrafçının sezgisi ile duyarlılığıdır (Tekeli, 2011: 180-184).

Denizli'nin kent fotoğrafları geçmişine bakıldığında; neredeyse 1860'lara kadar uzanan eski Pamukkale ve Hierapolis fotoğraflarının aksine 1899 yılındaki büyük deprem sonrası kentteki hasarı belgeleyen fotoğraflar, Denizli kent merkezinin ilk fotoğrafları arasında yer almaktadır. Ancak kent tarihçiliği açısından, Denizli'de görsel birikimin çok kısıtlı olduğu vurgulanabilir. Kentin görsel geçmişi, 1933 yılında Cumhuriyet'in 10. yıl kutlamalarından kalan fotoğraflar haricinde, 1940'lara kadar yalnızca Batı ülkelerinden gelen ziyaretçilerin bıraktığı sınırlı sayıdaki görsel dokümandan meydana gelmektedir. Bunlar arasında en önemlisi, H. Jansen tarafından çekilen ve C. Önen (2006) tarafından kent belleğine kazandırılan 1935⁷⁹ yılına ait fotoğraflardır. 1940'lardan itibaren ise kent fotoğraflarının sayısı artarken 1970'li yıllarda H. Gönüllü'nün girişimiyle belediyenin çalışmalarından derlenen fotoğraf albümü kent belleği için önemli bir görsel kaynak olmuştur. Çalışma kapsamında ise başta Denizli olmak üzere Türkiye'deki örnekleme alınan kentlerin eski kent merkezlerinde fotoğraflama çalışması yapılarak, hem veri toplama hem de Denizli özelinde eski ve yeni fotoğraflar ile karşılaştırma imkânı sağlanmaktadır. Ayrıca kentin görsel belgelenmesinde teknolojik gelişmelerden de faydalanmak istenmiştir.

Mülakat/görüşme tekniği nicel olduğu gibi nitel araştırmalara da katkı sunmaktadır. Nicel bakımdan büyük miktarda sayısal veri elde etme imkânı sağlayan telefon, internet vb. gibi araçlardan yararlanılabilir. Bununla birlikte nitel araştırmalarda katılımcı evreni sınırları daha belirli olmaktadır. Bu doğrultuda mülakatlar; yapılandırma derecesi, amacı, kapsamı, derinliği, görüşme yeri ile mülakatın tarafları arasındaki ilişkiye bağlı olarak çeşitlilik ve değişkenlik göstermektedir. Aynı zamanda sözlü tarih çalışmasında yer alan mülakat tekniği, tarihsel araştırmalarda belgeler ve görsel dokümanların ötesinde veri sağlamaktadır (Scott ve Morrison, 2016: 111; 279).

---

⁷⁹ (K 26) ile gerçekleştirilen görüşmeden: “ Coşkun abi bu fotoğrafları eski belediye reisi Küçükka vardı, Jansen'in çektiği fotoğraflar ona gönderilmiş, defalarca isteye isteye ondan alıp, Denizli'ye kazandırdı.”

Çalışmada sözlü tarih araştırmasını destekleyen derinlemesine ve yüz yüze, yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği kullanımı benimsenmiştir. Bu kapsamda mülakat yönteminin avantajlarını ön plana alan ancak dezavantajlarına da dikkat ederek yapılandırılmış mülakat, hipotezi ve saha araştırmasını tamamlayıcı bir veri toplama yöntemi olarak düşünülmüştür. Scott ve Morrison (2016: 111)'a göre de yapılandırılmış mülakatlar, tarama aşaması temelinde oluşarak önceden tespit edilmiş soruları kullanmak suretiyle genel hipotezden özellikli sorulara doğru ilerleyen bir doğrultuda araştırma hipotezi ve sorusuna uygun olarak tasarlanmalıdır. Buna karşılık yarı-yapılandırılmış mülakatta ise Güler'e göre sorular sıralı halde olmamakta yalnızca soruların belirli bir iskeleti bulunmakta bu doğrultuda görüşmenin seyrine göre katılımcıya farklı sorular dâhilinde ilerleme esnekliği tanınmaktadır (Tokmak, 2016: 94). Sonuçta yarı-yapılandırılmış görüşmenin, diğer görüşme tekniklerinin aksayan yönlerini bertaraf etmek ve sözlü tarih yönteminin ruhuna uygun olarak katılımcıyla nispeten informel bir sohbet yapısı tesis etmek için tercih edildiği vurgulanabilir.

Sözlü tarih, bellek çalışması yöntemi olarak giderek önem kazanmıştır (Selvi Ünlü, 2017: 78). Bununla birlikte, sözlü tarih çalışmaları yazılı kaynağın ötesindeki bilgiye ulaşma saikiyle dünyada 1950'lerden, ülkemizde de 1990'lı yıllardan bu yana önemini artırmıştır. Sözlü tarih çalışması, belli bir konu üzerinde ilgili kişiyle uzun süreli yapılan ve kaydedilen görüşme sonucu ortaya çıkan bilginin belli bir yöntemle incelenmesidir. Bu kapsamdaki görüşmelerde; açık uçlu ve yanıtları uzun sorular sormak, katılımcıyı yönlendirici olmamak ve aktardığı bilgileri kamuya açık çalışmada kullanım için rıza alınması önemli noktalar arasındadır (Öztürkmen, 2002: 115-117).

Halbwachs'ın kolektif belleğe dair ortaya koyduğu geçmişin zihinde inşası yaklaşımı, günümüzde bireylerin anlatıları ile geçmişi canlandırmasına teorik bir çerçeve sunmaktadır (De Alba, 2012). Öte yandan farklı çalışmaların işaret ettiği gibi kentte yaşama süresi daha uzun ve yaşı daha yüksek olan kişilerin kente olan bağlılığın daha yukarı seviyede olduğu görülmektedir (Göregenli vd., 2014: 83). Bu doğrultuda kent belleğine dair araştırmalarda kentte uzun yıllar yaşamış kişilerin sözlü anlatıları geçmişi yeniden inşa etmek ve kentin gelişim süreçleri hakkında önemli ipuçları sunabilmektedir. Kuşkusuz, sözlü tarih ve derinlemesine mülakatta, katılımcıların sunduğu bilgilerin niteliksel önemi üzerinde durulsa da katılımcı sayısının belirli bir seviyede tutulması araştırılan kent ölçeğinde de önemsenmelidir. Bu açıdan

bakıldığında yaş gruplarında farklılaşma olmakla birlikte sözlü tarih ve/veya derinlemesine mülakat tekniğinden yararlanan araştırmalarda örneğin; De Alba (2012) Meksika Şehri özelinde 40 kişi, Çelen Öztürk (2016) Eskişehir’de 19 kişi, Polat ve Dostoğlu (2016) Bursa’da 30 kişi, Selvi Ünlü (2017) ise Mersin’de 20 kişilik katılımcı grubunu çalışmalarına dâhil etmiştir. Denizli özelinde bakıldığında geçmişten günümüze kentin nüfus ölçeği göz önüne alındığında çalışma kapsamında 30 ilâ 40 kişi arasında bir katılımcı sayısına yer verilmesi öngörülmüştür.

Çalışma kapsamında toplamda 35 kişi ile derinlemesine görüşme yapılırken 70 yaş ve üstünde olan katılımcılar (19 kişi) sözlü tarih çalışması kapsamında değerlendirilmiştir. Katılımcıların 7’si ise saha çalışma kapsamında incelenen eski kent merkezindeki mahallelerin muhtarlarıdır. Görüşülen katılımcılar; Kaleiçi/eski kent merkezinde öne çıkan ekonomik faaliyetlerinde yer alan meslek sahipleri (tekstil/dokumacılık, bakırcılık, demircilik, kuyumculuk, ayakkabıcılık, bıçakçılık, perakende ticaret, helvacılık, dericilik) ve Denizli’nin geçmişten günümüze gelişimi hakkında bilgi birikimi olan kent üzerine yayınları, çalışmaları olan kişiler arasından belirlenmiştir. Görüşmelerin tamamı Denizli kent merkezinde gerçekleşmiş olup bir katılımcının il dışında yaşaması nedeniyle telefon görüşmesi yapılmış kalan, görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiştir. 01.08.2022-30.11.2022 tarihleri arasında katılımcıların seçtikleri mekânlarda gerçekleştirilen görüşmeler sesli kayıt altına alınırken, bir katılımcı kayıt alınmasını istemediği iletilmiş, bu görüşmede yalnızca not tutulmuştur.

Bu doğrultuda çalışma kapsamında görüşülen kişilerden randevu alınarak müsait oldukları vakitte ve uygun gördükleri görüşme yerinde hazır bulunulmuştur. Görüşme öncesi kişilere, görüşmenin konusu hakkında tanıtıcı bilgiler verilmiş olup geçmiş hatırlatmak ve zihinde canlandırmak üzere genel bir girizgâh yapılmıştır. Görüşmenin ve bu kapsamda sunulan bilgilerin yalnızca tez kapsamında kullanılacağı iletilerek, aktarılan bilgilerin çalışma açısından oldukça kıymetli olacağı da vurgulanmıştır. Görüşme yapılan kişinin onayı doğrultusunda görüşmeler ses kaydına alınmış böylece üslup, ses tonu, jest ve mimik gibi konuşmayı etkileyen unsurların da analize dâhil edilmesi mümkün olmuştur. Görüşmenin sonunda görüşülen konularda özetle geri bildirimde bulunulmuş ve katılımcının ilave etmek istediği bir husus yoksa vakit ayırdığı için teşekkür edilerek görüşme sonlandırılmıştır. Ancak, kayıt durduktan sonra eklemek istedikleri olan katılımcılar için ilaveten bir görüşme kaydı daha alınmıştır.

Katılımcı	Cinsiyet	Doğum Yeri	Meslek	İkamet Süresi
K 1	Erkek	Denizli	Öğretmen	68 Yıl
K 2	Erkek	Denizli	Tekstilci-İş İnsanı (Eski Kaleiçi Esnafı)	53 Yıl
K 3	Erkek	Buldan	Bakkaliye	40 Yıl
K 4	Erkek	Denizli	Demir Ustası (Kaleiçi Esnafı)	77 Yıl
K 5	Erkek	Denizli	Silah Tamircisi (Kaleiçi Esnafı)	72 Yıl
K 6	Erkek	Denizli	Bakır Ustası (Kaleiçi Esnafı)	58 Yıl
K 7	Erkek	Yatağan	Bıçak Ustası (Kaleiçi Esnafı)	30 Yıl
K 8	Kadın	Denizli	Öğretmen	72 Yıl
K 9	Erkek	Denizli	Bakır Ustası (Kaleiçi Esnafı)	70 Yıl
K 10	Kadın	Denizli	Ev Hanımı	74 Yıl
K 11	Erkek	Denizli	Tabak-Deri Ustası	80 Yıl
K 12	Erkek	Çal	Avukat/Yazar	72 Yıl
K 13	Erkek	Çal	Mimar /Yazar	41 Yıl
K 14	Erkek	Denizli	Demir Ustası (Kaleiçi Esnafı)	78 Yıl
K 15	Erkek	Buldan	Terzi	60 Yıl
K 16	Erkek	Denizli	Ayakkabıcı (Eski Kaleiçi Esnafı)	74 Yıl
K 17	Erkek	Kale	Tekstilci (Eski Kaleiçi Esnafı)	78 Yıl
K 18	Erkek	Denizli	Mimar	82 Yıl
K 19	Kadın	Denizli	Öğretmen	72 Yıl
K 20	Erkek	Denizli	Kuyumcu-İş İnsanı (Kaleiçi Esnafı)	51 Yıl
K 21	Erkek	Denizli	Tekstilci	72 Yıl
K 22	Erkek	Denizli	Ayakkabıcı-Kaleiçi Derneği Eski Başkanı (Kaleiçi Esnafı)	69 Yıl
K 23	Erkek	Denizli	Kuyumcu (Kaleiçi Esnafı)	61 Yıl
K 24	Erkek	Sarayköy	İş İnsanı	50 Yıl
K 25	Erkek	Denizli	İş İnsanı-Kaleiçi Derneği Kurucu Başkanı-Denizlispor Eski Başkanı	57 Yıl
K 26	Erkek	Denizli	Fotoğrafçı	73 Yıl
K 27	Erkek	Babadağ	Helvacı-İş İnsanı	65 Yıl
K 28	Erkek	Denizli	Hazır Giyimci- Kaleiçi Derneği Başkanı (Kaleiçi Esnafı)	42 Yıl
K 29	Erkek	Denizli	Muhtar	54 Yıl
K 30	Kadın	Denizli	Muhtar	61 Yıl
K 31	Erkek	Denizli	Muhtar	68 Yıl
K 32	Erkek	Denizli	Muhtar	45 Yıl
K 33	Erkek	Denizli	Muhtar	40 Yıl
K 34	Kadın	Acıpayam	Muhtar	47 Yıl
K 35	Erkek	Tavas	Muhtar	45 Yıl

Tablo 3.1. Mülakat Gerçekleştirilen Katılımcılar Listesi

3.1.2. Çalışma Örnekleme

Çalışmanın örnekleme olarak seçilen Denizli’de, mekânsal boyutta araştırmanın kapsamı başta tarihi çekirdek Kaleiçi-Bayramyeri bölgesi olmak üzere eski/tarihi kent merkezini kapsayan alan bağlamında kurgulanmaktadır. Tarihi Kaleiçi çarşısı haricinde Bayramyeri ve Delikliçınar meydanlarının çevresi ile arasındaki aksta gelişen eski kent merkezi; başta Saraylar Mahallesi olmak üzere 15 Mayıs, Altıntop, Atalar, Hacıkaplanlar, Sırakapılar ve Topraklık mahallelerinin büyük kısmından oluşturmaktadır. Benzer biçimde alan araştırmasına katkı sunulması amacıyla, Türkiye örneklerinde kentlerin sanayi/modernite öncesi geleneksel dönemdeki formasyonlarında yer alan Kaleiçi yerleşimleri ve çevresinde gelişen kent dokusu, eski kent merkezi olarak ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu alanlar, örneklerde işleneceği üzeri kentin tarihi çekirdeği olarak onu ilk var eden muhitleridir. Geçmişten gelen yaygın kullanımı nedeniyle Türkiye’deki farklı yerleşim yerlerinde Kaleiçi veya kale mahallesi/muhiti olarak adlandırılan yerleşimler bulunmaktadır. Ancak Kaleiçi bölgelerinin resmi mahalle adları zamanla farklılaşmış, bu nitelikteki kentlerde yerleşim alanları Kaleiçi bölgelerinin dışına doğru genişlemiştir. Böylece, eski kent dokusu büyük oranda Kaleiçi ve çevresiyle bütünleşen bir konuma gelmiştir.

Çalışmada Kaleiçi ve çevresinde gelişen eski kent merkezlerine sahip yerleşimlerinden; farklı karakterdeki iki büyük kent olan Ankara, Antalya ve orta ölçekli Edirne kenti örnekleme katkı sunmak üzere belirlenmiştir. Bu üç kentin eski kent merkezine yönelik Denizli’ye göre geçmişe uzanan planlama ve uygulama deneyimleri ayrıca akademik çalışmalara konu edilmiş olması, örnekler arasında yer verilme noktasında öne çıkartan etkenler olmuştur. Çalışmada incelenen alan itibarıyla Ankara’da Kale, Hacettepe (Hamamönü semti) ve Hacıbayram (Ulus semti) mahalleleri, Antalya’da Kaleiçi’ni kapsayan Selçuk ve Tuzcular mahalleleri (Barbaros ve Kılınçarslan mahallelerin bir bölümü) ile Kaleiçi dışında yer alan Balbey ve Haşim İşcan mahalleleri, Edirne’de ise Kaleiçi’ni kapsayan Mithatpaşa ve Dilaverbey mahalleleri ile çevresindeki mahalleler; günümüzdeki Kaleiçi ve çevresindeki kentsel dokuyla birlikte eski kent merkezini kapsayan mahallelerdir⁸⁰.

---

⁸⁰ Detayları çalışmanın 2.3. bölümünde yer almaktadır.

Dünyadan eski kent merkezlerindeki örnekler üzerinde durulduğunda ise; idari, tarihsel veyahut morfolojik açıdan ayrıma gidilmekten çok doğrudan uluslararası bir alan düzenlemesine başvurulmuştur. Bu kapsamda örnek seçilen kentlerin tamamı, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ndeki⁸¹ kültür mirasları arasından eski/tarihi kent merkeziyle yer alan kentler arasından seçilmiştir (Bamberg, Galle, Havana, Hiroşima, Mostar, Rodos, Varşova). Dünya mirası kabul edilen kentlerin eski kent merkezleri de doğrudan UNESCO tarafından tayin edilmiş alan olarak ele alınmıştır. Farklı uygulama deneyimlerine sahip kentlerin, örnekleme ve çalışmanın konusuna katkı sunmak amacıyla incelenmesinin yanında, çalışma genelinde sunulan örnekler ve bilgiler dâhilinde konunun zenginleştirilmesi hedeflenmiştir.

3.1.3. Çalışmanın Varsayımları

Çalışma, Denizli örneğinde incelenen ve tartışılan olguların Türkiye'deki pek çok kentin eski merkezi için de geçerli olduğu varsayımından hareket etmektedir. Çalışmanın varsayımlarının dayandığı temel noktaların özeti; kent kimliği ve kent belleğinin, eski kent merkezinin kent ve kentli yararına değerlendirilmesi ile yaşatılabileceğidir. Eski kent merkezi işlevsizleşen (buradaki işlevsizlik ekonomik ve sosyal açıdan kentli ile mekânın rabitasının kopmasıdır) bir kent, çekirdeği sönen bir yıldızdan farksız kalmaktadır. Bu durumda, süreç içinde kent kimliğinin kaybolması ve bellek yitimi kaçınılmaz olur. Öte yandan, Türkiye'de; kentlerin nüfusları ve hacmi büyüdükçe eski kent merkezinden, önce mekânsal ardından da zihinsel bir kopuşun gelişmeye başladığı varsayılmaktadır. Bu nedenle kentin devamlı surette büyümesinin kent kimliği ve belleği için tehditler barındırdığı kabul edilmektedir.

Çalışmanın, çok boyutlu kavramlar olan kimlik ve bellek özelinde varsaydığı durumlar, çalışmanın kurgusuna yön vermiştir. Bu kapsamda çalışma, kent kimliğinin sabit bir oluşum olmadığını, zamana göre değiştiği ve dönüştüğünü kabul etmektedir. Özellikle büyük kentlerde/metropollerde mekânsal ayrımın ve çeşitliliğin oldukça fazla olması nedeniyle tüm kente yayılan bir kimlik tanımından çok mekânlar/semter özelinde farklı kimlik yapıları olduğu olağan bir gerçek olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışma, geçmişten bugüne her kentin bir kimliği olduğu varsayımından hareket etmektedir. Bu kapsamda kimiksiz kent ifadesi; aslında kimliğin görünürlüğünün silik

---

⁸¹ UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi için bkz. <https://whc.unesco.org/en/list/> (21.11.2020)

olduğu, kimlik sorunları/bunalımı olan ve kimlik ile kentliler arasında bağın zayıf olduğu bir kent kurgusunu akla getirmelidir. Dolayısıyla çalışma boyunca kent için atfı yapılan kimliksiz olma, kimlik kaybı vb. gibi tanımlamalara bu perspektiften bakıldığı ifade edilebilir.

Çalışma, başta Denizli olmak üzere ülkemizdeki pek çok kentin kimlik bunalımları olduğunu ve bellek yitiminden etkilendiğini kabul eder. Büyük kentlerde bu durumun daha beklendik olduğu özellikle son yarım yüzyıldaki kentleşme ve ülke içi göç sürecinden anlaşılabilir. Buna karşılık, ülkemiz kentlerinin içinde bulunduğu durum günümüzde kimlik ve bellek bağlamında pek çok sorun içerse de kaçınılmaz bir sonuç olarak düşünülmemektedir. Tüm olumsuzluklara karşılık, kentlerin kimliği yitirilse, belleği silinse de her daim bir çıkış yolu bulunabilir. Dünyadan örnekleri de değerlendirdiğimizde bu çıkış yolunun, kenti var eden eski kent merkezini kentli lehine kazanmakla mümkün olabileceği varsayılmıştır.

Sonuçta çalışmanın konusu, amacı ve yöntemlerinden hareketle, tespit edilen sorunlar ve yapılan gözlemler doğrultusunda çalışmanın başlangıcında ortaya konan varsayımların/hipotezlerin şu şekilde olması beklenebilir;

Varsayım 1: Kentsel kimlik ve belleği anlamak, şekillendirmek ve yaşatmak için eski kent merkezlerinin işlevi oldukça hayatidir. Kentin kimliğinin inşa edildiği ve hafızasını yaşatan eski kent merkezleri, ayrışan kent toplumunu mekânda birleştirme istidadına sahiptir. Bu bakımdan eski merkezler kent yaşamına katılımın ve çoğulculukla beraber demokrasinin gelişimine katkıda bulunur.

Varsayım 2: Denizli'de ve Türkiye'deki pek çok kentte eski kent merkezleri farklı etkenlerle ciddi tahribatlara uğramıştır. Bu tahribatı gidermeye dönük adımların çoğunluğu ise kentleri yerel halktan ziyade sermayenin talepleri doğrultusunda tüketim temelinde kültür ve turizm endüstrisine açmak için yürütülen çalışmalardan oluşmaktadır.

Varsayım 3: Denizli kenti kapitalist üretimin yaygınlaşması ve küreselleşme sürecinin etkisinde hızlı büyüme gösteren bir kent olarak eski kent merkezinden tedricen uzaklaşan bir görünümündedir. Mekânsal düzlemde kopuşu kimlik ve bellek bağlamında zihinsel kopma süreci takip etmektedir. Bu nedenle başta eski kent merkezinin kentliler

tarafından kullanılması ve yaşatılmasına yönelik düşünce pratikleri sunmak ve yöntemler araştırmak önemsenmelidir.

Varsayım 4: *Denizli'de kentsel kimlik ve bellek bağlamında en önemli ve belirleyici kurumsal yapı, kentin yerel yönetimi ve onun vizyonudur.* Ancak başta yerel yönetimler ve diğer aktörler; kentsel kimlik ve belleğin var edilmesinde eski kent merkezlerinin rolünü kavrayamamıştır ve konuya kamu yararı, kentlilerin çıkarından değil çoğunlukla sermayenin penceresinden rant odaklı bakmaktadır.

Varsayım 5: *Tahrip edilmiş yahut işlevini yitirmiş olsalar da eski kent merkezleri, yeniden kimlik ve belleğin yaşatılması için dönüştürülebilir.* Dünyada yok edilmiş eski kent merkezlerinin dahi yeniden kent kimliği ve belleğinin yaşayan bir parçası haline dönüştürüldüğüne dair örneklerle rastlanabilir. Bu bakımdan eski kent merkezini yeniden kent ve kentlilere kazandırmak mümkündür.

Denizli özelinden genele varıldığında çalışmadaki varsayımların paydası; eski/tarihi kent merkezlerini kentlilerin canlı ve sürdürülebilir biçimde kullanamadığı kentlerin zamanla kent belleğini yitirmesi ve kimliğini oluşturan unsurların kaybolması ile kimliksiz bir kent haline dönüştüğüdür. Bu doğrultuda, kentlerin kimliğini koruma ve belleğini yaşatmanın, aynı zamanda tahrip edilen bu kavramları kentliler lehine geri kazanmanın yolu, eski kent merkezlerini işlevsel bir konumda kent hayatının merkezinde yer almasını sağlamak ve sürdürmek olmalıdır.

3.1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Kent kimliği ve kent belleğine altyapı oluşturması bakımından ele alınan kent, kentleşme ve kentleşme başlıkları hayli geniş literatüre sahip olmalarına karşılık benzer tasnifler üzerinden konunun odağını dağıtmaksızın değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, çalışmada kimlik ve bellek kavramlarının sosyoloji ve psikoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerdeki derinlemesine tartışma ve açıklamalarına girilmeyerek kent düzleminde kopmamak adına yalnızca kentle olan ilişkileri doğrultusunda söz konusu kavramlar incelenmektedir.

Kent kimliği ve belleği birbiriyle yakından ilişkili olmakla beraber farklı kavramlar olarak ayrı çalışmaların konusu olabilecek durumdadır. Nihayetinde alanda gerçekleştirilmiş pek çok çalışma iki kavramdan birisi üzerine yoğunlaşmıştır.

Literatürde kent kimliğine yönelik yürütülen çalışmalar kent belleğine göre daha ağır basmaktadır, bu nedenle kentsel bellek üzerine çalışmaların özellikle sosyal bilimler alanında nispeten sınırlı yer aldığı belirtilebilir. Bununla beraber, kimlik ve belleğin bir arada eski kent merkezleri bağlamında ele alınması, derinlemesine incelemeye gelince belirli kısıtları beraberinde getirebilecektir.

Lynch (2016: 172)'in Kent İmgesi kitabında “*Yapılan geniş kapsamlı araştırmanın ve analizin hantal ve deneysel tekniği, küçük ölçekleri kaçınılmaz kılar. Daha büyük bir örneklem, şüphesiz ki gereklidir ve daha hızlı işleyen dikkatli yöntemleri gerektirir*” vurgusunda belirttiği gibi araştırmanın kapsamı ve tekniğin yapısı, belirli çalışmalarda ölçeği daraltmayı elzem bir hâle getirmektedir. Benzer biçimde bu çalışma kapsamında eski kent merkezlerinin kentsel kimlik ve bellek bağlamında rolü yalnızca Denizli için değil tüm kentler için incelenebilecek ve üzerinde tartışılabilir bir konudur. Buna karşılık, çalışma Denizli özelinde derinlemesine inceleme yapmakla beraber, Türkiye’de seçilen örnekleri⁸² ve dünyadan örnekleri nispeten yüzeysel bir şekilde değerlendirme sınırlılığı ile malûdür. Sonuçta çalışma kapsamında konunun derinliği ve genişliği, ancak Denizli örneğinden tümevarıma gitmeye imkân sunmaktadır.

Son olarak çalışma sürecinin sınırlılıkları arasında Denizli ve diğer kentlerin eski kent merkezi üzerine yürütülen araştırmalarda, kentler hakkında sağlıklı, etkin mekânsal veri sistemi bulunmadığı için doğru ve güncel nicel verilere ulaşmakta güçlükler yaşanmıştır. Benzer durum dijital tabanlı veri edinebilme noktasında da görülmektedir. Veri toplama tekniği olarak fotoğraflama yapılmasına karşılık, görsellikten öte sesi de içeren mekânsal video kaydının çalışmaya aktarılmasına imkân bulunmamaktadır. Ayrıca bu süreçteki tüm akademik çalışmaların ortaklaşa mücbir sınırlılık sebebi olarak ifade edilebilecek Covid-19 salgını sürecinin de bu kapsamda değerlendirilmesi teklif olunabilir.

3.2. Denizli'nin Kent Kimliği Unsurları ve Eski Kent Merkezindeki İzleri

“Al gözüm seyreyle Denizli pazarını

Sittin sene beklemiş durmuş ressamını, yazarını

---

⁸² Kuşkusuz bu çalışmada ele alınan kentlerden başka Türkiye genelinde benzer kaleiçi yerleşkesi eski kent yapısı olan kentler de bulunmaktadır. Örneğin Kars, Niğde, Kuşadası, Seferihisar, İznik vs.

*Ama bizler bu yurdun aydın geçinenleri
Elimize kâğıt kalem geçer geçmez
Evvela Galata 'yı çekmişiz sineye sonra Şişli 'yi
Gözüm kör olsun duydumsa
Minicik horozlardan başka kimseden Denizli 'yi'' (Alptekin, 1989: 150).*

1953 yılında Denizli'yi ziyaret eden B. Rahmi Eyüboğlu, Denizli hakkında horozundan başka bir niteliğini bilmediği için Denizli Destanı şiirinde bir özeleştiri yapmaktadır. 'Denizli'nin kimlik unsurları nelerdir ve eski kent merkezinde kent kimliğinden neler geriye kalmıştır?' sorusunun yanıt çok kısa yahut uzun uzadıya olabilir; Pamukkale, Laodikeia, sanayi kenti-tekstil kenti, Denizli horozu, suları, dağları, dokumaları, Kaleiçi, Denizli kebabı, Özay Gönüm, Denizlispor vs.

Geçmişe doğru gidildiğinde; 1331 yılında Denizli'ye gelen İbn-Battuta'nın kentteki gözlemlerinde öne çıkardığı kimlik vurguları şu şekildedir; kentin sularının bolluğu, bağlık ve bahçelik oluşu, bezlerinin kalitesi ile çarşısının canlılığı ve Ahilik düzenidir (Uykur, 2005; Göçgün, 2009). Meşhur seyyah Evliya Çelebi (2011: 212-215) ise 1671 yılında ziyaret ettiği Denizli'nin tıpkı İbn-i Battuta gibi bol sularına, kaliteli bezlerine, bağ bahçe içindeki evlerine ve tabii olarak Kaleiçi çarşısına vurgu yapmıştır. Belge (2018: 172) kentin kurumsal logolarında gözlenen öne çıkan kimlik öğelerinin; Denizli horozu, Pamukkale Travertenleri, Hierapolis ile Laodikeia antik kentleri ve tekstil olduğunu ortaya koymaktadır. Sezener (2018: 24) ise geçmişte Denizli'de görev yapıp tatillerde memleketlerine giden memurların yanlarında götürdükleri hediyelerin; dokuma ürünleri (havlu, çarşaf gibi ev tekstili), bakır işleri ve lokum, şekerleme olduğunu aktarmaktadır.

Sayıları giderek artan pek çok internet sitesi ve uygulama, mekânların kullanımı ve değerlendirilmesi hakkında geniş çaplı bilgiler sunabilmektedir. Bu kapsamda Google Haritalar (Maps) uygulamasında mekânlar hakkında yapılan yorum ve görüşler yer almakta olup, 10 yıldan fazladır Türkiye'de kullanılan bir uygulama olması nedeniyle yararlı bir veri kaynağı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu denli geniş yorum ve puanlama içeren Denizli özelinde başkaca kapsamlı bir internet kaynağı neredeyse bulunmamaktadır. 15.02.2022 tarihi itibarıyla Google Haritalar'da bakıldığında Denizli genelinde dünyaca ünlü Pamukkale (55.508) açık ara ilk sırada gelirken turistik alanlar Laodikeia (2.320) ve Karahayıt'ın (3.036), Bayramyeri (6968) ve Babadağlılar

Çarşısı'nın (4365) gerisinde kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla, Denizli'nin kültür ve turizm değeri olarak Pamukkale'nin baskın konumu yadsınamaz biçimde sürmektedir. Aynı zamanda, kent içindeki hiçbir yapı veya mekân popülaritede Pamukkale ile kıyaslanabilir düzeyde değildir. Ancak, şehir içinde gastronomi mekânları da önemli olmak üzere eski kent merkezindeki mekânların yorumlanma miktarı kentin geri kalanı ile kıyaslandığında yüksek seviyededir. Bu durum Denizli'nin kimlik öğeleri hakkında da bir bakıma fikir vermektedir. Sonuçta Pamukkale, tarihi Denizli ve Kaleiçi'ni de temsilen Bayramyeri Meydanı, Denizli kebabı, tekstil üretimini temsilen Babadağlılar Çarşısı ve Denizli horozunu temsilen Horoz Heykeli yorumlanma sayısında öne çıkan kimlik unsurları olmuştur.

Bu noktada, Denizli'yi Denizli yapan kimlik unsurlarının detaylı bir analizi, kavramsal çerçevede aktarılan kentsel kimlik unsurları temelinde açıklanmaktadır.

3.2.1. Doğal Unsurlar

3.2.1.1. Coğrafi Konum ve Topografya

Konum olarak Anadolu'nun güneybatısında yer alan Denizli (37°46'K, 29°05'D) Karcı Dağı eteklerinden Çürüksu Ovası yahut diğer adıyla Denizli Ovası'na doğru inen bir alanda kuruludur. Güney ve batısı sırasıyla Honaz, Karcı-Akdağ, Babadağ, gibi dağlarla çevrili olup doğu tarafı tepelik kuzeyi ise ovaya bakar konumdadır. Kuzey kısmında ise kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan Çürüksu Ovası'nın bitiminde Çökelez Dağları yer almaktadır. Honaz Dağı; 2.571 m, Babadağ, 2.308 m yüksekliğindedir (DBB, 2014: 40; Uysal, 2016: 3-5). Denizli'nin yer aldığı Çürüksu Vadisi'ni çevreleyen dağlar, kentin topografik özelliğinin başında yer almaktadır (Uçman Altınışık, 2017: 9). B. Rahmi Eyüboğlu, Bursa'nın kız kardeşi dediği Denizli için yazdığı şiirinde (Denizli'ye Selam⁸³) kenti çevreleyen dağların çarpıcılığını betimler: “*Ne güzel dağların var Denizli/ Sana denizli değil dağlı demeli dağlı/ Dağlar hey... Yiğit dağlar. Yüce dağlar/ Koptukları yerden bulutla bağlı.*”

Dağların ardından su kaynakları, topografyanın bir diğer önemli unsuru olarak öne çıkmaktadır. Türkiye genelinde tarihsel süreçte pek çok yerleşim biriminin doğal,

---

⁸³ Eyüboğlu, B. R. (2008). *Sabır ile Koruk (Toplu Eserleri Yazılar 1952-1953)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

sosyoekonomik vb. gelişmelerle yerleri değişmiştir. Denizli kentinin ise yer değiştirerek daha geniş su imkânlarına sahip olması nedeniyle bugünkü eski kent merkezinin bulunduğu konumuna taşınmasında etkili faktörün su kaynaklarına yakınlaşmak olduğu değerlendirilmektedir (Akça, 1945: 6; Tuncel, 2007: 48).

Denizli'nin coğrafi konumunun etkisiyle günümüzün revaçtaki tatil beldelerine ve İzmir ile Antalya kentlerine olan ortalama 2,5 saatlik karayolu mesafesi, kentlilerin alışkanlıklarını etkileyen bir durumdur. Özellikle yaz aylarında hafta sonları ve tatillerde şehir dışına çıkan pek çok kentlinin yanı sıra ikincil konut sahibi Denizlililerin sayısı azımsanmayacak düzeydedir (Boz, 2018: 180). Bu durum, kentin coğrafi konumunun ne denli kent yaşamını ve kentli davranışlarını etkileyebileceğine dair bir örnek teşkil etmektedir.

3.2.1.2. İklim Yapısı

Denizli'nin bulunduğu Çürüksu Ovası, Akdeniz iklimini kente hâkim konuma getirmektedir. Ege'de dağların denize dik uzanması sonucu Menderes Vadisi'nin en doğusunda yer alan Denizli, ılıman Akdeniz ikliminin ulaştığı son noktadır. Bu durum, denizden hayli içeride olmasına karşılık karasallığı büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Böylece denize uzakta kalmasına karşılık, Akdeniz iklimine sahip oluşu Denizli kentine özgün bir konum sağlamaktadır. Yazları sıcak ve kurak geçiren kent, kışları ılık ve yağışlı geçirmektedir. Bu durum, ovadaki tarım ürünlerinin daha erken hasat edilmesine olanak tanımaktadır (Uysal, 2016: 7; Boz, 2018: 174-175).

Kent, en fazla ocak ve şubatta yağış alırken temmuz-eylül arası yağışın çok düşük olduğu dönemdir. Ayrıca, mayıs ve haziran döneminde ikinci vakti yağması ve kırk gün kadar sürmesi nedeniyle halk arasında kırkikindi olarak anılan yağmurlar olmaktadır (Uysal, 2016: 10).

3.2.1.3. Bitki Örtüsü ve Fauna

Kentin meşhur sözlerinden biri olan *“her horoz kendi çöplüğünde, Denizli horozu her yerde öter”* deyişine özne olan meşhur Denizli horozu, kentin simgeleri arasında yer alan oldukça önemli bir kimlik unsuru olduğu için fauna, kimlik ögesi olarak bitki örtüsünün önünde yer almaktadır. 3-4 kg arasında olan farklı cinsleri ve ötüş türleri olan Denizli horozunun en büyük özelliği 20 saniyeyi aşan uzun ötüşe sahip

olmasıdır (internette 1 dakika süren ötüşlere ait videolar bulunmaktadır). Yerli bir tür olarak halen kent ve çevresinde varlığını sürdürmekle birlikte horozların mevcudu, şehir içinde kümes barındırmanın sınırlandırılması ve değişen yaşam şartları ile kent merkezinde giderek azalmıştır (Sezener, 2018: 26-27).

Özdede vd., (2021: 695)'nin yürüttüğü çalışmada katılımcılara sorulan Denizli ile bağdaştırılan ilk 5 kelimenin ne olduğu sorusuna verilen yanıtta horoz, Pamukkale'nin ardından ikinci sırada gelmiştir. Kentin en önemli meydanında horoz heykelinin bulunması, bu kimlik unsuruna verilen önemi yansıtmaktadır. 2011 yılında horoz figürlü kabartmaların bulunması ile geçmişi Laodikeia devrine kadar ulaştığı bilinen ve Denizli için tarihsel önemini ispat eden horoz, kentte belli başlı kamu kurumlarının ve Denizlispor'un logosunda da yer almaktadır (Belge, 2018: 173-174).

Bitki örtüsüne gelindiğinde ise öncelikle kentin geçmişteki bahçeli ve bağlık yapısında belirgin biçimde gözlemlenen, ancak günümüzde büyüyen kentin içinde sayıları oldukça azalmasına karşılık çevresindeki köylerde bollaşan meyveler, kentin zengin tarım geçmişini yansıtmaktadır. Bu durum sözlü görüşmelerde de aktarılmaktadır. *“Sulak olduğu için bağ bahçe yapmak, meyve yetiştirmek çok kolay.” (K 18) “Bahçelerde meyve-sebze olurdu, biz sebze aldığımızı bilmezdik. Yemediğini de insanlar kurutur, kışın yerlerdi. Öyle bir gelenek görenek vardı.” (K 4)*

Tarım ürünlerinde, ilin konumuna bakıldığında tütün üretiminde %17 ile Denizli, geçmişten süregelen üretimiyle ülke genelinde ilk sıralarda yer almaktadır. *“Şehrin hemen çevresinde tütün yapılırdı, bizim İstiklal Mahallesi'nin hepsi tütüncüydü. Çünkü geldikleri yerde tütün ekimi yapmışlardı. Tabi bir kısmı da sanatkârdı.” (K 26) “Şehrin şimdiki yerleşim olan kısımları eskiden tarlaydı örneğin bizim Akkonak taraflarında tütün yapılırdı.” (K 24)* Kekik ise Türkiye üretiminin yüzde 86'sına karşılık gelmektedir. Meyve yetiştiriciliğinde ise; Türkiye'de hünnap %10, nar %7, şeftali %7, elma %6, cennet elması %6 oranında Denizli ilinde üretilmektedir. Tonaj bazında en fazla üretilen ürün ise üzümdür. Manisa'dan sonra Türkiye'nin ikinci sıradaki üzüm üretici ili olan Denizli'nin ülke içindeki payı çekirdeksiz üzüm ve şaraplık üzümde %20'nin üzerindedir (TÜİK, 2022). Selçuklular dönemine değin uzanan kaynaklarda Denizli ve çevresindeki özellikle nar ile üzümün meşhur olup övgüyle bahsedilen ürünler arasında olduğu elma, ayva gibi ürünlerle birlikte ifade edilmiştir (Baykara, 2007: 242).

Kent merkezinde hâkim bitki varlığına gelindiğinde, geçmişte Denizli'ye yeşil dokusunu veren ancak zamanla uzayıp giden apartmanlara yenilen ağaç ise serviler olmuştur. Öte yandan, kentin çevresindeki dağları çevreleyen çam ormanları ve endemik bitki örtüsünün varlığına (Uçman Altınışik, 2017: 9) karşılık kentin içinde yer alan çınarlar, Denizli'nin önemli bir kimlik unsurudur. Pek çok katılımcı çınar ağaçlarının varlığını dile getirirken, “Çınar ağaçları su sebebiyle gelişti” ifadesiyle (K 17) çınarların bolluğunda suyun etkisine de vurgu yapmaktadır. Kent merkezindeki çınar (*Platanus orientalis*) ağaçlarından günümüze kalanları halen Yeni Camii avlusunda, Bayramyeri Meydanı'nda ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı üzerindeki parklarda görmek mümkün olsa da sayıları azalmıştır (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 596). Denizli'nin en önemli meydanlarının başında gelen Delikliçınar Meydanı⁸⁴ adını çınar ağacına bir diğer ifadeyle doğal bir kimlik unsuruna borçludur. Meydanda içinde genişçe bir oyuk bulunan devasa bir çınar ağacı bulunduğu bilinmekte olup meydanın Delikliçınar adı o ağaçtan gelmektedir. Öte yandan o ağacın ne zaman ortadan kalktığına dair kaynaklarda kesin bir yıla henüz rastlanmamıştır (Tıkıroğlu, 2005; Kutludağ, 2013; Uysal, 2017).

Fotoğraf 3.1. Delikliçınar Meydanı ve Çatalçeşme Parkı'ndaki çınarlar... Fırka Bahçesi'ndeki çınar ise neredeyse 300 yaşında
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Ayrıca, dikimi 60'lı yıllara kadar uzanan ve bölgenin geçmişte doğal bitki unsuru olmayan palmyeler (*washingtonia* sp.) de başta Gazi Mustafa Kemal Bulvarı olmak üzere çeşitli caddeler boyunca uzanmaktadır (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 597). Öte yandan kent merkezinde yer alan palmye ağaçları ise yarım asrı aşan geçmişiyle beraber dönem dönem farklı tartışmaların odağında olmuştur. Boz (2018: 175), bu ağaçların korunmasına yönelik verilen mücadeleyi değerlendirirken kentin denizden uzak konumuna rağmen Akdeniz iklimine sahip olmasıyla bu iklimin özgün ağacı olan

⁸⁴ Meydanın tam adı 15 Temmuz Delikliçınar Şehitler Meydanı'dır.

palmyelerin kentin iklimsel kimliğini tamamlayan bir niteliğe sahip olduğunu açıklamaktadır. Benzer biçimde kentteki zeytin ağaçları da Akdeniz iklimini vurgular niteliktedir.

Fotoğraf 3.2. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı boyunca sıralanan palmyeler
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Son olarak, Cumhuriyet Dönemi'nde Bursa'da olduğu gibi Denizli'de de ipekböceği yetiştirilmiş ancak 1950'lerde sona ermiştir. Bu süreçte kentin ana caddelerine ipekböceği üretiminde kullanılan dut ağaçları ekilmiş olup bunların pek çoğu sonraki yıllarda sökülmüştür (Sezener, 2018: 45). Ancak halen kentte sayısı azalsa da bu dönemin eseri dut ağaçlarının varlığına rastlamak mümkündür.

3.2.1.4. Su Yapısı

“Denizli yemyeşildi./ Denizli çiçekti./ Denizli meyveydi./ Denizli sebzeydi, şuydu buydu da, en çok şuydu. Kireçliydi ama tertemiz şuydu... Evden eve sevgi götüren su...” (Bektaş, 2011). Yükseltisi 2.000 metreyi aşan dağların yamacında kurulu olan Denizli'de irili ufaklı pek çok dere geçmişten günümüze değin kentin (kimi kaynaklara göre adını aldığı) su unsurunu meydana getirmiştir. Çaybaşı, Kuşpınar, İncilipınar, Suluköprü, Değirmenönü, Kuyupınar, Gürpınar, Değirmenönü gibi suyu çağrıştıran yer isimlerinin; kentin geçmişten beri hayranlıkla aktarılan sularla bütünleşik yapısının günümüze kalan akisleri olduğu belirtilebilir. Evliya Çelebi (2011: 214) Denizlililerin sularıyla gurur duyduğunu *“Şehrimizin dört tarafında 20 binden fazla kaynak suyu vardır diye övünürler”* ifadesiyle aktarırken tabii devamında sivrisinek bolluğundan da şikâyet etmektedir.

Denizli'de 1970'li yıllara kadar kentin kimliğinde belirgin biçimde öne çıkan su varlığının görüşmelerde sıkça belirtildiği gözlenmektedir. *“Evin önünden 3 m çay geçirdi, bizim büyüklerimiz balık tutardı o kadar temizdi.”* (K 16) *“Evlerin dibinden*

çaylar harıl harıl akardı. Biri Çaybaşı Caddesi üzerinden biri de Merzeci Sokağı'ndan giderdi.” (K 19) “Denizli'nin hemen her mahallesinde artezyen suları vardı, suyumuzu oradan doldururduk.” (K 1) “Bizim evlerin arasında temiz temiz sular akardı, içerdik, karpuzları koyardık.” (K 31) “Arıklar soğuturdu yemekleri, artezyenler vardı çoğu tulumba şeklinde olurdu. Belediyenin vatandaşa su sağlama sorunu ve sorumluluğu bulunmuyordu.” (K 12)

Fotoğraf 3.3. Denizli'nin dereleri ve arıkları yalnızca belleklerde ve eski fotoğraflarda yaşıyor

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi (2022)*

Tıkıroğlu (2005: 8), kentteki pınarların sayısının, isimlerinin hatırlanamayacak kadar çok olduğunu belirtmektedir. Bu pınarlardan akan sular, genişçe ise ‘çay’ daha dar ve evlerden geçer ise ‘arık’ olarak isimlendirilmiştir. Bu su yapısı sayesinde erken dönemlerde Denizli merkezinde çeşitli değirmenler ve bunların getirdiği un fabrikaları var olmuştur. Geçmişte Fırka Bahçesi olarak bilinen askeri bölgede kalan alan, Başpınar ismiyle Denizli kent merkezine akan kaynağın çıkış noktasını teşkil etmektedir. Osmanlı coğrafyasındaki geleneksel ev yapısına büyük ölçüde benzemekle beraber, eski Denizli evinin öne çıkan iki farklı niteliği bulunmaktadır. Eski Denizli evi, her şeyden önce yeşilin içindedir ve bahçelerle çevrilidir. Bir diğer niteliği ise her evden, bahçeden arık geçmektedir (Bektaş, 2011: 38). Bu arıklar, içme suyu ve gıdalar için doğal buzdolabı görevi görmektedir. “Evimiz büyük, her türlü meyvenin olduğu bahçeli bir evdi ve baştan aşağı ark geçerdi. Bu arklar berrak tertemiz içinde bahıkların, yengeçlerin olduğu arklardı.” (K 8) “Eskiden Denizli’de bağ bahçe çoktu, her evden arık geçerdi. Çaylarda balık yakalardık, içilirdi, tertemizdi. Arıkların üzerine yiyecekler bırakılır, soğuk biçimde kalması sağlanırdı.” (K 1) “Her evden arık su geçerdi, buzdolabı yerine herkes onu kullanırdı.” (K 5) “Bizim evimizden de arıklar geçerdi. İki tane arık geçerdi annem babam abdest alırdı, temiz su akardı.” (K 9) “Evlerden arıklar geçerdi, sular

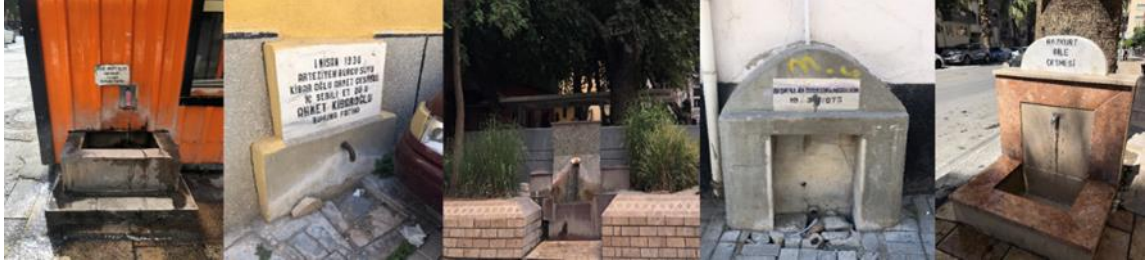
buzdolabı olarak kullanılırdı.” (K 11) Ayrıca Uçman Altınışik (2017: 9)’ göre her ne kadar kent merkezinde bulunmayıp çevresinde olmakla beraber termal su kaynakları da kent kimliğinin doğal unsurları arasında belirtilebilir.

Fotoğraf 3.4. Geçmişte kent merkezinden akan suların kaynağı Baspinar
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Öte yandan kent sularının her dönem içmeye elverişli olmadığı da bilinmektedir. Doktor Kemal Şakir (2014: 177) 1927’de kaleme aldığı eserinde, Denizli’de mesken alanlarından geçen suların pek çoğunun sıhhi olmadığı bu nedenle kent sakinlerinin zaman zaman içme suyu kaynaklı hastalıklara yakalandığını ifade etmektedir. Gönüllü (2016) de 70’lerde arıklardan geçen suların, büyüyen kentte giderek sıhhi sorunlara dönüştüğünü bu nedenle kanalizasyona entegre edilmesinin gerektiğini aktarmaktadır. *“Sular zamanla kayboldu, şehir şebekesine aldılar.” (K 10) “Artan nüfusla arklar kirlendi, Babadağlılar geldikten sonra ipliklerini boyadılar, bu boyalar arklara karışır oldu, tuvaletler konup zamanla arklara karışmaya başladı. Çünkü Denizli’de kanalizasyon yoktu.” (K 8) “Her köşe başında artezyen su olurdu, onlar kayboldu gitti.” (K 5)* Bu durum su varlığının ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Günümüzde kanalizasyon şebekesine geçmiş olan kentin su varlığını, özellikle eski kent merkezinde sokaklarda rast gelinen çeşmelerden yakalayabilmek kısmen mümkündür. Ancak, geçmişte kentin oldukça önemli bir kimlik unsuru olan arıkların, derelerin ve pınarların teşkil ettiği su varlığının, bugün kimliğin parçası olmaktan ziyade kent hafızasında unutulmaya yakın bir hatıra olduğu ifade edilebilir.

Fotoğraf 3.5. Kentin su varlığından geriye kala(bile)n çeşmeler

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

3.2.1.5. Jeolojik Yapı

Kentin jeolojik yapısında, I. Derece Deprem Bölgesi olmasının yanında yörede bolca çıkarılan travertenin varlığı üzerinde durulabilir. Batı Anadolu Fay Kuşağı'nda yer alan Denizli ve bulunduğu Çürüksu Vadisi geçmişten bu yana şiddetli nitelikte depremlere tanık olmuştur. Kentin öncülü olan Laodikeia'nın yaşadığı yıkıcı depremlerde olduğu gibi Denizli'nin de geçmişten gelen kimliğinde yer eden deprem olgusunun ne denli etkileri olduğu depremlere dair kayıtların günümüze yaklaştıkça daha bilinir hale geldiği görülmektedir. Son üç yüzyıllık döneme bakıldığında Denizli; 1703, 1717 ve 1899 yıllarında yıkıcı depremler geçirmiştir. 20.yy'da ise merkez üssü Denizli olan 1976 depremi, kentin yaşadığı son yıkıcı deprem olmuştur (Bektaş, 1977; Avcı, 2007; Uluskan, 2007).

Denizli'nin turizm sembolü olan Pamukkale Travertenleri jeolojik bir oluşum olması bakımından da önemli bir jeolojik kimlik unsurudur. Bölgenin genelinde yaygın olan ve günümüzde doğal taş sektöründe ekonomik bir değer olan traverten, bölgeye özgü bir kayadır. Travertenlerin bileşeninde yer alan kalsiyum karbonat (CaCO_3), taşların yüzeye çıkması sonucu içeriğindeki karbondioksitin açığa çıkması ile geriye beyaz görünümlü kireçli traverten taşlarını bırakmaktadır (Doğaner akt. Belge, 2018: 174). Bu sayede dünyaca meşhur Pamukkale ortaya çıkmıştır ki halen dünyadaki en büyük beyaz traverten oluşumu olduğu bilinmektedir.

Denizli kent merkezindeki kaldırımlar ile meydanların yer döşemeleri yörede öne çıkan traverten taşlarından yapılmıştır (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 596). Kentin çevresindeki traverten taşı varlığı, hem mermer ve doğal taş sektörünün kent ekonomisindeki gelişimine katkı yaparken hem de inşaat ve üstyapı faaliyetinde yapı malzemesi olarak kullanıldığı gözlenmektedir.

3.2.2. Yapay Unsurlar

İnceoğlu (2002: 38): *“Anadolu'nun, geçmişi binlerce yıla dayanan bir zamanların bu güzel kenti, artık herhangi bir yer olmakta. Kent mimari geçmişini büyük ölçüde kaybetti, şimdi sanki dün doğmuş, çok çabuk büyümüş bir çocuk gibi”*. Gönüllü (2016), 1973 öncesi Denizli'nin servi ağaçlarının kentin dokusunu kapladığı yemyeşil bir görünümde olduğunu, yalnızca cami minarelerinin bu yeşilliklerin arasından seçilebildiğini dile getirmektedir. Bu görüntü Denizli'nin geleneksel kent dokusunun son demleridir. İlk 7-8 katlı apartmanların Saltak Caddesi üzerinde 70'lerin başında yükselmesi, 1976 depreminden sonra hızlanan apartmanlaşma/betonlaşma furçasının başlangıcı olmuştur. *“Ne güzel evler vardı mahvettiler; depremden sonra her şey hızlandı.”* (K 16)

Fotoğraf 3.6. Geçmişten günümüze Saltak Caddesi
Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

3.2.2.1. Mimari Özellikler ve Yapılar

“2000 yıllık Hierapolis ve Laodikya'dan bunca yapı kalmışken, 50 yıl önceki Denizli'den anı fotoğrafı gibi birkaç bina kalması düşündürücüdür” (İnceoğlu, 2002: 38). Denizli'nin mimari kimliğinde günümüzde çok katlı beton apartmanların arasında nadiren de olsa kalan eski Denizli evleri oldukça önemli bir mimari kimlik unsurudur. Sözcük anlamı ‘han-evi’nden ortaya çıkan hanay tipi evler, iki katlı olmaktan ziyade yükseltilmiş bir zemini olan tek katlı evler şeklindedir. Önü açık sofalı hayat şeklinde düzenlenen bu evler bir taraf bahçeye bakarken diğer taraf mahremiyeti sağlamak için kapalı bir konumda yer almaktadır (Tıkıroğlu, 2005: 56; Baykara, 2007: 219). İnceoğlu (1989: 293)'na göre eski Denizli evinde sokağa bakan kısımda pencere olmayıp hayat kısmı bahçeye dönüktür. Kafes, harem-selamlık gibi bölümlere ise rastlanmamaktadır.

“Eski Denizli evleri 500 metrekare, zemini taş duvar onun üzerinde Bağdadi denirdi ahşaba kerpiç yerleştirerek, iki katlı evlerdi.” (K 9)

Fotoğraf 3.7. Restore edilen az sayıdaki eski Denizli Evi örnekleri: Sürücü Evi, Ali Bilge Evi, Abdüloğlu Konağı
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Buna karşılık geleneksel Denizli Evi, tuvaletin konutunda dışında ve ısıtılan banyosunun bulunmayışı gibi değişen çağın konfor anlayışının dışında kalan yapısıyla giderek istenmeyen kişiye dönüşmüştür. Buna karşılık, apartmanda oturmak statü ve konfor göstergesi olarak tercih sebebi olmuştur. *“Apartman yenilik hevesiyle ortaya çıktı. Evvel ki evlerde tuvalet dışarıda olurdu mutfak dışarıdaydı, soğuk sıcak fark ederdi.” (K 10)* *“Eski evlerin dezavantajları vardı ama avantajları olduğunu da insanlar apartmanlarda yaşadıktan sonra anladı. Fakat iş işten geçmiş oldu.” (K 19)* Kentin imar planları da bu süreci beslerken yerel aktörler de planlarla daha yüksek katlı ve yoğun imarın sürekli önünü açmıştır (İnceoğlu, 2002: 40). Son olarak, kentin merkez kesiminde olmamakla beraber özgün yapısıyla ayrılan eski Rum (Frenk) mahallesi olan İstiklâl Mahallesi’ndeki hemen hepsi yıkılan eski Rum evleri de kentin kaybolan mirası arasına eklenebilir. *“Mimarlar Odası olarak İstiklal Mahallesi’nde bir sokağı koruyalım dedik ona da muvaffak olamadık.” (K 18)* *“İstiklal Mahallesi’ndeki eski Rum evleri çok güzeldi. Ben orada hamam kültürünü görmüştüm, öyle bir sistem kurulmuş ki hep sıcak suları vardı.” (K 19)* *“Eski evler yıkıldı, 76’dan sonra hızlı şekilde yok oldu. 80’lerde bir yangın felaketi oldu, itfaiye girememiştii sonrasında bazı eski evler yıkıldı.” [...]* *“Yunanlar geldikleri zaman şurada benim dedemin evi var dediğinde, orada bir zamanlar o evin olduğunu biliyoruz, şimdi her birinin yerinde apartmanlar var.” (K 26)*

Laodikeia’nın dağılmasından sonra günümüzdeki konumuna taşındığından itibaren, kenti ziyaret eden seyyahlar ve tarihsel belgelerden anlaşıldığı üzere Denizli’nin kendine özgü yapıları bulunmakla birlikte dikkat çekici veya bir diğer tabirle anıtsal yapısı bulunmamaktadır. Bu durum, tarihsel kimlik unsurunda detaylı aktarılmakla beraber kısaca, kentin tarihte öne çıkan, büyük bir yönetim merkezi

olmaması ile ilişkilidir. Öte yandan geçmişte deprem gibi doğal afetlerle silinen yapıların, 20.yy'dan itibaren birikimli bir yıkım süreciyle yok edildiği görülmektedir. Kentin kimlik ve belleğinde önemli yapıların yok edilme süreci ne yazık ki yakın döneme kadar sürmüştür. Kaleiçi'nin surları, Tabakhane Camii, Ulu Camii, Memleket Hastanesi, eski vali konağı, halkevi, eski hükümet konağı, eski hapisane, Hürriyet İlkokulu eski binası, Sümerbank fabrikası, Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi Binası vs. ile sayısız sivil mimari örneği yıkım sürecine kurban gitmiştir. Denizli Lisesi, taş atölyeler ve son dönemde KUDEB eliyle restore edilen sivil mimari örnekleri neredeyse kıl payı yıkımdan kurtulmuştur. Bayramyeri yakınındaki Vakıflar (Germiyan) Hamamı ise kale duvarları ve Ulu Cami'nin yokluğunda, kentin günümüze kalan en eski yapısıdır. Öte yandan, 1246 yapımı hamam halen aynı işlevini sürdürürken bitişiğindeki eklenti özel bir tekstil firmasının satış mağazasıdır. Denizli'deki kimlik unsurlarındaki yapı ögesinin dağılımını, sivil mimari örnekleri, kamu yapıları ile camiler ve Kaleiçi surları olarak değerlendirebiliriz.

Fotoğraf 3.8. Denizli'nin yıllar içinde yıkılan tarihi yapıları; 40'larda Tabakhane Camii, 70'lerde Memleket Hastanesi, 2000'lerde Ulu Camii...

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi* (2022)

Öncelikle sivil mimari yapılarına bakıldığında; 50'li yıllardan itibaren az katlı betonarme binalarla tanışan Denizli, halen dokusunu muhafaza ederken 70'li yıllardan itibaren çok katlı apartmanların kenti ele geçirmeye başladığı görülmektedir (Başoğlan Avşar, 2014: 170). Böylece kentin yapı stoku ağırlığı da Türkiye'nin geri kalanında olduğu gibi çok katlı betonarme yapıların hâkimiyetine geçmiştir. İnceoğlu, Denizli'de toplamda korunmuş olması gereken konut yapısının 1.000-1.500 dolayında olduğuna dikkat çekerek büyük kısmının yok olmasında belediye ve kentlilerin kısaca herkesin önemli bir rol oynadığını ifade etmiştir (Uysal, 2017: 248). “Burada eski Denizli evlerinden geriye bir şey kalmadı.” (K 31)

Başoğlan Avşar (2017) Denizli genelinde 2016 yılı itibarıyla yalnızca 70 adet tescilli yapı olduğunu ifade etmektedir. Bu rakam Denizli ölçeğindeki tarihi bir kente göre oldukça az miktarda olup eski yapıların ne denli tahrip olduğuna dair önemli bir veri sunmaktadır. Eski sivil mimari örneklerinden geriye kalan az sayıdaki yapı başta Altıntop olmak üzere, Atalar ve (eski Musa) Değirmenönü mahallelerinde toplanmıştır. Özellikle Altıntop ve Değirmenönü mahalleleri arasındaki Çaybaşı Caddesi boyunca sıralanan tarihi evler 80’lerde tedricen yıkılmış ve yerine 7-8-9 katlı apartmanlar dikilmiştir (Uysal, 2013, Başoğlan Avşar, 2014: 169). *“Bizim Değirmenönü Camisi’nin olduğu yerde çok büyük bahçenin içerisinde üç tane evimiz vardı, biri de efe dedemin eviydi. Bize demişlerdi böyle bir efenin yaşadığı evi niye müze yapmadınız. Şimdi olsa yapılırdı ama mirasçılar apartman yapmayı tercih etti. Çok güzel cumbalı, hanay kapılı bir evdi.”* (K 19) Günümüzde Altıntop Mahallesi’nde tespit edilen 40 adet tarihi yapıdan 11’inin tescilli olduğu bilinmektedir. Mahalle, Delikliçınar Meydanı’na yakınlığı nedeniyle ticari alanların varlığını artırdığı bir bölge olurken yapıların halen yarısından çoğunun konut amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Burada başlayan ilk koruma örneği geç bir tarihte, 2010’da restore edilerek ticari kullanıma (kafe) açılan Meserret Sokak’taki Mavi Ev olmuştur (Başoğlan Avşar, 2014: 171; 177). *“(Altıntop’ta) 7-8 tane korunan tarihi ev var. Bir tane Şerbetçioğlu Evi var onunla 2 tane ev kaldı birini zaten belediye restore edecek. Merkezefendi Belediyesi konağı satın aldı. Kültürel amaçlı düzenlenmesi planlanıyor⁸⁵.”* (K 30)

Fotoğraf 3.9. Terk edilmiş vaziyetteki eski Denizli Evi örnekleri

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Son dönemde kurtarılan sivil mimari yapılarına karşılık özel mülkiyette bulunan Hulusi Oral Evi yıllardır metruk görünümü ile içler acısı bir durumdadır. 1934 yılında inşa edilen Hulusi Oral Evi, tasarımı Levanten bir mimara yaptırılan ve Denizli’de farklı

⁸⁵ Merkezefendi Belediye Başkanı Ş. Doğan 03.10.2022 tarihli bir TV programında buraya tekstil müzesi yapılacağını açıkladı. <https://denizlimetropol.com/haber/tekstil-kenti-denizli-ye-baskan-dogan-dan-tekstil-muzesi-projesi-1422468> (10.10.2022)

niteliği ile dikkat çeken önemli bir sivil mimari örneğidir (Halaç vd., 2018). Ancak, Denizli'deki tarihi yapıların başına gelenleri özetleyen hazin bir görünümle, yıllardır kent merkezinde yıkılmaya yüz tutmuş olarak kent belleğinden silinmeyi beklemektedir. 2018 yılında çıkan yangınla daha da fazla tahrip olmuştur. *“Hulusi Oral Evi’ni belediye almak istedi ancak belediyeye devredilmedi. Önerilen parayı kabul etmediler, sonra yangın çıktı şimdi mezbelelik halde, yıkılamıyor da. Vakıflar aynısını yapın diyor, aile de onu yapamıyor. Öylece duruyor.”* (K 31) Hatta ressam Yaşar Çallı, ‘tarihe ağıt’ teması ile yanmadan önceki yıllarda konağı tuvaline resmederek, tarihi yapıların yok oluşuna dikkat çekmiştir (Boz, 2018: 240).

Fotoğraf 3.10. Hulusi Oral Evi halen kurtarılmayı bekliyor

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Denizli’de camiler haricindeki kamu yapılarına bakıldığında, son dönem Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi eserlerinin de pek çoğunun yıkıma uğradığı görülmektedir. Bu yapılar arasında, eski hükümet konağı, eski belediye hizmet binası (önceleri halkevi), Memleket Hastanesi, Sümerbank öne çıkan örneklerdir. 1927 yapımı Denizli Lisesi (Koca Mektep eski adı Taş Mektep) ile 1931 yapımı Gazi İlkokulu mimarisi ile dikkat çeken ayakta kalmış tarihi yapılarıdır⁸⁶. *“Eskiden şimdiki Devlet Hastanesinin olduğu yerde Memleket Hastanesi vardı taş binaydı çok güzeldi. Taş Hastane derdik hatta babam rahmetli oraya Çamlık’tan taşları kırıp taşımışlar. Eski Denizlililer, babam da dâhil gururla anlatırdı biz taşıdığımız taşlarla hem Taş Mektebi (Denizli Lisesi) hem de hastaneyi yaptık derlerdi.”* (K 1)

⁸⁶ Denizli Lisesi’nin tarihi binası 1976 depremi sonrası yıkılmak istenmiş ancak mezunlarının karşı çıkmasıyla yıkılmaktan kurtulmuştur (İnceoğlu, 2002: 38).

Fotoğraf 3.11. Denizli Lisesi (Koca Mektep)
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Ayrıca kentin su yapısıyla ilişkili olarak kimliğinde özel bir yere sahip olan şahıslara ait tarihi un fabrikaları ve değirmenler, kaybolan kimlik unsurları arasında yer almaktadır. Günümüzde DBB tarafından restore edilerek kurtarılan Merzeci ve Külahçioğlu un fabrikaları, bu kimlik yapılarından günümüze ulaşan yegâne örnekler olmuştur. Kamusal yapılarda Denizlili mimar Cengiz Bektaş (2017)'in da eski kent merkezine kazandırdığı eserler arasında 1976 yapımı Babadağlılar Çarşısı'nın günümüzde kent kimliğinde en önemli yapı unsurları arasında yer aldığı vurgulanmalıdır. Ayrıca C. Bektaş'ın Babadağlılar Çarşısı kadar öne çıkmasa da eski kent merkezinde yer alan Hacı Halil Bektaş İlkokulu (1969-ikinci bina 2004), Kuyumcu Otel (1970), Merkez Bankası Denizli Şubesi (1973), İktisat Bankası binası yerine yapılan işhanı (1982) gibi kamusal kullanıma dönük çeşitli eserlerinin de bulunduğu eklenebilir⁸⁷.

Fotoğraf 3.12. Kent Merkezindeki Cengiz Bektaş eserlerinden örnekler: Merkez Bankası şube binası, Hacı Halil Bektaş İlkokulu, Babadağlılar Çarşısı
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Anadolu Türk kentlerinde önemli bir anıtsal unsur olan camiler konusunda Denizli şanssız bir konumdadır. Günümüzde kente simgesel bir nitelik kazandıran camii kalmamıştır/bulunmamaktadır. İnce (2008)'in ifadesiyle kısmen Kayalık Camii yapı

⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Cengiz Bektaş ile Mimari Üretimleri Üzerine Söyleşi https://saltonline.org/media/files/cengiz_bektas_010620_scrd.pdf (20.09.2022)

olarak büyüklüğü ve konumu ile öne çıksa da kentin simgesel bir yapısı durumunda olduğu söylenemez. Denizli'deki tarihi camilerin pek çoğu doğal afetler, ihmalkârlık, yıkımlar ve genel bir deyişle koruma çabalarındaki yetersizlik sonucu yıllar içinde kaybolup gitmiştir. Kaleiçi'ndeki tarihi Unpazarı ve Arasta camileri halen varlığını sürdürmekle birlikte küçük ölçekli yapılardır. Kentin en simgesel yapılarından kabul edilebilecek, 13.yy Selçuklu yapımı olan Ulu Camii ise 1899 yılındaki depremde ağır hasar görerek 1922'de tekrar kullanıma açılmakla beraber (Akça, 1945: 54) -bellek kısmında detaylı aktarılacağı üzere- yanına daha büyük bir cami yapılarak 2002 yılında belediye ekiplerince yıkılmıştır.

Bugünkü Kaleiçi'ni çevreleyen Denizli Kalesi, 13.yy ortasında yapılmış olup benzer biçimde Ulu Cami'de aynı dönemlerde inşa edilmiştir (Baykara, 2007: 123-124). Denizli'yi 1765'te ziyaret eden Chandler, kalesini Sığacık Kalesi'ne benzetmektedir ki, bugün ayakta olan Sığacık Kalesi göz önüne alındığında burcu olmayan surlardan oluşan mütevazı bir yapı olarak düşünülebilir (Tanyeli, 1989: 343). Kaleiçi'ne ait ilk haritanın 1926-1930 tarihleri arasında (ismi bilinmeyen) Fransız bir topograf tarafından çizildiği bilinmektedir. Bu harita Kaleiçi 1/200 ölçekli haritada 280 m uzunluğunda ve 160 m genişliğinde bir alanı kapsamaktadır. Buna göre Kaleiçi'nin 6 kapısı ve duvarları net biçimde gözlenmektedir (Şimşek, 2007: 41). Ne yazık ki geçmişi oldukça eskiye dayanan Kaleiçi'ni çevreleyen duvarların yıkılması ve/veya görünmez hale getirilmesi yapı unsurunda kent kimliğine büyük bir darbe olmuştur (İnceoğlu, 2002: 41). *“Kale duvarının altı şöyle piramit gibi burada 1 m ise altı 3 m. Esnaf dükkânı genişletmek için kale duvarını yıktı. Kale duvarını bitirdiler; özelliği kalmadı. Kale duvarı yok ama sit alanı şeklinde.” (K 4) “Belediye, o kale duvarlarının olduğu yerleri sattı, dükkân yaptırdılar bir Dörtçeşme tarafı kaldı gerisi hepsi satıldı dükkânın bir parçası oldu. Şimdi oralar sit alanı oldu ama o dükkânlar öyle kullanılıyor. İçinde mal sahibi olup Anıtlar Kurulu'na kira parası ödüyor.” (K 9)*

3.2.2.2. Kentsel Doku ve Peyzaj

Denizli, 14.yy'da İbn-i Battuta ve 17.yy'da Evliya Çelebi'nin dile getirdiği gibi bağlar, bahçeler içinde geniş alana yayılan kentsel dokusunu 1950'lere kadar sürdürmüştür (İnceoğlu, 2002: 39). Bektaş (2011), 1950'de kent merkezindeki nispeten yüksekçe bir yapıdan kentin panoramik görüntüsünü kaydettiğinde yeşilden başka bir

şey görmediğini belirtir ki ağaçların arasından kısmen görülebilen tek yapı Hüdai Oral Evi'nin (2018 yılında yanarak yok olan) kulesidir.

İnceoğlu (2000)'nun ifade ettiği gibi Denizli'nin geleneksel kent dokusunda Anadolu kentleri ve Aydın, Manisa, Muğla gibi yakın yörelerle benzerliklerin yanında farklı yönler de bulunmaktadır. Bu ayrışmaların başında; yoğun bir yapı dokusundan ziyade seyrek yapılaşma, bahçelerin yaygın oluşu ve kentin ağaç ormanı içinde olduğu izlenimini veren ağaç dokusunun geldiği aktarılmaktadır. 1891 yılında demiryolunun kente gelmesiyle, kentin dünyaya açılan kapısı İzmir'e olan öykünme/benzeşme çabası artarken, bu durum kentsel dokuyu da etkilemiştir. Ancak esas benzeşim süreci 70'li yıllardan sonra kentin, Anadolu'nun geri kalanı ile yaşadığı benzeşimdir (Başoğlan Avşar, 2014; 2017).

Yeşillikler arasında kaybolması sonucu geçmişte belirgin bir silüete sahip olmadığı bilinen kent peyzajının, günümüzün apartman istilâsı altındaki görünümü düşünüldüğünde ayırt edici bir kimlik unsuru olarak değerlendirilmesi oldukça zordur. *“Denizli'nin manzarasını o yıllarda kıvrımlı sokaklar, genellikle tek katlı evler, bahçe duvarlarından sarkan erguvanlar, sokaklarından şırl şırl akan sular oluşturunuyordu. 60'lı yılların ortalarına kadar binalar zor seçilirdi, yeşilliklerden görünmezdi. Çivit mavisi ve oksit sarı boyalı evleriyle çok şirin bir görüntü vardı. Ancak mevcut kent içinde imar planı yenilenerek, yollar genişletilerek, eski evler yıkılarak büyüdü”* (Yoldaş, 2017). Çivit mavisi ve sarı renk hatıralarda kalmıştır. *“Bizim oturduğumuz ev, çivit mavi boyalı ve cumbalı bir evdi.”* (K 19) *“Eski evler sarı ve çivit mavisi olurdu. Çivit çözünen bir boya maddesi ama çamaşırları da ağartır çok güzel yapar.”* (K 30)

Balba'nın İslam kentleri için açıkladığı çıkmaz sokak sorunu, Anadolu kentinin organik yapısında da göze çarpmaktadır (Kuban, 1968: 69). 1950'lere gelindiğinde 120 kadar çıkmaz sokağın bulunduğu Denizli, birkaç caddesi dışında tamamen organik bir kent dokusu görünümüne sahiptir (Uysal, 2017: 19). 1976 depreminin sonrasında depreme dayanıksız olduğu bahanesiyle geleneksel dokudan kurtulma fikri yaygınlaşmış ve tarihi dokunun yıkım süreci hız kazanmıştır (Başoğlan Avşar, 2014: 169). *“Denizli'nin değişmesi 1976 depreminden sonra başladı, 7 katlı binalar çıkmaya başladı. Herkes şaşırды, deprem oldu her yer yıkıldı nasıl 7 katlı binalar yapılıyor diye herkes şaşırды.”* (K 26) Zamanla, cadde boylarından başlayan tarihi kentsel dokunun yok oluş süreci buradan ara sokaklara doğru yayılmıştır. Tüm bu yok oluş sürecinde,

yapıların münferiden tescillenmesi haricinde eski kent merkezinde bütüncül bir koruma planı bulunmamaktadır. Yalnızca 1991’de tescillenen Kaleiçi 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı (Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 461) ile birlikte Atalar Mahallesi’nde dar çaplı bir doğal-kentsel sit alanı yer almaktadır. Öte yandan günümüzde sit alanı olmasına karşılık Kaleiçi’nin tarihi dokusu da 1970’lerden itibaren büyük ölçüde yok edilmiş durumdadır.

Fotoğraf 3.13. Atalar Mahallesi’ndeki düzenlenen kentsel sit alanı peyzajı ve Saraylar Mahallesi’nde Bayramyeri Meydanı’na doğru kentsel doku

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kentsel dokudaki plansız gelişme, Denizli’nin kronikleşen sorunlarının başında gelmiştir. “[...] biçimsiz yapıldı her şey. Ben eski evimden oturduğumda Liseyi, giriş kapısını görürdüm. Şimdi bir tünelin, beton yığınının içinde kaldık.” (K 16) Özcan ve Özkan (2012), 1967 yılında İller Bankası tarafından hazırlanan Denizli’nin ilk nazım imar planına kadar geçen süreyi tabii olarak plansız dönem olarak adlandırmaktadır. Bununla birlikte Denizli’nin kentsel gelişim sürecinin planlarla kavgasının sürekli devam ettiği görülmektedir. 1976 depremi, planlama sürecinde bir kırılma yaratmış olmakla birlikte artan kentleşme hızı yeni bir planı zorunlu hale getirmiştir. Bu kapsamda 1984 yılında ikinci nazım imar planı ortaya çıkmış ancak itiraz ve iptal süreçleri ile uygulama aşaması akamete uğramıştır. 1994 yılından sonra ise Denizli kent merkezinin çevresinde ortaya çıkan 19 belde belediyesinin, bütüncül planlama olanağını ortadan kaldırması söz konusudur. Özcan ve Özkan (2012: 242) tarafından planlama kaosu olarak nitelendirilen bu durum, 2007 yılında Bütünşehir uygulamasının başlamasına ve ÇDP’nin yürürlüğe girmesine dek devam etmiştir.

Fotoğraf 3.14. Apartmanların arasında kentsel dokuya tezat (!) oluşturan evler
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Tarihte kentlerin geleneksel dokusunda tümenden bir yok oluşun ancak ağır savaşlar neticesinde olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Denizli’de geleneksel dokunun tümenden silinip gitmesi oldukça düşündürücü bir durumdur (İnceoğlu, 1989: 292). Neredeyse zamanda yolculuk yaparak günümüze ulaşan çok az sayıdaki geleneksel yapı dışında, eski kent dokusundan geriye kalan yalnızca hafızada yaşayan fakat giderek burada da kaybolan bir kent imgesidir. *“Eskiden bütün evler bahçeli evlerdi, genelde bahçe duvarları yarımdaydı herkes bahçe duvarından birbirine seslenir elinde olmayan bir şeyi isteyebilirdi, bu kadar bir samimiyet, güzel bir hayat vardı. Ama şimdi hangi mahallesine gitsem tanıyamıyorum.”* (K 8)

3.2.2.3. Kamusal Alanlar

Eski kent merkezinde öne çıkan kamusal alanlar; başta meydanlar ve cadde/sokaklar olmak üzere parklar, camiiler, alışveriş mekânları, kültür mekânları, eğitim kurumları, sağlık kurumları vs. şeklinde uzayan bir listede düşünülebilir. 15.09.2022 tarihi itibarıyla Google Haritalar’da bakıldığında Denizli eski kent merkezinde 6968 yorumla Bayramyeri Meydanı en popüler kamusal mekân olarak göze çarpmaktadır (kullanıcı yoğunluğunu tam olarak yansıtmamakla beraber fikir vermektedir). Bayramyerini sırasıyla Babadağlılar Çarşısı (4365), Candoğan Parkı (2822), Hacı Şerif (2790), Varol Gurme (2326), Hacı Şerif (Çınar) (2208), Horoz Heykeli (1926), Atatürk Stadyumu (1818), Atatürk Parkı (1314), Kebapçı Muhtar (1312) ilk 10’da yer alan mekânlar olarak gözlenmektedir. Devamında sırasıyla, Kocabaylar Kebap, Yeni Camii, Gazezoğlu Pide, Kebapçı Enver, Denizli Konağı (Konyalıoğlu Evi), Atatürk Evi Etnografya Müzesi, Kayalık Camii yer almaktadır. Öte yandan, Google Haritalar’da Denizli’nin en popüler mekânı Forum Çamlık AVM (10901) olurken, Teraspark AVM’de (3.545) Babadağlılar Çarşısı’nın arkasından 4’üncü sırada gelmektedir. Özdede vd., (2021: 697)’nin gerçekleştirdiği çalışmada ise

Denizli’de kentlilerin en çok kullandığı mekânlar arasında Delikliçınar, Bayramyeri, Çamlık ve AVM’ler bulunduğu görülmektedir.

Fotoğraf 3.15. 1935’te ve günümüzde Bayramyeri Meydanı

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

Bayramyeri Meydanı tarihi kent çekirdeğinde oldukça önemli bir odak noktası konumundadır (Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 466). 1950’li yıllara kadar kentin tek meydanı konumunda olan Bayramyeri, etrafında çeşitli hanların yer aldığı ve dönemin hayvan gücüne dayalı ulaşım imkânlarıyla Kaleiçi çarşısını tren istasyonu ile kentin kalanına bağlayan bir konumda olmuştur (Tıkıroğlu, 2005: 7). Bu bakımdan her daim Denizli’deki kamusal alanın önde gelen mekânı olduğu vurgulanabilir. Bayramyeri’nin ardından Kaleiçi’nin sokaklarıyla beraber tamamın da meydanla bütünleşik olarak önemli bir kamusal alan olduğu değerlendirilebilir. Özellikle, pazartesi ve perşembe kurulan Kaleiçi’ndeki pazar, geçmişte Denizli’nin tüm ihtiyaçlarına yanıt veren önemli bir kamusal alan olarak ortaya çıkmıştır (Bektaş, 2011: 39). *“Pazarın olduğu günlerde kale içinde yürümek bile meseleydi. Hem sokaklar tıklım tıklım olurdu hem esnafın işi çok iyi olurdu.” (K 2)*

Fotoğraf 3.16. Kaleiçi sokakları

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Zamanla tıpkı İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nın⁸⁸ kent yaşamındaki başat rolünü Taksim Meydanı'na kaptırması gibi Bayramyeri Meydanı da zaman içinde bayram ve kutlamaların adresi olmaktan çıkarak rolünü Delikliçınar Meydanı'na kaptırmıştır. Bununla birlikte Bayramyeri Meydanı, geceleri tenhalaşmasına karşılık gündüz vakitlerinde halen kentin en önemli kamusal buluşma mekânlarından biri olmayı sürdürmektedir. Öte yanda, kentin öne çıkan mabedi (bir nevi modern Ulu Camii) konumuna yükselen Yeni Cami'nin 1950'lerdeki inşası sonrasında 1980'lerde Belediye'nin de taşınmasıyla Delikliçınar Meydanı, yakın Denizli tarihindeki önemli toplumsal olayların ve buluşmaların mekânı olmuştur. Cami, belediye, Atatürk heykeli ve kentin simgesi olan horoz heykeli ile ana kent meydanı konumuna gelen Delikliçınar Meydanı, çok yakın dönemde kentte yaşanan önemli olaylarda da halkın toplanma yeri olmuştur. 2016'da 15 Temmuz gecesindeki darbe girişimine karşı, 2019'da Denizlispor Süper Lig'e yükseldiğinde halkın toplandığı yer Delikliçınar Meydanı olmuştur. Ayrıca belediye önündeki geniş alan çoğu zaman planlı toplumsal gösterilerin yapıldığı yer olmaktadır. Yakın vakte kadar siyasi parti mitingleri de burada düzenlenirken genelde bu mitinglerin adresi, yeni yerleşim alanlarının bulunduğu 29 Ekim Bulvarı ve Albayrak Meydanı olmuştur. *“Bayramyeri, Delikliçınar ve Demokrasi meydanları kentin gelişimindeki çok önemli meydanlardır.” (K 13)*

Fotoğraf 3.17. Delikliçınar Meydanı
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

⁸⁸ İstanbul'un meydanları için bkz. U.Tanyeli (2014: 202-204).

Eski kent merkezinde ana caddelerin İstasyon⁸⁹, Gazi Mustafa Kemal, Lise, Saltak, Doktorlar ve 2. Ticari Yol haricindekilerin kalanı 1973-1980 arasında H. Gönüllü'nün belediye başkanlığı döneminde açılmıştır. Çaybaşı Caddesi ise Z. Tıkıroğlu döneminde bugünkü şeklini almıştır. Caddeler günümüzde kent merkezi trafiğini kaldırmakta güçlük çekmektedir. *“Fakat hiç şüphe etmiyorum ki bizden sonra gelecek ilk nesil bizleri bugünkü koşullarımızı düşünmeye gerek duymadan çok dar görüşlü olmakla suçlayacaktır”* ifadesini kullanan Gönüllü (2016: 65); ortalama 20 m genişliğinde olan caddeler hakkında, yapıldıkları dönemde zaman ve kaynak kısıtı nedeniyle hiç olmamasındansa bu şekilde açıldığına vurgu yapmaktadır. Eski kent merkezinde bugün yetersiz kalan caddelerin bu haliyle bile açılması içlerinde tarihi nitelikteki olanlar da dâhil pek çok yapının yıkımını gerektirmiştir. *“Eskiler ileri görüşlü değillermiş bu Lise Caddesi olsun Enverpaşa Caddesi (şimdiki Gazi Bulvarı) olsun hep dar yapılmış.”* (K 15)

Fotoğraf 3.18. 1950'lerde genişletilmeden önce ve günümüzde Lise Caddesi
Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

Kamusal alanlarda caddelerin arka planında kalan sokaklarda ise özellikle yayalaştırılmış sokakların önemli olduğu vurgulanabilir. Kaleiçi'nin tamamı ve Bayramyeri çevresinde az sayıdaki yayalaştırılmış sokakların haricinde Altıntop Mahallesi'nde önemli sayıda yayalaştırılmış sokak bulunmaktadır. Delikliçınar Meydanı'na yakın olması sonucu yayalaştırılmış sokaklar arasında Meserret Sokak ve Eflatun Sokak (836 Sokak) en meşhurlarıdır. Bunların dışında eski kent merkezinde öne çıkan bir sokaktan bahsetmek güçtür. Başoğlan Avşar (2017)'a göre şimdiki Sırapapılar Mahallesi sınırlarında yer alan 1583 Sokak, kentin eskiden Hollywood Caddesi olarak bilinen 1950 sonrası dönemde ilk az katlı betonarme yapıların yaygınlaştığı bölgedir.

⁸⁹ Sonradan Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'na dâhil edilmiştir.

Ayrıca hem Çınar'a hem de Saltak Caddesi'ne yakın konumu ile eski kent merkezindeki önemli bir alandır. Ancak bu alanda son 5-10 yıllık dönemde önemli ölçüde tahribata uğramıştır ve son kalan eserlerde artık silinmeyi beklemektedir.

Fotoğraf 3.19. Sırapapılar Mahallesi'nde 1583 Sokak

Kaynak: O. Donat Arşivi (2019; 2022)

Kamusallığın kentteki konumu ve kamusal alanlarda son olarak üzerinde durulması gereken önemli bir başlık AVM'lerdir. Eski kent merkezinde kurulu AVM yer almamasına karşılık kentin diğer bölgelerindeki AVM'lerin başta tarihi çekirdek Kaleiçi çarşısı olmak üzere tüm kent merkezini önemli ölçüde etkiledikleri vurgulanabilir. Kan Ülkü (2017: 32)'nin ifade ettiği üzere özellikle 2000 sonrası dönemde kentlilerin birbirleriyle ve kentle iletişim kurma alanı AVM'ler gibi sığ düzeyde ve kentin gerçeklerinden kopuk bir iletişim kanalı sunan mekânlara indirgenme durumu ile karşı karşıyadır. Kentin 2000'li yıllarda öne çıkan kamusal mekânlarının başında ulusal veya çok uluslu şirketlerin yapımında ve işletmesinde başını çektiği AVM'ler gelmiştir. 2007 yılında Teraspark kentin ilk AVM'si olurken 2008 yılında eski kent merkezine daha yakın bir konumda olan Forum Çamlık AVM açılmıştır. Forum Çamlık AVM'nin öyküsü ise kentin gelişiminde farklı konuma sahiptir. AVM'nin yer aldığı arazide 1997 yılında belediye tarafından Denizli Gençlik ve Kültür Merkezi'nin inşası başlamıştır. 1999'da kaba inşaat halinde olan yapı maddi yetersizlikler sonucu tamamlanamamıştır. Sonrasında heba edilen kaynaklara karşılık, kaba inşaat halindeki yapı yıkılarak 2005 yılında AVM yapılmak üzere Hollanda menşeli şirkete satılmıştır (Kan Ülkü, 2017: 27-28). Sonuçta AVM, günümüzde kentin en fazla ziyaretçi çeken kamusal mekânlarından olurken kentin mekânsal değişim sürecinde ilginç bir vaka örneğidir.

Bir diğer değişim süreci de eski kent merkezinde oldukça yakın olan ve günümüzde neredeyse atıl hale gelen Sümerpark AVM'de görülmüştür. AVM'nin bulunduğu Sümer Mahallesi, adını AVM'nin arazisini aldığı Sümerbank'a borçludur. Neoliberal politikaların etkisinde dönüşüme önemli bir örnek olan mekân,

Sümerbank'ın özelleştirme sürecinden sonra AVM ve konut alanına dönüşmüştür. Kentte 1949 yılında inşasına başlanıp 1953 yılında açılan Sümerbank Basma Sanayi Müessesesi Denizli İplik Fabrikası, faaliyetini sürdürdüğü yarım yüzyılda kamuya açık; düğün salonu, okul, sinema vb. sosyal alanları ile kentin önemli kamusal alanları arasında yer almıştır. 2006 yılında özelleştirilerek özel şirkete satılan alan tümünden yıkılmıştır. Devamında özel güvenli üst segment konut alanı ve iş merkezinin yanında Sümerpark AVM inşa edilmiştir (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015; Kan Ülkü, 2017). 2011 yılında açılan AVM, önceleri canlılığını sürdürmekle birlikte zamanla diğer ticari alanların öne çıkması ile günümüzde atıl bir hale dönüşmeye başlamıştır.

3.2.2.4. Kentsel Donatılar

Genel bir ifadeyle Denizli kent merkezinde kentsel kimliği yansıtan kent donatıları unsurlarının varlığından söz etmek mümkün değildir. Özellikle Bayramyeri bölgesinde yoğun bir tabela kirliliğinin eşlik ettiği, donatı elemanlarının uyumsuzluğu ve sıradanlığı genel görünümünü aktarmak için belirtilebilir (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 597). Özdede vd., (2021: 700)'nin çalışmasında da katılımcıların mekânsal donatı ölçeğinde hiçbir yapıdan söz etmemesi, kentsel tasarıma yönelik akılda kalan ve kent kimliğini yansıtan bir unsurun bulunmadığına işaret etmektedir.

Öte yandan, eski kent merkezinde yer alan kent mobilyaları yahut donatı elemanlarında kent kimliğini yansıtmaları bakımından istisnai bir unsur Delikliçinar Meydanı'nda yer alan horoz heykelidir⁹⁰. 1960'lı yıllarda beri çeşitli dönemlerde değişime uğrasa da en sonuncusu 2013 yılında meydana yerini alan horoz heykeli kentin en önemli simgeleri arasında yerini almaktadır. Aynı zamanda, Denizli'de üretilen camdan yapılması, traverten taşı bulunması, Pamukkale'yi de simgelemesi gibi kent kimliğindeki diğer bazı unsurları taşıması bakımından da önemli bir çalışma olduğu belirtilebilir. Horoz heykeli haricinde kent merkezinde özgün bir kentsel donatı unsuru ve kent mobilyası gözlenmemektedir.

---

⁹⁰ Bkz. 3.16. numaralı fotoğrafta yer verilmiştir.

3.2.2.5. Taşıtlar

Kentlerin kimlik unsurları arasında olabilen hareketli öğeler denince en çok akla gelen taşıtların, Denizli’de etkili bir kimlik unsurunu temsil ettiği söylenemez. Geçmişte, hayvan gücüne dayalı faytonların insanları, develerin ise istasyondan Bayramyeri’ne yükleri taşıdığı şehir içi ulaşım, çoktan beridir motorlu araçların hâkimiyetine geçmiştir. Son yıllarda toplu taşımadaki tüm belediye otobüsleri, belediye logosunun renkleri yerine Denizlispor’un ve dolayısıyla kentin de renkleri olarak benimsenen yeşil-siyah renklere boyanmıştır. Böylece renk bakımından kentin kimliğini nispeten daha yansıtır vaziyettedir. Son olarak, Özdede vd. (2021: 695)’nin ifadesiyle 2015 yılında hizmete alınan, kentin Bağbaşı semtinden Bağbaşı Yaylası’na uzanan teleferik hattı da kimlik unsurları arasında sayılabilecek taşıtlardan olmaya aday durumdadır.

3.2.3. Tarihsel Unsurlar

Kentlerin tamamında olduğu gibi, Denizli’nin de tarihsel mirası; kent kimliğini ve belleğini şekillendirirken başta eski kent merkezi olmak üzere mekânsal değişimleri belirleyen dinamikleri içinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda, Denizli hakkında tarihsel bir okuma yapılırken aynı zamanda kentin tarihsel kimlik unsurları da değerlendirilmektedir. Bölgede insan yerleşimi çok daha eski çağlara dayanmakla birlikte 2300 yıl önce Laodikeia’nın kuruluşu ile başlayan Denizli’nin tarihsel yolculuğu; Roma, Bizans, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemleri ile Cumhuriyete ulaşmıştır. 1923-1973 yılları arasındaki sanayileşme öncesi dönem, 1973’ten 90’lara uzanan sanayileşme dönemi ve sonrasındaki artan küreselleşme etkisinde metropolitenleşen bir kent olarak Denizli, son yüzyılda önemli değişimler ve tarihsel kırılımlardan geçmiştir.

M.Ö. 3.yy’da kurulan Laodikeia kenti Denizli’nin kuruluşuna giden yolun başlangıcını oluşturmaktadır. Kentin isminin, kurucusu Suriye Kralı A. Theos’un eşi Laodiceia’dan⁹¹ geldiği değerlendirilmektedir. Antik dönemde ticaretin öne çıktığı kentte dokuma, sarraflık, eczacılık (şifalı suları sebebiyle) gibi ticari faaliyetlerin geliştiği belirtilmektedir. Dokunan ürünlerinin ve burada basılan sikkelerin uzak

---

⁹¹ Günümüzde Samsun ve Konya’da Laodikeia’dan evirilen Ladik yerleşimleri bulunurken Yunanistan, Suriye ve Lübnan’da benzer isimden türeyen yerleşimler mevcuttur.

mesafedeki yerlere kadar ulaşmasının kentin canlı olan ticaretine kanıt teşkil ettiği ifade edilebilir (Akça, 1945: 4; 11). Ancak Roma İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmesi sonucu Akdeniz ticaretindeki düşüşün, Laodikeia ve çevresi üzerindeki etkisi oldukça yıkıcı olmuştur. Ekonomisi tamamen bu ticaret ağına bağlı olan Laodikeia, bir ticaret kenti olarak gerileme döneminin içine girmiştir (Tanyeli, 1989: 342).

Fotoğraf 3.20. Laodikeia antik kenti

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2021)*

Şimşek (2007), Laodikeia'nın depremler ve sonrasında suyollarının tahrip olması (sönükleşen ticaretle beraber kentin azalan geliri nedeniyle bozulan su yollarını onarmak mümkün olmamıştır) ile bölgede etkisi artan Arap akınları sonucu 7.yy'dan itibaren tedricen terkedildiğine dikkat çekmektedir. Bu süreçte Laodikeia'nın Rum halkı, daha korunaklı gördükleri günümüzdeki Denizli Kaleiçi, Hisarköy ve Asartep mevkilerine taşınmıştır. Laodikeia'nın karşılaştığı durum o dönemde, farklı etkenlerin de katkısı olmakla birlikte pek çok Anadolu kentinin tecrübe ettiği bir süreç olmuştur. Kuban (1968: 56-57), Anadolu kentlerinin; Bizans İmparatorluğu'nun zayıflaması⁹² ve 7.yy'da İslâm'ın yayılması ile birlikte ticaret yollarının etkilenmesi sonucu fakirleşme ve küçülme eğilimine girerek köyleşmeye başladığını vurgulamaktadır. Bu durum, 11.yy'daki Türk fetihlerine kadar sürmüştür.

Denizli kentinin oluşumu hakkında Ramsay'ın aktardığı bilgiler ışığında, Türklerin mevcut Bizans kentinin karşısına kurduğu yerleşimin (burada Laodikeia karşısındaki Denizli yahut o dönemki adıyla Lâdik) zamanla gelişerek eski kentteki nüfusu da kendi bünyesine çekerek artık terk edilmiş eski kentin yerini alması sürecinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ladik örneğinde, artan ticari bağlar, politik baskılar, Hristiyan kadınlarla yapılan evlilikler gibi pek çok sebeple geçen süre içinde terk edilen Laodikeia'nın yerini 6 km uzağındaki Ladik almıştır (Kuban, 1968: 59). Bu dönüşüm

⁹² Bizans tarihindeki bu gerileme dönemine katı bir taassubun yaygınlaştığı 'ikonaklazm' periyodunun da eşlik ettiği söylenebilir.

sürecinin Türklerin bölgeye yerleşmeye başlamasıyla birlikte aşağı yukarı 200 yıllık bir zaman diliminde gerçekleştiği değerlendirilebilir. Tarihçiler kentin ilk çekirdeğinin Kaleiçi ve civarı olduğu konusunda hemfikirdir. Şimdiki Devlet Hastanesi (eski Memleket Hastanesi)'nin bulunduğu tepe Saraylar Tepesi olarak anılırken (bugünkü Saraylar Mahallesi), bir nevi *Acropolis* gibi kentin idari merkezi olarak tanımlanmaktadır (Akça, 1945: 44). Aynı zamanda, Öte yandan, Akça (1945), Kuban (1968), Tanyeli (1989), Şimşek (2007), Tuncel (2007) gibi araştırmacıların aksine Baykara (2007: 107), Ladik ve Denizli'yi (Tonguzlu'yu) iki ayrı yerleşim olarak adlandırmıştır. Denizli'yi kent olarak Türklerin kurduğunu ve öncesinde Kaleiçi bölgesinde ancak köy tipi bir Rum yerleşimi bulunmuş olabileceğini açıklamıştır. Buna karşılık, her hâlükârda Denizli kentinin oluşumunu Laodikeia'dan bağımsız açıklamak mümkün değildir.

Kentin isminin kökeni hakkında etrafındaki dağlarda sıkça rastlanan domuzlardan dolayı 'tonguz' sözcüğü ile sularının bolluğuna atfen deniz manasında 'tengiz' sözcüğü arasındaki değerlendirmeler, Denizli isminin kökeni hakkında tam bir kesinlikle mutabakat meydana getirmemiştir (Akça, 1945: 7). Denizli adının kökeni ile ilgili farklı kaynaklarda çeşitli açıklamalar bulunmakla birlikte Toğuzlu, Tonguzlu(ğ) gibi kullanımlarının Ladik yahut Lazik ismiyle birlikte kaynaklarda yaygın olduğu bilinmektedir. Domuzdan veya suların bolluğu sonucu denizden türetildiğine dair çeşitli açıklamalara karşılık, Denizli şeklinde söylenmesinin 16.yy'dan itibaren başladığı tahmin edilmektedir (Baykara, 2007). Kentin ismi 14.yy'da meşhur Magripli seyyah İbn-i Battuta'nın Tonguzlu, 15.yy'da Timur'un⁹³ tarihçisi Şerafeddin Yezdi'nin Tenguzluğ demesiyle birlikte 17.yy'da Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Denizli adıyla geçmektedir (Akça, 1945: 6).

Denizli ve civarı 11.yy sonlarından itibaren Bizans-Selçuklu arasında sınırda yer alan bir mücadele alanı haline gelmiş olup bu durum çoğunlukla Bizans idaresinde kalan bölgede, 12.yy boyunca devam etmiştir (Akça, 1945: 15). Özellikle 12.yy boyunca Çürüksu Vadisi başta olmak üzere Ladik çevresi önemli tarihsel gelişmelere sahne olmuştur. 1148'de II. Haçlı Seferi'nde ağırlıklı Fransızlardan oluşan haçlı ordusu, Laodikeia'dan geçerek Antalya'ya ulaşmak isterlerken bugünkü Kazıkbeli'nde Türk

⁹³ Ankara Savaşı sonrası Anadolu'da bir süre kalan Emir Timur, İzmir'e gelip gittiği istikamette Denizli'ye de gelmiş ve burada ordusuyla birlikte belirli bir süre konaklamıştır (Akça, 1945).

kuvvetlerinin baskınına uğrayıp önemli kayıplar vermiştir. Haçlı seferi, bölgedeki Bizans-Selçuklu gerilimine es verirken sonrasında yeniden artan karşılıklı çatışmalar 1176 yılında Miryakefalon Savaşı ile neticelenmiştir. 1206 yılından itibaren kesin olarak Türk hâkimiyetine geçen Denizli'nin Selçuklu egemenliğinden sonra beylikler döneminde Kütahya merkezli Germiyanogulları Beyliği'ne bağlandığı bilinmektedir. Bununla birlikte, Denizli'ye özgü bir idare olan neredeyse bir kent devleti konumundaki İnançoğulları, önce Selçuklu sonra Germiyanogullarına bağlı olmakla birlikte Denizli'nin hâkimi sıfatını taşımışlardır. 1331 yılında (bazı kaynaklara göre 1333) yılında Denizli'ye gelen Magripli seyyah İbn-i Battuta, Denizli'nin İnançoğulları idaresindeki dönemine şahitlik etmiştir. 1391 yılında, ilk defa Osmanlı hâkimiyetine katılan kent, 11 yıl sonra Ankara Savaşı ile Osmanlıların elinden çıkmış olup 1429'da ise kesin surette Osmanlı idaresine katılmıştır (Akça, 1945; Uykur, 2005; Baykara, 2007; Kallımcı, 2011).

Dolayısıyla, Türklerin yerleşimiyle birlikte başlayan tarihsel süreçte idari olarak; Selçuklular, İnançoğulları Beyliği, Germiyanogulları Beyliği ve Osmanlı Devleti kentte hüküm sürmüştür. Öte yandan, kentin Türk hâkimiyetine geçtikten sonraki gelişimine bakıldığında, nasıl ki Laodikeia'da ticaret ve dokumanın öne çıktığı gözlenmekteyse Denizli'de de Ahilik geleneğinin ve ticaretin gelişiminin önemli olduğu bilinmektedir. Denizli, devamlı çatışma ve askeri seferlere konu olan bir sınır kenti olmanın getirdiği dezavantajlı konumdan sıyrıldıktan sonra Ahilik ve ticaretin etkisinde hızlı bir gelişim göstermiştir.

Feodal toplumlarda pazar ve takas merkezi olarak öne çıkan kentler, belirli zanaatları bünyesinde barındıran insan ve hayvan gücüne dayalı üretimin yapıldığı merkezlerdir (Kıray, 2006: 91). Denizli'de Kaleiçi çarşısının ortaya çıkışı ve gelişimi, kenti bölgesinde önemli bir pazar ve takas merkezi haline getirerek bu özelliğini asırlarca sürdürmüştür. Şimşek (2007)'e göre Kaleiçi surlarının inşasına dönük farklı bilgilere atıf olmakla birlikte araştırmalar çoğunlukla, surların son şeklinin 13.yy'da Selçuklular devrinde kazandığına işaret etmektedir. Ayrıca Denizli'nin canlı ticari mirasına en önemli işaret, 15.yy'da Kaleiçi'nde inşa edilen 70 dükkâna sahip bedestendir (Avcı, 2010).

Ahi Sinan geleneğine dayanan meslek gruplarının bir arada belirli sokaklarda yoğunlaştığı çarşı modeli, Ahilik geleneğine dayanan Kaleiçi'nde de net biçimde

gözlenmektedir (Şimşek, 2007: 42, Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 463). İnanç Bey döneminde Denizli'yi ziyaret eden İbn-Battuta, kentteki Ahilik kültürüne dair bilgiler sunmuş olup karşısında müreffeh bir kent bulduğunu belirtecektir (Akça, 1945: 41-42; Kuban, 1968: 59). Öte yandan, Denizli bölgesinde dönem dönem yaşanan yıkıcı depremlerin, Kaleiçi'nin dışında bahçeli evlerden oluşan dağınık bir yapılaşmayı ortaya çıkardığı belirtilebilir. Nitekim İbn-i Battuta gibi tarihte kente uğrayan kişiler, kalenin çevresinde bağ ve bahçeler bulunduğunu aktarmaktadır (Akça, 1945). 1402 yılını 1403 yılına bağlayan kışta Timur'un ordularına ev sahipliği yapan Denizli, bol meyveleri ve yumuşak iklimi ile Timur Han'ın övgüsünü almıştır. Osmanlı hâkimiyetinde ise 1522'de Rodos Seferi'ne giden Kanunî S. Süleyman'ın yolu Denizli'den geçmiş olup tarihçileri etrafındaki bağlardan söz etmiştir.

Osmanlı Denizli'sini Selçuklu ve beylikler döneminden ayıran en önemli fark, önceleri kale-kent olarak kapalı bir sınır yerleşimi olan kentin kalenin dışında bağ ve bahçeler içinde yayılan açık bir kent haline gelmesidir (Avcı, 2010: 44). Bu doğrultuda, Denizli'nin Osmanlı devrine ait Anadolu kent yapısını genel hatlarıyla yansıttığı vurgulanabilir. Osmanlı döneminde kentsel yapı, topografya açısından organik gelişim gösteren doğayla barışık merkezdeki anıtsal yapılarıyla kendine özgü bir imgeye sahip olmuştur (Oğurlu, 2014: 276). Bununla birlikte, Anadolu'da Avrupa kentlerinde gözlenen bir meydan strüktüründen bahsetmek mümkün değildir. Camilerin yer aldığı meydanlar mevcut olmakla birlikte çoğu kez bir duvar yapısı ile belirli biçimde etraftan ayrılmış durumdadır (Kuban, 1968: 70). Ayrıca, Dumont ve Georgeon'nun belirttiği üzere erken devirlerde Osmanlı kentinde iç kale yapısının yanında konut alanları ve taht el kale (Tahtakale) denilen geçici pazarlara ve ticari etkinliklere mekân olan kale altının yer aldığı görülmektedir (Kejanlı, 2010: 296). Dönemin karakteristiğine uyan kentin genel görünümü, Tanzimat Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Arada vuku bulan depremler dışında, Denizli'nin tarihindeki kayda değer gelişmeleri gözlemek için 19.yy'ı beklemek gerekmektedir.

Bu bakımdan 1671'de kenti ziyaret eden Evliya Çelebi'nin geniş Osmanlı ülkesinin bir köşesinde kalmış, uğrak yeri olmayan bir kent diye betimlediği Denizli, 1703 yılında gerçekleşen büyük depreme (kimi kaynaklarda 1702 olarak geçmektedir); 17.yy sonunda karşılaştığı eşkıyalık faaliyetleri, veba salgını ve çekirge istilaları gibi olumsuz gelişmeler sonucu, oldukça kötü bir durumda yakalanmıştır. Benzer şekilde

1717 yılında meydana gelen ikinci bir depremde boyutları net olarak bilinmemekle beraber yıkıcı ve can kayıplarına yol açan bir deprem olmuştur (Uluskan, 2007: 357). Bu depremler, kentsel yapıda değişimleri beraberinde getirmiştir. Gözaydın'a göre, 1703 depremi sonrası, yükseltisi daha fazla olan Musa ve Değirmenönü mahallelerine içi göçle yerleşimin yayıldığı öngörülmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 164).

Tanzimat⁹⁴ süreciyle kentsel mekânda başlayan en önemli değişim kentlerde; cami, çarşı, imaret vs. unsurlardan oluşan tarihi çekirdeklerinin dışında idari binaların toplandığı bir yönetici merkezin ortaya çıkmasıdır. Hükümet konağı, belediye, askeri bina gibi yapıların bulunduğu bu yeni yönetim merkezi çoğunlukla tarihi merkeze yakın olmakla birlikte ona belirli bir yolla bağlı konumdadır. Denizli'de de aynı durum, zamanla yönetsel merkezin Bayramyeri'nden Çınar tarafına doğru kayması şeklinde olmuştur. Günümüzde Cumhuriyet Parkı'nın yer aldığı alanda hükümet konağı ile birlikte hapisane ve askerlik şubesi binaları 1888 yılında hizmete alınmıştır. Böylece, çarşı odaklı eski merkeze karşılık ikinci bir merkez ortaya çıkmıştır (Avcı, 2010: 203-206).

19.yy'ın ikinci yarısında önemli bir gelişme olarak 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Denizli'nin şimdiki il yerine geçen sancak statüsü elinden alınmıştır. Kent, önce bir yıllığına Menteşe (Muğla) Sancağına sonrasında ise Aydın'a bağlanarak 1882 yılına kadar kaza statüsünde idare olunmuştur. Kaza olarak geçen 15 yıllık süre, Denizli'deki yerel aktörlerin yeniden sancak olma mücadelesi ile geçmiştir. Tekrar sancak merkezi olunmasıyla bu mücadelenin devamı, şimdiki Çal, Acıpayam gibi ilçeleri Denizli'nin sancak sınırlarına dâhil etmek olmuştur⁹⁵ (Avcı, 2010: 87; 218).

Kentte 1876⁹⁶ yılında belediye idaresi kurulurken, 1891 yılında İzmir-Aydın demiryolunun uzantısının Denizli'ye ulaşması, kenti İzmir limanına bağlamıştır. Bu gelişme, kentsel yapıda önemli değişimler için de milat oluşturmuştur. Bu gelişmeye

---

⁹⁴ Tanzimat Dönemi öncesinde Denizli ve çevresinde âyanlık kurumunun etkili olduğu unutulmamalıdır. 18.yy ikinci yarısı ile 19.yy ilk yarısında Anadolu'da gücünü artıran ve döneme damgasını vuran âyanlık, Denizli bölgesinde de önem kazanmıştır. 19.yy'da Denizli bölgesinde Tavaslı Osman Ağa'nın âyanlığındaki Tavaslızâdelerin (sonraları Tavaslıoğlu olmuştur) en büyük yerel güç unsuru olduğu görülmektedir (Avcı, 2010: 66).

⁹⁵ İl sınırlarının büyüme süreci Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürmüş Çivril, Çameli derken nihayet 1942'de Beyağaç, Denizli'ye katılan son köy harici yerleşim olmuştur.

⁹⁶ Belediye kuruluşunda tarih mevzusu ihtilafıdır. Avcı (2010) 1871 yılını öne sürerken, İnan (2014: 91) belediyenin kuruluş tarihi olarak 1877'yi işaret etmektedir.

giden süreçte Anadolu'daki ilk demiryolunun İzmir-Aydın hattına yapılması, Denizli için de yeni bir dönemin habercisidir. 1866'da açılan hatta bağlanmak Denizli eşrafının ve idarecilerinin en büyük temennilerinden biri olmuştur. Her ne kadar bu temenni 25 yıl sonra gerçekleşse de Aydın'a varan demiryolu Denizli'yi giderek İzmir limanına bağlamış, böylece devasa Avrupa ekonomisine bir nevi komşu yapmıştır. Kentin öne çıkan pamuk, kuru üzüm gibi ürünleri artık daha kısa sürede Avrupa pazarına taşınmaya başlamıştır. (Avcı, 2010: 86-87; 191).

Denizli'nin afetlerle imtihanı Osmanlı idaresinin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Bunlardan en yıkıcı olanı 1899 depremidir. Farklı kaynaklara göre kesin rakamlar değişmekle birlikte kent merkezinde yüzlerce can kaybı ve çok sayıda yapının hasar gördüğü bilinmektedir. Ayrıca 1899 depremi, demiryolu ve telgraf hatlarının tahrip olmasıyla kenti dış dünyadan izole etmiştir. Eski hükümet konağı, tarihi Ulu Camii başta olmak üzere kamu yapıları kullanılmaz hale gelirken kentteki kamu hizmetleri bir müddet çadırlardan yürütülmüştür. Özellikle kente ulaşımın aksaması yardım faaliyetlerini oldukça güçleştirmiştir (Avcı, 2007: 362-363). 1914 yılında ise Denizli'deki nüfus üzerinde oldukça ağır etkileri olan bir kolera salgını yaşanmıştır. 2010'da yıkılan kız meslek lisesinin olduğu yerin ve Çaybaşı'ndaki Türk Ocağı binasının o dönemde tecrithane ve hastane olarak düzenlendiği bilinmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise sıtma ve verem kent nüfusunu en fazla etkileyen hastalıklar olarak öne çıkmıştır (Uysal, 2016: 171-172). Ayrıca, Kaleiçi çarşısı 20.yy başında ağır bir yangın geçirmiş ve pek çok dükkân ciddi ölçüde zarar görmüştür. Arasta Camisi'nin kitabesinde bu yangın sonrası tekrar yapıldığı tarihiyle belirtilmektedir.

20.yy'ın başında çevresine göre ekonomik ve sosyal yönden geride kalmış, Rum tüccarların elindeki az sayıdaki un fabrikası haricinde sanayisi olmayan geleneksel bir Anadolu kenti görünümüne sahip Denizli, 1919'da İzmir ve devamında Batı Anadolu'nun işgali ile çalkantılı günler geçirmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarında, işgal altındaki topraklar ile Ankara Hükümeti kontrolündeki alanda bir sınır kenti olan Denizli'nin batı ve kuzeyinde kalan ilçeleri bilfiil işgale uğramıştır. Bu dönemde, 16 Mayıs 1919'da düzenlenen Denizli Mitingi ve 8-9 Temmuz 1920'deki Denizli Vakası⁹⁷ kent belleğinde iz bırakan önemli iki gelişme olmuştur. İlki hatırlanmak istenen ve

---

⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ataman, H. (2019). *Demirci*, Boy Yayınları, Denizli.

kentin gurur vesilesi kabul edilen bir olayken ikincisi ise hafızadan silinmek istenmiş acı bir olaydır.

Müftü Ahmet Hulusi Efendi, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali nedeniyle 16 Mayıs⁹⁸ günü Cuma namazını takiben Bayramyeri'nde yer alan belediye binasının önünde, tarihe geçen bir konuşma yaparak Denizlilileri işgale karşı direnişe çağırmıştır (Müftüler, 1947: 5). Günümüzde Bayramyeri Meydanı'nda bu mitingi anlatan bir anıt yer almakta olup kent belleğinde yaşatılmakta ve her yıl belediyenin (ve dolayısıyla resmi söylemin) kabul ettiği 15 Mayıs tarihinde bu olayın anması gerçekleştirilmektedir. Aynı dönemde olan Denizli Vakası ise, facia olarak anılan ve 60'tan fazla kişinin öldürülmesiyle sonuçlanan bir olay olarak günümüzde halen tartışmalara ve farklı iddialara konu olmaktadır. İşgal güçlerinin Denizli'ye yaklaştığı ve kentte kamu otoritesinin neredeyse ortadan kalktığı günlerde vuku bulan olaylar sonrasında taraflar birbirini suçlamış ancak Milli Mücadele döneminin olağanüstü şartlarında kısıtlı bir araştırma imkânı nedeniyle konunun kapatılması yeğlenmiştir (Bayraktar, 1991). Cumhuriyet'in ilanından sonra da gündeme gelmeyen acı olayın kent hafızasının dehlizlerinde unutulması tercih edilmiştir.

Cumhuriyet sonrası Türkiye'de kentleşmenin kırılımları incelenirken yaygın olarak 1923-1950, 1950-1980 ve 1980'den günümüze 3 ana dönem yahut 2000 ve sonrası şeklinde dördüncü bir dönem eklenerek çerçevelenen bir değerlendirme söz konusudur. Bununla birlikte, Denizli özelinde kentin geleneksel yapısını sürdürdüğü 60'lı yıllara kadar sosyal ve ekonomik yönden kayda değer bir değişimden bahsedilemeyeceği belirtilmektedir. Sanayileşme sürecinin de gelişimi göz önüne alındığında, her ne kadar ulusal ölçekli dönemsel kırılımların Denizli için etkileri olsa da kentin sosyal ve ekonomik gelişiminde daha özgün bir dönemselleştirmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu doğrultuda Savaş Yavuzçehre (2011: 160) Cumhuriyet sonrası dönemde Denizli'nin tarihsel gelişimini; Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından sanayileşme öncesi dönemi kapsayan 1923-1973, sanayileşme dönemini içeren 1973-1990 ve küreselleşmenin etkisindeki metropolitenleşme yılları olan 1990'dan günümüze gelen dönem şeklinde irdelemektedir.

---

⁹⁸ Farklı kaynaklara dayanarak mitingin 15 Mayıs mı yoksa 16 Mayıs tarihinde mi olduğu sadece akademik çevrelerde değil, içine yerel idarecilerin de girdiği geniş bir çevrede tartışma konusu olmuştur. Her iki günde de miting düzenlendiği de öne sürülmektedir. Bu çalışma özelinde mitingin 16 Mayıs Cuma günü düzenlendiği kabul edilmektedir.

Denizli kentinin 14.yy'dan itibaren kazandığı, geniş alana yayılan bahçeler içinde evlerin bulunduğu ve Kaleiçi çevresinde genişleyen geleneksel kent dokusu, 1970'lerin başına kadar varlığını sürdürmüştür (Tanyeli, 1989: 345; İnceoğlu, 1989: 292). Bektaş (2011)'in tabiriyle kentin meşhur horozundan hareketle, o dönemlerin Denizli'si bir nevi horozların Denizli'sidir. Bu dönem temelde, 20.yy'da modernitenin kentlerde yaygınlaştırdığı elektrik, otomobil vs. unsurların kent hayatına giriş yaptığı ve geleneksel kent görünümünde dönüşümün başladığı dönemdir.

Kentsel mekânda 20.yy başında ortaya çıkan 2 önemli cadde; kentin yeni idari merkezini eski merkez Kaleiçi'ne bağlayan Hükümet Caddesi ve istasyona bağlayan İstasyon Caddesi'dir (Avcı, 2010: 212). 1924'te ilk defa otomobille tanışan Denizli, 1960'lı yıllarda ilk defa asfaltla tanışmıştır (Kodal, 2007; Uysal, 2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapımı tamamlanan önemli kamu yapıları; Memleket Hastanesi, Koca Mektep olarak anılan Denizli Lisesi (Eski adıyla Köy Öğretmen ve Denizli Ortaokulu), Halkevi, Gazi İlkokulu olmuştur. Bu yapılar eski kent merkezinin mekânsal gelişimini de önemli ölçüde etkilemiştir (Kodal, 2007: 66). Denizli Lisesi ve Memleket Hastanesi kentin eski kent merkezinin başladığı ve bittiği iki ucunda yer almıştır. *“Benim babam anlatırdı; lise ve hastane yapılması karar verilince o zamanın doktorları demişler; bir ciğer hastanesinin olduğu yere bir ciğer okulun olduğu yere asalım hangisi daha geç çürürse hastaneyi oraya kuralım demişler.” (K 9)*

1934'te Denizli'ye gelen H. Jansen, ile ücrette anlaşamadığı için kent planı yaptırılmamıştır. Buna karşılık, H. Jansen Denizli'nin yeni gelişim alanı için eski kentin olduğu gibi bırakılıp tamamen yeni bir alanda kentin gelişmesini tavsiye etmiştir: *“Bu şehri hiç bozmayın olduğu gibi kalsın, başka bir yerde yeni bir şehir kurun”*. Hatta kırmızı mürekkepli kalemi ile kabaca gridal bir plan çizdiği de belirtilmektedir (Uysal, 2017; Yoldaş, 2017). *“Eski imar paftalarında Arap harfleriyle yazar ama orada iki tane kırmızı çizgi vardır. İstiklal Caddesi ve Lise Caddesi.” (K 18)* 1950'lerde ilk çok katlı yapı SSK İşhanı, Çınar'da yerini alırken kentte elektrik yaygınlaşmış, belediye de eskiden halkevinin olduğu binaya taşınmıştır (Uysal, 2017: 31). Belediye binası 1950'lerde, o dönemde kapatılmış olan Halkevi binasına geçene kadar, çarşuyu daha etkin denetim altında tutabilmek için uzun yıllar Bayramyeri'nde -şimdiki Ziraat Bankası Bayramyeri Şubesi'nin olduğu konumda- yer almıştır (Avcı, 2010: 210; Uysal, 2017). 1884 yılında yapımına başlanan hükümet konağı binası 1953'te terk edilerek

Bayramyeri'ne daha yakın olan şimdiki hükümet konağının bulunduğu alana taşınmıştır (Uysal, 2017). Hâlihazırda kullanılan yeni bina ise 2012 yılında 1953-2012 arasında kullanılan eski yapının yanına inşa edilmiş olup terk edilen bu yapı da 2014'te kurulan Pamukkale Kaymakamlığı'na devredilmiştir.

Fotoğraf 3.21. Geçmişte Denizli Halkevi'nin bulunduğu alan Atatürk Parkı
Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

M. Kemal Atatürk'ün 1931 yılındaki ziyaretinde ifade ettiği büyükçe bir köy benzetmesinin üzerinden geçen 42 yıl sonra Denizli, artık büyükçe bir köy olmasa da büyükçe bir kasaba görünümündedir. Plansız geleneksel yapılaşma, dar ve eğri hatta çıkmaz sokaklar, temel kentsel altyapının bulunmayışı gibi pek çok sorun sanayi öncesinin Denizli'sini resmetmektedir. 1970'li yıllar, Denizli'nin geleneksel kent görünümüne veda ederek, sanayileşme serüvenine başladığı ve kentsel altyapı ile üstyapı çalışmalarının hız kazandığı bir dönem olmuştur. Bu bakımdan yerel seçimlerin de yapıldığı 1973 yılı, Denizli için dönüm noktası olan yılların başında gelmiştir. Kalkınmada Öncelikli Yörelere⁹⁹ (KÖY) kapsamına alınan Denizli'nin sanayi kentine dönüşüm süreci fiilen başlarken, H. Gönüllü'nün belediye başkanlığına seçilmesiyle kentin tarihindeki en geniş çaplı altyapı ve üstyapı çalışmaları başlamıştır.

Öncelikle kentin tarihe çekirdeğine bakıldığında, 1960'larda çoktan yıkılmış veya kaybedilmiş olan kent surları ile kale kapılarına ek olarak 1970'lerde Kaleiçi'nin etrafındaki tarihi hanlar yıkılarak bellekten silinmiştir. Buna karşılık, aynı yıllarda Anadolu'nun diğer şehirlerinde de yaygınlaşan işhanı modası Kaleiçi-Bayramyeri ve çevresini sarmıştır (Uysal, 2017: 70). Burada Babadağlılar (İşhanı) Çarşısı (1976) gibi mimari bir eserin yanında 2018 yılında yıkılan kentin en büyük işhanı olan Özel İdare

⁹⁹ İlk defa 1968'de başlayan uygulamada, 1973 yılında 10 ilin daha eklenmesi ile 40 il kalkınmada öncelikli olarak değerlendirilmiştir. Denizli, 1973-1980 yılları arasında KÖY kapsamında yer almıştır.

İşhanı ve Kaleiçi'nin 'bağrına' yapılan Belediye İşhanı bu yılların öne çıkan işhanları olmuştur. 1970'li yıllar aynı zamanda, MİA'nın Çınar yönüne doğru genişlediği döneme karşılık gelmektedir.

H. Gönüllü 7 yıllık belediye başkanlığı döneminde 1605 sayılı yasanın 42. Maddesi'ne dayanarak çoğunluğu eski kent merkezini de kapsayan 18 cadde açmıştır. Bu dönemin caddeleri; Atatürk, İnönü, Emek, Barış, Halk, Devrim, Lozan, Zübeyde Hanım, Hürriyet, Kıbrıs Şehitleri, Mimar Sinan, Dumlupınar gibi isimlerle dikkat çekmektedir (Gönüllü, 2016; Uysal, 2017: 49-50). “H. Gönüllü 67 İmar Planı'nu uygulamaya başladı.” (K 13) Bu dönemin gelişmelerine yönelik eleştirileri günümüze kadar süregelmiştir. “H. Gönüllü döneminde belediye meclisi yüksek sesli olmasa da eski kente dokunmayalım şehri başka alanlara kaydıralım diyenler oldu.” (K 17) “H. Gönüllü, helal olsun iyi yaptı, herkes kızdı ama şimdi o yollar bile yetmiyor.” (K 16) “H. Gönüllü döneminde planlama yapıldı, o planlamada çok ailenin canı yandı ama belki de o düzenleme şehrin geleceği açısından iyi oldu. Ana caddelerin açılması o sayede oldu.” (K 19) “H. Gönüllü cesaretle devam etmese o yolların açılması mümkün değildi. Aynısını A. Marım da devam ettirdi.” (K 26) Denizli tarihindeki ilk büyük kapsamlı altyapı ve üstyapı çalışmalarının yapıldığı dönem aynı zamanda 1976 depremine rastlamıştır. 1976 Denizli Depremi kentin 20.yy'da gördüğü en büyük doğal afet olmuştur. Bu tarihten itibaren yıkılan veya hasarlı durumda olan çoğunluğu eski yapıdaki evlerin yok oluşu ivmelenmiştir. Savaş Yavuzçehre (2011: 307) 1976 depreminin Harvey'in ifade ettiği yaratıcı yıkım vasıtasıyla sermayenin yeniden dağılımının önünü açan kritik bir dönüm noktası olduğunu belirtmektedir.

1980'li yıllardan itibaren neoliberal politikaların etkisinde dönüşüm geçirmeye başlayan kent, tekstil sektörünün başını çektiği sanayiye dayalı büyümesiyle dünyanın önemli ev tekstili üretim merkezlerinden biri haline gelmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2013: 208). 1980'lere gelindiğinde Çaybaşı'nda 30 kadar tarihi evin varlığını sürdürdüğü ancak sit alanı ilan edilmek istenirken o yıllarda buradaki tarihi binaların yıkılıp temizlendiği bilinmektedir. Deprem sonrası kentin diğer parçalarında olduğu gibi bu yıkım da belediyeden ziyade konut sahiplerinin yaklaşımı etkili olmuştur (Uysal, 2017). “Çaybaşı Caddesi'ni planı uygulayıp Z. Tıkroğlu açtı. Bu cadde aynı Safranbolu gibiydi sokak dokusu olarak plan tadilatlarıyla kurtarılabilirdi.” (K 12) 1980'lerde Lise, İstasyon caddeleri genişlerken Çatalçeşme ve Atatürk parkları yeniden

düzenlenmiş, Delikliçınar ve Bayramyeri meydanları da yeniden organize edilmiştir. Çaybaşı'nın eski evleri ortadan kalkarken Çatalçeşme Parkı'ndaki Çallı Evi restore edilerek kent mirasına bırak eski yapıların ilk ve sınırlı örneği olmuştur (Uysal, 2017: 86-87).

Son olarak 1990'lı yıllara gelindiğinde ise artan sanayileşmenin getirdiği hızlı nüfus artışı ve çarpık kentleşme, Denizli'nin en büyük sorunu haline gelmiştir. Uysal (2017: 91), 1990'ların başında kentteki 60 bin yapıdan 25 bininin kaçak konumda olduğunu aktarmaktadır. Aynı dönemde Denizli, başta tekstil olmak üzere dünya ekonomisine eklenerek gelişen sanayi kolları ve artan turistik mekânlarıyla giderek küreselleşmenin etkisinde büyüyen ve küresel tüketim zincirinin içinde yer alan bir kent durumuna gelmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2013: 201-202). Bu süreç halen devam etmekte olup DBB tarafından hazırlanan Stratejik Plan (2015-2019)'a da bakıldığında, Denizli'nin küreselleşmenin getirdiği dinamikler çerçevesinden gelişimini sürdürmesinin gerekliliği vurgulanmaktadır (Engincan, 2016: 250).

3.2.4. Sosyokültürel Unsurlar

3.2.4.1. Demografik ve Sosyal Yapı

Denizli'nin demografik yapısında öncelikle vurgulanması gereken nitelik 1950'den itibaren hızla artan ve sanayileşmeyle ivmelenen kent nüfusedir. Yüksek hızdaki nüfus değişiminin kimliği etkileyen pek çok unsuru harekete geçirmesi bakımından kent kimliğini önemli ölçüde etkilemesi ve aynı zamanda kimlik üzerinde çeşitli sorun alanları oluşturması söz konusudur. Yakın tarihinde dramatik göç hareketlerine sahne olmayan Denizli, buna karşılık yıllar içinde kümülatif bakımdan önemli bir göç hareketliliği yaşamıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde başta Rumlar olmak üzere oransal açıdan sınırlı bir azınlık nüfusa ev sahipliği yapan kentin, kozmopolit olmayan nüfus yapısı küreselleşmenin etkisine girdiği 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda, siyasal ve sosyal gelişmelerden ziyade kentin nüfus hareketlerinde en belirleyici unsur ekonomik gelişmeler olmuştur.

1950'den itibaren giderek artan bir göç olgusu ile karşılaşan Denizli'de göçlerin yönü dönemlere göre değişim göstermektedir. 1950-1980 arası dönemde dışarıya göç veren bir yapıdan, 1980 sonrası dışarıdan göç alan, bir diğer ifadeyle net göç hızı eksiden artıya dönen bir yapıya geçilmiştir. 2008 sonrası dönemden günümüze ise

Denizli'nin nüfusu artmakla beraber hem göç alan hem göç veren bir görünüme geçilmiştir (Torlak ve Polat, 2006: 174; Gökburun, 2019: 568). Buradaki kırılma noktalarının 1980 sonrasında gelişen hızlı sanayileşme ve 2008 Küresel Finans Krizi'nin kentte ortaya çıkardığı durum olarak nitelemek mümkündür. 1950-80 arası dönemde nitelikli işgücünün, öğrencilerin ve çeşitli imalatçıların; imkânların oldukça sınırlı olması, eğitim amaçlı ve elektrik vb. temel hizmetlerdeki yetersizlikler gibi sebeplerle başta İzmir ve İstanbul olmak üzere büyük kentlere göç etmesi söz konusudur. 1980 sonrası dönemde ise başta yakın illerden devamında Türkiye'nin doğu ve iç kesimlerinden kente doğru bir göç yaşanmıştır. Öte yandan, 2008 yılında patlak veren ve Avrupa'da giderek yayılan ekonomik krizin Denizli kent ekonomisini oldukça olumsuz etkilemesi ve emek yoğun sektörel yapının zarar görmesi sonucu ekonomik büyüme ivmesini yitirmiştir. Bu durum kente dışarıdan gelen işgücü göçünü de etkilemiştir.

Son yüzyılda Denizli'de görülen ilk kitlesel nüfus hareketliliği Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi olmuştur. Kodal (2005: 38-39)'ın belirttiği üzere, Denizli ve çevresinde Türklerin yerleşiminden itibaren Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Türk nüfusu dışındaki başta Rum nüfus olmak üzere çeşitli azınlıkların sınırlı sayıda oldukları göze çarpmaktadır. 20. yy başlarında il genelindeki kayıtlara göre nüfusun yaklaşık %2'si Rumlardan oluşurken Ermeni, Yahudi ve diğer azınlıkların toplam payı %1'in altında kalmaktadır. Öte yandan kent merkezi düşünüldüğünde bu oranların daha yüksek olduğu belirtilebilir. 1920 öncesinde halk arasında Frenk Mahallesi denen, çoğunlukla Rumların yaşadığı şimdiki İstiklal Mahallesi, sonrasında Balkanlardan gelen göçmenlerin iskân ettirildiği bir muhite dönüşmüştür. 1927 yılında ilk nüfus sayımında ise Denizli'deki toplam azınlık sayısı yalnız 27 kişiyle sınırlı kalmıştır. Bu doğrultuda başta mecburi göçe tabi tutulan Rum nüfus olmak üzere hemen hemen tüm azınlık mensuplarının kentin demografisinden yitip gittikleri söylenebilir. Buna karşılık, II. Dünya Savaşı'nda ülkeleri işgale uğrayan Yunanların bir kısmı Türkiye'ye sığınmış olup bu gruptan bir kısım aileler savaş bitimine kadar Denizli'de iskân ettirilmiştir (Tıkıroğlu, 2005: 81).

1951'de Bulgaristan gelen Türklerin iskânı için Sevindik Mahallesi kurulmuş olup 856 kişi (kent nüfusunun yaklaşık %2'sidir) Denizli'ye yerleştirilmiştir (Uysal, 2017: 26-27). 1953'te açılan Sümerbank İplik Fabrikası ise Denizli'de ilklerin

başlangıcı olmuş ve çevre illerden kente nüfus hareketliliği başlatmıştır. Geleceğin sanayi kenti Denizli'deki işçi sınıfının oluşumu da fabrikanın kuruluşu ile başlamıştır (Avsan vd., 2020: 1010). Bir diğer önemli nüfus hareketliliği ise kırsalda yoğunlaşmakla birlikte kent merkezini de etkileyen yurt dışına işçi göçleridir. 1975 yılına kadar 35.000 kadar Denizlili başta Almanya olmak üzere işçi göçü dâhilinde yurt dışına göç etmiştir (Uysal, 2013: 22). Mutluer (Kara, 2010: 108), Denizli'nin 1963-73 arası dönemde yurt dışına en fazla işçi göçü veren 6. il olduğuna dikkat çekmektedir. Yurt dışından kesin dönüş yapan Denizlili gurbetçilerin büyük kısmı da yeniden Denizli'ye yerleşmektedir.

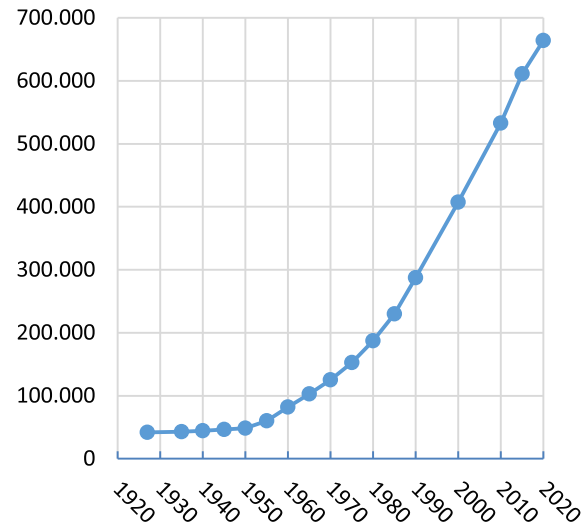
Hızlanan göç olgusu, Denizli'yi de 70'li yıllardan itibaren büyüyen bir gecekondu sorunuyla tanıştırmıştır. Özellikle Ankara Yolu ekseninde gecekondulaşmanın yoğun olduğu Sevindik, Aktepe, Dokuzkavakalar ve Karşıyaka mahallelerinin yanında kentin farklı kesimlerindeki Fatih, Esentepe ve Bakırlı mahallelerinde de gecekondulaşma gözlenmiştir (Kara, 2010: 111, Özcan ve Özkan, 2012: 240-241). Öte yandan göç hareketliliğinde artış 1980'lerde de devam etmiştir. 1985'te OSB'nin kuruluşu ile sayısı hızla artan sanayi tesisleri; özellikle emek yoğun olan tekstilin istihdamda öne çıkmasıyla Afyonkarahisar, Burdur ve Uşak gibi çevre illerden Denizli kent merkezine önemli bir göç hareketi başlatmıştır. 1985'e kadar göç veren Denizli artık devamlı surette göç alan bir kent haline gelmiştir (Uysal, 2013: 73).

Denizli'deki yüksek hızlı nüfus artışını vurgulayan bir örnek olarak; 1975'te kardeş kent¹⁰⁰ olan Hollanda'daki Almelo ve Denizli, 70.000 dolayındaki nüfusları ile benzeşirken aradan geçen 50 yıla yakın zamanda nüfusu aynı kalan Almelo'ya karşı Denizli'nin nüfusu 9 kat artmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 181). Denizli kentinin nüfusu 1927 yılından 2021'e kadar 16 kat artarken, 1990'dan 2021'e kadar kıyaslandığında ise 2 kat artış göstermiştir. Aynı karşılaştırmaya göre Türkiye toplamında 1927'den 2021'e artış 6,5 kat olurken, 1990'dan 2021'e artış 1,5 kat şeklindedir.

---

¹⁰⁰ 2017 yılında Denizli Belediye Meclisi kararıyla sonlandırılmıştır

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
1927	41.816 ¹⁰¹	1975	152.802
1935	43.154	1980	187.014
1940	44.454	1985	230.144
1945	46.235	1990	287.581
1950	48.753	2000	407.156
1955	59.984	2010	533.109
1960	82.312	2015	611.341
1965	102.867	2020	664.154
1970	125.420	2021	677.072

Tablo 3.2. Denizli kent merkezinde¹⁰² yıllara göre nüfus sayısı¹⁰³
Kaynak: Kodal (2014) ve TÜİK (2022) verilerinden yararlanılmıştır.¹⁰⁴

1927’de 15 bin dolayındaki merkez nüfusu, merkeze bağlı köy ve kasabaları kapsayan çevresiyle birlikte 41 bin olan nüfusu yıllar içinde hızlı biçimde yükselmiştir. Yüzdesele olarak nüfus artış oranlarında 10’ar yıllık periyotlara bakıldığında kentsel gelişime dair önemli ipuçları görülmektedir. Denizli’nin 1940-2020 arası nüfus artış hızının tarihsel ortalaması %42’dir. Tüm Türkiye’de olduğu gibi II. Dünya Savaşı yıllarının etkileriyle Denizli’de nüfus artış hızı en düşük olduğu periyot %10 ile 1940-50 arası dönem olmuştur. 1950-1990 arası dönemde ise nüfus artışı tarihsel ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Artış hızında ilk sıçramanın olduğu 1950-60 arası dönemde; tarımda artan makineleşme ile kent merkezine göç ve Sümerbank faktörünün çevre

¹⁰¹ Cumhuriyet’in ilk nüfus sayımı olan 1927’de Honaz bucak nüfusu verisine ulaşılamadığından Denizli merkez ilçe nüfusundan arındırılmamıştır.

¹⁰² i) 1935-2000 yılları Genel Nüfus Sayımları Denizli (şehir ve merkeze bağlı köyleri) toplam nüfusu

ii) 2010 yılı ADNKS Denizli merkez ve Akköy ilçesi toplam nüfusu

iii) 2015-2021 yılları ADNKS Pamukkale ve Merkezefendi İlçeleri toplam nüfusu

¹⁰³ 1935’ten 1990’a kadar sonu 0 ve 5 ile biten yıllarda yapılan nüfus sayımları 1990-2007 arası sonu 0 ile biten yıllarda yapılmıştır. 2007’den itibaren ADNKS ile yıllık bazda nüfus verileri yayınlanmaktadır.

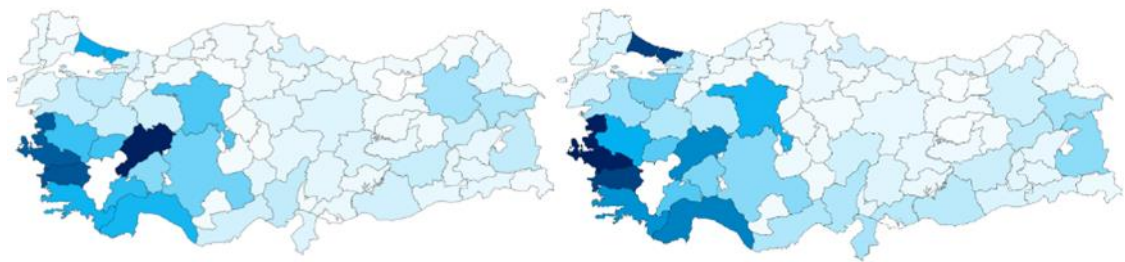
¹⁰⁴ Yıllar içindeki idari değişimler ve özellikle 2000’li yıllarda Denizli’nin kentsel alan sınırlarındaki değişimler sağlıklı bir nüfus karşılaştırmasını yapılmasını güçleştirmektedir. Günümüzde Denizli’nin büyükşehir sınırları ilin tamamı kapsamı sonucu merkez nüfusu hakkında bilgi sunamamaktadır. Bu nedenle merkez ilçeler olan Pamukkale ve Merkezefendi’nin toplamı; Denizli merkezin çevresindeki şimdinin mahalle geçmişin köy yerleşimleri ile beraber nüfusunu ortaya koymaktadır. Verilerdeki sapmaları minimize etmek için benzer bir projeksiyonu günümüzden geriye doğru götürdüğümüzde 1990 yılına kadar olan Denizli merkez (şehir ve köyler dâhil) ile Akköy ilçe nüfusları günümüzdeki Pamukkale ve Merkezefendi toplam nüfusuna karşılık gelmektedir. 1990’dan 1935’e kadarsa Denizli merkez (şehir ve köyler dâhil) nüfusu Akköy’ü zaten içerirken günümüzdeki Honaz ilçesini de kapsamaktadır. Bu nedenle anılan yıllar arasındaki nüfus sayımlarında Honaz bucak nüfusu Denizli merkezden düşüldüğünde yine günümüzdeki Pamukkale ve Merkezefendi toplam nüfuslarının izdüşümüne karşılık gelen nüfus miktarına ulaşılmaktadır.

illerden çektiği nüfusun etkili olduğu vurgulanabilir. İlki kadar olmasa da ikinci sıçramanın olduğu 1980-1990 arası dönemde ise Denizli'nin ihracatla tekstilin öncülüğünde dış pazarlara açılması, 1985 yılında OSB'nin kuruluşu ve Denizli'nin sanayide hızlı bir genişleme yakalaması etkili olmuştur. Devamında 2008 Küresel Finans Krizi'nin kentin nüfus artış hızındaki azalışı belirginleştirdiği gözlenmektedir. 2000'li yıllarda kentin nüfus artışı hızı tarihsel ortalamasının altına inmiş olup bu azalışın seyri halen devam etmektedir.

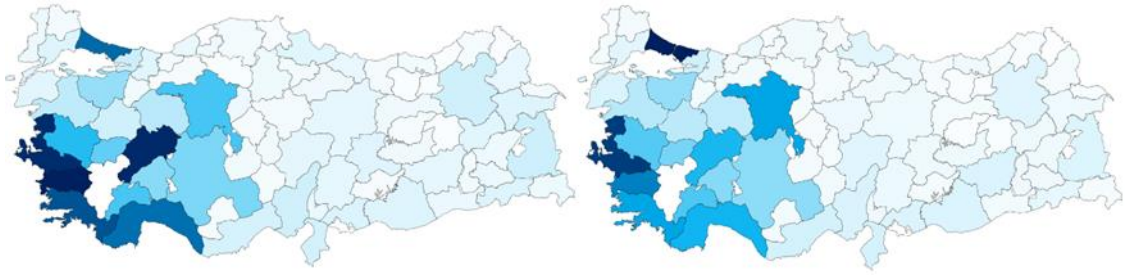
Dönem	Artış Hızı %
1940-1950	10
1950-1960	69
1960-1970	52
1970-1980	49
1980-1990	54
1990-2000	42
2000-2010	31
2010-2020	25

Tablo 3.3. 10'ar yıllık dönemlerde Denizli kentinin nüfus değişim oranları
Kaynak: TÜİK (2022) (Tablo 3.2.'deki verilere göre düzenlenmiştir)

TÜİK (2022) verilerinde net göç alan bir il olan Denizli; ADNKS'ye göre 2008 yılında en fazla sırasıyla Afyonkarahisar, Aydın, İzmir, İstanbul ve Muğla'dan göç alırken en fazla göçü de ilk sırada Aydın olmak üzere yine aynı illere vermiştir. 2021 yılında ise net göç farkı 3.000 kişi olurken alınan göçte İzmir, İstanbul, Aydın ilk üçte gelmiştir. En fazla göç verilen iller ise başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Aydın'dır. Bu doğrultuda, nüfus hareketlerinde Afyonkarahisar, Aydın ve Muğla başta olmak üzere komşu illerle nüfus hareketliliği yüksekken büyük kentlerden İstanbul ve İzmir, Denizlililer için önde gelen göç hareketliliğinin olduğu merkezlerdir.

Şekil 3.1. 2008 ve 2021'de Denizli'nin aldığı göçlerin illere göre yoğunluğu
Kaynak: TÜİK (2022) verilerine göre düzenlenmiştir

Şekil 3.2. 2008 ve 2021'de Denizli'nin verdiği göçlerin illere göre yoğunluğu
Kaynak: TÜİK (2022) verilerine göre düzenlenmiştir

TÜİK (2022) verilerinde Denizli'nin nüfus artış hızına bakıldığında, büyükşehir olduktan sonraki 2013-2021 yıllarına göre artış hızının; %10,5 olan Türkiye geneline kıyasla il nüfusunda %9,1'de kaldığı görülmektedir. Ancak aynı oranın Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerinden oluşan merkez nüfusunda %17,9 ile Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde yer aldığı gözlenmektedir. Özellikle kentin yeni yapılaşan bölgelerinin büyük kısmının yer aldığı Merkezefendi ilçesinde ise bu oran %25,3 kadar yükselmektedir. Son olarak, kent nüfusunun ekonomik faktörlerin etkisinde şekillenmeyi sürdürdüğü, il kırsalının göç verirken tam tersine merkez ilçelerin ülke ortalamasının oldukça üzerinde bir oranla büyümeyi sürdürdüğü ancak büyüme ivmesinin de giderek azaldığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda Gökburun (2019: 577)'un belirttiği üzere Denizli'de gelecek vadede demografik gelişmeler üzerinde belirleyici olan faktörün sanayileşmenin seyri ve ekonomik gelişmeler olacağı değerlendirilmektedir.

3.2.4.2. İnanç ve Gelenek

Denizli'nin kent kimliğinde önemli bir yer tutan Ahilik kültürü, Denizli Ağzı (Ege Şivesi) gibi geleneksel unsurların kent yaşamındaki varlığı moderniteden önemli ölçüde etkilenmektedir. İnanç unsuru yönünden ise kentin kimliğinde çevresine göre bir farklılaşma olduğu ifade edilemez. İnanç bakımından öne çıkan bir merkez olmayan Denizli'nin, önceki dönemlerden gelen kozmopolit bir yapısının bulunmayışı, inanç unsurunu da bu çizgide şekillendirmiştir. Türklerin gelişinden sonra İslâm kentteki yaygın din haline gelirken, görece az sayıdaki Rum ve Ermeni nüfusla Hristiyanlığın ayrıca oldukça az sayıdaki Yahudi nüfusu ile Museviliğin de Cumhuriyet öncesi dönemde kentteki varlığı bilinmektedir. Bunun yanında Baykara (2007: 324)'nın ifadesiyle Mevlevilik (İbn-i Battuta, İnançoğulları beylerinin Mevlevi semahı

yaptıklarını belirtir), Bektaşilik gibi tarikatların geçmişte kent yaşamında canlı biçimde yer almış olduğu ifade edilmektedir.

Bunların yanında geçmiş dönemlerde, inançtan ziyade bir kültür olan Ahiliğin Denizli’de yaygınlaştığı, sosyal ve ekonomik alanda önemli bir konumda olduğu bilinmektedir. Kaleiçi-Bayramyeri geçmişten gelen çarşı geleneğinin halen varlığını sürdüren bir ögesi olarak Ahilik geleneğini günümüze taşıması açısından büyük öneme sahiptir (Baykara, 2007; Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 470). Bu durum pek çok geleneksel zanaatı ve daha ötesinde gündelik hayat alışkanlığıyla birlikte en önemlisi dayanışma kültürünü bünyesinde barındırmaktadır. *“Esnaf dükkândan bir yere gidecekse kapının önüne sandalyesini çeker gider, kepenk sadece sabah açılır akşam inerdi. Hiç kimse de müşteri, çaycı vs. sandalye çekilen esnafın dükkânına girmezdi.” (K 2) “Eskiden esnaflar çok temizdi, sandalyesini kapıya koyar, namaza giderdin, hiçbir şey olmazdı dükkânına.” (K 16)*

Pazar duası; Denizli’ye özgü geleneklerden biri olarak bereketi, helali, haramı hatırlatmak için yapılan bir gelenektir (Kodal, 2007: 145-146). Kaleiçi’nde tarihsel olarak pazartesi ve perşembe günleri kurulan pazarın başlangıcında yapılan dua geleneği, tarihi merkezin de önemli gelenekleri arasında olagelmıştır. Tüm esnafın ve pazara gelenlerin katıldığı dua, en son Fâtiha okunarak noktalanırken hiçbir pazar alışverişi duyasız açılmazdı. 1985’ten itibaren Denizli’deki tüm pazarlara yaygınlaştırılarak yaşatılması hedeflenmiştir (Tıkıroğlu, 2005: 12-13; Ataman, 2010b: 138-139). Denizli Kaleiçi’ne özgü bir diğer gelenek ise Ahilikten miras gelen Keşkek Günü’dür. Muharrem ayının ilk on gününde esnaflarca temin edilen keşkek, üzüm şırası ve şerbet dualar eşliğinde halka dağıtılmaktadır (Arslan, 2011: 320).

Fotoğraf 3.22. Babadağlılar Çarşısı girişinde yer alan kitabe¹⁰⁵
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Eski kent merkezi özelinde de geleneksel üretimin büyük ölçüde ortadan kalkması ve mekânın doğrudan tüketim mekânı haline dönüşmesi toplumsal geleneklerdeki değişimlerle paralel seyretmiştir. Denizli'deki kent toplumu küreselleşmenin etkisinde giderek tüketim toplumu haline gelen bir dönüşüm geçirmektedir. Kentte tüketim toplumunun izlerini rahatça gözlemlemek mümkündür (Savaş Yavuzçehre, 2013: 224). Değişen yaşam tarzı ve nüfus yapısıyla birlikte zamanla pek çok gelenek, tıpkı fiziki unsurlarda görüldüğü gibi kent kimliğinden silinip gitmiştir. Kuşkusuz; düğün, doğum, ölüm gibi gündelik hayatın içindeki olaylar için çeşitli gelenekler var olagelmıştır. Kırk uçurması veya Hıdırellez gibi adetler günümüze kadar ulaşan geleneklere örnektir. Örneğin Sezener (2018: 25) geçmişte Çamlık'taki Hıdırellez kutlamalarının oldukça canlı geçtiğini aktarmaktadır. "*Hıdırellez Çamlık'ta yapılırdı ve bütün çevrelerden ilçelerden herkes kamyonla gelirdi, çadırlar kurulur eğlenceler yapılırdı.*" (K 26) Ayrıca adet ve göreneklerin içinde nispeten daha çok yerele özgü debbağlarda ve demircilerdeki peştamal kuşanma, bağa göçme ve pekmez kaynatma gibi gelenekler olduğu bilinmektedir (Uysal, 2016). Bunların yanında Denizli Ağzı (kuşkusuz moderniteden etkilenmekle birlikte), kentin yerel bir kültür unsuru olarak halen yaşamaktadır (İnan, 2014: 124). Son olarak, kent çevresinden de yaygın

¹⁰⁵ Besmele çek gir çarşıya, selamı da unutma ha,
Kiloyu eksik çekme ha, metreyi kısa tutma ha,
Halka hizmet eylemektir, Hakka hizmet eylemek,
İyi belle sen bu sözü, sakın yabana atma ha,
Alış derken veriş derken ölçü tartı satış derken,
Paraya pula tapma ha, insanlığı unutma ha.

M. İlhan Canbaba

biçimde etkilenmekle birlikte, zeybek oyunları Denizli'nin kimliğinde yaşayan gelenekler arasında yer almaktadır (Arslan, 2011: 324).

3.2.4.3. İdeoloji

Genel bir ifadeyle ideolojik ve siyasi anlayışın Denizli'nin kent kimliğinde baskın bir rolü olduğunu söylemek mümkün değildir. Denizli uzun yıllar, Türkiye'de geleneksel merkez sağ siyasetin öne çıktığı Anadolu kentlerinden biri olarak bilinmekle birlikte kentte merkez solun da yerel siyasette belirli bir ağırlığı olagelmıştır. Sonuç olarak, tarihsel süreçteki seçim sonuçlarından da gözlemlenebildiği üzere, Denizli'nin yerel siyasetindeki gelişmelerin çok büyük oranda ulusal siyasetteki gelişmelere yakın seyrettiği ifade edilebilir.

Denizli'nin yerel siyasetinde tek parti dönemi sonrası 1970'lere kadar önce Demokrat Parti ve sonrasında Adalet Partisi'nin öncülüğünde merkez sağ siyasetin etkin konumda olduğu ve yerel seçimleri kazandığı görülmektedir. Çeğin ve Haytoğlu, bu gelişmelerde tek parti döneminin korporatist politikalarının ve Varlık Vergisi uygulamasındaki keyfiyetlerin yerel aktörler üzerinde getirdiği huzursuzluğun öne çıktığını aktarmaktadır (Aydiner, 2020: 359). 1973 ve 1977 yıllarındaki yerel seçimlerden Cumhuriyet Halk Partisi'nin adayı H. Gönüllü'nün seçilmesi, kentte toplumcu belediyeçilik veya yeni belediyeçilik yaklaşımının H. Gönüllü'nün şahsında ve dar bir çerçevede de olsa uygulama olanağı bulmasını sağlamıştır. Bu dönemde kentsel siyasette ilk defa kent yoksullarına referans veren bir siyasi söylem geliştirilmiştir. Ayrıca, yürütülen altyapı başta olmak üzere tanzim satışlar vb. belediye hizmetleri çeşitli yerel aktörlerle belediye yönetimi arasında gerilim alanları ortaya çıkarmıştır (Uysal, 2017; Aydiner, 2020).

1980 sonrası süreçte T. Özal dönemiyle birlikte gelişen Denizli'nin ihracat odaklı sanayileşme ve hızlı büyüme sürecinin yerel siyasetteki izdüşümü Anavatan Partisi'nden Z. Tıkıroğlu'nun kentteki belediye başkanlığı olmuştur. Buna karşılık, tıpkı 1970'lerde olduğu gibi 1990'larda da merkez sağ siyasetteki bölünme yerelde de karşılık bulmuş ve yerel seçimlerde 1989 ve 1994 yıllarında merkez soldan A. Marım belediye başkanlığına seçilmiştir. 1999 yılında ise benzer bir bölünme bu kez merkez sol partiler arasında yaşanmış ve A. Aygören'in aradan sıyrılarak belediye başkanı olmasının önünü açmıştır (Uysal, 2017). 2002 sonrası süreçte ise ulusal siyasete uyumlu

bir şekilde 2004 yerel seçimleri ile başlayan N. Zeybekçi ve sonrasındaki O. Zolan dönemleri ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yerel siyasetteki etkin konumu güçlenerek sürmüştür.

3.2.4.4. Sanat

Uysal (2013:154-156), Denizli'nin sanayide hızlı biçimde büyürken Türkiye'ye örnek gösterilen bir konuma yükselmesine karşılık, ekonomik gelişmişliğin kentin kültür ve sanat kulvarındaki gelişimine yansımadağını açıklamaktadır. Sanat alanına yatırım yapmayı tercih etmeyen sanayiciler çoğunlukla okul, cami, hastane gibi kamusal ihtiyaçların giderilmesine dönük çalışmalara maddi kaynak sağladılar. Yıllar içinde kentte özel girişimin desteğiyle bir kent müzesi yahut tekstil müzesi dahi kurulamamıştır. Bu durum kuşakların değişmesiyle farklılaşmakla beraber henüz sermaye kesiminin kültür ve sanat hayatına katkısı halen sınırlı düzeyde kalmaktadır. Özellikle 2000 öncesi dönemde kentteki kültür sanat etkinlikleri çoğunlukla vilayetin öncülüğünde, bir bakıma kamu tekelinde devam etmiştir (Uysal, 2013: 157). 2000 sonrası dönemde özellikle yerel yönetimlerin kültürel etkinliklerde etkin bir rolü söz konusudur. DBB'nin organize ettiği Uluslararası Tiyatro Festivali ile söyleşilere de ev sahipliği yapan Denizli Kitap Fuarı son yıllarda kentlilerin artan düzeyde katılım gösterdiği kültür sanat etkinliklerinin başında gelmektedir.

Denizli'nin sanat mekânlarına bakıldığında, Oda Tiyatrosu ve Açık Hava Tiyatrosu, Z. Tıkıroğlu döneminde inşa edilmiştir. A. Marım döneminde Belediye Sanat Merkezi (yangınla tahrip olması sonucu O. Zolan döneminde yeniden inşa edilmiştir) inşa edilirken, Nihat Zeybekçi Kültür ve Kongre Merkezi 2000'li yıllarda inşa edilen ve kentin sanat etkinliklerine ev sahipliği yapan en büyük mekânı olmuştur. Denizli'de halen müstakil bir sanat galerisi veya sanat eserlerinin yer aldığı bir müze bulunmamaktadır. DBB Sanat Merkezi ağırlıklı sinema salonlarına ev sahipliği yaparken Merkezefendi Belediyesi Kültür Merkezi de nikâh salonu fonksiyonun yanında tiyatro, söyleşi gibi etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. Öte yandan, kente 2011 yılında Devlet Tiyatroları sahnesi (PAÜ'deki Hasan Kasapoğlu Kültür Merkezi) açılmış olup bu tarihten itibaren düzenli olarak oyunlar sergilenmektedir.

Denizli'nin kimliğinde yer tutan sanatçılara bakıldığında ise en başta Özyay Gönülüm (1940-2000)'ün geldiği belirtilebilir. Sanatçı Özyay Gönülüm'ün adını duyurduğu

Denizli'nin Horozları, Cemile'min Gezdiği Dağlar Meşeli, Ninenin Mektubu, Asmam Çardaktan gibi derlemeler Türkiye çapında bilinen eserler arasındadır.

3.2.4.5. Eğitim Yapısı

Denizli'de, Cumhuriyet'in ilk nüfus sayımında ülke ortalamasının altında kalan bir oranda, yaklaşık yüzde 6'sı okuryazar olan bir nüfus yapısı bulunmaktadır (Kodal, 2007: 109). Kentte modern eğitim kurumlarının ortaya çıkışı 19.yy sonunda başlamış ve Cumhuriyet Dönemi ile hızlanmıştır. Bu kapsamda M. K. Atatürk ve İ. İnönü tarafından da ziyaret edilen Denizli Lisesi, kentin eğitim geçmişinde önemli bir yere sahiptir. Kaşıkçı ve Alpat'ın ifadeleriyle henüz, çevredeki bazı illerde lisenin bulunmadığı 1930'larda ve 40'larda Denizli için oldukça önemli bir insan kaynağı olarak kentte fiziki ve sosyokültürel bir referans noktası olmuştur. Benzer şekilde, vilayetin yer aldığı bölgede kurulan mesleki ve teknik lise ise pek çok zanaatkâr ve ustanın çıkış noktasını teşkil etmiş, Denizli sanayisinin altyapısını oluşturmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2011: 215). *“Erkek Sanat Mektebi, Denizli'nin sanayileşmesine çok yardım etti.” (K 1)*

Denizli'nin eğitim yapısında kentin halen tek üniversitesi olan Pamukkale Üniversitesi'nin konumu oldukça önemlidir. Kentin kimliğini yansıtan doğal değerlerinin başında gelen Pamukkale'nin adını taşıyan üniversite; kuruluşunda itibaren geçen 30 yıllık sürede hızla büyümüş ve hemen her alanında kentin önemli kurumlarından biri olmuştur. Günümüzde 19 fakülte, 17 meslek yüksekokulu, 6 enstitüyü bünyesinde barındırmaktadır. Savaş Yavuzçehre (2016)'ye göre 50 bini aşkın öğrenci, personel ve akademik çalışanı ile Denizli'nin demografik yapısında da önemli bir yer tutan PAÜ'nün, Denizli'ye mekânsal, ekonomik, sosyokültürel ve kentin üretim desenine yaptığı katkılar açısından etkileri olmuştur.

Üniversitenin kuruluş sürecine bakıldığında 1982 yılında İzmir'deki Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesine geçen Denizli Eğitim Yüksekokulu (eski Kız Öğretmen Okulu) ve Denizli Mühendislik Fakültesi, Pamukkale Üniversitesi'nin kuruluşuna giden süreçte önemli bir eşiğin geçilmesini sağlamıştır. 1985 yılında kentte üniversite kurulmasına dönük çalışmaların hızlanmasıyla devam eden süreç 1987'de Denizli Tıp Fakültesi'nin kuruluşu ve nihayet 3837 sayılı Kanun ile 1992'de Pamukkale Üniversitesi'nin kurulması ile sonuçlanmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2016: 242-243).

PAÜ'nün ilk kurulduğu dönemlerde çeşitli fakülte ve birimleri geçici süre eski kent merkezinde yer almıştır. Ulu Çarşı'da yer alan İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Doktorlar Caddesi üzerinde yer alan Tıp ve Diş Hekimliği Fakültesi ve üniversite hastanesinin bölümleri bu kapsamda örnek verilebilir. Buna karşılık günümüzde kent merkezine çok uzak bir konumda bulunmayan üniversitenin ana yerleşkesi göz önüne alındığında, tarihi merkeze dolaylı etkileri olan bir konumda olduğu söylenebilir.

Sonuçta kent kimliğinde, Denizli'nin bir üniversite yahut öğrenci kenti olduğunu öne sürmek güçtür. Bu durumun temel nedenleri olarak; Denizli'nin kimliğinde sanayi unsurunun daha belirgin olması ve üniversitenin demografik açıdan kent yaşamındaki ağırlığının sınırlı olması (kentlin yerlisi olan mensuplar çıkarıldığında %10'dan daha azına tekabül ettiği anlaşılmaktadır) belirtilebilir. Ayrıca kentin üretim deseni ve ekonomik yapısındaki katkısı da nispeten sınırlıdır. Savaş Yavuzçehre (2016: 247)'nin belirttiği üzere gelişimi daha önceki yıllara dayanan Denizli sanayisine nazaran PAÜ'nün kuruluş ve gelişimi düşünüldüğünde üniversite, Denizli sanayisini sürükleyici bir role sahip olmaktan çok onu tamamlayıcı bir konumda bulunmaktadır. Öte yandan, Eskişehir haricinde Türkiye'deki büyük kentleri çoğunu üniversite/öğrenci kenti olarak nitelemek zordur. Isparta, Kars gibi nispeten daha az nüfusa sahip kentler, üniversite varlığının daha etkili ve ön planda yer aldığı kentler olarak değerlendirilebilir.

3.2.4.6. Teknolojik Yapı

Sanayi Devrimi sonrası gelişen süreçte teknolojik yapıdaki hızlı değişim Osmanlı Devleti sınırları içerisine girmiştir. 1868 yılında Denizli, modern çağın demiryoluyla birlikte en önemli nimetlerinden olan telgraf hattıyla tanışmıştır. Telgrafın kente ulaşmasıyla, kentin yerel aktörleri taleplerini merkezi yönetime daha etkin iletme imkânına kavuşmuşlardır (Avcı, 2010: 178;182). Telgrafı, 20 yıl kadar gecikmeli olarak demiryolu izlemiş olup Denizli kenti liman kenti İzmir'e ve Anadolu'nun iç kısımlarına bağlanmıştır. Demiryolunun kente gelişinin kente kentte ekonomik ve sosyal açıdan oldukça önemli sonuçları olmuştur.

Denizli sokakları ilk defa 1924 yılında otomobil ile tanışmıştır (Kodal, 2007: 154). Elektriğin kente gelişi ise maceralı ve kesintilere uğrayan bir süreçten sonra ancak 1950'lerden itibaren süreklilik arz eden bir hale gelmiştir (Haytoğlu, 2018). Sümerbank fabrikasının açılışı ise Denizli'nin teknolojik yapısına önemli bir katkı olmuştur.

Geleneksel üretimden makineye geçiş süreci ve sonraki yıllarda bunu izleyen otomasyon artışı, kentin üretim yapısında belirleyici olmuştur. 2000 sonrası dönemde ise artan bilgi teknolojileri kullanımı, internet hizmetinin yaygınlaşması, kentsel bilgi sistemleri, sosyal medyanın gelişimi vs. etkileri Türkiye'deki diğer sanayi ve turizm kentlerine benzer bir doğrultuda gelişim göstermiştir.

3.2.4.7. Spor

Türkiye genelinde olduğu gibi Denizli için de futbolun en fazla ilgiye mazhar olan spor dalı olduğu söylenebilir. Bunun yanında, güreş, deve güreşi, basketbol ve diğer pek çok branşta Denizli'nin önemli bir sportif geçmişe ve etkinliğe sahip olduğu ifade edilebilir.

Sanat ve spor alanında Denizli'de öncü olan yerlerin başında kentin en büyük kuruluşu Sümerbank'ın geldiğini söylemek yanlış olmaz. Müzik, sinema, tiyatro gibi etkinliklerde öncü olan fabrikanın Sümerspor adıyla kurduğu spor kulübünde pek çok branşta takımlar bulunmuştur. Özellikle olimpiyat şampiyonu sporcular yetiştiren (Bayram Şit, Hasan Güngör vb.) güreş takımı hem Denizli hem Türkiye'yi uluslararası alanda temsil eden bir başarıya ulaşmıştır (Avsan vd., 2020: 1011-1012). Bu kapsamda güreş, Denizli'de yakın geçmişe kadar ilgi duyulan ve kentin başarı kazandığı sporların başında gelmektedir (Uysal, 2016: 384). Güreş konusunda Denizli'de önemli bir diğer isim de 1982-84 arasında 3 yıl Kırkpınar başpehlivanlığını kazanmış, Altın Kemer sahibi olan Hüseyin Çokal'dır (Kodal, 2007: 153).

Denizli'de geleneksel güreş sporundan sonra kent hayatına 1922 yılında giren futbol kısa sürede popüler bir konuma gelmiştir. 1920'lerde ilk futbol kulüplerinin kurulmasını, çevre illerle düzenlenen müsabakalar izlerken, futbol Denizli'de yıllar içinde yaygınlaşmıştır. Denizlispor'un temellerini oluşturan, kentin ilk futbol kulübü 1920 tarihinde kurulan İdman Yurdu'dur. Denizli'de oynanan ilk büyük çaplı futbol maçı, 1926 yılında oynanan Denizli-Altay maçı olmuştur. 1924 yılında bugünkü Atatürk Stadyumu'nun bulunduğu alana yapılan Denizli'nin ilk futbol sahası bu tarihten itibaren kentteki futbol takımlarının arasındaki ve dışarıdan gelen takımlarla yapılan müsabakalara ev sahipliği yapmıştır (Göçgün, 2007: 632-636; Kodal, 2007: 175). “SSK binasının yapıldığı yıllarda biz, Buldan'dan maçlara gelirdik. Amatör maçlar olurdu, kıran kırana geçerdi. Şu Denizlispor'un toplayamadığı seyirciyi o maçlar toplardı.

Şimdiki stadyum toprak sahaydı, tribün falan yoktu. Karagücü vardı her yıl şampiyon olurdu, Sümerspor vardı. Stadın üstü uzak yer olurdu.” (K 15)

Denizli'nin sportif kimliğinde en önemli figürü, futbolda Türkiye çapında tanınan, ambleminde Denizli horozu ve yeşil-siyah renkleriyle kenti simgeleyen Denizlispor'dur. 1966 yılında kurulan spor kulübü, 1982 yılında ilk defa Türkiye'nin en üst futbol ligine (şimdiki adıyla Süper Lig) adım atarak çeşitli dönemlerde burada mücadele etmiştir. 2002 yılında lig 5'incisi olan takım en büyük başarısını yakalarken bir sonraki sene Avrupa kupalarında mücadele ederek Sparta Prag, Olympic Lyon gibi önde gelen Avrupa takımlarını kupadan eleme başarısı göstermiştir (denizlispor.org.tr, 2022). En son 2021 yılında bir alt lige düşen takım, kentin önemli bir kimlik unsuru ve aidiyet simgesi olarak maçlarını halen neredeyse 100 yıllık geçmişi olan Atatürk Stadyumu'nda oynamaktadır.

Fotoğraf 3.23. Denizli Atatürk Stadyumu ve Denizlispor

Kaynak: O. Donat Arşivi (2019; 2022)

Son olarak, kentin spor tarihinde ilk defa 2021 yılında Denizli'den bir basketbol takımı olan Merkezefendi Belediyesi Denizli Basket takımı, Türkiye'de en üst ligde oynama başarısını göstermiştir. Halen bu ligde mücadele eden 16 takım arasında yer almaktadır.

3.2.4.8. Gastronomi

Kaleiçi-Bayramyeri bölgesinde Denizli'nin geçmişten gelen gastronomik değeri olan Denizli kebabı, kente gelen ziyaretçilerle 2000'li yıllardan itibaren ülke çapında bilinirliğe ulaşmıştır. Kaleiçi çevresinde ismiyle öne çıkan mekânların (Kebabçı Enver, Baki, Halil, Muhtar, Kocabaylar, vs.) artan hizmet kalitesi ve varlığına, Türkiye çapında üne kavuşan Kaleiçi-Bayramyeri çıkışlı şekerlemeci/helvacı Hacı Şerif eklendiğinde ziyaretçiler ve sosyal medya için önemli bir gastronomi durağı ortaya çıkmıştır. Buna karşılık yerli nüfusun geçmişten beri bildiği bu gastronomik değerlere ek olarak

geleneksel lokantaların yanında Denizli'nin kimliğinde yer alan diğer gastronomi unsurlarından olan pide, yoğurt, tahin gibi yiyeceklerin de bulunduğu ve temin edildiği yerlerin başında halen Kaleiçi bölgesi gelmektedir. Sözlü görüşmelerde de yeme-içme unsurlarına değinildiği görülmektedir: *“Kebap işi çok temelden geliyor. Denizli'nin kebabı bir numaraydı, buraya dışarıdan biri geldi mutlaka yemeden dönmezdi. (K 4) Eskiden gelen kebabçılar: Baki, Enver, Feridun abi-Kocabaylar'dır.” (K 2) “Benim bildiğim 3 tane kebabçı vardı. Feridun Aktaş vardı, Denizli'nin en iyi kebabını yapardı. Şimdi onun çırağı var Hüsamettin Kocabay, Vedat Milor'la resmi vardır.” (K 16) “Denizli kebabı meşhurdu o zamanda. Dörtçeşme'de Feridun Oktaş'ın babası yapardı en iyisi oradaydı. Denizli'ye gelenlerin en büyük isteği, Gazezoğlu'ndan pide, Hacı Şeriften helva tahin almaktı.” (K 26)*

Ayrıca katılımcıların geçmişte kent ile özdeşleştirdikleri şerbet, kar pekmezi gibi gastronomik unsurlarda bulunmaktadır. *“Kaleiçi'nin seyyar satıcıları vardı. Üzüm şırası vardı, bunu yapan iki usta vardı biri Dabis'di. Kar pekmezi yoktu ama karcı vardı eşeğin sırtında getirir satardı. Sabahları simitçiler akşamüstü börekçiler gelirdi.” (K 2) “Sahlep ve şıra içmek meşhurdu Denizli'de. Biz şıra içmeye Kaleiçi'ne giderdik, Bayramyeri tarafındaki kale kapısında Ermeni biri satardı. Sonra Kaleiçi'nde lokantalar, çeşitli yeme-içme yerleri vardı, şimdi sadece pideci kaldı.” (K 1) Dabis Amca, İsmail Amca vardı, Denizli'nin bu şerbeti ne yazık ki devam etmedi.” (K 17)* Bunların yanında, farklı katılımcıların aktardıkları yeme-içme mekânlarından Çınar tarafında yer alan Saray Lokantası ve Şahanlar Lokantası (Covid-19 salgını döneminde kapandı) artık bulunmamaktadır. Ayrıca 2022'de Kaleiçi'ndeki Gazezoğlu Pide'nin el değiştirerek başka bir işletmeciye devrolunduğu iletilmiştir.

Google Haritalar'a göre Hacı Şerif, Varol Gurme, Kebapçı Muhtar, Gazezoğlu Pide, Kocabaylar Kebap, Kebapçı Enver Denizli'deki en fazla yorum alan yeme-içme mekânlarıdır. Özellikle kente özgü ve sadece burada üretilen bir marka olması bakımından Zafer Gazoz'un da önemli bir kimlik ögesi olduğu vurgulanabilir. *“Benim çocukluğumda bile faal haldeydi gazozhane, önünden gelir geçerdik.” (K 10) Özdede vd., (2021: 695)'nin yürüttüğü çalışmada katılımcıların Denizli ile bağdaştırdıkları gastronomik unsurlar arasında Zafer Gazoz, Denizli kebabı ve irmik helvası geldiği belirtilmektedir.*

3.2.5. Ekonomik Unsurlar

Laodikeia'dan günümüze ekonomik unsurlar, Denizli kent kimliğinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Geçmişte Akdeniz ticaretinde yer alan bir dokuma merkezi olan Laodikeia, Selçuklu eseri Akhan Kervansarayı, seyyahların dikkat çekici biçimde anlattığı ticari hayatın merkezindeki Kaleiçi çarşısı, geçmişteki un fabrikaları, Anadolu Kaplanları arasında yer bulan kentin tarih boyunca canlı bir üretim ve ticaret merkezi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

2009 yılında başta Denizli Belediyesi olmak üzere çeşitli paydaşların katılımıyla Denizli'nin Yeni Ekonomik Gelişme Modeli olarak tasarlanan 7T –Tarım (ve hayvancılık), Tekstil (sanayi), Turizm, Tarih (ve kültür), Termal, Traverten, Teknoloji-kavramı; kentin ekonomik gelişim yönlerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Burada sanayi, tarım ve turizm sektörlerinin öne çıktığı gözlenmektedir (Denizli Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı, 2009).

Denizli'nin üretim desenine bakıldığında kent ekonomisi; tekstil ve hazır giyim, bakır tel ve kablo imalatı, doğal taş ve mermer, haddecilik-metal sanayinde öne çıkmıştır. Tekstil ve hazır giyim sektöründe özellikle ev tekstili ürünleri olan havlu, bornoz, nevresim, yatak takımlarında üretim yoğunlaşmaktadır. (DENİB, 2022; TÜİK, 2022) Ayrıca, tarım ve tarıma bağlı gıda sektöründe ise üzüm (şaraplık, sofralık, kurutulmuş) başta olmak üzere kekik vb. baharatlar, tütün, kuruyemiş imalatı, süt ürünleri imalatı gibi üretim kolları öne çıkmaktadır. Son olarak 1980'lerden sonra gelişmeye başlayan turizm sektöründe ise Denizli'yi sırtlayan UNESCO Dünya Kültür Mirası olan Pamukkale ve Hierapolis ile Karahayit'taki termal suların varlığı olmuştur. Son yıllarda, Laodikeia'nın yanı sıra il genelinde Buldan, Bozdağ Kayak Merkezi, Işıklı Gölü gibi gelişen turistik ziyaret yerleri, Tripolis gibi antik kentler ve çeşitli kanyonlar, Denizli'nin turizmdeki kültürel ve doğal varlığına katkı sunmaktadır.

3.2.5.1. Sanayi

Denizli'de sanayinin sürüklediği ekonomik gelişim, 1980 sonrası dönemde Türkiye'de oldukça dikkat çeken bir örnek olarak yer almıştır. Bu özgün ve yerel ekonomik büyüme deneyimi, Denizli'yi akademik yazında da pek çok araştırmanın konusu haline getirmiştir. Denizli'nin ekonomik gelişiminin altındaki faktörleri ve dinamikleri açıklamak üzere pek çok yaklaşım ve çalışmanın ortaya konmaya devam

ettiği gözlenmektedir (Özgür, 2007). Bu kapsamda, Denizli'nin gelişmesinde olduğu gibi kent kimliğinin oluşumunda da sanayileşmenin büyük etkileri olmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2013: 207). Bu bakımdan Denizli'nin kent kimliğinde ön planda yer alan sanayi unsuruna geniş bir alan açmak gereklidir. Sanayi kenti olarak nitelenen Denizli, Türkiye'de 1980 sonrası dönemde ekonomik gelişmeleri ile dikkat çeken Anadolu Kaplanları¹⁰⁶ olarak adlandırılan kentlerin arasında yer almaktadır. Sanayinin yalnızca ekonomik unsurlar arasında değil tüm beşeri unsurlar arasında, Denizli'nin kent kimliğini en fazla etkileyen kimlik ögesi olduğu öne sürülebilir. Denizli'de sanayi denildiğinde akla ilk gelen kuşkusuz tekstil olurken, bu durum dokumacılığın kentin tarihinde çok eskilere gitmesi ve 1980 sonrası ihracatla büyüyen kent sanayisinin lokomotif sektörü olarak öne çıkmasından ileri gelmektedir. Ancak Denizli sanayisi, tekstilden çok başka sektörleri de tarihten beri içinde barındırmakta olup son yıllarda farklı sanayi kollarının kent sanayisi içindeki payı giderek artmaktadır. Uçman Altınışik (2017: 9), günümüzde Denizli kent kimliğini üreten unsurların başında arkeolojik/tarihsel birikim yanında endüstriyel birikimin de geldiğini ifade etmektedir. Bu birikimin tarihsel süreçteki izleri de sanayi kenti olarak anılan Denizli'nin kent kimliğini anlamlandırmak için oldukça önemlidir.

Özaslan'ın vurguladığı üzere Denizli örneğinde kent ekonomisini belirleyen niteliklerin başında çok eski çağlardan beri gelişen esnaf ve zanaatkârlığı dayalı kent kültürü bulunmaktadır. Tarımsal istihdam ve üretimdeki kısıtlar, büyük çaplı kamu istihdam olanaklarının kısıtlı oluşu gibi faktörlerden ortaya çıkan bölgesel fırsatlar da bu çerçevede etkili olmuştur (Özgür, 2007: 12-13). Bu doğrultuda kentteki sanayileşmenin temelinde yatan temel dinamikler yıllar boyunca elde edilen bilgi birikimi ve beceri olmuştur. Bu potansiyelin harekete geçişiyle Denizli sanayisinin ivmelenmesi başlamıştır (Türkün Erendil, 2000: 99). 1980'li yıllardan önce bakırcılık, demircilik (haddecilik), dericilik (tabaklık), ayakkabıcılık ve şekerçilik üzerine gelişen yerel ekonominin yanında ayrı bir yeri olan dokumacılığın ortaya çıkardığı ev tekstili ile hazır giyim sektörü, Denizli'nin sanayileşmesinde başlayan ivmelenmenin temelinde yer almıştır. *“Denizli'nin geçmişten gelen ekonomik yapısında tabaklık (debbağlık denir), tekstil ve bakırcılık yatar. [...]. Ayrıca Denizli'de şekerçilikte ileridir, Koska Helva mesela buradan gitmiştir.” (K 12)*

---

¹⁰⁶ Gaziantep, Konya, Kayseri, Malatya, Çorum, Kahramanmaraş vb.

Fotoğraf 3.24. Geçmişten günümüze öne çıkan üretim kolları: Tekstil, bakırcılık, demircilik ve şekercilik...

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Uysal (2013) tekstilin bu kentin genlerinde var olduğunu ifade ederken, kentin öncülü Laodikeia antik kentine dikkat çekmektedir. Tıpkı Denizli horozunda olduğu gibi dokuma da Denizli'ye Laodikeia'dan miras kalmıştır. Tarih boyunca pamuğun yetiştiği bir coğrafyada oluşu, Denizli-Laodikeia'nın tekstilde öne çıkmasına katkı sağlamıştır (Belge, 2018: 177). Antik kent, Akdeniz ticaretinden dokuma ürünleri ile önemli bir gelir kaynağı sağlarken zamanla buradan Buldan, Babadağ, Kızılcabölük ve Denizli-Kaleiçi'ne yerleşen nüfus, dokumacılık geleneğinin devamını sağlamıştır (Uysal, 2013: 15-17). Türklerin bölgeye gelişiyle süren dokumacılık, gelecekte Denizli kentinin tekstil öncülüğünde sanayileşmesinin çıkış noktasını teşkil etmiştir. Denizli tekstilinin geçmişteki izdüşümü kaliteli pamuğundan üretilen bezlerinin meşhur olduğuna Evliya Çelebi de vurgu yapmıştır. *“Beğenilenlerinden, pamuğu, pamuk ipliği, beyaz, ince ve temiz sadelik bezi, Acem bezinden hoş olur, nice bin yük bezi Anadolu vilâyetine dağılır, başka bezirgânları vardır. Bütün halkının işleri ve kazançları beyaz bezdir”* (2011: 214). Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden bu mirasın, Özellikle, Babadağ'ın bu alandaki rolü oldukça önemlidir. Türkiye'nin ilk kurulan ticaret odalarından birine sahip olan Babadağ'ın tekstil sanayinin Denizli'deki gelişimine büyük katkısı olmuştur (Varol ve Eceral, 2013: 183-184).

Cumhuriyet öncesi dönemde pek çok Anadolu kentinde olduğu var olan sınırlı sanayi üretimi azınlıkların (Denizli'de Rumların) elinde toplanmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 262). Kentte I. Dünya Savaşı'ndan önce yer alan 81 un değirmenin yanında 9 adet un fabrikası vardır (Avcı, 2010: 214-215) ki hemen hepsi Rum tüccarların elinde toplanmıştır. Denizli sanayisi, Cumhuriyet Dönemi'ne oldukça geleneksel olan dokumacılık, maden ve tarıma bağlı üretim kollarına sahip olarak

çoğunlukla çevre bölgesinde yer aldığı Avrupa kapitalizmine, hammadde veya yarı mamul ürün temin eden bir konumda olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında kentte, dokumacılık, dericilik, helva-tahincilik ve unculuk gibi üretim kollarının öne çıktığı görülmektedir. Üretim yapısında, fabrika düzeyinde (1927 öncesi) yalnızca 13 adet un fabrikası bulunduğu dikkate alındığında kentte sanayinin mikro ölçekli işletmelerden oluşan ve elektrik gücünden yoksun geleneksel yöntemlere dayalı bir üretim modeline sahip olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Denizli'nin endüstriyel mirasında öne çıkan un fabrikaları, geçmişten gelen varlığını kentin su yapısına borçludur. Suların bolluğu kentin eğimli yapısıyla birleşerek, elektrik vb. enerji metotlarının bulunmadığı Denizli'de un değirmenlerinin suyun gücüyle işletilmesine imkân sağlamıştır. Bir diğer üretim kolu olan tahin-helvacılık ise susamın 1930'larda Denizli'de ekilmeye başlanması ile gelişimini ivmelendirmiş ve ülke çapında bir ekonomik getiriye ulaşmıştır (Kodal, 1998: 69-72, Inceoğlu, 2011: 282).

Günümüzde etkinliği azalmış olmakla birlikte Denizli sanayisinde geçmişten gelen önemli bir iş kolu dericilik/tabaklık kentin kimliğinde ayrı bir yere sahip olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tabakhane bölgesinde (şimdiki vilayet ve yapılmakta olan kent müzesinin bulunduğu geniş alan) 84 dükkânda 500 kadar çalışanı ile dericilik, kentin en büyük iş kolu olarak değerlendirilebilir (Şakir, 2014: 157). Bu rakamla Denizli, Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul-Yedikule'den sonra Türkiye üretiminde ikinci sırada yer almıştır (Kodal, 1998: 71). *“İzmir İktisat Kongresi'ne Denizli'den tabaklar gitmiştir. Özkardeşler, Inceoğlu, Abalioğlu hepsinin soyları tabaklıktan gelmedir. Çünkü deri geliyor işleniyor bekliyor 1 sene sonra satıyor. Böylece zengin olmuşlar.”* (K 18) *“Mesleği dededen öğrendim. 100-150 kadar dükkân vardı.”* (K 11) 1925 yılında Denizli'nin ilk, Türkiye'nin ise dericilik alanında ilk anonim şirketi olan Şemsi Terakki Debagat Anonim Şirketi kurulmuştur. 1935 yılında kentin içinde kalması sonucu sıhhi gerekçelerle istasyon altındaki tabakhaneler bölgesine taşınan deri imalathaneleri, burada da büyümesini sürdürmüş ve 1990'lara kadar kentin önemli iş kolları arasında yer almıştır (Uysal, 2016: 305-306). *“Tabaklık çok meşhur ve geçerli bir meslekti. Ahilikten geliyor, yiğitbaşı, peştemal kuşanma gibi adetleri bulunurdu. İşini kötü yapan, malı ayıplı çıkan, ilkinde ikaz edilir ikinci defa da meslekten*

uzaklaştırılırdı.” (K 21) “Hacca gidenler tabaklardan para değiştirirlerdi. Helal para ile gidelim diye. Tabakların faiz haramdır diye bankacılıkla işleri olmazdı.” (K 18)

1950’li yıllarda karayolu ile İzmir’e bağlantı sağlanması, elektriğin yaygınlaşması, küçük sanayi sitesi ile sanayinin alt yapısı oluşturulmuştur (Avsan ve Gökmen, 2017: 31). Denizli’nin sanayi kentine dönüşmesinde 1950 sonrasındaki kilometre taşlarına baktığımızda; 1953’te Sümerbank Denizli İplik Fabrikası’nın açılışı, 1973’te Denizli’nin KÖY¹⁰⁷ kapsamına dâhil edilmesi, 1980 sonrası dönemdeki ihracat odaklı liberal ekonomi politikaların en önemli gelişmeler olduğu vurgulanabilir (Türkün Erendil, 2000; Savaş Yavuzçehre, 2013; Varol ve Eceral, 2013).

Sümerbank’ın 1937 yılında Ege’de açılan ilk fabrikasının Nazilli’ye kaptırılması Denizli için büyük bir kayıp olarak algılanmıştır (Avsan vd., 2020: 1003). Bu gelişmeyle birlikte Denizli’de 1949 yılında yapımına başlanan ve 1953 yılında işletmeye alınan Sümerbank İplik Fabrikası’na kadar kentteki dokumacılık geleneksel yapıdaki çizgisinden sıyrılamamıştır. Cumhuriyet Dönemi’nde 1929 yılından itibaren (küresel ekonomik buhranın da etkisiyle) uygulanan korumacı gümrük yaklaşımları çerçevesinde kentin dokuma üretimi ivmelenme yakalamış ve üretim tezgâhlarının sayısı ile beraber üretim hacmi de yükselmiştir (Kodal, 1998). İnan (2007)’in belirttiği üzere Denizli’de yüzyıllarca geleneksel koşullarda dokuma üretimi gerçekleştiren tezgahların iplik ihtiyacı artık yerinde, kentte açılan Sümerbank fabrikası tarafından karşılanmıştır (Avsan vd., 2020: 1009).

“Sümerbank’ın çok önemli katkıları oldu.” (K 17) “Osmanlı’dan Cumhuriyetten bu yana devletin Denizli’de tek yatırımı bir Sümerbank var.” (K 9) Sivri (2014)’nin ifadesiyle Denizli’ye yapılan en büyük yatırımların başında gelen Sümerbank, aynı zamanda sanayideki tek kamu yatırımı olması sebebiyle kentte özel teşebbüsün daha fazla gelişmesini zorunlu kılmıştır. Öte yandan Sümerbank, Denizli’deki sanayicilerin yetişmesinde önemli bir okul görevi görmesi nedeniyle sanayi mektebi olarak anılmıştır. Ayrıca fabrika, 1960’lı yıllarda 1400’e yaklaşan sayıda istihdam sağlarken kentin uzun yıllar en büyük istihdam kapısı olmuştur (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 37-38). *“Sümerbank tam bir okuldu, çırçırdaki çalışandan en üstteki yöneticisine kadar. El*

¹⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Gökçen, A. (1987). “Kalkınmada Öncelikli Yörelere Uygulanan Gelişme Politikaları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 45, Sayı: 1-4, s.363-390. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8416>

emeği ile yapılan dokumalardan makineye geçiş sürecinde Sümerbank'ta yetişmiş insanların önemli rolü oldu.” (K 2)

Denizli’de tekstil sanayinin gelişiminde kamu yatırımı olan Sümerbank¹⁰⁸,ın büyük payı bulunurken özel kesim tarafında ise 1940’lardan itibaren kent merkezine gelen Babadağlıların büyük ve öncü bir rolü olmuştur. Günümüzde dahi Denizli OSB’deki fabrikaların yarısından fazlası Babadağ kökenli firma sahiplerine aittir. Babadağlıların kent merkezine gelişiyile birlikte 1950’lerden itibaren kent merkezinde örgütlenen dokuma üretimi, kentin eski mahallelerinde dokuma tezgâhı seslerini hayatın doğal parçası haline getirmiştir (Uysal, 2013). Evlerin küçük çaplı atölye tarzı üretim yapılan yerlere dönüşmesi iş hayatının konut alanıyla iç içe geçtiği geleneksel üretim yapısının bir sonucudur. *“Sırapapular’da dokuma atölyeleri vardı epeyce. Artık konfeksiyon kalmadı, insanlar rahatsız oluyor, o nedenle kalmadı gibi. Önceden bizim sokağımızda bile dokuma makineleri vardı çok yaygındı.” (K 33)*

Tüm bu gelişmelere karşılık, Denizli’de sanayileşme sürecini akamete uğratan etkenlerin başında uzunca bir süre elektrik sorunu gelmiştir. Cumhuriyet Dönemi’nde kentte elektriğin kullanımı özellikle derelerin üzerine kurulu değirmenler vasıtasıyla olsa da bu durum süreklilik arz etmemiştir. Gökpınar Hidroelektrik santralının etkin şekilde devreye girdiği 50’li yıllarda elektrik sorunu hafiflemiş olsa da kalıcı çözüm için Denizli’nin 60’larda ulusal şebekeye bağlanmasını beklemek gerekmiştir. *“Değirmenönü çayı şimdiki Candoğan Parkı’nın olduğu yerde büyük dinamo 109 vardı orada elektrik üretilirdi. İlk elektrik santrali Gökpınar’da açıldı, Celal Bayar geldi. Hatta biz de okuldan onu karşılamayı götürüldük. Elektriğin gelişi Denizli’yi çok önemli ölçüde etkiledi.” (K 1)* Bu dönemde kentteki pek çok girişimci ve sanayi yatırımı elektrik sıkıntısı nedeniyle yaşanan üretimin güçlüğü sonucu, İzmir ve İstanbul gibi büyük kentlere taşınmak durumunda kalmıştır (Haytoğlu, 2018). *“Eskiden cereyan yokken körükle çalıştırırdık aletleri. Şimdi kimi bulsan o körükleri çalıştıramaz ben çalıştırırım. Hem balyoz salları hem körük çalıştırırdın. Ondan sonra motor çıktı işler*

¹⁰⁸ 1980’li yıllardan itibaren ülkenin değişen ekonomi politikaları ve bu alandaki gelişmeler, Sümerbank Denizli İplik Fabrikası’nın tedricen sonunu getirmiştir. 1998’de özelleştirilen fabrikanın alanı, 2006’da özel bir oluşuma satılmak suretiyle kentin iktisadi hayatından tamamen silinmiştir (Avsan vd., 2020).

¹⁰⁹ Ahmet Uz (gıp gıp Ahmet) tarafından kurulan küçük çaplı bir elektrik santrali olup kent merkezine sınırlı ölçüde elektrik sağlamıştır. *OSB’de Ahmet Uz, gıp gıp Ahmet’in caddesi vardır. Kurtuluş Savaşı’nda top tamircisidir; F. Alpat tarafından caddeye isminin verilmesi sağlandı. (K 17)*

kolaylaştı.” (K 14) “Ben ilkokuldan ortaokula çıktığımda evlerimize elektrik gelmeye başladı, Denizli bir değişim geçirdi. Tezgâhlar motorlu olmaya, insanlar daha çok üretmeye başladı. Bu değişim Kaleiçi’ne de yansıdı, manifaturacı dükkânları açılmaya başladı, insanlar ürettiklerini büyük şehirlere satmaya yavaş yavaş da küçük de olsa ihracata başladılar.” (K 1)

Denizli’nin kapitalist üretim modelinde aşama kaydettiği bir süreç de üretimin ev hayatının dışına çıkarılması bir diğer deyişle iş hayatının özel alanın dışında organize edilmesi olmuştur. Türkün Erendil (Türkün Erendil, 2000: 99)’in de ifade ettiği gibi 60’lı yıllara kadar evlerde gerçekleşen tekstilin tüm aşamaları elektriğin ve motorlu makinelerin yaygınlaşmaya başlaması ile kent dışında kalan üretim alanlarına doğru kaymıştır. *“Denizli’de esas değişim tekstille başladı. Yavaş yavaş kumaş imalathaneleri açıldı.” (K 1) “80’lerden önce Kaleiçi civarında Değirmenciler, Menekşe tekstil gibi üretici firmalar ile Birinci Sanayi’de Küçüker ve Tan tekstilin o zamanlar fabrika olarak anılan ancak günümüzde atölye denebilecek üretim yerleri vardı.” (K 2) “Özellikle manifaturacılık çok gelişmiştir Denizli’de.” (K 12)*

Denizli’den 60 ve 70’li yıllarda yurt dışına işçi olarak giden sayısı 35.000’ini bulan vatandaşların, Denizli’nin sanayileşme sürecine de katkıları olmuştur. Özellikle 1970’lerde gurbetçi işçilerin sermayesine iştirak etmesiyle kurulan şirketler, kentin 1980 öncesi dönemdeki sanayi gelişiminde rol oynamıştır (Varol ve Eceral, 2013: 185). Denizlili gurbetçilerin kurduğu sanayi şirketlerinden bugün dahi halen faaliyetini sürdürenler bulunmaktadır. Örneğin kentteki tek mobilya üretim tesisi gurbetçiler kurduğu bir kooperatifin eseri olmuştur. *“Denizli sanayiye hevesliydi. Vali Münir Güney döneminde halka açık işçi şirketlerinin kurulmasına önayak olmuştur. Ancak bu işler zamanla ailelere geçti.” (K 17)*

1980 sonrasında Denizli’nin sanayileşmesinde kolaylaştırıcı faktörler arasında; güvene dayalı sosyal ilişkiler, aile yapıları, ailesel ve hemşehrilik ilişkilerine dayalı ortaklıklar ve iş birliklerinin etkili olduğu göze çarpmaktadır Kentte yer alan en büyük sanayi firmalarının pek çoğu halen aile şirketi yapısındadır. (Türkün Erendil, 2000: 109; Varol ve Eceral, 2013: 187). Ayrıca, kökleri Ahilik geleneğine kadar uzanan bu oluşumun Denizli’nin kendi kendine yeten bir ekonomik kültür anlayışında gelişmesini sağladığı vurgulanabilir (Savaş Yavuzçehre, 2013: 210). Özellikle Geçmiş dönemlere uzanan üretim bilgisi Denizli’nin 1980 sonrası dönemdeki ekonomik gelişimi etkileyen

temel faktörlerden biri olmuştur (Varol ve Eceral, 2013: 182-183). Bu durumu tetikleyen gelişmenin, ihracatı teşvik eden kamu politikaları ve ekonominin liberalleşme süreci olduğu vurgulanabilir. 1985-1990 yılları arasında 60 sanayi tesisinin kurulduğu Denizli’de, bu kuruluşların çoğunluğu sanayinin lokomotifini önemli bir ihracat sektörü olan dokuma-konfeksiyon üzerinedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 218). Uysal (2013)’ın ifade ettiği gibi 80’lerde tekstil sektörünün öncülüğünde OSB’nin kuruluşu ve ihracata yönelmesiyle Denizli, kendi sanayi devrimini gerçekleştirmiştir. Fabrika sayıları, istihdam seviyesi, ihracat gerçekleştirmeleri gibi rakamlar da bu hızlı gelişimi teyit eder durumdadır.

Üretimin Kaleiçi’nden çıkmasıyla birlikte Denizli’de modern anlamda sanayileşmenin başlangıç noktası birinci sanayi bölgesinin kurulması olmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2011: 262). Bölge olarak anılan bu yapılanma günümüzde bilinen haliyle sanayi siteleri şeklinde örgütlenmiştir. 1980 öncesi dönemde ikinci ve üçüncü sanayi bölgelerinin kurulması, Denizli’yi organize sanayi bölgesi ve büyük çaplı sanayi üretiminin eşiğine getiren sürecin temelini hazırlamıştır. Nihayet Denizli OSB’de 1980’lerin sonunda ağırlıklı tekstil olmak üzere ilk fabrikaların faaliyete geçmeye başladığı görülmüştür. Uysal (2013: 55), OSB’de ilk fabrikanın açılışında 10 yıl sonra, fabrika sayısının 130’a ulaştığını belirtmektedir.

90’lı yıllarda sanayileşmenin genel görüntüsüne bakıldığında; Türkün Erendil (2000: 112), ifadesiyle kentteki sanayi yapısında firmalar arası küçük çaplı fason üreticiden entegre bir üretime sahip büyük firmalara doğru gelişen piramit bir imalat sanayi deseni bulunmaktadır. Bu piramit yapısı farklı oluşum ve iş birliklerini beraberinde getirmiştir. 1993 yılında kurulan DENİB Türkiye’deki 12 ihracatçı birliğinden biri olurken küresel piyasalardaki rekabet güçlükleri ve kurumsal yetersizlikler gibi ekonomik büyümeyi sınırlayan sorunları aşmak amacıyla, kuruluşunda pek çok Denizlili sanayicinin de yer aldığı, Ege Giyim Sanayicileri Derneği (EGS) de aynı yıl faaliyete geçmiştir. EGS Bank adıyla 1995’te kendi bankasını kuran ve 51 şubeye ulaşan girişim, kısa ömürlü olmuş ve 2001 Ekonomik Krizi ile birlikte ticari yaşamı son bulmuştur (Uysal, 2013: 148; Varol ve Eceral, 2013: 188). EGS daha çok küçük ve orta boyllu şirketlerin ihracat ve ithalat gibi işlemlerine yardımcı olmak amacıyla kurulmasına karşılık en fazla büyük şirketlerin fayda sağladığı bir oluşuma dönüşmüştür. Bu kapsamda Denizli’de en çok ihracat yapan ilk 10 şirketin

toplam ihracatın %80'den fazlasını gerçekleştirdiği görülmektedir (Türkün Erendil, 2000: 103). Ayrıca, TÜSİAD, MÜSİAD vb. gibi iş dünyasında öne çıkan ulusal çaplı STK'ların yerel temsilciliklerinin yanında doğrudan yerelden ortaya çıkan STK'lar da sanayinin gelişimi için önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda DEĞİAD, DETGİS, DESİAD gibi sermaye kesiminin temsilcileri tarafından kurulan oluşumların yanında DENİB, DTO (idari binası Bayramyeri Meydanı yakınında bulunması bakımından ayrıca önemli bir konumdadır), DSO gibi kamunun da sürece dâhil olduğu yerel oluşumların varlığı bu süreci önemli ölçüde desteklemektedir (Varol ve Eceral, 2013: 189).

Denizli, emek yoğun bir sektörün ekonomik deseninde hâkim olduğu bir kent olarak, emek maliyetinin nispeten düşük olduğu ülkelerle rekabet etmektedir (Türkün Erendil, 2000: 98). Bu yapı özellikle tekstil sektöründe krizlerde belirli kırılmaları beraberinde getirmekte ve kent ekonomisini oldukça olumsuz etkilemektedir. Bu koşullarda 2000'li yılların önemli kırılma noktası önce 2001 Ekonomik Krizi sonra da 2008-09 Finansal Krizi olmuştur. Bu kırılma Denizli'de tekstilden diğer sektörlerin de ağırlık kazandığı bir sanayi yapısının başlangıcı olmuştur. Avrupa pazarına bağımlı olan başta tekstil sektörü olmak üzere Denizli sanayisi, Avrupa ekonomisinin olumsuz etkilendiği küresel krizlerde de daralma yaşamaktadır. Bu durumun en tipik örneği 2008-2009 Finansal Krizi'nde yaşanmıştır. Bu dönem Denizli ekonomisini pek çok yönden oldukça olumsuz etkilemiş; başta tekstil sektöründe olmak üzere pek çok firma iflas ederken¹¹⁰ veya küçülürken önemli ölçüde çalışan da işsiz kalmıştır. Batmaz (2012: 46), sanayideki istihdamın bir dönem %80'ini sağlayan tekstil sektöründe 2008 Küresel Finans Krizi sonrası bu oran dramatik biçimde düşerek %36'ya inmiştir.

DENİB (2022) verilerine göre 2012 yılında tekstil ve hazır giyim imalatının Denizli ihracatı içindeki payı 2/3 oranında iken aradan geçen 10 yıllık dilimde 1/2'ye inmiştir. Denizli'nin toplam ihracatı, 1,8 milyar ABD dolarından 3,4 milyar yükselirken tekstil ihracatı 1,2 milyar ABD dolarından 1,7 milyara çıkmıştır. Bu durum tekstilin payının Denizli'nin ekonomik deseni içindeki ağırlığının yıllar içinde azaldığına işaret etmektedir. Ayrıca ihracat rakamlarına yansımayan turizm ve pek çok hizmet sektörü

---

¹¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/denizli-de-neler-oluyor-1148194> (20.08.2022)

kolları düşünüldüğünde tekstilin kent ekonomisindeki ağırlığının daha da azaldığı belirtilebilir.

Küreselleşmenin sanayi üretimi üzerindeki giderek artan bir etkisi olarak 2000 sonrası dönemde kentte tamamı veya bir bölümü yabancı sermayeli yatırımlar ortaya çıkmıştır. Bu yatırımlar; tekstil, cam, gıda, ambalaj imalatı vs. farklı sanayinin kollarından enerji, turizm, alışveriş merkezi gibi çeşitli sektörlerle kadar uzanan bir doğrultuda gözlenebilmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2013: 211-212). Erman (2013) Denizli'nin Anadolu Kapları olarak adlandırılan kentlerin geçirdiği dönüşümlere benzer bir süreç yaşadığına işaret etmektedir. Bu kapsamda, metropol kentler ile yıkım çılgınlığı, lüks siteler, dar gelirli kesim üzerinde artan ekonomik baskılar, AVM'lerin rolü gibi benzeşen yönlerinin yanında yerel aktörlerin başta büyük sanayiciler ve önemli aileler olmak üzere kent politikalarındaki belirleyici rolü gibi büyük metropollerden ayrılan yönleri de dile getirilmektedir.

Mevcut durumda Denizli ilinde İstanbul Sanayi Odası'nca her yıl yayımlanan Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu listesinde 2021 yılında yer alan Denizli iline kayıtlı firma sayısı 21'dir. Bu firmaların 18'inin üretim yeri, OSB dâhil edildiğinde Denizli merkezde yer almaktadır. 21 firmanın 8'i tekstil, 6'sı kablo imalatı üzerine olurken 3'ü gıda, diğerleri bakır tel, enerji, çimento ve haddecilik alanında faaliyet göstermektedir. Denizli'nin uzun yıllardır en büyük sanayi kuruluşu olan Er-bakır ise kökenleri Kaleiçi'ndeki bakırcılara dayanan geçmişi ile Türkiye en büyük 30 sanayi kuruluşu arasında yer almaktadır. Bakır tele dayalı kablo imalatının da gelişiminde Kaleiçi'nin bakırcılıktaki rolünün temel oluşturduğu belirtilebilir.

3.2.5.2. Turizm

Kentin çevresindeki doğal kimlik unsurları olmakla birlikte Pamukkale travertenleri ve Karahayıt'taki termal suları ile kültür varlıkları olan antik kentler Hierapolis ve Laodikeia; Denizli turizmini temelde var eden doğal-kültürel değerler olarak öne çıkmaktadır. Denizli'de 1980'lerden sonra Pamukkale'nin başını çektiği turizmdeki gelişme süreci, kent merkezindeki kimliğin ve kültürel varlığın ağır bir tahribata uğraması sonucu şehir içine yayılamamıştır.

Denizli'nin kimlik unsurlarının görünür olmaması ve kent kimliğinin geri planda kalması sonucu Denizli yöresine yapılan turistik ziyaretler çok büyük oranda doğal,

tarihi ve kültürel turistik alanlarla sınırlı kalmaktadır (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 600). “Biz değerlerimize sahip çıksaydık 20 km yakınımıza dünyanın her yerinden gelen turistler buraya da gelecekti.” (K 25) Köşker vd. (2019), Türkiye’deki en fazla turist çeken kentler arasında gerçekleştirdikleri incelemede; Denizli’nin turizme dair bir sloganı bulunmadığını buna karşılık, yalnızca kamu kurumu logolarında Pamukkale, antik kentler gibi turizmde öne çıkan kimlik unsurlarına yer verildiğini belirtmektedir.

İstatistikler ışığında bakıldığında Denizli’de TÜİK¹¹¹ verilerine göre Covid-19 salgını öncesi 2019 yılında KTB’ye bağlı müzeler yaklaşık 2,9 milyon ziyaretçi ağırlamıştır. Bunun 2,6 milyonu Pamukkale’yi ziyaret edenlerden oluşmaktadır. KTB konaklama verilerine¹¹² göre ise Türkiye genelinde yerli-yabancı turist ortalama konaklama süresi yaklaşık 3 gece iken Denizli’de aynı süre 1 gece (Pamukkale 1,3; Merkezefendi 1,5) ile ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Bu doğrultuda, Pamukkale başta olmak üzere kent çevresindeki turistik alanları ziyaret edenler çoğu zaman kent merkezine uğramazken bu doğrultuda kentte konaklama sayılarının düşük kaldığı vurgulanabilir. Sonuçta Denizli, il olarak düşünüldüğünde Türkiye’de önemli bir turizm destinasyonu olurken kent merkezinin bu tanımın oldukça uzağında kaldığı nadir örnekler arasındadır.

Son olarak Denizli’de turizmin yaygınlaşması ve gelişmesi konusunda en önemli katkıyı sunan STK’nın Denizli Turizm İşletmecileri ve Otelciler Derneği olduğu belirtilebilir. Türkiye’de yer alan 17 adet turizm işletmecileri birliği arasında yer alan DENTUROD, Denizli’nin turizmle beraber anılmasına yönelik çalışmaların merkezinde yer almaktadır. Ayrıca kent merkezinde DBB’nin kültür ve turizmin gelişimine yönelik çalışmalarda öncü olduğunu vurgulamak mümkündür.

3.2.5.3. Ticaret

*“Al gözüm seyreyle Denizli pazarını
Bursa’da, Gönen’de, Çorum’da
Artvin’de görmedim benzerini
Pazar dediğin böyle kurulur
Şehrin ortasına allı pullu*

¹¹¹ Bkz. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=151&locale=tr> (12.10.2022).

¹¹² Bkz. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> (12.10.2022).

*Uçsuz bucaksız bir kilim serili
Kilimde kaç çeşit nakış varsa
Bal olur, petek olur, bakraç olur
Bebek olur, beşik olur, dizilir
Develer geçer ağır ağır,
Bir çingirak sesidir
Erir şeker gibi.” (Alptekin, 1989: 151).*

S. Eyüboğlu Denizli'nin köylerini göremediğine üzülürken köylülerin ayağına kadar geldiğine şahit olduğu Kaleiçi'ndeki Denizli Pazarı'nı bir turist için ziyafet, bir ressam içinse bulunmaz nimet olarak nitelemiştir. Muhtemelen büyük pazarın kurulduğu bir perşembe günü tanık olduğu 'allı pullu pazar' yüzyıllardır kentin ticaretinde merkez olan Kaleiçi'ne canlılık sağlayan unsur olmuştur. Kaleiçi çarşısı, Denizli'ye ait anonim bir söz olan “*malını övme, pazarını öv*” deyişinin hakkını vermektedir.

Geçmişte Kaleiçi ve çevresinde gelişen canlı ticaret faaliyeti eski kent merkezinde günümüze kadar süregelmiştir. Geçmiş dönemde ticarete konu emtialar yalnızca kentte üretilen ürünler değil aynı zamanda çevre yerleşimlerden gelenlerin merkeze taşıdığı ürünlerden de meydana gelmiştir. “*Eskiden Denizli'nin nüfusu az olduğu halde çevreden buraya alışveriş için geldiğinden esnafta her daim hareketlilik olurdu.*” (K 4) “*Köylü hem ürün satardı hem de mal alır giderdi, ihtiyacını karşılardı.*” (K 9) Kaleiçi'nin çok önceki zamanlardan itibaren yekpare bir çarşı oluşunun (Evliya Çelebi de aynısını belirtmektedir) kentin önemli ve canlı bir ticaret merkezi olduğuna dikkat çeken bir unsur olduğu vurgulanabilir (Baykara, 2007: 287). “*Denizli'nin hinterlandı çok genişti, sadece kendi ilçeleri değil çevre illerin ilçelerinde de gelenler çoktu. Saat 3'e kadar garajdan dönüş dolmuşları kalkardı, biz inanın 3'e kadar öğle yemeği yiyemezdik fatura kesmekten, o derece yoğunluk vardı.*” (K 17)

Kentin ticareti, üretilen ve tüketilen malların giderek yurt içindeki merkezlere hatta yurt dışı pazarlara erişimiyle beraber değişim göstermeye başlamıştır. Sanayileşme sürecine benzer biçimde gelişen nüfus artışının getirdiği büyüyen kent yapısı, ticari hayatı Kaleiçi-Bayramyeri'nin tekelinde çıkarmıştır. (Bayramyeri) “*Burada olan olay iki dakika sonra İstanbul Tahtakale piyasasında duyulur. Bu çarşı ticareti öğreten bir okuldur. Kimler geldi kimler geçti. Çok kişi mesleği bıraktı, bazı meslekler kayboldu,*

artık gençler burada değiller.” (K 27) Bu bakımdan semt pazarları, perakende ve toptan ticaretin yaygınlaştığı cadde mağazacılığı, 2000’lerde ortaya çıkan AVM’ler gibi gelişmeler ticaretin kent merkezindeki boyutunu değiştirmiştir. Bu doğrultuda, ticari hayat günümüzde küreselleşme süreci ve sanayileşmenin etkisinde şekillenmektedir.

Fotoğraf 3.25. 1935’te deve kervanları geçerken ve günümüzde yerel ticaretin merkezi olan Bayramyeri Meydanı Selçuk Caddesi tarafı

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

3.2.5.4. Finans

Kent ekonomisini ayakta tutan unsurların başında gelen finans sektörü Denizli’de kentin ekonomik gelişimi ve dünya ekonomisine eklemlenme süreciyle birlikte gelişme göstermiştir. Finans sektörünün kent ekonomisindeki en önemli ayağı olan banka şubelerinin Denizli’deki başlangıcı, kentin demiryolu ile tanıştığı yıllarda Ziraat Bankası şubesinin açılmasıdır.

Ziraat Bankası’nın 1889 yılında açılan Denizli şubesini, 1910 yılında Osmanlı Bankası şubesinin açılışı izlemiştir. İstasyona yakın bir mevkide bulunduğu anlaşılan iki banka şubesinin Kaleiçi-Bayramyeri ile tren istasyonu arasında kalan bir konumda olması, kentteki ticaretin en önemli iki merkezi arasında bulduklarını göstermektedir (Avcı, 2010: 215). Özellikle 1980 sonrası dönemde kentte banka şubelerinin sayısı hızla artarken, kente ilk şubesini açan bankaların da yine Kaleiçi-Bayramyeri ve tren istasyonu arasında kalan MİA bölgesindeki (eski) İstasyon Caddesi ve 2. Ticari Yolu tercih ettikleri gözlenmiştir. Bankaların şubelerini konumlandıkları ikincil merkez ise Delikliçınar Meydanı çevresi ve Delikliçınar-Bayramyeri aksı olmuştur. Aynı aks üzerinde, Türkiye genelinde 21 şubeye sahip olan Merkez Bankası’nın Denizli Şubesi, 1974 yılında hizmete girmiştir.

Denizli’de Cumhuriyete intikal eden iki banka şubesinden sonra açılan üçüncü banka ise şubeden öte bankanın kendisi olmuştur. Denizli ekonomisinde önemli bir köşe taşı olduğu gibi kent belleğinde de yer eden, Denizli’de doğan ve büyüyen İktisat Bankası¹¹³, 1927 yılında Denizli İktisat Bankası adıyla kurulmuştur. Denizli’nin finansal olarak en büyük yerel kuruluşu olan banka, sonrasında Türkiye çapında bir bankaya dönüşmüştür. Banka, 1929 yılı sonrasındaki tüm dünyayı sarsan ekonomik buhrandan sağ çıkmayı başarırken 1970’lerden sonra Türkiye geneline açılmış ve 2001 Ekonomik Krizi’ne kadar ayakta kalmıştır (İnan, 2014: 97-98). Ne yazık ki, bankanın Bayramyeri’nde 1940’lı yıllarda yapılan idari binası yerine C. Bektaş’ın tasarladığı bir iş merkezi yapılmak suretiyle yıkılmış olup, bankanın kendi gibi kent belleğinden silinmiştir.

Fotoğraf 3.26. Eski Denizli İktisat Bankası binası ve günümüz

Kaynak: C. Bektaş Arşivi’nden *eskidenizli.com* Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)

Günümüzde finans kurumlarının kentteki dağılımı, kentin mekânsal şekillenmesine göre değişim göstermektedir. Sanayinin bulunduğu İzmir ve Ankara yolları aksında bankaların sanayi şubeleri bulunurken, bireysel bankacılığın adresi Çınar ve özellikle kentin yeni yapılaşan semtleri olmaktadır. Buna karşılık, ticari ağırlıklı şubelerin geçmişte olduğu gibi Bayramyeri çevresi ile 2. Ticari Yol ve İstasyon Caddesi üzerinde yer aldığı belirtilebilir. Bu durum, eski kent merkezinin ticari faaliyetler konusundaki rolünün halen devam etmesinin bir sonucudur.

3.2.5.5. Ulaştırma/Taşımacılık

Denizli’de Çürüksu Vadisi’nden geçen yol güzergâhı tarih boyunca önemli bir geçiş noktası konumunda olmuştur. Akça (2010: 64)’nın ifadesiyle ordular ve fatihler;

¹¹³ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.denizliguncel.com/yasam/denizlili-girisimcilerin-kurup-buyuttugu-banka-iktisat-bankasi-h3963.html> (22.08.2022)

Selçuklu Sultanı Keyhüsrev, Büyük İskender, Fransa Kralı Lui, Frederik Barbarossa, Timur, Kanuni S. Süleyman hep bu yoldan geçmiştir. Tarihsel süreçte daima bir kavşak noktası konumunda olan Denizli'nin geçmişte Şam Yolu üzerinde (Laodikeia'da ana caddenin adı Suriye Caddesi'dir) ve sonrasında ise İpek Yolu güzergâhında yer aldığı görülmektedir. Antik dönemlerden beri Anadolu'yu İzmir ve Ege kıyılarına bağlayan Denizli, günümüzde de İzmir ve Antalya arasında ve doğu-batı güzergâhında önemli bir geçiş noktası konumundadır (Uçman Altınışik, 2017: 9).

Denizli'nin ticaret yolları içindeki önemi Çardakhan, Akhan gibi kervansarayların bulunduğu günümüzdeki doğu-batı güzergâhındaki yoldan anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı döneminde, özellikle imparatorluğun geniş sınırlara ulaştığı yüzyıllarda Anadolu'daki ticaret yollarında birincil önemde olmamakla birlikte ikincil önemde de olsa halen işlevsel bir ulaşım ağının üzerinde yer almayı sürdürmüştür (Avcı, 2010).

1891 yılında İzmir-Aydın hattının doğuya uzanmasıyla demiryolunun kente gelişi Denizli'nin yüzyıllardır süregelen geleneksel ulaşım görüntüsünü değişime uğratarak kentin sanayileşen dünyaya açılışında milat olmuştur. 1950'li yıllarda ise Marshall Yardımları ile hız kazanan karayolu yapımları sonucunda Denizli, bugünkü İzmir ve Ankara akslarında karayolu ulaşımına kavuşmuştur (Uysal, 2017: 30). *“1957'de İzmir'e asfalt yol yapıldı. Öncesinde her şey o tren yoluna bağlıydı.” (K 18)* Antalya ve Muğla tarafına giden karayolu ulaşımı içinse 1980'li yılları beklemek gerekmiştir. Böylece kentin doğu, batı ve güney doğrultudaki üç ana ulaşım aksı ortaya çıkmış ve bu ulaşım akslarının kentin mekânsal yayılımında doğrudan (Savaş Yavuzçehre, 2011), eski kent merkezi üzerinde ise dolaylı etkileri olmuştur.

Son olarak, kentin ulaşımında önemli bir gelişmesi de Denizli Çardak Havalimanı'nın 1991'den sonra sivil uçuşlara açılması olmuştur. 2008'de yenilenen havalimanı uluslararası uçuşlara da açılmıştır (dhmi.gov.tr, 2022). Ancak, Türkiye'de kent merkezine en uzak (65 km) havalimanlarından biri olması ve tarifeli olarak yalnızca İstanbul'a uçuş bulunması sonucu işlek bir havalimanı olmamıştır.

3.3. Kolektif ve Mekânsal Bellekte Denizli Eski Kent Merkezi

Hatırlama eyleminin zihinde 'yer'le var olan yapısında Groh (2019: 183)'un ifadesiyle anıların depolanıp arşivlendiği yer olan mekân, kent belleğinin zeminin

oluşturmaktadır. Kolektif bellekte, her kentlinin hatıralarında bir parça bulduğu ve hafızasında kodladığı mekânlar kent belleğini inşa eden yapboz parçalarıdır. Bu noktadan hareketle Denizli'nin ilk merkezi Kaleiçi ve Bayramyeri, ikinci merkezi Çınar ve çevresi ile sonrasında ikisinin arasında kalan ve giderek etrafa genişleyen bölgenin hafıza bağlamında sırasıyla üzerinde durulmaktadır. Öncelikle, Denizli eski kent merkezi kentin tarihi çekirdeği olan Kaleiçi-Bayramyeri'nden Delikliçınar ve çevresinde yayılan alana karşılık gelmektedir. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, kentin eski iki meydanı Delikliçınar ile Bayramyeri'ni birbirine bağlayan ana aks konumundadır. Delikliçınar'dan Atalar Mahallesi, (Denizli Lisesi'ne kadar uzanan) Altıntop Mahallesi ile Çınar-Kaleiçi doğrultusunun batısında kalan Çaybaşı Caddesi ve devamındaki Saltak Caddesi boyunca uzanan Sırapapılar Mahallesi eski merkezde kalmaktadır. Yine Çınar-Kaleiçi aksının doğusunda kalan Kayalık Caddesi ve 15 Mayıs, Hacıkapanlar ile Topraklık mahalleleri eski kent merkezi sınırlarında yer alan bölgelerdir. Eski kent merkezinin ötesinde Kaleiçi'nin kuzeyindeki İlbadı, eski Musa Mahallesi ve Çınar'ın güneyine doğru uzanan İstiklal ve Pelitlibağ'da katıldığında tüm bu alanın 1950 öncesi Denizli'sinin kentsel alanına tekabül ettiği belirtilebilir. Resmi daha somut hale getirmek üzere Eski Mezarlık (İlbade Mezarlığı), Hastane (eski Memleket şimdiki Devlet Hastanesi), Eski Hapishane, Denizli Lisesi, Hacıkapanlar Camii, Külahçioğlu Un Fabrikası ve tren garından başlayan İstasyon Caddesi'nin girişi arasında kalan alan kentin eski merkezini teşkil ederken daha dar anlamda Kaleiçi-Bayramyeri'nden Delikliçınar'a uzanan aks eski merkezi nitelendirilmektedir. *“Denizli eskiden küçük bir yerleşim alanıydı. Sırapapılar, Saltak, Çaybaşı, Değirmenönü, İstiklal Caddesi ve İstasyon Caddesinden oluşuyordu. Kaleiçi tek alışveriş yeri idi birkaç tane eczane vardı en popüler yer de Doktorlar Caddesi'ydi.”* (K 8)

Fotoğraf 3.27. Denizli eski kent merkezi, tarihi çekirdek Kaleiçi ve Bayramyeri-Çınar aksı

Kaynak: *Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır*

14.yy'da İbn-i Battuta'nın Denizli ziyareti Ramazan Bayramı'na denk gelmiş olup İnançoğulları beyi ve muhafızları dâhil olmak üzere tüm meslek gruplarının katıldığı bayram kutlamalarına dair izlenimlerini paylaşmıştır (Uykur, 2005: 39). Belki de bugünkü Bayramyeri'nde kutlanan tarihe not düşülen ilk bayram kutlamasıdır ki Baykara (2007: 138) da bahsedilen mekânın Bayramyeri olabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca, Kaleiçi'nin kuzeybatısında konuşlu olduğu tahmin edilen Ahi Sinan ve tekkesi ile Ulu Cami'nin bulunduğu yerin yakınında yer aldığı bilinen Ahi Tuman (Duman/Toman), seyyahın kent merkezinde işaret ettiği diğer lokasyonlardır. Ayrıca, İbn-i Battuta, kentte 7 adet caminin varlığından söz etmektedir (Kuban, 1968: 71).

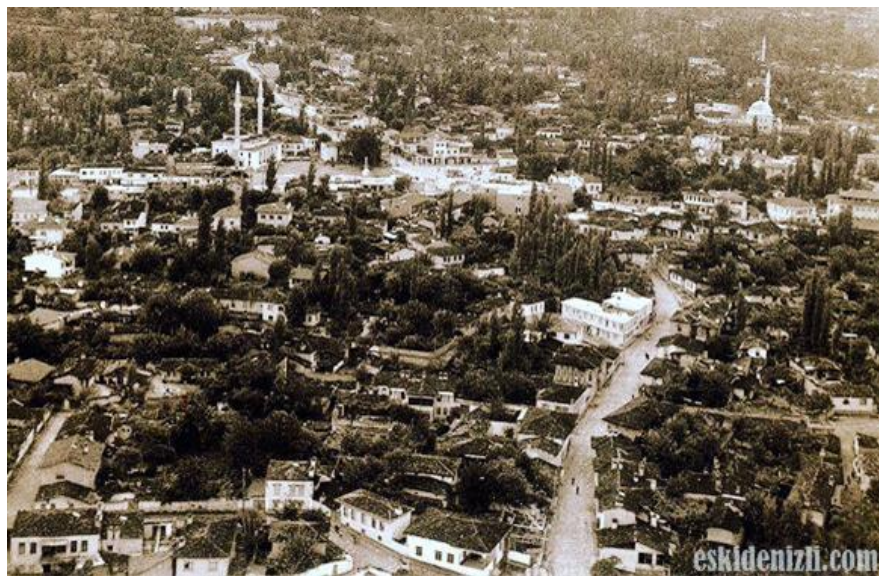
Evliya Çelebi (2011: 213), kentte 44 mahalle ve 3600 hane bulunduğu iletmektedir. Buna karşılık, mahalle sayıları tartışmalı olup Turan Gökçe'nin 16.yy ve 17.yy dönemlerine dair 22 mahalle tespitine karşılık, 18.yy ve 19.yy'daki hurufat defterlerinde, toplam 69 mahalle adına ulaşıldığı aktarılmaktadır (Sargın, 2019: 9). Sonuçta Osmanlı devrinin kent yapısında mahallelerin daha yoğun, mikro ölçekli olduğu pek çok tarihsel araştırmadan bilinmektedir. Çalışmada incelenen Ankara,

Antalya ve Edirne kentlerinde de aynı durumu gözlemlemek mümkündür. Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği 17.yy sonlarına doğru gelinen dönemdeki kentsel alan göz önüne alınırsa günümüzde aynı alanda Saraylar, Sırapapılar, 15 Mayıs vb. şekilde sayısı bir elin parmağını aşmayan mahalle bulunduğu söylenebilir. Seyyahın aktardığı günümüze ulaşan bellek unsurları ise surların çevrelediği Kaleiçi'ndeki canlı ticari hayat, Cami-i Kebir olarak geçen Ulu Camii ve Kurşunlu Camii'dir.

Özcan ve Akay (2020: 143)'ın belirttiği üzere 19.yy ortasından 20.yy ortasına kadar geçen dönemde ulaşım sistemi Denizli kent formunu şekillendiren başat etken olarak öne çıkmıştır. Kente demiryolunun gelmesi ile ulaşım odağı olan istasyon bölgesi, ekonomik odak olan Kaleiçi-Bayramyeri ve idari odak olan Çınar bölgesi (esasen Kaleiçi-Çınar aksı denebilir zira vilayet ve belediye, Kaleiçi-Bayramyeri bölgesine daha yakın konumda olmuştur) ana gelişme eksenleri olarak nitelenmektedir. Tüm bu tarihsel gelişim sürecine karşılık, Denizli eski kent merkezinde bir asır öncesine uzanan belirgin bir palimpsest yapı gözlemlemek oldukça güçtür. Özellikle Denizli'nin Türklerin yerleşiminden önceki geçmişi (şimdiki kent merkezinde) tümten silinmiş vaziyettedir. Horsolos, Denizli'nin Türkleşme öncesindeki döneminden günümüze ulaşan yegâne yer ismi olmuştur (E. Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde de belirtilmekte olup bugünkü Değirmenönü Mahallesi'ni kapsamaktadır) (Tanyeli, 1989: 344). Ayrıca Denizli'deki kentsel katmanlaşmanın durumu üzerine Ulu Cami'den yola çıkmak da mümkündür. Anadolu kentlerinde katmanlaşmanın örneği olarak mevcut bir bazilikanın üzerine inşa olunan ulu camilere yaygın şekilde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte Denizli Ulu Camii'nde bu tarzda bir katmanlaşmanın varlığından söz etmek oldukça zordur. Muhtemelen Ulu Camii, bulunduğu yere müstakil bir alanda bina edilmiş olup çevresindeki meydan, hamam ve diğer kamusal mekânlarla bütünlük arz eden bir yapıdadır (Kuban, 1968: 70). Bu bakımdan, Denizli'de uzun yıllara dayanan bir katmanlaşmadan bahsetmek güç olup geçmişin izleri büyük oranda silinmiş vaziyettedir. Ancak, son 100 yılı içeren nispeten yakın döneme ait bir katmanlaşmadan bahsetmek daha makul görünmektedir.

Bu bakımdan kent belleğine ışık tutan son yüz yıllık döneme giriş yapıldığında karşılaşılan Denizli tasviri; kent kimliği kısmında da değinilen geleneksel kent dokusunda bağ, bahçeler içinde yayılan bir kent görüntüsüdür. Kemal Şakir (2014: 167)'in ifadesiyle Cumhuriyet'in ilk yıllarında 4.000 hanelik nüfusu barındıran kent buna karşılık âdeta 50.000 hanelik alana yayılmış bir durumda olup dolambaçlı ve eğri-

büğü yollarıyla kırsal bir görünüme sahiptir. “Ben Denizli’yi gezerken iki katlı, geniş bahçeli evler vardı, kendi kendime bu Denizli’nin içine daha iki Denizli daha sığar derdim.” (K 3) Saltak, Çaybaşı ve Musa mahalleleri kentin mutena semtleri olarak görülmüştür (Savaş Yavuzçehre: 2011: 173). Bununla birlikte mekânsal ayrışmanın günümüzdeki gibi keskin olmadığını vurgulamak önemlidir. Denizli’de 1960’lara kadar devam eden bu durum 1973’ten sonra farklı bir sürece evrilmiştir. 1970’lerden itibaren kent dokusunu ağır biçimde tahrip ederek gelişen kentsel büyüme, kent belleği açısından da oldukça önemli sonuçlar doğuran ve etkileri günümüze kadar gelen bir yıkım süreciyle devam etmiştir.

Fotoğraf 3.28. Eski Denizli, Delikliçınar tarafına bakış

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi*

Kolektif hafızada önemli izler bıraktığı görülen 70’li yıllardan günümüze değin süren hızlı kentleşme sürecindeki ilk önemli kırılma 1976 depremi ile olmuştur. Deprem sırasında Denizli’de bulunan Cengiz Bektaş (1977: 52-55), depremin sonrasındaki durum hakkında önemli tespitler aktarmıştır. Bektaş, resmiyette 572 evde ağır, 349 evde orta ve 214 evde hafif hasar bulunduğunu belirtmekle birlikte, gizli hasarın bu rakamların da üzerinde olduğunu eklemektedir. “Orta güçteki bu depremde Denizli’deki yapılar, Denizlililerin deyişiyle ‘...kendileri öldüler, içindekileri kurtardılar.’” ifadesiyle henüz betona teslim olmamış kentteki geleneksel konut dokusunun daha ağır kayıpların önüne geçtiğine işaret etmektedir. Kentin ne derece plansız geliştiğini ve afetlere hazırlıksız durumda olduğunu gözler önüne seren depremde, şans eseri can kaybı 4 kişiyle sınırlı kalırken, Denizli’nin kentsel

gelişimi açısından 1976 depremi önemli bir dönüm noktası olmuştur (Bektaş, 1977; Savaş Yavuzçehre, 2010; Özcan ve Özkan, 2012; Başoğlan Avşar, 2014).

Fotoğraf 3.29. 1976 Depremi kolektif hafızada yer etmiştir

Kaynak: *C. Bektaş Arşivi'nden eskidenizli.com Arşivi*

İkinci önemli kırılmanın ise ilk çıkış noktası 1973'ten sonra başlayan sanayideki yükselişle 80'lerde ihracata açılan Denizli'nin tekstil öncülüğünde, Anadolu Kaplanları arasına girişi olduğu vurgulanabilir. Kent belleğinde büyük izlere yol açan bu dönemin etkileri halen sürmektedir. Ana hatlarıyla bakıldığında, 1980 sonrası dönemde sanayileşmenin şekillendirdiği kentleşme sürecinde; İzmir ve Ankara Yolu çevresinde yayılan sanayi alanları, gecekondu mahalleleri, hızlı artan nüfus, çevresel kirlilik gibi gelişmeler öne çıkmıştır. 2000 yılından günümüze gelen sürede ise kentsel gelişimde özel ve/veya kamu ortaklı toplu konut projelerinin öne çıktığı gözlenmektedir. AVM'ler ve prestijli konut projeleri bu dönemde ortaya çıkan yapılaşmalar arasında yerini almıştır (Yavuzçehre, 2010; Özcan ve Akay, 2020). Bu dönemde parçalı kent yapısının giderek belirginleştiği de vurgulanabilir. Kent belleğinde ise 80'lerin ortasından sonra artan sanayileşme ve kentleşme hızının bir kopuşu getirdiği gözlenebilir. Özdede vd., (2021: 695)'nin çalışmasında katılımcıların; Denizli'nin kimliğinin parçası olmakla birlikte bellekten silinme sürecindeki geleneksel Denizli mimarisi, kentin su varlığı, Kaleiçi gibi unsurların adını neredeyse hiç zikretmediği ortaya konmaktadır. Bu durum kolektif bellekte oluşan bir boşluğa dikkat çekmektedir.

Denizli'de 18.yy'daki kayıtlara göre günümüze ulaşan yer/mahalle isimleri; Bayramyeri, Çaybaşı, Çarşı, Debbağlar (Tabakhane), Değirmenönü, Delikliçınar, Hacı (Musa), Hacı Kaplan (Hacıkaplanlar), İlbadi (İlbade), Feslikan (Fesleğen), Kayalık, Kurşunlu, Kuyupınar, Kirişhane, Pelidbağ (Pelitlibağ), Saray(lar), Sırakapılar, Topraklı(k), Gümüşçay, İnci(r)lipınar ve Uçancı(başı) Mahallesi'dir (Sargın, 2019: 9-

20). Bu mahallelerden, günümüzde kent merkezinde halen isimleri ile var olanlar; Sırakapılar, Gümüştay, İlbade, Değirmenönü, Saraylar, Topraklık, Pelitlibağ, İncilipınar, Fesleğen ve Hacıkapanlar mahalleleridir. Bununla birlikte, 2008 yılındaki lağvedilen mahalleler arasında Musa, Kiriştane, Uçancıbaşı'nın yanı sıra isminde değışiklik yapılan Kayalık (15 Mayıs), Feslikan ve İlbadı mahalleleri bulunmaktadır. Tarihi kent merkezinin idari durumunu tanımlamak adına eski belediye başkanlarından Z. Tıkıroğlu (2005: 87)'nin listelediği 1950'lere kadar Denizli'yi meydan getiren 28 adet mahalleden günümüze kalanlar tablo 3.4.'te yer almaktadır.

1950'ler		2009
Altıntop	İstiklal	15 Mayıs
Atalar	Karaman	Altıntop
Çaybaşı	Kayalık	Atalar
Değirmenönü	Kiremitçi	Değirmenönü
Delikliçınar	Kiriştane	Feslikan
Dükkanönü	Kuyupınar	Hacıkapanlar
Eskimüftü	Musa	İstiklal
Feslikan	Pelitlibağ	Karaman
Günbattı	Saltak	Pelitlibağ
Gündoğdu	Saraylar	Saraylar
Gürcan	Sırakapılar	Sırakapılar
Gürpınar	Topraklık	Topraklık
Kapanlar	Uçancıbaşı	
Hatipoğlu	Yücebağ	

Tablo 3.4. Denizli kent merkezindeki mahalle isimleri

Kaynak: Tıkıroğlu (2005) ve DBB (2008)

İlk olarak, kent belleğinde önemli kabul edilen yer isimlerine bakıldığında, Denizli'de mahalle ve cadde adlarının gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet dönemlerinde değışime uğradığı görülmektedir (Uysal, 2016: 211-212). Bununla birlikte yer isimlerinde değışikliğin daha geniş kapsamlısı ise 2008'de yapılmıştır. 11.03.2008 tarihli Denizli Belediye Meclisi'nin 127 sayılı¹¹⁴ kararıyla geçmişi birkaç yüzyıl geriye giden bazı mahalleler ve mahalle isimleri tarihe karışmıştır. Belediye sınırları içindeki mahalle sayısı 55'ten 31'e düşürülmüştür. Tamamı eski kent merkezinde yer alan Çaybaşı, Delikliçınar, Dükkanönü, Eski Müftü, Gürcan, Hatipoğlu, Kayalık, Kiriştane, Günbattı, Kuyupınar, Musa, Saltak, Uçancıbaşı, Yücebağ mahalleleri alınan kararla

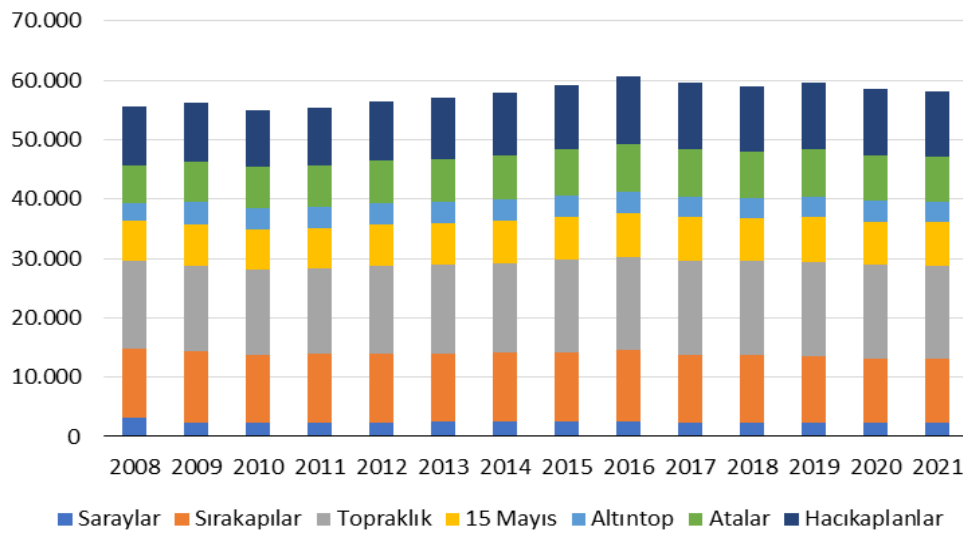
¹¹⁴ 11-03-2008 tarih 127 nolu Belediye Meclis kararı şu şekildedir: "Belediye sınırlarımızdaki mahalle sınırlarında düzenlemeler yapılarak, bazı mahallelerin birleştirilmesi, birleşme sonucu bazı mahallelerin kaldırılması ve buna göre isimlerinin tespitinin incelenerek karara bağlandığı".

birlikte statülerini yitirmişlerdir (denizli.bel.tr, 2009). Bu adlar artık zihinlerde yer olarak yahut bazıları cadde isimleriyle birlikte var olmaktadır. Adı geçen mahalleler çoğunlukla küçük birimler halinde olduklarından birleşerek daha büyük mahalle yapılarını oluşturmuştur.

Ayrıca mahalle birleşiminden ortaya çıkan bir mahalleye 15 Mayıs ismi verilmiştir. Türkiye'deki pek çok kentin tarihinde -genelde işgalden kurtuluş günleri olmak üzere- önemli günleri bulunmaktadır. Denizli'de böyle bir günün boşluğu, Milli Mücadele Günü adı altında uzun yıllar 16 Mayıs tarihiyle doldurulmuştur. Ancak 2007 yılında dönemin belediye idaresince alınan karar doğrultusunda bu tarih 15 Mayıs yapılmış ve o günden beridir ihtilafli bir konu olarak siyasi mecrada da tartışma zemini olmuştur. *Mahalle yerine caddenin ismi 15 Mayıs olsun dedim kabul edilmedi. "N. Zeybekçi'ye çok söyledim 15 Mayıs yapmayalım diye, Kayalık olarak kalsın istedim. Hatta vakıf kayıtlarında 600 yıl önceye kadar Kayalık isminin bulunduğu söyleniyor. Caminin adı da Kayalık, 1900'lerin başında yapılmıştır. 15 Mayıs işinden sonra tarih tartışmaları daha fazla gündeme geldi. İsim değişince Denizli'de epey tartışması oldu. Her sene de bunun tartışması olur."* (K 31)

Günümüze gelindiğinde ise TÜİK nüfus veritabanı kayıtlarına göre 2008-2021 yılı arasında nüfus değişimlerine göre eski kent merkezinde yer alan tarihi çekirdekteki Saraylar Mahallesi ile Sırakapılar'da yerleşik nüfusun azaldığı görülmektedir. Bu karşılık diğer mahallelerinin ortalama %7 ilâ %9 oranında nüfusları artarken, Atalar Mahallesi ise %22 artış göstermiştir. Öte yandan Covid-19 salgını öncesi, 2019 yılına göre nüfusu aynı kalan Saraylar hariç tüm mahalle nüfusları azalmıştır. Bu durum yapılaşmanın yoğun olduğu bu mahallelerde, salgın nedeniyle daha uygun şartlardaki kırsal vs. yerlere gidenler, apartlarda kalanların oranının azalması yahut salgında yaşamını yitirenler gibi sebeplerle yorumlanabilir. 2008'den bu yana gelişime döndüğümüzde konut alanından ticari alanlara geçişin nüfus üzerinde oldukça belirleyici olduğu vurgulanabilir. Gece yahut yerleşik nüfusu azalan Saraylar ve Sırakapılar mahallelerinin gündüz nüfusu en yoğun muhitler olduğu belirtilebilir. Giderek yaygınlaşan ticari alanların belirleyiciliği yanında, apartlaşmanın getirdiği ikameti bulunduğu mahalleye kayıtlı olmayan bir nüfusun varlığı da mahalle nüfusunu etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Eski mahallelerin merkezde bulunması ve MİA bölgesine yakın oluşu apartların bu bölgede yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir.

Denizli'deki bina yaşı genç konut stokunun yüksek fiyatlar ve kent merkeziden uzak oluşu gibi nedenlerle kente yeni gelen göçmenler ve işgücü tarafından cazip ve erişilebilir olmayışı, eski kent merkezi üzerinde ciddi bir apartlaşma baskısını beraberinde getirmektedir. Eski kent merkezinde incelenen 7 mahalleye bakıldığında 2016 yılında 60.000'i geçen nüfus sayısının 2021'de 58.000'e düşerek sınırlı biçimde azaldığı görülmektedir. Aynı süreçte kent nüfusundaki artışın sürdüğü düşünüldüğünde bu durum ya apartlarda kalanların ikametinin bölgede kayıtlı olmayışı ya da gelen nüfustan fazla bölgeyi terk eden nüfus olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 3.5. Eski kent merkezindeki mahalle nüfusları değişimi 2008-2021
Kaynak: TÜİK (2022)¹¹⁵

3.3.1. Kaleiçi-Bayramyeri ve Çevresi

Hafızanın mekâna bağlı ve kolektif bir yapıda olduğu bilindiğine göre kentlilerin ve kentin belleğinde var olan yerlerin başında Kaleiçi'nin geldiği vurgulanabilir. Denizli'nin tarihi ile Kaleiçi'nin tarihi birbirine eş anlı olarak başlamış ve gelişmiştir. Bu bakımdan kentin kolektif hafızasında yer eden en önemli mekânların başında Kaleiçi çarşısı ve uzantısı olan Bayramyeri Meydanı ile çevresi gelmektedir. Kaleiçi, halen Evliya Çelebi'nin 350 yıl önce tanımladığı gibi baştanbaşa dükkân olsa da son 50 yılda önemli değişimler geçirmiştir. “Kale 13.yy’da yapılıyor, dışında yerleşiyorlar, içeride alışveriş yapılıyor.” (K 18) Kentin tarihi çekirdeği olarak her kentlinin hatırasının

¹¹⁵ Bilgi için bkz. https://www.tuik.gov.tr/indir/duyuru/favori_raporlar.xlsx (29.09.2022)

bulunduğu Kaleiçi'nde, mekândaki değişimlerin belleklerdeki yansıması oldukça belirgin biçimde gözlenmektedir. Denizli'nin olduğu kadar bölgenin ve Anadolu coğrafyasının da önemli Kaleiçi çarşılarından biri olan Denizli Kaleiçi'sine dair yakın geleceğe kadar şaşılacak derecede az görsel doküman bulunmaktadır. Bu nedenle Kaleiçi'ni hatırlamak için yazılı belgelerin ve başta meslek yaşamı Kaleiçi'nde geçenler olmak üzere belleğin yardımı gereklidir. “52 senedir aynı dükkânda aynı mekândayım.” (K 23) “1963 yılında Kaleiçi'ne girdim.” (K 4) “İlkokulu bitirdik 76'da buraya geldik.” (K 6) “Ben Bayramyeri'ni 6 yaşından beri biliyorum. Eskiden Belediye İşhanı'nın olduğu yerde bizim lokanta vardı. Buradan yayan gelir giderdim.” (K 26)

Fotoğraf 3.30. Kaleiçi ve Bayramyeri Meydanı

Kaynak: Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır

Batılı seyyahlarca Denizli'nin yanı başındaki Laodikeia ve Hierapolis-Pamukkale'ye olan yüksek ilginin kente yönelmediği belirtilebilir. Zira bölgeyi ziyaret eden seyyahların antik kentler ve Pamukkale için aktardığı bilgilere bakılırsa Denizli kent merkezinden neredeyse hiç bahsetmedikleri yahut sınırlı bilgiler verdikleri anlaşılmaktadır (Gözübüyük, 2021). Bu bakımdan Denizli kent tarihinde anlatıları önemli bir belge olan Evliya Çelebi (2011: 213) 17.yy'da Kaleiçi'ni detaylıca aktarmaktadır: “Bu kale içinde asla çoluk çocukla sakin olacak hane ve hanedanlar yoktur, baştanbaşa dükkânlardır. 370 mamur ve şenlikli dükkânlı çarşıdır. Bir kâgir

duvarlı, çatısı kiremitli ve iki kapılı bir sağlam ve müstahkem binalı bedesten var, tamamı 70 dolap dükkândır. [...] Ve bekçiler her gece han kapısını üzerlerine dışarıdan kapatırlar. Bu kale içinde her gece 50 adam silahlı olarak gözcülük ve bekçilik ederler, gayet güvenlidir. Bu kale içinde haftada büyük bir pazar olur ki sanki insan denizi Denizli şehrinde dalgalanır. Pazardan sonra kalede akşam olunca bekçilerden başka bir can kalmayıp herkes bağlarında hanelerine gidip sabah olunca kale muhafızları davullarına tokmaklarını vurup nöbet beklerler, zira bu kale bedestenin zemini altında nice Mısır hazinesi tüccar malı vardır.”

Kentsel bellekte ilk önemli gediğin Kaleiçi surlarının yıkımı (veya yapılaşma ile kapatılması) sonucu açıldığı belirtilebilir (Orhan, 2016: 162). *“Hayal edin bütün Kaleiçi etrafında surlar görünürdü.”* (K 17) Günümüze değin Kaleiçi'nin alanı neredeyse değişmeden kalmıştır. Ancak bu alanı çevreleyen surlar yeri bilinse de çok büyük kısmıyla yarım asırdır yoktur. Günümüzde surların küçük bir bölümü eskiden marangozhanelerin bulunduğu alanın açılması ile gün yüzüne çıkarılsa da başta Belediye İşhanı yapımında yıkılan kısım olmak üzere Sarayköy ve Demirciler caddelerinde 1960'lardan sonra dükkânların yapımı ile surlar yok edilmiş durumdadır. *Kaleiçi'nin duvarları, kapıları kayboldu. “Oranın özelliği onlardı. Şimdi geri getirmek zor.”* (K 18) Surlarla birlikte kalenin kapıları da ortandan kalkarken yalnızca bellekte yaşamaktadır. *“Kale duvarları vardı gayet iyi hatırlarım.”* (K 9) *“1960'ta buradaydım, 62 sene oldu. Burada sur duvarları ve tahta kapılar vardı.”* (K 14) *“Ahşap kapıları, duvarları hatırlıyorum.”* (K 5)

Fotoğraf 3.31. Kaleiçi surlarından geriye kalanlar

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kaleiçi'nin fiziksel görüntüsü ve duvarların varlığında en büyük müdahale belediye girişimiyle 70'lerde yapıлып halen kullanılan hal binası ve Belediye İşhanı'dır.

Ayrıca surları kapatan dükkânlarda bu dönemde ortaya çıkmıştır. “Şuradaki binaları sonradan sit alanı ilan ettiler, bir tarafında sur duvarları bulunduğu için ancak edilse ne fark ediyor, bir tarafı şaval bir tarafı kaval. Çok geç kalındı bu 60’larda başlayacak bir şeymiş. Dörtçeşme tarafında bazı binaları istimlak edip surları açığa çıkardılar ama bu tarafları açmak çok zor. Zaten her şeyden önce Kaleiçi’ne belediye işhanı yaptı, kale duvarlarının üstüne hal binası yapıldı.” (K 6) “Hal binası eski, 70’li yıllarda yapılmış ama yıkıp yapmak mümkün değil, Anıtlar Kurulu karışıyor. Onu yapanlar kale duvarı üzerine yapmış. Demirciler’den inen yoldaki o dükkânlar da kale duvarı üzerine yapılıyor.” (K 29) Kaleiçi’nde yer alan en büyük çarşı olan Belediye İşhanı 1976’da yapılmıştır. Çarşı’nın alt kısmı otopark olurken girişinde kuyumcular yer almaktadır (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 359). Bir diğer önemli fiziksel yapılaşma da eski sebze hali olarak bilinen Hal Binası’nın surların üstüne yapımı olmuştur. Hal binası ve Belediye İşhanı’nın Kaleiçi’ndeki varlığı görüşülen katılımcılara göre önemli bir eleştiri konusudur. “Belediye İşhanı diye bir ucube yaptılar. Eski hali de güzel olduğu için söylemiyorum ancak eski dükkânlar vardı. (K 2) “Hal binasını A. Dartanel yaptırdı, çürük raporu var ama belediye yıkamıyor. [...] A. Dartanel döneminde istimlakleri yapılan Belediye İşhanı ihtiyaçtan doğmuştu. Öncesinde orada atların beklediği alan ve açık tuvalet hoş bir görüntüye, kokuya sahip değildi, esnaf rahatsız olurdu. İnşaatta H. Gönüllü döneminde tamamlandı.” (K 17) “Belediye İşhanı sobacılara, demircilere olan geçişi kapattı oradan gelen hattı ortadan kaldırdı.” (K 28)

Fotoğraf 3.32. Kale surlarını kapatan Sebze Hali binası ve Demirciler Caddesi’ndeki yapılar (sağ taraf)
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Fotoğraf 3.33. Belediye İşhanı'nın yapıldığı alan

Kaynak: H. Gönüllü Arşivi'nden eskidenizli.com Arşivi

Kaleiçi'nin önceleri 4 kapısı bulunmakta olup Evliya Çelebi'ye göre bunlar: Boyacılar, Semerciler, Hıdırlık ve Yeni Camii kapılarıdır. İstikametlerine göre ise Honaz Kapısı, Tavas Kapısı, Ayasuluğ (Sarayköy) Kapısı ve Kuzey (Alaşehir) Kapısı şeklindedir (Baykara, 125-127). Şehir mezarlığının yer aldığı Hıdırlık veya Sarayköy Kapısı bugüne değin ismini sürdürmüş olup Dörtçeşme Camii'nin bulunduğu yerdedir. İlbadi Mezarlığı'nın bulunduğu alana yakın olmasının yanında eski kapıların bugüne ulaşan tek belirgin formunun burada kaldığı söylenebilir (Baykara, 2007: 135). Öte yandan Ataman (2010a: 264-265)'ın aktardığına göre Darıverenli, önceleri Kaleiçi'nde 5 kapının bulunduğunu hatta kadınların yeni doğan çocuk için '*Allah nasibini 5 kapı içinden versin*' diye dua ettiklerini belirtmektedir. Bu kapsamda, sonradan açılan Kadınlar Pazarı Kapısı'yla sayı 6'ya yükselmiş olup yıkımdan önceki görünüm ortaya çıkmıştır. Surların ve kapıların ortadan kaldırılmasından önceki Kaleiçi'nin 6 kapısı, zaman zaman farklı isimlerle anılsalar da en yaygın haliyle isimleri şu şekildedir: Bayramyeri Kapısı, Sarayköy Kapısı, Dörtçeşme Kapısı, Aydın Kapısı, Boyacılar Kapısı ve Yoğurtçular Kapısı (bu kapının yer aldığı giriş alanı 1970'lerdeki Belediye İşhanı'nın yapımı sırasında kaybolmuştur). "*Kaleiçi'nin 6 tane kapısı vardı. Bayramyeri, Demirciler, Aydın, Dörtçeşme, Kadınlar Pazarı, şimdiki Belediye İşhanı'ndaki kapı ise artık yok.*" (K 9) "*Kale kapısı büyük tahtadan bir kapıydı yanında bir de küçük kapısı vardı.*" (K 26)

Kaleiçi çarşısında surların ayakta olduğu 1960'lara kadar gelen dönemde kapıların sabah sekizde açılırken akşam kilit vurularak kapatıldığı bilinmektedir (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 353). "*Buranın 6-7 tane kapısı vardı, akşamları kapılar kapanırdı, bekçi olurdu yalnızca, bir ihtiyacın varsa bekçiyle dükkânına gider, ihtiyacını alır çıkardın.*" (K 4) "*Belirli bir saatten sonra Kaleiçi'ne giriş yoktu.*" (K 11)

“Eskiden burada çarşı karakolu vardı (caminin olduğu yer karakoldu), orada polisler durur gece de bekçiler dolaşır.” (K 14) Akşam saatlerinden sabahın ilk ışıklarına kadar Evliya Çelebi’nin de anlattığı gibi içeride kimsenin kalmasına müsaade edilmediği aktarılmaktadır. Rembrandt’ın meşhur Gece Bekçileri tablosundaki gibi Kaleiçi’nde gece boyu görevli kalan bekçiler asayişi sağlamıştır. Kaleiçi’ni bekleyen ve maaşı esnaftan toplanan para ile karşılanan bekçiler ‘hazazlar’, bölgenin güvenliğinden sorumludur. Akşam kapıların kapanmasıyla hazazlardan başkasının Kaleiçi’nde kalması mümkün değildir. “Bayramyeri Camii karşısı büyük kapı vardı, küçük kapıda da bekçi bekler tüm esnafları tanır. Ana kapıdan girince soldan gidildiğinde Hazaz Kahvesi vardır, bekçilerin kahvesi.” (K 17) Hazazların gün içinde bulunduğu hazaz kahvesi, nöbetleşe uydukları yerdir ve Kaleiçi’nin meşhur kahvehanesidir (Uysal, 2016: 292-293; Yılmaztürk ve Erdem, 2017: 39).

Geçmişte, Kaleiçi’nin duvarları, kapıları kadar içindeki dükkânlar da yöresel dokuya uygun tamamı ahşap, çoğunluğu tek katlı dükkânlardı. Kaleiçi’nin etrafı olduğu gibi içindeki dükkânlar da 1960’lardan itibaren başta yangın tehlikesi olmak üzere farklı gerekçelerle yıkılarak betonarme, özgünlüğü olmayan yapılara dönüşmüştür. Sonuçta kent merkezini saran betonlaşma furyası Kaleiçi’ni de etkilemiştir. *“Buradaki dükkânların hepsi ahşaptı. 60’lardan sonra beton yapılmaya başlandı.” (K 5) “Benim burası ahşaptı ben betonarmeye çevirdim. Eski bina her tarafı derbeder olmuş zaman geldi burada yanan yerler de oldu.” (K 14) “Sarayköy Kapısı ağzından Bayramyeri Kapısı tarafına kadar bir büyük yangın olmuştu. Ben çocukken hatırlıyorum. Yanan atölyeler oldu.” (K 17) “[...] yangın olsa kül olacak çünkü kepenkler bile ahşap...” (K 18) “70’lerden sonra ahşap dükkânlar kayboldu. Eski dükkânlar vardı yıkıldı İshani ile beraber. (Jansen’in çektiği) Fotoğrafta merkep duruyor önde, o merkebin tam sağında bizim köfteci vardı tam çıkmamış orada, üstünde bir kahve ocağı vardı oradan tanıdım.” (K 26)*

Fotoğraf 3.34. Eski ahşap dükkânların Kaleiçi'si ve günümüz

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

Geçmişte Kaleiçi'nin kalbi olan bedesten zamanla ortadan kalmıştır. Çarşının merkezi olan bedestende yer alan meslekler dokumacılık, Keçecilik, hallaçlık, çuhacılık gibi meslekler olurken boyacılar ve debbağlarda (tabak) kalenin çeperinde kendilerine yer bulmuştur. Haricinde semercilik, tahunculuk (susam işleme), dericilik gibi meslekler de kentte yaşayanların uğraştığı diğer zanaat kollarıdır (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 351). Bedestenin günümüzde olmayışının yanında, eski meslekler ya yok olmuş ya da ölçek/teknik değiştirerek günümüz ekonomik sistemine dâhil olmuştur. Ayrıca, Kaleiçi'nin hemen dışında ayrı bir alanda kadınlar pazarı bulunmakta olup, çeşitli Anadolu kentlerinde Osmanlı döneminde ortaya çıkan kadınların ürünlerini satması amacıyla onlara özel tahsis edilen alanlardır (Baykara, 2007: 289). Bununla birlikte görüşmelerde katılımcıların hafızasında yer aldığı belirtilen; üzüm pazarı, tavuk pazarı, dokuma pazarı¹¹⁶, zahire pazarı, pamuk pazarı, kestane pazarı, bostan pazarı, yoğurtçular pazarı gibi çeşitli pazarlar Kaleiçi'nde yer almıştır.

Kaleiçi'nde sokaklar arasındaki meslek ihtisaslaşması yahut belirli dükkânların bir arada toplanması geleneksel çarşı yapısının bir özelliğidir (Baykara, 2007). *“Demirciler Caddesi'nin üç tane adı vardı; birincisi demirciler, aşağıya gelince yorgancılar, 200 m ileriye gidince keçeciler başlardı.”* (K 26) Bugünün Denizli Kaleiçi'sine baktığımızda Türkiye'de artık tamamen turistikleşen ve turistlerin tüketimine dönük şekillenen Kaleiçi yapılarının aksine halen yerellere dönük hizmet veren ihtisaslaşmış mesleklerin kısmen düzenli bir mekânsal dağılımını görürüz. Kaleiçi'nde sarraflar, hazır giyim dükkânları, bakırcılar, bıçakçılar, ayakkabıcılar vs. çoğunlukla bir arada bulunmaktadır. Hatta Kaleiçi dışında kebabçıların dahi bir arada

¹¹⁶ Dokuma pazarı şimdiki belediye iş hanının olduğu yerdedi. İÖ

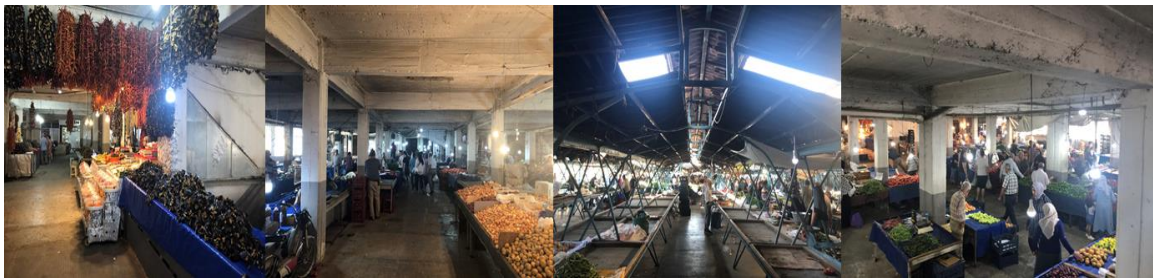
yer aldığı göze çarpmaktadır. Çeşitli zanaatlar ve yerel ticari aktivite bakımından, turistleşmeden görece canlılığını sürdüren bir kaleiçi yerleşkesi, örneklerine baktığımız Ankara, Antalya ve Edirne’de artık mevcut değildir.

Fotoğraf 3.35. Hazır giyim, demirciler, kuyumcular vs. Kaleiçi’nde meslek grupları halen bir arada bulunmaktadır

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Kaleiçi’nde pazartesi ve perşembe günleri kurulan pazarın, kentin geçmişteki köklerinin mekânda devam eden en somut tezahürleri arasında olduğu vurgulanabilir. Öte yandan pazar, günümüzde Kaleiçi sokaklarına yayılmayıp yalnızca sebze halinin içinde kurulmaktadır. Evliya Çelebi gibi geçmiş yüzyıllarda kenti ziyaret edenlerin övgüyle söz ettiği, 70 yıl önce Denizli Destanı şiirinde B. R. Eyüboğlu’nun dizelerine döktüğü Kaleiçi pazarı, eski yapısından uzakta olsa da halen gündelik hayatın içinde ve kentlilerin kullanımıyla yaşayan canlı bir bellek ve kültür varlığıdır. Ayrıca geçmişte Denizli pazarı olarak Denizli ve çevresinin tüm ihtiyaçlarına yanıt veren bir nitelikte olmuştur. Pazar vasıtasıyla yüzyıllar boyunca köylüler ve büyükçe bir köyün sakini olan Denizlililer arasında canlı bir ticari mübadele olmuştur. *Kaleiçi pazarları eskiden bize de çok canlılık getirirdi. (K 27) Tıkıroğlu (2005: 12)* dönemine göre hemen her şeyin bulunduğu bu pazarın sadece Bayramyeri’nde yoğurt ve yağ gibi ürünlerin satıldığı yoğurt pazarı haricinde alternatifi olmadığını ifade etmektedir.

Fotoğraf 3.36. Pazartesi ve perşembe günleri kurulan Kaleiçi Pazarı

Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Özellikle 1950-80 arası altın çağını yaşayan Kaleiçi, kent merkezinde sanayicinin yetiştiği ve ticareti öğrendiği yer olmuştur. *“Denizli sanayisi Kaleiçi’nden çıkmadır. OSB’de aklınıza gelen kim varsa Kaleiçi ve Bayramyeri’nden yolu geçmiştir.”* (K 17) *“Kaleiçi’ni ben bir üniversite olarak görürüm.”* (K 18) Öte yandan, Kaleiçi-Bayramyeri’nden 1950’lerde 2. Ticari Yol ve 1960’larda Birinci Sanayi Sitesi’ne doğru esnafın yayıldığı görülmüştür (Uysal, 2013: 32). *“Kaleiçi’ndekiler zenginleştikçe ve işler büyüdükçe dışına çıktılar. Bayramyeri çevresine, 2. Ticari Yol’a çıktılar.”* (K 18) Ancak 1970’li yıllarda dahi Kaleiçi, alternatifsiz oluşunun avantajını yaşamıştır. Bu dönemde artan nüfusa karşılık kentin tek ticari merkezinin Kaleiçi-Bayramyeri bölgesi olmasının bölgeye önemli bir hareketlilik sağladığı vurgulanabilir (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 355). *“Ben 70 yıldır Kaleiçi’ndeyim. Bütün Ege’nin bakır mutfak eşyasını Denizli karşıladı. 70’lere kadar bakırcılık altın devrini yaşadı. Bakırcılık, demircilik, tabaklık; bunlar Denizli’nin lokomotifiydi, bütün Ege’ye hitap ederdi. Bunların dışındaki nalbantlık, semercilik vs. yan işler gibiydi.”* (K 9) *“Kaleiçi’ne bizimki gibi bakkal ve esnafı muhtaçtı. Çünkü toptancılar Kaleiçi’nde ve oraya yakın bölgelerde oldukları için orası her zaman cazibesi yüksekti. Kimi insanlar da illa ki Kaleiçi’nden alışveriş yapardı. Hatta oranın esnafı da müşterinin oraya yaptığı yol masrafı 20 kuruşu alışverişten sonra eline sıkıştırırdı. (1960’larda otobüsler tek biniş 10 kuruştur)”* (K 3) *“Önceden şehirler bir çekim merkeziydi, ilçelerde olanaklar ve çeşitli meslek gruplarının bulunmayışı, insanları şehir merkezlerine yönlendirirdi. Denizli’de de tek merkez olduğu orası da Kaleiçi olduğu için buraya gelirdi.”* (K 20)

Ancak, Kaleiçi’nde çok önemli bir değişim ise pazarların önemini yitirmesi ile başlamış ve 1970’lerin sonuyla birlikte Kaleiçi’nin ticari hayattaki saltanatı sona erme yoluna girmiştir. *“Eskiden alışveriş merkezi Kaleiçi’ydi. Şu Bayramyeri’nin etrafındaydı şehir, semt pazarları yoktu. Gün geçtikçe buraya dönük ilgi azaldı her yıl bir önceki aratır oldu.”* (K 6) H. Gönüllü (2016)’nın girişimleriyle Denizli’nin farklı noktalarında semt pazarları kurulmuştur. Bu pazarlar Kaleiçi’nin tek pazar lokasyonu olma niteliğini elinden almıştır. *“İnsanlar (Kaleiçi’ndeki) pazara gider A’dan Z’ye tüm ihtiyaçlarını karşıladı. Şimdi evinin yakınında ihtiyaçlarını karşılayabiliyor.”* (K 8) Semt pazarları büyüyen şehrin ihtiyaçları doğrultusunda ulaşım maliyetlerini de azaltmak ve tüketim maddelerine erişimi kolaylaştırmak adına hayata geçirilmiştir. *“Şimdiki Atatürk Caddesi’nde alternatif bir pazar olan Şeytan Pazarı vardı. Halk*

arasında *Şeytan Pazarı* denilme sebebi insanların bazı ticaret hilelerini öğrendikten sonra yaptıkları için denirdi.” (K 1) Şeytan Pazarı sonra başka yere (Altıntop Mahallesi) taşınıp Melek Pazarı adını almış daha sonra da tümünden kaldırılmıştır. Özgür ve Savaş Yavuzçehre (2008: 356), bu dönemden sonra devreye giren hallerin, semt pazarlarının, farklı yerlere taşınan meslek kolları gibi farklı etkenlerin kentlileri Kaleiçi’nden uzaklaştırdığına dikkat çekmektedir.

Kaleiçi kentin tarihi çekirdeği olmakla birlikte, Denizli doğrudan Kaleiçi’ni ağırlık noktasına alarak etrafında dairesel yayılım göstermemiştir. Bu bakımdan örneğin Edirne Kaleiçi’inde Tunca Nehri’nin çektiği sınırın Denizli’de İzmir Yolu tarafından oluştuğu belirtilebilir. Kuzeydoğusundaki İzmir Yolu, kuzeybatısındaki Eski Mezarlığın yayılımını etkilediği Kaleiçi’nden büyüyen ticari alanlar; tarihsel süreçte güneybatısındaki Bayramyeri ve güneydoğusundaki Ulu Camii, Kayalık tarafına (2. Ticari Yol) doğru yayılım göstermiştir. İnceoğlu (2011: 252), geçmişte Kaleiçi’nin 1950’lere kadar konut alanlarının yer aldığı mahallelerden kopuk bir konumda bulunduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan başlı başına ticari bir alan olan Kaleiçi, çevresini de MİA şeklinde dizayn etmiştir. Önceleri Kaleiçi’nin çevresini saran en önemli hafıza mekânları ise günümüze ulaşmayan hanlar olmuştur. “*Burada hanlar çoktu, otel yerine geçerci. O gün işi bitmezse handa kalırdı, hayvanını bağlardı. Sanayileşmeyle birlikte, arabaların artmasıyla hanlar ortadan kalktı.*” (K 5) “*Gelen köylüler yakın köydense dönerdi yoksa hanlarda kalırdı.*” (K 18) “*Kalenin etrafında 25 tane han vardı ben tek tek sayabilirim. Köylü eşeğini atını handa aşağıda bağlar yukarıda yatar kalkardı. Gaziantep’te birçok han var bazıları halen muhafaza edilmiş. Biz de ise hiçbiri kalmamış.*” (K 9) “*Eskiden eşekle gelirlerdi köylüler, Bayramyeri girişinin tam karşısında Hacı Muhittin Hanı vardı oraya bağlardı hayvanını. Severler’in yeri vardı orası da handı. Kaleiçi’nde de eşekler olurdu.*” (K 16) “*Balık Hali’nin olduğu yer handı, Hacılar’da (camii) 2 tane, Bayramyeri’de yine 2 tane han vardı.*” (K 22) “*Okkaloğlu Hanı, Lelebici Hanı Dörtçeşme’de...*” (K 29) “*En büyük han Kıbrıslıoğlu Hanı’ydı. Demirciler Caddesi girişinde sağdaydı. 68-70’ten sonra hanlar artık işlevini yavaş yavaş yitirmeye başladı.*” (K 26) “*Hanlar 70’li yıllardan sonra kayboldu.*” (K 17)

Kaleiçi hanlarının silinmesiyle birlikte surları çepeçevre saran ve birçoğu göze hitap etmekten uzak gayrinizami ticari yapıların yaygınlaştığı görülmektedir. 1950’lerde

açılan 2. Ticari Yol ile yayılan ticari alanlar, aynı dönemde ortaya çıkan peynirciler ve kasaplar hali¹¹⁷ ile Bayramyeri etrafında da genişlemiştir. Çarşının etrafında ortaya çıkan çok katlı yoğun yapılaşma tarihi dokuyu boğan bir görünümdeyken bölgedeki rant unsurunun geniş çaplı projelerin önüne geçtiği belirtilebilir (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 357). Surların çevresinde tek istisna olarak batı ucundaki Dörtçeşme Camii eski görünümünü yitirse de varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Dörtçeşme Camii'nin adını aldığı dört çeşme bugüne ulaşmamıştır (Yılmaztürk ve Erdem, 2017: 39). Ancak, bulunduğu alana yaptırılan dört çeşmeli şadırvan aynı yerde otobüs durağı da bulunan dört çeşmeye atıf yapmıştır. *“Dörtçeşme’de eski ahşap cami yıkılıp yerine başka bir camii yaptılar. Eskiden yolun seviyesinden aşağıda dört çeşme vardı ve başında koçbaşı taşı vardı. Su koçbaşından dökülürdü. Fakat oradan alınıp duvara monte edilmiş, tarihi çeşme gitti. Sonra Kömürcüoğlu restore etti fakat bizim çocukluğumuzdaki Dörtçeşme ile alakası yok.”* (K 29)

Denizli en eski ve önemli meydanı olan Bayramyeri aynı zamanda önemli bir hafıza mekânı olarak, 16 Mayıs 1919 Cuma günü Müftü Ahmet Hulusi Efendi'nin Denizli Sancağını açarak halkı mücadeleye davet ettiği yerdir. *“Bayramyeri Meydanı'nın etrafı hepsi ahşap tarihi binalar doluydu bir tane kavak vardı.”* (K 22) Ancak Bayramyeri Meydanı da yıllar içinde önemli ölçüde değişimler geçirmiş fiziki dokusunu tamamen yitirmiştir. Müftünün sancak açtığı Bayramyeri Meydanı'na bakan eski belediye binası ortadan kalkmıştır. *“Şimdiki Ziraat eski Emlak Kredi Bankası olduğu yerde belediye binası vardı. Ondan evvel de şimdiki Belediye İşhanı'nın olduğu yerdeymiş. Hatta Müftü Ahmet Hulusi Efendi işgale karşı direnişe (15 ve 16 Mayıs'ta iki miting olmuş muhtemelen) oradan çağırmıştır.”* (K 17) Benzer şekilde Bayramyeri'ndeki tarihi camii 1958 yılında çürüklüğü ve yetersizliği öne sürülerek yıkılmış olup yerine şimdiki betonarme camii yapılmıştır (Tıkıroğlu, 2005: 17). *“Sabah 09:00'da gelir bütün esnaflar toplanırdık, cami hoparlöründen dua edilirdi.”* (K 24) 1980'lerde ise tarihi Bayramyeri Meydanı, çokça eleştiri konusu olan bir proje dâhilinde alt geçit ve dükkânlarla birlikte yer altı çarşısına dönüşen bir meydana dönüştürülmüştür. Alt geçit kısmı Z. Tıkıroğlu döneminde iptal edilse de

---

¹¹⁷ Bayramyerindeki haller, 50'lerde T. Bahadır döneminde yapıldı. (K 17)

Bayramyeri'nin yeniden meydan vasfını kazanması¹¹⁸ 20 yıl sonra N. Zeybekçi'nin projesi ile gerçekleşmiştir (Boz, 2018: 178-179). *“Bayramyeri projesi başarılı olmadı yıkıldı sonradan.”* (K 18) *“Önceki meydan yapısı oldukça kötüydü. Meydanın bu halini altına otopark yapılması düşünüldü ancak o hayata geçmedi. Yapılmasına ihtiyaç var, umarım gelecekte olur.”* (K 25)

Fotoğraf 3.37. Bayramyeri Meydanı'nın eski durumu 1970'ler ve 1990'lar

Kaynak: H. Gönüllü Arşivi'nden eskidenizli.com Arşivi

1990'lardan itibaren tarihi kent merkezi bölgesi artık kentlilerin her hâlükârda gelmek durumunda kaldıkları bir yer olmaktan çıkarak tercihe dayalı gelinen bir yer konumuna gelmiştir. Semt pazarlarının yaygınlaşması, yeni ticari alanların ortaya çıkması (cadde mağazacılığı), AVM'lerin ve ilçelerde yaşayanların ihtiyaçlarına dönük ticari mekânların artması sonucu Kaleiçi önemli ölçüde kullanıcı kaybına uğramıştır. *“80 sonrası açılım en büyük kırılma noktalarından biriydi. Şehrin neredeyse tamamı değişti bu durum Kaleiçi'ni de etkiledi.”* (K 2) *“Bugün İstanbul'un Kapalıçarşı'sında, İzmir'in Kemeraltı'sında adım atacak yer bulamıyorsun, bizim Kaleiçi'nde buradan Bayramyeri Camii'ne kurşun atsan kimseye değmeden çıkacak. Öyle bir durumdayız.”* (K 7) *“Eskiden bir iğne alacak olsa buraya gelirlerdi. Şimdi Denizli'de 55 noktada pazaryeri var.”* (K 22) *“Bütün şehirlerde eski çarşılar kan kaybetti; ilçelerde olanakların artması, çarşıların kendini yenilememesi gibi gelişimler etkili oldu.”* (K 20) Bununla birlikte Kaleiçi'nin kendine özgü faktörleri de bu kaybı desteklemiştir. Bu etkenler genel olarak; mekânsal kullanımdaki sorunlar (trafik, park vs.), akşamları ve pazar günleri çoğu yerin kapalı oluşu, köhnemiş ve bozulmuş doku, hizmet kalitesindeki sorunlar, vakit geçirmek için yeterli alan bulunmayışı vb. gibi pek çok başlıkta

¹¹⁸ Bayramyeri'nde meydan düzenleme projelerinin sonuncusu olan 2007 yılında yapılan proje ile Bayramyeri Meydanı bugünkü şeklini almıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 267).

belirtilebilir. “Burada pazarlık usulü vardır, 3 TL’ye 5 TL’ye der esnaf pazarlık kabiliyeti iyi olan uygun alır ama AVM’de ürünün etiketi belli, insanlar bunu tercih ediyor.” (K 7) “Yıllarca Kaleiçi’nde düğüncü diye bir kavram vardır. Sarraf, konfeksiyoncu derken tüm alışveriş buradan yapılır. Düğün alışverişinde pazarlık çok yüksek bir marjda değişirdi. 2000 lira alışveriş tutar diyelim bu pazarlıkla bazen 1200-1000 kadar iner. İnsanlar burada kötü deneyimler yaşadıkça Kaleiçi’nden kaçtı.” (K 2) “AVM’lerin çıkmasıyla insanlar etikette gördüğü fiyatı almaktan memnun oldu, bu durum Kaleiçi esnafına bakışı olumsuz etkiledi. Esnafta hatalar yaptı, şimdi hatalardan ders alınmaya başlandı.” (K 17) “Buradaki esnafın yanlış fiyat politikaları insanları Kaleiçi’nden soğuttu burada iğneyi kendimize batırmak lazım, gerçekten hatalar yapıldı.” (K 23) “Kaleiçi kendi kendine kan kaybetmedi, esnafın büyük rolü oldu. Sen gittin aynı ayakkabıyı 50 TL’ye sattı, ben gittim 40 TL’ye sattı, o abi gitti 30 TL’ye sattı, böylece güveni kaybettiği için millet başka yerlere yöneldi. Güven gitti mi geri gelmesi zor.” SM5 Bu durum, bölgenin nitelikli bir şekilde planlanması ve bir bakıma albenisi olan bir hale getirilmesini gerekli kılmıştır. Ancak dönüşüm temel aktörü olan Kaleiçi esnafının, kendini şartlara göre uyarlama niyetinin ve gayretinin aradan geçen yıllara rağmen yetersiz kaldığı vurgulanabilir (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 362; Savaş Yavuzçehre, 2011: 270). “Şu an Kaleiçi çok dağınık düzen yok.” (K 16) “Kaleiçi’nin bundan 40-50 sene önceki sahipleri bugünküne göre bence daha fazla vizyon sahibiydi. Şu anda herkes oturduğu yerden müşteri gelsin, gel gel yapalım mantığında.” (K 2) “Çarşının yenilenmesi ve organize olması lazım. Dükkânların kimisi açık kimisi kapalı, böyle olmuyor.” (K 20) “Eskiye yıkıp yeniye geçiyorsun ama yeniden eskiye dönmek artık mümkün olmuyor. Kaleiçi’ne benim gibi ihtiyarlar gidiyor, gençleri Kaleiçi’ne sokamıyorsun.” (K 1)

Denizli’de alternatif alışveriş alanı gelişimine yakından bakıldığında öncelikle; Üçgen Çarşısı 1984 yılında kentin merkeze alternatif ilk alışveriş merkezi olmuştur. Ancak bu alan konumu nedeniyle kentlilerin rağbet etmediği bir alan olarak kalmış ve zamanla atıl duruma gelmiştir (Engincan, 2016). Denizli’nin gelişen sanayisinin getirdiği ekonomik açında zenginleşen kesim, boş zaman etkinliği ve alışveriş gibi taleplerini 80 ve 90’lı yıllarda kentte uygun mekân bulunmayışı sonucu kent dışında gidermek durumunda kalmıştır. İlk defa 1998 yılında EGS Park’ın kentin günümüzdeki manasıyla ilk AVM’si olarak açılmasıyla Denizli merkeze alternatif bir alışveriş ve boş zaman aktivitelerine dönük bir mekâna sahip olmuştur. Öte yandan EGS Park AVM

kentin konut alanlarına uzakta oluşu ve kent içinde AVM'lerin açılması ile zamanla gözden düşmüştür (Savaş Yavuzçehre, 2013: 220, Uysal, 2013: 127). 2000'li yıllarda giderek küreselleşmenin etkilerinin hissedildiği Denizli'de AVM'lerin sayısı artmıştır. Kınıklı Pekdemir AVM (küçük çaplı bir AVM olarak yerelden gelen bir yatırımla 2006'da açılmıştır)'nin devamında kentin büyük çaplı ilk AVM'leri yabancı ortaklı Teraspark (2007) ve yabancı sermayeli Forum Çamlık (2008) olmuştur. Bu AVM'leri 2011 yılında Sümerpark ve 2016 yılında ise Sinpaş Aquamall izlemiş ve Türkiye'deki toplamda 428 adet AVM içinde yerlerini almıştır (ayd.org.tr, 2022). AVM'lerin içinde eski kent merkezine en yakın konumda olanlar Forum Çamlık ve Sümerpark AVM'dir. AVM'lerin kışın sıcak, yazınsa klimalı serin yapısı, otopark sorunu bulunmayışı ve modern fiziki koşulları Kaleiçi çarşısına karşı önemli bir avantaj olmuştur. *“AVM'lere karşı eski yerlerin kan kaybında bir sorun da otopark ve erişim problemi. Bu durumun hem Bayramyeri hem Delikliçınar için geçerli olduğu gözlenmektedir.”* (K 25)

Bu doğrultuda Kaleiçi'nin alternatiflerin oluşumu sürecinde AVM faktörü üzerinde durulması önemlidir. Her ne kadar kimi katılımcılar, AVM'lerin müşteri azalımıdaki etkisinin nispeten sınırlı olduğunu iletse de pek çok katılımcı AVM'lerin rolüne dikkat çekmiştir. *“Eskiden buraya iğne atsan yere düşmeyecek şekildeydi. AVM'ler ve internet satışları buraya rağbeti çok azalttı.”* (K 7) AVM'ler Kaleiçi ve eski kent merkezine olan dolaşımı azaltmakla beraber bu durum son dönemde değişim belirtileri göstermektedir. Covid-19 salgını sonrası dönemde ekonomik gelişmelerin etkisiyle AVM mağazalarının giderek pahalı duruma gelmesinin Kaleiçi-Bayramyeri'ne pozitif yönde bir dönüş sağladığı sıkça dile getirilmiştir. *“AVM'lere insanlar doydular, cadde mağazalarına yönelim var. Bayramyeri ve çevresi de bundan etkilenir.”* (K 20) *“Kaleiçi yeniden revaçta olur bence çünkü fiyatlar orada daha makul, bana da cazip geliyor. AVM'ler yerine Kaleiçi daha uygun. Ulaşım da daha iyi otobüs durakları var, ulaşım ağıyla her yer Bayramyerinde noktalanıyor.”* (K 19) *“Son zamanda yeniden buraya bir yönelim başladı, AVM'ler buraya göre belki 3 misli pahalı. Ayrıca esnaf kendini toparladı, eskisi gibi yüksek fiyat söyleyip düşme yok, fazla pazarlık kalmadı.”* (K 28) Bununla birlikte, daha geniş bir bakış açısında AVM'lerin Bayramyeri'nden Delikliçınar'a, eski kent merkezinin ticari fonksiyonu üzerinde 2000'li yıllarda en fazla etkisi bulunan faktör olduğu vurgulanabilir.

Günümüzde Kaleiçi-Bayramyeri bölgesinde ticari hayatı etkileyen unsurların arasında kentlilerin ve çevre yerleşimlerden gelenlerin gerçekleştirdiği düğün alışverişleri öne çıkmaktadır. Adeta entegre bir yapıda, özellikle daha geleneksel düğün hazırlıkları için lazım gelen tüm ihtiyaçların bölgeden giderilmesi mümkündür. Bu ihtiyacı Kaleiçi-Bayramyerinden karşılama davranışı, bir bakıma kentlilerin ve çevredeki küçük çaplı yerleşimlerdeki geleneksel halindedir (Engincan, 2016: 256). *“Çarşıda seçenek çok fazla, bir iki marka değil çok daha fazla mağaza seçeneği olması insanları buraya çekiyor.”* (K 20) *“Burada çeşit çok, 450 tane dükkân var.”* (K 28) *“Sarrafaların burada çok olması çarşı için bir avantaj, özellikle yazın üç ay düğün alışverişlerinden dolayı burası çok hareketli oluyor. Düğün alışverişi için gelenler iyi harcama yapar sadece kendine değil akrabalarına da bir şeyler alır çevre illerden bile gelirler burada esnafın derli toplu bir arada olması önemli bir avantaj olduğu görülür.”* (K 22) Başta kuyumcular olmak üzere Denizli'nin geri kalan kısmında geleneksel düğün-dernek alışverişi yapacak bir alışveriş alanı bulunmamaktadır (Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 468). Kaleiçi'nde ulaşım hatlarının düğüm noktası ve aktarma merkezi olan otobüs duraklarının varlığı, finansal kurumların varlığı gibi unsurlar, kentliler nezdinde bölgeyi ziyaret vesilesi olan diğer unsurlardır (Engincan, 2016: 256). Denizli'deki hemen tüm bankaların şubelerinin yer aldığı, döviz bürolarının tamamının bulunduğu bölge Kaleiçi-Bayramyeri bölgesidir.

Kaleiçi'nde geleneksel zanaat faaliyetlerin bir bölümü halen devam ederken bir kısmı da artık yalnızca sokak adları ve levhalarda ismen yaşamaktadır (Erdoğan ve Çorbacıoğlu Akay, 2018: 467). Bu değişim iki türlü olmuştur; ilki meslek kolunun zamanla önemini yitirerek ortadan kalkması veya alttan zanaatkâr yetişmemesi sonucu unutulmaya yüz tutması olmuştur. *“Eskiden burada her taraf kıpkırmızı bakır renkli dükkândı, her taraf kazan, leğen, tava... Artık 80'li yılların %5'i var yok, o kadar. Bakırcılık burada maziye karışmaya başladı. Çıracak yetişmiyor zaten. Artık meslek bizle beraber toprağa girer gibi görünüyor.”* (K 6) *“60'larda burası sestem geçilmezdi (Demirciler Sokağı), Geçen parmaklarıyla kulaklarını tıkayıp öyle geçirdi. [...] Usta da eleman da yetişmiyor, şu arasta da hemen hemen çıracak yok.”* (K 4) K 14 elinde tuttuğu kulpu göstererek; *“Bunun balyozunu sallayacak kimse kalmadı, bunu yapabilecek sanatkâr da yok. Eskiden 4-5 tane çıracak çalışırdı burada, iki kaynak makinesi hiç durmazdı. [...] Tek tük gençler geldi ama hepsi başka yere gitti. Başka işler yaptılar, kimisi de yurt dışına gitti.”* (K 14) *“Çıracaklık mekanizması her sektörde bitti.”* (K 20)

“Demirciler, Bakırcılar çoktu hatta kalaycılar fazlaydı kalaycılar sokağı vardı ondan fazla kalaycı vardı onlar zamanda kayboldu.” (K 24) “Burada bakır kazan yaptıracak uygun yer bulamadım, gittim Kahramanmaraş’tan yaptırdım. Buradaki sanatkârların hepsi kabuğuna çekilmiş.” (K 27) “Bunda esnafın yaşadığı kan kaybı da etkili oldu özellikle Bakırcılar vs. gibi değişimlere yenik düştü, yeni hamleler yapacak enerjileri yoktu.” (K 25)

Fotoğraf 3.38. Zanaata dayalı meslekler eski günlerinin çok uzağında...

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Değişim ikinci türü ise mesleğin kapasitesinin genişleyerek Kaleiçi’nden başka alanlara taşınmasıdır. Öncelikle Denizli’nin isim yapan dokumacıları zamanla Kaleiçi’ni terk etmiştir. *“Kaleiçi’ni en son terk eden Cillov¹¹⁹ ailesi oldu. Şimdi orada sadece Özsoylar¹²⁰ var.” (K 9) “Kaleiçi’ndeki zengin esnaf kalenin dışına çıktı. Birinci Sanayi’nin kurulması Kaleiçi’ne zarar vermedi ama Kaleiçi’ndeki büyük toptancı esnafa Kaleiçi dar gelince oradan çıktılar. Lokomotifler gidince de geriye vagonlar kaldı. Müşteri kazıklama oldu ama esas sebep lokomotiflerin buradan çıkması oldu. Aynı durumu tabakhane esnafı da yaşadı.” (K 9) “Kaleiçi’nde manifaturacılar vardı o zamanlar hazır giyim yoktu insanlar kumaşı alıp diktiriyordu. Terzilik, ayakkabıcılık gibi mesleklerin revaçta olduğu yıllarda Kaleiçi çok canlıydı. Zamanla küçük giyim dükkânları Çınar’da açılmaya başladı, ayakkabıcılar da Çınar’a doğru geldi.” (K 8)* Bu kapsamda Kaleiçi zamanla bünyesindeki bazı ticari grupları ve yapıları kentin başka alanlarına kaybetmiştir. Geçmişte Kaleiçi’nde yer alan kuyumcular Bayramyeri ve çevresine, manifaturacılar Halk Caddesi’ne, pamuk pazarı Ticaret Borsası’na, hububat pazarı ise Sarayköy Caddesi’ne taşınmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 269). *“Unpazarı*

¹¹⁹ *“1842 yılında Cillov ailesinin Kaleiçi’ndeki ticaret serüveni başlamıştır. İplik ticaretinde 6 kuşaktan beri 180 senedir bu işi yapan bir ailenin devamıyım” [...] 2001 yılında yaşadığımız sıkıntılardan dolayı (Kaleiçi’ndeki dükkânı) terk ettik içinde artık kirada ayakkabıcı var. (K 2)*

¹²⁰ *“Bugün olan yerde toptan dokuma iplik işi yapardık. 1947 yılında alındı o bina, Rum yapısıdır.” (K 17)*

Cami'nin altında ticaret borsası vardı (sonra Kaleiçi dışına çıktı), Kızılay da oraya yakındı, şimdiki Kaftan Giyim'in olduğu yerde polis karakolu vardı.” (K 17) Çarşıdaki dükkânlar da insanların ziyaret ettiği güzergâhın dışında kaldıkça değerini kaybetmiş ve giderek depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 363). Dükkânların yaşadığı değer kaybı halen sürmekte olup ekonomik konjonktürden giderek olumsuz ayrıştığı ifade edilebilir. Bu durum bölgede esnafılık yapan katılımcılar tarafından da vurgulanmıştır. “Yol üstleri çok pahalı fakat iş hanı ve aralarda dükkânlar para etmiyor.” (K 29) “Adamın müşteriye ihtiyacı yoktur dışarıya toptan satıyordur, burayı tercih eder burada kiralar ucuz şu an. Şöyle 5 katlı bir dükkân, kirası 1000 TL.” (K 6) “Eskiden Kaleiçi iyi çalışıyordu fakat esnafın dengesizliği ve büyük marketlerin çıkmasıyla Kaleiçi öldü. Eskiden Kaleiçi'ndeki dükkânı 3000 dolara kiraya vermiştik şimdi kirası 8800 TL, kiralar çok düştü.” (K 24) “400-500 lira dükkân kira fiyatları ama Bayramyeri'nde bir dükkân dedin mi kirası 60-70 binden başlıyor.” (K 6) “Şu 50 metrelik alan dışında diğer yerlerde cebinizdeki harçlıkla dükkân kiralayabilirsiniz maalesef o derece fiyatlar düşük.” (K 23) “Kaleiçi'nden bir tane dükkân alayım dursun dedim, sonra baktım burada durulmaz diye vazgeçtim.” (K 27) “Eski arterlerde, alan kıymetli olduğu için mağazalar hep küçük yapılmış ve kiraya verilmiş. Ancak şimdi geniş mağazalar tercih ediliyor, tüketici haklı olarak her ürünü görmek ve etiketi üzerinde olsun istiyor.” (K 20)

Fotoğraf 3.39. Kaleiçi'ndeki geçmişi bir asır öncesine uzanan yapılardan örnekler: Arasta Camii, Özsoylar Mağazası, Unpazarı Camii

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Tüm bu gelişmelerin etkisinde, zanaata dayalı mesleklerin; bakırcılık, demircilik, manifaturacılık başta olmak üzere çarşıdaki konumu giderek zayıflamıştır. “Eski Kaleiçi kültürü tamamen kalktı, şimdikininki hiçbir alakası yok.” (K 12) Günümüzde büyük oranda perakende ticarete dönük, üretim yapılmayan bir çarşı yapısı mevcuttur. Kuyumcular, tekstil-hazır giyim, ayakkabıcılar, bıçakçılar bu bağlamda öne çıkmış ve Kaleiçi'nin mekânsal organizasyonu da değişim göstermiştir. “Her meslekte

bir farklılaşma var, mesela o zamanlar belki 20 sarrafiye varsa şimdi 100 tane olmuş. Her yer ayakkabıcı oldu eskiden 50 taneyse şimdi 350 oldu.” (K 4) “Sarraflar gene vardı, ayakkabıcı vardı fakat bu kadar yoğun değildi, konfeksiyon da aynı şekilde, geleneksel dokuma yapan ufak tefek yerler vardı ama hepsi kapandı. Bakırcılar çok fazlaydı, hemen hemen bitti. Pazara gelenlere helva satanlar vardı artık kalmadı. İki tane çok güzel fırın vardı onlar halen devam ediyor.” (K 2)

Kaleiçi ve Bayramyeri'nin çevresi de dâhil olmak üzere öne çıkan sorunların bir diğeri geceleri alanın tamamıyla تنها duruma gelen yapısıdır. Bu durum çöküntü alanına dönüşme, güvenlik sorunları gibi süreçlere yol açabilecek bir potansiyel barındırmaktadır. Çalışma kapsamında bölgedeki gece yürüyüşlerinde güvenlik sorunu gözlenmemekle beraber sokakların tamamen boş olduğu ve yer yer aydınlatma eksikliğiyle beraber karanlık alanların bulunduğu görülmektedir. Bölgenin akşam-gece saatlerindeki akıbeti hakkında, Kaleiçi esnafında farklı görüşler öne sürülmektedir. *“Esnaf iş yapacağını bilsin gece 12:00'ye kadar da durur, bu üstyapı çalışmaları bitince saatleri uzatma konusunu da düşünüyoruz. 1 ay boyunca akşam 22:00'ye kadar açık kalmayı deneyeceğiz, etrafa da yerel basına vs. duyuracağız “Kaleiçi'miz gece 22:00'ye kadar açıktır, işten çıkıp gelmek isteyen bekleriz” şeklinde.” (K 28) “Ben sabah 08:00'de geliyorum dükkân küçük yalnız çalışıyorum gece geç vakte kadar burada nasıl durayım saatlerin uzaması benim açımdan uygun değil.” (K 23) “Gece güvenlik sorunu yok. Karakol var, bekçiler var. Hırsızlık yok denecek kadar az.” (K 29) “Güvenlik sorunu yok iki tane daimi bekçi var.” (K 28) Hâlihazırda pazar günleri kapalı olan çarşının geçmişte cumartesi günleri de kapalı görüntüsünün tersine çevrildiği bilinmektedir. “28 yıldır hafta sonları kuyumcular kapalıydı, nöbetçi kuyumcu vardı tıpkı eczane gibi fakat biz uğraşlarımızla N. Zeybekçi döneminde cumartesi günü kuyumcuların açık kalmasını sağladık. Başlarda çok itiraz oldu fakat sonra yerleşti. Kuyumcular kapalı olunca Kaleiçi'nin daha girişinden çarşının kapalı olduğu gibi bir görüntü ortaya çıkardı. Kapalı olan bir yere tüketici gelmezdi. Bu mağazaların cumartesi açık olması hareketi artırdı.” (K 25) Bu bakımdan önümüzdeki süreçte Kaleiçi'nin akşam ve geceleri mekânsal kullanımının sağlanmasına dönük adımlar, eski kent merkezinin kullanımı kapsamında tartışılabilir.*

Fotoğraf 3.40. Hava karardıktan sonra Kaleiçi

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kaleiçi'nin yaşadığı ticari kan kaybını önlemeye dönük öne çıkan tek STK olan Kaleiçi Çarşısını (sonra Bayramyeri ibaresi de eklenir) Güzelleştirme Koruma ve Yaşatma Derneği 2000 yılında kurulmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2011: 273). *“Biz derneği Kaleiçi ve Bayramyeri olarak isimlendirdik orayla beraber ele alınsın istedik.”* (K 9) *“Derneğin adını GK kararıyla Kaleiçi ve Bayramyeri haline getirildi.”* (K 25) *“Derneğin çok faydası görüldü yerel yönetim nezdinde ve kurumlar nezdinde kıymet görüyor önceden sesimizi duyuramazdık dernekle bu durum değişti.”* (K 22) 550 kadar esnafın yer aldığı Kaleiçi'nde 47 kadar farklı meslek grubunun yer aldığı belirtilmektedir (Yılmaztürk ve Erdem, 2017: 39). *“Üyeler bir önceki dönemde silinmiş. Biz yılbaşından itibaren Kaleiçi ve Bayramyerindeki tüm esnafları üye yapacağız. Şu an üye sayısı ise 200 civarında fakat tahminen 1000 kadar esnafız Kaleiçi ve Bayramyeri'nde.”* (K 28) Esnafın çoğu Denizlili olmakla birlikte sayıca azınlıkta Malatyalı bulunduğu ancak çoğunun Denizli doğumlu olduğu ifade edilmiştir. Dükkanların kullanıcıların kiracı-dükkan sahipliği oranının neredeyse yarı yarıya olduğu belirtilmiştir. *“Esnafın tamamı erkekti. Kadınların katılımı çok sonradan oldu, hatta bir iki kadın çalışmaya başladığı ilkin çok şaşkınlıkla karşılandı. Ancak şimdi çok değişti.”* (K 19) Son olarak derneğin geniş temsiline karşılık maddi nedenlerle derneğin etkisinin zayıf kaldığı öne sürülmektedir. *“Derneğin bir kaynağı yok, dernek bir aidat toplamıyor.”* (K 7) *“Esnafın maddi katılımı olmadığı için dernek aktif olarak çalışmıyor.”* (K 20)

Yerel yönetim tarafına bakıldığında ise Kaleiçi'ne farklı dönemlerde hemen her belediye başkanı 'el atma' girişiminde bulunmakla beraber projeler ya taslak halinde kalmış ya da tasarlandığı şekliyle hayata geçirilememiştir (Uysal, 2017: 121-122). *“Eskiden belediyeler çok minik bütçelerle ve dar kapsamlı hizmetlerle çalışmalarını*

yürütmek durumunda kaldılar. Başka örnekleri inceleme ve öğrenme imkânı olmayan belediye yönetimleri iyi niyetle kentte bir şeyler yapmaya çalıştılar.” (K 12) Görüşülen katılımcıların büyük çoğunluğu da her gelen belediye başkanının Kaleiçi için bir şeyler düşündüğünü fakat bölgenin gidişatını değiştiremediği üzerinde durmuştur. “Söyleme bakarsanız yönetimler için Kaleiçi gözbebeğidir el üstünde tuttıklarını söylerler ancak uygulamaya bakarsanız buraya ne dolmuş gelir ne otobüs gelir ve park edecek bir yer bulabilirsiniz burası sanki gözden çıkartılmış gibidir.” (K 23) “A. Aygören üstünü kapattı N. Zeybekçi ve O. Zolan devam ettiriyor başka da kimse bir şey yapmadı.” (K 22) “Çarşının üstünün kapatılması ve mevcut çalışmalar çok iyi oldu. Bayramyerindeki sıcaktan kaçanlar yazın kendini Kaleiçi’ne atıyor.” (K 28) “Her dönem belediye bir şeyler yaptı ama benim nazarımda hiçbiri burayı cazip hale getiremedi.” (K 6) “4 tane girişe kapı yapılacaktı ama hala daha bekliyor gelişme yok.” (K 9) Günümüze dek en kapsamlı çalışma; N. Zeybekçi döneminde surların bir bölümünün ortaya çıkarılması, tuvalet ve çeşmelerin inşasının yanında Kaleiçi’nin ara yolları da traverten ile döşenmesi gibi çalışmalar olmuştur (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 360). “N. Zeybekçi altyapı ve üstyapı kapsamında önem verdi bölgeye. Bence belediye, N. Zeybekçi döneminden beri üzerine düşeni yaptı. Biz esnaflar olarak üzerimize düşeni yapamadık.” (K 25) (2008-2010 arasındaki alt/üstyapı çalışmaları) “[...] biz esas müşteriyi o zaman kaybettik. Çalışmalar iki buçuk yıl sürdü, buranın müşterisi dağıldı. Çalışmalar kısım kısım yapılmadı, bir gün sabah geldik çarşının hepsini kazmışlar. İş planlanandan uzun sürdü, önümüzü göremedik, esnafı zor durumda bıraktı.” (K 22) Çoğunlukla fiziki boyutta ele alınan bu çalışmalar O. Zolan döneminde de sürmektedir. Bununla birlikte, bölgenin yapısal gerilemesi henüz tersine çevrilememiş bölgede etraflıca bir dönüşüm sağlayan yeterli ve tatmin edici bir sonuca henüz varılamamıştır. En güncel örneklerden biri olarak katılımcılar belediyenin işletemediği için kapatılan kafeden de bahsetmiştir. “Bakırcılar tarafına sirkülasyonu artırma amaçlı kafe yapıldı, çeşmeler açıldı. Fakat istenilen hareketlilik sağlanamadı.” (K 25) “Belediye işlettiği için kafe tutmadı özel sektör olsa müşteri çekerdi. Aynısı kebabçılar tarafından girişte var (Hazazlar Kahvesi) çok kalabalık, Çamlık’tan Servergazi’den kahve içmeye gelenler oluyor.” (K 28) Artan düzeyde alternatif alışveriş alanları ve AVM’ler, Kaleiçi ticaretine tehdit olmayı sürdürürken düşen kira maliyetleri etraflıca dönüşümlerin mali yükünü hafifletici ve kolaylaştırıcı olması bakımından da bir fırsattır. Kaleiçi’ni yenilemeye dönük yaklaşımlar önceleri ticareti yeniden canlandırmak temelinde ele

alınmakla birlikte 2000’li yıllarda evrilerek ticari canlandırmanın yanında koruma yaklaşımını öne çıkaran bir sürece girmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 268-271). “Ben gidip geldikçe kalabalığı görüyorum diyebilirim ki 10-15 sene önce böyle değildi. Ulaşımın kolaylaşması yararlı oldu ama eski canlılığı halen yok.” (K 1) Ancak bütüncül bir planlama ve etkili bir koruma anlayışından günümüzde de bahsetmek mümkün değildir. “Kaleiçi’nde sokak bazında koruma girişimi yokken farklı kentlerde sokak bazında koruma örnekleri olduğunu görüyoruz.” (K 13)

Fotoğraf 3.41. DBB’nin Kaleiçi’ndeki fiziki düzenlemeleri

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Fotoğraf 3.42. DBB’nin başarılı olamayan kafe girişimi: Çayhane

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Gelinen noktada Kaleiçi’nde tarihi mekândaki *tahribatın* boyutları oldukça yüksektir. Bu doğrultuda Özgür ve Savaş Yavuzçehre (2008: 364)’nin ifade ettiği gibi peyderpey yapılan düzenleme projeleri, sokak sağlıklaştırma, cephe düzeltme, kent mobilyaları ekleme, mağazalara çeki düzen verme vb. gibi çalışmaların sınırlı iyileştirmeler sağlamak dışında uzun vadede bir çözüm olmadığı öngörülmektedir. Bu bakımdan, Z. Tıkıroğlu’nun tasarladığı gibi bölgenin yıkılarak tekrardan inşasının daha radikal bir yaklaşım olmakla birlikte uzun vadede bölgenin hedeflenen canlanmasını sağlayabileceği öne sürülmektedir. Buna karşılık yürütülen görüşmelerde katılımcıların biri dışında bölgenin geniş çaplı bir yıkımından söz eden olmamıştır. Bunun yerine hal binası ve Belediye İşhanı’nın yıkımı ile kale duvarlarını açığa çıkarmak üzere yıkım gerekliliği üzerinde durulduğu gözlenmiştir. “Geçmişte Kaleiçi’nden toplanan kaynak

(İşhani, hal binası) şehrin başka yerlerinde kullanılmış, şimdi yapılması gereken şehrin başka yerlerinden alınan kaynak Kaleiçi için eski merkez için harcanmalıdır.” (K 25)

“Burada en öncelikli yapılması gereken şey hal binasının derhal bugünden tezi yok yıkılması ve elden geçirilmesi dönüştürülerek düzgün bir cazibe yeri haline getirilmesi gerekli şu haliyle izbe ve hiçbir kullanımı olmayan atıl bir alan. Prestij mağazası adı altında önemli markaların mağazalarının burada açılması sağlanmalı.” (K 23) Bununla birlikte, Kaleiçi'nin kaybolan özgün dokusu gibi Denizli'nin başta tekstil ürünleri olmak üzere yöresel ürünlerinin bulunmaması da Kaleiçi'nin geleceğine yönelik önemli sorunlar arasındadır. *“Eskiden Denizli'nin içindeki veya Babadağ'daki el tezgâhlarında dokunan bezler Kaleiçi'ndeki pazarda satılırdı.” (K 1)* *“Bu sokaklar eskiden Buldan bezleriyle doluydu. Fakat A. Acar hepsini kaldırttı cezalar kesildi vs. çarşıda biri bile kalmadı.” (K 22)* *“Fiziksel değişim ayrı bir konu, beyinleri değiştirmek ayrı bir konu. Biz yıllarca küçük metrekare dükkânlarda ayakkabı, gelinlik satmak için mücadele ettik hâlbuki biz Denizli'nin ürünlerini satmalıydık. Babadağlılar Çarşısının bir kısmını oraya getirebilmeliydik.” (K 25)* *“Burada Denizli tekstil ürünlerini satan bir tane bile mağaza yok.” (K 23)* Bu bakımdan, günümüzde Kaleiçi esnafı yalnızca ucuza ürün sunarak diğer alışveriş alanları ile fiyatta rekabet etmeye çalışılmaktadır. Ancak, çarşının geçirdiği tüm olumsuzluklara rağmen geleceğe dönük beklentilerin ihtiyatlı bir iyimserlik içinde olduğu belirtilebilir. *“Kaleiçi'nin özelliği 100 sene geçse de kalır. (K 4) Esnafın toplu bir yerde bir arada olması faydalıdır, şehir büyüyüp dağılsa bile her şey her yerde bulunamadığı için burası yine tercih edilir.” (K 28)* *“İnsanların yaşları ilerliyor, nostalji olarak geçmişte yaşadığı yerlere gelme eğilimi oluyor, hatırlamak istiyor.” (K 20)* *“Sosyal mekân ve aktivite eksikliği var. Yılda bir gün mehter takımı çaldırmayla buraya kimse gelmez, daha radikal çözümler bulup insanları buraya döndürmek gerekiyor.” (K 7)* *“Çarşı ortamında mağazacılık, müşteriye doğrudan satıcıyla diyalog kurma imkânı veriyor.” (K 20)* *“Ben burası için asla karamsar değilim sonuçta bu çarşı 800 yıllık ve her zaman ayakta kalmış gelecekte de var olmaya devam edecektir.” (K 23)*

Son olarak gerek Türkiye gerekse dünya genelinde tarihi kent merkezlerinde dönüşümün ana aktörleri arasında yer alan turizm sektörünün, Kaleiçi'nin geleceği açısından üzerinde durulan önemli bir konu başlığı olduğu değerlendirilebilir. *“Antalya'daki Kaleiçi orayı ihya etti ben 70'lerin başında orada çalışırdım. Mezbelelikti, biz girmeye korkardık, esrarkeş yatağıydı. Ama turizme açılması ve*

Beyrut'un gerilemesi Antalya'ya öne çıkardı.” (K 9) Bu doğrultuda son yıllarda iç turizmde özellikle Denizli kebabının artan bilinirliği ile Kaleiçi-Bayramyeri'ne dönük artan yönelim söz konusudur. “Bayramyerini son yıllarda biraz çekim noktası haline getiren kebabçılar oldu. Yemek programları sayesinde Denizli kebabının meşhur olmasıyla eskiden öğlen 2'ye kadar bulunan kebab şimdi akşamları hatta pazar günleri bile bulunur hale geldi.” (K 20) “Kebabçıların Kaleiçi etrafında olması bölge için şans faktörü.” (K 17) “Şu an kale içindeki iki pideci ve Sarayköy Caddesi üzerindeki kebabçılar buraya canlılık ve insan sirkülasyonu getiriyor.” (K 23) Bununla birlikte yabancı turistler açısından geçmişte ziyaret edilen bölge, uzun zamandır uğranılan bir yer olmaktan çıkmış olup bunun tersine bir gelişme henüz bulunmamaktadır. “Buraya 30-35 sene önce, o zaman turistler kendi imkânıyla gelirlerdi ben ta Avustralya'dan arabası ile gelen insan hatırlarım. Ben turistik bir bakır eşyası sattım İzmir'e havaalanına kendim götürdüm o kadar büyük bir parçaydı. Ama şimdi paket turist geliyor, zaten her şey dâhil. Şimdi serbest turist gelmiyor... N'oldu? Güya globalleşti. Eskiden şehir içi pansiyonlar vardı sırf turistlere hitap ederdi. Artık dünyayı gezmek isteyen insan şekli de değişti. Parayı vereyim beni gezdirsinler istiyor.” (K 9) “Şimdi turist gelmiyor ancak yakın döneme kadar son gelen turistlerde benim gözlemlediğim, Bakırcılara gidiyor neredeyse bir şey kalmamış, dokuma ürünü bakıyor fakat yapayını buluyor, otantik ürün bulamıyordu.” (K 17) “Eskiden turist kafileleri gelirdi fakat buradan alışveriş yapmayın diye uyardılar turistleri, rehber anlaşmalı olduğu yere götürüyor.” (K 28) “Turist 90'lı yıllara kadar gelirdi. Sonra turistler 'paket'lenmeye başladı.” (K 6) “O. Zolan, Buğday pazarının olduğu şimdiki otobüs garajının bulunduğu alanın tur otobüsleri için düzenlenerek turist gruplarının Kaleiçi'ne erişiminin sağlanmasının tasarlandığını iletmiştir.” (K 17) “Belediye burayı turizme kazandırmaya çalışıyor fakat ben bir netice alınacağını zannetmiyorum. Şimdi gelen turist otelden çıkmıyor, eskiden konaklama için gelen otelde yemek olmadığı için şehre gelirdi, gezerdi. Buraya ziyareti en fazla engelleyen, otellerin tam pansiyon olması. Eskiden arka arkaya araba gelir buraları gezer giderdi.” (K 4) Özetle turizmin Kaleiçi'ne olan etkilerinin oldukça sınırlı olduğu, bu bakımdan Türkiye ve dünya örneklerinden ayrıştığı ifade edilebilir. Bununla birlikte, turizm konusunda taşıdığı potansiyelin gelecekte mekânın şekillenmesinde ne ölçüde etkili olacağı farklı bir değerlendirme konusu olarak not edilmelidir.

3.3.2. Delikliçınar Çevresi ve Eski Kent Merkezindeki Mahalleler

Kentin tarihi çekirdeği Kaleiçi'nin yanı başındaki Bayramyeri'nden sonra ikinci bir meydan olarak 19.yy'da ortaya çıkan Delikliçınar, 1899 depreminden sonra kentin ikinci bir meydanı haline gelmiştir. *“Depremler insanları bağ bahçede yaşamaya yöneltmiştir. Delikliçınar'a doğru kentin ilk defa genişlemesi (1899) deprem ile Kaleiçi civarındaki yerleşimin dışarıdaki bağ evlerine doğru genişlemesiyle olmuştur.”* (K 18) Depremin etkisiyle birlikte yerleşimin daha fazla yayılması ve kentin çarşısı olan Kaleiçi'nin konut alanlarından alışılmışın dışında bir biçimde uzak kalışı, Delikliçınar'da yeni bir merkezin oluşumuna yol açmıştır (İnceoğlu, 2011: 259). Delikliçınar, bayramların düzenlendiği Bayramyeri Meydanı'nın aksine ismini doğal bir unsurdan, efsanevi bir delikli ulu çınardan almıştır. *“Babam 1900 doğumlu olmasına rağmen ben görmedim diyor fakat muhteşem bir çınar varmış 6 tane kovuğunda eskiciler çalışmış. Kollarının altında dondurmacılar, şerbetçiler olurmuş. Bunu da dedem anlatmış babama.”* (K 18) Bu dev çınarın haricinde yıldırım düşmesiyle yarılmış vaziyette oyuklu dev bir çınardan da bahsedilmektedir. *“Çınar meydanında devasa bir çınar vardı, ulu çınar derdik. Camii vardı, orada kiraathaneler vardı, insanlar orada toplanırlardı.”* (K 1) Bu çınarın ve diğer bazı asırlık çınarların 1957'de öncesi İstiklal Caddesi'nin açılma çalışmaları sırasında kesilerek ortadan kalktığı bilinmektedir (Uysal, 2017: 21-22). Ancak bugün meydanda halen başkaca çınar ağaçları bulunmaktadır.

Delikliçınar, ortaya çıkışından itibaren kentin önde gelen kamusal alanlarından biri olmuştur. Dönemin hicivli şiiirler yazar şairi Eşref *“Denizlililer delikten ol kadar mahzuz olurlar ki dibinden eksik olmazlar delikli bir çınar olsa”* ifadesiyle Delikliçınar'ın kentin en önemli sosyalleşme mekânları arasında bulunduğunu dile getirmektedir (Uysal, 2016: 335). Kentin kamusal alanları arasında geçmişten beri kent hafızasında önemli bir yeri olan ve 20.yy başında açılan Delikliçınar'daki Meserret Kahvesi/Kıraathanesi; uzun yıllar Denizli'nin entelektüel hayatında merkezi bir konumda yer almıştır. *“Orada büyük bir çınar vardı çok büyüktü, Meserret vardı, etrafta kahveler vardı. Bahçesi camiye bakardı.”* (K 16) *“Meşhur Meserret Kahvesi vardı, biz Liseye giderken imrenerek bakar giderdik. Tüm memurlar mesaiden sonra gelir oraya uğrayıp çay içmeden eve gitmezlerdi.”* (K 26) Ancak, 12 Eylül Darbesi sonrasındaki atanan belediye yönetimince yol ve meydan genişletme gerekçesiyle yıkılmıştır. *“A. Acar, Çınar Meydanı'nı genişletme çalışmalarını sürdürmüştür, o*

dönem Atalar Mahallesi sit alanı ilan edilmiştir. Ancak mal sahipleri sıkça sit alanı kararının kaldırılmasını istediler ve sonunda ortadan kaldırıldı. Yine bu dönemde tarihi Meserret Kahvesi yıkıldı.” (K 13) Bugün ise aynı çevredeki Meserret Sokak’ta aynı isimle bir kahvehane yer alsa da eski durumundan tamamen farklıdır. “Meserret’in şimdi sadece çınarları duruyor.” (K 14)

A. Acar döneminde Delikliçınar Meydanı’nın yolun aşağı alınmak suretiyle yeniden düzenlenmesi düşünülmüştür (Boz, 2018). N. Zeybekçi’nin ilk görev döneminde (2004-09) ise Delikliçınar Meydanı projesi¹²¹ ile alana çevresiyle beraber geniş bir meydan hüviyeti kazandırmak üzere girişim başlatılmakla birlikte bu proje uygulamaya geçmemiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 231). “Büyükşehir belediyesi hizmet binası yapılacak diye alan alındı, fakat belediye binası yapılmadığı için yıllardır otopark şeklinde duruyor.” (K 30) Günümüzde halen meydan olmasının yanında kavşak noktası olan Delikliçınar’ın mekânsal kurgusunda DBB binası, 1953 yapımı Yeni Camii öne çıkarken Atatürk heykeli ve horoz heykeli meydandaki öne çıkan diğer unsurlardır. “Ticari merkez Bayramyeri, sosyal ve kültürel merkez ise Delikliçınar’dır. İkisi arasında lineer çizgi ise Gazi Bulvarı’dır. H. Gönüllü, Çınar’a sosyal ve kültürel merkezi yapmaya girişirken darbe olmuş sonradan A. Acar, belediyeyi kabası biten bu binaya taşımaya karar vermiştir.” (K 13) “76’da başladı belediye inşaatı. Etraftaki dükkânlar yıkılınca meydan genişledi.” (K 15) “Fatma Hoca Camii kaydırılıp orada Yeni Camii yapıldı.” (K 18) “Benim çocukluğumda ahşap ufak bir Fatma Hoca Camii vardı. Onun önünde yazlık çay bahçeleri vardı.” (K 9)

Fotoğraf 3.43. 2007-2022 yılları arasında Delikliçınar çevresinin değişimi
Kaynak: Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır

¹²¹ Detaylı bilgi için bkz. <https://v3.arkitera.com/v1/haberler/2004/07/15/ekim.htm> (02.10.2022)

II. Abdülhamit döneminde Anadolu'nun pek çok kentinde inşa ettirilen saat kulelerinden bugün de kentin simgeleri arasına giren (örneğin Tokat, Balıkesir, İzmir, Siirt, İzmit vs.) örnekler olmakla birlikte Denizli'ye bu dönemde bir saat kulesi inşa edilmemiştir. Ancak, 1940'lı yıllarda Delikliçınar'a konan direkten müteşekkil saatler geçmişte kent mobilyalarının yokluğundaki dönemlerde kent hafızasında yer eden bir kentsel donatı ögesi olmuştur. “Çınar'da saat vardı. Evde saat yoktu, okula giderken o saatten bakardık kaç dakika kalmış zamanı oradan öğrenirdik.” (K 10) Özellikle Delikliçınar Meydanı'ndaki saat kent hafızasında yer etmiş olmakla birlikte zamanla ortadan kaldırılmıştır. Geçmişte yeni evlenen çiftleri taşıyan o dönemin gelin arabası faytonlar meydanın ortasındaki saatin etrafından üç defa dönmezse gelinin çocuğu (Bektaş, 2011) olmayacağına dair inanışlar bellekte yer etmiştir. “Eskiden düğünlerde faytonlar süslenir, Çınar Meydanı'nda 5-6 defa tur yaparlardı, sünnetlerde ata bindirilir, gezdirildi.” (K 1) “Ortada saat vardı, evlenenler oradan üç tur geçirdi erkek çocukları olması için.” (K 12)

Fotoğraf 3.44. Delikliçınar Meydanı'ndaki saat (1945) ve günümüz
Kaynak: C. Önen Arşivi'nden eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde Çınar bölgesinin bellekte kalan diğer unsurları arasında ise giyim mağazaları ve yeme-içme yerlerinin geldiği dile getirilmiştir. “Kanburlar (Kanbirler) Sokağı ayrı bir tuhafiyeci sokağı idi hep zenginler oradaydı.” (K 9) “Şimdiki Donas'ın olduğu yerde Özkardeş mağazası ve Tuğba Kuruyemiş'in olduğu yerde de Koru mağazası vardı. Önemli kumaş ve giyim mağazalarıydı.” (K 15) “Koru ve Özkardeş mağazaları üst gelir grubuna hitap eden mağazalardı. Kaleiçi'nde ise herkese hitap eden bir ortam vardı.” (K 26) “Koru mağazasının yeri halen sabit duruyor.” (K 18) “Çınar'da belki 20 tane terzi vardı, eskiden çoktu. İşler çok canlıydı gece 12'lere kadar çalışır sabah 5'te geldiğim olurdu.” (K 15) “Bir tek Saray Lokantası vardı onun dışında doğru düzgün bir lokanta yoktu.”

İrili ufaklı meyhaneler çoktu.” (K 26) “Çınar’da içkili lokantalar vardı, bahçeli lokantalar vardı. Saray Lokantası meşhurdu. Şahanlar’ın yanındaki yer fayton durağıydı. Sonra oraya Yeni Sinema yapıldı.” (K 15) “Şahanların dibi fayton durağıydı. Şahanlar Lokantası orada en eskidir.” (K 16)

Denizli Hükümet Konağı’nın bulunduğu alandaki Atatürk anıtının dışında 1980 sonrasındaki askeri yönetimce belediye başkanlığına atanan A. Acar döneminde, Delikliçınar Meydanı’na yeni bir Atatürk heykeli yapılmak istenmiştir (Bektaş, 2011). Başkanın mareşal üniformalı ve şaha kalkmış at sırtında olmasında ısrar ettiği heykel önerisine kentlin entelektüelleri, Atatürk’ün Denizli’ye sivil olarak geldiği ve halkla beraber yürüdüğünü belirterek bunu sembolize eden bir heykelin daha anlamlı olacağını ifade etmişlerdir. Sonuçta, 12 Eylül’ün belediye başkanı kendi önerisinde diretmıştır fakat önceleri meydandaki kavşağın tam ortasına konmasını tasarladığı heykelin, ısrarlı tavsiyeler üzerine belediye önündeki şimdiki yerine konmasına ise razı olmuştur (Boz, 2018: 191-192).

Kent belleğinde önemli bir konuma sahip Delikliçınar Meydanı’nın adı, 27 Mayıs Darbesi ile 1960’da Hürriyet Meydanı ismini almış ancak 1965 yılında tekrar eski adına çevrilmiştir (Ataman, 2012). 2016 yılında ise 15 Temmuz’daki darbe girişimine karşı halkın toplandığı alan olması sebebiyle meydanın isminde değişikliğe gidilmiştir¹²². Boz (2018: 167)’a göre geçmişte tüm partilerin oybirliği ile isminde karar kıldığı Demokrasi Meydanı’nda veya yeni yapılan bir meydanda isimlendirilme seçeneklerine karşılık, ‘15 Temmuz Şehitler’ ifadesinin Delikliçınar’a eklenmesine karar verilmiştir. Bu durum, uzun yıllardır ‘Çınar’ olarak yerleşik bir isimle anılan meydanın yeni isimlendirmesinin kentlilerce benimsenmesi ve algılanmasının önüne geçen bir adım olmuştur.

---

¹²² İlk tasarıda 15 Temmuz Şehitler Meydanı önerilmiş sonrasında ise 15 Temmuz Delikliçınar Şehitler Meydanı ismiyle kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. <https://www.denizlihaber.com/denizli/kent-genel/deliklicinar-meydani-15-temmuz-deliklicinar-sehitler-meydani-oldu/?site=desktop> (02.10.2022)

Fotoğraf 3.45. Atatürk heykeli ve 15 Temmuz için konulan kitabe
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Bayramyeri'ne 1.250 m mesafede bulunan Delikliçınar'ın meydan olarak ortaya çıkması ile bu iki odak arasındaki (eski ismiyle Enverpaşa Caddesi) Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, kentin saçaklı ve doğrusal biçimde etrafında yayıldığı ana ulaşım arteri olmuştur (Darby ve Selçuk, 2015). Öte yandan, Bayramyeri ve Delikliçınar arasındaki kopukluk 1930'lardan itibaren dolmaya başlamakla birlikte bu süreç 1960'lara kadar sürmüştür (İnceoğlu, 2011: 262). 1967 planında ise Delikliçınar'ın Kaleiçi ile birlikte ikinci bir merkez olarak öne çıkarılması, bu iki alanı bağlayan aksın gelişimini hızlandırmıştır (Avsan ve Gökmen, 2017: 33).

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı üzerinde ilk önemli kamu binaları bugünkü Cumhuriyet Parkı'nın yer aldığı alanda bulunan 1884 tarihli eski hükümet konağı ve çevresindeki yapılar olmuştur. *“Eski sinemalar, eski hükümetin olduğu yerde sıfır kilometre taşı vardı. İstiklal Caddesi'nde Suluköprü geçişinde 1. km taşı vardı. Sonra Çınar'dan şimdiki Özay Gönülüm heykelinin olduğu yerde yine 1. km taşı vardı.”* (K 10) *“Merkez Bankası'nın olduğu yer hapishane, hükümet konağı ve askerlik şubesi vardı. Ben çocukluğumda yazın hükümet konağı bahçesinde şerbet satardım. Neden yıkıldı? Hala daha yıkım devam ediyor...”* (K 9) Cumhuriyet Dönemi'nde ise Gazi İlk Mektebi ve Denizli Halkevi, bu aks üzerine yapılmıştır. Bu yapıları, sonrasında tabakhanelerin taşındığı alana yapılan vilayet ve adliye binaları ile eğitim kurumları izlemiştir. 1974'te Merkez Bankası Denizli Şubesi de bulvarın üzerinde inşa edilmiştir. Bulvarın üzerinde inşa edilen halkevi binası sonradan belediye olması bakımından ayrıca önemlidir. Denizli Halkevi, Türkiye genelinde ilk defa açılan 14 halkevinden biri olarak hizmete girmiştir. 1933 yılında, sonradan belediyeye ev sahipliği yapan binasına taşınmıştır

(İnan, 2014: 101). Kent belleğinde önemli bir yer tuttuğu gözlenen Denizli Halkevi¹²³ ve sonrasında belediye olarak kullanılan bina şimdiki Atatürk Parkı'nda (eski adıyla Sevinç Parkı) yer almakta olup 1976 depremi sonrasında hasarlı bulunarak yıkılmıştır (Uysal, 2017). “Şimdiki vilayet karşısında parkın olduğu yer eskiden belediye binasıydı, millet düğününü, kınasını, merasimini orada yapardı.” (K 4) “Nikâhımız orada kıyıldı. 56 sene oldu.” (K 10)

Fotoğraf 3.46. Eski Hükümet Konağı ve şimdiki Cumhuriyet Parkı

Kaynak: *eskidenizli.com* Arşivi ve *O. Donat Arşivi* (2022)

Geçmişte K. Pandazoplu'nun un fabrikası ve bağlı binalarının bulunduğu yerleşkenin bir bölümünün boşaltılması ve 1940'lı yıllarda yaydığı hoş olmayan koku ile kent merkezinde rahatsızlık yaratan tabakhanelerin bölgeden taşınarak (ayrıca burada bulunan tarihi Tabakhane Camii yıkılmıştır) tren istasyonunun aşağısına alınmasıyla geniş bir alanda boşluk ortaya çıkmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 227). “Denizli'deki tabakhaneyi Ahi Sinan açıyor. Bugünkü hükümetin arkasında kalan alan. Tabakhane Camii'nin minaresi kalmıştı onu hatırlıyorum.” (K 18) Boşalan alanda ise zamanla kamu yapıları inşa edilmiştir. Böylece çevredeki halkevi (ve sonrasında belediye binası), hükümet konağı, adliye, kız meslek lisesi, erkek sanat okulu ve Gazi İlkokulu bir çember içinde düşünüldüğünde, kentnin Cumhuriyet Dönemi'ndeki ana merkezi bu bölge olmuştur (Orhan, 2016: 163). Bayramlarda geçit törenlerinin düzenlendiği bu alanın, tam bir meydan hüviyetine kavuşamamakla birlikte kent belleğinde önemli bir yer edindiği vurgulanabilir. Bir yönüyle hastaneye, bir yönüyle istasyona, bir yönüyle Kaleiçi'ne uzanan alanın, bir diğer yönüyle Çınar'a bağlanmasıyla tarihi merkez ile Delikliçınar Meydanı'nı birbirine bağlamaktadır. Buna karşılık, günümüzde hükümet

¹²³ Bkz. 3.20 numaralı fotoğrafta yer verilmiştir.

konağı, Gazi İlkokulu ve kent müzesine dönüştürülen taş atölyeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kalan mirasın son temsilcileri olmuştur.

Fotoğraf 3.47. 2007-2022 yılı arasındaki vilayetin çevresindeki değişim

Kaynak: *Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır*

Vilayetin olduğu alanda, yapıların pek çoğunun peyderpey yıkılmasıyla yeniden bir boşluk haline dönüşmüştür. Bu yıkımlar arasında en fazla dikkat çeken eğitim yapıları olan eski sanat okulu ve Vali Vefki Ertür Kız Meslek Lisesi binasının 18 Haziran 2010 tarihindeki yıkımı olmuştur. (Orhan, 2016: 165). “*Kız Meslek Lisesi terk edildi sonra otopark oldu.*” (K 10) Yıkılan eski Erkek Sanat Okulu'nun bir bölümü proje kapsamında yeni valilik binası olurken lise binasının olduğu alan o tarihten beri otopark olarak kullanılmaktadır. Taş atölyelerin bulunduğu kısımda ise 2022'de kent müzesinin inşasına başlanmıştır. Öte yandan yeni hükümet konağı binasının ve müzenin alanda yan yana var oluşu, esasen bu alanın idari yapıların bulunduğu bir yerleşke mi yoksa tarihi ve kültürel unsurların yer aldığı müzeler yerleşkesi mi olacağına dair çelişkili bir durum olarak gözükmemektedir.

Eski kent merkezinde süreç içinde yapılan yıkımlar yalnızca şimdiki vilayetin olduğu çevre ile sınırlı kalmamıştır. Öncelikle Denizli'de ilk kapsamlı imar faaliyetlerinin gerçekleştiği 1950'lerde kadar, şimdiki Denizli eski kent merkezinde kalan İstasyon, Lise, İstiklal, Gazi Mustafa Kemal, 2. Ticari Yol gibi caddelerin oldukça dar ve düzensiz olması sebebiyle genişletilmesine dönük çalışmalar pek çok tepkiye karşılık hayata geçirilmiştir (Tıkıroğlu, 2005: 143-144). “*Denizli'nin geçirdiği ilk büyük değişim, T. Bahadır döneminde gerçekleşiyor.*” (K 18) “*T. Bahadır yolları ilk genişlettiğinde boynuzlarını mı geçirecek denmiştir halk arasında*” (K 12), “*aynı şeyi H. Gönüllü hakkında da söylediler.*” (K 13) Kuşkusuz bu genişletme çalışmalarında

tarihi dokuda belirli ölçüde zarar oluştuğu belirtilebilir. Darby ve Selçuk (2015) Lise, İstiklal ve Bayramyeri'ne giden caddelerin Tekeli'nin ifadesiyle en meşhurları İstanbul'da olan Menderes Operasyonları kapsamında açıldığını belirtmektedir. 1970'ler ve 80'lerde gelişen kentleşme sürecinde ise eski mahallelerdeki tahribat çok daha belirgin boyutlara ulaşmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 242).

1970'li yıllar Anadolu'nun pek çok şehrinde olduğu gibi iş hanları modasının da Denizli'yi sardığı yıllar olmuştur. Bu iş hanlarının adresi ise önceleri Kaleiçi-Bayramyeri çevresi olsa da hızla Delikliçınar'a doğru yayılmaya başlamıştır. 1970'lerde inşa edilen kentin en büyük işhanı olan Özel İdare İşhanı, 2018 yılında yıkılmakla birlikte öncesinde bulunduğu yerde K. Pandazoplu'nun evi olan konak, Cumhuriyetle birlikte uzun yıllar vali konağı olarak kullanıldıktan sonra 1973 yılında yıkılmıştır (Gönüllü, 2016: 9). *“O eve ben bir sefer gittim, fakat pişmanım neden bol bol fotoğraf çekmedim. Denizli'nin en güzel eviydi. O evin yıkılması kötü oldu sonradan idrak ediyoruz. Ev tahta olduğu için fareler kemiriyordu, o nedenle Münir Güney taşıyıp, evi yıktırdı.”* (K 26) Alan günümüzde otobüs duraklarının arkasında yer alan yeşillendirilmiş boş bir alan görünümündedir. Benzer yıkım süreçlerinin diğer işhanları da yapılırken gerçekleştiği bilinmektedir. *“Yıldız Lokantası (Kuyumcu oteli) vardı çok meşhurdu, karşısında Ahmet Çavuş Hanı.”* (K 17) *“Benim efe dedemin Kuyumcu Otel'in karşısında çok büyük bir hanı vardı. Ben oraya sık sık giderdim. Askılı, altı boş, üst kısmı hep bütün oda olan bir yapıdaydı. Alt kısmında atların bağlandığı alan vardı. Dedem 1960'da öldü, han da 60'larda yıkıldı. Gerçekten tarihi bir yerdi. Orası kalsa, otantik bir yer olurdu.”* (K 19) Bu alanda da günümüzde bir işhanı bulunmaktadır.

Öncülüğünü kamunun yaptığı kentin ilk büyük ve çok katlı yapısı olan SSK binası 1950'lerde inşa edilirken sivil mimaride ilk defa 1960'lı yıllarda başlayan betonarme çok katlı yapılaşma, 1970'lerin başında apartmanlaşmanın başlangıcı ile hız kazanmıştır. 1960'larda Gazi İlkokulu'nun arkasındaki sokakta yükselen Otçu Apartmanı, kentte apartman çağının habercisi olmuştur. *“Benim gençliğimde evler hep iki katlıydı, hanay dediğimiz evler vardı, işyerleri de öyleydi. İlk defa 5 katlı apartman Otçu Apartmanı yapıldı herkes gider bakardı. İlk defa büyük bina da SSK binasıydı. İnsanlarda çok dikkat çekti.”* (K 8) *“Behruz Çinici'yi çağırdık, Atatürk Abidesi'nin yapımı için. Gezerken gördüğünde bu dağların önünde bu binayı (Otçu Apt.) kim*

yapıyor(?) diye sordu [...]” ‘Alpler bile bu kadar güzel değil, sakın kapatmayın dağlarınızı’ diyerek uyardı.” (K 18)

Fotoğraf 3.48. Çok katlı yapılaşma başlıyor: Eski SSK Binası ve Otu Apartmanı
Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

1965 yılında çıkarılan kat mülkiyeti hakkındaki kanunla¹²⁴ birlikte önce 4 kat sonra da 8 kata çıkartılan kat sayısı apartmanlaşmanın önünü açmıştır. Denizli’de ilk defa 1973 yılında 6 katlı Arıkan Apartmanı Saltak Caddesi üzerinde yükselmiştir (Uysal, 2017: 61-63). “Burayı siz imar planıyla çift kattan sekiz kata çıkarırsanız, buradaki vatandaş enayi mi? Katta çift daireden 16 daire yapıyor. Buradaki içinden artık geçen çift katlı bahçeli ev belki romantik görünüyor ama onu ranta boğdurmanın önü açılmış oluyor. Bunu yapan da belediye başkanı ve meclisleri...aslında yaşadığımız tüm acılar politik(acılardır).” (K 13) “Yollar açılınca yenilenmeye başladı eski evler. Yol kenarlarına 7 kat veriyorlardı, ara sokaklara da -mesela benim ev öyleydi- 3 kat verdiler. (K 14)” Eskiden belediye başkaları seçildiğinde şehrin altyapısı olmadığı için daha çok o alana yönelmişler. Su tesisatı yoktu, elektrikler yoktu, bunlar yapılırken eski mahalleler korunmamış. İnsanlar kendi haline bırakılınca, çoluk çocuğu evlendikçe evimi yıkayım çok katlı ev yapayım dedi.” (K 8) Artık apartmanlaşma bir bakıma devre ayak uydurmak şeklinde algılanmıştır. Apartmanda oturmak konfor ve çağı yakalamanın yanı sıra sosyal statü göstergesi olarak da değerlendirilmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 240). Apartmanlaşmanın en mutena caddeler olan Saltak ve Doktorlar Caddesi’nde başlaması tesadüf olmamıştır. “Apartmanlar yükseldikçe herkeste bir imrenme oldu, işte ne güzel düzayak, her şey evin içinde diyerek

¹²⁴ 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu için bkz. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.634.pdf> (15.09.2022)

hayranlıkla gıptayla o apartmanlara bakıyorlardı. Şimdiki akılları olsa insanlar öyle yapmazdı.” (K 19)

Fotoğraf 3.49. 1948’den günümüze Doktorlar Caddesi’ne bakış

Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi ve O. Donat Arşivi (2022)*

1976 depremi öncesi başlayan apartmanlaşma furyası depremle beraber hızını artırırken kent belleğindeki öne çıkan yapılardaki yıkım süreci ve kentsel belleğin yitimi de aynı şekilde hızlanmıştır. Sivil mimari de olduğu gibi eski kent merkezinin bellekten silinen kamu yapılarında 1976 depremi sonrası hasarlı bulunarak yapılan yıkımlar önemli bir rol oynamıştır. “Deprem öncesi çok katlı apartmanlar pek yoktu. Deprem sonrası, 18. Madde uygulandı yeni yeni yollar caddeler açıldı. Caddeler açıldıktan sonra onların üzerine apartmanlar artarak yapıldı.” (K 5) “1976 depremi sonrası yollar açılınca eskiden bağ bahçe olan yerler kıymetlendi. Müteahhitler de oralara apartmanlar dikti. İnsanlar müteahhitlere kat karşılığı evini, arsasını verdi. Zaten depremde de evler hasar almıştı, bahane oldu. Evler de bahçeli olduğu için metrekaresi fazlaydı, apartman olurken yer sıkıntısı çekilmedi.” (K 8) H. Gönüllü’nün belediye başkanlığı döneminde eski halkevi/belediye binası gibi Memleket Hastanesi binası da deprem sonrası hasarlı bulunarak -restore edilmek yerine- kent belleğinden silinmiştir (Uysal, 2017: 51). Sonraki dönemde belediye başkanlığı yapan Z. Tıkıroğlu (2005: 37) bu yapının yıkılmak yerine restore edilip bir tıp müzesi olarak kent belleğinde yaşatılması gerektiğini dile getirmiştir. Benzer şekilde bugünkü Hürriyet Ortaokulu olan bina, geçmişte tarihi İsmet Paşa İlkokulu iken 1976 depreminde hasar gördüğü gerekçesiyle tamamen yıkılmıştır.

H. Gönüllü döneminin meşhur 42. Maddesi, 1985'teki 3194 sayılı İmar Kanunu ile 18. Maddeye evrilmiştir. Fazlaca tarihi evlere sahip dokusuyla H. Gönüllü döneminde dokunulmayıp sona kalan Çaybaşı Caddesi de halk ve idare iş birliği ile Z. Tıkıroğlu döneminde 18. Madde uyarınca genişletilmiş ve etrafında eski evlerin yerini 7-8 katlı apartmanlar almıştır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 196). Günümüzde Çaybaşı'nda yalnızca, önceleri Küçüka ailesine ait olup sonrasında Özsoy'lara geçen ev¹²⁵ (şimdi ticari amaçlı kullanılmaktadır) kalmıştır. 1980'lerden itibaren çok katlı apartmanların önce cadde boylarınca sonra da ara sokaklara yayılıp eski muhitleri hızla ele geçirmesi sonucu, kent merkezindeki yaşam günümüze kadar süregelen kirlilik, gürültü, insan kalabalığı, trafik vs. gibi kentsel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. *“Halkta da koruma bilinci yoktu, eskiyi yıkıp çok katlı apartman sahibi olmak istendi. Bahçeli, havuzlu envai çeşit meyveli evler vardı. Şimdi 8 katlı apartmanlar var yerinde.” (K 1) “Evlerin önlerinde küçük havuzlar olurdu, hep bahçeli olurdu. İlkokula giderken o bahçelerdeki ağaçlardan meyve çalardık mevsimine göre.” (K 6)* Bu durum özellikle, Çınar, Çaybaşı ve Saltak gibi mutena kabul edilen semtlerdeki üst gelir grubuna mensup kentlileri merkezden Mehmetçik, Çamlık, Bağbaşı gibi muhitlere uzaklaştırmıştır. Orta gelir grubu ise Yenişehir gibi yeni yerleşim alanlarına doğru yerleşerek merkezden uzaklaşmıştır (Avsan ve Gökmen, 2017: 33). Geline süreçte Denizli'de betonarme yapıların arasında adeta başka bir çağdan gelmiş gibi az sayıda kalan eski evler, bütünlüğün içinde 'tuhaf' bir görünüm arz etmektedir. Günümüzde Kentsel Arkeolojik Sit Alanı olan Atalar Mahallesi'ndeki bir bölüm, Altıntop Mahallesi'ndeki evler dışında eski Denizli evleri neredeyse kalmamış haldedir. Bu kapsamda yalnızca eski Denizli Evi olarak adlandırılan evlerin değil tarihi dokuda yer alan tüm eski yapıların ortadan kaldırıldığı bir resim ortaya konabilir. Ancak eski Denizli evleri halen bellekte canlı bir anı olarak yaşamaktadır.

Denizli'deki son yıllarda gelişen koruma çalışmalarına bakıldığında Edirne ve Antalya örneklerinden farklı olarak Ankara'da olduğu gibi belediyenin öne çıkan bir rol oynadığı vurgulanabilir. Bu bakımdan DBB bünyesindeki KUDEB'in son yıllarda artan

---

¹²⁵ Kereste tüccarı Ali Küçüka ve eski milletvekili Necip Küçüka tarafından 1925-1930 arası yaptırılmıştır. 1950'de mülkiyeti Özsoylar'a geçen ev, Denizli'de koruma altında olan 16 tane binadan biridir. (K 17) (Bkz. Fotoğraf 3.13. I. görsel)

çalışmaları oldukça önemlidir. 2863 Sayılı KTVKK'nın 10. maddesinde¹²⁶; il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri ve KTB'nin izin verdiği belediyeler bünyesinde KUDEB kurulması hükmü getirilmiştir. Bu doğrultuda 2005 yılında çıkan yönetmelik ile KUDEB'lerin kuruluş ve işleyiş esasları ayrıntılandırılmıştır¹²⁷. Ayrıca 2005 yılındaki düzenlemeyle belediyelerin emlak vergi gelirlerinin %10'u taşınmaz kültür varlıklarının korunmasına ayrılacaktır. DBB bünyesindeki İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı bünyesinde 2015 yılı haziranında faaliyete geçmiştir. Eski yapıların restore edilmesinde basit onarım için KUDEB, esaslı onarımlar için Aydın Koruma Kurulu'na başvurulması talep edilmiştir. Sit alanlarında yer alan yapılar için de benzer biçimde basit onarımlar KUDEP, esaslı onarımlar ise Aydın Koruma Kurulu'nun iznine tabii haldedir.

KUDEP tarafından 2015'ten beri geçen sürede Denizli merkezde ve ilçelerde pek çok restorasyon ve onarım çalışması hayata geçirilmiştir. Eski kent merkezinde yürütülen çalışmalar ise tarihi dokunun burada bulunması ile daha fazladır. KUDEB'ten edinilen bilgiye göre Restorasyonlar; Adil Beştaş Evi, Cezmi Ökten Evi, Yediler Türbesi, İlbadı Eski Mezarlığı Kazı ve Restorasyon Çalışması (aynı zamanda ören yeri olarak kültür varlığı konumundaki mezarlıkta yürütülen çalışma, 7.000'den fazla mezar taşı envanteri, 2.500'den fazla mezar taşı birleştirme, namazgâh ve zaviye restorasyonunu içermektedir), Yağcıoğlu Konağı, Kaleiçi Sokakları Üst Örtüsü ve Cephe Sağıklaştırma, Denizli Endüstri Meslek Lisesi Binası Restorasyonu (Denizli Kent Müzesi Yapımı)'dur. Onarım çalışmaları ise, Külahçioğlu Un Fabrikası (Denizli Konservatuar Binası), Balcı Konağı (Bez Bebek Müzesi), Merzeci Değirmeni (Genç Denizli Topluluğu Binası), Abdüloğlu Konağı (KUDEB Hizmet Binası), Mavi Ev (Konyalıoğlu Evi) (kafe olarak işletilmektedir), Osman Bey Konağı, İbrahim Çallı Evi¹²⁸, Sürücü Evi ve Necdet Bilge Evi'dir¹²⁹.

---

¹²⁶ "İl Özel İdareleri, Büyükşehir Belediyeleri ve Bakanlıkça izin verilen belediyeler bünyesinde, korunması gerekli taşınmaz kültür varlıklarıyla ilgili işlemleri ve uygulamaları yürütmek, denetimlerini yapmak üzere koruma, uygulama ve denetim büroları kurulması 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 10. maddesinde hükme bağlanmıştır. Bu konuda 11 Haziran 2005 tarihinde bir yönetmelik çıkartılarak kısaca KUDEB olarak anılacak olan bu birimlerin kuruluş ve işleyiş esasları ayrıntıya kavuşturulmuştur."

¹²⁷ Detaylı bilgi için bkz. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44966/koruma-uygulama-ve-denetim-burolari-kudeb.html> (30.08.2022)

¹²⁸ *İbrahim Çallı Evi başka bir vatandaşın eviydi, sembolik olarak isimlendirildi. YK*

Fotoğraf 3.50. KUDEB tarafından gerçekleştirilen restorasyon örnekleri

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kent belleğindeki önemli yapılar arasında camilerin de bulunduğu vurgulanabilir. Denizli’de geçmişten günümüze kalan camiler (Kayalık Camii istisna olmak üzere), kentin yapı stoku gibi bir ya da iki katlı ahşap malzeme ağırlıklı, tek ve nispeten kısa minareli, sade ve büyük hacimli olmayan yapılardır. Bu durum yapılardaki tahribatı kolaylaştırmakla birlikte zamanla eski camilerin yerine betonarme biçimde yenilerin yapıldığına sıkça rastlanmaktadır. Eskinin yerine yeninin inşasında en belirgin örnekler Bayramyeri, Kurşunlu, Sırakapılar ve Ulu Cami’dir. *“Bayramyeri Camii ahşap bir camiydi, minaresi tahtadan, dışarıda şadırvanı vardı. Biz çocukken onun içinde yatarıdık, iki katlıydı.”* (K 26) *“(Kayalık Camii) 1976 depreminde hasar görünce onarıldı, son dönemde de kapsamlı bir restorasyondan geçti. Cami vakıflara ait, çevre düzenlemesini ise N. Zeybekçi yaptırdı.”* (K 31) *“Eskiden kalan bir Kayalık Camii var bir de Kaplanlar Camii var başka bir şey kalmadı. Hele yüreğim sızlıyor, bir gecede Ulu Camii yıktılar.”* (K 9) Çetin ve Çetin (2013: 4-9)’e göre Kurşunlu Camii kayıtlarda Alemşah Camii olarak geçmekte olup II. Bayezid’in Denizli’ye yönetici olarak gönderdiği oğlu Sultan Alemşah tarafından yaptırılması sonucu bu ismi taşımıştır. Ayrıca Denizli tarihinde kentte mukim olan tek şehzade olmuştur. Kurşunlu Camii etrafındaki binalar yükselince küçük boyutta kaldığı görüşüyle yükseltirsek bugünkü şekliyle yeniden inşa edilmiştir. Bir bakıma camide apartmanlara daha uyumlu şekle getirilmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 243). Bunların yanında Kaleiçi’nde Unpazarı ve Arasta camileri ise son yıllardaki restorasyon çalışmaları ile kullanımını sürdürmesi bakımından kentin kurtulan eserleri arasında yer almaktadır. *“Unpazarı ve Arasta camileri 3 yıl önce restore edildi. Burası Osmanlı döneminde büyük bir yangın atlatmış,*

¹²⁹ Balcı Evi ve Sürücü Evi Mimarlar Odası’nın da girişimiyle DBB tarafından restore edilerek kente kazandırılmıştır (Boz, 2018: 162-163). Balcı Konağı ücretsiz gezilebilen Denizli Folklorik Bez Bebek Müzesi olarak düzenlenirken bahçesinde kafe yer almaktadır. Sürücü Evi’nin ise semt kütüphanesi olarak değerlendirilmesi düşünülmüştür.

Arasta Cami'nin bir kısmı yanmış. Kitabesine göre 1321'de yanıp 1322-23'te Özkardeş Ailesi tarafından yaptırılmış.” (K 22)

Fotoğraf 3.51. Kayalık Camii
Kaynak: *O. Donat Arşivi (2022)*

Ulu Cami'nin yıkımı ise kent belleğinde yakın dönemde yaşanan en büyük kayıplar arasında değerlendirilebilir. 2002 Futbol Dünya Kupası'nda 13 Haziran günü Türkiye gruplardan çıkıp adını ikinci tura yazdırmış tarihi günlerin içinden geçerken ana gündem de futbol olmuştur. Bu atmosfere karşılık, Denizlililer 14 Haziran sabahı uyandığında manen 7,5 asırlık maddenin artık yerinde olmadığını gördüler. Yapı, 1 gece sonra yıkılan minaresiyle birlikte kent belleğinden fiziken silinmiş oldu. Uysal (2017)'in ifadesiyle Denizli Belediyesi, Anıtlar Yüksek Kurulu, Vakıflar Aydın Bölge Müdürlüğü, (ismi ironik kalan) Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği gibi çeşitli kuruluşların birbirlerini suçladığı yıkım süreci sonuçta kimsenin arzu etmediği bir şekilde bir gece ansızın sonuçlandırıldı. Üzerinden geçen 20 yılda, halen Ulu Cami'nin yıkımına dair tartışmalar zaman zaman gündeme gelmektedir.

Sürece daha yakından bakıldığında, 1899 depreminde hasar gören caminin belirli ölçüde yıkık ve kullanılamaz durumda olduğu bilinmektedir. Ekonomik şartlar ve süregelen savaşlar nedeniyle tamir edilemeyen camii, nihayet 1920 yılında Denizli Vakası ve işgal tehlikesi gibi buhranlı günlere karşılık, dönemin şartları elverdiği ölçüde eski temellerinin üzerinde restore edilmiştir. 82 yıl sonra yıkımı söz konusu olduğunda Ulu Camii kullanılmaz bir durumda kalmaktaydı ki zaten yıkımdan önce arka kısmına büyük ve yeni bir Ulu Camii yapılmıştır. Bu noktada, başta halkın duyarsızlığı ve belediye olmak üzere çeşitli aktörlerin takındığı tavır caminin yıkımına giden sürecin taşlarını döşemiştir. Burada, tüm aktörlerin yerin ruhunu ve onun fiziki görüntüsünün ötesinde taşıdığı manayı göz ardı ederek, yapının fiziki konumu üzerinden bir değerlendirmeyi takip ederek yıkım suçuna ortak oldukları vurgulanabilir.

Yıkılan Ulu Camii ve şimdiki Babadağlılar Çarşısı'nın olduğu noktadan tren istasyonuna kadar uzayan ve K. Pandazoplu tarafından yaptırılan İstasyon Caddesi de kent hafızasındaki bir diğer kayıp örneğidir. K. Pandazoplu'nun İstasyon Caddesi boyunca çalışanları için inşa ettirdiği müstakil konutlar, kentin İstiklal Mahallesi haricindeki Rum mimarisi örnekleri taşıyan yapıları olmuştur. Bu evlere de daha sonra İstiklal Mahallesi'nde olduğu gibi muhacirler yerleştirilmiştir. Ancak zamanla yol genişletme çalışmalarında evlerin önce bahçeleri kaybolurken, evlerin tamamı 1970'ler boyunca apartmanlaşma furçasına kaptırılarak yitirilmiştir. *“İstasyon Caddesi'ndeki sağlıklı sollu konaklar hepsi yıkıldı. Biri bile kalmadı.”* (K 9) *“İstasyon Caddesi'nden sırayla tek katlı evler vardı, 70'lerde ortadan kalktı.”* (K 26) *“Tekstildciler önceleri Hastane'nin arkasında sonra İstasyon Caddesi'ne büyük binalar yapıp taşındılar.”* (K 29) Bununla birlikte yakın zaman önce caddenin ismi de kaldırılarak belediye tarafından kent belleğinden silinmiştir. Son olarak yıkım sürecinden, ismini alan caddesi gibi istasyon binasının kendi de kurtulamamıştır. Denizli'nin 1891 yılında hizmete giren tarihi istasyon binası, Türkiye'nin pek çok yerindeki istasyon binalarının aksine günümüze ulaşmamış, kentin yiten tarihi değerleri arasına karışmıştır.

Fotoğraf 3.52. Geçmişten (1950'ler) günümüze İstasyon Caddesi
Kaynak: *eskidenizli.com Arşivi* ve *O. Donat Arşivi* (2022)

Kent belleğinden önemli bir kayıp örneği de Denizli Sümerbank İplik Fabrikası olmuştur. Sümerbank fabrikası, ulaşım şartları göz önünde bulundurularak tren istasyonunun yanındaki alana kurulmuştur. Bu bakımdan kente yeni gelen, göçenler için de bir karşılama mekânı olmuştur. Fabrika, bünyesinde Denizli'nin kırsal yerleşimlerinden ve çevredeki illerden gelen çalışanların istihdam edildiği bir yerdir. Zamanla ekonomik gelişmelerin gerisinde kalan ve özelleştirilen Sümerbank'ın kapanmasıyla fabrika arazisinin dönüşüm süreci de başlamıştır. *“Sümerbank çok*

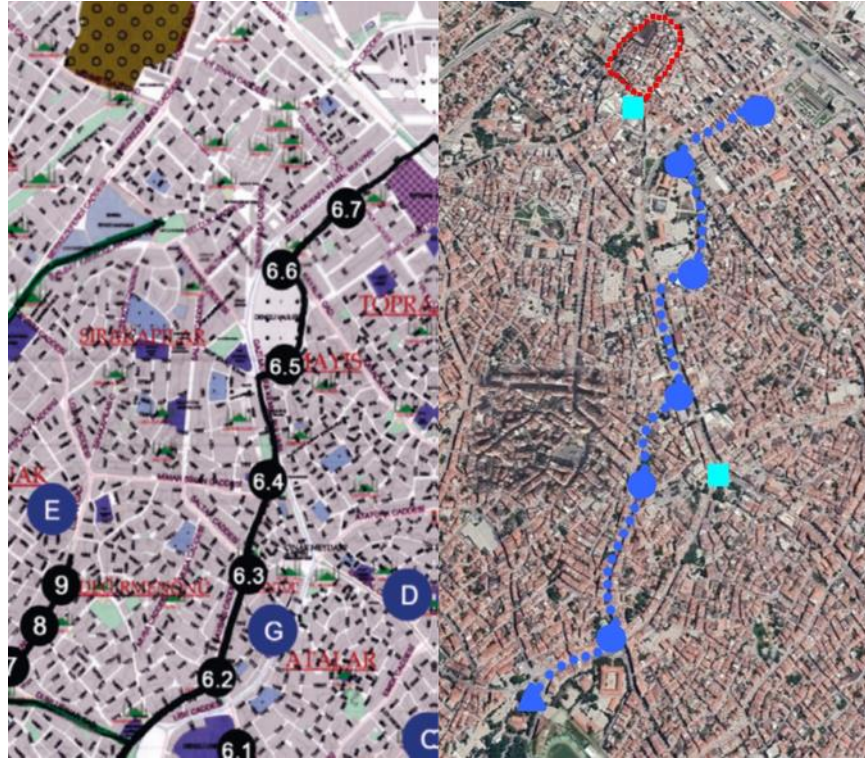
güzeldi, yeşillikti ama ne olduysa kapatıldı, satıldı gitti.” (K 16) “Eskiden klas düğün yapmak isteyen aileler Sümerbank’ta yapardı. Çok uzak olmasına rağmen kimse gitmekten üşenmezdi.” (K 19) Sonuçta, lüks konut ve AVM projesi ile şekillenen yapı ortaya çıkmıştır. Kent merkezlerinde geniş çaplı imarlı arsa bulunmaması nedeniyle AVM’lere tahsis edilen alanlar çoğunlukla kamusal alanların özelleştirilerek dönüşümü suretiyle olmaktadır ki Sümerbank’ın Sümerpark AVM oluşu da böyle bir yaklaşımın sonucudur. (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 29). Neoliberal politikalar çerçevesinde tipik bir soylulaştırma girişimi olarak değerlendirilen Sümerpark AVM örneği, kentin bellek mekânlarından ve endüstriyel miraslarının başında gelen bir alanın yitimi ile son bulmuştur. Bu bakımdan, alanın farklı tasarruflarla kullanılarak kentin yaşayan bir parçası halinde kalmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik adımlar atılabilecekken Denizli’nin kaybedilen maddi ve manevi pek çok değeri gibi aynı akıbetle kent tarihinden silinmiştir. Kentsel doku ile uyumlu olmayan, yapay ve aidiyet hissi vermeyen bir alan olarak değerlendirilebilir. Zaten projeyi hayata geçirenler tarafından kent merkezine alternatif mekân sloganıyla ortaya çıkan yapının eski kent merkezi ile bütünlük göstermekten tercihen uzak durduğu vurgulanabilir (Savaş Yavuzçehre ve Çezik, 2015: 46-49).

Fotoğraf 3.53. Eski Sümerbank İplik Fabrikası arazisine inşa edilen Sümerpark AVM ve rezidanslar

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kentin bellekte yaşayan su varlığının yanı sıra suyun var ettiği değirmenler de katılımcıların zihninde kalan kentin kaybolan yapılarıdır. Kentin değirmenleri farklı lokasyonlara yayılmakla birlikte, eski kent merkezinin yayıldığı alanda; Fırka Bahçesi’nin bulunduğu Başpınar’dan çıkan kaynağın devamında Denizli Lisesi’nden otagara kadar uzanan bir doğrultuda sıralanan değirmenlerden geçtiği bilinmektedir. Ayrıca Değirmenönü, Sırakapılar gibi pek çok mahallede artık günümüze ulaşmayan değirmenler olduğu aktarılmaktadır.

Şekil 3.3. Geçmişte Başpınar'dan gelen suyla çalışan değirmenlerin konumu
 Kaynak: Acatay (2018: 20)¹³⁰ çalışmasından ve Google Earth (2022) görüntüsünden yararlanılmıştır.

İlk olarak şimdiki Değirmenönü Camisi'nin yanındaki küçük park ve evlerin bulunduğu alan geçmişte Şerbetçioğulları Değirmeni'nin yer aldığı alandır. Eski belediye başkanı Gönüllü (2016: 8) bu değirmenin kent belleği adına korunmamış olmasının talihsizliğini ifade etmektedir. Devamında değirmenler kentin aşağı muhitlerine doğru devam etmiştir. “Denizli'nin suyu zengindi, yukarıdan Askeriyenin oradan gelirdi. Denizli'nin un ihtiyacını değirmenler görürdü, suyun geçtiği her yerde bir değirmen olurdu. Su gücüyle un fabrikaları çalışırdı.” (K 4) “Değirmenler Lise'den başlar aşağı doğru sıralanırdı.” (K 5) “Liseden inince birinci değirmen, Çaybaşı Camisi Özsoyların Evi ikinci değirmen, Saltak'ta okulun orada üçüncü değirmen vardı. Hatta askeriyeden çıkışta da değirmen vardı. Denizli'nin suyu oradan gelirdi. İstasyona gidene kadar değirmenler vardı.” (K 16) “Değirmenönü'nde; Askeriyeden gelen çay değirmene gelirdi, Lise'nin hemen altındaydı orası kalsa çok güzeldi, şimdi orası park yapıldı.” (K 19) “Pınarlar ta İstiklal'e kadar devam ederdi. Çeşmelerden suyumuzu doldurup içerdik. Değirmenler şehir içindeydi unlarımızı orada öğütürdük.” (K 8) “Şimdiki Milli Eğitim'in (İl Müdürlüğü) olduğu yerde çok güzel bir değirmen vardı,

¹³⁰ Acatay, T. (2018). “Denizli'nin Çayları ve Değirmenleri”, *Denizli Dergisi*, sayı: 56, s. 16-21.

çalışırdı ben çocukken.” (K 19) Günümüze bu değirmenlerden ulaşan bulunmamakla birlikte değirmenlerin kullanıldığı Merzeci (Altıntop Mahallesi) ve Külahçioğlu (Topraklık Mahallesi) un fabrikalarının binaları restore edilerek DBB tarafından kültürel amaçlı kullanılmaktadır.

Mahalle muhtarları ile yapılan görüşmelerde de sıkça vurgulandığı üzere eski kent merkezinde en önemli sorun başlıklarından biri apartlardır. Denizli eski kent merkezinde 1970’lerde başlayan apartmanlaşma furyası 2000’lerde yerini apartlaşma furyasına bırakmıştır. Kentteki ilk apart, 2004 yılında üniversitenin yer aldığı Kımıklı semtine yapılmıştır. Ancak kısa zamanda düşük metrekareleri iyi fiyatlara satma imkanı veren kârlı apart yapımı, Denizli’yi tam anlamıyla sarmıştır. Önceleri, öğrencilerin barınma ihtiyaçlarını gideren apartlar daha ucuz maliyetli ve kârlı olması sonucu müteahhitler tarafından kentin farklı yerlerine ve tabii olarak kent merkezine doğru taşınmıştır (Savaş Yavuzçehre, 2016: 244-245; Uysal, 2017: 120). *“En büyük sorun, apart sorunudur. Önceleri yerliler varken yaşlılarla birlikte evler de yaşlandı. Yaşlı vefat edince kalanlar apart yapıyor. Apart furyası artan bir çoğunlukta devam ediyor.” (K 34) “Eskiden fazlaydı burada evler vardı şimdi gene konut alanı fakat eski evlerin yerine apartlar yapıldı. Apartlar 4 senelik bir durum.” (K 29) “Yıkılıp yapılan evler hep apart oluyor, tek katlı ev yıkılıyor apart oluyor. Birden 25 tane daire çıkıyor ortaya, bunun 15’inin arabası olsa büyük sorun oluyor. Katlı otopark yapıldı fakat sorunu çözmedi.” (K 31) Kent merkezinde barınan kesim ise öğrenciden ziyade; günöbirlük yahut kısa süreli kullanıcılar, memurlar ve beyaz yakalı çalışanlar ve çoğunluğu yurt dışından gelen sığınmacı gruplardır. *“Her yere bir apart yapıldı hiçbir düzen yok. Apartlara kimin girip çıktığı belli değil, Afganlısı var, Suriyelisi var.” (K 16) “Apartlar 2008’den beri artarak gitti, dışarıdan gelen göçmenler de 2015’ten beri arttı. Suriyeli, İranlı, Afganlı var. Sorunlara yol açtı.” (K 30)**

Eski kent merkezinde gözlenen değişimlerin başında ise konut alanları aleyhine çoğalan ticari alanlardır. Kentin merkezi iş alanı (MİA) 1970’lere kadar yalnızca Kaleiçi-Bayramyeri iken 1980’lerden itibaren Delikliçınar bölgesi ve arasındaki Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, kentin ticari alanının genişlediği yeni MİA bölgesi olmuştur (Savaş Yavuzçehre, 2011: 226). Esasen kentin MİA’sı 1950’lerde açılan 2. Ticari Yol ve İstasyon Caddesi doğrultusunda gelişmekle birlikte bu gelişimin hemen yakındaki Kaleiçi-Bayramyeri’nin etkisinde ve periferisinde bir genişleme olduğu belirtilebilir.

“Burada (2. Ticari Yol) çok büyük tüccarlar vardı. Bankalar da gelince burası canlanırken İstasyon Caddesi sönükleşti. Bayramyerine yakınlık da insanları buraya çekti.” (K 27) Kentte MİA’ların değişimi en belirgin biçimde caddeler üzerinde gözlemlenmektedir. Saltak Caddesi geçmişte mutena bir semt olarak konut alanlarına ev sahipliği yaparken bugün (özellikle Bayramyeri’ne yakın kısımları) tamamen ticaret ve hizmet sektörüne yönelik bir MİA haline dönüşmüştür (Savaş Yavuzçehre, 2011: 248). *“Bayramyeri taşıtıkça ticari alanlar Sırapapılar’a doğru kayıyor. İş yeri ve ticari yerler giderek fazlalaştı.” (K 33)* Her ne kadar 1980 sonrası süreçte hızla iş hayatı konut alanlarının ve kent merkezinin uzağında örgütlense de kent merkezinde (Sırapapılar, Saraylar ve 15 Mayıs mahallelerinde gözlenebilir) bazı apartmanların altında halen konfeksiyon atölyelerine bile rastlamak mümkündür. Dolayısıyla MİA için ulaşım olanakları ve işgücüne olan yakınlık merkezde olma alışkanlığının sürmesini sağlamaktadır (Savaş Yavuzçehre, 2011: 258).

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 1950’lerdeki genişletme çalışmalarından ve kesilen çınarlarından sonra da önemli değişimler geçirmiştir. *“Çınar’dan Bayramyeri’ne kadar pek çok çınar vardı fakat yol genişletilirken bir kısmı kesilmek durumunda kaldı. Çınar ağaçları çok büyüktü bu sebeple kesmek bile günlerce zorlukla oldu. [...] Avukat Uzunoğlu Yazıhanesi var Maliye’nin karşısında, o hep sabit duruyor, (eski) hiza oraya göre düşünülebilir.” (K 18)* Kent merkezinin en önemli arteri olması sonucu hemen her dönemde bulvar, çeşitli altyapı ve üstyapı düzenlemelerine konu olmuştur. *“A. Aygören döneminde yeni cadde düzenlemesiyle birlikte palmyelerin kesilmesi gündeme gelmiş fakat Mimarlar Odası’nın girişimiyle bu ağaçların Koruma Kurulu kararıyla kesiminin önüne geçilmiştir.” (K 13)* Bu girişimlerin sonuncusu ise O. Zolan döneminde genişletilen kaldırımlar ve sivil araç trafiğine kapatılmasıyla ortaya çıkmıştır. *“En işlek cadde orası, oradan araba mı geçer. Eğer geçse her gün kavga, gürültü olurdu. Oranın kapandığı çok iyi oldu.” (K 16)* Darby ve Selçuk (2015) ana bulvar üzerindeki yayalaştırma girişiminin yerinde olduğunu ancak uygulamada yetersiz kalındığına vurgu yapmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı yayalaştırma projesi kapsamında esnaf ve mekândaki kullanıcılar arasında yapılan bir çalışmada projenin başarılı bulunmadığı sonucuna varılmıştır. Trafiğin azaltılması, erişilebilirliğin artırılması ve ticari canlılığın ivmelenmesi gibi hedeflenen amaçlara ulaşılmadığı değerlendirilmiştir (Darby ve Selçuk, 2015). *“Çınar’ın trafiğe kapatılması çok hatalı oldu. Alternatifi yok, trafiğe kapatılması insanların erişimini zorlaştırıyor.” (K 25)* *“Ben Çınar’ı bitmiş bir yer*

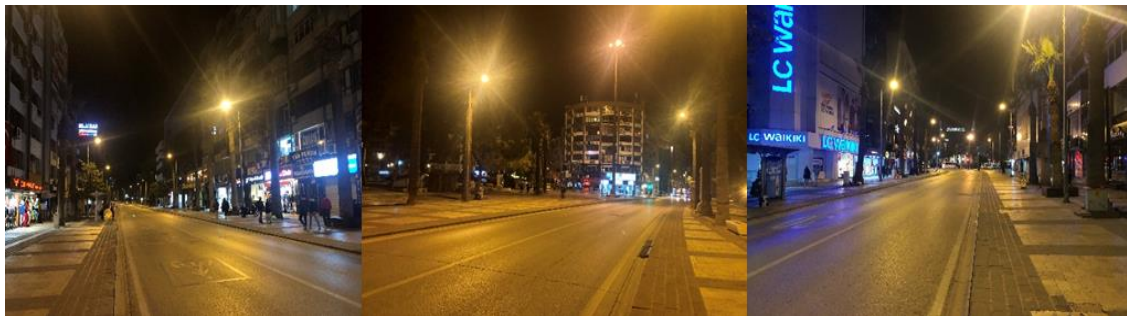

olarak kabul ediyorum.” (K 23) “Çınar daha üst segmente hitap eden bir yerdi ancak AVM’lerin açılması ile Çınar bitti. Trafiğin de kapatılması esnafı daha da baltaladı.” (K 20) “Şimdi arkadaşlarımdan duyuyorum, akşamları Çınar’dan çekiniyoruz diyorlar. Çınar Denizli’nin en ucuz yeri oldu taşınmaz varlığında hem kirada hem alım satımda.” (K 17)

Fotoğraf 3.54. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’nın gün içindeki görünümü

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Fotoğraf 3.55. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı’nın akşam görünümü

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

Kent belleğinde, sosyal ve kültürel hayatın izlerini taşıyan eğlence ve boş zaman etkinliklerine yakından bakıldığında geçmişte kentin sosyal ve kültürel yaşamının büyük ölçüde eski kent merkezinde şekillendiği gözlenmektedir. Kentin çeperinde kalan Çamlık, İncilipınar, hastane tepesi ve Gökpınar mesire yerleri hafta sonu etkinlikleri için oldukça revaçta olurken Delikliçınar ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, boş zaman etkinliklerinde kentin sosyal ve kültürel yaşamının merkezinde yer almıştır. “Mesela Çamlık bayramları olurdu, babam bizi faytona bindirir Çamlık’a götürürdü.” (K 4) “(Hastane tepesi¹³¹) Meydan yeriydi, Hıdırellez zamanı ateşler yakarlardı, piknik yeriydi.” (K 16) “Bahar Bayramı kutlaması vardı. Biz belediye otobüsüne ilk kez bindik. Askeriyenin oraya götürmüşlerdi, oradan Çamlık’a yürümüştük, onu hatırlıyorum.” (K

¹³¹ Şimdiki Devlet Hastanesi’nin bulunduğu alan geçmişte Muratdede denilen mesire yeridir.

10) “Değirmenler vardı, mesirelik yerler vardı. İncilipınar, Gökpınar, Çamlık hep vardı. Tren garının olduğu yerler bağlık güzel bahçelik yerlerdi, çiftlik evleri vardı. O bölgeler şehir dışı gibi kalıyordu.” (K 8) “İncilipınar ve Çamlık pazar günleri için mesire yeri ya faytonlarla ya yayan gidilirdi. Hastanenin yanı başında da mesirelik yeri vardı, Çamlık gibiydi.” (K 1) “Denizlililerin çoğu yüzmeyi İncilipınar’da öğrenmiştir.” (K 26) Kent merkezinde ise geçmişten gelen Çatalçeşme Parkı kendiliğinden ortaya çıkmış bir alan olurken askeriye içinde kalan Fırka Bahçesi, sivillerin de erişimine açık olarak kent belleğinde yer etmiştir. Yaşça büyük kentlilerin Orkul dediği Candoğan Parkı ise belediye eliyle yapılan Denizli’nin bilinen anlamdaki ilk modern parkı olarak kentin ana bulvarı üzerinde yerini almıştır. “Denizli kapalı bir toplumdur. Annem benim hiç yalnız dışarı çıkmazdı. Kadınların vakit geçireceği sosyal alanlar yoktu. Fırka Bahçesi’ne gidilirdi, çok güzeldi, kaynak vardı. Halka açıktı, çok gittim. İnsanların sosyalleşmesinde Fırka Bahçesi’nin payı vardır.” (K 19) “T. Bahadır döneminde yapılan SSK Binası’nın altında Orkul Pastanesi vardı. Adını ilkin ondan alan modern bir park yapıldı, sonra parkı düzenleyen belediye başkanı N. Candoğan’ın soy ismi verildi.” (K 17) Uysal (2016: 389)’ın ifadesiyle özellikle 1960 ve 1970’li yıllarda yazlık ve kışlık sinemalar kentin belleğinde ve kamusal hayatında önemli bir yere sahiptir. Pek çok katılımcının da dile getirdiği; Himaye-i Etfal, Yeni, Cem, Tümen, Nur (“Nur Sineması en büyük sinemaydı” (K 26)), Şafak, Işık, Venüs ve Ferah gibi sinemalar hemen hepsi günümüzdeki eski kent merkezinde yer alan ancak günümüze ulaşmamış, geçmişin bellekte kalan mekânlarıdır. “Denizli’de 1952-53 yıllarında Denizli’de ilk sinemalar açıldı. Himaye-i Etfal Sineması çok güzel bir yapıydı. Cem Sineması açıldı. Sinemalar kültürel hayatı etkiledi, sosyalleşme başladı.” (K 1) “Merkez Bankası’nın solunda Işık Sineması (Türk filmleri), Denizli Çarşısı’nda Cem Sineması, McDonalds’ın olduğu yerdeyse Venüs sineması vardı. Nur, Işık, Venüs yazlıktı. Cem sineması ise kışlık ve yazlıktı. Akşamları sinemalar çok kalabalık olurdu, ucuzdu sinemalar. Her gün bir başkasına gidilirdi.” (K 15) Ayrıca Denizlililerin özellikle İzmir sevdası uzun süredir devam etmiştir. Geçmiş dönemlerde trenle İzmir Fuarı’na gitmek, Denizlililer için oldukça revaçta olmuştur (Sezener, 2018: 24). Özellikle 1980 ve 90’larda sanayideki gelişimle birlikte kentin gelir düzeyi yükselen kesimi, alışveriş ve kültürel etkinlikler için Denizli’yi yeterli görmedikçe İzmir ve İstanbul gibi kentlere yönelmiştir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 233-234). Merkezde ise Delikliçınar Meydanı,

halen halk konserleri başta olmak üzere çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerin -cazibesi azalsa da- mekânı olmayı sürdürmektedir.

Denizli'nin simgelerinden olan ve günümüzde Türkiye'nin turizmde marka değerleri arasına giren Pamukkale, 1990'lardan itibaren küresel turizm hareketliliğinin uğrak bir noktasına dönüşmüştür. Ne var ki giderek yükselen giriş ücretleri sonucu Denizli'de yaşayanlar için artık turistlere yönelik, karşıdan baktıkları bir yer haline gelen Pamukkale'nin, geçmişte en fazla Denizli'de yaşayanlara ait olduğu görülmektedir. *“Çocukken bisikletle Pamukkale'ye giderdik.” (K 14) “Pamukkale'ye iki haftada bir giderdik. Şimdi yasaklandı(!) pahalandı. Eskiden 50 kuruş verirdik havuzlar vardı şimdi 4 kişi gitsen yıkım 80 lira mı oldu. Ben belki 40 yıldır gitmedim.” (K 15) “Pamukkale'ye vasıta çalışmazdı, yayan gelir giderdik sonra bisikletimiz oldu güçlkle gider gelirdik. Bir de posta treni olurdu, Salıhağa Çiftliği'nde ara durak vardı orada inip yürürdük daha yakın olurdu, dönerken de ya oradan ya Goncalı'dan trene biner dönerdik.” (K 1)*

Sonuçta Denizli'nin değişmeyen gerçeği, özellikle 1970'lerden itibaren baş döndüren bir hızla büyüme ve değişim sürecinde yer almasıdır. Devamlı bir yıkım süreci içinde gelişen bu durum fiziki çevredeki değişimlerle birlikte kent belleğindeki kayıpları da giderek artırmıştır. Bu doğrultuda, pek çok katılımcının dile getirdiği üzere hızlı değişimin ve yıkım sürecinin getirdiği olumsuzlukların etkisiyle köksüzlük hissiyatının giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir. *“Denizli deyince artık akla kozmopolit bir yer geliyor. İnsanların kendi halinde, birbirini hiç tanımadığı, tanıdık yeri kalmamış bir şehir. Eski şehrin güzelliklerini bildiğim için artık şehrin bir albenisi kalmadı.” (K 8) “Yabancılık hissetmekten ziyade burukluk hissediyorum. [...] Benim öğrenciliğim Eskişehir'de Odunpazarı'nda yıkılmak üzere olan eski evde geçti yıllar sonra gittim ne güzel bir muhit olmuş hep kurtulmuş oralar.” (K 9) “Şu anda benim burada yaşadığım insan profili giderek kozmopolitleşti. Mesela ben pencereden baktığımda şu dairede Azerbaycanlı oturuyor, hemen kafamı şöyle çevirdim mi apartman olduğu gibi Afganlar, Suriyeliler, İranlılar... Mesela karşı komşumun kiracısı Afganlı, 5 çocukları var, çöp toplayıp hayatlarını idame ettiriyorlar.” (K 19) “Mahallede tarihi bir şey kalmadı. Camii dışında, o da restore edildi.” (K 32) “Şimdi biz dâhil 3-5 aileden başka buranın yerlisi kalmadı.” (K 31) “Şu anda %20 Denizlili yoktur. Köyden çevre illerden gelenler bir de mülteciler var.” (K 29) “İstiklal*

Mahallesi'nde mübadiller artık çok azınlıkta kaldı. Kozmopolitleşti, üst kat alt katı tanımıyor, apartlar var, dışarıdan gelenler de çok.” (K 26)

Denizli'nin kimlik ve belleğinde bu denli kayıplara karşılık halen müzesiz bir kent konumunda oluşu belleğini yaşatmak konusundaki yetersizliği vurgulamak bakımından önemlidir. Kente ait değerleri oluşturan fiziksel unsurlardan kaynaklı maddi değerler olduğu kadar fiziksel olmayan unsurlara dayalı manevi değerlerinde bulunmaktadır. Bu bakımdan kent müzesinde fiziksel bu iki değer bütünlük olarak temsil olunması önemlidir. 2000'li yıllara gelinmesiyle Türkiye'nin pek çok kentinde sayıları giderek çoğalan kent müzeleri, kentin kimliğine sahip çıkmanın, kültürel değerlerini yaşatmanın ve koruma bilincinin geç de olsa artmasının somut tezahürü olarak değerlendirilebilir. Bu kapsamda, Denizli'nin kent müzesinin inşasında oldukça geç kalması; kentsel koruma ve kent kimliğini yaşatma konusunda geride kaldığının bir diğer kanıtı olarak önümüzde durmaktadır (Koyuncu Okca ve Bilici, 2019: 31). Denizli'ye müze kazandırılması konusunda başta DMO¹³² olmak üzere sivil toplum girişimi olmakla birlikte süreç ancak DBB'nin girişimiyle başlamıştır. *“Denizli'de Müzeler Yapma Derneği kurduk ama sonuç alamadık. Coşkun Önen'i başkan yaptık. N. Zeybekçi bize randevu vermedi.” (K 12) “Kent Müzesi Derneği'ni kurduk o kadar uğraştık, valiler geldi gitti sözler verildi ama sonuç çıkmadı, derneği de feshettik.” (K 26)* Öte yandan, kent müzesinin içeriğine dair soru işaretlerinin halen sürdüğü de görülmektedir¹³³. Özetle kent müzesinin eksikliği kentteki uzun yıllar süregelen koruma bilincindeki noksanlığın dışı vurumu olmuştur.

Fotoğraf 3.56. Devam eden kent müzesi inşaatı

Kaynak: O. Donat Arşivi (2022)

¹³² Bilgi için bkz. <https://www.denizli24haber.com/haber/mimarlar-asure-dagitarak-kent-muzesi-istedi-23905> (05.10.2022)

¹³³ Bilgi için bkz. <https://www.denizli24haber.com/haber/mimarlar-odasindan-denizli-kent-muzesi-aciklamasi-surec-halk-ile-paylasilmali-44165> (05.10.2022)

Denizli'nin kent belleğinde geçmişte olup bugün bulunamayan değerlerin başında güven unsurunun geldiği vurgulanmaktadır. Sanayileşme ve hızlı kentleşme sonucu yok olan güven unsurunun geçmişte kentin sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamında yerleştiği aktarılmıştır. *“Bizim sokakta olduğu gibi bizimdi, eskiden herkes tanıdıktı, birbirinin akrabasıydı. Şimdi herkes yabancı. Eskiden Saltak’la beraber Denizli’nin en güzel, nezih semtiydi. O evler yapıldı her şey darmaduman oldu, şimdi selam verecek insan bulamıyorsun.”* (K 16) *“Eskiden ilişkiler daha fazlaydı, şimdi bu kadar kalabalıkta aynı ilişki yok.”* (K 10) *“O günün artıları; insanın birbirine saygısı, sevgisi çok başkaydı. Mesela biz eskiden bir cenaze görsek 50 m öteden durup beklerdik, bir saygı duruşu yapardık.”* (K 4) *“Eskiden Denizli aradığını bulamadığın imkânların kısıtlı olduğu bir şehirdi. Buna karşılık, komşulukların, mahalle kültürünün, akrabalık bağlarının sıkı olduğu, temiz bir kentti. Ancak şimdi, her şeye kolaylıkla erişebiliyoruz ama kimse kimseyi tanımıyor, mahalle kültürü kayboldu.”* (K 8) *“70’lerde bizim dükkânın önünden geçen kişilerin en az %70 ini tanurdık şimdi böyle bir şey mümkün değil. Eskiden esnaf aynı işi yapsa da birlikte gider oturur sohbet ederdi menfaat duygusu yoktu, şimdinin bireysel gençlerdeki görüntü tam tersi şimdi çocuklarıma bu konuda tenkitle bulunuyorum. Şimdi adamın menfaati yoksa selam bile vermiyor.”* (K 24) *“İnsanlar daha saygılı, esnaflık iyiydi. Herkes birbirine yardım ederdi, ihtiyacına koşardı.”* (K 14) *“Geçmişte birbirimizi tanurdık. Enverpaşa Caddesi’nde yürürken herkes selamlaşır birbirini tanır. Zamanla nüfusun karmaşıklaşmasıyla bu gibi durumlar ortadan kalktı.”* (K 1) *“Merkez Bankası karşısı Cem Sineması vardı, ikinci seansa gittiğimizde kış günü çok geç vakitte çıkardık fakat annem, ben, akrabalar çok rahat evimize gelirdik. Ama şimdi ben yakındaki fırına bile akşam giderken çekiniyorum.”* (K 19) Geçmişte Denizli’deki otobüslerin biletçi olmadan işlemlerini İstanbul’daki öğrenciliğinde arkadaşlarına övündüğü belirten Bektaş (2011: 141) gibi bazı katılımcılar aynı durumu aktarmıştır. *“Hatta bizim Denizli’de bir güzellik vardı, belediye otobüslerinde biletçi yoktu. İlk kumbaralı otobüsler bizim Denizli’de kullanılmaya başlandı. Bu Türkiye’ye örnek oldu. Bu da bir övünç meselesiydi.”* (K 3) Tüm bunların dışında başta Kaleiçi olmak üzere esnafın dükkânın kapısını kilitlemeden geçici süre ayrılabilirdiği hatta daha eskilerde evlerin bahçe kapılarında kilit bulunmadığına dair anlatılara da sıkça rastlanmaktadır.

3.4. Değerlendirme: Denizli'nin Eski Merkezinde Kentin Kimliği ve Belleği

Denizli eski kent merkezinde nitel araştırma yöntemleri kapsamında kullanılan veri toplama teknikleri ile elde edilen bulgular, sırasıyla kent kimliği unsurları ve kent belleği ele alınarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, varsayımların bulgular üzerinden tartışılması ve eski kent merkezinin kimlik ve bellek unsurları kapsamında irdelenmesi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca mekânsal düzlemde başta Kaleiçi ve Delikliçınar çevresi olmak üzere eski kent merkezi alanında yer alan 7 mahallenin özelinde değerlendirmeler ortaya konmaktadır.

Dünyada son birkaç yüzyıllık dönemde demografik ve ekonomik büyümeyle beraber surların içindeki kent yaşamı, kesin biçimde terk edilmiştir. Buna karşılık savaş tehlikesinden uzaktaki coğrafi konumu ve özellikle depremlerin etkisiyle, Denizli'nin surların içinde yer alan bir kent yapısını çok uzun zaman önce terk ettiği bilinmektedir. Kale duvarları içinde korunan tek kısım, kentin ekonomik merkezi Kaleiçi olurken, su kaynaklarının da varlığı ile kentsel alan, Kaleiçi çarşısının etrafına ve özellikle de güney kesimindeki Çınar bölgesine doğru geniş ve seyrek bir yerleşimle yayılmıştır.

Ankara ve Antalya hatta örneklerde incelenmeyen Bursa, Eskişehir gibi kentler de örnek verebilir ki eski kentin yakınında yeni bir yerleşim olarak gelişen kentsel büyümenin, eski muhitlerdeki tahribatı bir ölçüde azalttığı gözlenmektedir. Antalya'da Kaleiçi'nin surlarla korunmuş olması benzer biçimde Ankara'nın kale çevresinin tepelik yapısı, eski kenti 'yeni'sinden kısmen korumuştur. Edirne ise kentsel dokusunu bir ölçüde korumakla beraber kentte sivil mimari yapılara yönelik tehdit halen sürmektedir. Denizli'ye bakıldığında ise, geçmişte görenleri etkileyen yeşilliklerin içinde, bağılık, doğayla uyumlu ve bahçeli geleneksel evlerinden oluşan yapısının yok olmasının yanı sıra tarihi çekirdeğinde de tahribatın boyutları devasadır.

Sanayileşmenin erken dönemlerinde modernizmin, eski kenti *tabula rasa* olarak varsaydığı ve Paris örneğinde olduğu gibi geniş biçimde eskiyi yıkarak modern kenti kurduğu görülmüştür. Bu anlayış zamanla modernizmin içinde değişime uğrasa da Denizli açısından 1970'lerden 2000'lere kadar gelen süreç, eskinin yıkımında beis görülmemesi olmuştur. Denizli'de 1976 depreminden önce yatay yapılaşma yaygınken tezat şekilde deprem sonrası dikey ve sık yapılaşma artarak 7-8 katlı betonarme apartmanlar mantar gibi kent merkezini sarmıştır. Her ne kadar o zamanlar kentin

dışında kalan Bahçelievler bölgesinde deprem konutları yapılsa da esas olarak başka yere taşınmak yerine şehir, yine olduğu yerde büyümüştür. Bu doğrultuda, geçmişte Denizli'nin nüfusuna oranla oldukça geniş bir alana yayılan dokusu, hızlı kentleşme sürecinde tarihi yapının bir kenarda bırakılarak yeni bir alanda gelişme olanağını büyük ölçüde engellemiştir. Tarihi merkezin belirli bir yerde yoğunlaşmaktansa çok parçalı ve seyrek şekilde dağılması, bugün Denizli'de bilinen anlamda tarihi bir kent dokusunun yer aldığı çok sınırlı alanların da öbek öbek oluşmasından gözlenebilir. Altıntop, Atalar ve Saraylar mahallelerinde kentsel tarihi dokunun izleri birbirinden uzakta, kendi mahalle kozmolojisinde var olmaktadır. Sonuçta kent, bir bakıma ağacın gövdesinin içinden çıkan yeni bir gövde gibi eski/tarihi merkezin üzerinde büyümüştür.

Denizli'nin kimlik unsurlarında eski kent merkezinin rolü değerlendirildiğinde şaşırtıcı olmayan şekilde doğal kimlik unsurlarında oldukça sınırlı ancak yapay, tarihsel, sosyokültürel ve ekonomik unsurlar arasında kent merkezinin önemli bir yere sahip olduğu vurgulanabilir. Öncelikle doğal kimlik unsurlarında su varlığı başta olmak üzere, Denizli'nin horozu ve elverişli iklimin sunduğu bahçeler içindeki meyvelerden eser kalmazken bitki yapısı içindeki çınarlar ve yarım asırlık palmiyeler halen varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, geçmişten beri kenti ziyaret edenlerin tıpkı su varlığı gibi dikkati çeken doğal unsurlar arasındaki kentin yanı başında bulunan yeşil dağ sıralarına katılımcılardan dikkat çeken bulunmamıştır. Bu nedenle kent merkezinin apartman dokusu arasında dağların da algılanabilirliğinin kaybolduğu ilave edilebilir. Jeolojik yapının kente mirası olan depremler ise nüfusu eski kent merkezinden dağların yamaçlarına doğru taşımayı sürdürmüştür.

Yapay kimlik unsurları arasında en büyük kaybın kuşkusuz eski Denizli evleri olduğu vurgulanabilir. Günümüzde eski kent merkezinde, Altıntop ve Atalar mahallelerinde (birkaç örnekte Fesleğen ve Değirmenönü mahallelerinde bulunmaktadır) az sayıda kalan Denizli evi dışında tarihi kentsel dokunun tümünden bir yıkım sürecine maruz kaldığı gözlenmektedir. Bu durum yalnızca yapı özelinde değil, kentin mimari peyzaj ve dokusunu da bir bütün halinde olumsuz etkilemiştir. Aynı süreç, yalnızca sivil mimari örnekleri için değil çeşitli işlevlerde kullanılmış kamu yapıları için de geçerlidir. Geçmişteki haliyle günümüze kalan kamusal yapılar; neredeyse bir asırlık geçmişe sahip iki okul binası (Denizli Lisesi ve Gazi İlkokulu), restore edilen iki un fabrikası (Külahçioğlu ve Merzeci un fabrikaları), iki elin parmağını geçmeyen 19.yy ve 20.yy

yapımı camiler ve kentin Selçuklu dönemine giden tek eseri olan Vakıflar Hamamı'ndan ibarettir. Edirne'de Selimiye Camii, Ankara'da Kale, Anıtkabir, Atakule ve Antalya'da Yivli Minare anıtsal yapılar olarak kent kimliğine damgasını vurmaktadır. Denizli'de ise İnan (2014: 130)'ın "*ben başka yerde yokum diyen bir yapının eksikliği*" olarak tanımladığı üzere kentin silüetinde yer eden özgün yahut anıtsal *landmark* bir yapı bulunmamaktadır. Anıtsal yapılar olmaktan uzak olsa da mimari özelliğinin önüne geçen alışveriş niteliği ile Babadağlılar Çarşısı ve Delikliçınar Meydanı'ndaki Horoz heykeli kentin en bilindik yapıları arasında anılabilir. Bu yapıların varlığı, kentin kimlik öğelerinden olan tekstil ve horozu yansıtması bakımından da önemlidir.

Kamusal alanlar da yapılar gibi kimlikten silinme sürecine dâhil olurken kentin en eski iki meydanı (Bayramyeri ve Delikliçınar) ve Kaleiçi sokakları halen kurtulmuş olması bakımından kent kimliğini yansıtan önemli kamusal alanlardır. Bununla birlikte, kamusal kullanım da alanın varlığı kadar önemlidir. Bu noktada, çok merkezli kent yapısına sahip ve etrafındaki küçük yerleşimleri yutarak büyüyen kentlerde, tarihi kent merkezi ile büyüyen kentin bağının giderek zayıfladığı vurgulanabilir. Manzelat ve Oktay (2019) kent merkezlerinin yaşanabilirlik düzeyinin kent kimliği üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda kent merkezlerinde yaşanabilirliğin sağlanmasında mağazacılık temelinde ticari etkinliğin, erişimin ve kentlilerin zaman geçirebileceği ortamların olmasının gerektiği üzerinde durulmaktadır. Öncelikle, yaya hareketliliğini destekleyen kentsel ulaşım planı eski kent merkezleri için oldukça önemli bir konudur. Hareketlilikten yalnızca sokak ve caddelerin değil meydanlar, parklar vb. tüm kamusal alanların kullanılması anlaşılmıştır (Uluç ve Altınöz, 2015: 225). Denizli'de eski kent merkezinde ticari kaygılara ve trafik düzenindeki aksaklıklara dönük sıkça eleştiriler olduğu gözlenmekle beraber 2000'li yıllarda, kamusal alanlarda kentlilerin kullanımı lehine daha fazla düzenleme gerçekleştirildiği söylenebilir. Bunlar arasında en bilinenleri ise Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'nın özel araç trafiğine kapatılarak kaldırımların genişlemesi ile yayalar için daha yaygın bir hareket alanı sağlanmasıdır. Haricinde Bayramyeri Meydanı, vilayetin bulunduğu alan (Atatürk Parkı önü) ve Delikliçınar Meydanı'nda belediyenin ön kısmı, yayaların lehine olacak şekilde son 10-15 yılda yeniden düzenlenmiştir. Bunların yanında son yıllarda DBB/KUDEP eliyle restore edilen eski yapılardan bazılarının kamusal bir mekâna dönüşmesi olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Sivil mimari örnekleri arasında Balcı Konağı, Konyalıoğlu Evi, (Mavi Ev) ayrıca Külahçioğlu ve Merzeci un fabrikalarının binaları bu

kapsamda örneklendirilebilir. Buna karşılık olumsuz örnekler de mevcuttur, örneğin kent merkezine yakın konumdaki neredeyse bir asırdır aynı işlevi gören Denizli Atatürk Stadyumu'nun yıkılması planlanmaktadır¹³⁴.

Tarihsel kimlik unsurunda, geçmiş medeniyetlerin kent merkezinde hemen hiçbir izinin kalmadığı öncelikle vurgulanabilir. Selçuklu'ya ait izlerden yalnızca hamam, küçük bir kısmı görülen kale duvarları ve 20 yıl önce yıkılıp yerine yenisi yapılmış olan Ulu Cami'den söz edilebilir. Osmanlı döneminin ise ancak son yarım asırlık dilimine ait az sayıda cami ve sivil mimari örneği elde kalmıştır. İzlerin kaybolması sürecine, sivil ve idari nitelikteki Cumhuriyet Dönemi yapıları da eklendiğinde, kent merkezinde tarihsel kimliği yansıtan tek unsurun dokusu bozulmakla beraber işlevi devam eden Kaleiçi olduğunu söylemek mümkündür. Denizli'de çok yakın geçmişe dair izlerin dahi giderek silikleştiği bir durumda geçmişle bağ kurma ihtiyacının desteklenmesi oldukça önemlidir. Bu kapsamda, geçmişle bağ kurmaya dönük son yıllarda yürütülen çalışmalara bakıldığında, eldeki son kalan tarihi yapıların restorasyonu haricinde kent merkezindeki çalışmaların sınırlı kaldığı vurgulanabilir. Yalnızca, son yıllarda gerçekleştirilen Ahilik haftası etkinlikleri geçmişi hatırlamak bakımından DBB'nin bu alandaki önemli bir girişimi olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber, kent merkezinde yer almasa da Denizli'nin tarihsel kimliğinde en büyük kazanımın, 2000'lerde kazı çalışmalarının hızlanmasıyla adeta yeniden doğan Laodikeia olduğu vurgulanabilir. Kentin geçmişini saklayan ve yitirilmiş bir kimlik unsuru olarak S. Uysal'ın ifadesiyle 'kazdıkça güzelleşen' Laodikeia, Prof. Dr. C. Şimşek'in öncülüğünde Denizli kent tarihi için bu yüzyılın en önemli kazanımlarımdan biri olmuştur. Bu çalışma aynı zamanda, kentteki üniversite ve yerel yönetim iş birliğine olumlu bir örnektir. Son yıllarda antik kentte düzenlenen kamuya açık etkinliklerin kentin Laodikeia ile bütünleştirilmesine yönelik başarılı örnekler olduğu belirtilebilir.

Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda büyükçe bir köy görünümünde, 10 bin dolayındaki nüfusu ile küçük bir Ege kasabası olan Denizli, günümüzde Ege'nin en büyük ikinci kenti olarak büyükçe bir sanayi şehri konumuna gelmiştir. Bu durumun etkisiyle sosyokültürel kimlik unsurlarında genişçe işlenen demografik ve sosyal yapıda, eski kent merkezinin; MİA'nın yaygınlığı, sayısı artan apartlar ve görece ucuz kalan

---

¹³⁴ Detaylı bilgi için bkz. <https://www.denizli24haber.com/haber/Denizli-Ataturk-Stadyumu-Yikiliyor-14534> (01.11.2022)

konut fiyatları/kiraları nedeniyle kente dışarıdan gelen nüfus tarafından mecburen tercih sebebi olduğu belirtilebilir. Türkiye genelinde de gözlemlenebilen bu durum, köksüzlük hissiyatını taşımakla beraber eski kent merkezlerini kentin yerlilerince sadece gündüz saatlerinde kullanılan veya kullanımı zamanla seyrekleşen bir konuma getirmektedir. Diğer sosyokültürel kimlik unsurlarına bakıldığında ise başta gelenek ve inanışlar olmak üzere pek çoğunun zamanla aşınmasına karşılık, içerisinde spor, gastronomi gibi başlıklarda halen bir aidiyet göstergesi olarak varlığını güçlü biçimde sürdüren kimlik öğeleri bulunmaktadır. Bu örnekler arasında Denizlispor, Zafer Gazozu, Denizli kebabı vs. dile getirilebilir.

Denizli kent kimliğinin ekonomik unsurları arasında başta tekstilin sürüklediği sanayi kimliğinin; sanayileşme olgusunun kentin ve eski merkezin yapısında büyük değişimleri beraberinde getirmesi bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir. Başta Kaleiçi olmak üzere ticaretin merkezi olan Bayramyeri bölgesinden Denizli'nin önde gelen sanayicileri çıkmıştır. Aynı zamanda, geçmişte kent merkezinde olup sonrasında istasyon altına taşınan tabakhaneler de başta tekstil olmak üzere farklı sanayi kollarına yönelen insan gücünü ve birikimini olgunlaştırmıştır. Bunlara ek olarak, Sümerbank İplik Fabrikası'nın ve başta Babadağ olmak üzere çevredeki ilçelerden (Buldan, Kızılcabölük, Tavas, Çal vb.) kent merkezine göçen girişimcilerin rolü de unutulmamalıdır. Geçmişte sokaklarından dokuma tezgâhı sesleri gelen kent merkezinde günümüzde Babadağlılar Çarşısı ve (eski) İstasyon Caddesi üzerindeki ev tekstili mağazaları dışında, kentin tekstil varlığını yansıtan bir unsur neredeyse kalmamıştır. Bu bakımdan kentin kimliğini yansıtan ve hafızayı pekiştiren bir tekstil müzesinin eksikliği ortaya çıkmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da geçtiğimiz yüzyılda tekstil sanayisi ile öne çıkan pek çok kentte tekstil müzeleri bulunmaktadır. Öyle ki geçmişi 19.yy'a kadar uzanan tekstil müzeleri bile bulunmakta olup bazıları ulusal ve uluslararası çapta tanınırlığa sahiptir (Özdemir, 2007: 257-258). Türkiye'de geçmişten beri var olan etnografya müzelerinde tekstil ürünlerine dair kültür eserleri sergilenmekle birlikte, tam manasıyla açılan ilk (ve halen tek) tekstil müzesi, Bursa'daki Merinos Tekstil Tarihi Müzesi'dir. 2000'lerin başından itibaren Denizli'ye kent müzesi ile birlikte bir tekstil müzesi kazandırılmasına dönük çalışmalar, 2022 yılı itibarıyla halen hayata geçmemiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir konu da Denizli'nin tekstil ve endüstriyel kimliğini, bellekte belirgin biçimde yansıtan Sümerbank'ın yokluğu önemli bir kayıp olmuştur. Bu endüstriyel miras, eski kent merkezinin yanı

başında, lüks konut, ofis ve ticari alan haline getirilerek melez mekâna dönüştürülen olumsuz bir örnek olmuştur. Avsan vd. (2020: 1015-1016) ifadesiyle Sümerbank Denizli İplik Fabrikası, kentin sosyal hayatındaki yeri ve taşıdığı endüstriyel miras tartışılmaksızın kent belleğine olan katkısının üzerinde durulmayıp yıkılmıştır. Böylece hatırlamanın en önemli unsurlarından mekân yitirilmiştir.

Sanayi kimliğinde tekstil haricinde artık Kaleiçi'ndeki zanaatları giderek sönükleşse de kentin sanayileşmesinde rol oynayan; günümüzdeki bakır tel ve kablo firmalarının temeli olan bakırcılık ile haddehanelerin temeli olan demircilik oldukça önemlidir. Daha büyük üretim yapılarına evrilen bu sektörler, geçmişi Kaleiçi'ne dayanan üretim kolları olarak kent ekonomisinde ihracatçı yapısıyla önemli bir yer tutmaktadır. Bunların dışında, kente özgü keçecilik, semercilik, tabaklık, ayakkabıcılık gibi üretim kollarının zamanla etkisini yitirdiği böylece kimliğin bir parçası olmaktan uzaklaştığı ve kaybolduğu görülmektedir.

Denizli'nin ekonomik kimliğinde yer tutan önemli bir başlıkta Pamukkale ören yeri, antik kentler ve Karahayıt'taki kaplıcalar sayesinde turizm olmuştur. Buna karşılık, kente bu denli yakın turizm değerlerinin kentliler açısından erişilebilirliği ve kente yaptığı katkının boyutu soru işareti halindedir. Katılımcılarla yapılan görüşmelerde ortaya çıkan manzarada kentin en önemli kimlik öğelerinden olan Pamukkale'nin geçmişten bugüne kent yaşamındaki konumunun farklılaştığı görülmektedir. Geçmişte İl Özel İdaresi'nin tasarrufundaki Pamukkale, eskiden Denizli halkının mesire yeri gibi kullandığı, kent halkıyla iç içe olan bir bölge iken günümüzde kentten koparılmış, sadece turistik bir değer olarak korunan, kent yaşamına uzak kalan bir yer olmuştur (Yoldaş, 2017). Bugün Pamukkale, Denizlililer için neredeyse Türkiye veya dünyanın bir köşesindeki doğal-tarihi bir kültür mirası gibidir. Yalnızca dışarıdan tanıdıkları geldiğinde bu vesileyle ziyaret ettiği ya da yüksek giriş fiyatları ve turistik yapısıyla uzak durmayı tercih ettiği bir yerdir. Örneğin Pamukkale'ye kıyasla çok daha geniş bir alana yayılan bir diğer kültür mirası Angkor Wat'a tüm Kamboçya vatandaşlarının girişi ücretsizdir. Turistlerin ciddi giriş ücretleri ödemesine karşılık yörede yaşayan pek çok kişinin serbestçe piknik yaptığı, alandan istifade ettiği gözlenebilir. Buna karşılık günümüzde Denizli'nin en önemli kimlik değerlerinden olan Pamukkale'nin, KTB'nin kiraladığı özel bir şirketin işletiminde, kente dönük ekonomik ve kültürel katkısı sınırlı kalmaktadır.

Ulaşım konusunda ise kentin özellikle kıyı bölgelerini iç kesimlere bağlayan bir geçiş noktası rolünün artarak sürdüğü belirtilebilir. Bu durum şehirlerarası karayoluna oldukça yakın bir konumda bulunan kent merkezindeki ulaşım ve trafik yükünü olumsuz etkilemektedir. Buna karşılık son dönemde ana merkezi *bypass* eden yolların açılmasıyla trafik yükünün hafiflediği ilave edilebilir. Ulaşım konusunda eski kent merkezini etkileyen önemli bir başlıksa, kentin karşılama mekânlarının merkeze yakın olmasıdır. Kentin karşılama merkezleri olan otogarlar başta olmak üzere kısmen de tren garlarının kent içinde hatta merkeze yakın olması, Türkiye genelinde 2000’li yıllarda terk edilen bir uygulama olmuştur. Çoğu kentte yeni yapılan otogarlar şehir dışı noktalara yapılarak otogardan ulaşım servisler ve çoğunlukla toplu taşıma ile sağlanmaktadır. Buna karşılık Denizli, istisnai denebilecek şekilde otogarı, kent merkezine yakın bir konumda şehir içinde tutan bir kent olmuştur. Bu durum, kent merkezinde trafiğin ağırlığının artmasına yol açmakla beraber ilçelerden gelenlerin ve yerli-yabancı turistlerin kent merkezine erişimi açısından avantajlı bir durum olarak değerlendirilebilir.

Kimlikten bellek konusuna geçildiğinde, Denizli’nin kent tarihindeki birikimli yıkım sürecinin şekil ve boyutları değişmekle birlikte eski kent merkezi özelinde süregeldiği görülmektedir. Uysal (2017) Denizli’yi nitelerken kadim geçmişinden günümüze ulaşan anlamlı bir bütünlükte bir şeyin bulunmadığını, sanki dün kurulan bir kent gibi görüldüğünü ifade etmektedir. Belleğin korunmasında öne çıkan bir nokta da toplum bilinci ve farkındalık olmaktadır. Sonuçta belleğin bilincine ve farkına varılmayan bir toplumsal yapıda, nelerin hatırlanmak istendiği muğlaktır. Dolayısıyla toplumun oldukça ayrışan değer yargıları ve gelecek tasavvuru içinde olması, unutmayı kolaylaştıran bir gidişata yol açmaktadır (Uludağ ve Aycı, 2016: 761). Denizli’nin bu denli geçmişini yok ederek ve tümünden silerek yoluna devam etmesinde kent kültürü ve kentlilik açısından toplumun eksikliğini sebep gösteren eski belediye başkanlarından Z. Tıkıroğlu (2005: 40), suçun toplumda olduğunu vurgulamıştır. Denizli’de kentsel kimliğin ve belleğin yitiminde kent halkının duyarsızlığı STK’lara da yansımıştır. Denizli Mimarlar Odası dışında kente yönelik müdahalelere ses çıkaran etkin başkaca bir STK veya sivil oluşumun bulunmadığı belirtilebilir. Sahiplenmedeki bu eksikliğin aksini gösteren örnekler çok azdır. Ünver Dirlik (2022)’in dikkat çektiği üzere Denizli Lisesi’ne yönelik girişime mezunların itirazı sayesinde lise binasının işlevini yitirmesinin önüne geçilebilmiştir. Fakat mezunların itirazına karşılık Vali Vefki Ertür

Kız Meslek Lisesi'nin yıkımının önüne geçilememiştir. Taş atölyelerin ise uzun çabalar sonucu yıkılmaktan kıl payı kurtularak bugün kent müzesine dönüştüğü bilinmektedir.

Kent belleğinin korunmasında, Denizli'de öne çıkan büyük eksikliklerin başında; bütüncül ve kapsamlı koruma politikalarının bulunmayışı ve geçmişten bugüne yürütülen sınırlı düzeydeki koruma çalışmalarının yetersizliğinin geldiği vurgulanabilir. Bütüncül planlama eksikliğine ilave olan sorunlardan biri de Denizli'de eski kent merkezindeki idari yapılanma durumudur. Denizli'nin büyükşehir statüsünü almasıyla beraber, 2014 yılında kurulan Pamukkale ve Merkezefendi belediye sınırlarının eski merkezi 'bıçak' gibi ikiye bölmesi söz konusudur. Öyle ki kentin en önemli ikinci meydanı konumundaki Delikliçınar Meydanı'nın bir köşesi, öbür köşesinden başka bir belediye sınırı ile ayrılmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Bulvarı boyunca devam eden idari ayırım, buradan İstasyon kavşağına kadar sürmektedir. 2014 yılında kurulan ilçe belediyelerinin büyükşehir belediyesi ile yetki paylaşımı da ayrı bir idari karmaşa konusu olmuştur. Yıllar içinde idari yapılanmanın daha benimsenir hale gelmesi söz konusu olsa da eski kent merkezinde bütüncül planlama için halen güçlülere yol açması oldukça muhtemeldir. Ankara'da Altındağ, Antalya'da Muratpaşa belediyeleri sınırlarında yer alan eski kent merkezleri düşünüldüğünde Denizli'de yapının parçalı kalmış olmasının, kente özgü uygulama farklılıkları ortaya çıkarması söz konusudur. Bu nedenle, 20 m genişliğinde bir caddeyi geçince sokak levhaları gibi kentsel donatıların yanında hizmet ve uygulama farklılıkları gibi pek çok ayrışmanın gözlenmesi mümkündür. *“Belediyeler arası yetki karmaşası oluyor, geçenlerde bile yetki karmaşasına şahit olduk. Parkın boyanması Pamukkale Belediyesi'nde iken sehven bakımını DBB yetkilileri yaptı orada anlaşıldı hata olduğu.” (K 30)*

Belediye Meclisi'nin 2008 yılında mahalle sayılarındaki eksiltme ve toplulaştırma kararı, idari açıdan elverişli bir kurgu gibi gözüke de yer kimliği açısından olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Denizli'de kaybolan mahalle ve yer isimlerinin bellekteki yerlerini niteleyen yapılardan geriye sadece camiler kalmıştır. Uçancıbaşı, Hatipoğlu, Çaybaşı, Bayramyeri, Günbattı, Musa, Kayalık camileri bugün resmiyette haritadan silinen mahallelerinin halen isimlerini yer kimliğinde belirten yapılardır. Ancak, son yıllarda kentin ileri gelen hayırseverlerinin okul, cami gibi kamusal yapılara bağışlarda bulunmasıyla isimlerinin verilmesi sonucu yer isimlerinin değişmesi söz konusudur. Mahalle ve kamusal yapılardaki isimlerin

silinmesine karşılık cadde isimlerinde, eski isimlerin büyük ölçüde korunduğu ifade edilebilir. Yalnızca Enverpaşa Caddesi'nin büyük bölümü ve İstasyon Caddesi'nin tamamı Gazi Mustafa Kemal Bulvarı adıyla birlikte Delikliçınar'dan İstasyon kavşağına kadar yekpare bir cadde olarak düzenlenmiştir. Bu değişimin haricinde cadde isimlerinde belirgin değişimler görülmezken sokak isimlerinde numaralandırılmaya gidilmesi sonucu önemli sayıda yer adının ortadan kalktığı belirtilebilir. “(Altıntop'ta) *Dımışkı Sokağı'nda dünyaya geldim.*” (K 16).

Kentin hızlı sanayileşme süreci ve buna paralel büyüyen ekonomisinin tarihi miras üzerinde yıkıcı bir etkisi olmuştur. Hızlı kentleşmeye eşlik eden plansız büyüme ve koruma bilincinin gelişmemiş olması da tarihi dokuda tahribatı beslemiştir. Koruma kavramıyla oldukça geç tanışan Denizli'de bu yaklaşımın ilk örneği Pamukkale'nin 1988'de UNESCO mirasına dâhil olma süreci ile başlamaktadır. Bu dönemde düzenlenen ulusal çaplı Pamukkale Sempozyumu ve devamındaki gelişmeler, 90'lı yıllarda birtakım koruma girişimlerinin başlangıcını teşkil etmiştir (Uysal, 2017: 106-107). Bu süreç 2000'li yıllara kadar devam ederken nihayet bu yıllardan itibaren kentteki karar alıcı makamlar, tarih ve kültür turizmi potansiyeli ile kent kimliğini korumaya dönük duyarlılığın görece artmasıyla tarihi mirastaki tahribatın önüne geçmek üzere adımlar atmıştır (Başoğlan Avşar, 2014: 177). “*İnsanlarda tarihi koruma bilinci çok geç uyandı. Koruyalım, ellemeyelim demeye başladık. Antikacı dükkânları açılmaya başladı, insanlar ilgi duyuyor. Eskiden o bilinç yoktu, eskiciler gelir yeni malzemeye değiştirir giderlerdi.*” (K 19)

Koruma hassasiyetindeki artışa karşılık nelerin “nasıl ve ne şekilde?” korunacağına dair tartışma halen devam ederken bir yandan kent merkezindeki yıkım olgusu da sürmektedir. Bu bağlamda Denizli'de neyin, nasıl korunacağı dâhil olmak üzere pek çok konuda söylem birliğinden uzak ve ihtilafli olduğu ifade edilebilir. Belediyenin kuruluş yılı, 15 veya 16 Mayıs söylemi gibi en temel tarihsel gelişmelerde dahi bir ihtilaf söz konusudur. Örneğin geçmişte eski Denizli evlerini yok eden yapılaşma süreci şimdiyse 1950'lerden sonra yapılan sivil mimariyi ortadan kaldırmaktadır. Avsan ve Gökmen (2017: 43-44)'e göre kent merkezinde konut alanlarının bir bölümü doğrudan ticari nitelikli alana dönüşürken bir kısmı da daha nitelikli iş merkezi yapılmak üzere yıkılmaktadır. Eski kent merkezinde apartmanlaşma furyası öncesi ara dönemin niteliklerini yansıtan ve yer yer özgün nitelik taşıyan

betonarme özellikteki ilk az katlı yapılar da yıkıma uğrayıp kent belleğinden silinmektedir. Denizli kenti eski Denizli evlerinde yaptığı yıkım hatasını tekrar etmektedir.

Aslan ve Kiper'in belirttiği (2016: 899) gibi kent kimliği ve belleği konusunda ülkemizde ve dünyada gerçekleştirilen farklı çalışmalarda kent kimliğinin korunması ve belleğin yaşatılması noktasında en önemli görevin kurumsal açıdan yerel yönetimlere düştüğü sıklıkla dile getirilen bir durumdur. Bu kapsamda, başta ulusal ve uluslararası oluşumların yerelde yürüttüğü çalışmalar söz konusu olmakla birlikte, yerel yönetimlerin öncü olmadığı ve sürece etkin katılım sağlamadığı girişimlerin de eninde sonunda hedeflenen yere varamadığı vurgulanabilir. Denizli'de de bu durumun sayısız örneği olmakla beraber en son kent müzesi yapımının güncel bir örnek teşkil ettiği söylenebilir. Kente müze kazandırmak amacıyla aktif biçimde bir dernek kurulmasına ve DMO'nun girişimlerine karşılık müzesiz¹³⁵ Denizli'nin müzeye kavuşması nihayet DBB'nin 2022'de adım atmasıyla beraber ancak 2023 yılında gerçekleşecektir.

Belediyenin bellek alanındaki yaklaşımı incelendiğinde stratejik planlar ipuçları sunmaktadır. 2015-2019 DBB Stratejik Plan'da belediye çalışanlarınca yanıtlanan ankete göre belediyenin öncelik verilmesi istenen sorun başlıkları arasında trafik sorunu, otopark sorunu, toplu taşımanın yaygınlaştırılması gibi başlıkların öne çıktığı görülmektedir. Öte yandan kentlilerce yanıtlanan kentteki problemler alanlarının sorulduğu ankette, trafik, otopark vb. eksikler başta gelmekle beraber; kentlilik bilinci eksikliği, müze bulunmaması gibi başlıklar da kendine yer bulmuştur. Bu kapsamda kentlilerce talep edilen çalışmalar arasında meydan düzenlemeleri, kent müzesinin kurulması gibi öneriler iletilmiştir (DBB, 2014: 33-35). Bunun devamında DBB (2014: 60), 2015-2019 Stratejik Plan'da "*İlbade Mezarlığı kazı, restorasyon, çevre düzenlemesi ve temizlik çalışmaları, İlbade Mezarlığı'na Türkiye'nin en büyük açık hava Türk Tarihi Müzesi'nin yapılması, Kaleiçi'nin tarihi dokusunun canlandırılması, Hisar Surları restorasyonu, Kervansaray Restorasyonu, Tarihi Denizli Evleri'nin ve ilçelerdeki tarihi evlerin restorasyonu...*" ifadesiyle eski kent merkezine dönük bir takım somut projeler açıklanmıştır. Bununla beraber en son planda (2020-2024) bu şekilde bir somut çalışma önerisine rastlanmamaktadır. Öte yandan, hâlihazırda

---

¹³⁵ Kent içindeki Atatürk Evi Etnografya ve Bez Bebek Müzesi'nin geniş anlamda bir müze tanımından uzakta oldukları rahatlıkla belirtilebilir.

DBB'nin Kaleiçi'ne yönelik cephe yenileme ve sokak sağlıklılaştırma çalışmaları ise halen devam etmektedir. Denizli'nin Geleceği (Denizli Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı, 2009) çalışmasında, kent merkezinin canlandırılması için kültür ve turizme yönelik bir dönüşüm kurgusu benimsenmektedir. İsmen atıf yapılmasa da turizm soylulaştırması kapsamında değerlendirilebilecek bu yaklaşımda; kent çevresindeki var olan turizm potansiyelini merkeze çekmek için ulaşım altyapısında güçlendirme, müzeler, kültürel etkinlikler, eğlence ve boş vakit etkinlikleri için mekânlar, yerel lezzetleri içeren yeme-içme mekânları, mimari yönden zengin tasarımlar geliştirmek vs. gibi başlıklarda çalışmalar yürütülmesi öngörülmektedir. Ayrıca, Kaleiçi'nin ticari canlılığının sürdürülebilmesinin de önemi vurgulanmıştır.

Eski kent merkezinin canlandırılmasına dönük oldukça revaçta olan turizmin kurtarıcı rolü de kentin yerel yönetimince inkâr edilmemektedir. Kent merkezine turistleri çekebilme ve bunun sağlayacağı ekonomik getiriye ulaşmak için kent merkezindeki cazibe merkezlerinin artırılması hedefine mevcut stratejik planda yer verilmektedir (DBB, 2019: 53). Öte yandan yerel aktörlerce, turizm soylulaştırmasının Denizli eski kent merkezinde ne çerçevede uygulanabilir olduğunun ve kent kimliği ile belleğine katkı sunan bir çerçevede ele alınmasının önemi üzerinde henüz durulmadığı belirtilebilir. Engincan (2016: 252) ise Denizli'de sanayileşme ile başlayan sürecin kent kimliğini meydana getiren özgün unsurların yitirilmesine veya içinin boşaltılarak turistik bir öge haline getirilmesine yol açtığını ifade etmektedir. Buna karşılık, Denizli'nin eski kent merkezi 'turistleşmeden' yahut Antalya, Ankara gibi daha kitlesel bir turizm hareketliliği olanağından henüz uzaktadır. Bazı gastronomik ürünlerin, Babadağlılar Çarşısı'nın, düzenlenen Kaleiçi'nin ve yapılmakta olan müzenin kente, hem esnafın hem de yerel idarenin arzu ettiği turizm hareketliliğini sağlayacağını da değerlendirmek güçtür. Bununla birlikte, Denizli'nin henüz turistleşmemiş olması kentin sürdürülebilir bir patikada kültür turizminin getirilerinden faydalanma potansiyelinin bulunduğunu da göstermektedir.

Engincan (2016: 257-258)'ın yürüttüğü çalışmada; küreselleşme etkisinde ortaya konan vizyon (olarak nitelen) projelerin çoğunlukla kent mekânında ayrışmaları beslediği, bu kapsamda çeşitli gelir gruplarının kentin farklı kesimlerinde vakit harcadıkları gözlenmiştir. Özellikle alt ve orta gelir grupları için Bayramyeri, Kaleiçi ve Çınar bölgelerinin boş vakit etkinlikleri ve ticari aktivite için oldukça önemli olduğu ve

bir nevi Denizlili olmakla eşdeğer tutulduğu aktarılmaktadır. Buna karşılık, orta üst ve üst gelir grubuna daha fazla hitap eden Forum Çamlık AVM, Çamlık bölgesi gibi alanların dar gelirli kesim için kent yaşamında bir karşılığı bulunmamaktadır.

Eski kent merkezinde ise öncelikle Kaleiçi'ndeki durum değerlendirildiğinde, 1970'lerden itibaren 2000'li yıllara kadar bölgenin fiziksel yapısı hızla bozulurken, ekonomik açıdan yaşadığı gerileme de Kaleiçi'ni çöküntü alanına dönüşmenin kıyısına getirmiştir. Yerel yönetimin 2000'lerde fiziksel yapıya dönük adımları, esnafın nispeten bilinçlenmesi, Kaleiçi Derneği'nin (cılız da olsa) girişimleri ve hepsinden önemlisi koruma bilincindeki gelişim, Kaleiçi'ndeki gerilemeyi en azından hafifletmiştir. Geçmişte yıkımında hiçbir beis görülmeyen kale duvarlarının ve kapılarının şimdi yeniden ortaya çıkartılması veya canlandırılması fikrine doğru geline süreç, çok geç kalınmakla birlikte geçmişten farklı bir yaklaşımı göstermesi bakımından önemlidir.

Kaleiçi'nde diğer tüm tarihi mekânlarda olduğu gibi bütüncül planlamanın eksikliği ve ihtiyacı göze çarpmaktadır. Bu durumda, başat aktör olmakla beraber tek başına belediyenin (ilçe ve büyükşehir) proje ortaya koyup uygulamaya çalışması yeterli olmamaktadır (Özgür ve Savaş Yavuzçehre, 2008: 363). Kaleiçi'ni canlandırmaya ve düzenlemeye dönük hemen hemen tüm belediye başkanları döneminde kâğıda dökülen ya da dökülmeyen projeler ve niyetler ortaya çıkmıştır. Ancak farklı sebeplerle belirli fiziki düzenlemelerin haricinde kayda değer bir çalışma ortaya konamamıştır. Kaleiçi esnafındaki hâkim görüş, 1970'lerde Sebze Hali ve Belediye İşhanı'nın inşasından 2000'li yıllara kadar Kaleiçi'ne zarar verildiğidir. Son 15 yıllık dönemde yapılan çalışmaların ise Kaleiçi'nde genel durumu farklılaştırmamakla beraber fiziki açıdan olumlu katkıları olduğu takdir edilmektedir.

Günümüzde Kaleiçi'nde göze çarpan sorunların başında; etrafındaki dengesiz dağılan insan yoğunluğu, yaya ve araç trafiği ile otopark sorunu, geceleri yaşam belirtisi olmaması sonucu gece-gündüz dengesizliği, insanların alışveriş harici vakit geçirebilecekleri mekânların bulunmayışı gibi başlıklar sayılabilir. Bununla birlikte Kaleiçi'nin her daim bir kullanıcı kitlesi olduğunu söylemek mümkündür. Kaleiçi giyim kuşamın olduğu kadar yeme içmenin de kentliler açısından önemli bir mekânı halindedir. Ayrıca son yıllarda bölgeyi keşfeden bir unsur da iç turizm olmuştur. Kaleiçi'nin hemen dışındaki Sarayköy Caddesi üzerinde bulunan kebabçılar, Denizli

kebabının giderek tanınmasıyla birlikte bölge için önemli bir ziyaret noktası haline gelmiş ve muhitin çevresini değiştirmeye başlamıştır.

Kaleiçi'nde temelde perakende esnafı ile zanaatkârlar arasında net bir ayırım gözlenmektedir. Yıllar içinde zanaatların gözden düşmesi, perakende lehine Kaleiçi'nin mekânsal organizasyonunu değiştirmektedir. Usta-çırak ilişkisine dayalı zanaat uğraşı, ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle geriden çırak yetişmediği için neredeyse son demlerini yaşamaktadır. Tarihi çarşı için büyük kayıp olan bu durum, zamanla bölgenin tamamının kuyumcu, hazırgiyim, ayakkabı perakadensi vb. gibi zanaat dışı mesleklerin hâkimiyetine geçeceğine işaret etmektedir.

Kaleiçi'nde en büyük eksikliklerin başında kente özgü ürünlerin neredeyse bulunmayışı gelmektedir. Bu bakımdan kentin tarihi çekirdeği olan Kaleiçi çarşısı zaten fiziksel özelliklerini büyük ölçüde yitirmenin yanında özgün ürün sunumunun dışında kalarak herhangi bir yerdeki çarşı görüntüsüne dönüşmektedir. Kaleiçi'nde Denizli'ye özgü satılan tek ürün Yatağan bıçağıdır. *“Ağırlıklı üretim Yatağan'da yapılıyor burada parlatma, bileme diğer işlemler yapılıyor. Sürmene yazanların %90'ını Yatağan üretiyor. Dünya'da bıçak üretiminde 13'üncü sırada, fakat tanınmıyor, acı bir durum.”* (K 7) *“Kaleiçi keşke kentin kimliğini muhafaza edebilecek tekstille, bakırcılıkla ilgili otantik unsurları koruyabilseydi.”* (K 2) *“Kuruyemiş şu anda Serinhisarlıların elinde, yol üstüne çok ciddi mağazalar açıldı ancak Denizli çarşısında bunlar yok. Kebapçuların yanında yeni yeni açanlar oldu, hareketi görüyoruz.”* (K 20) Kente özgü ürünlerin Kaleiçi'nde daha fazla alan kazanmasının, kentliler açısından her yerde bulabilecekleri standart ürünlerden ziyade özellikli ürünler nedeniyle Kaleiçi'ni daha fazla tercih edilir hale getirebileceği değerlendirilmektedir.

Kaleiçi'nde ticari faaliyetin bir önemli sorunu da ikinci neslin babadan devraldığı işini Kaleiçi'nde sürdürme düşüncesinden giderek uzaklaşması olmuştur. *“Benim kendi çocuklarım var başka yerde çalışıyorlar, buraya gelseler karınlarını doyuramazlar, bak saat 12 oldu daha doğru düzgün gelen müşteri yok. Bereket burası benim kendi yerim, kira derdim yok.”* (K 14) *“Çocuklar buraya dönmeyi hiç düşünmedi.”* (K 20) Öte yandan, burada zanaatkârların ve perakende satıcıların yaklaşımı ayrılmaktadır. Zanaatkârlar, yaptıkları işlerin gelişen şartlarla gözden düştüğü ve gençlerin artık mesleği sürdürmediği konusuna odaklanmaktadır. Bu nedenle kendilerinden sonra mesleklerinin sürmeyeceğini düşünmektedirler. Bununla birlikte

perakende esnafı içinse bölgenin sosyal ve fiziksel açıdan eksikleri ve dükkânların küçüklüğü gibi etkenler, gençleri çarşıda yer almaktan uzaklaştıran sebepler olarak aktarılmaktadır.

Denizli’de Kaleiçi-Bayramyeri bölgesinde daha sınırlı yer bulmakla birlikte zaman içinde Çınar’da ve Gazi Mustafa Kemal Bulvarı üzerinde yaygınlaşan ulusal zincir mağazaların, zamanla cadde mağazacılığında AVM’lere doğru yöneldiği gözlenebilir. Bu kapsamda bugün Çınar bölgesinde ulusal markalara ait perakende mağazaların giderek azalması ve yerini yerel markalara bırakması söz konusudur. Ayrıca Çınar bölgesi, özel eğitim kurumlarının yaygın oluşu ile önemli ölçüde bir öğrenci nüfusunun kullandığı bir mekândır. Bu durum, öğrenciye yönelik yerel ve küçük çaplı işletmelerin sayıca çoğalmasına yol açmaktadır. Yerel markaların sürdürülebilirliği de önemli olup bölgenin gelecekte çöküntü alanına dönüşmesine dönük tehlikenin uzak bir ihtimal olmadığı da ifade edilebilir. Kaleiçi-Bayramyeri bölgesini ayakta tutan düğün alışverişleri Çınar bölgesi için geçerli değildir. Ayrıca, Kaleiçi-Bayramyeri bölgesinin her hâlükârda alışveriş amaçlı ziyaret eden bir kentli profili olmakla beraber Çınar için bu durumun daha sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Denizli’de geçmişle şimdi arasında en fazla kıyas yapılan konu güven unsurudur. İnsanlar geçmişte homojen bir nüfus yapısında, etrafi tanımanın verdiği güvenlik hissine sahiptir. Ancak günümüzde yabancılaşma giderek artmıştır. Bu husus görüşmelerde sıklıkla iletilirken özellikle akşam-gece saatlerinde eski kent merkezinin güvenliği konusunda kaygılar dile getirilmiştir. Öte yandan katılımcılar arasındaki mahalle muhtarların tamamı akşam-gece saatlerinde ilave bir güvenlik sorunu bulunmadığını ifade etmişlerdir. Buna karşılık, gece-gündüz arasında mekânın keskin kullanım farklılığı, mahalleler özelinde daha belirgin bir sorundur. Kaleiçi’nden Çınar’a uzanan bir aksta, konut alanlarının bulunmadığı muhitlerin tamamı gece saatlerinde oldukça ıssızlaşırken gündüz kalabalığının yerini tutan mekân ve olanakların bulunmadığı göze çarpmaktadır. Bu durum başta güvenlik sorunları olmak üzere ticari hayatı da olumsuz etkileyen önemli bir sorundur. *“Gündüz güvenli, ben dükkânı camiye giderken böylece bırakır giderim ama gece sıkıntılı. Buraların ışıkları yanmıyor, gece burası berduş yuvası. Saat 9’dan sonra zifiri karanlık oluyor, gayrimeşru yaşayanların arayıp da bulamadığı ortam.” (K 6)* Çalışmada özellikle yaşı büyük katılımcılar hava karardıktan sonra Bayramyeri ve Delikliçınar meydanları ile çevresini tekin bulmadıklarını dile

getirmiştir. Bu kapsamda mekânlarda yapılan gözlemlerde Bayramyeri ve Delikliçınar meydanlarının gündüz saatlerinde kentlilerce yoğun biçimde kullanılmasına karşılık havanın kararmasıyla durumun tamamen değiştiğini teyit etmektedir. Hava karardıktan sonra eski kent merkezinde yapılan yürüyüşlerde; Bayramyeri ve Kaleiçi bölgesinin neredeyse bomboş vaziyette olduğu, Çınar bölgesinin ise apartlarda ikamet edenlerin ve göçmen grupların kullanımıyla nispeten belirli bir hareketliliğe sahne olduğu gözlenmektedir.

Son olarak mahalle özelinde değerlendirmelere gelindiğinde, çalışma kapsamında görüşülen mahalle muhtarlarının, ifade ettiği sorunların bir kısmının mahalle özelinde olurken çoğunluğunun birbirine benzer olduğu vurgulanabilir. Bu kapsamda, apartlar muhtarların en fazla dert yandığı konudur. Düzensiz yapılaşma, genelde kentin çevresi ve gecekondulaşma ile öne çıkarılsa da esasen eski kent merkezleri çarpık yapılaşmaya en fazla maruz kalan kentsel alanların başında gelmektedir. Düzensiz ve yoğun yapılaşmanın yanında apartların da katkı sunduğu izdihamda trafik ve otopark sorunları sıkça dile getirilmiştir. Ortak paydadaki bir diğer sorun yeşil alanlardır. Katılımcı muhtarlar, DBB'nin mahallelerinde katlı otopark inşa etmek istediğini buna karşılık, kendilerinin altı otopark üstü yeşil alan halinde bir düzenleme ile sorunun çözülmesinde ısrarcı olduklarını belirtmişlerdir. Bunların dışında muhtarla yapılan görüşmelerden edinilen ortak izlenim, tüm muhtarların bürokratik iş yükleri ve kısıtlı yetkileri nispetinde mahalledeki kentsel sorunlara çözüm getirme çabasında olduğudur. Bununla birlikte mahalle ölçeğinde kent kimliği ve belleğine yönelik sorunlara işaret ederek bunların çözümüne yönelik dolaylı da olsa katkıları olan muhtarlar bulunmaktadır.

a) Saraylar Mahallesi, Kaleiçi-Bayramyeri'ni içermesiyle kentin tarihi çekirdeği olması bakımından oldukça önemli bir konuma sahiptir. MİA olarak gelişen mahallede son yıllarda artan apartlar, geçici süre barınma sorununa yanıt olurken Birinci ve İkinci Sanayi'ye olan yakınlık düzensiz göçmenlerin artmasına yol açmıştır. MİA oluşu, ucuzluğu ve sanayiye yakınlığı gibi etkenlerle sayısı giderek azalan konut stoku da apart olarak dönüşüm geçirmeye devam ederken kalan apartmanların da artan oranda göçmen gruplarca kullanıldığı ifade edilmiştir. Tüm bunların yanında, Kaleiçi'ndeki sorunlara ek olarak, hallerin (Peynirciler, Sebze, Kasaplar halleri) durumu, trafik yoğunluğu ve yeşil alan yokluğu mahallenin en önemli sorunları arasındadır.

b) Sırapapılar Mahallesi'nin, Saraylar'a yakın olması sonucu MİA'nın mahalle üzerindeki yayılımı sürmektedir. Ayrıca çeşitli özel sağlık kuruluşlarının yaygın olduğu bir mahalle olarak önemli bir kentli hareketliliğine sahne olmaktadır. Bu durum, otopark sorunu, artan apart sayısı ve gündüzleri nüfus yoğunluğunu beraberinde getirmektedir. Mahallede birkaç tane eski sivil mimari örneği dışında geçmişle bağ kuran fiziki bir yapı artık kalmamıştır.

c) Topraklık Mahallesi; otogar ve MİA'nın baskısı altındaki bir mahalle olarak, yoğun göç alan mahalleler arasındadır. Mahallenin eski İstasyon Caddesi, Otogar ve Üçgen kavşağına yakın muhitleri konut alanından ticari alanlara dönüşmeyi sürdürmektedir. Buna karşılık geniş bir alana yayılan ve nüfusu 16-17 bin dolayında olan Topraklık, eski kent merkezindeki en kalabalık mahalledir. Mahallenin geçiş noktası üzerinde yer alması ciddi bir trafik yükünü beraberinde getirmektedir. Otogarın varlığı mahalle için özellikle bayram vs. gibi yoğun dönemlerde ciddi oranda araç ve insan trafiği oluşturmaktadır. Mahalleli tarafından otogarın varlığının olumsuz karşılandığı iletilmiştir. Geçmişe dair, belediye konservatuarı olarak restore edilen Külahçioğlu Un Fabrikası dışında herhangi bir yapının bulunmadığı mahalle, bu bakımdan en fazla tahrip edilen mahalleler arasındadır. Ayrıca çoğunlukla eski müstakil yapıların yıkılmasıyla yerine yapılan, sayıları giderek artan apartlar ise mahalledeki trafik ve otopark sorununu artırmaktadır.

d) 15 Mayıs Mahallesi'nin öncelikle ismindeki tarih bir tartışma konusu halindedir. Bunun haricinde, apartların sayıca fazlalığı ile Atatürk Caddesi üzerindeki araç kiralama firmaları, otopark ve trafik sorununu ağırlaştırmaktadır. Mahalle dışarıdan gelen göçlerle giderek özgün yapısını yitirmiş son kalan tarihi yapılar da kaybolma noktasına gelmiştir. 2008 öncesinde mahalleyi oluşturan Hatipoğlu, Uçancıbaşı ve Kayalık isimleri artık buradaki camilerde kalmıştır. Mahallenin önemli bir özelliği, vilayetin ve yapımı süren kent müzesinin yer aldığı eskiden tabakhane bölgesinin olduğu alanı içermesidir.

e) Altıntop Mahallesi, az sayıda sivil mimari örneği olmakla beraber tarihi dokunun varlığını sürdürdüğü bir mahalle olması bakımından öne çıkmaktadır. Delikliçınar Meydanı'na olan yakınlığı nedeniyle mahallenin MİA yayılımı baskısında olduğu, apartların da otopark, düzensiz göç gibi sorunlara yol açtığı aktarılmıştır. Mahallede önemli sayıda yayalaştırılmış sokak bulunmakta olup en bilinenlerinden olan

Meserret Sokak için Merkezefendi Belediyesi tarafından hazırlanan projenin uygulama aşamasına gelinmiştir.

f) Atalar Mahallesi, Delikliçınar Meydanı'na yakınlığı sonucu önemli ölçüde apart barındırmaktadır. Altıntop ile arasından geçen Lise Caddesi'nin tek yön olması sonucu Delikliçınar yönüne inmek için araçlar, mahallenin içinden geçen 1342. Sokağı yoğun biçimde kullanmaktadır. Otopark ve trafik sorunlarına karşılık, mahallenin eski dokusundan günümüze kalan eserler 3. Derece sit alanı olarak değerlendirilerek KUDEP tarafından kente kazandırılmıştır. Öte yandan, sayısı diğer mahallelere nazaran fazla olan eski yapıların ya metruk bir duruma gelmesi ya da yıkılarak apart yapılması, mahallenin başlıca sorunları arasında yer almaktadır.

g) Hacıkapanlar Mahallesi, kent merkezinde olmakla birlikte ağırlıklı konut alanlarının ve yerli nüfusun olduğu bir mahalle olarak, apart sayısı görece azınlıkta kalan bir mahallelerdir. Bu bakımdan nispeten diğer mahallelerden ayrılmaktadır. Öte yandan, mahallenin önemli bir kısmının eski kent merkezi olarak ele alınan bölgenin haricinde yer aldığı ifade edilebilir. Mahallenin en büyük sorunu, 15 Mayıs Mahallesi ile paylaştığı Atatürk Caddesi üzerinde yayılan, sayısı 100'ü aşan araç kiralama firmalarının dükkânlarıdır. Mahallede geçmişten günümüze ulaşan yalnızca 1902 yapımı Hacıkapanlar ve 1945 yapımı Hacı Baki Yağcı camileri bulunmaktadır.

Genel itibarıyla eski kent merkezini kapsayan mahallelerin durumu değerlendirildiğinde; üst ölçekte çözülmeyen sorunların yerelde mahalleye ihale edilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu doğrultuda, mevcut problemlerin gerek fiziksel gerek sosyal açıdan var olmayı sürdürdüğü ve geçici çözümler yerine etkin politikaların hayata geçirilemediği belirtilebilir. Mahallelerin ortak noktası olan sorunlar kümelenildiğinde; birbiriyle ilişkili olmakla beraber apartların, trafiğin, otopark ve yeşil alan yetersizliğinin eski mahalleleri en fazla baskı altında bırakan müşterek sorunlar olduğu değerlendirilmektedir.

Şekil 3.4. Eski kent merkezindeki mahalle sorunları ve ortak sorunlar kümesi

Öneriler kısmına geçmeden önce son kısımda çalışmanın temel varsayımlarının geçerliliği üzerinde durmak gerekirse, çalışmanın ilk varsayımı olan kent merkezlerinin kentsel kimlik ve belleği koruyup yaşatmak için hayati bir işleve sahip oluşu; dünya ve Türkiye örneklerinde olduğu kadar Denizli örneğinde de teyit edilmektedir. Günümüzde, kent kimliğinin görünür hale getirilmesi ve belleğin varlığı için üretilen çalışmalar eski kent merkezinde yoğunlaşmaktadır. Eski kent merkezleri, bölünmüş kent yaşamındaki ayrışan muhitlere nazaran farklı ekonomik ve sosyokültürel yapılara sahip kentlileri bir araya getirebilen yerlerdir.

Kentlerin geçirdiği dönüşümlerde sık rastlanan bir süreç yıkarak yapma temelli bir dönüşüm olgusudur. En bilindik örneği ile Hausmann'ın Paris'i dönüştürmesinde olduğu gibi 19.yy ortasından günümüze kadar dünyadan farklı kentler eskiyi yıkarak yeninin yapımına sahne olurken ülkemizdeki kentler de ölçüsü nispetinde bu dönüşüm anlayışından etkilenmiştir (Çetken, 2017: 94). Varsayım 2'de belirtildiği gibi dünyada ayrışan örnekler olduğu görülmekle birlikte Denizli ve Türkiye'deki pek çok kentin eski kent merkezleri önemli ölçüde tahrip edilmiş haldedir. Hatta Denizli'deki tahribatın boyutu neredeyse Varşova, Hiroşima gibi tümünden yıkıma uğrayan kentlere yakınsamaktadır. Bununla birlikte kentler, özellikle 80'li yıllardan itibaren artan biçimde tüketim temelinde gelişen kültür ve turizm endüstrisinin taleplerine göre tahrip olan tarihi kent merkezlerini yeniden cazibe unsuru haline getirme çabasına girmiştir.

Sonuçta, Kan Ülkü (2017: 26)'nün ifade ettiği gibi yalnızca alışverişe ve turistik etkinliklere indirgenen kentler giderek anlamsız ve kimliksiz bir konuma gelmektedir.

Denizli özelinde ise eski kent merkezinde kültür ve turizm endüstrisinin sınırlı varlığına karşılık eski merkezi tüketim temelinde ciddi oranda ticarileşmiş vaziyettedir. MİA'nın konut alanları aleyhine devam eden yayılımı, kalıcı konut üretiminin yerini apartlaşmanın alması gibi etkenler ticarileşme sürecine eşlik etmektedir. Yerel yönetim tarafından bakıldığında ise kent merkezinde ciddi kentsel dönüşüm çalışmaları ile yaşam alanları oluşturmak yerine kent merkezi halen düzensiz bir ticarileşmenin insafına terk edilmiş haldedir. Küresel ve ulusal zincir markalar, mekândan yeterli gelirin sağlanmadığını gördükçe yerini yerel firmalara bırakmakta bu durum kent mekânının işlevsel kullanımında farklılaşma getirmemektedir. Kent merkezindeki düzensiz ticarileşmeye en bariz örneklerinden biri Atatürk Caddesi üzerindeki sayısı 100'ü aşan araç kiralama şirketlerinin yerleridir.

Denizli'nin kentsel mekândaki dönüşümünde etkili olan dinamikler; 1970'lerde başlayıp 80'lerde hızlanan sanayileşme süreci olurken 90'lardan itibaren küreselleşmenin etkisinin giderek öne çıktığı değerlendirilmektedir (Savaş Yavuzçehre, 2011). Bu durum eski kent merkezi üzerinde de benzer şekilde etkili olmuştur. Özellikle 90'larda artan oranda küresel ve ulusal tüketim zincirlerinin Bayramyeri-Çınar aksını merkeze aldığı görülmüştür. Örneğin Denizli'nin halen aynı yerde faaliyet gösteren ilk McDonalds Restoranı 90'ların sonunda, Gazi Bulvarı üzerindeki 40'lı yıllarda şehir oteli olarak yapılan binada açılmıştır. 2000'li yıllarda ise AVM'lerin açılması ve kentin gelir düzeyi orta ve yüksek kesimlerinin giderek 'yukarı'daki Çamlık, Bağbaşı, Gerzele, Servergazi, Yenişehir, Adalet, Albayrak çevresi gibi yerlere yerleşmesi sonucu, eski kent merkezinin ulusal ve küresel çaplı tüketim zincirleri gözündeki değerini azaltmıştır. Bu durum günümüzde emlak değerleri ve kira fiyatlarında da kendini göstermektedir. Türkiye genelindeki örnekler de göz önüne alındığında özellikle 2000'li yıllarda büyük kentlerin eski kent merkezinden uzak kalan yeni cazibe noktalarının ortaya çıktığı ve lüks tüketimin konut alanları ile birlikte bu bölgelere yönlendiği görülmektedir. Bu doğrultuda Varsayım 3'te belirtilen kent merkezinden tedricen uzaklaşan bir kent görünümündeki Denizli'de, kimlik ve bellek unsurlarının da silinme sürecine eşlik ettiği kurgusun geçerliliği vurgulanabilir. Kentlileri eski merkezden soğutan pek çok etken bulunmakla beraber, ulaşım, otopark, -bilhassa hava karardığında- güvenlik,

yabancılaşma vs. gibi başlıklar sayılabilir. Bu durum kentin önemli bir genç nüfusunu barındıran üniversite öğrencileri için de bir ölçüde geçerlidir. Öte yandan, kentlilerin merkezden uzaklaşmasının son yıllarda tersine çevrilmeye başladığına dair belirtiler de bulunduğu unutulmamalıdır.

Varsayım 4'te öne sürüldüğü üzere Denizli'de kentsel kimlik ve bellek bağlamında en önemli ve belirleyici kurumsal yapı (büyükşehir) belediye(si)dir. Dünya ve Türkiye örneklerinde de belediyeler bu alanda öne çıkmakla birlikte, merkezi yönetimin, bölgesel idarenin öne çıktığı kentler de bulunmaktadır. Örneğin Antalya'da merkezi yönetimin, Edirne'de Vakıflar Genel Müdürlüğü ve valiliğin önemli rol oynadığı görülmektedir. Buna karşılık Denizli'de 1950'lerden itibaren ana kent belediyesi tek söz sahibi konumda olurken kent kimliği ve belleğine dair korumaya yönelik uygulamaların -2002'de yıkılan Ulu Camii örneği düşünüldüğünde- son 10-15 yıllık dönemde geliştiği vurgulanabilir. Bu dönemden itibaren kent kimliğindeki aşınmanın ve kent belleğindeki yıkımların halen sürdüğü gözlenmekle birlikte olumlu uygulamaların da sayısının azımsanmayacak düzeyde olduğu değerlendirilebilir. Bu bakımdan, eski kent merkezindeki kent kimliği ve belleğini etkileyen uygulamalara rant odaklı bakıldığı genellemesi teyit edilmemektedir.

Son olarak, eski kent merkezlerinin tamamen tahrip olsalar dahi kent kimliği ve belleğine yeniden kazandırılmasının mümkün olduğuna yönelik dünyadan örnekler yer verilmiştir. Varsayım 5'te ifade edildiği gibi Denizli özelinde de eski kent merkezini kent kimliği ve belleğini yaşatmak üzere kurgulamak için yürütülebilecek pek çok olasılık bulunmaktadır. Bu bakımdan bütüncül planlama, kaynakların etkin kullanımı, kent ölçeğindeki paydaşların yönetişimi ve kent yararına bir yaklaşımla tarihi kent merkezlerini, kentin kimliğini yansıtan ve belleğini yaşatan bir konuma getirmek mümkündür. Denizli özelinde öneriler kısmında ele alınmakla birlikte eski kent merkezlerini kente geri kazandırmak için atılacak adımların her zaman var olduğu değerlendirilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Çalışmanın sonuç kısmında genel bir özetin ötesinde eski kent merkezlerinin kentsel kimlik ve bellek bağlamında taşıdığı önemli rolü pekiştirmek üzere önerilere ağırlık verilmektedir. Bu kapsamda sonuç yerine geçen, Denizli örneği üzerinde uygulamaya dönük öneriler açıklanmaktadır. Ayrıca bu önerilerin Denizli kent kimliği ve belleğinin güçlendirilerek yaşatılmasını dikkate alan öneriler olduğu kadar arka planda Türkiye'deki tarihi kent merkezlerini (özellikle önemli ölçüde tahrip edilen örnekleri) de kapsayabileceği ileri sürülebilir. Kent kimliği ve belleğine ilişkin çalışmalarda görülmektedir ki bu kavramların devamlılığı, hatırlanması ile onu hatırlatan gösterge ve değerleri korumaya bağlıdır. Belleğini kaybetmiş mekânların, güncel zamanda sahip olduğu kent topluluğu ile arasındaki bağı ve kentliler için anlamını yitirmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle kentin hafıza mekânı olan tarihi kent merkezlerini korumak için mekânsal ve kolektif belleğin yaşatılması oldukça önemlidir.

Dünyadaki farklı örneklerden ortaya konduğu üzere özellikle küreselleşmenin artan etkisinde kentlerin kimlik ve bellek unsurları tehdit altında kalırken eski kent merkezlerinde farklı deneyimlerin ve uygulamaların bulunduğu gözlenmektedir. Dünyadan örneklerde; artan turizm hareketliliği, ekonomik dönüşümler, merkezi idarenin tasarrufları gibi başlıkların öne çıktığı görülürken yerel aktörlerin eski kent merkezi üzerindeki etkisinin kimlik ve bellek unsurlarının varlığında önemli olduğu değerlendirilmektedir. Buna karşılık, yerel kimliklerin öne çıktığı bir çağda kimlik ve bellek unsurlarının, eski kent merkezleri özelinde kentsel rantın ve kültür, turizm eğlence endüstrilerinin talepleri doğrultusunda yapaylaşma yahut kaybolma riskiyle yüz yüze geldiği ifade edilebilir.

Türkiye'deki pek çok kentte, tarihi kent merkezleri belirli ölçüde tahribata veya Denizli örneğinde olduğu üzere neredeyse tümünden yıkıma maruz kalmıştır. Öteden beri bilinen ve tartışılmalı haliyle; hızlı ve plansız kentsel büyüme, demografik yapıdaki değişimler, artan sanayileşme ve ekonomik aktivite, küresel turizm pazarına açılım, büyüyen rant olgusu, merkezi ve yerel yönetimlerin hatalı uygulamaları vs. pek çok gelişme, eski kent merkezleri üzerinde önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Bu durum kentlerin kimlik ve belleğinin önemli oranda aşınmasına yol açan bir çizgide gelişirken son yıllarda özellikle yerel yönetimlerce kent kimliği ve belleğine artan bir

ilgi söz konusudur. Çalışmada incelenen Türkiye örneklerinde olduğu gibi eski kent merkezlerinin bahsedilen ilginin odağında yer aldığı görülmektedir.

Denizli örneğinde, öne çıkan kent kimliği ve belleği unsurları bağlamında eski kent merkezinin rolünü incelemek üzere; sözlü tarih, derinlemesine mülakat, literatür analizi, gözlem, kent yürüyüşleri ve kent fotoğrafçılığı tekniklerinden oluşan nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılarak öneriler kısmına temel oluşturulmaktadır. Eski kent merkezinde iz bırakarak öne çıkan kimlik unsurları; su yapısı, çınarlar, deprem riski gibi doğal unsurlar ile geriye pek azı kalan tarihi yapılar, kentsel doku gibi yapay unsurlardan oluşan fiziki bileşenlerdir. Beşeri bileşenlerde ise sanayi unsuru başta olmak üzere ticaret, inanca ve gelenekler ile son dönemde bilinirliği daha yaygın olan gastronomik unsurların öne çıktığı görülmektedir. Kent belleğinde ise kolektif bellekte, geniş çaplı altyapı çalışmalarının olduğu 1970'ler, apartmanların hızla yayıldığı 1976 depremi sonrası dönem ve sanayileşmenin arttığı 1980'lerin sonundaki dönemde kent merkezindeki değişimlerin hafızada iz bıraktığı belirtilebilir. Bununla birlikte mekânsal bellekte Kaleiçi, Bayramyeri, Delikliçınar önemli yere sahipken eski Denizli evleri gibi kaybolan pek çok yapının artık bellekte yaşayan ve unutulmaya yüz tutan mekânlar olduğu anlaşılmaktadır. Son olarak Denizli örneğinde eski kent merkezinin kent kimliği ve belleği bağlamındaki rolünde belirleyici aktörün neredeyse 1950'lerden itibaren büyük oranda kent belediyesi olduğu ifade edilebilir.

Bu kapsamda öneriler kısmına gelindiğinde eski kent merkezlerindeki düzenlemelerde en büyük role sahip -büyükşehir ve merkez ilçe belediyelerinden oluşan- yerel yönetimler başta olmak üzere bu konuda etkin diğer tüm paydaşlar, yerel yönetimlerle eşgüdüm halinde çalışmalı ve sorumluluğu paylaşmalıdır. Ancak sıralanan önerilerin tamamında birincil muhatap başta büyükşehir olmak üzere eski kent merkezinden sorumlu ilçe belediyeleri olduğu vurgulanabilir. Bu bakımdan, muhatap görülen kurumlar/aktörler bazında sıralanmak yerine önerilere, kentsel kimlik ve bellek unsurlarının çalışma kapsamında analiz edilen başlıkları halinde yer verilmektedir.

Doğal kimlik unsurları için;

-Başta kent merkezindeki ve Delikliçınar çevresindekiler olmak üzere kentin çınarları mutlaka korunmalıdır. Fırka bahçesinde olduğu gibi tüm çınar ağaçlarının

yaşlarını belirten ve çeşitli bilgiler içeren plakalar konulması, kentin en önemli doğal unsurları arasında yer alan çınarlar için önemlidir. Benzer biçimde iklim unsuruna vurgu yapan ve çoğunlukla Gazi Bulvarı'nda yarım asırdır var olan palmyelerin korunması da gereklidir.

-Kent'in (bazı yaklaşımlara göre) adının geldiği su varlığı ne yazık ki günümüzde betonlaşan şehrin altında kalmıştır. Ancak su varlığının mirası olan çeşmelerin düzenlenerek işlevsel hale getirilmesi ve kent merkezinde görünürlüğünün sağlanması bu konuda atılabilecek adımlar arasındadır. Ayrıca, kentin geçmişte su varlığına atıf yapan, C. Bektaş tarafından Meserret Sokak'ta geçmişte uygulamasının yapıldığı gibi, suyu içeren peyzaj düzenlemeleri mümkün olduğu nispette gündeme alınarak değerlendirilebilir.

-Denizli'nin yiten pınarları, arıkları ve dereleri ile beraber değirmenleri de kaybolmuştur. Örneğin Hollanda'da kimi kentlerde korunan yel değirmenleri kadar Denizli'nin suyla çalışan değirmenleri şanslı olmamıştır. Ancak bugün tekrardan canlandırma ve yeniden inşa için geç kalınmadığı belirtilebilir. Sonradan restore edilen iki un fabrikası gibi, kent belleğinde yeri belli olan eski değirmenlerden bazıları, kentin geçmişteki su varlığını vurgulamak adına tekrar canlandırılabilir.

-Beklenmedik afetlerin (Galle'deki 2004'te gerçekleşen tsunami örneği gibi) yanında doğal unsurların ortaya çıkardığı olması muhtemel afetlerin eski kent merkezlerine yönelik tehdidi akıldan çıkarılmamalıdır. Bu bakımdan kentin jeolojik yapısının sonucu olan deprem gerçeğine yönelik tüm kentin afet planı başta olmak üzere gerekli önlemlerin üzerinde durulması oldukça önemlidir. Geçmişte neredeyse her sırda kentin yıkıcı bir depremle karşı karşıya kaldığı görüldüğü üzere bu kapsamda en riskli yerlerin başında gelen eskiyen yapı stoku ile tarihi kent merkezi üzerinde ayrıca durulması önemsenmelidir.

Yapay kimlik unsurları için;

-Eski kent merkezindeki yoğun ve eskiyen konut stokunun yenilenmesi ve afetlere dirençli hale getirilmesi için makro düzeyde kamu politikaları gerekmektedir. Belirli teşviklerle, yalnızca sıfırdan konut üretimi değil eskiyen yapıların sağlıklı biçimde dönüşümü üzerine kapsamlı uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Eski kent

merkezinde sağlıklı konut üretimi; merkezin kentlilerin kullanımıyla canlandırılmasını ve ticari alanlara tek yönlü bir dönüşümün önüne geçilmesini sağlayabilecektir.

-Kent merkezlerinde öne çıkan bir diğer husus, apartlaşmanın kontrol altına alınması gerekliliğidir. Denizli eski kent merkezinde son 10-15 yıllık dönemde apartların sayısı önemli ölçüde artmıştır. Mevcut uygulamadaki apart inşası, kent merkezinde en kârlı konut sunumu ve barınma ihtiyacının ucuz maliyetli temini anlamına gelmektedir. Her ne kadar alt veya üst gelir düzeylerine göre olanakları değişse de apartlar, büyüyen kentlerdeki konut sorununa tıpkı geçmişteki gecekondular, bekar odaları vb. gibi kendiliğinden üretilen geçici çözümlerin günümüzdeki bir uzantısı görünümündedir. Ancak bu durum, mahalle ölçeğinde sosyal ve fiziki yapının olumsuz etkilenmesini beraberinde getirmektedir. Apart yapılırken çevresel faktörlerin göz önüne alınmaması sonucu trafik, park yeri, güvenlik vs. pek çok sorunun mahalleye yüklenmektedir. Bu bakımdan, özellikle eski kent merkezini içeren alanlarda apart yapımının sınırlandırılması, Denizli özelinde dikkate alınması gereken önemli bir konudur.

-Eski kent merkezinde gündüz-gece kullanım farklılığı önemli bir sorundur. Dünyada pek çok tarihi kent örneğinde, akşam-gece saatlerinde de en fazla kullanılan mekânların kent merkezleri olduğu görülebilir. Denizli’de kent merkezinin hava karardıktan sonraki saatlerde de kullanımı için sosyal ve kültürel etkinliklere ağırlık veren girişimler gündeme alınmalıdır. Yeme-içme ve eğlence mekânlarının varlığından sanatsal etkilere, gece müzeciliğinden açık hava etkinliklerine kadar çeşitli girişimlerle kent merkezini, akşam ve gece saatlerinde de canlandırmak üzerine adımlar atılmalıdır. Burada ayrıca, ulaşım ve otopark gibi sorunların da öncelikli olarak ortadan kaldırılması önemlidir.

-Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde ve saha gözlemlerinde, otopark ve trafik sorununun en fazla öne çıkan sorun başlığı olmuştur. Otopark konusunda, mahalle muhtarlarının tamamı katlı otopark yerine, üstü yeşil alan halinde yer altı otoparkı talep ettiklerini iletmiştir. Otopark sorununa göre kuşkusuz çözümü daha güç olan trafik sorununun ise şehir içi ulaşım ve toplu taşımanın yeterliliği ölçüsünde kapsamlı bir biçimde değerlendirilmesi zorunluluktur. Sonuç olarak gerek Kaleiçi çevresinde gerekse eski mahallelerde, özellikle gündüz saatlerinde önemli bir sorun olan otopark ve trafik sorunu çözümünün temelinde bütüncül planlamanın şart

olduğu vurgulanabilir. Uluç ve Altınöz (2015: 233)'ün ifade ettiği gibi tarihi kent merkezlerinin konut alanından ticari alanlara dönüşümü, trafik yoğunluğunu arttıran bir süreç olması nedeniyle fonksiyon değişiminin kontrol altına alınması ve kentin tarihsel gelişimini göz önünde bulunduran bir perspektifte tarihi merkezdeki hareketliliğin düzenlenmesi, trafik sorununu önlemek için göz önüne alınması gereken yaklaşımlardır.

-Eski kent merkezi ağır biçimde tahribata uğrayan Denizli'de kent kimliğini ve belleğini anımsatmak üzere mekânsal uygulamalara ihtiyaç bulunmaktadır. Başta Kaleiçi'nde olmak üzere yeniden canlandırma çalışmaları bu uygulamaların başında düşünülmelidir. Öte yandan kaybının üzerinden oldukça uzun zaman geçen yapılarıdaki aradaki zamansal kopukluk yeniden bir tarih üretimini ve bu nedenle yapay kalan bir uygulamayı beraberinde getirme riskini taşımaktadır. Bu doğrultuda, kaybının üzerinden bir veya iki nesilden fazla dönem geçmemiş olan değerlerin geri kazanılması sağlanmalıdır (geriye kalan zaman dilimi ise müzelerin kapsamı olarak değerlendirilmelidir).

-Köhneleşme tehlikesi her daim Kaleiçi için ciddi bir tehlike olarak durmaktadır. Nitekim geceleri ıssız ve kısmen güvensiz bir yer görünümü ile neredeyse çöküntü alanlarını andırır vaziyettedir (Savaş Yavuzçehre, 2011: 277). Bu nedenle dönüşüm en önemli aktörü DBB başta olmak üzere Merkezefendi Belediyesi ve diğer tüm kamu-sivil vs. aktörlerin birbiri ile uyum içinde bütüncül yaklaşımlarla projeler geliştirmesi ve her şeyin ötesinde uygulamaya geçilmesi önemlidir.

-Kaleiçi'nin sit statüsünde oluşu, gelişimi itibarıyla paradoksal bir durumu yansıtmaktadır. 60'ların sonuna kadar özgün yapısını koruyan Kaleiçi, 20-25 yıl süren bir tahribata uğradıktan ve canlılığı ile beraber tarihi dokusunu, surlarını da yitirdikten sonra 1991'de 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı statüsüne alınmıştır. Bu noktadan itibaren 2000'li yıllarda Kaleiçi'ne dönük iyileştirme çalışmaları ve sit alanı olması nedeniyle büyük çaplı imar düzenlenmesi yapmak oldukça güç bir duruma gelmiştir. Dolayısıyla Kaleiçi, tarihini niteliğini kaybederken bulunmayan sit statüsü doku tahrip olduktan sonra ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Kaleiçi özelinde yasal mevzuatın yeniden gözden geçirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

-Dünyanın pek çok kentinde olduğu gibi geçmişte yapılan kent surları kentlerin önemli bir tarihi mirası olmakla beraber, pek çok şehirde surlardan geriye pek az şey

kaldığı belirtilebilir. Ne yazık ki Denizli de bu kentler arasında yerini almaktadır. Öte yandan Türkiye’de, İstanbul, Diyarbakır gibi az sayıda kentte yerleşimi çevreleyen surlar ayakta kalmışken ayrıca kale çevresi surları içinde halen yaşayan yerleşimlerin olduğu Ankara, Amasra, Seferihisar, Kızılköy gibi yerler bulunmaktadır. Ayrıca, çalışmadaki Rodos, Galle gibi örneklerde görüldüğü üzere tarihi kentlerin çoğu geçmişten kalan surlarını muhafaza etme konusunda oldukça isteklidir. Denizli’de Selçuklu mirası olan Kaleiçi surlarının ortaya çıkarılarak kapsamlı biçimde restore edilmesi, Belediye İşhanı ve Sebze Hali’nin yıktığı surların ise temelinden aslına uygun biçimde yeniden inşa edilerek Kaleiçi’ni bütün halinde saran kale duvarlarının tekrar var edilmesi, cesur bir girişim olmakla beraber gündeme alınmalıdır. Kaleiçi’nin algılanması ve gelenlerin buldukları mekânın geçmişini tahayyül etmeleri bu sayede mümkün olabilecektir.

-Kaleiçi’nde pazartesi (küçük) ve perşembe (büyük) günleri kurulan pazarın, kentin geçmişteki köklerinin mekânda devam eden en somut tezahürleri arasında olduğu vurgulanabilir. Evliya Çelebi gibi geçmiş yüzyıllarda kenti ziyaret edenlerin övgüyle söz ettiği, 70 yıl önce Denizli Destanı şiirinde B. R. Eyüboğlu’nun dizelerine döktüğü Denizli (Kaleiçi) pazarı, eski yapısından oldukça uzakta olsa da halen gündelik hayatın içinde ve kentlilerin kullanımıyla yaşayan canlı bir bellek ve kültür varlığıdır. Bununla birlikte, metruk görünümdeki hal binası içine hapsolan pazarın, olumsuz fiziki şartlarda ve özgünlüğünden uzak bir yapıda sürdürülmesi Kaleiçi’ne katkı sunmamaktadır. Bu kapsamda Kaleiçi pazarının, yurt dışı örnekler de göz önüne alınarak Türkiye’deki üretici pazarları konseptinde yeniden düzenlenerek, Kaleiçi bölgesinde daha iyi bir fiziksel çevrede ve yöreye özgü ürünleri kapsayan bir yapıda organize edilmesi gerekmektedir.

-Kaleiçi’nin tarihi dokusu neredeyse tamamen yok olsa da kültürel yönden geçmişten gelen mirasını halen sürdürmektedir. Bu kapsamda Denizli genelinde tahrip olan tarihi mirastan geriye kalanların korunmasında başta Kaleiçi olmak üzere tarihi nitelikten ziyade kültürel bir koruma anlayışının Denizli için daha öncelikli olduğu vurgulanabilir (Başoğlan Avşar, 2017). Benzer şekilde kimlik unsurları açısından bakıldığında, Kaleiçi fiziki kimlik unsurlarını yitirse de beşeri kimlik unsurlarını yıllar içindeki tahribata rağmen halen korumaya devam etmektedir. Bu durumu pekiştirmek üzere kente ve çevresindeki ilçelere özgü ürünlerin hatta markaların Kaleiçi’ndeki

varlığı ve görünürlüğü oldukça önemlidir. Bununla birlikte, Kaleiçi’nde perakende satış yapan dükkânlardan çok geleneksel zanaatların artık konumunu yitirdiği görülmektedir. Bu bağlamda bir müzenin kaybolan geçmişin anımsatılmasındaki rolü de değerlendirilerek görsel dokümantasyonun eşlik ettiği Kaleiçi’nde kaybolan ve kaybolmaya yüz tutan zanaatları içeren müstakil bir *yaşayan müze* fikri düşünülmelidir. Ayrıca, yitirilen geleneksel zanaatlarla ilgili sosyal etkinlik bazında küçük çaplı atölye ve kurslar kentlilerin katılımına sunulabilir.

-Bayramyerindeki hal binalarının dönüşümü katılımcıların bazıları tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur. 1950’lerde yapılan hal binaları günümüzde giderek atıl bir konuma gelmiştir. Hal binaları, Bayramyeri’nin çehresinde yapılacak çalışmaların başlangıç noktası olarak düşünülmelidir. Bu kapsamda kullanıcılarla mutabakat aranarak tasarım yarışmaları ile tüm paydaşların lehine hallerin düzenlenmesinin bölgeye değer katacağı aynı zamanda hava karardıktan sonra da kullanım imkânı sağlayacağı ifade edilebilir.

-Kentin yıkım geleneği ile yüzleşmeyi de amaçlayan, Ulu Cami’yi anımsatmaya dönük kapsamlı bir çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Tamamen yıkıldıktan sonraki yıllarda yeniden inşa edilen Varşova veya Mostar’daki örnekleri gibi yeniden inşasını tartışmak da dâhil özgün tasarımlarla veya sanal gerçeklik gibi teknolojik imkânlarla yapının canlandırılması ve hatırlatılmasına yönelik çeşitli girişimler/projeler üzerinde durulmalıdır. Günümüzde kısmen yeşil alan olan yer; en azından bir hatırlatma görseli, bilgilendirme levhaları gibi en basit anımsatma biçimlerinden yoksun durumdadır. Bu nedenle güncel uygulamalardan da yararlanmak suretiyle yıkılan yapıya özel bir çalışma, yerel yönetimin kent belleğine olan bir borcudur.

-Eski kent merkezinde belirli olayları hatırlatmaya dönük bilgilendirme plakaları işlenebilir. Geçmişte kenti ziyaret eden, Evliya Çelebi, İbn-i Battuta, B. Rahmi Eyüboğlu gibi kişilerin kent hakkında sözlerinden belirli kesitler, meydanlardaki zemine veya görünür yerlere işlenebilir. Sözel bilgilerin yanında başta H. Jansen tarafından çekilen fotoğraflar olmak üzere kentten eski fotoğrafları büyütülerek çekildiği mekânlarda veya Çınar bölgesinde geçmişle bağ kurulmasına katkı vermek adına devamlı surette sergilenebilir.

-Kentin doğal kimlik unsurları arasında yer alan ve aynı zamanda simgeleri olarak öne çıkan Pamukkale ve Denizli horozunun kentsel donatılarda görünürlüğünün sağlanması önemli olmakla beraber, bunun ölçülü ve dikkatli bir anlayışla uygulanmasına özen gösterilmelidir.

-Eski kent merkezinde Denizli'nin kimliğindeki unsurları yansıtan illüstrasyonlar, murallar vb. tasarımlar, sanatçılara yer açılmak suretiyle uygulanmalıdır. Bu durum kentlilerin, kent ve mekânla bağının güçlendirmesine katkı sağlayabilecektir.

Sosyokültürel kimlik unsurları için;

-Denizli kent kimliğinin sosyokültürel unsurları ve kent belleği bağlamında en büyük eksikliğin kent müzesi olduğu vurgulanabilir. Toplumların hafızası olarak tanımlanan müzelerin, özellikle Denizli gibi son yarım yüzyılda pek çok değerini yitiren ve fiziksel açıdan neredeyse tümünden değişim geçiren bir kent için daha da önemli olduğu ortadadır. 2019 yılındaki yerel seçimler öncesinde mevcut belediye başkanı O. Zolan tarafından yapılması vaat edilen 6 müze arasında; Kent Müzesi, Arkeoloji Müzesi, Tekstil Müzesi, Ahilik Müzesi, Cam Müzesi ve Eski Mezarlığı kapsayan Türk İslam Tarihi Açık Hava Müzesi yer almaktadır¹³⁶. Denizli Kent Müzesi haricinde tüm bu planlardan, 2022 yılı itibarıyla henüz fiziki bir çalışma olmadığı gözlenmektedir. 2023 yılında açılması öngörülen kent müzesine yönelik kentlilerin ciddi biçimde katılımından uzak kaldığı ve farkındalığının bulunmadığı görülerek bu kapsamda kentlilerin müzenin oluşum sürecine aktif katılımının sağlanması oldukça önemlidir. Kentte yaşayanlar, müzeyi kendilerinin vücuda getirdiklerini düşünmeleri aidiyet için önemli bir katkı olacaktır.

-1931 yılında M. Kemal Atatürk'ün Denizli'yi ziyaretinde konakladığı yapı günümüzde Atatürk Evi ve Etnografya Müzesi olarak korunmaktadır. Ancak, 1984 yılında açılan müzenin alanı da göz önüne alındığında bir müzeden ziyade anı evi olarak kurgulanması, müze olarak kente katkısını sınırlı düzeyde tutmaktadır. Bu bakımdan Atatürk Evi'nin hemen karşı kısmında yapımı süren Denizli Kent Müzesi ile birlikte bölgeyi müzeler adasına dönüştürerek tekstil/sanayi müzesi vs. gibi konsept müzelerin açılmasına büyük bir ihtiyaç vardır. Bu müzelerin dünyadaki örneklerine uygun şekilde

---

¹³⁶ Bilgi için bkz. <http://www.denizliguncel.com/kent/denizliye-6-farkli-muze-mujdesi-h8794.html> (09.10.2022)

çocuklardan yaşlılara kadar pek çok kesime hitap eden monoton olmayan bir anlayışla kurgulanması, kentin kimlik değerlerini yansıtmak için önemli bir araçtır. Genç nüfusa yönelik oyunlar, atölye çalışmaları, okulların ziyaretleri, gece müzeciliği, sanal müzecilik, tematik etkinlikler vs. ile desteklenen uygulamalarla müzelerin kentin canlı bir parçası halinde olması sağlanmalıdır. Böylece bölgenin kültürel bir merkeze dönüşmesi, Bayramyeri-Çınar aksındaki bağlantıyı pekiştirerek bölgenin gündüz ve akşam canlılığına katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla kent merkezinde oluşan boşluğun müzeler ve onların eğitsel alanlarıyla değerlendirilmesi kent kimliği ve belleği için oldukça değerli bir adım olacaktır. Bununla beraber, Atatürk Evi için etnografya müzesi konsepti özellikle kent müzesinin açılmasıyla daha işlevsiz hale gelecektir. Bu nedenle tarihi önemine atfen yapıyı kent kimliğinin tarihsel unsuru bağlamında daha iyi değerlendirmek adına; Atatürk ve Kurtuluş Savaşında Denizli Müzesi yapılabilir. Kuvâ-yi Milliye'nin Denizli yöresindeki mücadelesi, Denizlililerin kurtuluşa katkısı, 57. Tümen'in rolü vs. görseller ile dönemin araç-gereçleri eşliğinde sunulabilir. Yahut Atatürk Evi ve Cumhuriyet Dönemi'nde Denizli Müzesi olarak Cumhuriyetin ilk dönemindeki Denizli tasvir edilebilir. Maketler, tarihi fotoğraflar eşliğinde dönemin Denizli'si tasvir edilerek kent belleğine önemli bir katkı verilmesi düşünülebilir. Böylece büyükçe bir köyden sanayi kentine geçiş yolculuğunun başlangıçtaki izleri aktarılabilir.

-Bu bakımdan Mimari bir nitelik taşıyorsa da Denizli Atatürk Stadyumu, eski kent merkezinin yanı başında önemi üzerinde durulmayan ancak kentte örneği az kalan bellek mekânlarından biridir. Örneğin Floransa'da 1931'de inşa edilen Artemio Franchi Stadyumu, Paris'teki Parc des Princes, ülkemizde eski İnönü Stadyumu korumaya güzel örnekler arasındayken Ankara Cebeci ve Ali Sami Yen gibi kent belleğinde yeri olan stadyumların artık yerinin bile tespit edilmesi çok zor olup kentsel hafızadan silinmişlerdir. Denizli'de ise geçmişi neredeyse bir asır geriye giden stadyumun yıkılıp yerine millet bahçesi vb. gibi park yahut farklı kullanım işlevlerine dönük girişimler kent belleği için büyük kayıptır. Stadyumda tel örgülerin kaldırıldığı Türkiye'deki ilk kent, 2000 yılında Denizli olmuştur. Denizli'deki başarı diğer kentlerdeki stadyumlara da örnek teşkil etmiştir. Bu bakımdan stadyumun korunması ve kapasitesi nispetinde sportif etkinlikler için kullanımını sürdürmesi önemlidir. Benzer şekilde kentin en bilinen spor kulübü Denizlispor'un profesyonel liglerde sportif varlığını sürdürmesi,

kentteki paydaşların katılımı ile sürdürülebilir şekilde yönetimi, kentin spor kimliği unsuruna da önemli bir katkıdır.

-Giderek tahrip olmuş, eski kent merkezleri için dijital dokümantasyon oldukça önemlidir. Denizli’de sanal gerçeklikten yararlanarak kentin görsel dijital kentsel yapısının -mümkünse geçmişten bugüne olmak üzere- oluşturulması önemli bir girişim olacaktır. Ayrıca bu girişimler, gelecekte kent tarihi, kimliği ve belleğine yönelik çalışmalara katkı sunacaktır.

Ekonomik kimlik unsurları için;

-Denizli örneğinde, kentin en belirgin ekonomik kimlik unsuru olan sanayinin, özellikle 70’lerden itibaren kentsel gelişimde temel belirleyici etken olduğu değerlendirilmiştir. Bu nedenle sanayinin dönüşüm sürecinin, kent kimliği ve kent merkezi üzerinde önemli etkilere sahip olacağı vurgulanabilir. Başta tekstil olmak üzere imalat sanayine dayalı gelişen Denizli için sanayisizleşme riski önemsenmelidir. Bu kapsamda kent ekonomisinin üretim niteliğini yitirip, tüketim ve mekânsal rant olgusuna kapılmasının önüne geçilmelidir. Çevreye duyarlı üretimin öne çıktığı Yeşil Dönüşüm kapsamında kent sanayisinin inovasyonla beraber sürdürülebilirliği ve rekabetçiliği güçlü alanlarda dönüşümü sağlanmalıdır. Örneğin teknik tekstile yönelim vs. gibi girişimlerle hizmetler sektörünün domine ettiği sanayi sonrası kente dönüşmek yerine sanayinin dönüştüğü bir kent hedeflenmelidir. Aksi durumda, sanayisizleşmenin sonrasında Pas Kuşağı örneğinde olduğu gibi eski kent merkezleri de çöküntü alanına dönüşen kentlerin bulunduğu unutulmamalıdır. Ayrıca bu kapsamdaki çalışmaların yerel yönetimi aşan makro ölçekli yaklaşımlara ihtiyaç duyduğu vurgulanmalıdır.

-2000’li yıllarda büyük kentlerden başlamak suretiyle yaygınlaşan AVM’lerin, Türkiye’deki eski kent merkezlerinin ticari hayatın merkezinde yer alan konumuna karşılık en büyük meydan okumadır. Bununla birlikte hızlı büyüyen kentlerde, kent merkezinin artan nüfusun tüketim ihtiyaçlarına yanıt verememesi sonucu alternatif mekânlara ihtiyaç duyulması, kent merkezlerinin ticari hayat üzerindeki tekeline sona erdirmiştir. Buna karşılık, AVM’lerin kent merkezine uzak konumlanması, mümkün mertebe araçla ulaşılabilen yerlerde bulunması -Avrupa ve ABD’de emsalleri sıkça görülmektedir- mağazacılığı sokağa yaymak ve dolayısıyla kent merkezlerinin kullanımını arttırmak adına önemlidir. Ayrıca, AVM’lere alternatif olan özgün çözümler

üzerinde durulabilir. Örneğin Kan Ülkü (2017: 26-27)'nün belirttiği gibi Denizli, 1976'dan beri AVM'ye karşılık alternatif bir örneği, özgün bir mimari eser olarak bünyesinde taşımaktadır. Babadağlılar Çarşısı, insan ilişkilerinde iletişimi önceleyen, geleneksel ve kente özgü olan üretimin yer aldığı bir kamusal mekân olarak kentin tarihi merkezinde yerini almıştır.

-Pamukkale, UNESCO Kültür Mirası olduktan ve küresel turizme açıldıktan sonra hızla Denizli'den ve kentlilerden uzaklaşarak kentin kimlik unsuru olmaktan çok turistik bir marka haline gelmiştir. Eskiden kentlilerin pikniğe gittiği, travertenlerinde dolaştığı Pamukkale, bugün kentliler için Türkiye'nin hatta dünyanın başka yerlerinde yaşayan insanlar kadar uzak kalmış durumdadır. Kent kimliği ve belleğinde çok önemli bir konuma sahip olan Pamukkale'nin, kentlilerce daha erişebilir hale getirilmesi kentsel kimliğin güçlendirilmesine katkı sunacaktır. Bu bakımdan son yıllarda Laodikeia'da gerçekleştirilen etkinlik ve uygulamalarının Pamukkale için de gündeme gelmesi değerlendirilmelidir.

-Eski kent merkezi özelinde henüz kitle turizminin oldukça uzağında olan Denizli'de kapsamlı bir plan dâhilinde turizmin getirilerinden faydalanma potansiyeli bulunmaktadır. Kuşkusuz turizmin tarihi yapıların kurtarılması, belleği yaşatan müzelerin açılması ve ziyaretçileriyle sanat ve kültür eserlerinin yaşatılmasında rolü büyüktür. Bununla beraber dünyadan örneklerde görüldüğü gibi sürdürülebilir turizmi başarabilen sınırlı sayıda kent olduğu anlaşılmaktadır. 'Turist beğensin' kaygısı üzerine kurulu olmayan, kentlilerin öncelendiği, sürdürülebilir bir kültür turizminin katkısı olacağı vurgulanabilir. Bu nedenle henüz yolun başında olarak kentin, turizm endüstrisinden olumlu yönde yararlanması üzerine tüm paydaşların aktif katılımı ile bir plan kapsamında uygulama çerçevesi belirlenmelidir.

-Kent kimliğinin ekonomik unsurlarını vurgulamak üzere başta tekstil müzesi olmak üzere sanayi mirasının aktarıldığı bir sanayi/endüstri müzesine ihtiyaç bulunmaktadır. Son dönemde Merkezefendi Belediyesince Altıntop Mahallesi'nde yer alan eski bir Denizli evinin restore edilerek tekstil müzesi haline getirilmesinin planlandığı belirtilmiştir¹³⁷. Bununla beraber, tekstil müzesinin daha kapsamlı ve geniş

---

¹³⁷ Bilgi için bkz. <https://denizlimetropol.com/haber/tekstil-kenti-denizli-ye-baskan-dogan-dan-tekstil-muzesi-projesi-1422468> (22.10.2022)

bir alanda kurulması kentin kimliğini vurgulaması bakımından önemlidir. Tekstil müzesinin haricinde tematik bölümleriyle bir sanayi/endüstri müzesi de değerlendirilmelidir. Burada geçmişten günümüze kentin öne çıkmış sanayi kollarından; tekstil, bakır-kablo, demir-hadde, dericilik, cam imalatı, gıda imalatı, doğal taş vs. gibi alanlara yer verilebilir. Tüm bu çalışmaların öncelikli biçimde gündeme alınarak kent kimliği ve belleğine kazandırılmalıdır.

-Denizli'de sanayinin kentin dışına çıkmasıyla birlikte kent merkezinin sanayi kimliği ile bağının zayıfladığı, en önemli endüstriyel miras ve bellek mekânlarından olan kent merkezinin yanı başındaki Sümerbank'ın kaybının oldukça olumsuz bir gelişme olduğu belirtilebilir. Benzer biçimde istasyon altında kalan 1935'ten itibaren bölgeye taşınan tabakhanelerin dönüşümü de ne yazık ki kent kimliği ve belleğinde bir kayıptan öteye geçmemiştir. Bölge, eski kent merkezi yakınında kentin endüstri mirasına atıf yapan, elde kalan son yer olarak mutlaka bu doğrultuda dönüşümden geçirilmelidir.

Mekânsal ve Kolektif Bellek için;

-Pek çok örnekte olduğu üzere yerel yönetimin tekil biçimde uyguladığı proje ve tasarımların aksine başta kentte yaşayan uzmanların katıldığı çok paydaşlı özgün tasarımların mekânsal belleğin korunmasında önemli olduğu vurgulanabilir. Eski kent merkezindeki mekânsal düzenlemelerde tasarım yarışmaları, bölgede ayrıntılı araştırmalar sağlaması, kent kimliği ve belleğini güçlendirmesi bakımından önemlidir. Kentin kimliğini öne çıkaran özgün uygulamalar ve tasarımlar arttıkça kentlilerin yaşadıkları çevreye ilişkin algıları da olumlu yönde gelişerek toplumda köksüzlük hissiyatının yayılmasına engel olunabilecektir. Bu bakımdan dünya ve Türkiye örnekleri de göz önüne alınarak mekânsal tasarımın gücünden faydalanılmalıdır.

-Denizli Mimarlar Odası tarafından başlatılan, eski kent merkezinde düzenlenen kent yürüyüşleri etkinliği; genç yaştakiler başta olmak üzere yetişkinlere kadar farklı kurumların da destek ve katılımıyla geniş ve rutin bir etkinlik olarak düzenlenmelidir. Kent yürüyüşlerinde ziyaret yerlerinin niteliğinin yanında kentin de hikâyesi işlenerek katılımcılarda farkındalık oluşturulmalıdır.

-Kaleiçi ve eski kent merkezini iyileştirmek üzere belirli bir plan ve onun başlığı olan yaşanabilir kent merkezi vb. sloganlar adı altında çeşitli kanallardan etkili bir

iletişim kanalı oluşturmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Kentlilik bilincini ve kent halkının farkındalığını artırmak üzere okul çağındaki öğrencilere dek uzanan bir kapsamda eğitim programları geliştirilmelidir. Böylece kent kimliği ve belleğinin korunmasında en önemli girişim, kentlilerin koruma çabalarına ortak edilmesidir.

-Kentin elde kalan tüm tarih ve kültür varlıklarının; dönemi, temsiliyeti, değeri her ne olursa olsun siyaset üstü biçimde sadece kent belleği ve kent yararına korunması birincil öncelikte olmalıdır. Geriye kalan az sayıdaki tarih ve kültür varlığı ancak kısır tartışmaların dışında tutulan bir anlayış çerçevesinde korunup geleceğe aktarılabilir.

-İnanç Bey ve Beylikler Dönemi'ne ait mezarların ve türbenin (Yediler Türbesi) durumu uzun yıllar ne yazık ki içler acısı halde kalmıştır. Buna karşılık, 2000 sonrası dönemde Eski Mezarlık için düzenleme ve bilgilendirme çalışmalarının yanında çeşitli kazılar gerçekleştirilmiştir (Kallimci, 2012). Bu kapsamda özellikle DBB öncülüğünde yürütülen çalışmalarda mesafe alındığı gözlenmektedir. Ancak, bu çalışmaların genişletilmesine duyulan ihtiyaç halen sürmektedir. Mekânın kent belleğine kazandırılması ve geniş bir çevre düzenlemesi ile kentin kültür varlığına entegre edilmesi önemli bir konu başlığıdır. Denizli kentinin katmanlaşmasını en bariz görebileceğimiz yer olan Eski Mezarlık; Ulu Camii ile diğer kamusal yapıların korunamadığı ve kale surlarının zamanla yutulduğu göz önüne alındığında, kentin en önemli kültür varlıklarının başında gelmektedir. Mezarlığı aynı zamanda bir kültür varlığı olarak addeden dünyadan örnekler de göz önüne alınmalıdır. Bu doğrultuda, planlanmış düzenleme ve açık hava müzesi haline dönüştürme projelerinin gündemde tutularak süratle sonuçlandırılması kent belleği için oldukça önemlidir.

-Kent'in hafızasına işlenen her türlü mahalle, cadde, sokak, meydan vs. yer ismi değişikliğinin önüne geçilmeli ve bu konuda gerekirse yerel yönetimlerce ortak bir karar alınmalıdır. Bunun yanında cami ve okul gibi eski kent merkezinde yer alan yapıların da bellekte kaldığı haliyle isimlerinin yaşatılması önemlidir. Bu açıdan çeşitli örneklerde göze çarpan hayırseverlerin isminin verilmesi, yer kimliği açısından olumsuz olmaktadır. Bu kapsamda kamusal yapıların doğrudan adının değiştirilmesi yerine farklı bir alanda/yapıda bağışta bulunanın isminin yaşatılması daha yerinde olacaktır.

Son olarak, kent kimliğinin doğru anlaşılması ve kentin belleğini oluşturan maddi, manevi unsurların tespitinin, bu kavramları yaşatan ve güçlendiren girişimler

için etkin bir referans noktası teşkil edeceği vurgulanabilir. Bu nedenle Denizli'nin kent kimliği ve belleği üzerine bu çalışma dâhilinde ortaya konan tespitlerin daha kapsamlı çalışmalarla desteklenerek göz ardı edilmiş olabilecek kimlik ve bellek unsurlarının da ortaya konmasıyla daha kapsamlı öneriler geliştirmek mümkün olabilecektir. Dünya ve Türkiye örneklerinde görüldüğü üzere eski kent merkezleri, kent kimliği ve belleğini korumak için üzerinde önemle durulması gereken alanlardır. Denizli örneğinde, eski kent merkezi derin bir tahribata uğramış olup olumlu uygulamalara rağmen halen bu tahribat farklı gelişmelerle sürmektedir. Bu nedenle eski kent merkezi temelinde kent kimliği ve belleğinin yaşatılması üzerine düşünceler ve uygulama pratikleri geliştirme çabası oldukça önemlidir. Sınırlı da olsa katkıda bulunma çabasına girilen bu çalışma kapsamında derlenen tüm değerlendirme ve önerilerin gelecekte; odak grup çalışmaları, katılımcı bilişsel haritalar, kapsamlı anket çalışmaları vb. gibi farklı yöntemlerle beraber zenginleştirilen araştırmalarla desteklenmesi oldukça değerlidir. Bu araştırmalar, gerek Denizli gerekse Türkiye genelindeki farklı kentlerde, tarihi kent merkezlerinin kimlik ve bellek bağlamındaki rolünü pekiştirerek bu kavramların kentin geleceğine sürdürülebilir şekilde aktarılmasına önemli katkılarda bulunacaktır. Sonuçta, başlamak için bugünden daha iyi bir zaman olmadığı ortadadır.

KAYNAKLAR

- Abeywardana, N., Court, S. and Thompsan, J. (2016). "Assessing Community Values in the Management of World Heritage", *The Journal of Archaeology and Heritage Studies*, Vol.3, Issue 1, pp. 189-213.
- Acatay, T. (2018). "Denizli'nin Çayları ve Değirmenleri". *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 56, s. 16-21.
- Akansel, S. (2004a). "Edirne Kaleiçi Geleneksel Konutları ve Kaleiçi'nin Günümüzdeki Görünümü", *Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırma Dergisi Serisi Fen Bilimleri*, 5 (2), s. 199-207.
- Akansel, S. (2004b). "Edirne Kaleiçi Geleneksel Konutlarının Plan ve Cephe Özellikleri", *Selçuk Üniversitesi Müh.-Mim. Fakültesi Dergisi*, 19 (1), s. 101-112.
- Akça, F.A. (1945). *Küçük Denizli Tarihi*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- Akça, F.A. (2010). *İstiklâl Savaşı'nın Denizlili Milli Kahramanı Fahri Akçakoca Akça'nın Bütün Eserleri*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Akengin, H. ve Kaykı, A. (2013). "Şehirleşme Üniversite İlişisine Bir Örnek: Gazimağusa", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 28, s. 501-525.
- Akkar Ercan, M. (2016). "Tarihi ve Kültürel Miras Alanlarında Devingen ve Evrimsel Bir Yer Kimliği Kavramsallaştırması", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 720-745.
- Akkar Ercan, M. (2016). "Kentsel Dönüşüm", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul, s. 223-225.
- Aksu, Ö. V. (2012). "Kent Mobilyaları Tasarımında Özgün Yaklaşımlar", *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 6, s. 373-386.
- Al, M. (2011). "Kentte Bellek Yıkımı ve Kimlik İnşası-Palimpsest: Ankara Atatürk Bulvarı Bağlamında Bir İnceleme", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 4, s. 22-36.
- Almond, D. (2020). "Everyday Characteristics of American College Towns: Identification and Discussion", *Innovative Higher Education*, Vol. 45, pp. 267-284.
- Alpan, A. (2016). "Approaching the Stratified City of Ankara as an Integral Unity", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, s. 662-671.
- Alptekin, M. (1989). "Edebiyatta Denizli", *Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Denizli Valiliği Yayınları, 27-30 Eylül 1988, Denizli, s. 131-153.
- Altıntaş, O. ve Eliri, İ. (2012). "Birey Toplum İlişkisinde Kent Kültürü, Kamusal Alan ve Onda Şekillenen Sanat Olgusu", *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 5, s. 61-74.
- Alver, K. (2019). "Kent İmgesi", *Kent Sosyolojisi* (ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s. 11-35.

- Alver, K. (2019). “Bir Kenti Keşfetmek”, Kent Sosyolojisi (ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s. 281-303.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2006). 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı, İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Apaydın, B. (2019). “Palimpsest Kavramı ve Mekânsal Dönüşüm”, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, Volume 9, Issue 2, pp. 90-103.
- Ar, M. (2021). “Mekân, Yer ve Yersizlik Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, s. 8-25.
- Arap, S. K. (2014). “Üniversite-Kent Etkileşiminden Beklentiler”, *Toplum ve Demokrasi*, Yıl: 8, Sayı: 17-18, s. 105-119.
- Armaly, M., Blasi, C. and Hannah, L. (2004). “Stari Most: Rebuilding More Than a Historic Bridge in Mostar”, *Museum International*, Vol. 56, No. 4, pp. 6-17.
- Arslan, M. (2011). “Geçmişten Günümüze Denizli Folkloru”, Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi (Haz. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 305-356.
- Artar, F. (2012). *Tarihi Kent Dokusunun Toplumsal Dönüşümü: Ankara Kalesi Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Asiliskender, B. (2006). “Kayseri Eski Kent Merkezinde Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Mekân ve Kimlik Deneyimi”, *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22 (1-2), s. 203-212.
- Aslan, S. ve Kiper P. (2016). “Kimlik ve Bellek Sorunu Sarmalında Kentler: Amasra Kenti Örneğinde Fırsatlar ve Tehditlerin Değerlendirilmesi”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 881-905.
- Ataman, H. (2010a). *Tarih Süzgecinde Anadolu ve Denizli 880 Yıl (1070-1950)*, I. Cilt, Mediform Matbaacılık, İzmir.
- Ataman, H. (2010b). *Tarih Süzgecinde Anadolu ve Denizli 880 Yıl (1070-1950)*, II. Cilt, Mediform Matbaacılık, İzmir.
- Avcı, Y. (2007). “Osmanlı Devletinde Afet Yönetimi ve 1899 Denizli Depremi”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, I. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 361-367.
- Avcı, Y. (2010). *Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- Avsan, D., Pulat Gökmen, G. ve Uçman Altınışik, I. (2020). “Endüstriyel Mekân ve Kentsel Hafıza; Sümerbank Denizli İplik Fabrikası Üzerinden Bir Değerlendirme”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Kentleşme ve Ekonomi Özel Sayısı, Cilt: 11, s. 997-1022.
- Avsan, D. ve Pulat Gökmen, G. (2017). “Denizli’de Konut Alanlarında Yaşanan Sosyal ve Mekânsal Değişim”, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Mimarlık Planlama ve Tasarım Tam Metin Kitabı, 18-20 Mayıs 2017, Alanya, s. 29-46.

- Aydın, M. B. (2018). “Ankara’nın Sosyo-Kültürel Bir Değeri Olarak MKE Ankaragücü: Taraftarların Gözünden Kent ve Kulüp”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), s. 1-22.
- Aydiner, T. (2020). “Toplumcu Belediyecilik Deneyimi (1973-1980): Denizli Örneği” *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, s. 353-368.
- Ayyıldız, S. ve Ertürk, F. (2017). “Kentsel Kimlik Bileşenleri ile Yerel Kimliğin İzini Sürmek: Kapanca Sokak Örneği”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 2 (1), s. 65-88.
- Bale, J. (2000). “The Changing Face of Football: Stadiums and Communities”, *Soccer & Society*, 1:1, pp. 91-101.
- Baltacı, A. (2019). “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2. s. 368-388.
- Başıoğlan Avşar, Ö. (2014). “Denizli Geleneksel Konut Mimarisinin Değişim Sürecinin Altıntop Mahallesi Örneğinde İrdelenmesi”, *ARTIUM*, Cilt 2, Sayı 2, s. 165-179.
- Başıoğlan Avşar, Ö. (2017). “Denizli’nin Sivil Mimarlık Mirası Üzerine Bir Değerlendirme”, *Arkitera*, 06.03.2017, <https://www.arkitera.com/gorus/denizlinin-sivil-mimarlik-mirasi-uzerine-bir-degerlendirme> (erişim: 23.07.2022).
- Batmaz, N. (2012). “Küreselleşmenin Yerel Ekonomiler Üzerinde Oluşturduğu Etkiler: Denizli İl Örneği 2010” *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 9, s. 27-54.
- Bayındırlık ve İskân Bakanlığı (2009). Kentleşme Şurası Komisyon Raporları 2009, Ankara.
- Baykara, T. (2007). *Selçuklular ve Beylikler Çağında Denizli (1070-1520)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Bayraktar, B. (1991). “Milli Mücadele’de Denizli Olayı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 22, s. 141-154.
- Beckman, R. M. and Ackerknecht, D. (1993). “Growth as Tradition: Bern, a Traditional Settlement in Change”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, Vol. 5, No. 1, pp. 47-63.
- Bektaş, C. (1977). “Denizli Depremi, Öncesi ve Deprem Sonrası”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 153, (15/4), s. 52-55.
- Bektaş, C. (2011). *Denizli*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Bektaş, C. (2017). “Denizli’de Yaptığım Yapılar Örnek Oldu”, (Der. Bahar Bayhan), *Arkitera*, 04.05.2017, <https://www.arkitera.com/soylesi/denizlide-yaptigim-yapilar-ornek-oldu/> (erişim: 24.07.2022)
- Belanger, A. (2002). “Urban Space and Collective Memory: Analysing the Various Dimensions of the Production of Memory”, *Canadian Journal of Urban Research*, Vol. 11, No. 1, Space, Place and the Culture of Cities: Special Issue (Summer 2002), pp. 69-92.
- Belge, R. (2018). “Denizli Kent Kimliğini Oluşturan Coğrafi Öğeler”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 27 (2), s. 167-181.
- Benjamin, W. (2020). *Pasajlar*, (çev. Ahmet Cemal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Berg, P. O. and Sevon, G. (2015). "Food Branding Places - A Sensory Perspective", *Place Branding and Public Diplomacy*, Vol. 0, pp. 1-16.
- Beyazıt, Y. (2021). *Denizli Çalışmaları Birikim ve Yol Haritası*, (Ed. Yasemin Beyazıt), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Bilgin, N. (2011). "Sosyal Düşüncede Kent Kimliği", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 20-47.
- Bohingamuwa, W. (2019). "The Galle Fort World Heritage Site: A Nature-Culture Approach to the Conservation of Cultural Heritage along the Southern Coast of Sri Lanka", *Journal of World Heritage Studies*, Special Issue, pp. 29-37.
- Botikova, Z. (2018). "Stand Up, If You're a Zbrojovka Fan!: Collective Memory, Fan Engagement and One Football Stadium", *European Journal for Sport and Society*, Vol. 15, No. 4, pp. 316-331.
- Bulut, C. (2020). *Kent Kimliğinin Oluşumunda Mahallenin Etkisi: Balat, Selçuk ve Musa Mahalleleri Örnekleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Calvino, I. (2020). *Görünmez Kentler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Cameron, C. (2008). "From Warsaw to Mostar: The World Heritage Committee and Authenticity", *APT Bulletin*, Vol. 39, No. 2/3, pp. 19-24.
- Can, N. (1999). *Kent Kimliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Cansever, T. (2013). *Osmanlı Şehri: Şiir'den Şehir'e*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. (2017). *Kent, Sınıf, İktidar*, (çev: Asuman Türkün), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Chen, C. (2012) "Representing and Interpreting Traumatic History: A Study of Visitor Comment Books at the Hiroshima Peace Memorial Museum", *Museum Management and Curatorship*, 27:4, pp. 375-392.
- Clark, G., Moonen, T. and Nunley, J. (2019). "The Story of Your City: Europe and its Urban Development, 1970 to 2020", European Investment Bank, e-book: ISBN 978-92-861-3878-2.
- Connerton, P. (2019). *Toplumlar Nasıl Anımsar?*, (çev. Alaeddin Şenel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Cooper, K. L. (2019). *Heritage Cities and the Encroaching Seas: The Preservation of Venice with Reference to Rhodes Town, Edinburgh Castle, and Old San Juan*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, ABD.
- Crowley, D. (1997). "People's Warsaw / Popular Warsaw", *Journal of Design History*, Vol. 10, No. 2, pp. 203-223.
- Çakır, Z. G., Bilgin Altınöz, G. ve Özüduru, B. H. (2019). "Ankara Hanlar Bölgesi'nin Mekansal Gelişimi ve Bugünkü Kullanıcı Profiline Değerlendirilmesi", *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, Sayı: 20, p. 175-201.

- Çalpak, I. E. (2012). “Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekânlar: ULAP Platz Örneği, Almanya”, *Tasarım+Kuram MSGSÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 13, s. 34-47.
- Çelebi, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Haz.: Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, 9. Kitap, 1. Cilt, İstanbul.
- Çelen Öztürk, A. (2016). “Eskişehir’in Geçmişteki ve Bugünkü Kent Belleğinin Zihin Haritaları Üzerinden Okuma Denemeleri”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, Cilt:7, s. 80-115.
- Çetin, S. (2011). *Dönüşüm Sürecinin Tarihi Kent Merkezleri Üzerine Etkileri: Isparta Örneğinde Bir İnceleme*, Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 27 (2), s. 185-199.
- Çetin, M. ve Çetin, N. E. (2013). “Denizli Valisi Şehzade Alemşah: Şehzade Şehri Denizli”. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 36, s. 4-9.
- Çetken, P. (2017). “Sil Baştan Yaşayan Kent ve İnsanları”, Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar, (der. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu), *Koç Üniversitesi Yayınları*, s. 91-101.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). Şehircilik Şurası Komisyon Raporları 2017, Ankara.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). Aydın-Muğla-Denizli Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı, Plan Açıklama Raporu, Ankara.
- Çöl, Ş. (1998). *Kentlerimizde Kimlik Sorunu ve Günümüz Kentlerinin Kimlik Derecesini Ölçmek için Bir Yöntem Denemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çubukçu, E. (2021). “Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarisinde Ulusal Kimlik Arayışı: Ankara’daki Kamu Yapıları”, *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 9, s. 359-378.
- D'Alessio, V. (2013). “Divided and Contested Cities in Modern European History. The Example of Mostar, Bosnia-Herzegovina”, *Beyond the Balkans. Towards an Inclusive History of Southeastern Europe*, (ed.) Sabine Rutar, Münster, Viyana, Berlin, Lit Verlag, pp. 447-476.
- Dacheux, E. (der.) (2012). *Kamusal Alan*, (çev. Hüseyin Köse), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dağ, V. ve Mansuroğlu, S. (2020). “Turizm Alanlarının Kent Kimliğine Etkisi: Denizli Kenti Örneği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), s. 589-604.
- Darby, D. ve Selçuk, İ. (2015). “Denizli Gazi Mustafa Kemal Paşa Bulvarı Yayalaştırma Düzenlemesinin Sosyo-Ekonomik ve Mekânsal Sonuçları”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 384, s. 51-56.
- Dayar, E. (2020). “Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Antalya Kaleiçi ve Çevresi”, *METU JFA*, 37 (2), s. 59-84.
- De Alba, M. (2012). “A Methodological Approach to the Study of Urban Memory: Narratives about Mexico City”, *Forum: Qualitative Social Research*, Volume 13, No. 2, Art. 27.

- De Certeau, M. (1984). *The Practice of Everyday Life*, Temple University of California Press, Los Angeles.
- De Rosa, A. S. and Dryjanska, L. (2017). "Visiting Warsaw for the First Time: Imagined and Experienced Urban Places", *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, Vol. 11: 3, pp. 321-340.
- Debord, G. (2020). *Gösteri Toplumu*, (çev. Ayşen Ekmekçi & Okşan Taşkent), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Demirci, H. A. (2015). "Unutma ya da Hatırlama Sarkacında 23 Nisan 1920 ya da Hacı Bayram Veli Külliyesi'nden BMM Binâsına Kaybolan Hâfıza", *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 123, s. 54-70.
- Demirci, H. A. (2019). *Muhafazakârların Dünyasında Bir Şehri Düşünmek*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- Dengler-Schreiber, K. (2003). "Integrating Cultural Heritage into the Living City: Example Bamberg", *Cultural Heritage Research: a Pan-European Challenge, Proceedings of the 5th EC Conference*, 16-18 May 2002, Krakow, pp. 94-98.
- Dengler-Schreiber, K. and Schramm, K. H. (2008). "On Silent Wings through the World Heritage the Virtual Town Model of Bamberg", *16th ICOMOS General Assembly and International Symposium: Finding the Spirit of Place – Between the Tangible and the Intangible*, 29 Sept – 4 Oct 2008, Quebec, pp. 1-10.
- Denizli Belediyesi ve ÇEKÜL Vakfı (2009). Denizli'nin Geleceği Yol Haritası 2010-2023, 8 Temmuz 2009, Denizli (https://www.kentselstrateji.com/wp-content/uploads/V-08_Denizli-7T-.pdf erişim: 13.07.2022).
- Denizli Büyükşehir Belediyesi (2014). Denizli Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı (2015-2019), Denizli.
- Denizli Büyükşehir Belediyesi (2019). Denizli Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı (2020-2024), Denizli.
- Diker, M. ve Çolpan Erkan, N. (2017). "Kent Kimliğinde İbadet Yapıları: Antakya Örneği", *Planlama Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 2, s. 180-192.
- Dodsworth, E. and Nicholson, A. (2012). "Academic Uses of Google Earth and Google Maps in a Library Setting". *Information Technology and Libraries*, 31 (2), pp. 102-117.
- Doğan, M. ve Olğaç, İ. (2020). "Edirne Şehri Nüfusunun Gelişimi ve Yapısal Özellikleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, 75, s. 7-16.
- Duman, T. (2019). "Şehirde Gündelik Hayat", Kent Sosyolojisi (ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s. 231-249.
- Dülger Türkoğlu, H. (2002). "Kentsel İmge: İstanbul'dan Bulgular", *itudergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, Cilt:1, Sayı:1, s. 57-64.
- Dymnicka, M. and Szczepanski, J. (2016). "Dilemmas of Identity in Contemporary Cities. The City of Gdansk as an Example", World Multidisciplinary Civil Engineering-Architecture-Urban Planning Symposium WMCAUS 2016, *Procedia Engineering*, 161, pp. 1225-1229.

- Edensor, T. and Millington, S. (2008). "This is Our City": Branding Football and Local Embeddedness", *Global Networks*, Vol. 8, No. 2, pp. 172-193.
- Edirne Valiliği (2014). *Edirne*, 81 İlde Kültür ve Şehir, (Ed. Metin Eriş), Edirne Valiliği Neşriyatı, İstanbul.
- Engincan, P. (2016). "Küresel Kent Mekânları ve Gündelik Yaşam: 'Sanayi Kenti' Olarak Küreselleşen Denizli", *II. Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi – Küresel ile Yerel Arasında Kentler*, Bildiriler Kitabı, 11-13 Mayıs 2016, Ankara, s. 241-261.
- Er, Ö. ve Bardakoğlu, Ö. (2016). "Kültürel Mirasın Sürdürülebilir Turizm Ürünü Çeşidi Olarak Değerlendirilmesi: Edirne Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 2, s. 95-111.
- Eraydın, Z. (2016). "Kentsel Markalaşma Stratejilerinin Kent Belleği ve Kent İmgesi Üzerine Etkileri: Ankara Örneği", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, s. 830-855.
- Erdem, B. ve Yılmaztürk, S. (2018). "Ali Cillov ile Kaleiçi'ni Geziyoruz". *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 57, s. 38-39.
- Erdem, M. (2014). "Soğdca, Türkçedeki Soğdca Kelimeler ve Bunların Türkçeye Uyumları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21, 1, s. 65-90.
- Erdoğan, G. ve Çorbacıoğlu Akay, S. (2018). "Denizli Kent Kimliği Bileşenleri" *Kent Akademisi*, Cilt: 11 (33), Sayı: 3, s. 459-473.
- Eremenko, I. (2019). "Urban Identity Making in Germany: The Case of Bamberg", *Inter*, vol.18, pp. 22-33.
- Eremenko, I. and Filimonov, K. (2021). "Developing an Expert Community and Defining Its Role in the Politics and Decision-Making of a World Heritage City: The Experience of Bamberg", *The Journal of Social Policy Studies*, 19 (2), pp. 327-338.
- Ergun, C. (2014). "Üniversite ve Kent İlişkisi Üzerine Görüşler: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 31, s. 216 - 237.
- Erman, T. (2013). "Küresel ve Yerel Dinamikler Altında 'Anadolu Kapları' Kentleri", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 50-73.
- Erman, T. ve Özaloğlu, S. (2017). *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar*, (der. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erol, Ö. (2017). "Soğdca, Türkçedeki Soğdca Kelimeler ve Bunların Türkçeye Uyumları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 21, 1, s. 65-90.
- Ersoy, M. (der.) (2016). *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, M. (2016). "Kolektif Bellekteki Değişkenleriyle İzmit'te Kamusal Mekân Algısı", *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, Cilt: 2, No: 1, s. 89-103.

- Erten, S. (2016). "Bir Kentsel Tasarım Yarışmasının Süreç Analizi: Edirne/Selimiye Örneği ve "Tarihi Merkezde Araç Yolu" Tartışması", *Planlama Dergisi*, 26 (1), s. 20-31.
- Ertin G. D., Zülfikar, H. C. ve Atik, D. (2015). "Kent Kimliğinin Kentsel Peyzaj Bağlamında Değerlendirilmesi: Edirne Örneği", 9. Uluslararası Sinan Sempozyumu Bildiri Kitabı, 21-22 Nisan 2015, Edirne, s. 39-46.
- Eryazıcıoğlu, M. E. ve Markoç, İ. (2014). "Kentsel Kimlik ve Kentsel Projeler Bağlamında Kimliksizleşme Sorunu, İstanbul Örneği", 1. Uluslararası Kentsel Planlama Mimarlık Tasarım Kongresi, UPAD, 1/1, Kocaeli.
- Eyüboğlu Erşen, A. (2010). "Tarihi Kentlerin Korunmasında Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarının Etkisi Üzerine Bir Araştırma: Edirne Örneği", *Uluslararası Sürdürülebilir Yapılar Sempozyumu*, 26-28 Mayıs 2010, Ankara.
- Farrar, M. E. (2011). "Amnesia, Nostalgia, and the Politics of Place Memory", *Political Research Quarterly*, Vol. 64 (4), pp. 723-735.
- Florida, R. (2003). "Cities and the Creative Class", *City & Community*, Volume 2, Issue 1, pp. 3-19.
- Floris, B. (2012). "Kamusal Alan ve Ekonomik Alan", Kamusal Alan (der. Eric Dacheux), s. 65-74.
- Forde, S. (2016). "The Bridge on the Neretva: Stari Most as a Stage of Memory in Post-Conflict Mostar, Bosnia–Herzegovina", *Cooperation and Conflict*, Vol. 51(4), pp. 467-483.
- Fortuna, C. (1998). "Detraditionalization and Tourism: Old Memories, New Functions and the Reconstruction of City Images", *14th World Congress of Sociology*, July 26th-August 1st, Research Committee 50, Working Session on the Representation and Management of the Past, Montreal, pp. 1-19.
- Geniş, Ş. (2011). "Küreselleşme, Kent ve Kültür", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 48-61.
- Gil, P. F. (2011). "Twenty-five Years of Transformations in the Historic Center of Havana: A Case Study of the Plaza Vieja", *Facilities*, Emerald Group Publishing Limited, Vol. 29 No. 7/8, pp. 303-312.
- Gonzalez, M. K. H. and Paes, M. T. D. (2020). "Touristic Refunctionalization of the Historical Center of Old Havana", *Mercator - Revista de Geografia da UFC*, vol. 19, no. 3, pp. 1-15.
- Gospodini, A. (2004). "Urban Morphology and Place Identity in European Cities: Built Heritage and Innovative Design", *Journal of Urban Design*, 9: 2, pp. 225-248.
- Göçgün, Ö. (2007). "1923'den 1960'lı Yıllara Uzanan Çizgide Denizli'nin Spor Tarihi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, I. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 631-641.
- Göçgün, Ö. (2009). "Denizli'ye Hizmet ve Gönül Verenler: İbn-i Battuta". *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 23, s. 2-6.
- Gökburun, İ. (2019). "Ekonomik Gelişmişliğin Göçler Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği", *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 564-582.

- Gökgür, P. (2017). *Kamusal Mekânda Kamusal Alanın Yeri*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Gönüllü, H. (2016). *Denizli Kentinin Büyük Ameliyatı (1973-1980 Yılları Arası)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Gönüllü, H. (2019). *Denizli Fotoğraf Albümü*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Göregenli, M., Karakuş, P., Özgen kösten, E. Y. ve Umuroğlu, İ. (2014). “Mahalleye Bağlılık Düzeyinin Kent Kimliği ile İlişkisi İçinde İncelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 29 (73), s. 73-85.
- Göregenli, M. (2018). *Çevre Psikolojisi-İnsan Mekân İlişkileri*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, S. (2021). “Denizli Yerel Tarihinde Seyahat Anlatıları”, Denizli Çalışmaları Birikim ve Yol Haritası, (Ed. Yasemin Beyazıt), s. 59-112.
- Groh, J. M. (2019). *Mekân Yaratmak: Beyin Neyin Nerede Olduğunu Nasıl Biliyor?*, (çev. Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Gül, M. (2006). “Antalya Kent Merkezi Kültür ve Turizm Gelişim Bölgesinde Yer Alan Sit Alanları ve Bu Alanlarda Antalya Büyükşehir Belediyesince Başlatılan Çalışmalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Planlama Dergisi*, 4, s. 121-145.
- Günay, B. (2016). “Sanayi Kenti”, *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul, s. 381-386.
- Güner, A. F. (2019). *Eski Kent Dokularının Korunmalarına Yönelik Bir Araştırma: Edirne Kaleiçi ve Kaledışı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Güney Ege Kalkınma Ajansı (2013). *Bir Denizli Seyahati...1*, Denizli.
- Gür, B. F. (2011). “Unutmak, Öteki ve “Boş Kent” Ankara”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, s. 8-20.
- Haapala, A. (2003). “The Urban Identity: The City as a Place to Dwell”, In V. Sarapik, & K. Tüür (Eds.), *Place and Location III*, pp. 13-24.
- Hague, E. and Mercer, J. (1998). “Geographical Memory and Urban Identity in Scotland: Raith Rovers FC and Kircaldy”, *Journal of the Geographical Association*, Vol.83: Iss. 2, pp. 105-116.
- Halaç, H. H., Yıldırım, Ö. C. ve Kalak, M. (2018). “Denizli Hulusi Oral Evi Yapısal Bozulmalar ve Koruma Sorunları”, *Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1/1, s. 11-31.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Hafıza*, (çev. Banu Barış), Heretik Yayınları, Ankara.
- Halbwachs, M. (2019). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*, (çev. Büşra Uçar), Heretik Yayınları, Ankara.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime*, (çev: Ayşe Deniz Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2020). *Kent Deneyimi*, (çev. Esin Soğancılar), Sel Yayıncılık, İstanbul.

- Hauge, A. L. (2007). "Identity and Place: A Critical Comparison of Three Identity Theories", *Architectural Science Review*, Vol.50: 1, pp. 44-51.
- Hawker, R. (2013). "Repopulating the Street: Contemporary Photography and Urban Experience", *History of Photography*, 37; 3, pp. 341-352.
- Haytoğlu, E. (2018). "Denizli Kentinin Elektrik Tarihine Bir Bakış (1924-1954)", *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 16, Prof. Dr. Halil İNALCIK Özel Sayısı, s. 896-927.
- Huot, J. L., Thalman, J. P. ve Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*, (çev: Ali Bektaş Girgin), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- İlhan, E. M. (2015). "Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/8 Spring 2015, pp. 1395-1408.
- İnan, S. (2014). *Kızı, Tozu, Horozu-Denizli Üzerine Yazılar*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- İnan, S. (der.) (2017). Perspektifler: 2017 Denizli Dosyası, *Pamukkale Üniversitesi Yayınları*, Denizli.
- İnce, K. (2011). "Denizli Camileri ve Denizli'nin Kentleşmesi Üzerine", *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Yayın No: 11, 22-23 Aralık 2008, Denizli, s. 446-462.
- İnceoğlu, N. (1989). "Denizli Evleri ve Kent Dokusu", Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Denizli Valiliği Yayınları, 27-30 Eylül 1988, Denizli, s. 292-294.
- İnceoğlu, N. (2002). "Denizli'de Mimarlık", *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 304, s. 37-41.
- İnceoğlu, N. (2011). "Denizli'de Sivil Mimari", Denizli Tanrıların Kutsadığı Vadi (Haz. Filiz Özdem), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 247-304.
- İstanbul Kültür Sanat Vakfı (2014). *Places of Memory (Hafıza Mekânları)*, (Ed. Pelin Derviş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Jacobs, A. J. (2003). "Symbolic Urban Spaces and the Political Economy of Local Collective Memory: A Comparison of Hiroshima and Nagoya, Japan", *Journal of Political & Military Sociology*, Vol. 31, No. 2, pp. 253-278.
- Janakiraman, A. (2019). *The Local Identity Politics of World Heritage: Lessons from Galle Fort in Sri Lanka*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Massachusetts Institute of Technology, Department of Urban Studies and Planning, Boston.
- Kallimci, H. (2011). "Evliya Çelebi'nin İzinde Denizli", *Evliya Çelebi'nin İzinde*, Bengü Yayınları, Ankara, s. 21-32.
- Kallimci, H. (2011). *Denizli'de Ahilik*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Kallimci, H. (2012). *Denizli ile İlgili Yarına Miras Yazılar*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Kamacı, E. ve Örmecioğlu, H. T. (2005). "Kentsel Sit Alanlarında Kentsel Dönüşüm Problematiği: Antalya Kaleiçi", Antalya Yöresinin İnşaat Mühendisliği Sorunları Kongresi, 22-24 Eylül Antalya, Bildiriler Kitabı.

- Kan Ülkü, G. (2017). “Küreselleşen Kentin Yeni Kamusal Alanları: Alışveriş Merkezleri, Denizli Örneği”, *Perspektifler: 2017 Denizli Dosyası* (der. Süleyman İnan), *Pamukkale Üniversitesi Yayınları*, Denizli, s. 25-34.
- Kane, L. J. (2011). *Rebuilding to Remember, Rebuilding to Forget: The Tangible and Intangible Afterlife of Architectural Heritage Destroyed by Acts of War*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rutgers, The State University of New Jersey, Graduate School-New Brunswick, New Brunswick.
- Kara, H. (2010). “Denizli Şehrinde Gecekondulaşmanın Önlenmesi ve Toplu Konutlar”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 23, s. 103-118.
- Karababa, A. (2015). *A Transdiscursive Enquiry on Urban Identity*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karagüler, S. ve Korgavuş, B. (2014). “Kent Kimliğinin Kent Peyzajı Üzerinde Oluşturduğu Etkiler, Silüetler, Görünümler ve Dengeleri”, *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 203-212.
- Karakaya Aytin, B., Ertin, D. G. ve Özyavuz, M. (2016). “Kent Kimliğinin Edirne Kaleiçi Yerleşim Alanı Özelinde Değerlendirilmesi”, *4. Uluslararası Kentsel ve Çevresel Sorunlar ve Politikalar Kongresi*, 20-22 Ekim İstanbul, s. 81-102.
- Karakoç, İ. ve Ulu, A. (2004). “Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi”, *Planlama Dergisi*, 2004/3, s. 59-66.
- Karakuyu, M. ve Sariusta, F. (2011). “Evliya Çelebiye Göre 17. Yüzyılda Edirne'nin Şehir Coğrafyası Ve Kültürel Hayat”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 24, s. 124-149.
- Karaşah, B. ve Sarı, D. (2018). “Kent Kimliğinde Etkili Bir Bileşen: Doğal Bitkiler”, *International Social Sciences Studies Journal*, 4, 26, s. 5539-5545.
- Karatosun, M. B., Arıtan, Ö. ve Türkseven Doğrusoy, İ. (2006). “1 Merkezde 3 Pazar”, *Egemimarlık*, 4 (59), s. 6-11.
- Kaşlıoğlu, Ş. (2007). *Rodos'ta Saklı Zamanlar*, Ed. Ali Fuat Örenç, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Kaymaz, I. (2013). *Urban Landscape and Identity*, Ed. Murat Ozyavuz, *Advances in Landscape Architecture*, IntechOpen, Chapter 29, pp. 739-760.
- Kaypak, Ş. ve Uçar, A. (2018). “Antakya Kentinin Yemek Kültürüne Bakışı”, *International Journal of Academic Value Studies*, Cilt: 4, Sayı: 18, s. 190-202.
- Kejanlı, D. T. (2010). “Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Kent Sistemi, Kale ve Merkez-Çarşı Gelişimi”, *New World Sciences Academy Social Sciences*, 3C0049, 5, (3), s. 287-302.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2015). *100 Soruda Türkiye'de Kentleşme, Konut ve Gecekondu*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Keleş, R. (2016a). *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2016b). *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, İdeal Kent Yayınları, Ankara.
- Keleş, R. (2016c). *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul.

- Keleş, R. ve Mengi, A. (2017). *Kent Hukuku*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Kepenek, E., Gençel, Z. ve Güç, B. (2015). Antalya Tarihi Kent Merkezi ve Yakın Çevresindeki Mekânsal Değişimin Günümüz Kent Formuna Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 3(2), s. 77-84.
- Keskin, N. (2017). “Bellek Mekânları Olarak Kent Müzeleri ve Diyarbakır Örneği”, Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar, (der. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu), *Koç Üniversitesi Yayınları*, s. 155-161.
- Kıray, M. B. (2006). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kodal, T. (1998). “Atatürk Döneminde (1923-1938) Denizli Sanayisi”, *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, s. 67-73.
- Kodal, T. (2005). “Denizli’nin Azınlıkları (1923-1938)”. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 8, s. 38-40.
- Kodal, T. (2007). *Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)*, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, No: 4, Matsa Basımevi, Ankara.
- Kodal, T. (2014). *Denizli Nüfus Tarihi (1923-2013)*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Kohler, M. (2014). “Walking Through Instead of Flying Over: A Way to See the Flux of Urbanization in Istanbul and Other places?”, *Walking in the European City: Quotidian Mobility and Urban Ethnography*, Chapter 8, pp. 129-152.
- Kolsal, F., Şensoy, G. ve Yeşiltepe, A. D. (2018). “Parçalı Kent Deneyimleri”, ISUEP Uluslararası Kentleşme ve Çevre Sorunları Sempozyumu: Değişim/Dönüşüm/Özgünlük, 28-30 Haziran 2018, Eskişehir.
- Korcelli-Olejniczak E., Bierzyński, A., Grochowski, M. and Węclawowicz, G. (2014). “Urban Policies on Diversity in Warsaw, Poland”, *Governing Urban Diversity: Creating Social Cohesion, Social Mobility and Economic Performance in Today’s Hyper-diversified Cities*, DIVERCITIES, pp. 1-30.
- Koyuncu Okca, A. ve Bilici, B. (2019). “Denizli’de Sürdürülebilir Kentsel Koruma İçin Kent Müzesinin Gerekliliği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, s. 29-37.
- Köseoğlu, E. (der.) (2016). *Kültür ve Kentsel Tipoloji, İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı:18, Ankara.
- Köşker, H., Albuz, N. ve Ercan, F. (2019). “Türkiye’de Turistik Talebin En Fazla Olduğu 10 Kentin Marka Kimlikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), s. 348-365.
- Kuban, D. (1968). “Anadolu — Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı VII, s. 53-73.
- Kumudini, Y. and Wickramaarachchi, N. (2018). “An Investigation of non-compliance with Building Regulations in Heritage Areas; A Case Study in Galle Fort-Sri Lanka”, *Sri Lanka Journal of Real Estate*, Vol.13, pp. 54-71.
- Kundera, M. (2014). *Yavaşlık*, (çev. Özdemir İnce), Can Sanat Yayınları, İstanbul.

- Kurumak, M. ve Bademci, F. (2018). “Konya Kent Kimliğinin Oluşmasında Bisiklet Sporunun Rolünün Mekansal Bağlamda Değerlendirmesi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:6, Sayı:70, s. 421-433.
- Kutludağ, Ş. (2013). “Delikliçınar Meydanı Ne Söyler?”. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 37, s. 28-31.
- Kuznicki, K. (2013). “The Authenticity of the Reconstructed Old Town of Warsaw: A Reflection”, *e-conservation Journal*, 1, pp. 24-33.
- Laaksonen, P., Laaksonen, M., Borisov, P. and Halkoaho, J. (2006). “Measuring Image of a City: A Qualitative Approach with Case Example”, *Place Branding*, Volume 2, 3, pp. 210-219.
- Lasansky, D. M. (2004). “Tourist Geographies: Remapping Old Havana”, *Architecture and Tourism Perception, Performance and Place* (Ed. D. Medina Lasansky and Brian McLaren), Berg, New York, pp. 165-186.
- Le Breton, D. (2019). *Yürümeye Övgü*, (çev. İsmail Yerguz), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014a). *Kentsel Devrim*, (çev. Selim Sezer), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014b). *Mekânın Üretimi*, (çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2021). *Ritimanaliz: Mekân, Zaman ve Gündelik Hayat*, (çev. Ayşe Lucie Batur), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Lewicka, M. (2008). “Place Attachment, Place Identity, and Place Memory: Restoring the Forgotten City Past”, *Journal of Environmental Psychology*, Volume 28, pp. 209-231.
- Luque-Ayala, A. and Maia, F. N. (2019). “Digital Territories: Google Maps as a Political Technique in the Re-Making of Urban Informality”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 37 (3), pp. 449-467.
- Lynch, K. (2016). *Kent İmgesi*, (çev. İrem Başaran), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Maglio, E. (2016). “The Changing Role of Historic Town of Rhodes in the Scenario of Ottoman and Italian Rules in the Light of the Iconographic Sources”, *Eikonocity*, anno I, n. 1, pp. 75-88.
- Manavoğlu, E. (2009). “Antalya Kenti’nin Geçmişten Günümüze Mekânsal Gelişimi ve Planlama Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Planlama Dergisi*, 2, s. 19-30.
- Manzelat, R. R. and Oktay, D. (2019). “The Quest for Livable City Centers: A Study in Famagusta (Gazimağusa), North Cyprus”, *Journal of Civil Engineering and Architecture*, 13, pp. 23-30.
- Matsuo, K. (2016). “Urban Reconstruction and Symbol Systems: How Hiroshima Became a Peace Memorial City”, *The Teikyo University Economic Review*, 49(2), pp. 123-137.
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksizm: Şehrin Marksist Bir Hikâyesi*, (çev. Nihal Ünver), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Mısırlı, A. ve Benian, E. (2016). “Edirne Baba Demirtaş (Timurtaş) Mahallesi Geleneksel Konutları: Mimari Özellikleri, Potansiyelleri ve Sorunları”, *Trakya University Journal of Engineering Sciences*, 17 (1), s. 23-34.

- Middleton, J. (2010). "Sense and the City: Exploring the Embodied Geographies of Urban Walking", *Social and Cultural Geography*, 11/6, pp. 575–596.
- Molinari, L. (2014). "Söyleşi: Luca Molinari ile Aslı Altay, Alper Derinboğaz, Pelin Derviş, Metehan Özcan, Candaş Şişman, Murat Tabanlıoğlu, Ali Taptık, Serkan Taycan", *Hafıza Mekânları* (ed. Pelin Derviş), İKSV, Yapı Kredi Yayınları, s. 177-190.
- Moropoulou, A., Moropoulos, N., Andriotakis, G. and Giannakopoulos, D. (2019) "A Programme for Sustainable Preservation of the Medieval City of Rhodes in the Circular Economy Based on the Renovation and Reuse of Listed Buildings", *In Transdisciplinary Multispectral Modeling and Cooperation for the Preservation of Cultural Heritage*, (Edited by A. Moropoulou, M. Korres, A. Georgopoulos, C. Spyarakos, C. Mouzakis, 1st International Conference TMM_CH, 10–13 October 2018, Athens.
- Mumford, L. (2013). *Tarihte Kent/ Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Mutlu, A. ve Yücel Batmaz, N. (2013). *Türkiye’de Kent Hakkı*, Orion Kitabevi, Ankara.
- Müftüler, L. (1947). *Millî Mücadelede Denizli Heyeti Milliyesi*, Türkdili Basımevi, Balıkesir.
- Nalkaya, S. (2006). "Kentsel Dönüşüm ve Kent Kimliği". *Yapı Dergisi*, Sayı: 292. s. 39-43.
- Noone, R. (2019). "Rerouting Google Maps: Drawing- and Performance-Based Methods in Action", *Proceedings of the Annual Conference of CAIS / Actes Du congrès Annuel De l’ACSI*. <https://doi.org/10.29173/cais1108>
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*, (çev. Mehmet Emin Özcan), Dost Yayınları, Ankara.
- Ocakçı, M. (2016). "Kent İmgesi (İmajı)", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul, s. 192-193.
- Ocakçı, M. ve Aydın Türk, Y. (2016). "Kentsel Kimlik", *Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük*, Ninova Yayınları, İstanbul, s. 226-228.
- Oğurlu, İ. (2014). "Çevre- Kent İmajı - Kent Kimliği- Kent Kültürü Etkileşimlerine Bir Bakış", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Yıl 13, Sayı 48, s. 275-293.
- Oktay, D. (2006). "How Can Urban Context Maintain Urban Identity and Sustainability?: Evaluations of Taormina (Sicily) and Kyrenia (North Cyprus)", *Web Journal on Cultural Patrimony*, 11, pp. 1-19.
- Oktay, D. (2011). "Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış", *İdeal Kent: Kent Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 8-19.
- Oktay, D. and Alkan Bala, H. (2015). "Holistic Research Approach to Measuring Urban Identity: Findings from Girne (Kyrenia) Area Study", *Archnet-IJAR*, Volume 9, Issue 2, pp. 201-215.
- Onat, N. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları*, Durak İstanbul Dizisi 1, İstanbul.

- Orhan, E. (2016). “Kentin “Modern Harabeler”inin İncelenmesi: Denizli Taş Atölyeleri Örneği”, *Planlama Dergisi*, 26(2), s. 160-167.
- Ortaylı, İ. (2012). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Önen, C. (2006). *Fotoğraflarla DENİZLİ*, Grafikevi, Denizli.
- Önen, S. (2016). “Kenti Yürüyerek Keşfetmenin Sosyolojisi”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 18, s. 286-303.
- Önkal, G. (2017). “Dönüşen Kentlilik, “Butik Kimlik”ler ve Kültürel Bellek Yitimi”, Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar, (der. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu), *Koç Üniversitesi Yayınları*, s. 225-227.
- Özaloğlu, S. (2017). “Hatırlamanın Yapıtışı Mekânın Belek ile İlişkisi Üzerine”, Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar, (der. Tahire Erman ve Serpil Özaloğlu), *Koç Üniversitesi Yayınları*, s. 13-19.
- Özaslan, A. ve Gül, H. (2022). “Tarihi Kent Merkezi ve Gecekondu Alanlarındaki Kentsel Dönüşüm: Antalya Kaleiçi Bölgesi, Balbey ve Güneş Mahallesi Örneği”, *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 3/1, s. 11-42.
- Özbey, K. (2018). “Karşılaştırmalı Tarihsel Sosyoloji Perspektifinden Sınır, Mekân ve Bellek: Sarp Köyü Örneği”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17, (4), s. 1398-1414.
- Özcan, K. ve Özkan, H. T. (2012). “Denizli Kentinin Planlama Deneyimi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 27, s. 233-250.
- Özcan, K. ve Akay, S. (2020). “Kent Formunun Morfolojik Analizi: Denizli Örneği”, *Ege Coğrafya Dergisi*, 29, (2), s. 141-160.
- Özçelik, A. (2006). “Türk Hâkimiyetinde Denizli Tarihine Genel Bir Bakış: Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Denizli”, *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı 9, Ocak-Şubat-Mart, s. 28-33.
- Özdede, S. , Doğan, D. ve Zengin, M. (2021). “Kolektif Bellekte Antik Kentlerin İzi: Denizli Kenti Örneği”, *Mimarlık Bilimleri ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (2), s. 688-703.
- Özdemir, N. (2007). “Denizli Kent Müzesi Projesi Üzerine Değerlendirmeler”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, II. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 255-263.
- Özdemir, C. (2011). “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, s. 323-343.
- Özer, İ. (2004). *Kentleşme, Kentlileşme ve Kentsel Değişim*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Özgür, H. (2007). “Denizli Ekonomisinin Durumu ve Gelişimine İlişkin Farklı Açıklamalar”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, II. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 565-578.
- Özgür, H. ve Savaş Yavuzçehre, P. (2010). “Denizli Tarihi Bayramyeri-Kaleiçi Ticaret-Zanaat Semtinin Dönüşümü: Paydaşlar ve Projeler, Rakipler ve Rehavet, Söylemler ve Sonuçlar”, *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokiyumu*,

- Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler*, Bildiriler Kitabı, İstanbul, s. 345-371.
- Öztürk Aykaç, N. (2021). “Söylem ve Temsil Arasında Ankara”, *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 296-321.
- Öztürkmen, A. (2002). “Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 91, s. 115-121.
- Quebec Declaration (2008). ICOMOS General Assembly Meeting, Quebec, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA16_Quebec_Declaration_Final_EN.pdf (15.11.2020).
- Pala, Ş. (2005). “Belleğin Alacakaranlığında Bir İmge: Mahalle”, *Kebikeç İnsanbilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 117-129.
- Pali, W. (2005). “Management of the Cultural Heritage in Galle Fort- Before and After the 26/12 Tsunami Devastation”, *15th ICOMOS General Assembly and International Symposium: ‘Monuments and Sites in Their Setting- Conserving Cultural Heritage in Changing Townscapes and Landscapes’*, 17 – 21 October 2005, Xi'an.
- Palmberger, M. (2013). “Practices of Border Crossing in Post-War Bosnia and Herzegovina: The Case of Mostar”, *Identities*, 20:5, pp. 544-560.
- Paramio-Salcines, J. L., Barquin, R. R. ve Arroyo, M. J. B. (2017). “Identity of Cities and Event Sport Tourism: The Grand Depart Tour de France 2015”, *Cuadernos de Turismo*, No. 40, pp. 711-714.
- Pichler, A. (2013). “The Dynamics of Heritage Choice and Heritage Regimes in the “Making of Old Havana”, *Heritage Regimes and the State* (ed. Regina F. Bendix, Aditya Eggert and Arnika Peselmann), Göttingen University Press, pp. 39-59.
- Pierce, J. and Lawhon, M. (2015). “Walking as Method: Toward Methodological Forthrightness and Comparability in Urban”, *The Professional Geographer*, 67: 4, pp. 655-662.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, (çev: Şadan Karadeniz), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Polat, S. and Dostoğlu, N. (2016). “Measuring Place Identity in Public Open Spaces”, *Urban Design and Planning*, Paper 1500031, pp. 1-14.
- Popovac, M. (2006). “Reconstruction of the Old Bridge of Mostar”, *Acta Polytechnica*, Vol. 46, No. 2, pp. 50-59.
- Proshansky, H. M., Fabian A. K. and Kaminoff R. (1983). “Place Identity: Physical World Socialisation of the Self”, *Journal of Environmental Psychology*, 3, pp. 57-83.
- Ragab, T. S. (2011). “The Crisis of Cultural Identity in Rehabilitating Historic Beirut-Downtown”, *Cities*, 28, pp. 107-114.
- Rajapakse, A. (2011). “Sustainable Conservation of Urban Town Houses in the Heritage Site of Galle Fort in Sri Lanka”, *Journal of Research in Architecture and Planning*, Vol. 11, Iss. 2, pp. 1-20.

- Rajapakse, A. (2013). "The 'Sense of Place' and Diminishing Living Heritage in the World Heritage Site of Galle Fort, Sri Lanka", *ICOMOS Thailand International Conference*, Theme 3: Conservation of Historic Community, Full Paper, pp. 1-18.
- Rajapakse, A. (2018). "Exploring the Living Heritage of Galle Fort: Residents' Views on Heritage Values and Cultural Significance", *Journal of Heritage Management*, Vol. 2 (2), pp. 95-111.
- Rajapakse, A. and Silva, K. D. (2020). "Transient Heritage Values, Conflicting Aspirations, and Endangered Urban Heritage in The Historic Galle Fort, Sri Lanka", (ed. K. D. Silva) *The Routledge Handbook on Historic Urban Landscapes in the Asia-Pacific*, London: Routledge, pp. 462-475.
- Ripp, M. (2007). "Case Study: Documentation Centre World Heritage Bamberg", https://www.researchgate.net/publication/312922575_Case_Study_Documentation_Centre_World_Heritage_Bamberg, pp. 1-7.
- Robins, K. ve Morley D. (1997). *Kimlik Mekânları*, (çev. Emrehan Zeybekoğlu), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Roders, A. P. and Oers, R. (2011). "World Heritage Cities Management", *Facilities*, Vol. 29, No. 7/8, pp. 276-285.
- Rose, G. (2014). "Visual Culture, Photography and the Urban: An Interpretive Framework", *Special Methodology Edition plus Miscellaneous, Space and Culture, India*, pp. 5-13.
- Ruoppila, S. ve Zhao, F. (2017). "The Role of Universities in Developing China's University Towns: The Case of Songjiang University Town in Shanghai", *Cities*, vol.69, pp. 56-63.
- Ryan, E. (2009). "The View from the New Old Bridge: How Mostar Is (Re)Constructed by Tourists and for Tourists in the post-Conflict Present", *The Cambridge Journal of Anthropology*, Vol. 29, No. 1, pp. 26-59.
- Sağıroğlu, Ö. (2016). "Korumada Turizmin "Kurtarıcı" Rolü Üzerine", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 19, s. 550-586.
- Saito, H. (2006). "Reiterated Commemoration: Hiroshima as National Trauma", *Sociological Theory*, Vol. 24, No. 4, pp. 353-376.
- Sargın, A. (2020). *Hurûfât Defterlerine Göre Denizli Vakıf Kurumları (XVIII.-XIX. Yüzyıllar)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2011). *Kentsel Mekânında Değişim Denizli*, Denizli Belediyesi Kültür Yayınları.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2013). "Küreselleşmenin Artan Etkisinde Denizli", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 200-227.
- Savaş Yavuzçehre, P. (2016). "Üniversitelerin Kentlerine Etkileri: Denizli Pamukkale Üniversitesi Örneği", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.21, S. 1, s. 235-250.

- Savaş Yavuzçehre, P. ve Çezik, U. K. (2015). "Sümerbank'tan Sümerpark'a: Alışveriş Merkezine Dönüşen Kamusal Alanlar", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:30, Sayı:1, s. 23-53.
- Schafer, S. (2016). "From Geisha Girls to the Atomic Bomb Dome: Dark Tourism and the Formation of Hiroshima Memory", *Tourist Studies*, Vol. 16 (4), pp. 351-366.
- Schlieder, C. and Kremer, D. (2011). "Visiting the Same Place but Seeing Different Things: Place Models of Touristic Behavior", *Visibility in Information Spaces and in Geographic Environments*, Post-Proceedings of the KI'11 Workshop (Andreas Henrich, Christoph Schlieder, Ute Schmid), No: 89, pp. 15-22.
- Schlieder, C. and Matyas, C. (2009) "Photographing a City: An Analysis of Place Concepts Based on Spatial Choices", *Spatial Cognition & Computation*, 9: 3, pp. 212-228.
- Scott, D. ve Morrison M. (2016). *Eğitim Araştırmasında Temel Fikirler ve Kavramlar*, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Segah, S. and Şenyapılı, B. (2019). "Evading Time and Place in Ankara: A Reading of Contemporary Urban Collective Memory through Recent Transformations", *Space and Culture*, Vol.22 (4), pp. 341-356.
- Selvi Ünlü, T. (2017). "Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekân İlişkisi: Mersin Örneği", *Planlama Dergisi*, 27 (1), s. 75-93.
- Sennett, R. (2019). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*, (çev. Süha Sertabiboğlu & Can Kurultay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Serter, G. (2013). "Şikago Okulu Kent Kuramı: Kentsel Ekolojik Kuram", *Planlama Dergisi*, Sayı 23 (2), s. 67-76.
- Sezener, A. ve Boz, S. (2018). *Anılarla Geçtik Çal'dan Denizli'den*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Shortell, T. and Brown E. (2014). "Introduction: Walking in the European City", *Walking in the European City: Quoditian Mobilty and Urban Etnography*, Chapter 1, pp. 1-20.
- Simmel, G. (1969). *The Metropolis and Mental Life*, Classic Essays on the Culture of Cities ed. Richard Sennett, New Jersey, pp. 47-60.
- Sochocka, A. and Anter, K. F. (2017). "Perceived Façade Colours in Different Daylight Situations: Survey in the Old Town of Warsaw", *Journal of the International Colour Association*, Vol. 17, pp. 92-119.
- Southworth, M. (1985). "Shaping the City Image", *Journal of Planning Education and Research*, Vol. 5, Issue 1, pp. 52-59.
- Soydan, O. (2020). "Examination of Urban Values of Kaleiçi Old Town in Terms of Landscape Architecture and Suggestions for Effective Use of Historical Sites", *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 57 (3), s. 401-411.
- Suher, H., Ocakçı, M., Karabay Ayataç, H. ve Ertekin, Ö. (2004). "An Indicator of Sustainable Development: Urban Identity", *ITU A/Z*, Vol.1, No.2, pp. 26-42.

- Şahin, E. ve Dostoğlu, N. (2007). “Kentsel Mekân Tasarımında Doğal Verilerin Kullanımı”, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 1, s. 29-40.
- Şakir, K. (2014). Tarihî, Coğrafi, İctima’î Sıhî, İktisâdî Nokta-i Nazardan Denizli, (Haz.: Tahir Kodall), Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Şenel Fidangenç, A. N. (2016). “Yereli Korumak ve Türkiye’de Kent Müzeleri”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, s. 936-965.
- Şengül, T. H. (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”, *Praksis*, (2), s. 9-31.
- Şengül, T. H. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şimşek, C. (2007). “Laodikeia’ dan Ladik’e Denizli”, Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, II. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 38-56.
- Tankut, G. (1979). “Antalya Kaleiçi Sit Planlaması”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 79/1, s. 47-48.
- Tanpınar, A. H. (2012). *Beş Şehir*, Dergâh Yayınları, İstanbul
- Tanyeli, U. (1989). “Denizli Kentinin Yapısal Evrimi (11.-15. yy)”, Türk Kültür Tarihinde Denizli Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, Denizli Valiliği Yayınları, 27-30 Eylül 1988, Denizli, s. 341-348.
- Tanyeli, U. (2014). “İstanbul’un Meydanları: Fiziksel Olarak Namevcut, Nominal Olarak Mevcut Olanlar”, Hafıza Mekânları, (Ed. Pelin Derviş), İKSV, Yapı Kredi Yayınları, s. 202-204.
- Tekeli, İ. (1990). “Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a Armağan”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt VII, Sayı.1-2, s. 251-259.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Tekeli, İ. (2008). “Bir Kentin Kimliği ve Marka Olması Konusunda Nasıl Düşünülebilir?”, *Kent-Müze-Tarih Söyleşileri Dizisi-5*, Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Antalya.
- Tekeli, İ. (2009). *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2011). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. (2014). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekin, H. H. (2006). “Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme”, *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 13, s. 101-116.
- Tezcan, N. (2011). “Evliya Çelebi Bosna'da Mostar Köprüsüne Bakıyor”, *Evliyâ Çelebi: Doğumunun 400. Yılında (ed. Nurcan Tezcan)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 3323, s. 315-318.
- Tıkıroğlu, Z. (2005). *Belleklerden Gerçeklere*, Türker Ofset, Denizli.

- Toft, N. (2011). "Old Havana as an Exemplary Case of World Heritage Protection", *International Journal of Cuban Studies*, Vol. 3, No. 1, pp. 32-42.
- Toker, T. (1968). *Denizli Tarihi*, Yenigün Matbaası, Denizli.
- Tokmak, M. (2016). "Sözlü Tarih ve Derinlemesine Görüşme", *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, s. 83-98
- Topçu, K. (2011). "Kent Kimliği Üzerine Bir Araştırma: Konya Örneği", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, s. 1048-1072.
- Torlak, S. E. ve Polat, F. (2006). "Kentleşme Sürecinde Kimlik Farklılaşması Açısından Denizli'de İki Mahallenin Karşılaştırmalı Analizi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 2, s. 167-186.
- Tucker, J. (2012). "Eye on the Street: Photography in Urban Public Spaces", *Radical History Review*, Issue 114, pp. 7-18.
- Tuncel, M. (2007). "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler: Denizli Örneği", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, I. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 47-49.
- Tunç, A., Belli, A. ve Aydın, A. (2017). "Kent Kimliği ile İnternet Kullanımı Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması", *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.22, Kayfor 15 Özel Sayısı, s. 1673-1688.
- Tunç, G. (2014). "Hisar", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 11, s. 12-16.
- Tunçer, M. (2019). "Ankara'nın Kaybolan Doğal ve Kültürel Değerleri", *Türkiye Peyzaj Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), s. 108-138.
- Turgut, H., Özalp, A. Y. ve Erdoğan, A. (2012). "Artvin İlinde Doğal Çevrenin Kent Kimliğine Etkileri", *SDÜ Orman Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, s. 172-180.
- Türkün Erendil, A. (2000). "Mit ve Gerçeklik Olarak Denizli - Üretim ve İşgücünün Değişen Yapısı: Eleştirel Kuram Açısından Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı 86, s. 91-117.
- Türkün Erendil, A. and Ulusoy, Z. (2002). "Reinvention of Tradition as an Urban Image: The Case of Ankara Citadel", *Environment and Planning B: Planning and Design*, Volume 29, pp. 655-672.
- Türkyılmaz, M. ve Ayaokur, A. (2014). "Ankara Kent Tarihi Araştırmaları: 1923-2013", *Başkent Oluşunun 90. Yılında Ankara: 1923-2013 Sempozyumu*, A. Köroğlu (Ed.), 7-8 Ekim 2013, Ankara, s. 261-271.
- Uçar Altınışik, H. (2015). *Türkiye'de Kentsel Kimliğin Dönüşümü ve Soylulaştırma: Ankara Hamamönü Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Uçar, M. ve Rifaioğlu, M. N. (2011). "Yerel Kimliğin Mekânsal Temsili ve Québec Kentinde Korunması", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, s. 62-81.
- Uçman Altınışik, I. (2017). "Arkeolojik ve Endüstriyel Kent Denizli'de PAÜ MTF Mimarlık Bölümü", *Perspektifler: 2017 Denizli Dosyası* (der. Süleyman İnan), *Pamukkale Üniversitesi Yayınları*, Denizli, s. 9-12.

- Uluç, A. ve Altınöz, A. G. B. (2015). “Tarihi Kentsel Peyzajlar ve Ulaşım İnkileminin Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Kapsamında Ele Alınması: Antalya Kaleiçi Örneği”, *Sürdürülebilir Ulaşım için Yol ve Trafik Güvenliği Ulusal Kongresi, Bildiri Kitabı*, 7-8 Aralık 2015, Ankara, s. 224-235.
- Uludağ, S. (2013). *İbn Haldun Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara.
- Uludağ, Z. ve Aycı, H. (2016). “Modernin Güçlü Sahnesi Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara’ında Kolektif Belleğin İnşası ve Toplumsal Unutma Süreci”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, 20, s. 746-773.
- Uluskan, M. (2007). “Osmanlı Kaynaklarına Göre 1703 ve 1717 Denizli Depremleri”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, I. Cilt, 6-8 Eylül 2006, Denizli, s. 355-360.
- Urry, J. (2019). “Kent Hayatı ve Duyular”, (çev. Mahmut H. Akın) *Kent Sosyolojisi* (ed. Köksal Alver), Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya, s. 305-317.
- Uslu, F. (2018). “1960 Sonrası Turizm ile Birlikte Gelen Sosyokültürel ve Mekânsal Değişim: Antalya Kaleiçi Örneği”, *Turkish Studies*, Volume 13/3, s. 865-887.
- Utku, T. ve Uludağ, Z. (2021). “Yerel Bağlamsallığın Soylulaştırma Üzerine Etkileri: Turizm Soylulaştırmasında Nevşehir Uçhisar”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 32, s. 355-384.
- Uykur, R. (2005). “Seyahatnamelerde Denizli (14-17. Yüzyıl)”. *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 7, s. 38-39.
- Uysal, M. A. (2016). *Her Yönüyle Denizli Kazası*, Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Denizli.
- Uysal, S. (2013). *Onların Hikayesi, Denizli’nin Tekstil Serüveni*, Laodikya Yayınevi, Denizli.
- Uysal, S. (2017). *Şehrin İzleri Denizli’nin Kentleşme Süreci*, Mavinefes Yayınları, Denizli.
- Ünügür, M. (1996). “İstanbul’un Değişen Kent Kimliği Üzerine...” *Arkitekt*, sayı: 12.
- Ünver Dirlik, Ö. (2022). *Denizli Örneğinde Kentlilik Bilinci*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Vagiona, D., Kyriakou, K. and Sourianos, E. (2013). “Perspectives for Sustainable Development on the Island of Rhodes (Greece): Public Participation and Stakeholder Involvement”, *Fresenius Environmental Bulletin*, Vol. 22, No. 7b, pp. 2182-2190.
- Vanolo, A. (2008). “The Image of the Creative City: Some Reflections on Urban Branding in Turin”, *Cities*, Vol. 25, No. 6, pp. 370-382.
- Varol, Ç. ve Eceral, T. (2013). “Denizli Tekstil Sanayi: Yerel Kalkınmada Bir Başarı Hikâyesi mi?”, *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 180-199.
- Verheyen, D. (1997). “What’s in a Name? Street Name Politics and Urban Identity in Berlin”, *German Politics & Society*, Vol. 15, No. 3 (44), pp. 44-72.
- Völkening, N., Benz, A. ve Schmidt, M. (2021): “The Transformation of Tourism and Urban Space in Havana, Cuba”, *Tourism Planning & Development*, pp. 1-20.

- Wagner, B., Winkler, T. and Human, S. (2021). "Bias in Geographic Information Systems: The Case of Google Maps". Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS54), 05.-08.01.2021, Hawaii, ABD.
- Weber, M. (2015). *Şehir, Modern Kentin Oluşumu*, (çev. Musa Ceylan), Yarın Yayınları, İstanbul.
- World Heritage Office (2019). *Management Plan for the UNESCO World Heritage site "Town of Bamberg"*, Bamberg.
- Wu, C., Funck. C. and Hayashi, Y. (2014). "The Impact of Host Community on Destination (re)branding: A Case Study of Hiroshima", *International Journal of Tourism Research, Int. J. Tourism Res.* , 16, pp. 546-555.
- Wunderlich, F. M. (2008). "Walking and Rhythmicity: Sensing Urban Space", *Journal of Urban Design*, 13: 1, pp. 125-39.
- Xiao, Hu. (2020). "Seeking Identity in College Towns through Public Spaces: An American Experience", *International Transaction Journal of Engineering, Management, & Applied Sciences & Technologies*, Vol. 11, No. 4, pp. 1-12.
- Xu, J. (2019). "Colour in Urban Places: A Case Study of Leicester City Football Club Blue", *Wiley Periodicals*, Vol: 44, pp. 613-621.
- Yağcı, Ö. (2009). "Antalya Tarihi Kent Merkezi Gelişim Süreci", *Planlama Dergisi*, 2, s. 31-49.
- Yalçın, C. (2010). "Türkiye’de Kentleşme Sorunları Üzerine Bir Tartışma", *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, s. 225-245.
- Yalçınkaya, Ş. ve Sofuoğlu, Ü. (2022). "Yok Olan Spor Yapılarının Ardından Kentte Yıkma Eylemi ve Bellek: Trabzon Örneği", *Planlama Dergisi*, 32 (1), s. 143-161.
- Yarımbaş, D. (2017). "Kentın Yürüyerek Deneyimlenmesi: İletişim Elemanları", *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 393, s. 41-46.
- Yelsalı Parmaksız, M. P. (2019). "Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma", *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 6 (1), s. 7-26.
- Yenice, S. M. (2014). "Türkiye’nin Kentsel Dönüşüm Deneyiminin Tarihsel Analizi", *BAÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, (1), s. 76-88.
- Yıldırım, A. ve Şimşek H. (2005). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yılmaz, N. (2004). "Farklılaştırıcı ve Ayrıştırıcı Bir Mekanizma Olarak Kentleşme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 48, s. 249-267.
- Yılmaztürk, S. ve Erdem, E. (2017). "Kaleiçi". *Geçmişten Günümüze Denizli Yerel Tarih ve Kültür Dergisi*, Sayı: 54, s. 22-40.
- Yoldaş, A. (2017). "Denizli’de En Büyük Katkıyı Pamukkale’ye Dair Yaptım", (Der. Bahar Bayhan), *Arkitera*, 18.04.2017, <https://www.arkitera.com/soylesi/denizlide-en-buyuk-katkiyi-pamukkaleye-dair-yaptim> (erişim: 23.07.2022)

Yurdadön Aslan P., Özkır, D. ve Oflluoğlu, Y. (2016). "Bursa Kent Belleği ve Kimliğinin İnşasında Anıt Ağağların Rolü", *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, s. 800-829.

Yücel, G. F. (2013). *Street Furniture and Amenities: Designing the User-oriented Urban Landscape*, Ed. Murat Ozyavuz, *Advances in Landscape Architecture*, IntechOpen, Chapter 23, pp. 623-644.

İnternet Kaynakları

Ataman, H. (2012). Delikliçınar adı ne zaman ve nasıl değiştirildi?, <https://www.denizlihaber.com/ozgun/kent-bellegi/deliklicinar-adi-ne-zaman-ve-nasil-degistirildi/> (30.07.2022).

Ataman, H. (2012). Denizli'nin 1926 Şehir Planı, <https://www.denizlihaber.com/ozgun/kent-bellegi/denizlinin-1926-tarihli-sehir-planı/> (31.07.2022).

DENİB (2022). İhracat Tabloları, <https://denib.gov.tr/tr/ihracat-ihracat-rakamlari-ihracat-tablolari.html> (16.10.2022).

<https://whc.unesco.org/en/list/30/> (25.05.2021).

<https://whc.unesco.org/en/list/493/> (25.05.2021).

<https://whc.unesco.org/en/list/946/> (25.05.2021).

<https://whc.unesco.org/en/list/204/> (26.05.2021).

<https://whc.unesco.org/en/list/451> (26.05.2021).

<https://whc.unesco.org/en/list/624> (09.10.2021).

<https://earthlymission.com/maps-of-medieval-cities/?cn-reloaded=1> (22.12.2020).

<https://renaissancerules.wordpress.com/2014/01/06/venice-urban-palimpsest-and-tomb-of-memories/> (05.03.2021).

<https://welterbe.bamberg.de/en/> (22.10.2021).

<https://www.stadt.bamberg.de/> (23.10.2021).

https://en.bamberg.info/poi/old_town_hall-4656/ (22.10.2021).

<https://edirnekentmuzesi.com/tr/> (26.12.2021).

<https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Havalimani/Cardak/AnaSayfa.aspx> (31.08.2022).

<https://www.denizli.bel.tr/Default.aspx?k=haber-detay&id=10553> (10.09.2022).

<http://www.ayd.org.tr/alisveris-merkezleri> (15.09.2022).

<https://www.denizlispor.org.tr/denizlispor/tarihce/> (27.09.2022).

Goethe-Institut Ankara (2010). Bir Başkentın Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların İzleri, <https://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/trindex.htm> (07.11.2021).

Greenfield, A. (2016). Where are the world's newest cities and why do they all look the same?, <https://www.theguardian.com/cities/2016/jan/28/where-world-newest-cities-look-same> (20.03.2022).

Patowary, K. (2014). The Depressing Industrial City of Norilsk, <https://www.amusingplanet.com/2014/06/the-depressing-industrial-city-of.html> (27.12.2020).

Satterthwaite, D. (2020). An urbanising world, <https://www.iied.org/urbanising-world> (02.12.2020).

TÜİK (2022). Nüfus Demografi Veritabanı, Genel Nüfus Sayımları ve Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (01.08.2022).

EKLER

Ek-1: Yarı Yapılandırılmış Sözlü Tarih ve Derinlemesine Mülakat Soruları

1. Kendinizle ilgili kısa bilgiler verir misiniz? (Yaşınız, mesleğiniz, doğduğunuz mahalle ve şimdi nerede ikamet etmektesiniz, ne kadar süre Denizli’de yaşadınız?)
2. Denizli’nin eski/tarihi kent merkezi dendiğinde tarifiniz nasıl olur? Kaleiçi-Bayramyeri ve Çınar denince aklınıza gelen ilk şeyler sizin için nelerdir?
3. Zihninizde kalan hafıza mekânları nelerdir? Geçmişte olup ancak şimdi var olmayan sizin zihninizde yer eden bir yer veya yapı varsa belirtir misiniz? Eğer varsa ne zaman ortadan kalktı?
4. Denizli’nin eski/tarihi kent merkezinde yıllar içinde neler değişti, en büyük değişimlerin neler olduğunu düşünüyorsunuz? Bunun sebepleri nedir?
5. Kaleiçi ve Bayramyeri ile Denizli’nin eski mahallelerinde en büyük değişimler sizce hangi dönemlerde gerçekleşti? Süregelen bir durum muydu yoksa belirli dönemlerde hız mı kazandı?
6. Denizli’nin eski/tarihi kent merkezi bölgesinde sosyal yapı ve nüfus açısından gördüğünüz değişimler nelerdir?
7. Kentte ve ilçelerde yaşayanların Kaleiçi ile münasebetlerinde gördüğünüz değişimler nelerdir?
8. Mesleğinizle ilgili geçmiş dönemlerden bu yana nasıl bir dönüşüm yaşandı (Kaleiçi’nde)?
9. Kaleiçi ve Bayramyerinde en fazla tasarrufta bulunan belediye başkanı kimdir sizce?
10. Sizce Kaleiçi ve Bayramyeri Denizli için geçmişteki önemini geri kazanabilir mi? Hayır ise neden, evet ise nasıl?
11. Bugün Kaleiçi ve Bayramyerinde Denizli’nin kimliğini yansıtan unsular varsa nelerdir? Yahut Denizli’nin eski/tarihi kent merkezinde Denizli’ye özgü olan neler kalmıştır?
12. Geçmişle (geçmişin ne kadar önce olduğu sizin takdirinizde) bugünü kıyasladığınızda kısaca gördüğünüz olumlu ya da olumsuz farklar nelerdir?
13. Denizli’nin eski/tarihi muhitlerinde bugün gördüğünüz en büyük sorunlar nelerdir? Kaleiçi özelinde durum nasıldır?
14. Sizce Kaleiçi ve Bayramyeri gelecekte nasıl bir muhit olmalıdır? Peki, gerçekte beklentiniz ne yöndedir?